

ЧЕДОМИЛ МИТРИНОВИЋ
МИЛОШ Н. БРАШИЋ

ЈУГОСЛОВЕНСКЕ
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
И
САБОРИ

ПРЕДГОВОР НАПИСАО
СТЕВАН ЋИРИЋ
ПРЕТСЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
1937

АУТОРСКА ПРАВА ЗАДРЖАНА

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

72549

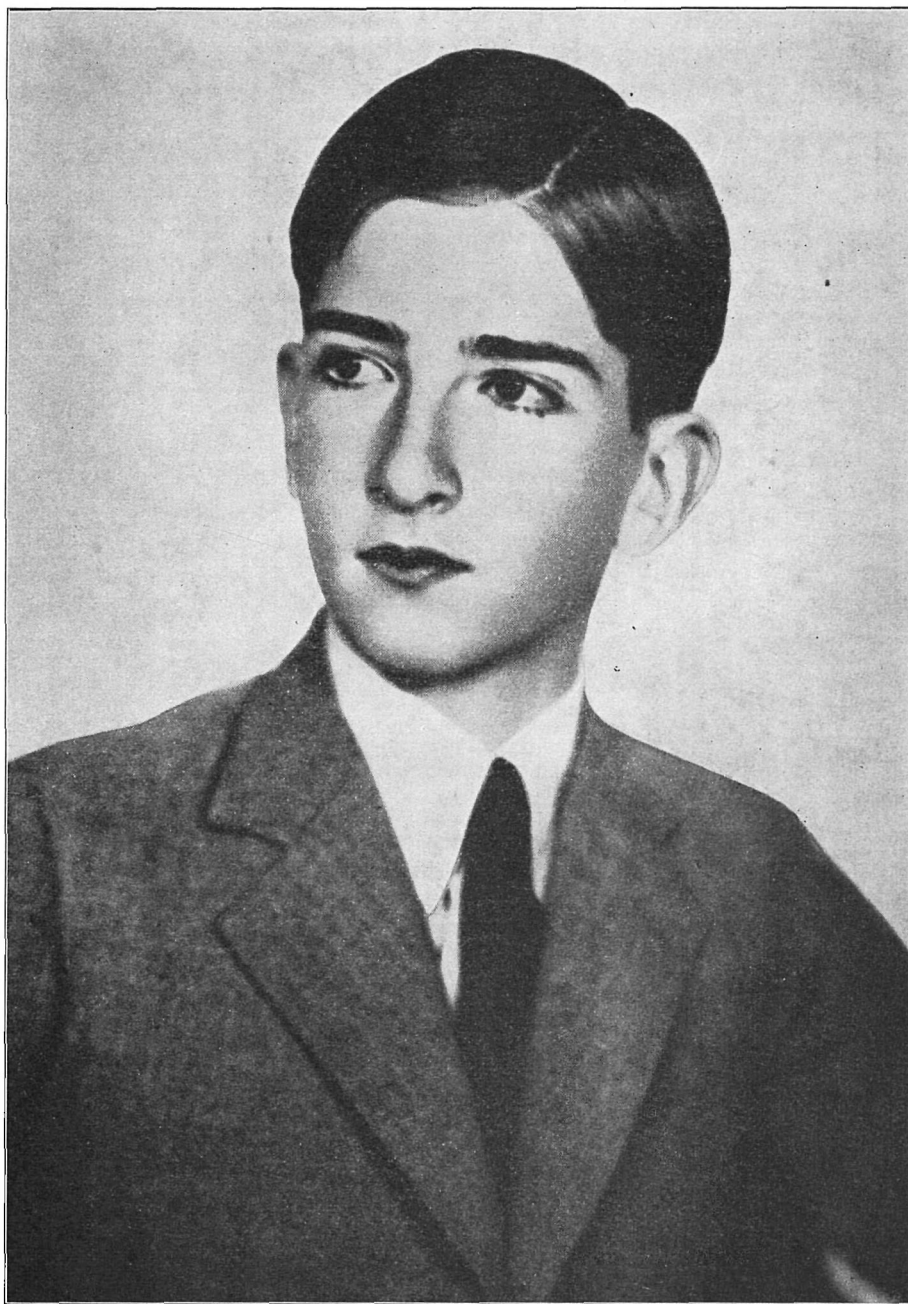

LES SKOUPCHTINAS ET LES DIÈTES YOUGOSLAVES

PAR
ČEDOMIL MITRINOVIĆ ET MILOŠ BRAŠIĆ

AVANT-PROPOS DE STEVAN ĆIRIĆ
PRÉSIDENT DE LA SKOUPCHTINA DU ROYAUME DE YOUGOSLAVIE

ÉDITION DE LA SKOUPCHTINA DU ROYAUME DE YOUGOSLAVIE
BEOGRAD, 1937.

Њ. В. КРАЉ ПЕТАР II

Ъ. В. КНЕЗ-НАМЕСНИК ПАВЛЕ

Др. РАДЕНКО СТАНКОВИЋ
КРАЉЕВСКИ НАМЕСНИК

Др. ИВО ПЕРОВИЋ
КРАЉЕВСКИ НАМЕСНИК

ПРЕДГОВОР

Доброј књизи не треба предговора. То је опште мишљење. Да ли је тачно? Сумњам, јер огромна већина књига има предговор. Шта би се дакле из те чињенице могло закључити, кад би она претпоставка о предговору била умесна?

Пребацују да је предговор обично нека пишчева одбрана којом хоће да покрије слабе или слабије стране свога дела. Можда у томе има мало истине, али се при томе обично главнију ствар губи из вида. Писцу, наиме, нико не може порећи право да објави главне смернице своје књиге. Врло често настају неспоразуми и промашене критике јер претпоставке дела нису познате.

Да не би иста судбина постигла и ову књигу, узимам перо у руке да јој напишем предговор — иако ја нисам њен писац. Али се осећам помало одговорним што сам писце бодрио да ово дело напишу.

Какви су ме мотиви при томе водили? Јасно је да ми није била намера да јавност добије дело строге научне вредности. Да сам то хтео, био бих се обратио на наше угледне научнике а не на наше угледне публицисте. Али време то није допуштало; јер, да се ванредно обимна и замашна материја сврста у једно строго научно дело требало би далеко више времена него што су писци имали на расположењу.

Баш зато што сам био уверен да се строго научно дело не може направити за кратко време обратио сам се угледним нашим публицистима да вештим пером начине први покушај скупљања огромног материјала који ће доцније и чистој науци добро послужити. Осим тога, и без обзира на краткоћу времена, мислим да и сама ствар захтева да се прво изнесе грађа за историју нашега парламентаризма. После тога би се могло прећи на научну обраду те грађе. Ја молим зато свакога ко чита ову књигу да има у виду да је ово дело прво ове врсте и да га по томе цени.

Г. Митриновић и г. Брашић наши су угледни публицисти и смем отворено рећи да сам им поверио израду ове замисли не само поштујући њихово перо него и, заиста, лепу публицистичку ерудизију и интелигенцију која их карактерише. Мислим зато да ће ово дело које граничи са науком иако му то није био циљ, послужити на част не само лично писцима него преко њих и нашој журналистици.

Краткоћа времена узрок је још и извесној несразмери овога дела. Шта ћемо! Парламентарни живот је, делимице, нека вечита импровизација

и борба с временом. Колико пута сам са претседничке столице опомињао на „истекло време“, па понекад, присиљен строгим Законом о пословном реду, морао одузети и реч због прекорачења допуштеног времена.

И овде сам морао слично поступити. Морало се напред, а ко није могао држати корак, заостао је. Тако од загребачких сарадника нисам добио на време умољен рад. Из тога је поникла извесна несразмера, да је историја српских народних скупштина детаљније обрађена него парламентарни живот осталих наших покрајина. Због тога овако издата књига, на први поглед, може изгледати да је неправедно и једнострано замишљена. Међутим, наглашујем, да је књига првобитно замишљена као *vademesit* целог нашег парламентарног живота у свима нашим покрајинама. Али само се по себи разумје да се у Београду није могла израдити историја парламентарног живота свих наших покрајина као што би се могла израдити у њиховим културним центрима. Ипак одлучио сам да Народна скупштина књигу изда и надам се да ће она и овако израђена бити само потстицај да се попуне празнине које се можда осећају. Уколико од мене зависи ја ћу на томе инсистирати.

Сматрам, наиме, да је врло потребно да наши политички људи добију један добар приручник о нашем политичком животу у прошлости. С руком на срцу морамо признати да је невероватно узајамно непознавање чак и најближе прошлости појединих делова наше државе. Колико је због тога било штете по правилан развој политичких прилика у уједињеној отаџбини то умеју најбоље оценити они који су узели активног учешћа у политичком животу за последње две деценије.

Предговор! Дакле ипак правдање! Не, него молба на све читаоце да схвате шта се овим делом хтело. Молба да то схвате, и да помогну својим стручним критикама, да помогну да израдимо дело које ће напослетку све задовољити. Ово је дело само први корак и ништа више. Ако је добар све заслуге припадају писцима, јер њихови су напори очевидни и без сумње они су дали добру основу за даљу изградњу наше парламентарне историје. Они никакве замерке не заслужују. Мислим да су и саму деликатност материје потпуно савладали својим развијеним осећањем такта и својом непристрасношћу. А ко зна колико је тешко бити праведан у нашем толико осетљивом политичком животу, тај ће им то уписати у велику заслугу.

Из свих ових разлога сматрам за своју нарочиту дужност да и на овом месту најтоплије захвалим писцима и на њихову поштеном труду и на самом делу.

Нека буде допуштено да завршим једним упоређењем. Као Претседнику Народне скупштине мени је било суђено да довршим њену нову зграду. Она је данас готова, али ја осећам да је празна. Недостају на пр. уметнички радови. Први претседник не може их све свршити. Али зато дужност му је била да почне. Исто тако и ово дело треба да значи само један почетак.

Ако се добро настави биће добро. Ето, Пашићево попрсје које оличава његов дух већ је у сали пленума. Чека на Радићево. Мислим да неће дуго чекати. Бар не на хладни кип.

СТЕВАН ЋИРИЋ

Претседник Народне скупштине

СТЕВАН ЋИРИЋ
ПРЕТСЕДНИК НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

AVANT-PROPOS

Les bons livres n'ont pas besoin de préfaces. C'est l'avis général. En est-il toujours ainsi? J'en doute, car la plupart des ouvrages sont précédés de préfaces. Quelle conclusion faut-il tirer de ce fait, si la première affirmation était vraie?

On reproche aux auteurs que la préface n'est qu'un moyen pour cacher les parties plus ou moins faibles de leurs ouvrages. Peut-être, est-ce vrai dans une certaine mesure, mais encore ne faudrait-il perdre de vue l'essentiel. Personne, en effet, ne peut refuser à l'auteur le droit d'indiquer en tête de son livre les grandes lignes de son ouvrage. Beaucoup de malentendus et de critiques déplacées se produisent parce qu'on ne tient pas suffisamment compte de ce fait.

Pour que ce livre n'ait pas la même destinée - j'ai décidé d'écrire sa préface - bien que je n'en sois pas l'auteur. C'est que je me sens un peu responsable d'avoir encouragé les auteurs à composer le présent ouvrage.

Quelles considérations m'ont invité à le faire? Il est évident que je n'avais pas l'intention de présenter aux lecteurs une oeuvre purement scientifique. Si tel avait été mon dessin, je me serais adressé à nos savants éminents et non pas à nos publicistes réputés. Mais le temps ne le permettait pas; car pour classer la matière extrêmement riche et abondante, il aurait fallu beaucoup plus de temps qu'on n'en pouvait accorder aux auteurs pour la rédaction du présent ouvrage.

Ma conviction qu'une oeuvre purement scientifique ne pouvait être achevée dans un délai si court m'a décidé à m'adresser à nos éminents publicistes pour que leur plume habile fasse la première tentative de rassembler les riches matériaux qui pourront servir utilement plus tard à la science historique. J'estime d'ailleurs que de toute façon il était indispensable de rassembler d'abord les matériaux pouvant servir à l'histoire de notre parlementarisme. Ce n'est qu'ensuite qu'on doit procéder à l'utilisation scientifique de ces matériaux.

MM. Mitrinović et Brašić sont d'éminents publicistes yougoslaves. J'avoue d'ailleurs franchement que ce qui m'a décidé à leur confier ce travail, c'est mon estime non seulement pour leur talent littéraire, mais surtout pour leur belle érudition historique et pour leur intelligence clairvoyante. Je pense donc que cette oeuvre qui touche de près à la science quoique sans prétention scientifique, fera l'honneur non seulement aux auteurs eux-mêmes, mais à tout le journalisme yougoslave.

La brièveté du temps dont on disposait explique une certaine disproportion entre les parties du présent ouvrage. Que faire! La vie parlementaire est, en un certain sens, une improvisation permanente et une lutte sans relâche avec le temps. Combien de fois n'ai-je dû du haut de mon fauteuil présidentiel rappeler aux orateurs que „le temps, qui leur avait été accordé pour leurs discours, était passé“, quelquesfois-même, obligé par les prescriptions de la loi, j'ai dû enlever la parole aux orateurs parce qu'ils avaient dépassé la durée admise. Dans la présente occasion j'ai dû agir de même. Il fallait aller de l'avant et quiconque ne pouvait se mettre au pas, dut rester en arrière. Ainsi je n'ai pas pu recevoir à temps des collaborateurs de Zagreb le manuscrit demandé. Voilà ce qui explique que l'histoire des Skoupchtinas serbes a été décrite d'une façon plus détaillée que la vie parlementaire des autres régions yougoslaves. C'est pour cette raison qu'à première vue le présent livre peut donner l'impression d'avoir été conçu d'une façon injuste et partiiale. Pourtant, et j'insiste particulièrement sur ce fait, le livre avait à l'origine été conçu comme un vade-mecum de l'histoire parlementaire de toutes nos provinces. Mais il va de soi que l'histoire parlementaire de toute nos provinces ne pouvait être écrite à Beograd comme elle aurait pu l'être dans les centres de culture respectifs. J'ai décidé néanmoins que la Skoupchtina fasse paraître ce livre et j'espère, il stimulera que les lacunes, qu'on y trouve peut-être, seront comblées dans une édition ultérieure. Pour autant que cela dépend de moi je ne manquerai pas d'y insister.

J'estime, en effet, qu'il était indispensable d'offrir à nos hommes politiques un aperçu complet de notre vie politique du passé. C'est une vérité que nous devons avouer sincèrement, quoiqu'elle puisse paraître incroyable, qu'on ignorait souvent dans les différentes régions de notre pays même le passé le plus récent des autres régions. Combien cette ignorance réciproque a été préjudiciable à l'évolution de la situation politique de la patrie unifiée c'est ce dont peuvent juger le mieux ceux qui ont pris une part active à notre vie politique de deux dernières décades.

Ma préface aurait-elle donc tout de même pour but de justifier l'ouvrage? Non, elle n'est qu'un avis aux lecteurs de comprendre l'intention générale de cet ouvrage; elle leur demande de ne pas se méprendre sur cette intention et de contribuer, par leurs critiques compétentes, à l'élaboration d'une oeuvre qui satisfera toutes les exigences. Le présent ouvrage n'est qu'une première tentative et rien de plus. Si elle est réussie tous les mérites en reviennent aux auteurs, dont les efforts sont évidents; ils ont fourni sans doute une base solide pour l'élaboration ultérieure de notre histoire parlementaire. Quoi qu'il en soit, aucun reproche ne pourra leur être adressé. J'estime qu'ils se sont bien acquitté de leur tâche difficile grâce à leur sens inné du tact et l'impartialité avec laquelle ils ont traité ce sujet délicat. Ceux qui savent combien il est difficile d'être juste dans notre vie politique où il faut ménager tant de susceptibilités, ne manqueront pas de leur en savoir gré.

Pour toutes ces raisons je considère de mon devoir d'exprimer ici mes remerciements les plus chaleureux aux auteurs pour leur travail honnête et l'ouvrage qui en est le fruit.

X

Qu'il me soit donc permis de conclure par une comparaison. En qualité du Président de la Skoupchtina il m'a été donné d'en faire terminer le nouvel édifice. Cet édifice est maintenant achevé, mais je sens qu'il est vide. Il lui manque par exemple des oeuvres d'art. Le premier Président ne peut pas achever tout. Mais son devoir était de commencer. Le présent ouvrage ne marque également qu'un commencement.

Si le travail ainsi commencé sera poursuivi avec zèle il ne peut manquer d'être mené à bien. Le buste de Pašić, personnifiant son esprit, orne déjà la Grande Salle de la Skoupchtina. J'espère que le buste de Radić lui fera bientôt pendant.

STEVAN ĆIRIĆ
Président de la Skoupchtina

Монографија „Југословенске народне скупштине и сабори“ којом се приказује многострука активност претставничких установа код Срба, Хрвата и Словенаца са територије која је 1918 ушла у састав данашње наше државе појављује се пред читаоцима у издању Народне скупштине. То, што је ово дело могло бити конциповано, написано и објављено у овим размерама, писци, у првом реду, имају да захвале Народној скупштини Краљевине Југославије и њеном уваженом Претседнику Господину Стевану Ђирићу који је имао доброту да је пропрати и једним предговором, врло ласкавим за писце монографије.

Са дубоком захвалношћу писци су дужни да овде истакну сталну, ничим умањену, бригу и старање Господина Претседника Народне скупштине Стевана Ђирића да монографија буде што потпунија, што обухватнија и што боље технички опремљена.

Познато је у коликој је мери наша политичка литература растурана, разнолика и врло тешко приступачна. Читаве архиве и библиотеке за време ратова уништене су; архивска грађа несистематисана и растурана по политичким центрима некадашњих држава и покрајина; поједини важни политички списи не могу се уопште набавити или врло тешко. За пример довољно је навести поглавља ове монографије која обрађују саборе Далматински, Крањски, Корушки, Штајерски итд., за чију израду уопште нису употребљени најаутентичнији извори, тј. стенографисане белешке. Поглавље о Српској народној скупштини за време рата у Нишу могло је бити израђено једино на основу малог броја сачуваних примерака „Српских новина“ штампаних у то време у Нишу, као и на основу усмених обавештења која су писцима давали још преостали, живи чланови те знамените Скупштине. Местимично су читави уставни и законски текстови, да би могли бити употребљени, превођени са немачког језика, јер их у писму и језику тих покрајина писци нису могли добити. Тешко је, на пр., веровати да код толиких јавних и приватних библиотека у Београду писци за дуго времена нису могли да набаве црногорски Устав који им је тек после дугог трагања ставила на расположење једна књижара из Никшића.

Овим што је напоменуто нису, ни издалека, побројане све тешкоће. Да су могли да их бољим делом савладају, писци имају да благодаре нашим угледним научницима Г. Др. Станоју Станојевићу и Г. Др. Виктору Новаку, професорима Универзитета у Београду, чије су зналачке и стручне примедбе, дате писцима још у току рада, попуниле многу важну појединост и искључиле могућност свакако нехотичног но ипак нетачног интерпретирања понеког догађаја или факта. Изражавајући овим топлу благодарност уваженим нашим научницима, писци су дубоко уверени да им помоћ с те стране и у будуће неће изостати.

Како је израда монографије била скопчана са дуготрајним радом у самој Народној скупштини, а нарочито у кабинету господина Претседника и скупштинској библиотеци, захвалност писаца припада како скупштинском Претседништву тако и вишем особљу Народне скупштине, шефу кабинета г. др. Јовану Милићу и особљу библиотеке које се и за то побринуло да коректура монографије буде што боља.

Употребљени извори, иако не сви (извори из новина и часописа нису нотирани), забележени су на последњим страницама.

Чедомил Митриновић
Милош Н. Брашић

*ЈУГОСЛОВЕНСКЕ
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
И
САБОРИ*

I

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА*

КАРАБОРБЕ

КАРАКТЕР СКУПШТИНА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

(1804—1813)

Скупштине из времена првог српског устанка су установа обичајног права којој је, самим устанком и његовом дуготрајношћу, дат и устанички, револуционарни карактер. Српски народ, настањен у Београдском пашалуку, није могао даље да подноси систем дахијске управе против кога је била и законита, султанова власт; он је дигао устанак, у почетку само с тога да се ослободи тога дахијског система, и да се у Србији заведе управа каква је била за време везирства Мустафа паше. Једном у устанку, побуњени народ осећао је потребу и да га организује, да му одреди вођство, да устаничкој војсци и народу даде старешинство и да на ослобођеној територији која је била очишћена од Турака организује нови живот. Мисао о вођству и организацији није се наметала само стварном потребом. Она је била, врло јасно, изражена и у народној традицији, налазила се и у томе непресаслом извору националног стваралаштва. У једној етничкој целини каква је била устаничка, та народна традиција будила је машту и евоцирала помен на благоверне краљеве и цареве српске, на средњовековну државу српску, на државне и царске саборе, на једно време које је у светлу традиције било сјајно, које је избрисала најезда Турака који су још увек ту, и којих се устанком требало ослободити. И ма да је јасно да се извор и порекло установе наших старих устаничких скупштина не може тражити у наслону на средњовековне саборе, не може се одрицати да народ није знао шта је заједничко решавање и заједничка одговорност утолико пре што је, у свим нашим крајевима, у разним облицима, све до првог устанка а и после њега, било установа преко којих је народ, без об-

зира на власт под којом се налазио, понајчешће у оквиру какве локалне аутономије, сам решавао нека питања која су га интересовала.

У Београдском пашалуку, све до почетка устанка па и после, биле су уобичајене кнежинске скупштине. То је била такође установа локалне аутономије, каква се за време турске управе у нашим крајевима практиковала на више места, нарочито у крајевима појединих планинских система. Па и сам хатишериф који је Србима у Београдском пашалуку дала Порта после Кочине крајине садржао је извесне карактеристике аутономног уређења. У раду кнежинских скупштина учествовале су народне старешине једне кнежине; кад је избио устанак шта је, дакле, било логичније, него да се од кнежинских скупштина направе нахијске, а од нахијских скупштине народа тј. главних народних старешина из целог пашалука, и осталог побуњеног краја.

Прво што су учинили закључивши да дигну устанак, Карађорђе и његови другови сазвали су на један састанак, на „скупштину народну” (тај назив сачуван је код свих мемоариста тога доба, а употребљава се и у званичној преписци устаничкој) угледније људе Крагујевачке и Београдске нахије. Састанак је био у Орашцу, где су стварно донесене одлуке да се устанак диже и где је, за организатора и вођу устанка, био изабран Карађорђе. Овој скупштини народној Карађорђе је положио заклетву, а заклела се и она њему. Истина све је рађено по једном брзом, кратком, устаничком и револуционарном поступку, али је обострана заклетва била ту, она је деловала одређено и снажно, па су крв и ватра, та два симбола револуционарних масовних покрета, убрзо дали и реалну садр-

жину орашачким одлукама. За релативно кратко време Београдски пашалук био је очишћен од Турака. Власт је, *de jure*, била у рукама султановим, али се *de facto* налазила у рукама Карађорђа и устаника. Сви преговори вођени ма с ким и у ма коме облику, после тога времена, вођени су у име народа; сва писма, жалбе или молбе носиле су, сем потписа Карађорђа као „Врховног предводитеља народа српског“, доцније и Вожда, и потписе осталих народних старешина, углавном дакле и оних лица која се јављају као редовни учесници на свим скупштинама народним.

Чланови устаничких скупштина Карађорђева времена били су, пре свега, народне старешине. То су били претставници грађанске и војне управе, лица великог угледа и велике моћи, врло популарна која су, у исто време, управљала и устаничким операцијама ратним на појединим секторима. На те положаје та лица су долазила или тиме што их је поставио сам Карађорђе, или избором и потврдом саме скупштине. Кад је на скупштини у Београду, у јануару 1811 године, образовано прво Попечитељство — влада —, скупштина народна донела је одлуку да су министри дужни да отпутују на границу која им је одређена, где ће примити команду над војском. Попечитељи су отишли на дужност, и у Београду је могао да остане једино попечитељ просвјешченија Доситеј Обрадовић који је имао много знања, али није знао да командује војском а сем тога је био и врло стар. Но сем њих, на скупштине су позиване и ниже старешине, кнежински кнезови. Свештенство је током целог устанка узимало у њему много учешћа, па се и на скупштинама јавља у знатнијем броју. Напослетку, било је случаја да су на скупштине позивани и неки виђенији људи који нису били никакви функционери у устаничкој земаљској управи, или су то имали тек да постану.

Устаничких скупштина, и по називу и у суштини, било је неколико врста. Највише је било обичних скупштина које су одржаване према устаничкој потреби; доцније, оне су редовно одржаване о Новој години, стално у Београду. Њима је присуствовало највише 60—80 лица из целог пашалука. Једна „главна“ народна скупштина одржана је средином децембра 1808 у Београду. По броју учесника, она је свакако и једна од највећих, а важна је и по одлукама које је

донела. Напослетку, код мемоариста остала нам је забележена и једна „чрезвичайна“, ванредна и тајна скупштина, одржана у Хасанпашиној Паланци, у једном критичном тренутку, којој су присуствовале само најзнатније војне старешине. Скупштине су, редовно, одржаване у присуству самог Карађорђа. У њихову раду он је узимао активног учешћа. Он, истина, није држао велике „беседе“ какве ће Кнез Милош уобичајити нешто доцније, али је говорио, давао обавештења и постављао питања. Има доказа да је енергичније настојао да се скупштински закључци тачно извршују, док је обрнут случај са закључцима које је доносио Правитељствујушчи савет српски. Карађорђе је, уосталом као и Кнез Милош, био ближи скупштини народној него Савету.

Устаничке скупштине трајале су само по неколико дана. Одржаване су, по правилу, на неком скровитом месту, на отвореном простору с почетка, а доцније у оградама манастира, црква или државних надлештава. Сазиване су Карађорђевим писмом појединим стрешинама, али има и случаја да је сазивање вршено и од стране Савета. Решавале су све важније текуће послове. Тако су скупштине из времена првог устанка

1 вршиле акта суверене воље народне, бирајући Карађорђа за врховног старешину и Вожда, и дајући му право да управља народом и устанком. Ту своју сувереност скупштине народне имаће прилику да још неколико пута потврде, учвршћујући Карађорђа у власти коју су му дале. Заклетву је Карађорђе у два маха полагао пред скупштином народном; скупштина народна заклињала се Карађорђу. Скупштине првог устанка вршиле су, дакле, и акта уставног карактера;

2 доносиле одлуке о успостављању судова у земљи и учествовале у организацији управних власти, са жељом да се у ослобођеној земљи заведе што бољи правни поредак;

3 одлучивале о ратним операцијама и доносиле одлуке о појачању војних ефектива. Скупштине народне првог устанка много су се бавиле питањима војне организације, јер је од ње зависио успех устанка;

4 одлучивале о склапању зајмова на страни и доносиле одлуке како ће се платити војне набавке;

5 доносиле одлуке о рату и миру, као и о условима примирја. Орашачка скуп-

УСТАНИЧКА СКУПШТИНА У ОРАШЦУ

2 фебруар 1804

штина донела је одлуку о дизању устанка; остружничка скупштина формулисала је прве услове за мирење; све важније интервенције које су, у томе погледу, вршили Карађорђе и народне старешине у односу према Турцима или иностранству, вршене су у име народа, а одлуке о њима доношене су на скупштинама, или су их скупштине накнадно одобравале. Из своје средине скупштине су бирале депутате и депутације да их заступају било код Порте, било код других страних дворова. Жалбе султану или молбе дворовима, редиговане на самим скупштинама, писане су у име народа, а Карађорђе их је потписивао први, у својству Врховног команданта и Предводитеља народа;

6 разрезивале данак на поједине нахије и доносиле све друге значајније одлуке финансијске природе. Скупштине народне одлучивале су, да ли ће се или не, платити Турцима данак; од кога, како и колико данка мора се покупити; колико ће се од данка употребити на ратну спрему, ко ће издржавати војску. Исто тако скупштине првог устанка прегледале су годишње рачуне и одобравале их, а у њихов делокруг спадало је и питање повећања данка или разрезавање и купљење специјалног данка у ратне сврхе;

7 уређивале сва верска питања и постављале црквене старешине;

8 износиле и решавале све жалбе из народа. Народне скупштине првог устанка, не једном, позивале су и на одговорност узимале поједине народне старешине, саслушавале их и кажњавале за учињене злоупотребе.

Како се види, скупштине народне из времена првог устанка показивале су врло широк интерес за сва питања која су била у тесној вези са циљем устанка и организацијом земаљских установа које су требале да загарантују бољи живот. У њима нису седели народом избрани чланови, него личности које су дигле устанак, бориле се за његов успех, или лица која су у току устанка својом личном храброшћу и својим усталаштвом успела да избију у прве редове. По времену свога постанка и према средини у којој су настале, оне не могу бити схваћене као установа претставничког режима, па чак ни као покушај да се такав један уставни и претставнички, парламентарни режим, заведе и оствари.

Орашачка скупштина на којој су народни прваци из београдске и крагујевачке нахије одлучили да дигну устанак и за устаничког вођу изабрали Карађорђа није обичајна скупштина кнежинска прво стога што је била тајна па је за њу знао само најужи круг одабраних људи а друго стога што је била устаничка, конспиративна, и што је имала за циљ да изврши два важна закључка једног ранијег, још ужег скупа народних првака, одржаног у Орашцу 8 новембра 1803: да закључи дизање народног устанка у Београдском пашалуку и изабере устаничког вођу. Она је, у ствари, скуп револуционарних народних кнезова и других првака и старешина, измешан са лицима свештеничког чина с једне, и хајдучким старешинама с друге стране, одржан на тешко приступачном и скровитом месту, у рану зору. Непосредан повод за њено одржање, као и за сам устанак, била је сеча кнезова и народних првака коју су вршиле дахије, и тешко стање које је у земљи владало под системом дахијске управе.

2 фебруара 1804, на Сретење, рано у саму зору, постављене су јаке страже око места на коме ће се одржати скупштина. Учесници који су дан пре или у току ноћи стигли са разних страна у Орашац скупљали су се више Марићевића Јаруге, код два велика бреста, на једном заравњу опкољеном са свих страна густим лугом. Карађорђе, који је био главни организатор ове устаничке скупштине, приказао је положај у коме се налази Београдски пашалук откако се налази под дахијском управом и изнео циљ овога састанка. Од свих кнезова, првака и хајдучких старешина колико их је било на овој скупштини, није био ни један који би био против тога да се диже устанак. Кад се поставило питање вођства показала се иста таква једнодушност: иако је Карађорђе означио некоја за то способна и угледна лица, као Станоја Главаша, Вула Илића Коларца, кнеза Марка Савића и Теодосија Марићевића, како устаници тако и предложена лица одбили су ту кандидацију, па је за вођу устанка, за врховног Војда, изабран Карађорђе који је примио избор тек после дужег опирања и када му је неколико пута поновљено да народ жели

да га у устанку воде људи личних особина Карађорђевих.

Кад се Карађорђе примио избора, бучковички прота Атанасије обукао је епитрахиљ, запалио воштаницу, благословио избор и народне закључке и присутне заклео на верност Вожду и устанку. Изабрани Вожд пољубио се са сваким од присутних. После тога дана, устанак је отпочео одмах тако да већ 4 фебруара 1804 аустријске пограничне власти поуздано знају да у суседној Србији пламти устанак и да су се „на оружје дигли хришћански Срби”.

Историчар Миленко Вукићевић држи да је на орашачкој устаничкој скупштини било присутно око 300 лица. Данас се, на основу историјске и мемоарске литературе, може утврдити само присуство ових лица: прота Атанасије Антонијевић, Станоје Главаш, Хајдук-Вељко Петровић, Вуле Илић-Коларац, Милисав Липовац, Ђорђић из Вишевца, Јован Крстовић из Буковика, Алекса Дукић, Арсеније Ломо, Танаско Рајић, Јанићије Ђурић, кнез орашачки Марко Савић, трговац Теодосије Марићевић, Алекса Јаковљевић, кнез Вићентије Петровић из Кораћице, кнез Матија Јовичић из Тополе, Михаило Бацак из Јагњила, Матија Каратошић из Копљара, Милутин Савић из Гараша, Марко Катић, Петар Дугоњић из Маслешева, Благоје(?) и Глиша(?) оба из Маслешева, Ђира Прокић и Милоје Черкеревић из Маслешева, Стеван Рајаковић, Мата Миливојевић, Мандић и Милован Ђурић из Страгара, Андреја Јокић, Риста Ђурђевић, Михаило Манојловић, Паун Чолић, Матија Милошевић, Лазар Милосављевић, Димитрије Перић, Димитрије Манојловић, Гаврило Ђурић, Григорије Марковић, — сви из Тополе, Ђорђе Дукић, Танасије Дукић, Јован Ризнић, Сретен, Теофан и Јаков Томковићи из Бање, Гаја Остојић из Орашца, Петар Кара из Трешњевице, Хајдук Милета из Глибовца, Хајдук Кара Степа из Прова, Хајдук Милован из Плана, Димитрије Радовић из Врбице, Милован Ђурковић из Јагњила, Милош Арсенијевић из Драгоља, Јанко Рачанин из Раче, Никодије Добрић из Овсишта, Марко Милосављевић из Копљара, Никола Лека из Липовца, Милован Гарашанин из Липовца, Радован Гарашанин из Липовца, Сима Сердар из Даросаве, Тома Старчевић из Орашца, Јован Булатовић из Орашца и Васа Сараманда из Буковика.

НАРОДНА СКУПШТИНА У ОСТРУЖНИЦИ

24 април — 3 мај 1804

Друга по реду устаничка народна скупштина одржана је у селу Остружници које се налази 15 км. узводно Савом од Београда, са кога је места устаничка војска почела да опкољава Београд. У току месеца априла устаничке вође налазиле су се већином у Остружници где је, по аустријским војним извештајима, била у исто време и главна устаничка команда. Непосредан повод за њезино сазивање није био само у томе да се реше некоја врло важна питања по успех самога устанка, као и да се именују провизорне народне власти у побуњеним крајевима, него и позив који је Карађорђе, као устанички вођа, добио од аустријског генерала Ђенејна из Земуне, коме је аустријски двор издао налог да, у циљу измирења, посредује између устаника и дахија. Примивши тај позив, Карађорђе је наредио Јанићију Ђурићу да личним писмима сазове у Остружницу све старешине којима се, сем тога, ставља у дужност да собом поведу „по два или три добра и поштена човека” за избор и постављање судија. Такви позиви за скупштину послани су и неким виђенијим људима, трговцима са аустријске територије, у циљу да се са њима поведу преговори о набавци муниције.

Остружничка народна скупштина има велики значај за први устанак. Она је, у ствари, први састанак свих устаничких вођа и народних првака са побуњене и ослобођене територије Београдског пашалука, јер су скупштини у Орашцу присуствовале само старешине и прваци из Београдске и Крагујевачке нахије. У њеном раду узели су учешћа, уколико се историјски тачно могло утврдити, уз Карађорђа, ови народни прваци: Станоје Стаматовић—Главаш, Младен Миловановић, Ђуша Вулићевић, Теодосије Марићевић, Јанко Катић, Васа Велимировић — Чарапић, Сима Марковић, прота Алекса Лазаревић, Павле Поповић, Јуриша Михајловић, Петар Ерић, Ђорђе Миловановић, Марко Дољанчевић, Радоје Трнавац, Риста Радојичић, Танаско Рајић, Ранко Радић, Рака Левајац, прота Матеја Ненадовић, Милоје Петровић, Михаило Лазаревић, Милан Обреновић, Теодосије Филиповић, Милоје Вукаши-

новић, прота Јосиф, прота пожаревачки и игумани раванички и каленићски Сава и Јосиф. Рад те скупштине, почет 24 априла, завршен је 3 маја. На њој су донесене ове главније одлуке:

1 да се у ослобођеној земљи успоставе судови, а за судије да се поставе зрели, искусни и поштени људи, који ће судити „по правди”, по упутствима старешина;

2 да се састави војска од 25.000 људи и да се одмах по томе свом снагом удари на Београд, у коме су седеде дахије;

3 да се за ратне потребе направи зајам од 50.000 гроша код земунских Срба трговаца;

4 да се трговцима који су давали на веру исплате рачуни за муницију и друге устаничке потребе;

5 да се генералу Ђенејну, као устанички захтеви за измирење са дахијама, поставе ови услови: а) да се дахије истрепају из Београда и пашалука и да не буде других дахија; да се укину дахијске читлук-сахибије, пошто их забрањује и сам царски ферман; б) да Срби даду 1500 момака оружаних под власт везира у Београду ради његове и своје властите безбедности, док не стигне царска војска; в) да се устаницима опрости све што је до сада било; г) да везири управљају на основу хатишерифа који је султан дао српском народу 1793 године, којим је одређено колико се има давати за царску хазну; д) да у свакој нахији буде судница и да се народу суди по закону, да не буде насиља; е) да је Србима слободно подизати цркве и манастире који су пали или изгорели, да су верски обичаји слободни и да се Турци не мешају у рад православних свештеника, нити да им они суде; е) да народ по земљи сме слободно трговати и продавати ономе ко му боље плати; ж) да народ сам себи бира старешине које ће и везир признати; да све старешине заједно изаберу једног главног старешину, врховног кнеза целог рода српског, преко кога кнеза везир да ради с народом; преко кнеза да се разрезају и плаћа данак, а нахијске старешине да га купе од народа. И, напоследку, да турске старешине могу општити с народом само преко тога врховног кнеза.

Скупштина је, после донесених закључака, из своје средине изабрала једну депутацију којој је стављено у дужност да оде у Земун и присуствује преговорима које је генерал Ђенејн имао да поведе са дахијама. Она је то извршила 28 априла, под вођством Карађорђевим. Како ми-

сија генерала Ђенејна није успела, депутација се вратила у Остружницу где је скупштини поднела извештај о току и прекиду преговора.

3 маја 1804 остружничка народна скупштина завршила је рад са одлуком да војска потпуно опколи Београд и да се учини све што се може да Београд што пре пане у руке српске војске. Опсадна линија после тога још је више стегнута, па се очекивао долазак већих војних одреда који су били потребни за планско освајање Београда.

3

НАРОДНА СКУПШТИНА У ПЕЊАНИМА

17 април 1805

За успешно ратовање које је трајало током 1805 године требало је прибавити више материјалних средстава. Сем тога, из Петрограда су се вратили народни изасланици прота Матеја Ненадовић и његови другови, којима је било стављено у дужност да од Русије траже моралну и материјалну помоћ, па се указала потреба да се народ упозна са резултатом те мисије. Како се пак приближавало и време, у које је скупштина разрезивала порез за следећу годину, и да би се на крај стало рђавим гласовима који су протурани по Београдском пашалуку, Карађорђе је одредио да се народна скупштина одржи 17 априла, у селу Пењанима, у близини Остружнице.

Та скупштина је, према једном запису протe Матеје Ненадовића, одржана на једној пољаници изнад села Пењана, окруженој шумаром и добро заштићеној војничким стражама да би се спречио могући изненадни напад са турске стране, више пењине. Били су присутни сви претставници и старешине ослобођених нахија. Рад те скупштине састојао се у овоме:

1 саслушан је реферат протe Матеје Ненадовића о мисији у Русији. Скупштина је, са неисказаном радошћу, примила на знање да је руски цар узео под заштиту побуњени српски народ у Београдском пашалуку, и да саветује да се султану у Цариград пошаљу захтеви које султан треба да испуни, да би се у Србији поново успоставио ред и мир;

2 изабрана је депутација која ће отпутовати у Цариград да преда народну молбу султану и сачека резултат;

3 извршен је разрез пореза за следећу годину но тако да се један део новца

преда београдском везиру, а други део да се употреби за војне и остале државне послове;

4 извршен је обрачун свих расхода и издатака, од часа када је букнуо устанак до дана када је држана скупштина. Утврђено је да су укупни народни трошкови за то време изнели 2,124.868 гроша или 212.486 дуката. Извештај о тим трошковима потписали су сви учесници скупштине.

Карактеристичан је детаљ, који је забележио прота Матеја Ненадовић о томе како је на пећанској скупштини прикупљан и пребројаван харач. „...Онде (т.ј. на пољани окруженој шумаром) „простремо једно јапунце црвено, и бројимо новце арачке и пореске, од сваке нахије донешене. Около седе све старешине и Карађорђе. А кад се накупи на јапунцету велика гомила новаца, дуката и белих, онда Карађорђе рече: „Ето, којекуде, је ли ово право оволике силне новце давати Турцима, да нас боље туку, или је боље за ове оваке новце куповати чебану, па ми Турке да бијемо...!”

4

СКУПШТИНА У БОРКУ

15 август 1805

После победе на Иванковцу, Карађорђе закаже састанак народне скупштине у селу Борку (округ београдски) за дан 15 августа 1805. Требало је да се на тој скупштини ударе прве основе власти у ослобођеним крајевима. Застој устаничких операција омогућио је да се на тој скупштини, уз старешине, окупи велики број народа из свих нахија, тако да је скупштинских учесника било преко хиљаду.

На скупштини се расправљало о купљењу данка, о набавци војних потреба, о исплаћивању војника-најамника, о бољем уређењу власти и судова, о поправци срушених цркава и манастира, о завођењу и уређењу пошта, и о другим народним потребама.

Најважнији пак закључак скупштине у Борку јесте одлука да се оснује „Совјет” који се састоји из једног претседника, 12 чланова и једног секретара, који ће на себе преузети бригу око уређења судова, судити у већим делима, уредити полицијске и административне власти и издавати потребне уредбе. Скупштина је изабрала првих шест саветника, а за претседника Савета постављен

је прота Матеја Ненадовић. По наредби Карађорђевој, Савет се инсталирао у Манастиру Вољавчи, у Рудничкој нахији.

Што се тиче избора саветника за нахије које нису биле у Савету заступљене, одређено је да се за сваки округ одрже посебне окружне скупштине, састављене из „буљукбаша, калуђера, попова, кметова и од простог народа” које ће изабрати „најбољега и најправдољубијега човека, „у коме има поверење”, па ће га упутити у Савет. Народ ће му дати и потребно пуномоћство за улазак у Савет, са потписима свих који су га бирали, и он ће ступити у дејство тек кад се закуне.

5

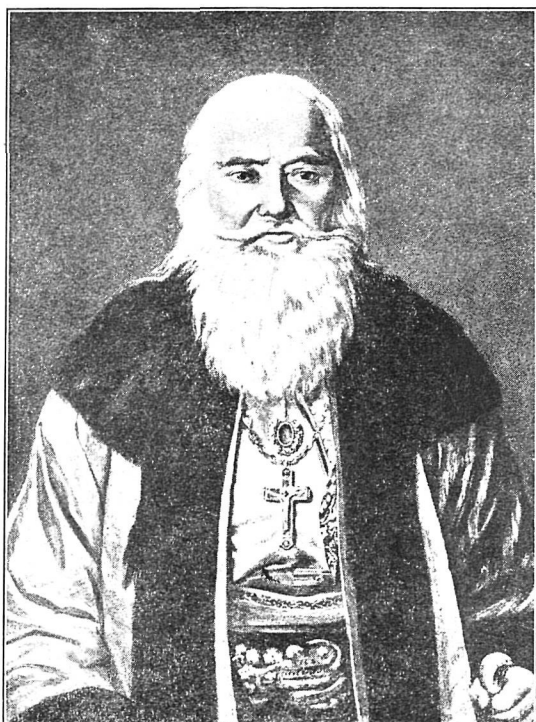
НАРОДНА СКУПШТИНА
У СМЕДЕРЕВУ

25—30 новембар 1805

Падом Смедерева у руке Срба пао је први већи утврђени град, у коме је било могуће наћи довољно просторија за војне потребе, за станове и канцеларије, а сем тога тај град имао је и то преимућство што је био добро комуникативан како са унутрашњошћу Србије тако и према аустријској граници. По заузећу Смедерева, устаници су у њега пренели све најважније установе своје, а и две следеће народне скупштине одржане су у Смедереву.

Пред првом скупштином која је одржана у Смедереву налазило се неколико крупних питања. Сазвана је по споразуму између Карађорђа и Савета за 25 новембар а на њој су била ова лица: прота Матеја Ненадовић, Мелентије Стевановић, Григорије Радојчић, архимандрит Хаџи Константин, прота Радојица Жујовић, Пантелеимон Дивљановић, прота Марко Ненадовић, прота Атанасије Поповић, прота Милоје Вукашиновић, прота шабачки Хаџи Григорије, прота Милутин Илић, игуман раванички Сава, прота пожаревачки Антоније, намесник грочански Стеван, намесник ваљевски Пантелеимон, Јаков Ненадовић, Јанко Катић, Сима Марковић, Миленко Стојковић, Лука Лазаревић, Милан Обреновић, Васа Чаралић, Станоје Главаш, Вујица Вулићевић, Стеван Синђелић, Јевта Кисовић, Радич Петровић, Милан Грбовић, Лазар Мутап, Алекса Лукић, Живко Дабић, Милић Кадих, Паја Јанковић, Младен Миловановић и Петар Добрњац. Скупштини су присуствовали и сви чланови

ПРОТА МАТЕЈА НЕНАДОВИЋ

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

Маријевића јаруга у Орашцу, место састанка прве устаничке скупштине

Савета, заједно са Карађорђем, који је отворио скупштину подужим говором. Карађорђе је објаснио скупштини тренутни војни положај, који је био врло критичан по дотадашње тековине ради наглог и организованог надирања Турака према границама Београдског пашалука, па је предложио мере које су на скупштини дискутоване. Саветовање је трајало неколико дана, а завршено је следећим скупштинским закључцима:

1 да се Турској, због ратовања, не плати никакав данак;

2 да се и од Срба и од Турака у земљи покупи харач и употреби на војну спрему;

3 да се број војника повећа што је могуће више, ако је могуће и до 100.000 људи;

4 да се у војску примају сви Срби, без обзира чији су поданици, нарочито они који долазе из крајева који су остали под Турском;

5 да се сви шанчеви на границама, откуда прети навала, што боље утврде, а да се и у појединим логорима подзму потребне мере ради осигурања;

6 да се сви послови војни целе земље подвргну неограниченој власти Карађорђевој;

7 да војнике, од недеље до недеље, издржавају општине које су за то одређене. Сваки војник на дан мора да добије оку проје, пола оке овчег, говећег или свињског меса и литру ракије. Под претњом смртне казне забрањено је војницима да ма шта отимају од становништва, било за јело или какве друге ствари;

8 да се заведе оштра војна дисциплина у логорима међу српском војском, тако да се сваки војник потпуно покорава наређењима свога старешине;

9 да сваки старешина има право смрћу казнити сваког бегунца, не јављајући о томе својим старешинама;

10 да се смедеревска тврђава одмах оправу и што боље за одбрану спреми, и да се у њу доведе довољно хране за гарнизон од 4 до 5 хиљада људи;

11 да се убрза опсада Београда, а ако се Београд не преда да се заузме на јуриш;

12 да се, када Турци почну нападати или и пре тога, упадне на земљиште изван Београдског пашалука и похватају згодна места за одбрану и утврде.

При прегледању рачуна скупштина је одлучила да се, у циљу даљих набавака

оружја и муниције, на народ разреже засебна сума у износу од 500.000 гроша.

Сва решења ове скупштине била су извршена још у току следеће године, сем заузећа Београда.

6

НАРОДНА СКУПШТИНА
У СМЕДЕРЕВУ

1—5 новембар 1806

Мада се ратовање, током целе 1806 године, продужавало са великим успехом, Београд је, још увек и упркос сталног опседања, био у рукама Алије Гушанца и његових крцалија. У току целе те године устаници водили су преговоре с Портом која им је послала своје услове за мир, о којима су се народ и устаничке вође имали да изјасне. Портини услови за мир, слање друге депутације у Цариград, одређивање порезе за идућу годину и питање Београда из кога Алија Гушанац са крцалијама није никако хтео да изађе на миран начин, — била су главна питања која су претресана на другој смедеревској народној скупштини.

Ова скупштина одржана је од 1—5 новембра. Присуствовале су све народне старешине. На скупштини је решено:

1 да се усвоје Портини услови за мир, а да се у циљу детаљног споразума са Портом у Цариград пошаљу народни депутати Петар Ичко и Живко Константиновић-Параћинац, са потребним пуномоћствима;

2 да се са ове скупштине упуту акт Порти у коме се захваљује на царској милости као и на томе што је баш Хасанагу, устаничког пријатеља, одредила за мухасила;

3 да се ратовање настави;

4 да се на сваки начин убрза заузимање Београда, па било и на јуриш;

5 да се бечком цару упуту молба да помогне народ на тај начин што ће његове граничне власти престати да храном снабдевају Алију Гушанца и његове крцалије, царске одметнике које је народ као цару веран опколио у београдској тврђави;

6 да се апелује на све Србе, ма где се они налазили, за помоћ у храни и новцу.

Сем тога, скупштина је свршила и свој редовни годишњи посао, разрезивање порезе за следећу годину и преглед рачуна из прошле године.

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

Између 25 фебруара и 6 марта 1807

Крајем децембра 1806 пао је и Београд у руке устаника. У исто време догодило се неколико важних догађаја који су на дело ослобођења Србије могли врло повољно утицати: Русија је ушла у рат против Турске која је била војнички неспремна, руска војска прешла је границу а Михељсон, руски главнокомандујући генерал који је имао дужност да одржава трајну везу са Србима, јављао је о великим и знатним успесима руске војске и позивао Србе да се придруже тој војној акцији из све снаге. „... Нова победа Русије над поносним изазивачем немира у Европи, Бонапартом, који нема граница у својим најездама у Европи, показује снагу руског оружја, а кад се здружимо и ми и ви, шта све можемо постићи...” писао је Михељсон Србима преко Карађорђа, коме је било адресовано ово писмо. „... Српски народ показује свету пример шта може учинити јуначки дух одушевљен хришћанском вером и љубављу према отаџбини.”

Требало је, дакле, одредити држање према свим тим догађајима и донети одлуке саобразне значају тренутка. Карађорђе и Савет сазвали су народну скупштину у новоослобођени Београд, која је одржана између 25 фебруара и 6 марта 1807 године. То је прва скупштина српског народа која је у Београду одржана. Није познато место на коме је заседала ова скупштина; према задацима које је имала да реши јасно је да је на њој учествовао велики број народних старешина и да су седнице, ради важности самог већања, одржаване у затвореном простору. Но сем побројаних питања, требало је решити још једно, од готово пресудне важности: држање према Порти која је преко народног депутата Петра Ичка нудила велике уступке у циљу да се, ратујући са Русијом, обезбеди од стране Срба.

Прва народна скупштина одржана у Београду донела је једногласно ова решења:

1 да се одбаци Портин понуда за мир и одбаци уговор који је Петар Ичко направио с Портом;

2 да се, у савезу са Русима, настави ратовање с Турском;

3 да се, према жељи руског главнокомандујућег у Влашкој и Молдавији Ми-

хељсона, обрати што већа пажња на ратни сектор у Источној Србији, од Бање до Мироча према Тимоку и Видину;

4 да се, за главног команданта војске према источној граници, постави Миленко Стојковић коме је стављено у дужност да изврши потребне припреме, узме Неготин и Кладово и да се с војском упуту према Видину, да би се на тај начин што пре добила трајна веза са руском војском која се већ налазила у Влашкој;

5 да Карађорђе лично посвети што више пажње ратовању у источним крајевима, иако је стално заузет и на свим осталим странама;

6 да се напад на турске границе изврши према плану који је утврдила скупштина. Вељку Петровићу било је одређено да заузме Бању са Црноречком и Гургусовачком нахијом, Добрњац је требао да се упуту ка Делиграду и Нишу, Јаков Ненадовић, Лука Лазаревић и Сима Марковић имали су да оперишу на Дрини, сектор према Карановцу поверен је Антонију Пљакићу, а линију Ужице—Вишеград имали су да држе Милан Обреновић и Лазар Мутап;

7 да се поправе зидови београдске тврђаве и у доњем граду подигне арсенал, оснује тополивица и радионица за оружје и ливење танади, а сем тога да се подигне и ковачница за бајонете и копља;

8 Савету је наређено да спреми одговор генералу Михељсону на његово писмо које ће му однети нарочито изабрани депутати који ће се Михељсону претставити и поднети му нарочита пуномоћства од народа. Одређено је шта депутати имају да траже од Михељсона на име ратне помоћи и да се преко њих одржава стална веза са Русима; за депутате одређени су П. Н. Чардаклија, Аврам Лукић и Јеремија Гагић;

9 разрезан је порез за следећу годину и извршен преглед рачуна из прошле године.

Свршивши још неке ситније послове управног карактера, учесници ове народне скупштине разишли су се. Скупштина је једном одлуком ставила учесницима у дужност да донесене закључке објаве народу и војсци.

ГЛАВНА НАРОДНА СКУПШТИНА
У БЕОГРАДУ

14—15 децембра 1808

Још у току 1805 године код појединих народних првака јавила се тежња да се ограничи Карађорђева аутократска власт. Ту тежњу помагали су и руски званични кругови, па је и Чарториски, још за време боравка прве депутације у Петрограду, саветовао проти Матеји Ненадовићу да се у новоослобођеним крајевима успостави „Синод”, „Совјет” који ће доносити законе и вршити акта законодавне и управне власти. И у свим својим доцнијим додирима са вођама устанка, који су били чести и значајни, руски званични кругови отворено су заступали ту тежњу. На тај начин у Србији се јавио уставни покрет. Карађорђе је пристао да се, одмах после заузећа Смедерева, установи „Правитељствујушчи совјет сербски” („Савет”), али није могао да га призна за највишу власт у земљи. Први пак уставни закон израдио је један одбор од пет Срба и три Руса. Он се састојао из 12 тачака, а њиме се установљава Управни сенат српски на кога се преноси сва законодавна и управна власт у земљи. Кнезу се даје само право помиловања криваца и награђивања заслужних људи. Овај први уставни закон није имао никаквих одредаба о скупштини народној. Иако тај уставни закон није прихватио руски цар, чије се одобрење предвиђало, а није га примила ни скупштина народна, почело се по њему владати, — разуме се у границама онога што је Карађорђе хтео и могао да препусти Сенату. Уз све то, Сенат је проширивао делокруг своје власти. Да би се, ипак, дошло до једног трајног уставног закона, Карађорђе је, са пристанком Савета, октроисао нови уставни закон. Пројекат тога уставног закона направљен је у Тополи, за време тродневног већања од 28—30 новембра 1808, о Карађорђевој крсној слави, којом приликом су се у Тополи затекле главне старешине Београдске и Крагујевачке нахије, као и други прваци. Том приликом одређено је да се у Београду, 14 децембра те године, одржи „главна” народна скупштина која ће те закључке, заједно са Саветом, прогласити и провести у дело.

Та главна народна скупштина, заједно са Саветом, састала се на уречени дан у

Београду и у форми једног прогласа донела ове закључке:

1 да се Карађорђе прогласи и по трећи пут за Врховног предводитеља и Господара над Србијом, са наследством у законитом његовом мушком потомству, и једним актом од скупштине призна;

2 да Карађорђе ради по стварима које се тичу земље и народа споразумно са Саветом;

3 да Карађорђе призна Савет за врховни народни суд, и да га као таква у целој земљи прогласи.

Овај уставни акт потврђен је печатима и потписима Савета и Карађорђа, а обнародован је једним циркуларом који је разаслан свим старешинама у појединим нахијама. Старешине су биле дужне да га разгласе даље. О установи народне скупштине, у овоме уставном акту нема ни једне речи, али је изван ових закључака решено да се народна скупштина сваке године сазива о малом Божићу (православна Нова година) ради саветовања о потребама земаљским и доношења потребних одлука. Приликом тих скупштина, старешине су предавале рачуне и пред Саветом одговарале на тужбе, уколико је народ какве противу њих подносио.

„ЧРЕЗВИЧАЈНА” СКУПШТИНА
У ХАСАНПАШИНОЈ ПАЛАНЦИ

2—8 октобра 1809

За састанак „чрезвичајне”, тајне народне скупштине која је одржана од 2—8 октобра 1809 у Хасанпашиној Паланци, коју је Карађорђе сазвао својим циркуларом датираним 29 септембра, било је више разлога. Борба са Родофиникином, претставником руске владе у Србији, била је на врхунцу, а сам Родофиникин напустио је Србију и прешао у Влашку, где се налазила руска врховна команда. Обећавана руска помоћ стизала је Србима споро и не у мери која је била обећана и очекивана.

Тој тајној скупштини, чије је закључке потврдила и редовна, новогодишња народна скупштина која се састала следеће године о Новој години, присуствовале су само знатније народне вође и то, у највећем броју, присталице Карађорђеве. Расправљани су и донесени следећи закључци које је скупштини предложио Савет заједно са Карађорђем:

1 народ српски увидео је да опстанак и одржање Србије само формалним покровитељством руским не може да се осигура и одржи док се у Србију не пошаље једно веће одељење руске војске које ће у Србији стално остати, бити Србима стално на помоћи и с њима ратовати против Турака;

2 како руски претставник Родофиникин није по пореклу Рус, и како као не-Рус нема осећања за српске жеље и потребе, склон је интригама а сем тога је и отишао из Србије, одлучено је да се Русија замоли да у Србију за свога претставника пошаље право, природног Руса, а не Родофиникина или неко од лица која су с њим у Србији била;

3 да се више никада у Србију не могу вратити они Срби који су заједно са Родофиникином избегли, а међу њима и владика Леонтије;

4 да се, како је архијерејска столица у Србији бекством Леонтијевим остала празна, за српског архијереја изабира, посвећује и поставља архимандрит манастира Раче Мелентије Стефановић који је у исто време био и командант зворничке нахије;

5 како се досадашњим српским оптужбама против Родофиникина не верује у руском главном стану, треба тражити да Руси пошаљу у Србију једну непристрасну комисију да испита те тужбе, да се тако и Руси осведоче о „неблагоданмерним” поступцима Родофиникиновим у Србији;

6 да једна депутација од трајнице чланова, правилно опуномоћена, отпутује у Влашку и руског главнокомандујућег упозна са овим закључцима и замоли га да их спроведе, уколико се односе на Русију.

10

СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

1—2 јануара 1810

О скупштини која је, као редовна, одржана у Београду 1—2 јануара (на нову годину) има мало поузданих података.

Саставши се неколико месеци иза „чрезвичайне” скупштине која је одржана у Хасанпашиној Паланци, ова скупштина само је потврдила њене закључке, јер је сав народ желео да се у односе са Русима унесе више одређености, и да један већи одред руске војске дође у Србију где би се стално настанио и учествовао у операцијама српске војске.

Као што су радиле раније скупштине, и ова је скупштина извршила разрез пореза за следећу годину и прегледала рачуне из прошле године.

У току рада ове скупштине, смењен је са претседништва Савета Младен Миловановић, па је тај положај заузео Јаков Ненадовић.

11

СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

1—12 јануара 1811

За уставно питање чије се решење све више наметало од свих скупшттина првог устанка била је најзначајнија скупштина која је заседала од 1—12 јануара 1811 у Београду. Послови у Савету све више су записивали; судске власти једва су функционисале; ратни послови нису више ишли онако као у периоду од 1805—1807; у ослобођеној Србији није било јединства власти, а долазак једног већег одреда руске војске, која је требала да оперише заједно са Србима, није искључивао могућност руског мешања у питања унутрашњег уређења земље. Сем скупштине народне, која је решавала поједина питања и у ствари била једно нееластично тело које се није могло стално држати на окупу, одлучено је било да се установи још и Попечитељство — Влада — и Велики земаљски суд, а да се Савет који је у ствари једва функционисао, укине, док би саветници били расподељени у та два нова тела.

Пошто је посвршавала своје редовне послове, ова скупштина саслушала је 8 јануара једну Карађорђеву посланицу, беседу, у којој Вожд оптужује скупштини поједине старешине да нису поштовали уставни закон из 1808, да нису слушали саветске наредбе, да су један другог опадали и у неслози живели, да су постали деспоти и одметли се од њега и Савета, да на своју руку воде преписку са иностранством. Карађорђе је пред скупштином тражио да сваки од оптужених првака посебице одговори на ове оптужбе и запретио да ће свакога, било и силом, приморати да се окане таквих поступака.

10 и 11 јануара 1811 ова скупштина донела је некоје важне одлуке о организацији државе. Тај други по реду уставни закон није сачуван у оригиналу, али су познате његове најглавније одредбе:

1 установљава се Попечитељство — Влада — (прво српско министарство) са шест попечитеља и то за унутрашње послове, за правду, за инострана дела, за финансије, за просвету и за војску. За попечитеља војног постављен је Младен Миловановић, за попечитеља правосудија Петар Добрњац, за иностране послове Миленко Стојковић, за просвету Доситеј Обрадовић, за финансије Сима Марковић, за унутрашње послове Јаков Ненадовић. Претседник Великог вилаетског суда је министар правде. Министри су дужни да отпутују на границу која им је одређена, где ће примити команду над војском. Министри су одговорни за свој рад. Они су међу собом једнаки. Никакве одлуке не могу се донети без претходног одобрења Карађорђева;

2 установљава се Велики вилаетски суд;

3 претседник Савета постаје Карађорђе, који може одредити свога намесника, код кога ће се налазити печат Савета. Савет добива свога сталног секретара;

4 врховни Вожд неће мењати саветнике и чиновнике без кривица које ће бити предвиђене законом.

После тога сви присутни положили су заклетву на овај уставни закон, па је он ступио на снагу.

12

СКУПШТИНА У ТОПОЛИ

17 јула 1812

Рат Русије и Турске, у коме су узели активног учешћа и Срби, закључен је Букурешким уговором о миру у коме се један став односи и на Србију. Срби нису били задовољни тим уговором о миру. Да би се донела одлука шта да се даље ради, Карађорђе је сазвао скупштину у Тополи, и она је одржана 17 јула 1812 године у присуству великог броја народних првака. Тој скупштини саопштен је став Букурешког уговора о миру који се односио на Србију, па је после тога закључено:

1 да се, после толико ратовања, не може извршити одредба Букурешког мира о предаји освојених градова Турцима;

2 да се не може примити ни одредба тога уговора да се Срби са Турском сами походе, јер се та одредба не може извршити;

3 да се пристане да се Турској плаћа данак отсеком, али да се не може пристати да Срби и Турци заједно живе;

4 да се тражи да руска војска и даље остане у Србији, и да руска влада пошаље помоћ у муницији;

5 да се у руски главни стан пошаље попечитељ унутрашњих дела Јаков Ненадовић, као народни пуномоћник који ће ове закључке саопштити Русима.

13

ВЕЛИКО-ГОСПОЋИНСКА СКУПШТИНА У МАНАСТИРУ ВРАЂЕВШНИЦИ

15—16 августа 1812

Слопивши Букурешки уговор о миру, а знајући да Срби неће њиме бити задовољни, руски главни командант Чичагов послао је у Србију Марка Ивелића у циљу да Србе приволи да приме тај уговор. По Ивелићеву доласку у Србију, Карађорђе је сазвао скупштину за 15 август 1812 у Манастиру Врађевшници која се састала у присуству руског изасланика.

На овој скупштини објављен је VIII члан Букурешког уговора који се односи на Србију. Чувши тачну садржину уговора, скупштина није била задовољна, па је руски изасланик Ивелић морао да објасни да је уговор склапан под врло несретним околностима по Русију, и да се у такој ситуацији од Турака није више могло добити. Уверавајући скупштинаре о сталној наклоности руског цара који Србе никада неће заборавити, Ивелић је успео да се скупштина сврши повољније него што је у почетку изгледало. Скупштина је, после тога, решила:

1 да се руском цару изда изјава захвалности, која је 16 августа 1812 предата Ивелићу, са потписима Карађорђа и свих учесника;

2 да се директни преговори са турским пуномоћником Челеби Мустафом наставе, јер су стигли први извештаји српских изасланика Хуршид-паши у Нишу, да је изасланике врло лепо примио.

14

СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ

1—2 јануара 1813

Мишљење скупштине одржане у Тополи 17 јула 1812 да се не може примити одредба да се Срби сами погађају са Турцима, на основу одредбе Букурешког

уговора о миру, обистинило се: Турци су уговор ниподаштавали и тражили безусловну и потпуну предају. Да би добио јасну слику шта се у народу мисли о току тих преговора, као и да би могао формулисати српске захтеве, Карађорђе је за 1 јануар 1813 године сазвао скупштину у Крагујевцу. Српске захтеве та скупштина формулисала је овако:

1 да границе Србије остану онако како су се у томе часу налазиле;

2 да се Карађорђе утврди за српског врховног старешину;

3 да се ферманом установи самостална унутрашња управа;

4 Срби примају у Београд једног царског човека, пашу или везира, са онолико Турака колико се уговори, у доказ верног поданства и царског господарства земље;

5 „Обећавамо се”, стоји у оригиналној записци, — „Светломе Довлету да-

вати свагда и војну помоћ против онога који буде војеват против светлога Довлета; онолику помоћ колику уговоримо, и да ћемо своме цару свагда верно војевати...”;

6 Срби преузимају на себе да чувају царске градове „као своје очи и као најбоље царско добро”, а ако се догоди да их не би могли сачувати којом приликом, они ће од Довлета тражити потребну помоћ, а трошак око поправке градова и војни трошкови нека буду по споразуму, царски или српски.

Скупштина одржана 1 и 2 јануара 1813 последња је српска скупштина из првог српског устанка. Катастрофа, брза и велика, оборила је Карађорђеву устаничку и ослобођену Србију, а са њеном пропашћу пропале су и све њене установе које су, несумњиво, у својој основи имале много доброга, много воље и жеље да се народни живот уреди на најбољој тада могућој основи.

LES SKOUPCHTINAS DE LA PREMIÈRE INSURRECTION SERBE

(1804—1813)

Les Skoupchtinas de l'époque de la première insurrection serbe sont des institutions de droit coutumier, auxquelles, l'insurrection elle-même ainsi que la durée de celle-ci, ont donné un caractère insurrectionnel, révolutionnaire. Les Serbes, qui habitaient dans le pachalik de Beograd, ne pouvaient plus supporter le régime des dahis, qui fut particulièrement odieux pendant les années 1803 et 1804. Kara-Georges Petrović organisa avec quelques voévodes la résistance contre ce système; pour que l'insurrection puisse être organisée, il a fallu agir d'un commun accord avec les autres voévodes, voilà pourquoi la première Skoupchtina des insurgés eût lieu à Orašac, où l'insurrection fut proclamée et Kara-Georges élu son chef suprême. Cette première réunion des insurgés à Orašac fut appelée par les contemporains la „Skoupchtina d'Orašac”; ainsi on a voulu marquer que le pachalik de Beograd tout entier était représenté à cette réunion par ses délégués.

Une fois commencée, l'insurrection s'étendait rapidement; les villages où se trouvaient les spahis turcs brûlèrent; les détachements turcs, parsémés sur le terri-

toire du pachalik de Beograd, furent anéantis ou refoulés vers les villes fortifiées. Il fallut organiser le pouvoir, concentré jusqu'alors dans les mains de Kara-Georges et d'un petit nombre de voévodes, sur une base plus large, d'autant plus que pour la propagation et le succès de l'insurrection d'importantes ressources matérielles étaient nécessaires qu'il fallait trouver soit dans le pays révolté, soit chez les Serbs, sujets autrichiens, qui ne cachaient pas leur sympathie pour l'insurrection. Pour cette raison Kara-Georges convoquait souvent des „Skoupchtinas nationales” où on discutait sur les besoins de l'insurrection et prenait des décisions sur toutes les questions essentielles. La seconde Skoupchtina fut tenue à Ostružnica au mois d'avril 1804, la troisième à Pećani en 1805, ensuite venaient les Skoupchtinas à Borak en 1805, à Smederevo en 1805 et 1806, à Beograd en 1807 et 1808, à Hasanpašina Palanka 1809, à Beograd en 1810 et 1811, à Topola en 1812, à Vračevšnica en 1812 et à Kragujevac en 1813.

Les travaux de ces Skoupchtinas furent très divers. Elles avaient élu "le Chef Su-

prême du peuple serbe", le Vožd, dans la personne de Kara-Georges, fondateur de la dynastie yougoslave de Kara-Georgévitch, affirmant cette décision à plusieurs reprises, exerçant ainsi des actes du pouvoir constitutionnel suprême. Elles décrétaient la guerre et la paix, fixaient les conditions de la paix, envoyaient leurs délégués aux cours étrangères et étaient en correspondance avec celles-ci. De plus elles prenaient des décisions relatives à l'établissement du pouvoir administratif et juridique et aux opérations militaires. Elles décidaient également la conclusion d'emprunts dans le pays ou à l'étranger, fixaient les impôts et donnaient décharge des comptes de clôture des exercices précédents. Elles s'occupaient aussi de la solution des questions religieuses, et même punissaient les voévodes, si le peuple se plaignait d'eux à la Skoupchtina.

Pendant la première insurrection serbe il y avait plusieurs catégories de Skoupchtina, à en juger tout au moins d'après les appellations. Pour la plupart c'étaient des Skoupchtinas „ordinaires" qu'on convoquait selon les besoins du moment et plus tard régulièrement pour le jour de l'an, à Beograd. A de telles Skoupchtinas assistaient de 40 à 60 délégués de tout le pachalik. En 1808 il eût lieu une Skoupchtina „générale" qui selon le nombre de délégués était la plus importante de l'époque. Une Skoupchtina „extraordinaire" (secrète) se tint à Hasanpašina Palanka, à un moment, très critique pour l'insurrection qui exigeait le secret des débats. Kara-Georges assistait régulièrement aux Skoupchtinas, c'est lui qui dirigeait les débats; il posait des questions et prit lui-même part à la discussion. Kara-Georges n'y faisait pas de longs discours, comme en fera plus tard

le knèze Miloš, mais il existe des preuves certaines qu'il tenait absolument que les décisions de la Skoupchtina fussent rigoureusement exécutées.

Les Skoupchtinas des insurgés ne duraient que quelques jours, et se tenaient, surtout dans les premiers temps, dans des lieux cachés, des villages écartés, au commencement en plein air, plus tard dans les villes fortifiées de Beograd et Smederevo. Les Skoupchtinas étaient convoquées régulièrement par une lettre de Kara-Georges, adressée aux voévodes, mais il y a des cas où le Conseil, formé selon les recommandations de la Russie, les convoquait lui-même. Parfois à côté des voévodes et des représentants de l'église y assistaient aussi les starešinas subalternes et les maires de villages ainsi que les chefs des grandes zadrugas (communauté familiale).

Les Skoupchtinas de la première insurrection témoignaient un vif intérêt pour toutes les questions concernant l'insurrection elle-même ainsi que pour l'organisation des institutions nationales qui devaient garantir le mieux-être de la population. Dans ces Skoupchtinas ce n'était pas des élus du peuple, à proprement parler, qui prenaient part, mais des hommes qui avaient soulevé la révolte, avaient lutté pour elle, ou bien des hommes qui s'étaient fait remarquer au cours de l'insurrection par leur activité énergique. En raison de l'époque à laquelle elles avaient été créées et des buts qu'elles poursuivaient, elles ne peuvent être considérées comme des institutions d'un régime parlementaire, ce que ne diminue aucunement leur importance pour la première insurrection serbe et pour le début de l'organisation de l'état et de la vie sociale dans la Serbie de Kara-Georges.

II

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА
(1815 ДО ПРВОГ ХАТИШЕРИФА 1830)*

КНЕЗ МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА

(1815—1830)

После слома првог српског устанка у Србији поново је уведена турска управа. У њој је тада свемоћно владао Сулејман-паша који је развио најсвирепији терор ради кога је, управо, и дошло до нове побуне и другог устанка који се свршио усменим споразумом Милоша Обреновића и Марашли Алипаше, портиног пуномоћника за умирење устанка и споразум са Србима. То време било је погодно једино за тајне састанке првака, али не и за велике народне скупове; чим је устанак стварно престао, а нова Милош—Марашлијина управа почела да се стабилизује, Милош је сазвао скупштину народну која је имала да потврди створено стање и донесе неколико важних закључака који су се односили на ново уређење земље. Пре него што ће бити приказане најважније скупштине из тога периода потребно је рећи неколико општих напомена о карактеру тих народних скупштина: оне, по сили прилика, немају више онај значај који су имале скупштине из времена првог устанка.

Сем по изузетку, народне скупштине другог устанка по правилу су се бавиле само „располагањем”, разрезом порезе на поједине нахије и прегледањем годишњих рачуна. Како се пореза разрешавала два пута годишње, у пролеће о Бурђевдану и у јесен о Митровдану, редовне скупштине састајале су се о тим празницима, најобичније у месту где је боравио и Кнез Милош, или у Београду. Од 1820—1824 године било је девет таквих скупштина; 1825, 1826, 1827, две 1829, 1830, 1831, две 1832, а после тога скупштине се више нису бавиле разрешавањем пореза, него је то чинила Милошева канцеларија која је и пре тога стварно водила све послове финансијске

природе. По свршеном разрезу порезе скупштинари су се враћали кућама, са дужношћу да у својој нахији прикупе онолико данка колико је на њу расписано, и да прикупљени новац на време предају Милошевим хазнадарима.

Усменим уговором између Марашлије и Милоша, установа скупштине уопште није била предвиђена; Милош, и сам учесник скоро свих Карађорђевих скупштина, знао је врло добро да оне могу бити и непожељне и опасне баш с обзиром на несређене прилике у земљи. Он је, дакле, редовним скупштинама које су се одржавале два пута годишње оставио разрешивање порезе, а „велике”, „главне” скупштине народне сазивао је само по потреби, када је народ требало обавестити о важним догађајима, правити „прошенија” султану или покровитељским дворовима, или пак вршити и акта уставне, законодавне власти, што је био случај код његова избора за врховног кнеза или при скупштинској одлуци о наследном кнежевском достојанству Милошевих законитих потомака.

Аутократа по природи својој, Милош није желео да скупштинама народним свога времена даде ни онолико важности колико су је имале оне из првог устанка. Ипак је и у то време било значајних скупштина народних које су и у познијем животу и развоју народном оставиле свој траг.

1

САБОР У ТАКОВУ

11 април 1815

За време везирства Сулејман-паше у Београдском пашалуку, које је проправљено крвавим и тешким персекуцијама

српског живља, већина народних старешина из првог устанка заједно са Карађорђем налазила се ван Србије. Од старешина заосталих у Србији био је најзнатнији Милош Обреновић, војвода руднички, који је после предаје Сулејман-паши и објављене амнестије на захтев везиров пошао у народ да га умирује и враћа из збегова. На томе послу радиле су и друге старешине, но увек са зебњом, јер је искуство казивало да турским амнестијама не треба много веровати. Уз све то, народ се враћао кућама; Турци, у прво време, нису чинили насиља; они су тај посао остављали за доцније, када се народ умири и кад се у пашалук врате све знатније старешине које су учествовале у устанку, иако је и њима дата амнестија изузевши Карађорђа и неколико најглавнијих лица првог устанка.

Кад се потпуно инсталирао у Београду, Сулејман-паша почео је са насиљима. Видећи да је амнестија која је објављена само привидна мера, народне старешине почеле су поново да помишљају на организовање народног отпора. Поуздано се зна да је 8 августа 1814, у Топчидеру, одржан састанак народних кнезова и првака коме су присуствовали Милош Обреновић, Лазар Мутап, Арсеније Ломо, Милић Дринчић, Миливоје Тадић, Радован Грбовић, Аксентије Миладиновић, Василије Јовановић, Панта Илић, Василије Павловић и Георгије Лазаревић, на коме је расправљано питање новог устанка и решено да се на ослобођењу Србије покуша радити прво мирним путем, па тек ако то не успе да се диже устанак. Да би се видело шта се може учинити мирним путем, молбама и интервенцијама код страних дворова, овлаштен је прота Матеја Ненадовић који се налазио у избеглиштву у Срему да отпутује у Беч, да преко руског посланства и царске канцеларије дејствује у томе правцу. Њему су послане молбе и пуномоћ да народ заступа, а дата су му у једном писму и опширна упутства којих је требао да се придржава. Акција проте Матеје Ненадовића, који је извршио овај налог и задржао се у Бечу дуго времена, остала је без успеха.

У то време почеле су и прве буне из времена владавине Сулејман-паше. Букнула је Хаџи Проданова буна, која је ликвидирана углавном настојањем Милоша Обреновића, који је налазио да још увек није време устанку. Та је буна онеспикојила Турке, па је Сулејман-

паша одлучио да у Београд позове све народне старешине, а међу њима и Милоша Обреновића, где је намеравао да их заплаши и, вероватно, побије, што је већ учинио са некојим. Један део старешина није се одазвао томе позиву, али је Милош Обреновић дошао у Београд и изашао пред пашу. Видећи да су старешине прозреле његову намеру, Сулејман-паша примио је лепо старешине који су дошли и вратио их кућама, али је као таоца задржао Милоша Обреновића. Послуживши се лукавством, Милош је ипак успео да га паша пусти из Београда и он се, већ 9 марта 1815, налазио у Црнућу, код своје куће.

Долазак Милоша Обреновића у Црнуће привукао је у тај крај народне старешине које су биле за дизање устанка. Заједно са Милошем су одржали неколико састанака, од којих је један био у Манастиру Враћевшници код архимандрита Мелентија Павловића, други у Луњевици, код Милошева побратима Николе Милићевића-Луњевице, трећи у Драгалу у кући војводе Арсенија Ломе, четврти у Рудовцима, у кући попа Ранка. Ови учестани састанци народних старешина били су ускоро пропраћени и првим инцидентима са Турцима. Један такав инцидент догодио се 8 априла 1815, а други 10 априла, дакле само два дана доцније. Нарочито ови инциденти са Турцима убрзали су Милошеву дефинитивну одлуку о дизању устанка.

11 априла 1815, на Цвети, црква у селу Такову славила је своју славу. Од давнина је био обичај да се на тај дан код цркве одржава народни сабор, па је тако било и ове године, а на сабор се искупио велики број народа из ближе и даље околине. Сабору је присуствовало и доста народних старешина, који су се непрестано налазили у околини Милоша Обреновића, настојећи да га приволе на устанак. После завршене службе божје Милош је, окружен старешинама, изашао из цркве, стао на један камен и, према забелешци Симе Милутиновића Сарајлије, одржао сакупљеном народу говор којим га је позвао да се изјасни да ли ће га слушати.

„... Ако сте ради мене имати с вама, и пред вама, од сада за свагда у општем послу руковаоца за народ и завичај, и ако сте ради надати се да сви наши труди бити узмогну напредни, а ви сад сви из једног грла овде пред овим божјим домом то изреците, и пред светим олтаром свети завет учините, да ви на ваше

душе примате све оно, што би из овога предузећа могло изаћи несреће и страданија... и одма да ми дате пуну власт и слободну вољу да ја могу заповедати свакоме вам и да могу наказати свакога, који би што укварио..."

Народ и старешине пристали су на Милошев захтев, а он се вратио у Црнуће, обукао свечано војводско одело, предао барјактару барјак да га пободе на месту где ће се скупљати устаници, говорећи:

— Ево мене, ето вас. Рат Турцима!

Устанак је затим букнуо у границама Београдског пашалука, на велико изненађење Порте која је сматрала да су инструкције о истребљењу Срба, дате Сулејман-паши, онемогућиле Србима сваку мисао на нови отпор. Порта је и ради своје унутрашње и ради своје спољне ситуације налазила за потребно да се устанак на миран начин што пре ликвидира, па је такве налоге издала командантима војним који су на граници Боне и на Морави чекали упутства и намеравали да војску пребаце у Београдски пашалук. После неколико успешних битака са војском београдског везира Сулејман-паше и Срби су налазили за потребно да се мире, па су прихватили понуду Марашли Али-паше с којим је Милош Обреновић направио један усмени споразум, а Порта је из пашалука одмах уклонила Сулејман-пашу, тако да је устанак био стварно ликвидираан.

2

СКУПШТИНА У ЦРНУЋУ

19 децембар 1815

Први посао прве скупштине после завршеног другог устанка био је да изабере народног старешину. Кнез Милош је, у току устанка, имао сву стварну власт у рукама, а ту власт признао је и султанов претставник Марашли Али-паша, коме је Милош био најбоља гаранција за ред и мир у пашалуку. Требало је, ради Милошевих даљих намера, да ту власт призна и народ, преко једне скупштине народних старешина, а то је и формално извршено 19 децембра, на скупштини која је Кнезу Милошу дала титулу „врховни кнез и правитељ народа србског“.

После тога избора, скупштина је разрезала порезу и саставила буџет расхода за митровско полгође 1815. Скупштина је утврдила да на територији Београдског пашалука, у свих 12 нахија,

има 28.954 мушких ожењених лица и одредила коликом порезом има да се опорезује свако ожењено лице. Кад је свршено и са „царским“ порезом, прешло се на даље одлуке. Оне се састоје у овоме:

1 да се порески приход, народни порез, одређује и прикупља два пута годишње, и то о Ђурђеву и Митровдану, па да ђурђевско време почиње 1 маја, а митровско 1 новембра;

2 да се сваког полгођа састаје скупштина народна ради располагања пореза и прегледања рачуна;

3 да се распоред царског и народног пореза народу свагда саопштава на сеоским зборовима. Одређени порез који се тражи од једног села треба да се распореди на све пореске обвезнике, према њиховом имовном стању, тако да на лица средњег стања дође два пута онолико пореза колико долази на сиротна лица, а да имућна лица плаћају два пута онолико колико плаћају средње имовни људи;

4 порез на личност да прикупљају сеоски кметови, а што прикупе да предају кнежинским старешинама, ови нахијским. За прикупљање царског харача, врховни кнез одредиће нарочита лица која ће водити одвојен рачун тога пореза;

5 да се, и у будуће, задржи стара административна подела Србије на 12 нахија, а Пореч, као врлетни предео са 20 села да остане сам за себе и да се не придружује ни једној нахији;

6 да се за сваку нахију као и за Пореч одмах постави по један главни кнез и потребан број главних кнезова који ће бити у Великом народном суду у Београду. Избор кнезова оставља се на вољу врховном кнезу с тим да их изабере из круга оних људи који су се одликовали јунаштвом, поштењем и оданашћу према слободи и народном напретку.

Имена постављених народних старешина саопштена су скупштини.

3

ЂУРЂЕВСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

11 мај 1816

Свршивши питање разреза пореза за следеће полгође и преглед рачуна за полгође које је прошло, учесници ове скупштине, како је био обичај, отишли су у

град да поздраве царског везира Марашли Али-пашу који им је саопштио неколико фермана који су стигли из Цариграда. Тим ферманима Порта је давала народу одговор на његове молбе.

По завршеном послу, кнез Милош стане оптуживати Петра Молера, једнога од најугледнијих људи првог устанка и „надзоритеља” Народне канцеларије у Београду да је проневерио велику суму народног новца, да је Милошу радио о глави опадајући га код везира и да је, преко својих људи, радио на томе да Србију доведе под аустријску власт. Из тога разлога Милош је скупштини понудио своју оставку. Тим поводом скупштина је Молера осудила на смрт али га је морала на тражење везира Марашлије предати турским властима у град. Везир је нешто доцније наредио да Молер буде удављен, што је и извршено неколико дана доцније. Историјски је утврђено да Милошева оптужба против Молера није била оправдана, бар не у ономе делу своме који је мотивисан велеиздајом.

4

ВЕЛИКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
6 новембар 1817

О Митровдану 6 новембра 1817 састала се у Београду редовна кнезовска и старешинска скупштина, ради одређивања пореза и прегледања рачуна. Кад је тај посао завршен, прешло се на други, много важнији: Кнез Милош проглашен је наследним кнезом Србије. О томе проглашењу састављен је нарочити акт, у облику адресе, који су сем свих присутних кнезова и старешина још потписала и некоја свештена лица, а међу њима Агатангел, митрополит београдски, владика ужички Герасим, архимандрити манастира Враћевшнице, Каленића, Раванице, ваљевски прота и др. У списима мемоариста, ова скупштина названа је великом ради тога што су јој присуствовала и друга лица која нису учествовала у раду редовних скупштина.

У скупштинској адреси која је том приликом донесена каже се за Кнеза Милоша да је он народу дао „присуствујући мир и тишину” и изјављује му се благодарност за то, и за све његове добре уредбе које је у народу учинио. „Молили смо га много и принудили да восприми за живота свога тјаготу овога прављења које је примио с побужденијем,

само из љубови коју има к роду својем и отечеству... Кад благи Бог од нас изволи узети љубезног нашег правитеља и Господара Милоша, и преставити у вечно блаженство, тогда непосредствено да прејемстује овај чин и правленије целог народа нашег најближи сродник од племена више поменутог љубезног Господара нашег Милоша, кога он у особитом свом завјешчанију нарече, и тако да траје до последњег јего потомства. И то хоћемо и желимо за славу и похвалу отечества, и за возмездије трудов и подвигов и опасности које је подносио и подноси посведневно народ наш...”

Истота дана о тој одлуци обавештен је и београдски везир Марашлија, нарочитим писмом, у коме га скупштина моли да се и он, код Порте, заузме за одобрење ове одлуке.

5

МИТРОВСКА СКУПШТИНА
21 новембар 1824

По учвршћењу мешовите српско-турске управе, од 1817—1824 године, главни напори Милоша Обреновића били су упућени у правцу да се, на основу VIII тачке Букурешког уговора о миру (1813), добију за Србију оне привилегије које су јој тим уговором биле зајамчене. Управа у земљи била је онаква како је заснована на усменом споразуму између Милоша и Марашлије; депутације су одлазиле у Цариград и цела Милошева акција свела се само на рад са руским послаником у Цариграду, бароном Строгановом који је у току тога времена, у име своје владе, водио акцију за испуњење појединих одредаба тога уговора. Рад тадашњих скупштина сводио се само на разрезивање пореза, и само по изузетку и потреби Кнез Милош је позивао поједине старешине да потписују акта која су му за то време требала.

Међутим, мешовита српско - турска управа није се много свиђала народу, иако је она постепено све више прелазила у народне руке. Било је незадовољства и буна, које је Милош угушивао на прек начин. Милошева управа била је строга, судски и административни апарат био је рђав, намети на народ били су велики. Ради тога је Милош, на скупштини од 21 новембра 1824 године у Крагујевцу, која је била редовна и свршавала само свој редовни посао, објавио на свечан начин да ће Народни суд бити ре-

формисан на начин да постане поуздано прибежиште правде и истине и центар народне администрације. Том приликом Милош је пред скупштином држао „слово” — једну беседу која је сачувана у целости, у којој је изнео како замишља да треба извести обећане реформе.

„Благородна господо, собрани кнезови и кметови!” — казао је у своме слову Кнез Милош, „Познати су вам досадашњи труди моји, позната су вам и дјела моја, и на којим основијама ова положена су, и докле смо помоћу Божјом, и вашом, и покорношћу предоброг народа нашег, дјела општенародна већ довели, да се околна царства чуде, којим смо начином, у варварству пређашњем, произвели у ова бурна времена послушност к нашем началству, и сваки други поредак у предјел наш увели и очистили га од сваког рода зли људи.

„Ви сте доиста мени у свему, колико су силе ваше душевне и тјелесне снажне биле, без затезања помагали. Увјерен сам да ми и у будуће с ваше стране ово одрећи нећете. При том надам се да ћете ми дати за право ако кажем, да сам и ја при свем усиљавању вашем помоћи ми, више труда и брига подносио, него сви ви. Јер кром внутрени дјела, и то од најмање до највеће ствари, лежала су и друга, много важнија, на плећима моим, која сва, трудио сам се носити, и благодарение свевишњему Богу, до данас срећно упућена бивала, и на ползу нашег народа упућивана била су.

„Може бити, господо моја! да су многи неразумевајући досадашња а и данашња обстојателства времена, ово све приписивали славољубију и самовластију моему, то јест: да ја желим сву власт и све у рукама моим имати, кое далеко од помишљенија мои буди: узрок је овому био: што ја, слушајући гдје се чита у историјама наши праотаца и прочи народа, да је ретко, или никад, могло на добро изаћи, кад је народ какав из свои развалина дизати се почео и врховну власт над собом на више лица дао и подјелио. Све је онда ишло полагаано, преко врата а највише народ се онаи повратио у свое развалине, из кои је био почео дизатисе. Ово вам довољно сведочи деоба нашег бившег царства, кое је Силни Цар Стефан Душан на свое велможе и воиводе подјелио, кое наши људи и данас у пјесмама пјевају.

„Све ово што мало пређе напомену, имам ја непрестано пред очима моим, и трудим се из наведени узрока, а не из

жеље самовластиа, све у цјелости садржати. Видећи пак сад, да је досадашњим поведением моим, и вашим послушанием, господо моја, довољно добар поредак међу народ наш уведен, кои желећи ја и у напредак одржати, доходим ја открити вам мое право најереније и узрок, из кога сам вас позвао на данашње собрание, и кои се у овоме састои:

„Уморно тјело мое и ум, многим, како сам више напоменуо, трудовима, траже себи олакшања и одмора. Ви им, господо моја, ову жртву можете принети, и то јединствено избранием из средине ваше шест најизбранији лица. На ови шест лица, додајући им два добра секретара, рад сам ја возложити старание и попечение свију внутрених дела отечества нашег, а за мене чрезвичајна и страна дјела задржати. . .”

Кнез Милош је, дакле, намеравао, да оснује неку врсту Државног савета, а за његове чланове био је означио кнеза Василија Поповића, кнеза Милосава Здравковића, кнеза Милету Радојковића, кнеза Ранка Мајсторовића и кнеза Николу Станковића.

Ова изјава Кнеза Милоша изазвала је велико задовољство чланова скупштине.

6

ЂУРЂЕВСКА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

5 мај 1825

Ђурђевска скупштина, одржана 5 маја 1825, била је редовна, али је имала да сврши и извесне послове спољно-политичке природе: да уложи протест код Порте ради тога што је турска влада народне депутате већ неколико година држала у затвору, као таоце, да ће у Србији владати мир и ред за време великих заплета које је Порта имала са Русијом и да донесе одлуку о замени затворених депутата. На тој скупштини састављено је и Кнезу Милошу предато је једно „изјасненије” у коме се каже:

„Расудите, молимо, ово изјасненије наше, описивајуће от части само беду наши у Цариграду налазећи се посланика која вама много боље позната је, и расудите може ли се међу нама наћи кои, кои би у јавну беду живот свој полагао, без да би могао и најмању ползу Отечеству принети! Изволите, такожде, саслушати и жељу народа у истом призренију, кои са свим негодује таквове поврежде-

ние права послаником, која права свуда на свету почитују се. Ми смо свагда, кога од нас изаберете, готови по заповести вашој ондај у Цариград промене ради поћи, када дознамо да се она браћа са свим слободна у својем конаку наоде, и када који од њих овамо. . . . отпуштен буде за увереније наше. . . .”

Ово изјашњење предала је једна депутација кнезова београдском везиру 10 маја 1825 године.

Како се, мало пре тога, догодила позната Ђакова буна, Кнез Милош се скупштини тужио „на оне који, преварени од подкупљеника, устремили су се били изкоренити правитељство наше”, и „безумну младеж толико заслепили били да већ није видела да у собствену пропаст стрмоглав иде”. Одређено је, после тога, да се у свакој нахији одрже посебне нахијске скупштине кметова и народа, на којима ће се народ изјаснити о томе шта жели, шта му је тешко и шта би требало предузети да се тешкоће, уколико их има, отклоне.

7

ИЗВАНРЕДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

27 мај 1825

Буна Милоја Ђака, о којој је било говора и на скупштини која је одржана 5 маја 1825, која је и дала повод за решење претходне скупштине да се, по свим нахијама, одрже нахијске скупштине на којима је народ требао да се изјасни шта га тишти и шта би требало предузети да му се положај олакша, била је предмет велике бриге Кнеза Милоша. Угушивши буну на свиреп начин, Кнез Милош је у исто време знао да је искористи и код Русије и код Порте, приказујући буну као револт народа ради неиспуњења VIII тачке Букурешког уговора о миру. То је било утолико лакше што је Порта народне депутате још увек држала у затвору и није хтела да приступи испуњењу одредаба Букурешког уговора. Да би умирило Србе, руско министарство послало је у Србију у специјалној мисији српског пуномоћника Михаила Германа, са писмима за Кнеза Милоша и старешине која је Кнез Милош хтео да, преко једне изванредне скупштине, обнародује. Ради тога је, за 27 мај 1825, заказана „изванредна” скупштина која је била у Крагујевцу. Скуп-

штини су, сем кнезова и старешина, присуствовали и позвани кметови, свештена лица и друге угледније личности.

Скупштину је отворио Кнез Милош, критиком Ђакове буне и изношењем свога старања да се одржи ред и мир. Истакао је да је његова политика у складу са тежњама опште европске политике која тежи за тим да се одржи мир. „Свети Сојуз, или друштво највећи хришћански цара законом је себи поставио, ни у ком царству народну буну нетрпети.” Руски цар, кад је чуо за зимушњу буну у Србији, много се забринуо па прети опасност да не изгубимо милост код хришћанских цара. Али кад је цар чуо да је мир и ред успостављен, много се обрадовао и наредио своје посланику у Цариграду да код Порте енергично дејствује за брз и срећан свршетак српских послова.

Прочитано је, затим, писмо које је Кнезу Милошу упутио гроф Неселроде преко Михаила Германа, које је на скупштину оставило врло дубок утисак. Скупштинари су се међусобно грлили кличући цару и господару.

На ову беседу, скупштина је сутрадан, 28 маја, одговорила адресом, упућеном Кнезу Милошу, у којој му топло благодари на његову раду и предузимљивости за минулих десет година.

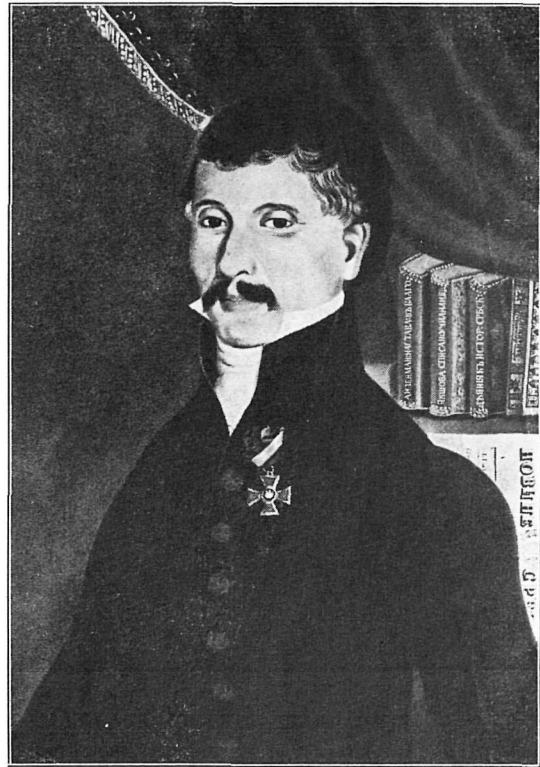
„Но да би изреченију овому нашему”, каже се при крају те адресе, — „већу силу дали, заклињемо се пред олтаром Божјим да ћемо сваког онога, који се покаже противник и непријатељ ваш, за свију нас обштег и отечеству непријатеља сматрати, и да ћемо на свако позиваније ваше сви готови бити и поитати на оног злотвора, — ако и сијателство ваше обећа се употребити ово најспособније време за избавленије наше и друге једноверне и једноплемене браће.”

Скупштина у адреси сматра да се то може постићи уз помоћ руског цара а у противном, ако Порта не хтедне, „неуздајући се на лепа и праздна обећања Портине и лукаву њезину политику, да приступите као Господар и глава Народа нашег и ви с нама заједно ка сојузу борећи се за слободу браће наше да се једампут от ига избавимо несноснога или на пољу части сви да помремо. . . .”

Милошева беседа и скупштинска адреса, са потписима свих присутних, послана је грофу Неселроде са извештајем Милошевим о току скупштине и са закључцима који су донесени.

ТОМА ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ

ДИМИТРИЈЕ ДАВИДОВИЋ

Конак Кнеза Милоша у Крагујевцу

БУРЂЕВСКА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

10 мај 1826

Напоследку је и Порта, под притиском Русије, попустила и пристала да се српско питање уреди на основу VIII члана Букурешког уговора о миру. Српске депутате, који су се налазили у затвору више од четири године, Порта је морала пустити на слободу. То је Кнезу Милошу саопштено званично и са турске и са руске стране и он је ради тога сазвао скупштину у Крагујевац за 10 мај 1826.

На тој скупштини саопштене су ове вести и оне су међу скупштинарима изазвале велико одушевљење. Извештај је скупштини поднео лично Кнез Милош. После саопштења скупштинари су, заједно са Кнезом Милошем, прешли у цркву, па је скупштина завршена службом божјом и заклетвом скупштинара који су се заклели да ће чувати ред и мир у земљи.

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

14—18 јануара 1827

Односи Русије и Турске дефинитивно су регулисани потписивањем конвенције у Акерману а та конвенција је, у ствари, значила пуну капитулацију Турске. Чланом V те конвенције Турска је признала да је дужна да испуни члан VIII Букурешког уговора о миру из 1812, који се односио на Србију. Новом редакцијом члан VIII био је не само у целости поновљен, него и објашњен и попуњен, а Турска се свечано обавезала да одредбе уговора изврши у року од 18 месеци. Да би Кнеза Милоша што пре обавестио о новој обавези Турске и о развоју српског питања, гроф Неселроде послао је у Србију, у специјалној мисији, Михаила Германа, са својеручним писмом кнезу и са преписима Акерманске конвенције који су се односили на Србију.

Закључци Акерманске конвенције значили су велики успех политике Кнеза Милоша. Требало их је објавити народу, и ради тога је решено да се 14 јануара 1827 у Крагујевцу одржи велика скупштина народна за коју су позиви разаслани 2 јануара, а главним и истакнути-

јим лицима послани су специјални Милошеви позиви. Сваком нахијском старешини била је дужност да собом доведе 25—60 кметова, према величини нахије, по једног магистратског кнеза, те протопопе или намеснике.

Пре почетка скупштине, 14 јануара изјутра, извршена је свечана служба божја. После службе Кнез Милош стао је са владиком Герасимом, Димитријем Давидовићем и Михаилом Германом, на једно узвишено место одакле је Давидовић прочитао спремљену Кнежеву беседу скупштини.

У беседи Кнез Милош развија ток догађаја још од Сулејман-пашина времена и образлаже колико је труда уложио да се, с једне стране код Русије а са друге стране код Порте, покрене и реши српско питање. Било је препрека и моралних и материјалних које је све требало савладати. Резултат тога рада је садржан у закљученој Акерманској конвенцији којом се признаје биће Србије.

„Видите, браћо, каже кнез Милош у беседи, „колико је блиско оно време кад ће и наше мило Отчество ступити у ред држава, и кад ће и наш народ почувствовати благодетјанија благостојенија које произлази од слободе богослужења и слободе трговине, и од заведенија закона и просвјештенија. Србин, у среди Царства Отоманског, до јуче туђ роб, данас душом да дане, и слободан да буде на свом именију и са својом главом и робљем није заиста мала ствар.”

Даље беседа потсећа присутне скупштинаре на буне које су се догађале, па наставља „Ја сам живот мој жртвовао и смрт презирао. Ја сам неправедне укореваше слушао, јако се за њи мучио и туговао, и опет ји опростио, и то сам пред очима имао да Отчеству права извојујем за столетија оснивам и вас срећним учиним и по себи оставим...”

Одушевљење скупштинара било је велико. Милошу су поднесене безбројне изјаве благодарности. Клицало се руском цару, султану и Кнезу Милошу. Иза тога је било велико народно весеље и „благовање”. На гошћење и част скупштинара из државне касе издато је неколико хиљада гроша.

16 јануара скупштина је састављала разна акта, међу којима и изјаву благодарности Кнезу Милошу. Захваљујући Кнезу на досадашњем раду, скупштина му поново признаје право наследства у породици: „Сви ми, вишеречени, повто-

равајући све наше досадашње заклетве од 1817 и 1826 године, потврђујемо вас, Сијатељнејши Кнеже, једнодушно и једногласно, и за нас и за нашу децу, и от рода у род, Господарем и Књазом нашим и заклињемо се и за нас и за потомке наше, како вама тако и свој вашој фамилији: да ћемо вам свагда и у свему верни и послушни бити, и сам Спаситељ био супостат оному, који ову заклетву наруши, тако нам свевишњи једини Бог помогао! Тако помогао нама, тако деци нашој!”

17 јануара пре подне Велики народни суд сазове сву скупштину пред цркву, где је прочитан акт, као и састав нове молбе султану да народу подари сва права тражена 1820, и да Милоша потврди наследним кнезом у Србији. По томе је скупштина позвала Кнеза Милоша и његову браћу Јована и Јеврема, и усмено му заблагодарила на раду и труду. Најзад је скупштина, преко Василија Поповића, предала кнезу редигована акта, „које он, узевши, најпре метне на голу главу, па онда позове сву скупштину, те се с њом изљуби, држећи акте у руци”.

Тога дана била је опет велика част, после које скупштинари редом почну одлазити у канцеларију кнежеву да потпишу акте и да на њих ударе своје печате. Потписало их је осам стотина скупштинара.

10

ТАЈНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ
16—20 децембра 1827

Турци нису хтели да испуне Акерманску конвенцију склопљену с Русијом, а велике силе интервенисале су оружаном силом у циљу да се направи једна демонстрација у корист ослобођења Грчке. У Русији превладавала је ратна струја, па је опасност од новог руско-турског рата била велика. Да би Србија била поштеђена од новог ратовања, гроф Неселроде узео је на себе да једним поверљивим писмом упозна Кнеза Милоша са царевим гледиштем који је био мишљења да Србија не улази ни у какву акцију већ да са владом у Цариграду и пашом у Београду остане у најбољим односима, чувајући се и од повреда босанске границе.

Султан пак, са своје стране, једним манифестом, отворено се пред целим светом изјаснио против Акерманске конвенције, — што је значило рат кроз нај-

краће време, — али је налазио да није мудро да, у једном таком тренутку, одгурне од себе Србе и одрекне обавезе које је имао према њима. Стога је од Кнеза Милоша и старешина, уз редовна најлепша обећања, тражено да даду јемство да ће, у случају рата, остати неутрални, што је требало да буде потврђено једним писменим актом, „сенетом” од стране кнеза и народних старешина.

Добивши ова обавештења и захтеве, Милош је одмах одлучио да се у најскоријем времену састане скупштина, на којој ће се донети закључци какво држање да се заузме у случају рата. Он је питао Народни суд где би требало одржати ту скупштину и био је мишљења да се она одржи у Београду, али је Народни суд стао на гледиште да Београд никако није згодан за састанак једне тајне скупштине на којој се имају претресати многе поверљиве ствари, па је за тај посао предложио Крагујевац где се несметано могло радити. Сем тога Народни суд је предложио да се, с обзиром на строго поверљиви карактер предмета који ће се расправљати, а који морају остати у најстрожијој тајности, на скупштину позову само најглавније старешине и да она буде тајна. Усвојивши тај предлог, Милош је сазвао скупштину за 16 децембар 1827 у Крагујевцу. Кнез Милош није присуствовао седницама, него је у име његово све предлоге подносио Народни суд.

Скупштина је, с обзиром на руске извештаје, решила да Србија остане на миру и да се народ чува од интриганата који ће га подбадати на рат. Сем тога, она је пристала и на то да се Порти даде тражени „сенет” да ће народ остати веран Порти, с тим да народ верује да ће Порта испунити све оно на што се обавезала конвенцијом у Акерману и да ће, уз то, Кнезу Милошу признати наследност, за што је народ већ неколико пута молио. Привилегије Србима и наследност кнежевског достојанства у Србији Порта треба да призна једним султанским хатишерифом. Своја обећања, која треба да изврши кад прође ратна опасност, Порта треба да даде народу такође у облику једног „сенета”, свечане обавезе, коју она после неће моћи да порекне.

Редигован је тражени сенет који су потписали сви нахијски кнезови, па га је једна скупштинска депутација предала везиру у Београду да га пошаље Порти. Скупштина је завршила рад 20 децембра 1827.

11

БУРЂЕВСКА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

14 мај 1828

Руско-турски рат 1828 године није се могао избећи: чим је грануло пролеће руска војска прешла је Прут и заузела Влашку и Молдавију. Брзим маршевима Руси су надирали у турску територију. Кнез Милош и народни прваци, чим су о томе добили обавештења од Русије, предузели су потребне мере да се у Србији одржи мир.

Скупштина је одржана 14 маја 1828 у Крагујевцу. Отворена је беседом Кнеза Милоша, која је пуна савета да се сачува „мир и тишина“. „... Нама није за тим стало што се цареви међу собом комењају“, — казао је Кнез Милош у беседи, „Царства се и побију и помире, тешко слабијему који се у бој њин меша, пак после или од једне или од друге стране буде остављен! Нашој земљи мир је нуждан, ми се само миром у целости одржати можемо.“

Донесене су одлуке да се у нахијама строго пази на одржавање реда. Нахијске старешине добиле су дужност да сваки са одређеним бројем људи крстари својом нахијом, а кнезови граничних нахија да пазе на границу и строго мотре на ред и људе који би што противно миру предузимали.

Добивши обавештења да је Русија ступила у рат и да њена војска напредује брзим маршевима, скупштинари су плакали од радости. Скупштинари су знали да ће, уз сва ласкања и обећавања, Порта и овом приликом обманути народ. Веровало се једино Русији, а Кнез Милош је Михаилу Герману наредио да настоји да руски делегати, када буду с Портиним пуномоћницима решавали услове мира, у исто време безусловно реше и српске привилегије у свим појединостама.

12

МИТРОВСКА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

8 новембар 1828.

Кнезу Милошу често су долазиле тужбе из народа о рђавом, па и нечовечном поступању појединих народних старешина и чиновника. Он је настојао да те тужбе извиди, уколико год је било мо-

гуће. После неколико узастопних буна, народни протести бивали су све чешћи, тако да је Кнез морао да, и преко скупштине, предузима низ мера против старешина које је народ оптуживао.

Народне жалбе биле су главни предмет који је решаван на Митровској скупштини 1828 године. Скупштина је одржана у Крагујевцу, а присуствовали су јој сви кнезови и велики број кметова. Отворена је Милошевом беседом којом Кнез хвали држање народа у тешким временима, али оштро напада старешине и чиновнике који се не држе наредаба:

„... А уздао сам се тврдо да ће и кнезови и чиновници совјет мој тачно набљудавати, и да ће не само мени, но и свему народу освједочити, да су они први који моје совјете слушају, и безусловно извршују... Но к великом мојем сажаленију дошле су ми од народа тужбе да, управо гди-који кнезови и чиновници, мене најмање слушају. Има неки од њи који непрестано по народу не иду, нити о добру његову старају се, но све о домашњим пословима својим старају се, и срцем и душом трговини предају се и шпекулацијама: с хановима, магазиама и тим подобним занимају се а народ заборављају... Народ је поверио кнезовима и чиновницима све своје добро, плаћа их и по могућству прикормљава, а они употребљују народно поверење на зло, небрину се о добру његову, народ приноси тога ради на олтар кнезова и чиновника и жртве, а они не брину се о добру његову. Нека ми сваки од вас каже ил' смо ми овде постављени да народна дјела извршујемо, или да се свињама, воловима, хановима, магазиама и прочим занимамо?“

Ради тога је решено да народне старешине и чиновници не смеју трговати, а ко од старешина има већ какву трговину треба што пре да је преда. Код кога се кнеза или чиновника ухвати или докаже каква трговина, она ће бити „у белгук продата“ и употребиће се у народну корист.

13

НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

1 фебруар 1829

Како су тужбе из народа све више стишале на поједине старешине, упркос строга одредаба које су постојале, требало је предузети мере да се то спречи.

Сем тога и реформа унутрашње управе била је на реду. Кнез Милош нашао је с тога да је потребно да се 1 фебруара 1829 састане скупштина да је обавести о мерама које намерава предузети, и да тражи од ње мишљење поводом тих нових мера.

У беседи, држаној том приликом, Милош је скупштини нагласио да је одредио да народни суд пошаље у све нахије комисију, да извиђа преступе појединих старешина и судова, као и да испита народ да ли му је шта тешко и да ли власти поступају по законима. Та комисија ће обилазити све нахије свако пола године. Нико не сме да врши злоупотребу на тај начин што, кад нешто незаконито тражи, каже: то Господар захтева. Сем тога, Милош предаје Народном суду на управу сва добра беглучка и мукадска, с тим да приходи од њих иду у народну касу.

Милош је обавестио скупштину да намерава „списати“ законе, да би судови имали на основу чега једнообразно да суде. Један део „Закона казнителни“ већ је приправљен и има само још да се прегледа и штампа, па ће бити достављен свима судовима да се по њему управљају. Постепено ће се издати и остали закони за целу земљу.

Финансијске прилике у земљи, казао је Милош, после другог устанка и неколико година по томе, биле су тешке, па се једва везао крај с крајем. Мудром управом постигло се за последњих неколико година толико, да у народној каси стоји готовина која износи око три милиона гроша који се, у случају нужде, могу корисно употребити.

„Оно што вам говорим, то нек остане међу нама“, наглашавао је Милош у беседи. „Народни суд нека узме под управу мукаде и беглуке који и даље треба да остану на имену кнежеву, јер питање је да ли би их Порта коме другом дала. А када на снагу ступи хатишериф који се очекује, онда нека свако зна да су та добра народна и да припадају држави. Дужност Народног суда нека буде да земљу по варошима и касабима, коју Турци продају а нико други не може да купи, откупе за рачун државе „... јер — једампут ваља нам је откупљивати, бадава нам неће доћи!“

И једно своје породично питање и само делимично питање целе земље, из-

нео је Кнез Милош пред скупштину. Кнежевићи Милан и Михаило поодрасли су, уче читати и писати, „јер ако сада не науче што док су млади, кад одрасту — неће. Код нас нема школа да би се у земљи могла школовати, треба их дакле послати тамо где има школа.“ Где да их пошаље? У Земун, Пешту или Беч? И скупштинарима Милош саветује да, колико год могу, дају децу на науке „будући да земља наша такожде треба да се просвештава, просвјешченије од ваше деце да се започне и на народ пресељава. Остављајте науку, а не злато и крчевине!“

Милош, на крају, тражи да скупштинари размисле о свему што им је рекао и да му „откривено“ кажу своја мишљења како поједине ствари треба да се изведу и уреде.

14

ЂУРЂЕВСКА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ

10 мај 1829

Ђурђевска скупштина, одржана 10 маја 1829, обична је старешинска скупштина на којој је утврђиван порез. Кнез Милош је отворио скупштину једном беседом у којој је скупштинарима јасно оцртао спољно-политички положај Србије и других држава. Рат између Русије и Турске трајао је још увек; од Србије се тражи да остане у миру; ако би ми, под таквим околностима, нарушили мир, какву би корист од тога имали? Милош саветује одржавање реда и мира у земљи, јер ће се миром постићи више него ратом, а ратовати се не може већ и ради тога што је лањска жетва подбацила.

Град је 1828 побио и оштетио многа села, па је опасност од глади била велика. То је једна од најнероднијих година из времена прве Милошеве владе. Кнез Милош је у току јесени наредио да се храна никако не продаје на страну, а да се од имућнијих лица прикупи у општинама по нешто хране у кошеве па да се, кад наступи глад и потреба семена за сетву, дели сиротињи. „И сиротиња су наша браћа!“ каже Кнез Милош у беседи, „браћу не треба пустити да од глади мре... То је дужност християнска.“

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

24—28 јануара 1830

Руско-турски рат завршен је миром који је склопљен у Једрену. Турска се поново обавезала да изврши све обавезе према Србији које је на себе узела Акерманском конвенцијом, у року од месец дана. Русија је била свемоћна; Турска сатрвена; руска војска остала је на турској територији, јер је уговором о миру било предвиђено да се она ту задржи све док се не изврше све турске обавезе. Под таквим приликама, Порта се пожурива да Србима што пре даде тражени хатишериф, оставивши ипак у њему празнина на основу којих је његово извршење могла отезати. Хатишериф је послан у Србију, београдском везиру, да га обнародује, а Кнез Милош је за 24 јануар 1830 сазвао у Крагујевац Велику народну скупштину на којој је тај хатишериф свечано саопштен.

15 и 17 новембра 1829 Кнез Милош је издао наредбу да се изврши избор скупштинара у целој земљи, за Велику народну скупштину у Крагујевцу, и то је прва народна скупштина на којој су присуствовали скупштинари које је изабрао сам народ. Избор није вршен у целој земљи истога дана, већ према томе како је која нахија могла да га изврши, али је било одређено да се мора обавити најдоцније неколико дана пред саму скупштину. Дан избора, дакле, одређивале су саме нахијске старешине. Изабрани скупштинари добивали су пуномоћје од свога изборног тела. Једно такво пуномоћје, дано у Чачку, гласи овако:

Полномошчје

„На височајше позвање, да свако село за себе изабере посланика к предстојећој главној Скупштини, изабралисмо ми доле потписани сељани Села Лознице, Атенице, Кулиноваца, Дрвара, Видове, Придворице и Бјелине, согласно између нас, кмета Илију Лазовића из Лознице, којег шиљући на Скупштину у Крагујевац ополномошћавамо да он за нас на Скупштини говори, и одговара, и што год он рекне, на то и ми сви пристајемо, и за нас и за наше потомство; и готови смо на исто и заклетву нашу положити, како ћемо и ми и потомство наше све оно вјечно и непоколебимо набљудавати и держати.

Дано у Чачку, 7-го јануарија 1830 года.

Потпис главни сељана:

Јован Палалић
Петар Васић
Риста Паић сви из Лознице;
Стеван Мишанчић из Атенице;
Ђока Војновић из Атенице;
Миша Рошић из Атенице;
Панто Бугарчић из Кулиноваца;
Тодор Равајловић
Јован Ђамадановић из Дрвара;
Милосав Врцаловић
Милутић Сандић
Лука Милосављевић из Видове;
Миливоје Димитријевић
Јован Марић из Придворице;
Радисав Пушелић
Петар Ерић из Бјелине.

све проче

за нас и сељане наше

Издано предамному,

(печат)

Милосавом Перунчићем.

Ова скупштина одржана је на отвореном пољу, у порти крагујевачке цркве, где се на једном узвишенијем месту налазио подигнут „банак од камена“ који је декорисан теписима, на којем је седео Кнез Милош за време трајање седнице.

Скупштинари су се почели скупљати у Крагујевцу неколико дана пре седнице. 24 јануара изјутра они су дошли пред црквену порту где су Димитрију Давидовићу предавали своја пуномоћја, па су тек после прегледа исправности пуномоћја одлазили да заузму одређена места. Места су била распоређена према нахијама.

Заседање је отворено читањем хатишерифа, што је извршено на свечан начин. По томе је дошла на ред беседа, којом Кнез Милош тумачи одредбе хатишерифа и предности које њиме добија српски народ. Обраћајући се скупштини, Кнез Милош ословљава први пут „благоизабране депутате народа српског“, и то пре „почтенородни“ кметова а после „пречасњејше и частњејше“ госпoде духовника.

Први дан скупштинског заседања прошао је после тога у народном весељу.

Сутрадан, 25 јануара, Милош је поново дошао на Скупштину и поново узео реч. Овај пут беседа није, као обично, била написана, већ је говор импровизовао. Набрајајући своје заслуге за ново

стање ствари Кнез Милош, у знак протеста што му Порта није признала наследно кнежевско достојанство, поднео је скупштини своју оставку и изјавио да власт предаје народу. На скупштини је настала забуна. Депутати су плакали. Кад је Кнез Милош напустио скупштину, депутати су прекинули заседање и упутили се за њим да га моле да повуче оставку. Скупштина је кнеза Милоша отпратила до двора, а одатле су се скупштинари кренули у Народни суд где је један нарочити одбор саставио три акта која је скупштина нешто доцније усвојила једногласно и са великим одобравањем. Та три акта су преписана на пергаментску хартију па су их својеручно потписали сви посланици.

Први акт би је упућен Кнезу Милошу, кога скупштина назива избавитељем и оцем Србије и поново бира за наследног

кнеза Србије. Тај акт, у исто време, стилизован је тако да је значао и заклетву свих скупштинара. Другим актом изречена је благодарност султану, ради дарованог хатишерифа, а трећим актом народ захваљује своме покровитељу, руском цару, на трајном и успешном заузимању за српску ствар.

27 јануара скупштина је позвала Кнеза Милоша у цркву где су му сва три документа свечано предата. Ту је скупштина поново положила заклетву Кнезу Милошу, а Кнез Милош скупштини и народу, па је отпевано свечано „Тебе Бога хвалим“. На крају је шабачки владика Герасим, Грк по пореклу, изговорио једну беседу на грчком језику, јер народни језик није знао.

28 јануара скупштина се разишла са надом да ће одредбе хатишерифа бити убрзо испуњене.

LES SKOUPCHTINAS DE LA SECONDE INSURRECTION SERBE

(1815—1830)

L'issue tragique de la première insurrection serbe, sous Kara-Georges (1813) exposait la Serbie aux plus cruelles répressions de la part de l'armée d'Osmanlis. En mettant fin à la Constitution et à la liberté, on mit fin aussi aux fonctionnements de la Skoupchtina, mais seulement jusqu'au moment où éclata la seconde insurrection serbe, soulevée par le knèze Miloš Obrenović, un des plus vaillants voévodes de la première insurrection. La seconde insurrection fut déclanchée dès avril 1815 par la résolution du Zbor (Skoupchtina), tenu à Takovo. Le pachalik de Beograd fut partiellement délivré des Turcs qui ne purent se maintenir que dans les villes fortifiées. Le premier résultat de la seconde insurrection fut un accord oral que le knèze Miloš Obrenović conclut avec Marašli-Ali Paša, délégué plénipotentiaire de la Porte, qui régla les rapports ultérieurs entre les deux pouvoirs: les cruautés des Osmanlis cessèrent, les Serbes obtinrent leur autonomie intérieure, soustraite aux ingérences des Osmanlis, le tribut était payé par tranches et sa collection se faisait par les voévodes selon les directives du knèze Miloš. Marašli-Ali Paša reconnut Miloš comme premier knèze, la Porte en fit de même plus tard, si bien que les Serbes eurent enfin une autonomie partielle et

un chef reconnu en la personne du knèze Miloš.

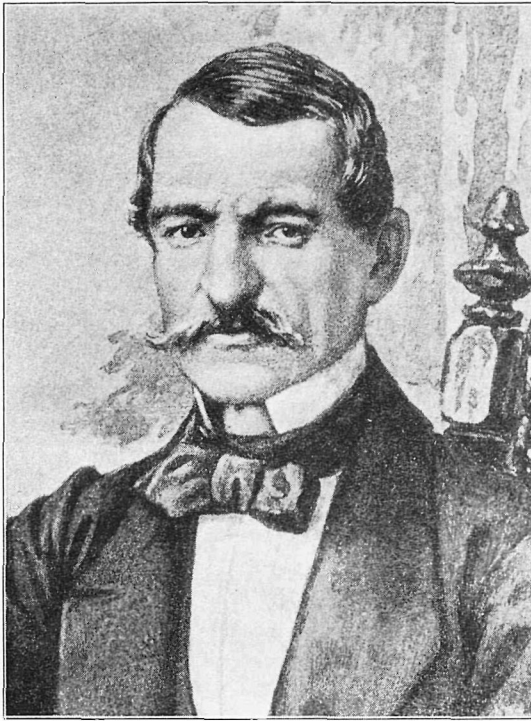
La situation créée par l'insurrection et l'accord furent sanctionnés par la Skoupchtina qui se tint à la fin de décembre 1815 à Črnuć. Cette Skoupchtina confirma l'élection de Miloš Obrenović comme knèze suprême et chef du peuple serbe; elle prit des résolutions concernant la répartition et la perception des impôts ainsi que la reconstitution des organes administratifs. A partir de cette date les Skoupchtinas se tenaient deux fois par an, au printemps et à l'automne, à Beograd ou à Kragujevac, et leur devoir consistait presque uniquement dans la répartition des impôts et dans la révision des comptes de clôture.

Toute l'activité ultérieure du knèze Miloš eût pour but d'obtenir de la Porte, conformément à l'article VIII du traité de Bucarest, les privilèges, prévus dans ce traité. La Russie en qualité de second signataire du traité de Bucarest aida ces efforts de la Serbie par une action diplomatique auprès de la Porte, sans reculer devant l'action militaire; ainsi le knèze Miloš fut amené à donner aux Skoupchtinas encore d'autres tâches. Les Skoupchtinas adressaient des pétitions et des plaintes au Sultan ainsi qu'aux autres cours de l'Europe par l'intermédiaire des délé-

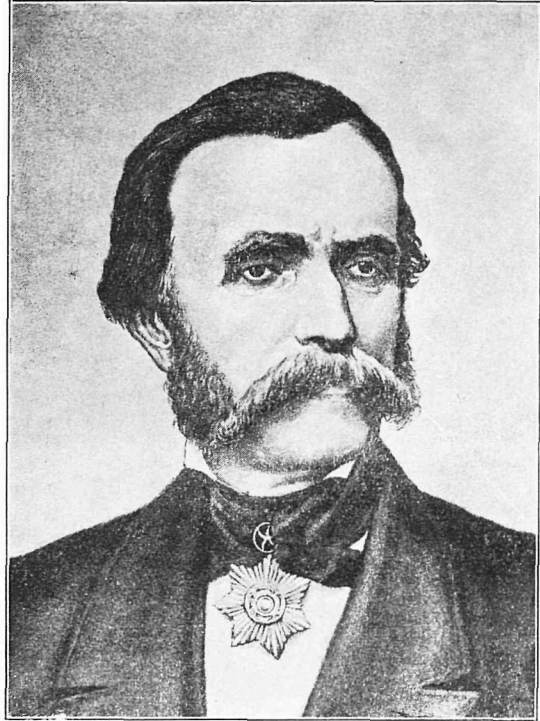
gations spéciales; elles étaient en contact direct avec le Pacha de Beograd, représentant du pouvoir du Sultan en Serbie par des délégués ou par écrit, et de temps à autre elles accomplissaient des actes de la volonté du peuple, en confirmant le knèze Miloš en qualité de souverain, avec le droit de succession réservée à ses descendants.

Les membres de ces Skoupchtinas étaient des voévodes, nommés par le knèze Miloš sans accord préalable avec le représentant du pouvoir turc, résidant à Beograd. On distinguait, comme à l'époque de Kara-Georges, des Skoupchtinas „ordinaires” et des Skoupchtinas „générales”. Aux séances des Skoupchtinas „ordinaires” le knèze Miloš n'assistait pas, mais s'y fit régulièrement représenter par un de ses frères. Par contre il assistait en per-

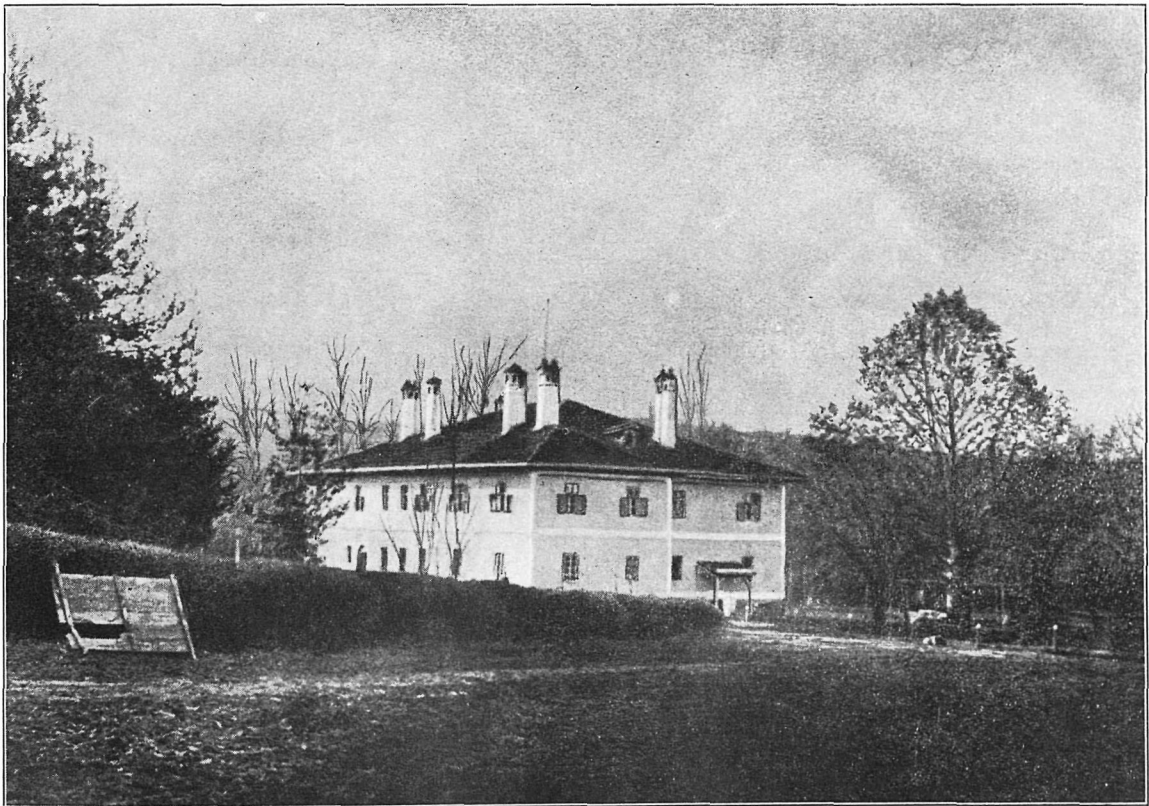
sonne à toutes les Skoupchtinas „générales”, il ouvrait et levait les séances par ses discours, dont plusieurs sont entièrement conservés. Néanmoins les Skoupchtinas de cette époque n'avaient pas l'importance des Skoupchtinas de la première insurrection. D'un tempérament autoritaire, le knèze Miloš, ayant participé aux Skoupchtinas de l'époque de Kara-Georges, savait bien qu'elles pouvaient avoir des conséquences défavorables et même dangereuses, en raison de la situation troublée du pays. Jusqu'à ce que la Turquie se fit formellement engagée par le premier hatti-chérif de s'acquitter de ses obligations envers la Serbie, imposées par le traité de Bucarest, la Skoupchtina conserva son caractère d'institution de droit coutumier, dépendant exclusivement de la volonté du knèze.

ИЛИЈА ГАРАШАНИН

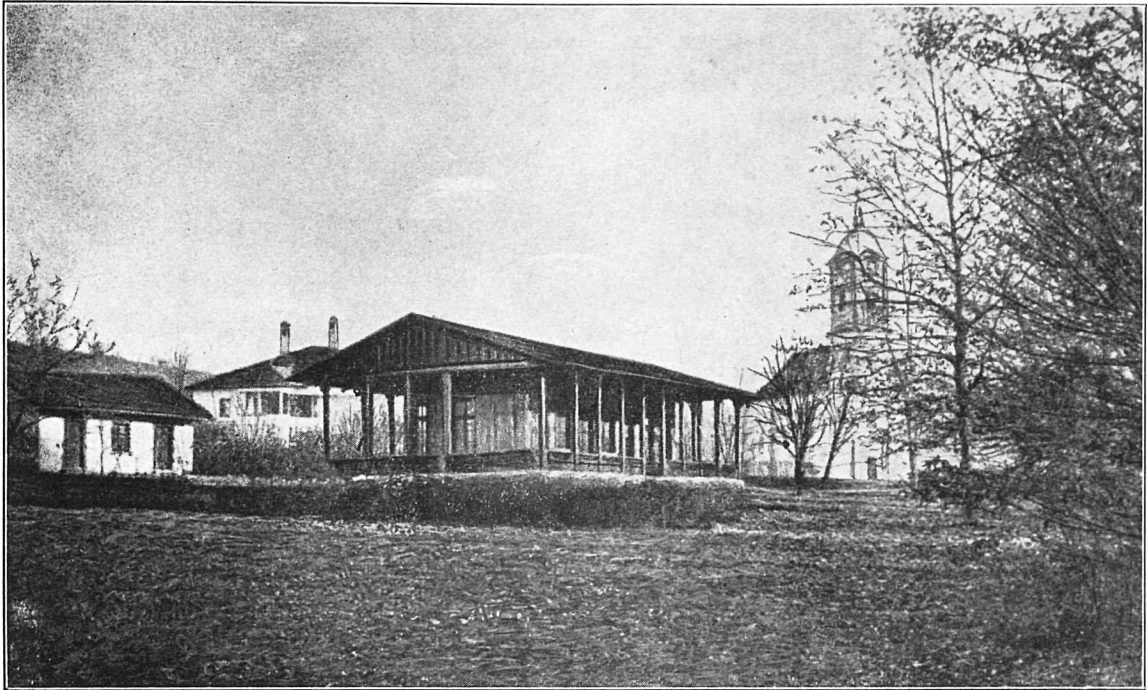

МАЈОР МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ

Дворац Кнеза Милоша у Топчидеру

Конак Кнеза Милоша у Топчидеру
са павиљоном какви су подизани за састанке старих српских скупштина

Доситејев лицеј у Београду

III

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ОД ПРВОГ
ХАТИШЕРИФА ДО ОСТАВЌЕ КНЕЗА
МИЛОША*

(1830—1839)

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

30 новембра и 1 децембра 1830

Други „допунителни“ хатишериф и Милошев кнежевски берат којим је султан признао право наслеђа у породици Обреновића стигао је у Србију пред крај 1830, па га је требало на свечан начин обнародовати. Преговори с Портом стварно су ушли у завршну фазу; питање исељења Турака било је у начелу решено како је народ желео; наследно кнежевско достојанство било је потврђено бератом; Кнез Милош је имао све разлоге да са његовим објављивањем пожури, а да сам тај акт изведе на достојанствен начин како је одговарало тренутку.

Тога ради Милош је сазвао народну скупштину у Београд, на дан Андреје Првозваног, 30 новембра, кога су дана Срби под Карађорђем заузели Београд. Депутати, кнезови и старешине народне, још пре тога стигли су у Београд. У рачиспису који је том приликом издан тачно се одређује ко се све позива на скупштину, али могао је доћи и сваки други, непозвани грађанин, само ако је био „отмен“. Скупштини је на тај начин присуствовало неколико хиљада људи који су се сами морали бринути за стан и за храну, за себе као и за своју пратњу, коње, итд. То је, у ствари, био скуп најзначајнијих људи другог устанка, један скуп најугледнијих народних претставника који су били сјајно обучени и одевени. Једно одељење униформисане народне војске која је мало пре тога времена образована, са музиком, дошло је у Београд ради народног „увеселенија“ а Београђани Срби нису знали да нађу довољно начина да искажу своје одушевљење.

Кнез Милош пошао је из Крагујевца неколико дана раније. У његовој пратњи налази су се сем српских кнезова и прет-

ставници београдског везира који су се утркивали у љубазностима. На уласку пред Београдом, код Екмеклука, дочекали су Милоша кнезови, депутати, везиров претставник и мноштво света. Одред српске војске, предвођен „бандом“, музиком какву тадањи Београђани пре тога нису имали прилику да виде, ишао је напред. Са београдских капија били су смењени турски низами, војници који су чували стражу, а њих су заменили стражари у српским војничким униформама. На вратима двора Кнеза Милоша дочекала је Књегиња Љубица са кнежевском породицом, а један везиров син придржао је узенгију приликом сјавивања Кнеза Милоша. Из двора је Кнез Милош, праћен синовима Миланом, Михаилом и депутатима отишао у цркву, где га је дочекало свештенство у свечаним одежама.

За одржавње скупштине на којој ће се читати хатишериф и берат била је одређена пољана на Батал џамији, која се налазила на месту данашње зграде Народне скупштине. На тој пољани било је разапето више шатора, од којих је један био спремљен за везира, други до њега спремио је везир за Милоша, а трећи, највећи, био је подигнут на једној хумци од набијене земље, сличан правој трибини.

Дан Св. Андреје освануо је у Београду суморан и тужан. Киша је падала од ранога јутра и тек пред вече престала. Милош је, по обичају, отишао прво у цркву, праћен старешинама и депутатима, па се вратио у двор да се припреми за свечаност. Мало иза тога, праћен синовима, главним кнезовима и чиновницима који су за ту прилику добили сјајне униформе, отишао је на збориште код Баталџамије, где је већ очекивала маса све-

та заједно са народним претставницима који су добили прва места око великог шатора, где је требало да се изврши читање хатишерифа.

Примивши поздрав од митрополита, свештенства и старешина Милош је ушао у свој шатор. Мало доцније дошао је и везир београдски, коме је Милош са свим старешинама изашао у сусрет и отпратио га до његова шатора. После тога је заједно с везиром прешао у велики шатор где је везиров диван-ефендија прочитао на турском језику редиговани хатишериф, а кнежевски берат прочитао је Кнезу Милошу у лице. За све време Кнез Милош и везир стајали су. По томе је везир поздравио Кнеза Милоша кратком беседом, па га је огрнуо царском харванијом и оба акта задео му за појас један преко другог, у облику крста. Окренувши се народним депутатима везир је рекао да су то знаци царске милости.

Кнез Милош, пошто је целивао хатишериф, берат и харванију поклатио се везиру и праћен Димитријем Давидовићем изашао мало напред да га боље види народ који му је одушевљено клицао. Кнез је дао знак Давидовићу да прочита спремљену беседу. Беседа је била кратка: оно што је народу имао да каже и читање хатишерифа и берата на српском језику, Кнез Милош је оставио за сутрадан. Уз звуке звона са београдске цркве и праћен хиљадама депутата и народа Милош се, огрнут царском харванијом и са хатишерифом и бератом задевеним за појас, упутио у цркву где га је дочекао митрополит Антим са многобројним свештенством. Пошто је Милош пољубио крст и јеванђеље предата му је једна бела воштана свећа, искићена цвећем. Друга свећа дата је Наследнику Престола Милану, трећа Кнежевићу Михаилу, а затим су ушли у цркву и стали на амвон.

Кад је свршено са обичним обредом, Кнез Милош је био доведен пред олтар, и ту је митрополит ставивши своју руку на Кнежеву главу прочитао молитву која се чита при освећивању влашких кнезова. Затим је митрополит мирносао Кнеза Милоша, скинуо му царску харванију, унео је у олтар и мирносао на светој трпези, па га је опет њом огрнуо.

Цела та црквена свечаност, према описима који су сачувани, била је импозантна и дирљива. Свештеници су плакали од радости читајући молитве и одговарају-

ћи на јектенија. Церемонија је завршена певањем „Тебе Бога хвалим“, па је свештенство у одеждама испратило Кнеза Милоша на пола пута до двора.

1 децембра на истом месту код Баталцамије извршено је читање хатишерифа и берата на српском језику. Димитрије Давидовић почео је читање кратким уводом, па је акта предао Лазару Зубану, „најгрлатијем“ од свих писара кнежевих, који је наставио са читањем текста. Кад је и то извршено Димитрије Давидовић, са кнезовима Милосавом Здравковићем и Јоксимом Милосављевићем, показивао је оба та историска акта народу. Давидовић је затим прочитао Милошеву беседу којом је народу детаљно протумачен хатишериф и сва права која је Србија, на основу њега, добила.

Скупштина је, по томе, закључена, а депутати су се раздрагани разишли. „Мислим“, каже Кнез Милош у писму које је послао депутатима у Цариград, у коме је сам описао ове свечаности, „да ниси могао човека видети који није плакао од радости...“

2

НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

26—28 августа 1831

Питање присаједињења Србији области којим је она требала да добије све оне крајеве и границе које је имала под Карађорђем, и питање исељења Турака који су се још увек задржавали у Србији и нису хтели да се селе, Турци су настојали да што више одуговлаче. Не могући више да трпи то затезање, Кнез Милош нашао је за потребно да, једним скупштинским актом, потсети Порту на њене обавезе.

Скупштина је, ради тога, заказана за 26 август 1831 у Крагујевцу. Милош је и овом приликом држао слово с намером да старешине и скупштинаре упозна са стањем ствари. Сутрадан, 27 августа, скупштина је Кнезу Милошу поднела један акт у коме је изјавила своје велико незадовољство ради неиспуњавања тих најглавнијих тачака хатишерифа. По томе је изабрана једна скупштинска делегација која је отишла у Београд да везиру преда тај скупштински акт, и усмено му изрази народно незадовољство.

НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

23—25 јануара 1833

Видећи да Порта оклева са предајом области које су требале да буду присаједињење Србији, Кнез Милош се решио да у тим областима дигне буну па да их сам у име одржавања реда и мира заузме. Да би поново могао да учини притисак на Порту, и да би видео шта народ о томе мисли, Кнез Милош је за 23 јануар 1833 сазвао скупштину у Крагујевац. Скупштина је отворена Кнежевом беседом у којој је Кнез Милош изнео шта је све рађено по поменутих питањима до тога тренутка.

Негодовање скупштине било је велико, нарочито кад је Кнез Милош изнео прикупљене податке о злочинима и свирепствима која су у последње време извршили Турци у крајевима који су требали да буду присаједињени. Милош је отворено поставио питање: шта да се ради ако се та свирепства буду и даље догађала и ако Порта настави са отезањем предаје области. Тражио је да му скупштина даде своје писмено мишљење о томе, какво би држање требало узети и шта би требало учинити.

На ово тражење Кнеза Милоша скупштинари су дали одговоре, било у групама по нахијама, било појединце.

Чланови Народног суда били су мишљења да се области не заузимају и да се чека решење Порте и Русије о њима, али само у томе случају ако Турци не би напали на побуњенике. Ако Турци на срну на те крајеве, треба их заштитити оружјем.

Димитрије Давидовић, који је добро познавао ток преговора о народним пословима, предлагао је да се области одмах заузму, јер је чекање некорисно.

Алекса Симић предлагао је да се побуњеним крајевима само у томе случају пружи оружана помоћ ако смо сигурни да ниједно своје право нећемо изгубити.

Прота Матеја Ненадовић сматрао је да браћи треба притећи у помоћ само у случају ако смо сигурни да нећемо изгубити ниједну крваво стечену народну тековину, иначе не. Међутим, побуњенике треба за то време помоћи новцем, храном и муницијом и заузимањем код Порте и Русије.

Аврам Петронијевић, који ће само после неколико месеци бити примљен у

аудијенцију код султана као „јелчија“, дакле претставник стране државе код султана, био је за скроз револуционарну политику. Побуњене крајеве треба просто заузети војском и топовима, а Порту ставити пред свршен чин. Ако би се Турска усудила да интервенише војском, треба се одупрети и изазвати буну у околним пашалуцима у којима живе Срби.

Кнез Милош сложио се са мишљењем већине, т.ј. да се не треба замерати ни Русији ни Порти превременим заузимањем предела. Но да би се ток послова убрзао, предложио је скупштини да из своје средине изабере два депутата који ће отпутовати у Цариград да Порти предају мемоар о страшном стању у отргнутим областима и траже њихово брзо и потпуно присаједињење Србији.

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

1—5 фебруара 1834

Напоследку је и Порта попустила, те издала и трећи, коначни хатишериф, којим су дефинитивно уређени српски послови. Кнез Милош је подигао буну у областима које су по хатишерифу требале да буду присаједињене Србији, и заузео их тачно према границама из Карађорђева времена; пристао је да се захтев о исељењу Турака унеколико модификује; у Цариграду Русија је била свемоћна; Порта је, дакле, морала да попусти. Добивши и тај хатишериф, Кнез Милош сазвао је велику народну скупштину у Крагујевцу да га пред њом свечано објави. Како се пак наметала потреба да се на нов начин регулише питање данка који је Србија имала да плаћа Турској отсеком, на тој скупштини требала су да буду донесна решења и о пореској реформи.

Скупштина се састала 1 фебруара 1834 у Крагујевцу. Отворена је беседом Кнеза Милоша, па јој је саопштен извештај о свечаној аудијенцији коју је султан дао Авраму Петронијевићу као претставнику Српског народа и Кнеза Милоша. По томе је прочитан и протумачен нови хатишериф. Овој скупштини присуствовали су, први пут, и претставници присаједињених области.

Кнез Милош је у беседи казао да су сада заиста свршени сви послови које је

народ имао са Портом. Скупштинари су ту изјаву примили са великим одушевљењем, благосиљајући име Кнежево, султана Мухамеда и Цара Николе, „а нису остала без возгласа „вечна им памјат” ни она браћа Срби који су од 1804 до 1813 године, ни они који су 1815 до 1833 године, пали за отечество на битвишту, свиколици, ког времена, имена и чина били да били”.

Не мање важна саопштења била су она финансијске природе која је Милош нагласио у беседи. Свршивши све своје послове с Портом, Србија се нашла пред крупним реформама у свим пранама државног и друштвеног живота. Пореска реформа била је понајважнија. Милош је ради тога тражио мишљење од скупштине како да се та питања регулишу и дао јој рок од неколико дана да му преда одговор.

Скупштина се дала на посао да састави и Кнезу поднесе тражене предлоге. 3 фебруара скупштина је Кнезу предала своје писмене предлоге, о којима се кнез 4 фебруара разговарао са скупштинарима који су, ма да је реформа изискивала нове терете и намете, били расположени и били спремни на сваку жртву.

Фебруарска скупштина из 1834 била је прва чији нам се опис сачувао у једном српског листу. „Новине сербске” донеле су исцрпан опис скупштине, у коме се налази много интересантних детаља. „Као год што на француским и енглеским скупштинама на дан започињања... кад краљеви њини слова са престола говоре и мало и велико у салу заседанија врви, тако је и данас сав мушки пол крагујевачки житеља к цркви поитао” — каже се у томе извештају. Даље се описује долазак Кнеза Милоша, читање беседе и других извештаја, радост и весеље скупштинара, итд.

5

СРЕТЕЊСКА ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА

2 фебруар 1835

На основу хатишерифа Србија је добила право властите унутрашње управе, а с тим у вези било је потребно да се донесе устав и пропишу потребни закони. Милош се за тај посао припремао још раније утолико више што се и у народу, а нарочито међу народним старешинама, јавио покрет који је тежио за

тим да се Кнежева власт ограничи и да се заведе пуна законитост које дотле није било у мери која је била потребна. Био је припремљен и нови устав који је требало обнародовати. Да би се то извело, сазвана је за Сретење, 2 фебруара 1835 у Крагујевцу, велика народна скупштина на којој је било око 4000 лица, и то је највећа народна скупштина из времена Кнеза Милоша. На њој нису били само народне старешине, кметови и чиновници, него и од народа изабрани посланици, којима су трошкове подмиривали крајеви које су заступали на скупштини.

Скупштина је протекла врло свечано. Кнез Милош је држао беседу којом је скупштинарима објаснио систем нове управе која ће се завести. После тога прочитан је нови устав од поглавља до поглавља који је скупштина примила једногласно, јавним гласањем и без икаква претреса. Устав је, у ствари, био октроисан од стране Кнеза Милоша.

Сретењски устав први је устав вазалне Србије у коме се, у VIII глави, предвиђа и установа народне скупштине, а на основу тога устава установљено је и министарство.

6

ОДРЕДБЕ СРЕТЕЊСКОГ УСТАВА ИЗ 1835 О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Сретењски устав из 1835 садржи ове одредбе о народној скупштини:

Скупштина народна састоји се из сто, најодабранији, најразумнији, најпоштеднији и повјереније народно у највећем степену заслужујући депутата из свију Округија и свега Књажества Србије. Како ће се ови депутати, и по колико од сваког Округија бирати, докле ли њихово звање трајати, одредиће се особитим законом. (Чл. 82). — Сваки депутат који би се бирао за Скупштину народну, не смје млађи бити од 30 година (Чл. 83). — Сваки депутат народа шаље се у скупштину о трошку они који га шиљу. (Чл. 84). — Скупштина народна купи се сваке године по један пут о Ђурђевудне у пуног числу на позваније књажеског указа, ако ли буде нужно и више пута у години. Исто тако и одпушта се књажеским Указом. (Чл. 85). — Никакав данак не може се наложити или ударити без одобренија народне скупштине. (Чл. 86). — Сваки данак одређује се само за једну годину дана; и ако се по истече-

нију ове види и докаже из рачуна казначејства државног, да није довољан, то ће га скупштина народна за другу годину сходно повисити, како би мањак прошле године изишао. (Чл. 87). — Скупштини народној дужна је финансија давати сваке године а на захтевање њено и пре, чисте рачуне како о приходима тако и о расходима државним (Чл. 88). — Годишња плаћа Књажеска не може се без одобренија народне скупштине повисити, но и без одобренија Књаза не може се умалити. (Чл. 89). — Народна скупштина има право чинити Књазу и Државном Совјету претставленија о жалбама каквим и тежбама, и молити ји, да издаду закон о тому; јављати им злоупотребленија, која би видила у правленију; и тужити се Књазу на Државни Совјет, ако би членови његови или друге власти нарушиле устав или права, утврђена уставом, и нарушиле права кога год Србина. (Чл. 90). — Само народној скупштини предстоји право разполагати данак на народ. — (Чл. 91).

У другим одељцима тога устава народној скупштини дају се још некоја права. Тако народна скупштина заједно са Државним Совјетом бира кнеза у случају изумирања лозе Обреновића и предлаже га Порти на потврду. (Чл. 28). — Са народном скупштином Књаз разговара преко Државног Совјета, уколико му се не даде прилика да се сам непосредно с њом споразумева. (Чл. 54). — Зајам за државне потребе може се правити само уз пристанак народне скупштине. (Чл. 104). — Кад се буду подизале болнице, школе и друге државне установе, народна скупштина треба да им определи трошак. (Чл. 131). — Промене у овоме уставу могу се вршити само уз пристанак народне скупштине. (Чл. 140).

7

ПЕТРОВСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

1 јун 1835

Кнез Милош намеравао је да се одазове позиву султанову и да га званично посети у Цариграду. Преговори о томе трајали су дуго, детаљи посете уређени и дан поласка означен. Милош је тим поводом сазвао скупштину која се састала на Петровдан 1835 године.

У једној краткој беседи Кнез је скупштину обавестио о своме путу и изнео

разлоге који су га при томе руководили. Он се надао да ће, том посетом, углед Србије окочити у Европи, а да ће Порта, увидевши народну покорност, хтети да поштује све оне повластице које је српском народу дала хатишерифима.

Скупштина је Кнезу пожелела срећан пут и дуг живот. За време Кнежева отсуства кнежевска власт је била пренесена на Државни савет, о чему је скупштина такође била обавештена.

8

СПАСОВДАНСКА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

28 мај 1837

Пореска реформа коју је Кнез Милош пред ранијим скупштинама наговештавао у својим беседама била је проведена. Са утврђеним личним порезом на годину од 6 талира, 2 и по дуката, а на по године по три талира, један дукат и четири цванцике, изједначене су све пореске личности, без обзира на њихово имовно и привредно стање. Нови систем, дакле, није био правичан; против њега су се чули исувише чести и тешки протести; опозиција против Кнеза Милоша која је све више јачала, и која ће напослетку да дође до свог пуног израза у уставобранитељској борби, много се користила тим неправичним разрезом пореза. Да би завео бољи порески систем, Кнез Милош је завео низ мера које су значиле стварну олакшицу, па је стога за Спасовдан, 28 маја 1837, сазвао народну скупштину у Крагујевац.

Скупштина је отворена беседом Кнеза Милоша. Кнез обавештава скупштину о мерама које је предузео да се порески систем поново ревидира. Да би се спречиле злоупотребе, Милош је решио да се данак разрезује по количини земље: ко има више земље, тај нека више даје; који мање земље има, на тога ће спасти да мање плаћа. Земља ће се поделити на три класе, према квалитету. По томе систему, каже Кнез Милош, плаћа се пореза у свим државама европским. Напослетку је Милош тражио од скупштине да му преко Савета одговори:

1 је ли истина да се у народу говори да је народу данак тежак, или то само ленштине и битанге говоре?;

2 ако се тако заиста говори, питам, по чему је народу тај данак тежак?; и

3 како би се могло учинити лепим начином да данак буде лакши?

Својом адресом, којом је скупштина износила своје жеље, скупштина је одговорила 30 маја:

1 да и скупштина жели правичнији разрез пореза;

2 да ће настојати да се у будуће порез правичније разрезају, и да сваки према своје стању буде правично распоређен;

3 скупштини није познато да ко у народу протура гласове о томе како је народу порез тежак.

Учесници ове скупштине, према позиви за њезин састанак, били су сви архијереји; из сваког округа по два свештеника; сви војни команданти, од сваког „исправничества“ по један члан, и то старији; из народа 216 кметова а из сваког места у коме се налази Окружни суд по два кмета; и, напослетку и сви „свињарски трговци отечества“.

9

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

13 фебруар 1839

Пред крај прве владе Кнеза Милоша народне скупштине састајале су се ређе него ранијих година, када су се по правилу састајале два пута годишње и по указаној потреби. Пореска и буџетска питања решавана су у Кнежевој канцеларији, а старешинама су само раздавани спискови колико порезе имају да прикупе у свом крају. Суспендујући први свој устав, против кога су били и Турска и Русија и главне народне старешине, Кнез Милош суспендовао је стварно и све одредбе које су се односиле на установу народне скупштине. Незадовољство у народу било је велико; желео се ограничити Кнежеву власт; Србија је улазила у једну оштру борбу у току које ће Милош абдицирати и, нешто доцније, сасвим напустити земљу и настанити се на својим имањима у Влашкој.

Турска, у споразуму са Русијом, издала је 1838 свој устав за Србију који је Кнез Милош морао да прими, утолико више што је и опозиција према њему у самој земљи била велика. Тај устав, којим су стварно била скучена права која је Србија на основу хатишерифа имала у питањима самосталне унутрашње управе, пренео је власт са Кнеза Милоша на Савет. Настали су велики сукоби између Кнеза и Савета, јер Кнез није могао

да прими нови систем управе у земљи. Турским уставом народна скупштина уопште није била предвиђена; њу није хтела ни Турска ни Русија, а против ње су били и народни прваци који су седели у Савету, који су били потпуно заштићени уставом и настојали да кнежеву власт што више сузе. Кнез Милош је, међутим, желео да се одржи установа народне скупштине, онакве каква је она била од 1817 до 1835, али његови предлози нису били усвојени. Да би ипак одржао народну скупштину као стару обичајну установу, 18 марта 1839 Кнез Милош је издао указ да се Скупштина и даље сазива „и ако у Уставу од 1838 о томе није ништа наређено.“

Кад је неслагање између Кнеза Милоша и Савета узело велике размере, 12 априла 1839 Кнез Милош је прешао у Земун, с намером да се не враћа у Србију. Савет је учинио покушај да приволи Кнеза да се врати у земљу. Сазвана је ради тога једна ужа скупштина старешина и чланова Савета, па је једна саветска делегација прешла у Земун да уреди односе између Кнеза и Савета и замоли кнеза да се врати у Србију.

После преговора који су дуго трајали Кнез Милош се вратио у Београд.

10

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

12 јун 1839

1 јуна 1839 Кнез Милош је дао оставку на престо и повукао се на своја имања у Влашку. На основу берата њега је требао да наследи његов старији син Милан који је, болестан, једва месец дана преживео оставку свога оца. Образовано је привремено намесништво у које су ушли Аврам Петронијевић, Јеврем Обреновић и Тома Вучић Перишић и оно је вршило кнежевску власт. Оставка Кнеза Милоша саопштена је народу једним намесничким манифестом, а за 12 јуни била је сазвана народна скупштина којој је такође требало да се саопшти промена на престолу.

Скупштина се састала у заказани дан у Београду. Отворена је беседом намесништва које хвали турски устав из 1838, и напада Кнеза Милоша да је и пре и после устава био узрок свим нередима у земљи и „кривац за толике народне муке“. Саопштење о промени на престолу скупштина је примила на знање.

LES SKOUPCHTINAS PENDANT LA PÉRIODE ALLANT DU PREMIER HATTI-CHÉRIF À LA FIN DU PREMIER RÈGNE DU KNÈZE MILOŠ

(1830—1839)

Par le premier hatti-chérif la Porte avait reconnu l'autonomie de la Serbie, garantie par le traité de Bucarest, par un autre hatti-chérif „complémentaire” le Sultan reconnut le droit de succession à la famille Obrenović de sorte que les pourparlers entre la Serbie et la Porte qui avaient duré une dizaine d'années, entrèrent enfin dans leur finale phase. Par ce fait le nouveau statut de la Serbie fut sanctionné et le Gouvernement national stabilisé.

Tous les actes de caractère international de cette époque étaient portés devant la Skoupchtina, convoquée ad hoc sur l'ordre du knèze Miloš. Après en avoir pris connaissance les Skoupchtinas prenaient des décisions sur les problèmes en question. Une de ces Skoupchtina fut tenu le 30 novembre 1830 à Beograd; y assistaient non seulement les voévodes, mais aussi des nombreux citoyens et paysans, à condition d'être „notables”. Toutes les demandes, adressées à la Porte, passaient par la Skoupchtina. La plus importante de cette période fut la Skoupchtina, tenue le 2 février 1835; c'est elle qui ratifia la première constitution serbe, en vertu du hatti-chérif, consacrant l'autonomie administrative de la Serbie. Plus de 4000 personnes venues de toutes les contrées de la Serbie y assistèrent et ce fut certainement la plus importante Skoupchtina. La première constitution serbe — de 1835 — ne fut reconnue ni par la Turquie ni par la Russie, mais néanmoins le knèze Miloš s'efforça de réaliser certains de ses articles. Cette Constitution prévoyait la division des services administratifs entre plusieurs ministères (popétchitélstvos).

La Constitution de 1835 consacra le statut de la Skoupchtina, qui devait se composer de cent membres, choisis parmi les hommes les plus distingués, les plus intelligents et les plus honnêtes, et méritant dans le sens le plus complet du mot le titre de représentants du peuple. Une loi spéciale devait fixer le nombre de députés à élire dans chaque département ainsi que la durée de leur mandat. Le député devait être âgé de trente ans révolus et ses frais personnels étaient à la charge de ses électeurs. La Skoupchtina était convoquée chaque année par ukaz du knèze, à la Saint-Georges, et en cas de besoin

plusieurs fois par année, mais toujours par ukaz du knèze. C'est également par ukaz du knèze qu'étaient clôturées les séances de la Skoupchtina. Aucuns impôts ne pouvaient être introduits sans l'approbation de la Skoupchtina, et si la recette était insuffisante, la Skoupchtina augmentait ultérieurement les impôts pour couvrir le déficit de l'exercice précédent. L'administration du fisc devait soumettre chaque année à la Skoupchtina les comptes exacts des recettes et des dépenses publiques. La liste civile du knèze ne pouvait être augmentée sans l'approbation de la Skoupchtina, ni diminuée sans le consentement du knèze. La Skoupchtina avait le droit d'adresser au knèze et au Conseil des observations concernant les plaintes et les litiges et demander qu'on promulgue des lois en ce sens, de dénoncer les abus de l'administration et de porter plainte au knèze contre le Conseil, si ses membres ou d'autres autorités violaient la Constitution ou le droit d'un sujet serbe. La Skoupchtina élu, d'accord avec le Conseil, le nouveau knèze dans le cas où la dynastie d'Obrenović s'éteindrait. Le knèze communique avec la Skoupchtina par l'intermédiaire du Conseil, s'il ne se présente pas l'occasion d'un contact direct. Des emprunts pour les besoins de l'état ne pouvaient être conclus qu'avec l'approbation de la Skoupchtina. Enfin des modifications ne pouvaient être apportées à la Constitution qu'avec le consentement de la Skoupchtina.

Le knèze Miloš ne resta pas longtemps fidèle à cette constitution; d'abord parce que celle-ci n'avait été reconnue ni par la Turquie ni par la Russie et aussi parce qu'il ne pouvait s'habituer aux restrictions apportées à son pouvoir. La lutte qui éclata entre le knèze et le Conseil, devait aboutir à l'abdication de Miloš.

En 1835 aucune Skoupchtina ne fut convoquée. En vertu d'un accord conclu entre la Russie et la Turquie, la Porte élaborait pour la Serbie une Constitution, conçue de façon à restreindre l'arbitraire du knèze, et supprimant en fait quelques droits qui étaient accordés aux Serbes par les hatti-chérifs. Miloš dut accepter cette „constitution turque” d'autant plus que presque tous les membres du Conseil,

ayant à leur tête Toma Vučić Perišić s'étaient déclarés pour son acceptation. Le knèze était adversaire de cette constitution „turque”. Par l'opposition contre le knèze il se forma un groupe puissant de voévodes et représentants du peuple, membres du Conseil, auxquels la Constitution „turque” paraissait bonne, puisque elle garantissait l'inamovibilité des membres du Conseil en limitant le pouvoir du knèze. Ainsi se forma le parti des défenseurs de la Constitution qui mena une lutte farouche contre le knèze tant à l'in-

térieur qu'à l'extérieur, lutte qui aboutit à l'abdication du knèze Miloš et son exil en 1839.

La Constitution „turque” ne prévoyait pas de Skoupchtinas, et ne permettait d'en convoquer après la date de sa promulgation. Néanmoins des Assemblées nationales étaient convoquées même à l'époque de la lutte la plus acharnée entre le knèze et le Conseil, car le souverain et les défenseurs de la Constitution souhaitaient obtenir l'approbation de la Skoupchtina pour chacun de leurs actes.

IV

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА ПРВЕ ВЛАДЕ
КНЕЗА МИХАИЛА*

(1840)

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

5 март 1840

Кнеза Милоша наследио је на престолу болесни и малолетни Кнез Милан, услед чега је образовано намесништво. Како је био и малолетан и болестан, Кнез Милан није уопште могао бити уведен у кнежевске дужности. Непун месец дана иза оставке Кнеза Милоша он је умро, а на престо је дошао Кнез Михаило Обреновић који је, такође, био малолетан и могао да влада тек пошто је за то добио инвеституру од Порте.

Уставобранитељи су, за то време, и преко Намесништва и преко Савета развили пуну акцију да што више ограниче кнежевску власт. У тој својој акцији они су се у главном држали турског устава из 1838, на чију су редакцију у току преговора у Цариграду много утицали. Да би могао примити дужност Кнез Михаило је отпутовао у Цариград, а по његовом повратку у Београд била је заказана народна скупштина за 5 март 1840.

Овој скупштини присуствовале су све народне старешине, окружни начелници, главнији кметови и важнији људи, који су у Београд дошли по позиву од стране власти. Скупштина, заједно са достојанственицима свих чинова, поздравила је долазак Кнеза Михаила на престо и саслушала читање султановог берата којим се Кнез Михаило уводи у кнежевска права. После тога одржана је свечана служба божија којој је ради малог простора у цркви могао да присуствује само један мањи број скупштинара. Отправивши новог Кнеза до двора, скупштина је завршила рад и разишла се.

О свечаности која је одржана овом приликом службене новине донеле су опсежан извештај.

Карактеристично је напоменути да су, уз сву активност уставобранитеља, претежни део чланова ове скупштине сачињавале присталице династије Обреновића.

2

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ 20—28 јула 1840

Неспоразум између Кнеза и Савета заоштравао се све више. Уставобранитељи, чије се вођство налазило у Савету, подигли су буну у појединим крајевима, али је било метежа у целој земљи. Буна је била савладана, а некоји уставобранитељски вођи морали су напустити земљу. Извештена о немирима, Порта је у Београд послала свога комесара Муса-ефендију да извиди узроке немира и да испита тужбе које су Порти стизале на стање у Србији.

По доласку комесара Муса-ефендије, Кнез Михаило у споразуму с комесаром сазвао је ванредну скупштину за 20 јули 1840 у Београд. Скупштина је требала да саслуша ферман који је комесар донео од Порте и да одговори на питања која јој комесар постави. На скупштину су једним циркуларом позвани митрополит и сви архијереји, из сваког округа по један протојереј, начелници свију округа, најстарији чланови окружних судова и из сваког округа по неколико главних кметова. Самих кметова било је на тој скупштини 170. Депутирци су донели собом уредна пуномоћја од народа који заступају, у којима је стајало да су опуномоћени да закључују и раде све оно што је од користи за „благостојаније мира и доброг поретка”.

Скупштина се састала у Београду, на Калемегдану, на ливади изван града, по-

крај Дунава. Било је на томе месту ра-
запето више шатора, а војска с музиком
чинила је ред и дочекивала угледне лич-
ности „одајући им почасту према чину”.
Кад су се окупили депутирци стигао је
и Кнез са свитом, а после њега Портин
комесар са београдским везиром и сво-
јом пратњом. Скупштини је присуство-
вао и тадашњи руски консул у Београду
Вашченко, а од вођа уставобранитеља
није на њој било никога. Пошто су Кнез
и Портин комесар измењали посете про-
читан је ферман прво на турском, па по
томе на српском језику. Затим је узео
реч комесар Муса-ефендија који је скуп-
штини поставио четири питања и тражио
да му преко митрополита одмах на њих
одговори. Комесар је скупштинарима по-
ставио ова питања:

1 како су задовољни ферманом који
им је прочитан?;

2 јесу ли благодарни на уставу?;

3 кад су задовољни уставом, зашто су
се подигли и у гомиле скупили?; и

4 зашто неке чиновнике неће да имају
у служби?

Комесар је тражио да му сваки скуп-
штинар понаособ одмах да писмени од-
говор, па је у томе циљу из неке кожне
торбе извадио 200 зарезаних пера и хар-
тију да се то подели депутирцима. Де-
путирци су, преко окружних начелника,
одговорали да су задовољни уставом, да
се народ не буне, него да се „буне они
који у граду траже заштиту, а од своје
домаће власти се оклањају и одмећу.”
Депутирци су гласно тражили да се у
Србију врати стари Кнез Милош, пошто
је „неправедно изгнан”. На тражење ко-
месарово да одмах, и сваки понаособ,
даду тражени одговор, скупштинари су
комесару одговорили да је то немогуће
сада на лицу места извршити и да ће му
одговоре предати накнадно. Препирка
око тога трајала је дуже. Напослетку су
сви окружни начелници изјавили коме-
сару да је рок за одговор кратак, да по-
сланици ни ферман нису добро разумели,
и да ће му се одговор накнадно предати.
Комесар је, на крају, пристао на ову со-
луцију.

23 јула скупштина се састала да одго-
вори на питања комесара. Једним дугач-
ким актом она је оптужила као винов-
нике нереда Тому Вучића Перишића,
Аврама Петронијевића, Лазара Теодоро-
вића, Илију Гарашанина, Милутина Га-
рашанина, Ст. Симића, Јеврема Ненадо-
вића, проту Матеју Ненадовића, Лазара
Зубана, Симу Милутиновића-Сарајлију,

Ст. Книћанина и друге уставобранитеље,
и за сваког понаособ истакла у чему се
састоји његова кривица. Тај акт потпи-
сали су сви учесници ове народне скуп-
штине по окрузима и он је сутрадан, 24
јула, предан званично Портином коме-
сару. Засебан одговор на постављена пи-
тања поднели су архијереји и свештена
лица; засебан акт следио је по томе и
од чланова Савета, од чланова Апелацио-
ног суда и од чланова Окружних судова.

Скупштина је, после тога, наставила
рад у Топчидеру и донела неколико од-
лука о одржавању реда и мира у уну-
трашњости.

После ове скупштине, неколико нај-
главнијих уставобранитеља напустило је
Србију. Неки су отишли у Земун, а неки
у Влашку и Турску.

3

НАРОДНА СКУПШТИНА У ТОПЧИДЕРУ

10—11 августа 1840

Нереди у Србији нису престајали, иако
су се главни уставобранитељски прваци
налазили ван земље. Стање је било не-
мирно; примери да порески обвезници
ускраћују данак множили су се; власти
су тешко излазиле на крај са усталаса-
ним народом. Ради тога је Кнез Михаило
поново сазвао народну скупштину, и она
се 10 августа састала у Топчидеру, код
Кнежева конака. У једној беседи Кнез
је пред скупштину изнео на решење
многа питања која су се односила на
безбедност и поредак и препоручио јој
да донесе решења:

1 да се одустане од тога да се Кнез
Милош сада врати у Србију;

2 да сваки Србин оне који агитују
против управе и буне народ преда првом
свом среском старешини;

3 да се данак одмах плати, а ко од-
рекне плаћање данка да се сматра као
бунтовник;

4 да се као бунтовници сматрају и они
који иду у народ да га буне и наговарају
под изговором да их је за то послао
Кнез, влада или Савет;

5 да се верује само директним нало-
зима Кнежевим, а и попечитељским ако
су саображени прописима чл. 25 устава;

6 да се верује наређењима окружних
начелника само ако су исправна, тј. кад
их је премапотписао писар, или који
члан начелничества;

СКУПШТИНЕ ЗА ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИХАИЛА

7 среском старешини дужан је народ веровати, а ако у штогод сумња дужан је да пита окружно начелство;

8 да нико никога не сме апсита нити везати без заповести среског старешине;

9 кад неко има да се жали на службене органе, треба да се жали директно њиховим старешинама, а не сам да их веже и апси;

10 да се опрости свим оним лицима која су нешто на жао учинила Кнезу Милошу, ако нису отишла за Вучићем и осталим уставобранитељима.

Кнез Михаило је тражио да скупштина одговори да ли је споразумна с тим да се ове мере предузму. Овај Кнежев захтев био је претресан један дан, па је скупштина донела „обвезателство“:

1 да се сваки онај који ради против законитога Кнеза Михаила, било делом или словом, као издајник отечества сматра и смрћу казни;

2 да се строгом робијом казни сваки онај који би покушао да тајном препи-

ском, или тајним договором, опорочава садашњу власт, или покуша да закони поредак било чиме наруши;

3 исто тако да се казни строгом робијом онај који се ухвати да народ одговара од плаћања данка;

4 да се равном мером казни сваки онај који ровари, који се ухвати да тајно шапуће „о нарушенију досадашњег поретка“, или ко покуша да заобиђе закониту власт, па другом коме иде на тужбу или жалбу; и

5 да се ови закључци имају унети у будући криминални законик.

Обавезавши се да ће дејствовати да се ови закључци спроводе, „сви за једнога а један за све“, скупштинари су се разишли, пошто су и потписима својим потврдили горње „обвезателство“.

Чланови Савета, као и сви министри, потврдили су горње закључке скупштине, и они су после кнежеве санкције ступили на снагу.

LES SKOUPCHTINAS SOUS LE PREMIER RÈGNE DU KNÈZE MIHAÏLO

(1840)

Au knèze Miloš succéda sur le trône de Serbie son fils aîné le knèze Milan, malade et mineur à l'époque. Le gouvernement fut donc exercé provisoirement par un Conseil de Régence. Un mois après l'abdication de son père, le knèze Milan mourut, son successeur sur le trône fut le knèze Mihaïlo mineur lui-aussi qui put régner après s'être assuré au préalable l'assentiment de la Porte. Tous les actes concernant le changement de règne ont été portés à la connaissance des Skoupchtinas, convoquées à cette fin. A ces assemblées qui furent tenues en plein air à Beograd

et à Topčider, assistaient régulièrement les délégués de la Porte. Étant donné que ces changements de règne s'accompagnaient de troubles, les Skoupchtinas eurent s'occuper entre autre de l'organisation de l'ordre et de la sécurité, en prenant plusieurs décisions importantes qui acquirent force de loi.

Malgré cela les luttes intérieures ne cessèrent pas si bien que le knèze Mihaïlo fut obligé de quitter la Serbie en 1842; ainsi le trône de la principauté vassale resta vacant.

V

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ
УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ ВРЕМЕНА*

(1842—1858)

КНЕЗ АЛЕКСАНДАР КАРАБОРЂЕВИЋ

КАРАКТЕРИСТИКЕ СКУПШТИНА УСТАВО- БРАНИТЕЉСКОГ РЕЖИМА

(1842—1858)

Време у које пада крај прве владе Кнеза Милоша и прве владе Кнеза Михаила карактеристично је по великом незадовољству које је наступило услед исувише личне владавине тих двају кнежева. Незадовољство у земљи било је велико и сваки час је праћено покретима и побунама које су се редовно свршавале сужавањем дотадашње кнежевe власти. Судар између Кнеза Милоша и Савета и Кнеза Михаила и Савета, настао искључиво тежњом тих двају чинилаца да ослабе позиције другог а ојачају своје, претворио се у пркосну нетрпелјивост која је брисала све обзире.

Да би на један ефикасан начин ограничили Кнеза, народне старешине редовно су истицале потребу устава који би тачно одредио и умањио кнежеву власт, преневши сву законодавну радњу на Савет који би, у исто време, задржао и извршну власт — у најмању руку на тај начин што би се министри постављали из његове средине и њему били одговорни. Саветници би били доживотни, а Кнез их не би могао покретати како и кад хоће; народ би, у томе случају, био заштићен од кнежеве самовоље. Под притиском и после дугог колебања, Кнез Милош дао је 1835 године први српски устав којим је тачно означен делокруг кнежеве власти, министара, Савета и Народне скупштине, али је и после тога наставио са својом дотадашњом праксом. Саветници и најглавније народне старешине нису били задовољни новим уставом; није била задовољна ни Порта, која је налазила да је само она позвана да Србији даде устав; нису били задовољни ни Руси који су налазили да је тај устав исувише слободуман; њиме,

напослетку, није била задовољна ни Аустрија која није могла дозволити да се уз њене границе, под једним слободумнијим уставом, развија једна словенска држава која је у свако доба могла да буде опасна по њене словенске поданике.

По доношењу тога првог устава и кад се видело да се он мора мењати, уставни пројекти почели су да ничу на све стране, но сви ти покушаји свршили су се тиме што је Порта, једним султановим хатишерифом, 1838 донела устав за Србију. Делегат Кнеза Милоша Аврам Петронијевић који је с Портом водио преговоре о томе новом уставу и тачно знао шта Кнез Милош може а шта не може примити, јер је имао потпун Милошев пројекат на основу кога је требао да води преговоре с Портом, радио је и сам против тежњи Кнеза Милоша. Устав из 1838 био је управо онакав какав су желели не само Турска, Русија и Аустрија, него и Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић и остали њихови другови који су постали доживотни саветници. Тим уставом, стварно, поништене су главне гаранције дате Србији у питањима њеног независног уређења, на што је имала право по хатишерифу који је претходио уставу. Он је уништио и установу народне скупштине, чиме је народ изгубио и оно мало претставничког права које је имао на основу устава из 1835 г. Незадовољан овим обртом ствари, Кнез Милош је био против овога устава и чинио све да би га изиграо; противно томе, устав су љубоморно чували саветници и њихове присталице, — они су постали уставобранитељи, и са кнежевима Милошем и, доцније, Михаилом, завргли

једну оштру борбу која ће се свршити повлачењем оба двојице кнежева, падом династије Обреновића и завођењем уставобранитељског режима који ће трајати све до Светоандрејске скупштине 1858.

Кнез Милош није био против установе народне скупштине, разуме се онакве каквом је он замишљао ту установу, јер је налазио да му је лакше изаћи на крај „с народом” него са народним старешинама. Скупштина, у Милошевој концепцији, то је народ који уме по мало да се извуче, понешто да тражи, али уме и да уважи разлоге кад му их стари Господар изнесе и разложи. Скупштина би, дакле, била увек више уз Кнеза него уз Савет, помоћу ње Кнез би увек могао да доскочи тежњама Савета, и отуда сви Милошеви уставни пројекти предвиђају и установу народне скупштине, упркос тога што је Милош знао да једну такву одредбу уставну неће примити ни Турска ни Русија, нити се она може допасти Аустрији. Противно томе, уставобранитељи за цело време своје дугачке владавине нису учинили ништа да скупштину задрже бар као установу обичајног права с којом би радили оне послове које су са скупштинама изводили његови преходници. Они су били „за народ” и настојали да га заштите од Кнежеве самовоље, па демагогија у њихово време узима много више маха; може се рећи да она управо и почиње од времена њихових првих борби и њихова режима; Тома Вучић Перишић први је наш велики народни трибун и демагог. Уставобранитељи штите народ од Кнежеве самовоље само зато да му наметну своју, уставобранитељску, да би што чвршће седи на власт. И Милоша и Михаила уставобранитељи су натерали на одлазак из Србије покретом сељачких маса, а Тома Вучић Перишић постао је мајстор у гушењу и дизању буна па и револуционарних скупштина или скупштина које су своје закључке доносиле пред упаљеним фитиљима и топовским чељустима, дакле таквих скупштина које су му биле потребне за извођење једног одређеног плана, чија се мисија свршавала у часу када је циљ био постигнут. После тога времена Вучић је сазивао скупштине само онда када би хтео да припрети лево или десно, или да учврсти свој лични положај.

Под уставобранитељским режимом скупштина, дакле, и даље остаје само обичајна установа; Кнез и Савет сазивају је кад и ако за добро нађу; она не

решава ни о чему, него само даје мишљење и износи жеље. Њен значај мањи је него значај скупштина из времена прве владе Кнеза Милоша, и још мањи од значаја који су имале скупштине из првог устанка. Њих је, у току од 16 година колико је трајао уставобранитељски режим, било свега шест. Три скупштине су се занимале избором кнеза и саопштењем султановог берата о кнежевској инвестицији, две су биле Вучићу лично потребне да припрети и да се учврсти; шеста, последња, срушиће уставобранитељски режим и извести династиски преврат.

Последње године уставобранитељског режима протекле су у кризи, трзавицама и трвењима између Кнеза и Савета. У току тих трвења у народу јавио се покрет за установљење народне скупштине као претставничке установе; уставобранитељски режим био је дотрајао; династичке борбе у Србији, с времена на време врло акутне, потпириване политиком и новцем двојице свргнутих Обреновића, нису престајале. У Србији се, за то време, јавио један нови покрет, који је тражио „више светла, више сунца, више слободе”. Тај покрет, који су водили школовани интелектуалци, васпитани у западњачким идејама, хтео је да „Народна скупштина буде једна од најстаријих и најсветијих установа, коју не може нико уништити и у њезином праву ограничити”. За љубав тих принципа људи из тога покрета направиће споразум са присталицама династије Обреновића који ће извршити смену династија — ма да ни мало нису били сигурни у то да ће повратак Милоша и Михаила загарантовати народној скупштини оно што су они желели.

Под утицајем тих интелектуалаца, који су доцније понели име либерала и били прве претече либерализма у Србији, последња народна скупштина из времена уставобранитељског режима донела је Закон о народној скупштини који ће временом бити од пресудног значаја за даљи развој политичке мисли у Србији. Тај закон изразио је идеју једне народне скупштине која треба да буде репрезентант суверене воље целог народа и предвидео један демократски систем редак и у државама тадашње Европе. Тај систем израђивао се стално и поступно, кроз читаве деценије; око њега су се водиле оштре, дуге и упорне борбе које су, не једном, Србију знале да потресу

из основе, али су јој, напоследку, дале и ону снагу која ће бити изражена у уставима из 1869, 1888 и 1903 године.

1

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
2 септембар 1842

Уставобранитељи, предвођени Томом Вучићем Перишићем, настојали су свим силама да дођу на управу земље. Између Кнеза Михаила и уставобранитеља борба није престајала; Вучић је кришом прешао из иностранства у Србију и подигао буну; војску Кнеза Михаила, која се налазила на Метином Брду код Крагујевца, он је оставио без топова и разбио; Кнез Михаило, праћен неким министрима и члановима Савета, напустио је земљу, и на тај начин питање избора новог Кнеза било је отворено. Вучић је са побуњеницима, међу којима је било и редовне војске, дошао на Врачар и улогорио се. Образована је привремена управа коју су саставили Петронијевић као председник владе, и Тома Вучић Перишић као „предвођитељ” народа. Нову привремену управу признао је и београдски везир, одредивши да се наредбе њене имају извршавати као законите.

Требало је, дакле, изабрати новог Кнеза, а то је могла да изврши само народна скупштина. Први посао нове управе био је да 28 августа 1842 сазове народну скупштину, да тај посао изврши. Састанак народне скупштине заказан је за 2 септембар 1842, на Врачару код Београда. Обавештавајући о томе окружне начелнике, Вучић их извештава да је Кнез Михаило „са тројицом г.г. попечитеља и саветника земљу и народ свој без главе оставио и у Немачку побегао”. Зато је потребно да се што пре уреди нова земаљска управа. Начелницима је стављено у дужност да прикупе из свакога села 5—6 „поштених и разумних људи-кметова” и да с њима заједно дођу у Београд, где ће се на Врачару држати скупштина за избор новог Кнеза. Сви скупштинари дужни су да собом понесу хране колико ће им за 5—6 дана требати.

На дан избора на Врачарском пољу био је разапет нарочити шатор, у коме се налазио сто и материјал за писање, неколико клупа и један диван. Вође уставобранитеља налазиле су се већ раније у Вучићевом шатору који је био окружен са осам напуњених топова док

су тобције стално држале запаљене фитиље. Не само позвани скупштинари, него и велика маса света тискала се око шатора који су, са свих страна, били опкољени војничким стражама. Цео тај свет био је под оружјем. По доласку београдског митрополита, Вучић и Петронијевић ушли су у шатор одређен за скупштину, а скупштинари су пришли ближе шатору, тако да су из непосредне близине могли да прате сав скупштински рад. Изашавши пред сам шатор Вучић, праћен уставобранитељским првацима, ушао је у средину круга који су чинили скупштинари, да одржи говор.

Вучић је позвао скупштинаре да се заједно са митрополитом, свештеницима, народним старешинама и кметовима договорите шта да се ради сада, када је Кнез Михаило прешао у Аустрију. „Ни једна кућа, а камо ли оволики народ, не може остати без главе и без свога управитеља. Шта да радимо?” Вучић тражи да сваки скупштинар каже слободно своје мишљење. Да ли ће народ хтети и даље да трпи и допушта да се гази устав, добивен од милостивог султана, и да се права која су њиме дата народу одузимају, да се чине насиља, мучења и неправде, убијања људи без суда?

Вучић је даље предложио скупштинарима да се Кнез Михаило позове из Земуна, али је скупштина једногласно одбила тај предлог. Скупштина је предложила и акламацијом за Кнеза Србије изабрала Александра Карађорђевића, сина вође првог српског устанка Карађорђа, чиме је и завршен главни посао те скупштине.¹⁾

Једна већа депутација скупштинара из свих нахија била је изабрана а у задатак јој је стављено да обавести Кнеза Александра о избору и да га доведе пред скупштину. Депутација је свој посао обавила кроз пола часа. Дочекан бурним

¹⁾ Према опису избора Александра Карађорђевића, који је сачуван у књизи Нила Попова Србија и Русија, св. III, сам акт избора текао је овако:

Скупштинари: Ми хоћемо Александра Карађорђевића!

Вучић: А зашто баш њега кад у отечеству нашем има толико заслужних људи; он је млад човек и још ништа није учинио за своју земљу...!

Скупштинари: Истина је да је незаслужан човек, али је његов отац пролевао своју крв и борио се за нас... Ми њега хоћемо!

Вучић: Е кад је тако, онда нека иду по шест људи од сваке нахије да му то јаве и да га доведу!

акламацијама скупштинара и окупљеног народа Кнез Александар поздравио се са митрополитом, намесницима и народним старешинама, па га је митрополит поздравио беседом. После тога написан је акт везиру београдском којим је нотификован избор новог Кнеза. Везир је, преко једне скупштинске депутације, био замољен да дејствује код Порте да се овај избор што пре призна султановим бератом.

Једна званична комисија коју је послао београдски везир да се и лично увери о избору дошла је у скупштински круг и поставила скупштинарима иста питања која јој је поставио и Тома Вучић Перишић. Добила је исти одговор који је дат Вучићу. Везирови претставници честитали су избор и изјавили да ће Порта, несумњиво, признати избор Кнеза Александра Карађорђевића.

2

МИТРОВСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
26 октобар 1842

Порта је потврдила закључак народне скупштине држане 2 септембра 1842 на Врачару, која је за Кнеза Србије изабрала Александра Карађорђевића, а султански берат о томе донео је у Србију нарочити Портин изасланик. Био је обичај да се таква акта објављују пред народном скупштином, па је ради тога сазвана скупштина за Митровдан, 26 октобра 1842, у Београд.

Скупштина је одржана на једној пољани на Калемегдану. Присуствовали су јој изабрани Кнез Александар, чланови Савета, митрополит са свештенством, београдски паша, неколико турских виших чиновника, окружни начелници, претседници судова, кметови и народ. Српска и турска војска чиниле су почасни шпалир. Берат је најпре прочитан на турском, а затим на српском језику. Иза тога је одржана војна парада, па је та свечаност завршена а скупштина се разишла.

3

НАРОДНА СКУПШТИНА
У ТОПЧИДЕРУ
4 јун 1843

Русија није била задовољна избором који је извршила народна скупштина 2 септембра 1842 на Врачару. Она је,

потпомогнута страним силама, оспоравала избор Кнеза Александра, и после преговора који су трајали дуго времена између Русије и Порте постигнут је споразум да се избор поново изврши, а да се обезбеди слобода избора. На основу тога споразума Порта је издала налог, да српска влада именује тројицу намесника који ће вршити кнежевску власт у Србији до поновног избора. Пре избора вођи уставобранитеља имали су се удаљити из Београда и отићи у Цариград, а било је одређено да на новом избору узму учешћа и они народни прваци и избеглице који су са Кнезом Михаилом прешли било у Аустрију било у Турску или Влашку. По томе споразуму избор је требала да изврши слободно изабрана народна скупштина. Обавештена о томе споразуму српска влада сазвала је народну скупштину, али Вучић и Петронијевић нису удаљени из Србије.

Скупштина је сазвана за 4 јун 1843 у Топчидеру. Према распису који је влада послала окружним начелницима види се да су на њој учествовали: 1) митрополит Србије са епископима; 2) из сваке епархије по два лица реда монашког, а из архидијецезе по три или четири таква лица; 3) из сваког округа по два мирска свештеника; 4) из сваке општине по један депутирац, а из општине која има 200 кућа по два депутирца; 5) из сваке варошке општине по два депутирца; 6) из вароши Београда четири депутирца; 7) из сваког окружја окружни начелник са два подручна му среска начелника; 8) из сваког окружног суда претседник са још једним чланом који се већином гласова изабере; 9) из Апелационог суда претседник и два члана. Распис одређује да бирање треба да буде слободно: „свака општина може без изузетка сваког Србина у Србији рођеног из своје средине на ову скупштину послати”. Окружни начелници били су дужни да мотре „да се ни од које стране слобода избора општинама не ограничи”. Општинама је стављено у дужност да морају „ради опште користи бирати и изабрати људе поштене, безпристрасне, и у општем поверенију и уваженију код народа стојеће и за благостанијем народа тежеће, на које ће окружни и срески начелници, као и противу ограниченија слободе бирања pazити.”

Избори су вршени по срезовима. Сваки изабрани изасланик морао је бити писмено пуномоћен, а пуномоћја су морала бити потписана од свих лица иску-

пљених на биралишту и потврђена печатом. Пуномоћства су тако морала бити састављена „да сви претставници народни као такови који уживају поверење својих бирача, имају царски ферман и налоге да слушају и да у име својих бирача све оно што за добро и полезно нађу, могу закључити”. Скупштинари требали су да буду на окупу у Топчидеру већ 3 јуна, да им се пуномоћства прво прегледају и протоколишу.

Прва седница ове скупштине одржана је 4 јуна, а присуствовали су јој чланови Савета, митрополити и око две хиљаде скупштинара из унутрашњости. Скупштина је држана на ливади, око једне узвишице, која је служила као трибина. Долазак Кнеза Александра са свитом бурно је акламиран. Кнез је стао на један камен, пред дворцем у Топчидеру, одакле је поздравео народ. Пошто је Кнез примио отпоздрав народа, на камен се попео Кнежев секретар Тимотеј Кнежевић који је Скупштини прочитао беседу у име Кнеза.

У својој беседи Кнез Александар говорио је о раду прошлог режима и отварао перспективе новог рада. Завршивши читање, Кнежевић је упитао гласно скупштинаре да ли су задовољни с Кнезом, на што му је „скупштина једногласно одговорила да јесте”.

Затим је узео реч Стефан Стефановић-Тенка, говорећи такође у смислу беседе Кнежеве. Он је прочитао Портин ферман којим се налаже да се до новог избора Кнеза садашњи Кнез Александар удаљи, а да се вођи уставобранитеља Вучић и Петронијевић морају уклонити из Србије. Скупштинари су огорчено протествовали против те Портине одлуке. Било је, затим, још неколико говорника који су такође говорили против Портине одлуке; говорио је и Вучић који је скупштинарима објаснио да се царски ферман мора извршити.¹⁾

¹⁾ Код др. Драгослава Страњаковића, у делу „Влада уставобранитеља” та сцена је, на основу грађе, изнесена овако: „Он, (т.ј. Вучић) је народу говорио да треба усвојити царски захтев и да сви они, који буду морали отићи из Србије, неће бити изложени никаквој опасности. У свом говору он је био прекинут од народа: Ми нећемо допустити да ви отпунујете! Ви нећете напустити Србију. Ко је тај ко сме доћи да вас од нас отргне”. — А шта ће изгубити шума, ако два дрвета нестане? питао је скупштину Вучић, мислећи на себе и Петронијевића. „Нису то два дрвета која хоће да се оборе, већ су то две руке које хоће да отсеку свакоме од нас”, одговорили су скупштинари.”

Напоследку је на предлог претседника Савета Стојана Симића скупштина решила да изабере једну депутацију од 150 скупштинара, која ће отићи у град да саопшти царским људима (тј. руском изасланику барону Ливену и београдском паши) „да се орпски народ решио радије бацити своју децу и жене у воду и борити се у својим планинама до последњег тренутка него се одрећи својих права”.

Изасланик руског цара барон Ливен примио је 5 јуна скупштинску депутацију веома љубазно и настојао да јој објасни да инструкције које има од Цара Николе иду само за тим да се допринесе утврђивању мира у Србији. Настали су, после тога, дугачки преговори између Савета, барона Ливена и београдског паше, који су завршени споразумом: 1) да Кнез, Вучић и Петронијевић, пошто даду оставке на своја звања, оду из Београда у Крагујевац, а да за то време именују тројицу намесника који ће управљати земљом док се не изврши нови избор Кнеза; 2) да се још две хиљаде нових скупштинара позове у Београд и дода скупштини која је заседавала у Топчидеру; и 3) да се емигрантима који су отишли из земље са Кнезом Михаилом дозволи слободан повратак у Београд где, кад дођу, да буду разоружани и под надзором за то одређене страже сачекају да скупштина изврши избор. На сваку групу од 200 емиграната један посланик имаће право да учествује на скупштини у избору Кнеза.

Тај споразум поднесен је на одобрење скупштини 6 јуна. Скупштина је поново протествовала, па је претила опасност да саветници који су учествовали у прављењу тога споразума постану жртва разјарених депутираца. Настали су велики нереди, тако да ни Вучић ни Петронијевић нису могла да их умире. Успело се ипак да скупштина саслуша Кнеза. После његова говора скупштина је пристала да се Кнез, без давања оставке на свој положај, повуче у Манастир Раковицу, а Вучић и Петронијевић, чија оставка такође није била уважена, да оду у Крагујевац и ту се задрже до новог избора Кнеза. Сем тога је скупштина пристала да претставници емиграната могу да учествују у избору Кнеза. За намеснике кнежевског достојанства били су изабрани Стефан Стефановић-Тенка, Милосав Здравковић и Лазар Теодоровић, који су ту дужност вршили пошто су претходно обавестили народ једном про-

кламацијом о преузимању кнежевске власти.

Рок за састанак народне скупштине која је имала да изврши избор Кнеза био је заказан за 15 јуни 1843, на Видовдан, у Топчидеру. Скупштина је, по броју учесника, била свакако највећа почевши од првог устанка. Једногласно и акламацијом за Кнеза Србије поново је изабран Александар Карађорђевић, што је званичним скупштинским актом саопштено београдском паши и претставнику руског цара барону Ливену.

4

НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ 28 јул 1843

На видовданској скупштини 1843, Кнез Александар био је изабран за Кнеза Србије, али се султановој потврди опирала Русија све дотле док се Вучић и Петронијевић не удаље из Србије. Русија је обећавала Турској да ће, ако Вучић и Петронијевић не би хтели на леп начин да напусте Србију, помоћи Турску једним корпусом војске која се налазила спремна у Могилеву, па би тај руски корпус, заједно са турском војском, ушао у Србију. Пуномоћник руског цара барон Ливен обавестио је о овоме Савет тражећи да се жеља руског цара испуни. Да би по тој ствари консултовао народну скупштину Савет је одредио да се скупштина састане 28 јула 1843 у Крагујевцу.

Скупштина се састала у заказани дан. Првог дана њеног рада Скупштина није пристајала да се Вучић и Петронијевић удаљују из Србије. Вучић и Петронијевић су, међутим, убедили скупштину у потребу да се тражење руског цара изврши, бар привремено, и да скупштина треба да даде пристанак на њихово удаљење. Кад је скупштина пристала на ту одлуку, Вучић и Петронијевић напустили су Србију, чиме је опао главни разлог Портиног отезања признања избора Кнеза Александра.

2 септембра 1843 кнежевски бераг прочитан је свечано на Калемегдану, у присуству државних и црквених достојанственика и скупштинара. Тим актом завршен је један дуг период унутрашњих и спољнополитичких борби.

5

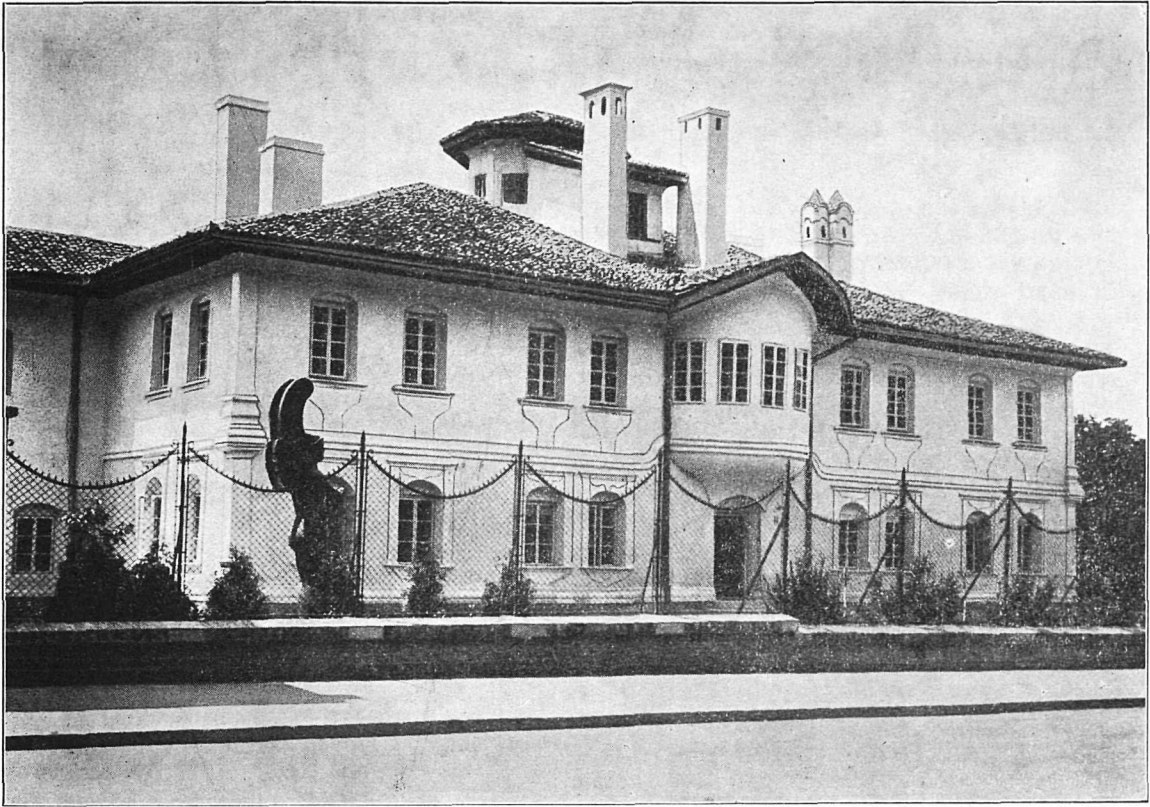
ПЕТРОВСКА НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ 29 јун 1848

Уставобранитељска управа, после догађаја из 1843, била је стабилизована. 1844 године Вучић се вратио у земљу; од тога доба па до 1848 године народна скупштина није сазивана.

На границама Србије, у Аустрији и Мађарској, букнула је 1848 револуција, а народ је желео да се подупире борба коју су повели Срби из Војводине против Мађара. У договору с Кнезом Савет је решио да се сазове народна скупштина за 1 јун 1848 у Крагујевцу, да би се саслушале народне жеље. Како се, међутим, осетио јачи покрет међу Обреновићевцима (Кнез Милош је дошао у Загреб, а Кнез Михаило у Нови Сад), сазив скупштине био је одложен за Петровдан, 28 јуна 1848.

Сазивање петровске скупштине мотивисано је „усколебаним стањем у Европи и у неким пределима самог суседства нашег и због могућности да се јаве још тежи и важнији догађаји”. Савет је донео и одредбе како ће се бирати скупштинари. Одређено је да се на сваких 250 пореских глава бира по један посланик. Сем тога, у скупштину су ушли сви окружни начелници, по један срески начелник, по један мирски свештеник из сваког округа, по један монах из сваке епархије, а из архидијезеце по два, према одредби архијереја, те два официра граничне војске, претставници оба одељења Апелационог суда, председник Врховног суда, сви епископи и митрополит Србије.

Скупштина се састала заказаног дана на отвореном пољу. Присуствовао је Кнез са Саветом, а отворена је Кнежевом беседом. Кад се прешло на рад, било је бурних сцена између чланова Савета и скупштине, која је оштро замерала влади и Савету што се кроз пет година није скупштина сазивала. Ред је повраћен интервенцијом Томе Вучића Перишића, па је скупштина прешла на изношење жеља и предлога, који су за владу требали да буду оријентација за даљи рад. Претставници појединих крајева подносили су своје жеље засебно, и у њима износили шта би требало предузети. Овде ће бити изнесени по окрузима само они захтеви, који се односе на

Конак Књегиње Љубице у Београду

„Велика пивара“, у којој је одржавана Светоандрејска народна скупштина 1858—1859

народну скупштину и њене прерогативе.

Посланици свих округа, сем ужичког, тражили су да се скупштина састаје и у будуће. Крушевачки округ тражио је да се скупштина сазива увек кад се што ради на благостању отаџбине. Алексиначки округ тражио је да се скупштина сазива бар сваке треће године. Окрузи ђупријски, пожаревачки и црноречки тражили су да се обична (мала) скупштина сазива сваке године, а велика народна скупштина да се сазива сваке треће године. Посланици осталих једанаест округа предлагали су да се скупштина састаје сваке године.

Кнез Александар, поводом ових жеља, изјавио је да је Савет већ саставио комисију која има да изради нацрт и правила народне скупштине, како се не би повредио устав (који не предвиђа установу народне скупштине), и како би држање скупштине било у сагласности са циљем доброг тока уставних послова.

Савет, коме су упућене претставке посланика свих крајева, предложио је: 1) да се скупштина сазива сваке године; управна власт може сазвати и ванредне скупштине; 2) право скупштине биће да управној власти подноси жалбе и молбе од стране народа, изјављује му потребе и чини разне корисне предлоге; влада ће, сем тога, показивати скупштини рачуне прошле године и постојеће стање народне касе; 3) скупштина треба да буде састављена из по једног посланика за сваки срез или окружну варош, дакле свега да буде 70 посланика; 4) бирање да буде без утицаја власти; 5) посланик може бити сваки Србин из ма кога реда, земљорадничког, трговачког, чиновничког или свештеничког.

Скупштина је завршила рад подневши Кнезу и Савету 95 претставки, уверена да ће се од тога времена редовно сазивати. 26 септембра 1848 једним законодавним решењем Савета одређено је да се скупштине држе сваке године. Комисија која је имала да изради пројект закона о народној скупштини, у којој су били Стефан Стефановић-Тенка, Стефан Марковић, Милосав Ресавац и Јован Мариновић направила је један пројект, али је на томе пројекту и остало. Следећих десет година, од 1848 до 1858 године, народна скупштина уопште није сазивана.

6

ПРЕДРАДЊЕ ЗА СВЕТОАНДРЕЈСКУ СКУПШТИНУ 1858

ДОНОШЕЊЕ ЗАКОНА О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Од 1848—1858 године у Србији није сазивана народна скупштина. Разлога је било више: уставобранитељи су почели да се међусобно све више разилазе; односи између Кнеза и Савета нису више били као на почетку уставобранитељске владавине; Кнез је тежио да ограничи власт Савета, а после завере коју је организовао саветник Стефан Стефановић-Тенка заједно са неколико саветника против Кнежева живота, Кнез је изменио лични састав Савета и још више ограничио права Савета. Поново су наступили дани пуни унутрашњих и спољнополитичких трзавица, а појачало их је то што је у народним масама добро организована акција у корист повратка на престо династије Обреновића. Крајем 1857 та агитација била је врло жива. Обреновићевци су тражили држање скупштине, јер су помоћу ње хтели да измене постојећи ред ствари. Скупштину су тражили и млађи људи, први у иностранству добро школовани нови нараштај, који је водио јавну реч и био на првим чиновничким положајима. Из те групе младих људи формираће се позније либерална странка у коју ће ступити и сви Обреновићевци. За скупштину је био и Илија Гарашанин, тадашњи министар унутрашњих послова, који је био решен да активно ради на уклањању Кнеза Александра. Напослетку, скупштину је тражио и Тома Вучић Перишић из истих мотива који су руководили и Гарашанина. Под притиском тих чинилаца, иако с тешком муком, пристао је на сазив скупштине и Савет, па је одлучено да се најпре донесе закон о народној скупштини и да се, одмах по томе, сазове и сама скупштина.

Кнез Александар, од кога је зависило да ли ће се тај закон донети и да ли ће се сазвати скупштина, дао је такође свој пристанак. Закон је убрзо редигован, потврђен и објављен, а био је заказан и дан када ће се извршити избор народних посланика у целој земљи.

Кнежевим указом одређено је да се избори изврше 16 септембра 1848. Изборна агитација била је врло жива, а у њој су се нарочито истицале присталице Обреновића.

ЗАКОН О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

од 28 октобра 1858

Закон о народној скупштини, на основу кога је сазвана Светоандрејска скупштина 1858 године мотивише сазив скупштине „обичајем народним који од старина постоји, да се наш народ с времена на време сакупља на скупштину поради саветовања о општенородним делима”.

У скупштину улазе по положају претседници Касације, оба одељења Апелације, Београдског варошког суда и свих окружних судова, сви окружни начелници и управник Београда, сви окружни протојереји а из сваке епархије по један посланик, без обзира на број пореских глава. Сваки срез, свака варош (ма и не била окружна) као и Београд бирају по једног посланика на пет стотина пореских глава. На сваких даљих 250 пореских глава долази још један посланик. Чланови скупштине сматрају се и као посланици свога среза (вароши) а и као претставници целог народа. Скупштина сама себи бира (у присуству кнежевог претставника) претседника, потпретседника и два секретара. Ови последњи могу бити узети и ван скупштине, из чиновничког реда, али тада немају право гласа.

Задатак је скупштине да пред државном управом буде веран и тачан изражај народног стања и осећања, и по томе она: 1) даје своје мишљење о предметима за које Кнез са Саветом нађе за добро да се преко министра предложе скупштини; 2) има права да изнесе пред владу тегобе које би народ имао и да предложи средства да се оне отклоне; 3) да износи жеље које би народ имао за подизање државног благостања, и начин на који би се те жеље извршиле и задовољиле.

Предлози народне скупштине немају обавезне силе док их Кнез и Савет, сходно уставу, не озаконе.

Дан и место састанка скупштине одређује Кнез са Саветом. Посланици су дужни на време доћи у скупштину и уредно похађати седнице. Пуномоћја се предају комисији од три саветника и два министра (унутрашњих дела и правде). По извештају комисијском, Савет одлучује о законитости избора. Пошто Савет буде извештен о конституисању скупштине, Кнез је отвара у присуству Савета и министра. За рад скупштине потребно је присуство две трећине свих посланика, а одлуке се доносе апсолутном већином присутних. Слобода говора и мишљења обезбеђена је. Глас се даје јавно. Решења скупштинска шаљу се Савету, а рад се саопштава у службеним новинама по секретарским забелешкама, које одобрава претседник. Извод из тога штампа се и доставља народу.

Бирачи морају бити пунолетни, рођени или природени Срби, који нису кажњавани за злочин. Слуге не могу бити бирачи, иако плаћају бећарски данак. Чиновници не могу бити бирачи у окружјама у којима непосредно врше власт. Сваки бира у месту где живи или где има непокретног добра. Кандидати за посланике, сем погодаба за бираче, морају имати тридесет година. Не могу бити бирачи за посланике: ми-

нистри, архијереји, и уопште чиновници и свештеници оба реда.

У варошима избор је непосредан, у срезовима посредан. На сваких 50 пореских глава бирају се у срезовима по два повереника, и они бирају посланика. Дан избора посланика одређују Кнез и Савет. Окружни начелници и управник Београда одлучују када ће се вршити избор повереника. Претседници бирачких одбора су претседници Примирителних судова из места у коме се врши избор посланика. Полиција има само да објасни правила о бирању, па се одмах удаљује са биралишта и никаквим начином неће се мешати у изборне послове. Деловође бирачких одбора су општински писари, а где их нема срески писари. Бира се већином гласова, а при једнакој подели гласова постаје посланик онај који је по годинама старији. Пуномоћје се чита пред скупштином која је бирала посланика, а потписују га претседник и деловођа.

Ко претњом, поклоном или обећањем поклона или ма којим недопуштеним начином ради да неко постане посланик казни су затвором од шест недеља до једне године дана.

8

СВЕТОАНДРЕЈСКА НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

30 новембра 1858—31 јануара 1859

На основу закона о народној скупштини, избори народних посланика извршени су у целој земљи 16 септембра 1858. Избори су у свим местима проведени у најбољем реду, али је међу изабраним посланицима било доста приврженика династије Обреновића. У Јагоди ни је био изабран Стефан-Стевча Михајловић, велики приврженик те династије и по својој првој жени њен сродник. Сем тога у варошима изабрано је и неколико млађих интелигената, либерала, који су били решени да раде на томе да се дотадашњи ред ствари мења, и удружили се са групом обреновићевских приврженика који су чинили већину. Посланика народом изабраних на овој скупштини било је 377, а оних који су у скупштину улазили по положају било је 60. Скупштинске седнице одржаване су у згради т.зв. „Велике пиваре”, у једном одељењу тога великог здања, у великој овалној сали где су повремено давале позоришне претставе.

Посланици су у Београд почели да стижу неколико дана пре отварања скупштинских седница. Долазили су по окружјама и отседали у локалима који су им унапред били одређени. 1 децембра 1858 посланици су дошли у скупштинску зграду да предаду своја пуномоћства,

која је на лицу места прегледала једна комисија у којој су били министри Илија Гарашанин и Димитрије Црнобарац, чланови Савета Гаја Јеремић, Добросав Ресавац и Филип Христић, и секретар Савета Јефрем Грујић. Прегледана су сва пуномоћства па је нађено да је све исправно, само је оспорен избор једног депутата који је раније био осуђиван.

Отварање скупштинских седница било је врло свечано. Посланици округа крагујевачког заузели су први ред клупа у дворани. За њима су, по окрузима, седели посланици округа смедеревског, београдског, ваљевског, крушевачког, ужичког, итд. На галерији заузели су места посланици ћупријског и црноречког округа. По окрузима се седало ради тога, да би се посланици једнога краја могли лакше да споразумевају. По смештању посланика секретари су заузели места у врху сале, испод столова за претседништво. У исто време три свештеника-посланика осветила су салу. За претседника скупштине изабран је мајор Миша Анастасијевић, за потпретседника Стефан-Стевча Михајловић, а за секретаре изабрани су Јефрем Грујић и Јован Илић, професор у Београду. Митрополит Петар, праћен архијерејима, дошао је у дворану у 10 и по часова. Мало за тим ушли су у скупштину чланови Савета, на челу са Томом Вучићем Перишићем. Кнез Александар дошао је у пратњи министара и своје свите. Кнез је скупштину ословио са „Помози Бог, браћо” а скупштина му је одговорила са „Бог ти помогао, Господару”. Кнез је затим саопштио скупштини да ће јој његов начелник прочитати спремљену беседу. Беседу је читао начелник министарства иностраних дела Љубомир Петровић. По прочитању беседе Кнез је изјавио да скупштину проглашава отвореном, и повукао се у пратњи министара и свите. Чланови Савета такође су напустили седницу, пошто је било решено да саветници не могу учествовати у њеном раду, као што је бивало ранијих година.

Посланици су, после тога, почели да подносе разне предлоге. Расположење скупштине било је раздражено и бунтовно; под притиском агитације за Обреновиће коју су вршиле присталице те династије, и саветника који су били решени да помоћу те исте скупштине збаци Кнеза Александра да би се по његовом збацивању увело намесништво и на тај начин продужио уставобранитељски режим, скупштина је била решена да при-

ступи претресу тога питања, али је прешла на расправу новог закона о народној скупштини, који је био израђен према једном ранијем споразуму између либерала (Грујић), обреновићеваца (Стевча Михајловић) и уставобранитеља (Гарашанин). Пројект закона о народној скупштини претресан је на неколико узастопних седница и, кад је у скупштини био изгласан, предат Савету на потврду.

Кад је свршен претрес тога закона, Народна скупштина је прешла на претрес двеју адреса, гарантним силама и Порти. Обе те адресе примљене су према ранијем споразуму. Ове адресе биле су скупштини потребне да њима нагласи да неће дозвољавати туђе и ничије мешање у ствари које се тичу Србије.

10 децембра скупштина је саслушала „слово” свога претседника Мише Анастасијевића. После тога догађаји су се ређали великом брзином: отпочела је дебата о тешком стању у народу и изнесен низ оптужби против управе у земљи. Кад је и то исцрпено, прешло се и на оптужбе против Кнеза. Сав тај материјал био је већ унапред припремљен. Посланик Барловац после тога поставио је питање ко је за то крив и, у исто време, сам дао одговор: крив је Кнез.¹⁾

Затим је скупштина решила да се од Кнеза тражи оставка. Кнезу је написано писмо у коме скупштина, у име народа, тражи да Кнез поднесе оставку на достојанство Кнеза Србије, а да власт своју преда народној скупштини. „... Народна скупштина се нада”, каже се у томе писму, „да ће Ваша Светлост уважити овај глас народа свог и за љубав среће, мира и спокојства отечества нашег и Вашег својевољно се одрећи владе, па као

¹⁾ У „Записима” (св. 2) Јефрем Грујић, један од главних организатора Светоандрејске скупштине 1858 године, описује тај тренутак овако:

„Тад неки посланици, које нисам запамтио, викнуше: па ко је томе узрок? А кад Барловац, продужујући беседу, и сам викну: Ко је томе крив? па брзо и одговори: ја мислим, браћо, да је Књаз узрок, што народ оволико зла трпи, тад цео народ у глас одговори: „он је, он је крив”. Овај страховити глас народни чисто ме и сад потреса... Претседатељ три пут рече: велите ли сви, браћо, да је он крив? И у три ма проламаше се ваздух од ужасне вике: сви велимо, он је крив...” Тада повика Барловац „па оћемо ли и даље трпити та зла и безаконија његова” и народ опет у глас одговори: „нећемо!” Затим Барловац рече: па шта треба да радимо, шта да иштемо од њега? Тад се поче ужасна вика разлегати: Оставку, оставку!...”

што вам је 1842 скупштина народна владу предала, тако да је и ви сад, Светли Књаже, скупштини и чрез њу народу повратите...”

Уз ово писмо била је приложена и оставка коју је Кнез требао да потпише, а оба акта однела је у двор једна скупштинска депутација којој је на челу био потпретседник народне скупштине Стевча Михајловић.

Кнез је примио депутацију и замолио је да по оставку дође сутра ујутру. Међутим, тога дана увече, Кнез је у пратњи Илије Гарашанина отишао у београдски град а скупштина га је, не чекајући да добије писмену оставку, једном својом одлуком збацила са кнежевског достојанства.

Чим је тај акт извршен и не чекајући никаква договора са Саветом скупштина је, по предлогу посланика Симе Протића, за Кнеза Србије изабрала Кнеза Милоша Обреновића, а кнежевску власт узела на себе. Све према ранијем договору обреновићеваца и либерала, скупштина је изабрала за команданта Стевчу Михајловића, са одредбом да има да извршава само њезине наредбе. Скупштинари су решили да скупштина перманентно заседа. Стражу око скупштине чували су Београђани, који су стварно већ неколико дана били под оружјем.

Скупштина је, затим, предузела даље мере. Кнез Милош је хитно извештен о избору, па су таква обавештења дата и гарантним силама, њиховим консулима, београдском паши, а сем тога је о догађају обавештен и цео управни апарат у земљи једном прокламацијом. Одређено је да министри према скупштини остану у истом односу у коме су били према Кнезу, а за министра унутрашњих послова постављен је Илија Гарашанин. Скупштина је решила да ће власт предати само Кнезу Милошу кад дође у Београд. Са своје стране, у својству свога местозаступника, Кнез Милош поставио је потпретседника народне скупштине Стевчу Михајловића.

Неколико дана по томе прошло је у очекивању доласка Кнеза Милоша, по кога је била изаслана једна скупштинска делегација. Савет је, удружен с министрима, покушао да у последњем тренутку осујети главне скупштинске одлуке, али у томе није успео. 22 децембра Кнез Александар напустио је београдски град и превезао се у Аустрију. Порта је преко београдског везира пристала на избор Кнеза Милоша, и упутила му кне-

жевски брат. 25 јануара 1859 Кнез Милош допутовао је у Београд. Одмах по доласку његову одржана је свечана седница народне скупштине, која је поздравила Кнеза и саслушала његову беседу. 31 јануара 1859, после двомесечног рада, Кнез Милош је лично распустио скупштину с тим да се она поново састане о Малој Госпођи исте године, у року који је био предвиђен законом о народној скупштини који је та скупштина донела пре одлуке о збацивању Кнеза Александра.

Светоандрејска народна скупштина одржала је 46 пленарних седница а трајала је 60 радних дана. Она је имала свој протокол у који су завођени сви предлози и све одлуке, који су оверавали чланови претседништва. Имала је и свој печат и своју архиву. Донела је 385 одлука, а свака од њих добила је у томе протоколу и своју нумеру. За време рада посланици су скупштини поднели на решавање велики број предлога који уопште нису могли да буду узети у разматрање. Ради тога је решено да једна ужа скупштинска комисија прегледа све поднесене предлоге и да оне, који су важни и изводљиви, достави Савету и влади на даљи рад.

9

ЗАКОН О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ ИЗГЛАСАН НА СВЕТОАНДРЕЈСКОЈ НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ У БЕОГРАДУ 1858

Народна скупштина је једна од најстаријих и најсветијих установа у Књажевству Српском. Она је законита воља свег народа српског (чл. 1) — Ко се држању и слободној законитој радњи народне скупштине противи, тај је непријатељ народу (чл. 2) — Скупштину народну нити ко може уништити, нити је у праву њеном ограничавати (чл. 3) — Народна скупштина може чинити предлоге о свему ономе што корист земаљска изискује (чл. 4) — Никакви закони о Књазу, Савету, попечитељима и народној скупштини не могу се издати нити променити без претходног саслушања народне скупштине (чл. 5) — Народна скупштина може у име народа чинити кораке код законодавне власти, да се сваки нецелиходан закон и свака административна, интересима народа противна наредба, уништи или измени (чл. 6) — Србија се не може ни задужити нити на што обавезати, док се та потреба пред народном скупштином не докаже (чл. 7) — Никакав прирез у корист државне касе који би посредно или непосредно био на терету народу, не може се установити, и никакво издавање из народне касе не може се учинити, докле се најпре не докаже потреба тога пред народном скупштином, или засебно или приликом претресања го-

дишњег буџета (чл. 8) — Народна скупштина може да претреса све државне послове и да исказује своје мишљење о њима (чл. 9) — Народна скупштина може у име народа да оптужи пред судом попечитеље, чиновнике и уопште званичнике, без разлике звања и положаја, за њихова протузаконита доказана дела, и суд мора да прими жалбу за ислеђење и изрече своју пресуду (чл. 10) — Народна скупштина је састављена из лица која народ изабере (чл. 11) — Народна скупштина сазива се сваке године у престолници Србије, око Мале Госпође (8 септембра) (чл. 12) — Правитељство ће наредити да се до Велике Госпође избор изврши (чл. 13) — Ако се нови посланици до Велике Госпође не изберу, онда ће се посланици последње скупштине сматрати као да су наново изабрани и дужни су, не чекајући на позив власти, сами на одређено место доћи и скупштину о Малој Госпођи отворити (чл. 14) — Попечитељи, под којима се пропусти сазвати и држати редовну народну скупштину до реченога дана, сматраће се и казнити као највећи преступници закона (чл. 15) — Сваки пунолетан грађанин српски, па био ма из кога стаљежа, чина или звања и занимања, и ако није осуђен за преступ учињен из користољубља, може изабирати депутате из онога места где станује, или где има непокретног имања или срастава за живљење (чл. 16) — Ко може бирати посланике може свуда и изабран бити за посланика, ако има 30 година, не обзирајући се на то, је ли он ту где се бира или није (чл. 17) — Избор посланика за народну скупштину биће савршено слободан, без икаквог мешања власти (чл. 18) — Ко би претњом, поклоном, или ма којим другим недозвољеним начином радио за себе или за другога, да изабран буде за народног посланика, тог ће судови казнити затвором од једног месеца до годину дана (чл. 19) — Сваки срез и свака окружна варош бира за себе посланике; тако и свака варош у срезу која има 50 пореских глава, бира за себе посланике (чл. 20) — По срезовима бира изборна скупштина, коју састављају изборачи из сваког села, или сваке вароши. Свако село или варош, која не бира за себе посланике, а има мање од 50 пореских глава, изабраће на сеоском састанку два човека, а села која имају преко 50 пореских глава изабраће на сваких 50 пореских глава још по два човека. Ови изабрани људи састаће се одређеног дана у означено место на среску изборну скупштину, која ће бирати посланике за народну скупштину (чл. 21) — У окружним варошима и у вароши Београду, као и у варошима које нису окружне а по чл. 21 могу за себе бирати посланике, бира изборна скупштина коју састављају сви који имају право бирати (чл. 22) — На изборној скупштини председава претседник Примирителног суда где се скупштина држи. Ко има највише гласова, онај ће се прогласити за посланика (чл. 23) — Сваки срез и свака варош која по чл. 21 за себе бира, изабраће на сваких 50 пореских глава једног посланика. Ако би оно што у коме срезу или вароши прелази 50 пореских глава износило више од 250 пореских глава, то ће се тамо изабрати још један посланик. Ако ли онај вишак не прелази 250 пореских глава, то се неће рачунати. Попечитељство унутрашњих дела обнародоваће таблицу у којој ће стајати колико која окружна варош, срез или варош која није окружна а може изабрати посланика, има пореских глава

узимајући у ове и чиновнике и свештенике, па по томе ће се означити и колико ће се гди посланика за скупштину изабрати (чл. 24) — Скупштина ће под управом најстаријег посланика по годинама изабрати из средине своје себи претседника, потпретседника и два секретара. Но скупштина може изабрати секретаре и са стране (чл. 25) — Пуномоћја посланика која ће бити снабдевана печатом општине и потписом претседатеља и деловође изборне скупштине у варошима и од општинара, а у срезу од по једног из сваког села, прима и прегледа једна комисија скупштинска састављена из 18 посланика, а скупштина сама решава јесу ли пуномоћја и избори законити (чл. 26) — Пошто званичници скупштине буду изабрани, и пошто скупштина пуномоћја прегледа она ће известити Савет а овај Књаз који ће сам собом или преко свога претставника скупштину отворити. Скупштина траје највише месец дана. Но у случају изванредне потребе може се и надаље продужити (чл. 27) — Заседања скупштине могу се почети кад има две трећине посланика (чл. 29) — Свако закључење скупштине биће пуноважно када за њега да глас најмање половина у заседању налазећих се чланова и један више (чл. 30) — Закључење народне скупштине потписује претседник, по један посланик из сваког округа, са секретарима (чл. 31) — Своје предлоге о издавању ма каквог закона, скупштина предлаже Савету (чл. 32) — На поднесене предлоге скупштинске имаће јој се благовремено одговорити (чл. 33) — Протоколи заседања народне скупштине штампаће се у званичним и другим земаљским новинама (чл. 34) — У случају какве велике потребе, може Књаз у сагласију са Саветом и ванредну скупштину сазвати, која на броју сме бити већа, али никако мања од редовне, и за коју се посланици морају изабирати на онај исти начин као и за редовну. Но ово држање ванредне скупштине не сме ни у чему на путу стајати сазивању и одржавању редовне скупштине (чл. 35) — Народни посланици нису дужни никоме и никада одговарати за оно што на скупштини буду говорили (чл. 36) — Народни посланик не може ни за што бити затворен за време скупштине, док она најпре то не одобри. Но када би га власт на самом делу злочинства ухватила, може га затворити, али је дужна одмах одобрење од скупштине искати да га у затвору задржи (чл. 37) — На печату народне скупштине стајаће грб српски са натписом унаоколо: „Српска народна скупштина“ (чл. 38) — Под старањем претседника и секретара скупштине водиће се доста тачан извод свију дела скупштине који ће се концем последњег заседања обичним потписом скупштине (чл. 30) снабдевен дати печатати тако да се сваком посланику даде по један егземпляр од истога, а тако исто и свима земаљским властима и општинама доставити. Среске и окружне власти сазваће среске и варошке скупштине и ту ће им овај извод делања народне скупштине прочитати да тако цео народ добије верно и тачно известије о свему што је на скупштини рађено (чл. 39) — По саслушању предлога којима се народна скупштина занимала, Књаз у сагласности са Саветом саслушав претходно о томе миљење скупштине, издаће указ да делање скупштине престане. Указ овај Савет ће скупштини доставити и по томе ће Књаз или сам или среством свог претставника једним говором скупштину закључити (чл. 40).

LES SKOUPCHTINAS SOUS LE RÉGIME DES DÉFENSEURS DE LA CONSTITUTION
(1842—1858).

L'époque du premier règne de Miloš et de Mihaïlo fut marquée par le grand mécontentement, que provoqua le régime trop autoritaire des deux knèzes. Ce mécontentement se manifesta par des troubles et émeutes fréquentes, qui finissaient toujours par amoindrir l'autorité du knèze.

Pour limiter au strict minimum les prérogatives du knèze, les représentants du peuple, organisés dans le parti des défenseurs de la constitution, insistèrent sur la nécessité d'une constitution qui eut restreint et défini exactement le pouvoir du knèze, en transférant le pouvoir législatif au Conseil tout en conservant à ce dernier le pouvoir exécutif en stipulant que les ministres dussent être obligatoirement choisis dans ses rangs et être responsables envers le Conseil. A la suite de cette lutte entre le Conseil et le knèze, Miloš et Mihaïlo durent abdiquer. Après l'abdication du knèze Mihaïlo, le Conseil convoqua une Skoupchtina pour le 2 septembre 1842 à Beograd; cette Skoupchtina eut pour tâche d'élire un nouveau knèze de Serbie.

La Skoupchtina élit knèze de Serbie, Alexandre Karagéorgévitch, fils du Vožd Kara-Georges, mais cette élection ne fut pas bien vue par la Russie. La même tâche incombait aussi aux Skoupchtinas, convoquées pour le 26 octobre 1842 à Beograd et le 4 juin 1843 à Topčider, mais la Russie tarda à reconnaître le knèze, nouvellement élu et demanda qu'on expulse de Serbie les chefs des défenseurs de la Constitution Toma Vučić Perišić et Avram Petronijević. Ce n'est que le 2 septembre que la Porte ratifia l'élection du knèze Alexandre Karagéorgévitch; c'est ce jour là que fut lu solennellement le bérat du Sultan et que le knèze monta sur le trône.

Dans cette période les Skoupchtinas ne se réunissaient pas souvent. Le 28 juin 1848 eut lieu une Skoupchtina, à laquelle on demanda entre autre qu'à l'avenir la Skoupchtina se réunisse au moins une fois par an; à ses séances devaient participer les représentants de chaque arrondissement et de chaque chef-lieu de département. Les élections devaient se faire en dehors de toute influence des autorités, et tout citoyen serbe, à quelque classe

sociale qu'il appartint, pouvait être élu député. Une commission fut formée dont le devoir était de préparer une loi sur la Skoupchtina, mais ce projet ne devait pas avoir de suite.

De 1848 à 1858 aucune Skoupchtina ne fut convoquée en Serbie. Pendant ce temps-là les divergences parmi les défenseurs de la Constitution allaient grandissant; les rapports entre le knèze et le Conseil n'étaient plus aussi bons qu'au début du gouvernement de défenseurs de la Constitution; le knèze tâchait de limiter le pouvoir du Conseil. Un complot tramé contre la vie du knèze lui fournit le prétexte de former le Conseil suivant ses préférences personnelles. Pourtant l'opinion publique demanda la convocation de la Skoupchtina; une activité particulièrement intense fut déployée en ce sens par les partisans de la dynastie déchue des Obrenović, ainsi que par les jeunes intellectuels à tendance libérale qui avaient fait leurs études à l'étranger, et étaient d'avis qu'il est grand temps de doter la Serbie d'institutions démocratiques, d'y introduire au plus tôt le régime parlementaire.

Sous la pression de ces faits, la convocation de la Skoupchtina gagnait de plus en plus l'opinion publique, et en même temps grandissait le mouvement contre le knèze Alexandre Karagéorgévitch. Enfin le Conseil, sur l'initiative du ministre de l'intérieur Ilija Garašanin, s'est déclaré partisan de la convocation, et une loi sur la Skoupchtina fut promulguée et proclamée le 28 octobre 1858. D'après cette loi la convocation de la Skoupchtina est motivée par la «coutume populaire qui date depuis très longtemps et selon laquelle notre peuple se réunit de temps à autre à la Skoupchtina pour discuter sur les affaires d'intérêt général». Faisaient partie de la Skoupchtina: les députés élus, les présidents des tribunaux de première et deuxième instance, les préfets et le haut clergé; chaque diocèse envoyait un député sans égard au nombre de contribuables. Chaque ville et chaque arrondissement élisait un député pour 500 contribuables, et le cas échéant un autre député pour les 150 contribuables suivants. Les membres de la Skoupchtina sont considérés comme représentants de leur arron-

dissement et en même temps comme représentants du peuple entier. La Skoupchtina élit son président, vice-président et deux secrétaires, mais à cette élection devait assister le délégué du knèze. Les secrétaires de la Skoupchtina pouvaient être pris hors de la Skoupchtina, parmi les fonctionnaires, mais en ce cas ils n'avaient pas le droit de vote. La Skoupchtina, ainsi composée, devait refléter fidèlement la situation et les sentiments du peuple, et elle devait donner son avis sur toutes les questions que le knèze et le Conseil jugent opportun de transmettre à l'approbation de la Skoupchtina, par intermédiaire de ses ministres. La Skoupchtina a en outre le droit d'entretenir le gouvernement sur les difficultés matérielles du peuple et de proposer les moyens pour les résoudre, d'exposer les vœux du peuple pour l'amélioration du bien-être commun. Les projets de la Skoupchtina n'ont pas force de loi, aussi longtemps qu'ils n'ont pas été sanctionnés, conformément à la Constitution, par le knèze et le Conseil.

La même loi réglait l'élection des députés. Dans les villes le suffrage était direct, dans les arrondissements et villages indirect, par délégation. Les électeurs devaient être majeurs, Serbes de naissance ou par naturalisation; ils ne devaient pas avoir été condamnés pour le délit de droit commun. Les candidats éligibles devaient remplir les conditions exigées pour les électeurs et en outre être âgés de 30 ans révolus. Les ministres, les évêques, les prêtres et les fonctionnaires n'étaient pas éligibles.

La première assemblée, élue et convoquée en vertu de cette loi, était la Skoupchtina de la Saint-André, tenue du 30 novembre 1858 au 31 janvier 1859. Les élections qui avaient eu lieu auparavant avaient envoyé à la Skoupchtina une majorité des partisans de la dynastie des Obrenović peu favorable au knèze Alexandre et au Conseil. Dès qu'elle fut constituée la Skoupchtina commença l'élaboration d'une loi, beaucoup plus libérale, sur la Skoupchtina, et ensuite décida de demander l'abdication du knèze Alexandre. Le knèze Alexandre abdiqua et par une décision de la Skoupchtina le knèze Miloš Obrenović fut appelé de nouveau sur trône.

La loi sur la Skoupchtina, élaborée par la Skoupchtina de la Saint-André fut après quelques hésitations du Conseil, signée et promulguée. D'après cette loi la Skoup-

chtina est »une des plus vieilles et plus sacrées institutions de la Principauté de Serbie«. Elle est l'expression de la volonté du peuple serbe, et quiconque est contre elle est l'ennemi du peuple. Personne ne peut dissoudre la Skoupchtina ni limiter son activité, c'est elle qui propose tout ce qu'elle juge utile pour le bien du pays. Aucune loi sur le knèze, le Conseil, les ministres et la Skoupchtina ne peuvent être promulguées sans consultation préalable de la Skoupchtina. La Skoupchtina propose au nom du peuple au pouvoir législatif l'annulation, la modification ou le complètement des lois, devenues défectueuses. La Serbie ne peut contracter de nouvelles dettes ni aucun engagement avant que leur nécessité n'était démontrée à la Skoupchtina. La Skoupchtina discute toutes les affaires d'Etat et formule son opinion à ce sujet. Aucune contribution nouvelle en faveur du fisc ne peut être introduite avant que sa nécessité ait été prouvée à la Skoupchtina. La Skoupchtina peut accuser au nom du peuple les ministres, les fonctionnaires, et le tribunal doit recevoir les plaintes et y donner suite. La Skoupchtina se compose des représentants élus par le peuple, et elle est convoquée chaque année le jour de la Nativité de la Vierge (le 8 septembre). Les élections doivent être terminées, sur l'ordre du gouvernement le jour de l'Assomption au plus tard (le 28 août); si les élections des nouveaux députés ne sont pas terminées jusqu'à cette date, les députés sortants sont considérés réélus et ont le devoir, sans attendre la convocation du gouvernement, de venir à la date fixée dans la Skoupchtina et l'ouvrir. Les ministres qui auraient omis de convoquer la Skoupchtina à la date fixée seront puni comme les plus grands violateurs des lois.

Cette loi accorda le droit de vote à tout citoyen serbe majeur, qui n'a pas été condamné pour le délit de droit commun. Pourrait être élu député quiconque avait le droit de vote et était âgé de 30 ans révolus. L'élection devait être libre et soustraite à l'influence des autorités. Toutes les villes et tous les arrondissements élisent leur député. Pour les arrondissements il y a un député pour 500 contribuables et il en est de même pour les villes. Pour les 250 contribuables suivants autre député est élu le cas échéant. Dans les arrondissements les suffrages sont faits par délégation, dans les villes par le suf-

frage direct. Les comités électoraux assurent l'ordre au cours des élections. A la date fixée la Skoupchtina devait se réunir et sous la présidence du député le plus âgé, élire son président, son vice-président et ses deux secrétaires. Ensuite les députés devaient faire vérifier leurs mandats par une commission, composée de 18 députés. Après la vérification des mandats, le knèze et le Conseil sont avertis de la formation de la Skoupchtina, que le knèze pouvait procéder à l'ouverture de la Skoupchtina soit en personne soit par l'intermédiaire de son représentant. La session de la Skoupchtina durait tout au plus un mois, mais en cas de besoin cette durée pouvait être prolongée. Les séances peuvent être ouvertes si deux tiers des députés étaient présents. Les résolutions de la Skoupchtina sont valables si elles réunissent le suffrage de la majorité absolue des députés (la moitié plus un) présents. Toutes les résolutions de la Skoupchtina sont portées devant le Conseil qui doit y répondre à temps. Les procès-verbaux des séances de la Skoupchtina seront reproduits, dans le Journal officiel et dans la presse. En cas de besoin une Skoupchtina »extraordi-

naire« pouvait être convoquée par le knèze d'accord avec le Conseil. Le nombre des membres de la Skoupchtina »extraordinaire«, pouvait être supérieur mais non pas inférieur à celui de la Skoupchtina »ordinaire«, et sa session ne devait pas gêner la session de la Skoupchtina régulière. Les représentants du peuple ne sont responsables envers qui que ce soit et jamais de leurs discours à la Skoupchtina; le représentant du peuple ne pouvait pas être arrêté pendant la durée de la Skoupchtina sans approbation préalable de celle-ci. Le député qui commettait un crime et était pris sur le fait, pouvait être mis en prison, mais l'autorité qui avait procédé à son arrestation devait demander à la Skoupchtina la permission de le garder en prison. La Skoupchtina est clôturée par ukaz de knèze.

De même que la première loi sur la Skoupchtina, promulguée en vertu de la Constitution de 1838, cette loi également qui avait été promulguée par la Skoupchtina de la Saint-André, était de courte durée, en vertu de cette loi une seule Skoupchtina fut convoquée, après quoi la loi fut remplacée par une autre loi moins avancée.

VI

*НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА ДРУГЕ ВЛАДЕ
ЌНЕЗОВА МИЛОША И МИХАИЛА*

(1859—1868)

КНЕЗ МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ

КАРАКТЕРИСТИКЕ НАРОДНИХ СКУПШТИНА ИЗ ВРЕМЕНА ДРУГЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША И КНЕЗА МИХАИЛА

(1859—1868)

Творци закона о народној скупштини који је донесен 1858 надали су се да ће будућност народне скупштине и претставничког режима тим законом бити довољно осигурана. Рестаурирана, династија Обреновића у знак захвалности ради тога акта народне скупштине неће крњити њена права; то тим пре што су одређена једним законом на који је и Савет, иако после доста затезања, дао свој пристанак после чега је добио и Кнежеву санкцију. Но та очекивања нису се испунила: примивши власт, Кнез Милош је убрзо заборавио на скупштину и са творцима закона о народној скупштини који су водили главну реч на Светоандрејској скупштини из 1858 године дошао у оштар сукоб. Стари Кнез није могао да се навикне на нови ред ствари; примивши управу земље у своје руке, Кнез Михаило још више се удаљио од светоандрејаца и сву своју владавину усредоточио на то да, једном стегом у оквиру закона које је доносио конзервативни Савет, оснажи Србију материјално и даде јој једно боље законодавство, побољшавајући установе које су у земљи завели уставобранитељи и попуњавајући законодавство онде где је било потребно. Сем тога Кнез Михаило је са Илијом Гарашанином који је био његов претставник и министар иностраних дела водио једну замашну спољно-политичку акцију, за коју једно тело као што је могла да буде народна скупштина тога времена није могло имати довољно разумевања. Па и Кнежев лични став у томе питању није ишао у прилог народне скупштине као претставничке установе. Наводе се у политичкој литератури за то два јасна примера. Јед-

ном од либералних интелектуалаца, који је био одушевљен за западњачки парламентаризам Кнез је неком приликом казао: „Ја могу на прсте избројати све европски образоване људе у мојој земљи; њих нема више од десетак-дванаест. Установе једне земље не праве се за дванаест највише образованих људи; оне се морају подешавати према општем нивоу народа. Дати парламентаризам само с тога да би Милован Јанковић и још неколико њих као он могли држати парламентарне беседе — било би неозбиљно”. О томе да је Кнез Михаило сматрао да народ још није зрео за претставнички режим наводи се и други пример. Једном скупштинском секретару, после предаје скупштинске адресе, Кнез Михаило је рекао: „Јесте ли опазили колико је крстова на адреси коју сте ми предали? Докле год скупштинари не умеју ни свога имена потписати, докле се, Бога ми, ви младићи узалуд журите да прокламујете велике слободе...”

Сасвим у стилу оваквога схватања, Кнез је нашао за потребно да се светоандрејски закон о народној скупштини замени другим у коме ће та схватања наћи свој пуни израз. Тај нови закон о народној скупштини донесен је већ на првој скупштини која је одржана по ступању на престо Кнеза Михаила. По томе закону, скупштина се састаје само сваке треће године; на њој се народни претставници „саслушавају” само ако треба да се повећа данак, да се мења систем данка, или ако би се појавило питање промене устава. Сем тога народ ће се „саслушати” и о потребама својим, као и о предметима о којима Кнез и влада желе да знају мишљење народа.

Скупштини се једино даје право да може тражити да преко једне своје комисије прегледа стање народне касе. Претседника и потпретседника скупштини поставља Кнез и то из њене средине, док секретаре бира сама скупштина, која за тај посао може изабрати и лица изван скупштине. Скупштина је имала право да предлаже влади разне мере — никако у облику закона него у облику једне резолуције са кратком мотивацијом, — које су се у скупштини претресале по једном најкраћем могућем поступку, уводиле у скупштински протокол и слале влади која није била обавезна да их изврши. Неке од тих предлога влада је примала већ и стога што их је имала у своме пројекту; остали су остајали мртво слово на хартији. Скупштина, напослетку, није могла да мења готове законске пројекте које је влада подносила на разматрање: она је о њима само била саслушана, иако су ти законски предлози били у скупштини проучавани и у одбору и у пленуму, члан по члан. Према ранијем закону, министри нису могли да учествују у раду скупштине, нити су на њеним седницама имали приступа; по овоме закону министри су не само присуствовали скупштинским седницама него су на њима имали главну реч.

Народне скупштине тога времена са-стајале су се тек сваке треће године, биле су врло кратке и трајале по 2—3 недеље дана. Између једне и друге скупштине није било континуитета прво ради исувише дугог рока који је протицао између једне и друге, а друго стога што још није било организованих политичких странака нити законске могућности да се оне организују. Постојале су, истина, политичке групе конзервативна и либерална, али оне нису биле ни налик на модерно организоване политичке странке без којих се претставнички режим не може ни замислити. Но њихово постојање у бирачком телу није се још осећало: патријархална сељачка маса слабо је марила за политичке доктрине и није имала нимало склоности да се бори са једним ауторитативним режимом као што је био Михаилов.

Рад народних скупштине из овога периода даде се, углавном, свести на три дела: скупштине су прво саслушавале министарске извештаје о раду у појединим ресорима за минуле три године. Те седнице личиле су на скупове акционар-

ских друштава на којима друштвена управа подноси извештај за минулу по-словну годину. После тога скупштина је прелазила на претрес законских предлога које јој је влада поднела. Претрес је вршен прво у једном одбору, а после тога у пленуму, члан по члан и само у појединостима. Тај посао односио је до-бру трећину скупштинског рада, а претрес закона текао је глатко и као по правилу свршавао се на једној седници. Опозиције тим предлозима уопште није било, јер се сматрало непатриотским ометати Кнеза и владу у раду за народно добро. Завршивши и тај посао скупштина је прелазила на рад око посланичких предлога који су били кратки, али су морали бити протоколирани и узети у претрес. Такве предлоге скупштина је примала и одбацивала после једне кратке дискусије, а примљене је уступала влади, не бринући се даље за њихову даљу судбину, јер по закону на то није имала никакво право. Завршивши и тај посао скупштина се разилазила, по неки пут тако брзо да није имала ни толико времена да претресе ни све своје предлоге који су знали бити врло мешовити и многобројни.

Скупштине из времена друге владе Кнеза Михаила нису ни издалека оно што је о њима предвиђао закон о народној скупштини донесен на Светоандрејској скупштини 1858. Оне припадају још ономе патријархалном добу када су се домаћи интелектуалци могли стварно на прсте избројати, када се Кнежева воља сматрала исто што и закон и када је само једна шака државних чиновника чинила основу градског друштвеног живота. У њима су, истина, седели народни претставници које је бирао сам народ, посредно или непосредно, али је међу тим претставницима стварно седела велика већина неписмених сељака и паланачких трговаца а нису били писмени ни сви попови, који су у њима претстављали интелигенцију. Већ и по самоме свом склопу скупштине тога времена нису могле да показују шири интерес за политичка питања. Нараштај који је давао претставнике тим скупштинама припадао је још увек идејама онога нараштаја који је наступио иза два велика устанка; он је памтио несносну турску и мешовиту турско-српску управу, и био задовољан тим што је Кнезу Михаилу успело да турске топове и њихову посаду скине са градова и на њима извеси српску народну заставу.

МАЛОГОСПОЋИНСКА НАРОДНА
СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ

8—24 септембра 1859

Светоандрејска народна скупштина која је извршила смену династија и донела Закон о народној скупштини одредила је и рок кад се, сваке године, треба да састаје скупштина. Тим законом рок је био утврђен за Малу Госпојину. Да би пак могли да се сврше недовршени послови и предлози који су предати и усвојени на Светоандрејској скупштини, био је пре њена разлаза одређен један специјални скупштински одбор коме је стављено у дужност да сав тај заостали материјал прегледа, класификује, и са својим мишљењем спроведе Савету, као законодавној власти, на даље проучавање и поступак. Тај посао био је завршен; некоји предлози добили су преко Савета законску снагу; некоји су остали да се поново претресају на следећој скупштини. Кад је тај посао завршен, скупштина је сазвана за 8 септембар 1859 у Крагујевцу, на Малу Госпојину.

Пре састанка скупштине извршени су у целој земљи избори, према прописима закона који је донела Светоандрејска народна скупштина. Била су изабрана, углавном, она лица која су учествовала и у раду Светоандрејске скупштине с том разликом да у овој скупштини нема више ни чланова Савета, ни „народних старешина“ из ранијих скупштина, окружних и среских начелника и судија, који су у раније скупштине улазили по положају а не избором. Малогоспођинска скупштина из 1859 је дакле прва народна скупштина која је настала искључиво избором народних посланика, а на основу закона о народној скупштини.

На првом свом састанку скупштина се конституисала изабравши себи за претседника Живка Карабиберовића, за потпретседника Тодора Туцаковића, а за секретаре Јефрема Грујића, Панту Јовавића и Јакова Жабарца; претседништво се по томе претставило Кнезу Милошу. Сутра дан седнице су отворене Кнежевом беседом, на коју је скупштина одговорила 12 септембра адресом. Кнез Милош је, после тога, још у два маха навраћао у народну скупштину. Сматра се да је то чинио стога да у име попе-

читеља, који по закону нису могли да присуствују скупштинским седницама, одржава контакт са скупштином. Том приликом Кнез је скупштини предао готове пројекте некојих главнијих судских закона и предлог буџета за следећу годину.

Малогоспођинска скупштина одржала је 14 састанака, који су трајали по цео дан. На њој је поднешено око стотину посланичких предлога из свих грана државног и друштвеног живота. Посланици су подносили написане предлоге, са кратком усменом мотивацијом, па су предлози после тога уношени у протокол. Протокол су водили скупштински секретари наизменично, а у њих су уношени не само ти предлози него и кратко скицирани посланички говори, тако да се помоћу протокола прати ток целог скупштинског рада.

Скупштина је, после краће дискусије, примила све законске предлоге које јој је Кнез поднео у име владе. Изгласала је буџет, а затим донела Закон о наследству кнежевског достојанства у породици Обреновића. Приступила је, затим, претресању својих предлога. Ради илустрације стања у коме се налазила Србија тога времена, наводи се овде неколико примљених предлога посланичких из тога времена:

Да се укине забрана по којој се не могу у Србију уносити и у њој штампати књиге, које нису писане „правителственим“ правописом. Стари правопис „правителствени“ да се задржи само за званичне ствари и у „Новинама Србским“;

да се школе и научни заводи прегледају па, уколико не одговарају сврси, да се преуреде према потребама земље;

да се донесе уредба да се учитељима плата исплаћује у месту где живе, да не би ни они ни деца дангубили кад учитељ мора да иде у неко даље место по плату;

да се економна управа преуреди према приликама и потребама земље;

да се по селима дућани не множе, и да се у празничне дане морају затварати; да се удеси новчана тарифа по т.зв. десетичној тарифи;

да „новоженци“ не плаћају данак за прво полгође после женидбе, ради олакшице у женидбеним трошковима;

да се економној управи стави у задатак да нађе начин како ће се села мало дотерати и удесити онако како одговара потребама разумне пољске привреде;

да се нужни занати у земљи заведу и распростуру, на начин како правителство буде за најзгодније нашло;

да се установи један Трговачки суд; да се наложи кнезовима да на зелене наше строго мотре;

да се путеви и мостови одржавају у добром стању;

да се што пре предузме савремена организација војске, како би она могла да одговара задацима који јој се у будућности могу поставити;

да неписмени младићи, док су у војсци, уче читати и писати;

да се пошта и телеграф вежу са судном аустријском поштом и телеграфом;

да се странци не примају без велике нужде у јавне службе;

да се до сада издани закони, наредбе, расписи и решења уреде и штампају, тако да су приступачни како чиновницима тако и народу, итд.

24 септембра скупштина је закључена беседом Кнеза Милоша. Нешто пре тога она је покушала да даде иницијативу и за решење некојих крупнијих унутрашњих и спољно-политичких питања. Једним актом, који је упућен Кнезу Милошу, скупштина је тражила измену устава из 1838, мотивишући то тиме да се он не слаже са одредбама хатишерифа из 1830 године, на основу кога је Србија имала знатно шира права у питањима своје унутрашње управе него што их има сада. Сем тога скупштина је покренула и питање трговачких уговора које је Турска раније правила са другим државама, на које се обавезала и Србија, од којих је земља трпела велику штету, и тражила да влада поведе акцију да се Србија ослободи тих обавеза које су не само тешке, него нису ни у складу са одредбом о пуној унутрашњој самоуправи српској.

4

ПРЕОБРАЖЕНСКА ВАНРЕДНА
НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

6—20 августа 1861

Кнез Милош умро је 14 септембра 1860, а на српски кнежевски престо дошао је Кнез Михаило. Малогоспођинска народна скупштина последња је по реду из друге владавине Кнеза Милоша. Годину дана по преузимању власти, Кнез

Михаило је својим указом од 19 јула 1861 одредио да се распишу избори за ванредну народну скупштину с тим да се она састане 6 августа исте године у Крагујевцу.

Избори за скупштину извршени су према одредбама Закона о народној скупштини који је донела Светоандрејска скупштина 1858 г. Изабран је 221 посланик. Истога дана кад се састала, скупштина је извршила и избор часништва. За претседника био је изабран Тодор Туцаковић, за потпретседника Милалко Раденковић, а за секретаре Јован Ристић и Алекса Романовић. Седнице су отворене Кнежевом беседом, на коју је скупштина одговорила адресом.

Скупштина је, брзим и простим претресом, примила следеће законе које јој је влада поднела: једну допуну закона о наследном кнежевском достојанству, закон о Државном савету, закон о народној скупштини и неке законе мање важности. О току рада вођен је „Протокол” у коме су забележени сви предлози и закључци скупштине, а њих је било 143.

Одредбе новог закона о народној скупштини су ове: Народна скупштина састоји се из слободно изабраних народних посланика. (Чл. 1). — Народна скупштина може бити према отачаственој потреби Обична или Велика. (Чл. 2). — На обичним народним скупштинама, које се сваке треће године имају редовно држати — а ванредне се могу сазивати и пре тога рока када Кнез нађе за сходно — има се народ саслушати: 1) о свим тегама и потребама својим, као и о начину на који мисли да би се истима могло помоћи; 2) о предметима оних о којима би Кнез и правителство желело чути глас народа. Нарочито пак свагда ће се народ саслушати а) ако би се породило питање о полезности уступања или промене ког краја области српске; б) ако би требало да се повећа данак, или да се промени систем данка; в) ако би се породило питање о промени устава. — (Чл. 3). — Скупштина има право да тражи да преко једне своје комисије прегледа стање народне касе. (Чл. 4). — Кад се држи ванредна скупштина, трогодишњи период за нову скупштину рачунаће се од дана држања ванредне скупштине. (Чл. 5). — Велика народна скупштина одржаће се у случају упражњења престола, избора новог кнеза, усвојења престолонаследника и избора

намесника. — (Чл. 6). — Посланици не могу бити одговорни за оно што говоре у скупштини и за давање свога гласа. Одговорни су једино у случају ако у скупштини учине дело које се казни по казненом закону. (Чл. 12). — За време трајања намесништва не може бити предложена нити закључена измена устава. (Чл. 14). — Посланици се посебно бирају за сваку скупштину. (Чл. 17). — Избори се врше: у срезовима посредно, преко повереника, а у варошима окружним и у Београду директно. (Чл. 23, 24). — Скупштина може радити када седници присуствују две трећине посланика. Комисија од 18 посланика, под претседањем министра правде, прегледаће пуномоћства. Скупштинско часништво поставља Кнез, и то претседника и потпретседника из саме скупштине, а секретари скупштински не морају бити народни посланици. На великим скупштинама, претседништво бира сама скупштина, већином гласова. (Чл. 33). — Закључак скупштински је пуноважан кад за њега гласа најмање половина присутних посланика. (Чл. 39). — Своје донесене закључке, скупштина подноси Кнезу. Њезини предлози чиниће се просто, а не у виду формалних пројеката (Чл. 13, 40). —

Преображенска народна скупштина закључена је 20 августа 1861.

4

ВЕЛИКОГОСПОЂИНСКА
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
15 августа — 6 септембра 1864

Према одредби новог закона о Народној скупштини донесеног 1861, следећа народна скупштина сазвана је тек после три године, за 15 август 1864. Избори и сам сазив одређени су Кнежевим указом. Према новом закону скупштина се није сама конституисала, већ је часништво поставио Кнез, својим указом, па је за претседника постављен Мијалко Раденковић, за потпретседника постављен је Ђорђе Топузовић, оба из круга саме народне скупштине. За секретаре постављени су Коста Јовановић и Милан Ђ. Милићевић, секретари двају министарстава. Пре почетка рада Кнез Михаило примио је целу скупштину која је, сутрадан, отворена Кнежевом беседом. За разлику од досадашњих скупштине, на основу новог закона, седницама су при-

суствовали и министри, док је јавност и даље била са њих искључена, па се сав рад уносио у Протокол и на тај начин је предаван јавности.

Скупштина је на Кнежеву беседу одговорила адресом. После тога су министри подносили скупштини опширне извештаје о стању министарстава и појединих струка, што је скупштина без дискусије примала на знање. По новом закону, скупштина је могла само примати на знање и правити предлоге, но не у форми закона. Како је пак тај нови закон предвиђао да скупштина, преко једне своје комисије, може да прегледа стање народне касе, то је та одредба била и искоришћена, па је једна скупштинска комисија извршила тај посао и нашла да су издаци вршени уредно и да је стање касе „задовољавајуће”. За време трајања ове скупштине посланицима је из народне касе издавано по 15 гроша дневно на име дијурне.

Користећи се правом предлагања и изношења народних жалби и потреба, Скупштина је влади и Кнезу предложила много пројеката, од којих су неки били од велике важности. Набројаћемо овде само некоје:

да се што пре донесе закон о штампи;

да се у земљи оснује Свеучилиште — Универзитет, како се домаћи питомци не би морали слати у стране земље;

да се школски закон за Велику школу преиначи, па да се ђаци те школе казне прутевима, ако неће да похађају часове; а ако не дођу, да директор школе може да их тражи преко послужитеља, па чак и помоћу полиције, а не да се ђаци истерују из школе ради непохађања часова;

да се правозаступници укину, или да парнице мање од 300 дуката не примају;

да се заведу срески и варошки пољопривредни економи, и да се заведе пољоделска школа;

да се добар сој сваке стоке умножава;

како је постојао ружан обичај да се, при сахрани велико дрвеће сече ради прављења мртвачких сандука, (у народу је постојало веровање да не ваља сачувати мртваца у сандуку који није направљен од дасака разног дрвећа), да се одреди да при свакој општини буде доста дасака од којих ће узимати сваки колико му треба;

да се у свакој вароши подигне болница, а да сваки „бећар” мора да плаћа за болнички фонд;

да се забрани ношење сребрних новача као накит;

да се изгради „гвоздени пут” од Радујевца преко Зајечара према Алексинцу;

да се чиновницима смање плате ако су веће од 500 талира;

да се у Србији поруше сви утврђени градови који постоје (Шабац, Београд, Смедерево, Кладово, Мали Зворник) да се на тај начин у угроженим варошима поврати и учврсти сталан мир.

Ова скупштина имала је петнаест састанака који су трајали по цео дан. Њене седнице закључио је 6 септембра 1864 г. лично Кнез, једном беседом.

5

МИХОЉСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

29 септембра — 13 октобра 1867

Последња народна скупштина под владавином Кнеза Михаила Обреновића заседала је од 29 септембра до 13 октобра 1867, дакле у времену после предаје градова и у току великих припрема које су на све стране вршене да се Србија оснажи. Сазив је извршен по одредбама закона о народној скупштини из 1861. Избори су проведени десет дана пре скупштинског састанка. По праву које му је припадало, Кнез Михаило именован је указом скупштинско часништво, па је за претседника поставио Живка Карабиберовића, за потпретседника Тодора Туцаковића, чланове народне скупштине, за секретаре Милана Ђ. Милићевића и Ђорђа Пантелића, секретаре министарства, који нису били народни посланици.

Скупштина је отворена 29 септембра беседом Кнеза Михаила, који је изразио своју радост ради постигнутих успеха око предаје градова. Нагласио је потребу јачања војне организације која ће у скоро време имати велике задатке. Скупштина је Кнезу одговорила једном опширном одресом која је снабдевена потписима свих народних посланика и прочитана пред свим посланицима и министрима у дворцу. По прочитању адресе Кнез је позвао народне посланике да заједно с њим обиђу тополивницу у којој је, пред Кнезом и посланицима, за време разгледања, изливано осам топова.

По томе се прешло на читање реферата појединих министара. Кнез Михаило завео је обичај да министри детаљно обавештавају скупштину о свим радovima који су изведени у минулом периоду, било да су ти радови извођени законодавним или административним путем, помоћу уредаба и правилника. Реферати министарски били су дуги и монотони, и редовно су свршавани констатацијом да Србија смишљено и брзо корача општем напретку. Противно томе, његови министри недовољно су обавештавали скупштину о својим даљим намерама.

Кад су завршени министарски реферати, скупштина је почела да се бави својим предлозима, па је изабран специјални скупштински одбор који је добио задатак да их прегледа па да се, тек по томе прегледу, одлучи који ће се влади поднети а од којих ће се одустати. Наводимо овде некоје од тих предлога:

да се заведе што више школа, и да школа буде обавезна;

да се у свакој вароши отвори полугимназија;

да се у свакој вароши установи пошта;

да за већа злочинства суди порота;

да се по срезovima заведу узорне економије;

да се донесе менични закон;

да се српска монета и мере уједначе што је могуће пре;

да се адвокати или укину, или да се за адвокате поставе добри и поштени људи;

да се дигне аустријска „пост-експедиција” из Београда.

Било је и предлога чисто политичке природе. Тако је предлагано „да се скупштини даде право удела у законодавству” (предлог проте Јована Јовановића, посланика из Јагодине са друговима); „да министри буду одговорни Књазу и Скупштини, као и други чиновници” (предлог народних посланика среза рамског, округа јагодинског, и вароши Смедерева и Пожаревца); „да народна скупштина сама себи бира претседатеља и секретаре, а не да их поставља Књаз” (предлог посланика округа јагодинског и вароши Пожаревца); „да се заведе закон о слободној штампи” (народни посланици многих срезова и округа); итд. Сви ти предлози били су одбијени како у скупштинском одбору који их је проу-

СРБСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ.

Предходный састанаѣ.

У Среду, 9. Септембра 1859 год. у Крагуевцу.

Данасъ пре подне скупшше се сви посланици народни у салу, коя е одређена за Скупштинска засѣданія

Пре свега нареди Скупштина, те се по пропису § 27 закона о Скупштини састави комисія изъ 18. посланика, да прегледа пуномоћія. Затимъ се Скупштина разиђе, а комисія приступи къ послу свомъ.

ПРВО ЗАСѢДАНІЕ.

У Четвртакъ, 10 Септембра 1859 год. у Крагуевцу.

Пошто су се сви посланици скупили у салу Скупштинску, приступи се къ избору званичника Скупштинскіѣ сходно пропису § 26. закона о Скупштини подъ управомъ најстариѣгъ посланика по годиима.

За Предсѣдателя бы избранъ Живко Карѣбиберовићъ, посланикъ вароши Београда; За Подпредсѣдателя Тодоръ Туцаковићъ, посланикъ вароши Крагуевца, а за Секретаре быше избрани: Ефремъ Груићъ, быв. Помощникъ Попечительства Внутренњи Дѣла, Павла Јовановићъ, I. Секретаръ Совѣта, и Яковъ Жабарацъ, Членъ Суда Окружія Крагуевачкогъ.

На то се нареди, да се Совѣтъ, сходно § 28. закона о Скупштини извести, да е Скупштина образована; и

чавао, тако и на пленарним седницама скупштинским.

Сесија је завршена 13 октобра Кнежевом беседом и у присуству самога Кнеза,

који се опростио са скупштином пољубивши се са претседником и потпретседником скупштине.

LES SKOUPCHTINAS SOUS LE SECOND RÈGNE DE MILOCH ET MIHAÏLO

(1859—1868)

Les promoteurs de la loi de 1858 sur la Skoupchtina croyaient que cette loi garantirait l'avenir de la Skoupchtina et du système parlementaire: restaurée, la dynastie des Obrenović, en signe de reconnaissance envers le peuple, n'allait pas diminuer les droits de la Skoupchtina; au knèze Miloch, âgé et conservateur, succèdera sur le trône le jeune knèze Mihaïlo, qui avait des sympathies pour les idées avancées. Pourtant ces espoirs ne se sont pas réalisés. Une fois au pouvoir, le knèze Miloch s'est vite débarrassé de la Skoupchtina ainsi que des hommes qui jouaient le rôle principal à la Skoupchtina de la Saint-André. Après la mort du knèze Miloch (le 14 septembre 1860), le knèze Mihaïlo, qui venait de monter sur le trône, eut une attitude envers la Skoupchtina très proche de celle de son père. Cette période était marquée par un nombre très limité de Skoupchtinas: une Skoupchtina se tint en septembre 1859; sous le second règne du knèze Mihaïlo eurent lieu trois Skoupchtinas: en 1861, 1864 et 1867.

On a noté quelques exemples, très caractéristiques, de la manière dont le knèze Mihaïlo envisageait la participation de la Skoupchtina dans la vie politique et publique du pays. À un intellectuel libéral, qui avait fait ses études à Paris et qui était enthousiasmé du parlementarisme occidental et des autres institutions démocratiques, le knèze Mihaïlo disait à une certaine occasion: „dans mon pays je peux conter sur les doigts des mains les gens instruits à l'euro péenne; leur nombre ne dépasse pas 10 à 12. Les institutions d'un pays ne se font pas pour les douze hommes les plus instruits; elle doivent être adaptées au niveau général du peuple”.

C'était tout à fait conforme à cette conception que le knèze Mihaïlo jugea nécessaire de modifier la loi existante sur la Skoupchtina, ce que fut fait à la première Skoupchtina, tenue sous son second règne en 1861. D'après cette nouvelle loi

la Skoupchtina se réunissait tous les trois ans; les députés étaient „entendus” sur les besoins du peuple, en cas s'il fallait modifier le montant du tribut, ainsi que sur les questions sur lesquelles le knèze et le Conseil voulaient connaître l'opinion de la Skoupchtina et aussi en cas de changement de la Constitution. En outre on accordait à la Skoupchtina le droit de demander la vérification du trésor d'Etat par une commission, composée de membres choisis dans son sein. Le président et le vice-président de la Skoupchtina sont nommés par le knèze qui les choisit parmi les membres de la Skoupchtina, la Skoupchtina élit ses secrétaires elle-même. En outre la Skoupchtina avait le droit de proposer différentes mesures, mais jamais sous la forme des projets de loi, mais sous la forme des résolutions, brièvement motivées. Le gouvernement n'était pas obligé de donner suite à ces propositions.

Les Skoupchtinas de cette période duraient très peu de temps, de sorte qu'il n'existait pas une continuité du travail entre leurs sessions. Après l'ouverture, elles entendaient les exposés des ministères respectifs pendant les trois années. Ces séances rappelaient plutôt des réunions des sociétés anonymes auxquelles le conseil d'administration présente le rapport sur le travail de l'exercice écoulé. Ensuite la Skoupchtina passait à la discussion des projets de loi que le gouvernement lui avait soumis. La discussion se faisait d'abord dans une commission, ensuite en assemblée plénière, article par article, seulement dans les détails. La discussion des lois ne soulevait de difficulté et finissait selon la règle générale au cours d'une séance. Le reste du temps la Skoupchtina discutait sur les propositions des députés, en les acceptant ou refusant après un débat, laissant au gouvernement et au Conseil l'initiative pour leur élaboration ultérieure. L'opposition était inexi-

stante et il n'eut jamais de discours d'opposition: on aurait qualifié de manque de patriotisme si on avait gêné le knèze et le gouvernement dans leur travail pour le bien du peuple.

La dernière Skoupchtina de l'époque du knèze Mihaïlo compléta le cycle des Skoupchtinas patriarcales qui s'étaient tenues régulièrement depuis la première insurrection serbe jusqu'à la mort tragique du knèze Mihaïlo Obrenović. Dans leur évolution elles perdaient peu à peu leur caractère patriarcal; les staréchinats étaient remplacés par les députés élus; à côté

des hommes de la première et de la seconde insurrection apparaissaient comme membres des Skoupchtinas les représentants de »l'intelligenza« qui ayant fait leurs études en Europe occidentale en avaient apporté en Serbie les idées libérales. Ce n'est qu'après la mort du knèze Mihaïlo que va se développer dans l'esprit des idées libérales la vie parlementaire en Serbie sous le régime d'une Régence libérale qui rendra possible la promulgation d'une constitution par laquelle on introduisit en Serbie le système parlementaire à une seule chambre.

VII
СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
ПОД УСТАВОМ ИЗ 1869
(1869—1888)

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА У ТОПЧИДЕРУ

20 јун 1868

Двадесет деветог маја 1868 у Кошутњаку код Топчидера убијен је Кнез Михаило. Како је по његовој смрти питање наслеђа престола остало нерешено, јер Кнез није имао деце, образовано је Привремено намесништво кнежевског достојанства које је издало проглас на народ да је преузело власт и одредило да се, према уставној одредби, кроз месец дана састане Велика народна скупштина ради избора кнеза. Привремени намесници кнежевског достојанства били су Јован Мариновић, председник Државног савета, Рајко Лешјанин, министар правде и чувар државног печата и Ђорђе Петровић, председник Касационог суда.

Привремено намесништво одредило је да се Велика народна скупштина одржи 20 јуна, у Топчидеру. Избори су извршени на основу постојећег закона о народној скупштини, само је четири пута повећан број посланика, тако да је изабрано 504 народна посланика. Међутим, већ пре састанка Велике народне скупштине питање наслеђа престола било је формално решено: министар војни Блазнавац, ослањајући се на војну силу и примивши заклетву целе војске за наследника престола означио је Кнежевића Милана, унука Господара Јеврема Обреновића и синовца Кнеза Михаила, коме је тада било 14 година и који се налазио на васпитању у Паризу. Примивши тај свршени чин, Привремено намесништво и влада телеграфисали су министру иностраних дела Јовану Ристићу који се по једној мисији налазио у иностранству да отпутује у Париз и доведе младог Кнежевића Милана у Београд. Јован Ристић извршио је ту наредбу па је 11 јуна 1868 малолетни Кнез Милан

био већ у Београду. Велика народна скупштина, после тога, није ни имала могућности да се бави избором кнеза, ради чега је била сазвана, него да само потврди тај чин као „вољу целокупног народа српског”, што је и учинила.

Скупштина се заказаног дана састала у Топчидеру, на простору код кнежевог дворца. Према постојећем закону, Велика народна скупштина конституисала се сама, па је скупштина тако и учинила. За претседника био је изабран Живко Карабиберовић, за потпретседника Тодор Туцаковић, а за секретаре Живко Недић и Димитрије Главинић, сва четворица народни посланици. Огромна већина посланика припадала је још неорганизованој либералној странци која ће се, после ове скупштине, јавити као главни политички чинилац, док је конзервативаца било мало и само по изузетку.

После конституисања скупштина је саслушала беседу Привременог намесништва па је одмах приступила избору Кнеза. Једногласно је био изабран за Кнеза Милан Обреновић. Но како је нови Кнез био малолетан, требало је да се изабере и постави Намесништво које ће вршити кнежевску власт до Кнежева пунолетства. Ма да није била сазвана и ради тога посла, скупштина га је извршила па су за намеснике изабрани Миливој П. Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић. Документа о избору Кнеза и Намесништва потписали су сви чланови Велике народне скупштине, сви чланови Државног савета и сви чланови Владе. Писмом Државног савета, као највеће власти у земљи, новоизабрани намесници позвани су још истог дана „да изволе примити упражњавање Кња-

жевске власти". Истога дана, примивши дужност, Намесништво је издало своју прокламацију упућену на народ. Намесништво наглашава да ће се трудити да ради договорно између владе и народа.

Свршивши тај посао, Велика народна скупштина имала је да се разиђе: посао ради кога је сазвана био је готов. Али је скупштина продужила рад, предлагањем „жеља и изјава” што је спадало у дужност и права обичних скупштина. Стање у земљи она је узела у опсежнији претрес а после тога је донела један акт, упућен Намесништву и влади, којим је у 17 тачака набрајано све оно што би било потребно извршити. „Посланици народни из свију крајева земље”, каже се у томе акту — „не могоше се растати а да не изјаве заједнички Влади књажевској мисли и осећања, која обузимају сав Народ српски услед крвничког убиства незаборављеног Кнеза Михаила, као и опште неке назоре своје у смотрењу управе земљом...” У неколико првих тачака Велика народна скупштина тражи од владе построжење мера према виновницима догађаја, па после тога истиче:

да се што пре сазове редовна Народна скупштина, према потребама времена и жељи народа; да се изда закон о слободи штампе, такође према околностима и потреби времена; да се заведе установа пороте при суђењу; да се изда закон о одговорности министара; да сав Српски народ очекује и жели, да Намесништво сложено и једнодушно упражњава кнежевску власт, коју му је народ по закону поверио.

Рад Велике народне скупштине у Топчидеру трајао је само три дана. 24 јуна она се разишла са уверењем да је успела да покрене уставно питање а да и код Намесништва постоји жеља и намера да се устав из 1838, „турски устав”, промени и замени бољим и савременијим.

2

ВЕЛИКА УСТАВОТВОРНА НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ

10—29 јуна 1869

Пола године по примању кнежевске дужности Намесништво је, својим указом, основало један одбор („Светоникољски одбор”) коме је стављено у дужност да припреми пројект устава

с тим, да се претходно изјасни да ли је нови устав уопште потребан и какав би требао да буде. За чланове тога одбора, такође указом, именовано је 70 лица из свих друштвених редова, сва тадашња духовна и политичка елита Србије. Одбор се изјаснио за потребу измене устава и, према споразуму са владом и Намесништвом, направио један нови пројект устава, а да би се тај устав према потреби још проширио и допунио било је одлучено да се распишу избори за Велику уставотворну народну скупштину која је сазвана за 10 јуни 1869 у Крагујевцу.

На изборима за Велику уставотворну народну скупштину било је изабрано 516 народних посланика. По партијској припадности они су, скоро без изузетка, припадали либералној странци, па је и устав из 1869 године њено дело. Избори су извршени у реду. 9 јуна већ су сви посланици били у Крагујевцу, где се налазио и малолетни Кнез са Намесништвом, члановима владе и Државног савета. По прегледу посланичких пуномоћја скупштина се конституисала: за претседника изабран је Живко Карабибировић, за потпретседника Тодор Туцаковић, а за секретаре Коста Грудич и Јован Бошковић, сва четворица чланови народне скупштине.

12 јуна Намесништво је отворило скупштину беседом којом изјављује да је скупштину сазвало у циљу да се с народом договори хоће ли се и како приступити измени земаљског устава.

Својом адресом скупштина је одговорила да устав треба мењати, очекујући „да јој Влада поднесе такав пројект устава којим ће се признати народу решавајући глас у потпуном законодавству, а уједно законом ујемчити оне установе које осигуравају: живот, част, слободу и имовину грађанску; као: сазив скупштине сваке године, независност судску, одговорност чиновника уопште, министарству одговорност, општинску самоуправу, законом уређену слободу печатње, и, најпосле, уређење власти: судских, полицијских, финансијских, итд., како би оне одговарале правој потреби народној”.

После тога скупштини је поднесен готов предлог устава који је она на својим седницама одељак по одељак претресала. Гласало се како о појединим поглављима, кад је по њима завршена дискусија, тако и о уставу у целини, када је пре-

трес био дефинитивно завршен. О дискусији која је вођена и трајала неколико узастопних седница секретари су водили опширан записник у који су уношена и разна мишљења и предлози јединих народних посланика. За време трајања скупштине посланицима је, на име дијурне и трошкова, исплаћивано по 15 гроша дневно. Сви записници у потпуном обиму објављени су у Српским Новинама и, накнадно, у једној засебној књизи.

По завршетку дискусије нови устав био је изгласан, а Намесништво га је потписало. Устав је после заклетве ступио на снагу.

3

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1869 О СРПСКОЈ НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Уставом од 1869 године, у поглављу „О народном претставништву“, предвиђене су следеће одредбе о народној скупштини.

Народна је скупштина народно претставништво (чл. 41). — Народна скупштина састоји се из посланика народом изабраних и посланика које Књаз бира. Скупштина је обична и велика (чл. 42). — Избори су народних посланика непосредни и посредни преко повереника (чл. 44). — Сваки срез и свака окружна варош бира за себе посланике и то на три хиљаде пореских глава по једног. Но и онај срез и окружна варош, што имају мање од три хиљаде пореских глава, бирају по једног посланика. Варош Београд бира два посланика. Ако који срез или окружна варош има више од три хиљаде пореских глава, и тај вишак прелази хиљаду и пет стотина пореских глава, онда ће се тамо изабрати још један посланик; а ако вишак не прелази хиљаду и пет стотина пореских глава, то се неће рачунати. Књаз бира на свака три народом изабрана посланика по једног са своје стране, из реда људи који се одликују науком или искуством у народним пословима, но овај број не мора бити потпун (чл. 45). — Сваки Србин који је пунолетан и плаћа грађански данак на имање, рад или приход, има право да бира посланике, или поверенике (чл. 46). — Ко има право да бира, може бити изабран за повереника, али за посланика може бити изабран само онај ко има пуних тридесет година и плаћа државног данка најмање 6 талира годишње на имање, рад или приход, и има остала својства која прописује изборни закон (чл. 47). — Чиновници и они који у ред чиновника спадају, као пензионери, они који примају какво издржавање из државне касе, или који улажу у фонд удовички, а исто тако и правозаступници, не могу бити за посланике народне изабрани; а они које Књаз бира могу се узети из свију редова грађанства. Но војници стајаће војске, ма кога чина, не могу ни бирати ни изабрани бити (чл. 48). — При избору народних посланика или повереника само се лично и само на једном месту може дати глас (чл. 49). — Сви посланици морају живети у Србији, но не морају живети

у срезу или у вароши где су изабрани (чл. 50). — Народни посланици нису претставници само оних који су их изабрали, него целог народа, и по томе њима се не може дати никакво обавезно настављење од бирача, већ они по свом увиђању и савести претстављају и решавају народне потребе (чл. 51). — Сви посланици кад ступају у дужност, полажу заклетву: „Заклињем се јединим Богом и свим што ми је по закону најсветије и на овом свету најмилије, да ћу устав верно чувати, и да ћу при мојим предлозима и гласању опште добро Књазу и народа, по мојој души и по моме знању, непрестано пред очима имати. И како ово испунио, онако ми Бог помогао и овога и онога света“ (чл. 52). — Народна скупштина има председника и подпредседника. Велика народна скупштина бира из своје средине председника и подпредседника, а обична народна скупштина, кад се год сазове, бира такође из своје средине шест лица и Књазу их предлаже, па Књаз поставља једног од њих за председника, а једног за подпредседника. Потребан број секретара бира скупштина из своје средине. Првој редовној скупштини поднеће се пројект изборног закона скупштинског (чл. 53).

Законодавну власт врши народна скупштина са Књазом. Она не може узимати у рад друге предмете осим оних који су јој уставом опредељени, или оних које би јој Књаз нарочито предао (чл. 54). — Никакав закон не може бити без пристанка народне скупштине издат, укинут, измењен или протумачен, а наредбе за извршавање закона као и наредбе које пристичу од надзорне и управне власти Књажеве, издаје извршна власт. У обнародовању закона мора се казати да је пристанак народне скупштине претходио, а у наредбама за извршење закона мора се именовати закон на основу кога се наредба издаје (чл. 55). — Само у случају кад је земаљска безбедност било с поља било изнутра у великој опасности, а скупштина није сакупљена, Књаз може што је нужно, ма да би за то потребовало садејства скупштинског, сам, на предлог министарског савета, наредити, што ће силу закона имати, а кад се прва скупштина састане, њој ће се овако ванредно издати закон поднети на одобрење. Но без одобрења скупштине не може се ни у ком случају данак или општи прирез установити ни постојећи преиначити (чл. 56). — Закон и наредбе које Књаз обнародује сходно прописима предидућа два члана имају обавезну силу за све грађане и власти земаљске, а само скупштина може решавати је ли при каквом закону који је обнародован и она од своје стране, сходно уставу, садејствовала (чл. 57). — Предлог да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи, може Књаз скупштини, а тако исто и скупштина Књазу, учинити, но формални пројекти произлазе само од Књазу (чл. 58). — Скупштина дужна је да, пре свега, узме у рад оне предмете које јој влада поднесе, а нарочито буџет, и ако се захтева, ова ће се у свако време одмах предузети. А тако исто влада ће оне предмете који јој се од скупштине као хитни означе што пре у расуђење узети (чл. 59). — Влада може какав скупштини поднесени пројект закона узети натраг за све време док исти не буде у скупштини коначно решен (чл. 60). — Ако скупштина прима какав пројект, али са допунама и изменама, а влада ово не усвоји, влада може исти пројект или сасвим натраг узети, или га

са противразлозима, а у првобитном стању или са другим изменама са своје стране, истој скупштини вратити. У сваком случају, влада може захтевати потпуно примање или одбацивање својих предлога (чл. 61). — Кад скупштина какав пројект закона сасвим одбаци, влада га може без измене поднети следећој скупштини, а истој може га поднети само са изменама (чл. 62). — Решени буџет скупштина подноси Књазу; ако би скупштина налазила да неке предложене суме треба умалити, или их сасвим изоставити, она ће своје мишљење разлозима поткрепити и именовати предмете код којих се, као и начин како се уштеда може учинити, без штете по државне потребе (чл. 63). — Скупштина не може условљавати одобрење буџета предметима који не би с буџетом стајали у вези (чл. 64). — Влада ће свагда основе и предлоге које би јој скупштина по члану 63 учинила, свестрано испитати и оценити и, уколико је год могућно без штете за државне потребе, уважити. Но ако влада те предлоге не узмогне примити, а скупштина и по датом јој о томе објашњењу опет не одобри тражене јој суме, као и ако би скупштина, пре него што би буџет био решен, била распуштена, онда важи постојећи буџет и за идућу годину, изузевши оно, што је изреком за извесну годину опредељено било, па је та потреба већ подмирена. Да постојећи буџет може и за идућу годину важити издаје Књаз, са премапотписом свију министара, наредбу која се има с позивом на овај члан устава обнародовати и међу законе ставити (чл. 65). — Без пристанка скупштине не може се држава задужити. Ако би због какве ванредне, преке потребе земаљске, нужно било да се држава задужи, а скупштина не би на окупу била, онда ће се она ванредно сазвати. Но ако се земља налази у таким околностима да није могућно ванредно сазвати скупштину Књаз може, на предлог Министарског савета, а по договору са Државним саветом, решити да се учини зајам који не сме прелазити суму од 200.000 дуката. Књаз може на исти начин решити да се за подмирење какве ванредне и преке државне потребе учини из државне касе издатак за који нема законскодавно одобреног кредита, но сума оваких издатака за једну годину не може укупно прелазити 30.000 дуката. Првој редовној скупштини у оба напред изложена случаја влада ће дати обавештења шта је учињено и разложити узроке са којих је нужно било да се тако поступа (чл. 66). — Скупштина може да прима писмене жалбе о предметима које је дотични министар већ решио, но она не може да прима лично жалитеље (чл. 67). — На свако закључење које скупштина поднесе Књазу, следоваће Кнежева одлука и то, уколико је могућно, још за трајања исте скупштине (чл. 68). — Министри имају приступа у седнице скупштинске. Они могу у претресању сваког предмета учествовати. Биће саслушани кад год захтевају, а имају право да о ствари још једном говоре пошто се претрес о њој сврши. Књаз може да одреди и пошаље у скупштину друга лица као поверенике, који ће место министара или с њима заједно давати скупштини потребна објашњења. И ови повереници имају тада иста права као и министри. Но ни министри ни повереници не могу давати гласа (чл. 69). — Скупштина може сама да позове министре или одређене поверенике да јој даду потребне извештаје и објашњења, и ови ће то свакад дати,

ако не би налазили да би за државне интересе било штете од јавног превременог саопштења (чл. 70). — Нико никада не може узети посланика на одговор за глас који је он дао као члан скупштине. Но ако би његови изрази садржавали нападање на личност Књаза, књажевску фамилију, намеснике књажевског достојанства, скупштину или поједине чланове њене, онда председник има право да седницу за тај дан прекине, а у следећој седници предложи да скупштина реши да се дотични члан за неко време искључи из скупштине. А ако би изрази посланика сачињавали по кривичном законнику какво злочинство, или преступ, дотични члан може и пред редовним судовима бити оптужен, ако скупштина претходно одобри (чл. 71). — Пет дана пре него што ће се отворити скупштина, и за време трајања њена, чланови скупштине не могу бити затворени, нити предати суду, осим по прописима следећа два члана (чл. 72). — Кад се у злочинству или преступу, на самом делу ухвате, могу се посланици ставити у притвор, но то се мора одмах јавити скупштини, и никакав даљи испит над њима се не може чинити док скупштина не реши да има места стављању под суд (чл. 73). — Докле скупштина траје, њене чланове не може никаква власт ни позвати ни ставити у притвор, докле она не реши да се може ислеђење против њих отпочети, осим случаја кад се ухвате на самом делу злочинства или преступа (чл. 74). —

Скупштина се сазива редовно сваке године, а кад би важни и хитни послови захтевали може се и ванредно сазвати (чл. 75). — Књаз сазива, отвара и закључује скупштину. Он одређује време у години кад ће се и место где ће се она сазвати. Он може отворити и закључити скупштину и преко нарочитог за то опуномоћеника. Ако је скупштина сазвана по питањима члана 12, онда је отварају они који су је сазвали (чл. 76). — Књаз може сазвану скупштину на неко време да одложи, само ће се при одлагању одредити време на које се одлаже, и то време може бити најдуже 6 месеци (чл. 77). — Књаз може скупштину и да распусти, па да нареди други избор народних посланика. Други избор посланика мора бити наређен најдуже у течају четири месеца, а друга скупштина мора бити сазвана најдуже у течају шест месеци од дана када је претходна распуштена (чл. 78). — Без Књажевог позива, посланици не могу се скупити у скупштинске седнице, нити могу скупљени остати ни штогод радити пошто су седнице закључене, одложене, или је скупштина распуштена (чл. 79). — Сваки владин предлог, и уопште сваки предмет мора се у скупштини пре него што се узме у саветовање и решавање испитати у једном или више одбора (чл. 80). Овим одборима влада ће свагда дати на њихово захтевање потребна обавештења, но и одбори морају пре него што дају своје мишљење скупштини саслушати објашњења владиног повереника које би овај имао да учини и које ће одборима у њиховој седници разложити, а одбори ће о тим примедбама расудити и по нахођењу оценити их (чл. 81). — Скупштина може решавати када у седници њеној присуствују најмање три четвртине чланова, а за пуно важно закључење тражи се да су за предлог дали глас најмање половина присутних чланова и један више (чл. 82). — У скупштини може се глас дати само лично и јавно (чл. 83).

КРАЉ МИЛАН I ОБРЕНОВИЋ

— Скупштина стоји у сношају само са министрима (чл. 84). — Седнице су скупштинске јавне, но могу бити и тајне на захтевање председника или министра или владиног повереника, кад који од њих изјави да је при саопштењима која би имао да учини нужна тајност, или на захтевање три члана којима би се, пошто се слушаоци удаље, придружила најмање још једна четвртина присуствујућих чланова (чл. 85). — Нико не може са оружјем доћи у седнице скупштине, ни у ограду њеног здања (чл. 86). — Чланови скупштине који не живе стално у месту где се седнице држе добивају путни и дневни трошак из државне касе, што ће се одредити особним законом (чл. 87). — Ближи прописи о пословном реду скупштине определиће се особним законом (чл. 88). —

Велика народна скупштина. — Посланике за велику народну скупштину бира сам народ, у броју четири пута оноликом колико народ бира за обичну скупштину. Велика народна скупштина сазива се кад је потребно: 1) да се избере Књаз, кад је владајући преминуо а не би било престолонаследника по опредељењима овога устава, у коме ће случају она и цивилну листу одредити новом Књазу; 2) да се изабере намесници књажевског достојанства кад се та потреба покаже у смислу устава; 3) да решава мењање устава; 4) да решава питања веће важности, о смањивању или размени кога дела државне области; и 5) када Књаз нађе за потребно да саслуша велику народну скупштину о каквом питању од ванредне важности за земљу (чл. 89).

4

НАРОДНА СКУПШТИНА
У КРАГУЈЕВЦУ

14 септембра—25 октобра 1870.

Нови устав, донесен 1869 године, ступио је на снагу. Његовим одредбама, Скупштина је добила своју законодавну функцију, а да би се могли донеги и други најважнији закони, саобразни новом уставном схватању, морала се сазвати сама Скупштина да их донесе. Ради тога су заказани избори за ванредну законодавну Народну скупштину само за доношење нужних закона. Указом од 7 августа 1870 заказани су били избори, а сазив Скупштине утврђен за 14 септембар исте године. Како Уставотворна скупштина није донела закон о изборима народних посланика, избори су вршени по ранијим одредбама и према броју пореских глава, уколико се те одредбе нису противиле духу новог устава. Број бираних посланика, према тим одредбама, износио је 97, али је устав давао могућност Кнезу да сам именује једну трећину посланика од броја бираних посланика, са циљем да се у Народној скупштини даде места и инте-

лигенцији, врло потребној у старим српским скупштинама.

Уочи састанка ове Скупштине Намесништво је именовало 24 посланика, све самих интелектуалаца, од броја 32 колико је имало право да наменује. Једна скупштинска комисија извршила је преглед пуномоћја, а затим се приступило избору скупштинског часништва. За претседништво бирано је шест кандидата, па је Намесништво са те листе именовало претседника и потпретседника. Намесништво је за претседника именовало Живка Карабиберовића а за потпретседника др. Јосифа Панчића, ректора Велике школе и првога Хрвата који је био члан српског законодавног тела. За секретаре Скупштина је изабрала Алимпија Васиљевића, Димитрија Ђ. Јовановића, Јована Бошковића и Милоша И. Прокића.

Народна скупштина из 1870 године била је прва српска уставна Народна скупштина, и у исто време прва српска Скупштина која је била јавна и, као таква, приступанча свакоме ко се за скупштински рад интересовао. У Беседи, држаној на дан отворења, Намесништво налази да је „Устав отворио пут договарању између Владе и Скупштине, и да данашњи дан, кад нам паде у део тај сретан задатак да ове договоре отпочнемо, остаје историски значајан; јер, после не мало 500 година, данас се први пут отвара Законодавна скупштина српска, прва Скупштина, у којој народ суделује у решавању судбине своје... Србија има свој, историјом освештан пут, а то је пут измереног, али непрекидног напредовања...” Скупштина је одговорила Адресом, којом парафразира Беседу.

25 октобра завршен је рад ове Скупштине намесничком Беседом, којом је Намесништво одало велико признање. „Браћо, каже се у Беседи, „кад повесница српска буде оцењивала рад наших Народних скупштина онда ће, поред Уставотворне, ова Скупштина заузети достојно место; јер, ако је лане она земљи устав решила, она је помогла да се тај устав у живот спроведе; помогла је да ми, закључујући данас Вашу радњу, можемо заједно с вама изрећи од срца и жељу: да живи уставна Србија!”

Бавећи се искључиво законодавним радом, за релативно кратко време, ова скупштина донела је цео низ важних закона. То су: закон о пословном реду у Народној скупштини, (први скупштински пословник); закон о пословном реду у Државном савету; закон о уређењу

учитељске школе; закон о Народном позоришту; Скупштински изборни закон; закон о основама уговора о књижарској трговини; закон о устројству Трговачко-занатлијског одбора; закон и тарифа о наплаћивању калдрмије; закон о путном и дневном трошку посланика Народне скупштине; * закона о новчаној тарифи о златним и сребрним новцима; закон о министарској одговорности; ** закона о устројству војске; закон о печатњи (штампи) са прописом о штампарској и књижарској радњи и укидању правила цензуре из 1841 године; *** закона о чиновницима; закон о истискивању из течаја аустријских крајцара; закон о установљењу земљоделско-шумарске школе; **** закона о наплати таксе за потврду тапија; ** казненог закона за увреду владаоца, намесништва, народне скупштине или њезиних чланова; * закона о друмовима из 1864 године; ** закона (чл. 36) о подизању јавних грађевина; закон о сеоским дућанима.

5

ИЗБОРНИ ЗАКОН СКУПШТИНСКИ
ИЗ 1870

Главне одредбе изборног закона скупштинског, који је ступио на снагу 10 октобра 1870, јесу ове:

Опште бирање народних и књажевих посланика бива сваке четврте године (чл. 1) — Допунски избори врше се или за време трајања скупштине, или пре (чл. 2) — Опште и допунске изборе наређује Књаз указом на предлог министра унутрашњих дела, а по саслушању министарског савета. Указ ће садржати дан избора. Указ о бирању посланика мора се објавити у званичним новинама (чл. 3) — Од обнародовања тога указа па до дана избора треба увек оставити најмање месец дана, изузев случај по чл. 12 устава (чл. 4) — По изласку указа, на основу података које ће добити од главне контроле, министар унутрашњих дела објавиће списак о броју посланика, у коме ће стајати колико која изборна јединица има да бира посланика (чл. 5) — Примедбе о погрешности списка у броју посланика, решаваће скупштина (чл. 6) — Чим изађе списак, најдаље у року од 10 дана, општине су дужне направити азбучни списак свију лица која имају право бирати посланика; у сеоским општинама мора се објавити списак оних лица која имају право бирати поверенике (чл. 7) — Списак бирача мора бити изложен и приступачан свакоме (чл. 8) — У бирачке спискове морају се измене уносити сваких избора (чл. 9) — За допунске изборе вреди одредба у чл. 9 (чл. 10) — Примедбе на бирачки списак има право да општини подноси свако, писмено или усмено, са захтевом да се то исправи. Не прими ли општински суд тај предлог, дужан је дати писмено решење са мотивацијом (чл. 11) — Жалба против овога решења подноси се окружном суду који о њој претходно решава (чл. 12) — Жалбу ће суд послати даље, надлежном суду (чл. 13) — Суд општински и окружни могу, ако затреба, позвати на саслушање захтевача или жалитеља (чл. 14) — По извршном решењу примедба се мора унети у бирачки списак (чл. 15) — На захтев молитеља, ако му требају какве исправе ради уношења у бирачки списак, морају се дати (чл. 16) — Бирач може бити сваки Србин,

т. ј. сваки српски грађанин, рођен или прирођен, који је навршио 21 годину, плаћа грађански данак на имање, рад или приход (чл. 17) — У бирачки списак не могу бити унесени, дакле не могу бирати: скитнице цигани, они који код других служе под најам и плаћају бећарски данак, они који су због злочина осуђени док се не поврате у права, они који су осуђени на губитак части док се не поврате у права, они који се налази у затвору или притвору, они који су судском пресудом осуђени ради тога што су злоупотребом власти, претњом, паклоном или обећањем за себе или за другог радили да за посланика или повереника буду изабрани, па и они којима се докаже да су свој глас продали. Право гласа немају они којима је стециште отворено, који су под старатељством и они којима устав забрањује бирати (чл. 18) — За упис у бирачки списак грађанин треба да станује у општини за време прављења списка или у време бирања посланика (чл. 19) — Глас се може дати само једанпут, и то онде где је гласач уписан у бирачки списак (чл. 20) — Ко може бити бирач, може бити и повереник (чл. 21) — Ко може бити бирач, тај може бити изабран за посланика, без обзира где живи, само ако живи у Србији. Поред бирачких услова, посланик мора имати навршених 30 година, плаћати најмање 6 талира данка годишње, и да не спада у изузете под чл. 48 Устава (чл. 22) — Посланик који је изабран на више места мора казати чијег се избора прима (чл. 23) — У окружним варошима бирање је непосредно, у селима посредно, преко повереника (чл. 24) — Општине варошке су дужне да истакну оглас где ће се и у које време вршити избор (чл. 25) — Бирачи у окружним варошима састају се на бирање где је општина одредила (чл. 26) — Изборна скупштина састаје се на одређеном месту одређеног дана у 8 часова изјутра. Председава председник месног општинског суда (чл. 27) — Бирачи, чим их се искипи до двадесет, изабраће између себе четири лица за чланове бирачког одбора. Бирачки одбор решава већином гласова. Председник је дужан одржавати ред у згради, а ако не може да је одржи дужна му је државна власт дати помоћ (чл. 28) — Цео одбор или најмање три члана имају заседати до краја гласања (чл. 29) — Ако има две се изабере више од једног посланика, бирачи ће све од једном гласати (чл. 30) — Примаће се глас само онога бирача који је записан у бирачки списак (чл. 31) — Бирач ће казати јавно кога хоће за посланика (чл. 32) — Бирање ће се вршити непрестано до заласка сунца, а тада ће одбор решити да је гласање завршено (чл. 33) — Чим се избор заврши, бирачки одбор ће одмах сашити све табаке редом, свих посланика који су бирани (чл. 34) — Затим ће бити побројани гласови сваког кандидата и на једном празном листу забележиће се колико је који гласова добио. То ће одмах бити објављено (чл. 35) — После тога ће одбор приступити поређивању гласова колико је који добио (чл. 36) — Ко од бираних има савршену већину, тј. више од половине укупног броја предатих гласова, тај је по самом закону посланик. То ће одбор одмах јавно казати (чл. 37) — Ако ни један од бираних нема савршену већину, одбор ће јавно казати и објавиће двојицу који имају највише гласова. Одбор ће онда направити проглас који ће се објавити преко општине и у њему има

да се назначи: колико је свега бирача у вароши; колико је било гласача; које је савршена већина гласача; место и дан када ће се састати нова изборна скупштина (чл. 38) — Нов избор може бити тек после три дана од првог бирања (чл. 39) — Бирачки поступак води се као и на првом бирању (чл. 40) — Нови избор бива само између оних бираних који су у огласу означени да имају највише гласова (чл. 41) — Ко има просту већину гласова, тај је посланик (чл. 46) — Решавање да ли изабрано лице може бити посланик припада народној скупштини (чл. 47) — О своме раду бирачки одбор направиће записник по упуствима (чл. 48) — Бирачи имају право при раду одбора а и после тога уверити се да ли је његов рад текао правилно (чл. 49) — Жалбу на изборну радњу може поднети свако лице, као и полицијска власт. Све жалбе прикључиће се записнику изборне скупштине (чл. 50) — Записник са свим материјалом мора се преко полицијске власти послати скупштини (чл. 51) — У селима на сваких 50 пореских глава бира се по један повереник, по два повереника бирају општине које имају више од 50 пореских глава (чл. 52) — Повереници се бирају простом већином гласова (чл. 53) — Повереници су дужни да са написаним актом, или са председником под којим је вршено гласање, дођу у средско место које је одређено за скупштину. Сви повереници из среза сачињавају изборну повереничку скупштину (чл. 54) — Овој скупштини претседава претседник општине у којој се одржава скупштина. Повереници ће између себе изабрати четири лица за чланове бирачког одбора, који решава простом већином гласова (чл. 55) — Одбор заседа стално за време бирања (чл. 56) — Повереници гласају појединачно уједанпут за све кандидате ако их има више (чл. 57) — Ако ни један кандидат нема савршене већине према броју повереника који су гласали, онда се нов избор неће одлагати, него ће се поступити тако да се одмах изврши избор између двојице који имају највећи број гласова (чл. 65) — По свршетку избора написаће се записник (чл. 67) — Ко обећа да гласа за некога, или да придобије некога за новац, или наговори некога да се уздржи од гласања, казниће се затвором до годину дана (чл. 71) — Ко на зборно место дође под оружјем, има се удаљити (чл. 72) — Књаз ће на предлог министра унутрашњих дела, по саслушању министарског савета, издати акт о своме избору народних посланика (чл. 73) — Тај акт објавиће се у званичним новинама и послати скупштини (чл. 74) — Министар унутрашњих послова, на основу тога акта, предаће изабранима уверење о томе (чл. 75) — Избори вреде за три године, рачунајући од почетка године у којој су извршени (чл. 76) — Књаз, на предлог министра унутрашњих послова, може сазвати скупштину којој излази рок у току те године, али пре одређивања нових избора (чл. 78) — На место посланика који се разболи не може се бирати нови, сем ако скупштина одобри. Кад посланик умре, наредиће се пред сесијом која треба да започне, нови избор у срезу умрлога (чл. 79) — Кнез издаје сваке године, на предлог министра унутрашњих послова, позив за скупштину која ће се у тој години састати (чл. 80) — У позиву казаће се: дан састанка скупштине и место састанка, а позив ће се обнародовати у званичним новинама и у свим варошима (чл. 81)

— За велику народну скупштину бираће се посланици, и то само од народа. Избори се чине као и за обичну скупштину. Бирање посланика за велику народну скупштину не искључује бирање посланика за обичну скупштину (чл. 83) —

6

ЗАКОН О ПОСЛОВНОМ РЕДУ У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ ИЗ 1870

Важније одредбе Закона о пословном реду у Народној скупштини из 1870 године су ове:

Посланици су дужни уочи састанка скупштине бити у месту где се она састаје и редовно похађати седнице. — На дан састанка скупштине, посланици предају своја пуномоћства „одбору за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћства”. — Посланик који је спречен да присуствује скупштинском раду, мора за то дати оправдање. — Одбор ће прегледати поднесена пуномоћства, а ако се покаже да је мандат оспорен, може одредити да тај посланик не присуствује скупштинским седницама док се не реши питање ваљаности пуномоћства (чл. 1—8) — Кад има довољно посланика за рад, одбор за пријављивање посланика заказује први претходни састанак, на коме посланици полажу заклетву у присуству министра унутрашњих дела. — Затим се изабара шест лица која ће Кнезу бити предложена за претседника и потпретседника скупштине. Ако је велика народна скупштина, онда скупштина сама себи бира председништво, и о томе обавештава владу. — Од шест предложених посланика, Књаз бира и указом поставља председника и подпредседника. — Скупштина себи бира секретара, гласањем за свакога појединца. Секретара може бити два или више. — Кад је то извршено, председник обавештава владу да је скупштина конституисана (чл. 9—12). — Скупштина може закључити да се неуредан посланик искључи, и на његово место изабере други (чл. 13). — Скупштинско часништво води све послове скупштинске, којима руководи председник, који скупштину представља према влади и појединим лицима. — Претседника замењује подпредседник. — Председник може да учествује у претресу појединих питања и да на њима говори као и сваки други посланик, али у томе случају говори из посланичке клупе, а подпредседник води седницу. — Секретари воде записник, читају писма и саопштења која скупштини стижу, као и чувају скупштинска акта. У записник улазе сва дела која је скупштина расправљала. — Ако се у току рада упразни место кога скупштинског званичника, оно се има попунити одмах. — Звања скупштинских званичника престају кад се скупштина закључи или распусти. — Скупштина има свој печат са грбом Србије, на коме пише: „Србска народна скупштина”. — Послугу скупштини даје министарство унутрашњих дела од својих служитеља (чл. 14—24). У скупштинским састанцима њезини званичници имају засебно место, а тако исто и министри и владини повереници. — Час скупштинског састанка одређује председник, он их отвара и закључује. — По свршетку састанка председник одмах заказује час идущег састанка, о чему обавештава и председника министарства. — Састанак се почиње читањем

протокола претходног састанка. — Посланици су дужни да се уздржавају од свега што би реметило достојанство и ред, у говору не смеју се удаљавати од предмета, не смеју врећати никога. Председник их може увек позвати на ред и може им ускратити реч. Говорити може се у седници тек када председник даде реч. — Пријава за реч може бити писмено или усмено. — Говори се с места, лицем према претседнику. — Пре сваке дискусије о једном предмету прочитају се сви говорници и ред којим ће говорити. — Министри и владини повереници могу говорити кад год треба, но не могу говорити пре него што говор не заврши посланик који у томе часу говори. — Своје мисли у скупштини свако изражава усмено, али се може и забелешкама послужити. — Личност владоца не сме се у скупштинске претресе уплитати, а не сме се ружно говорити ни о туђим владарима. — Ко од посланика у скупштини износи какву оптужбу против државних чиновника дужан је, на захтев министра, да их и именује, иначе ће му реч бити одузета. — За време скупштинских састанака претседник одржава ред у дворани и ограда скупштинској. — Министри и посланици имају право да у току скупштинског рада упозоре претседника на свако отступање од пословног реда, и да тражи да онај који је то учинио буде опоменут на ред. — Ако онај ко је опоменут на ред настави и даље, председник ће га поново опоменути. Ако и та опомена остане без успеха, председник ће седницу на неко време прекинути или закључити. — У оваквим случајевима председник то може учинити и на предлог владе. Посланици су тада дужни да изађу из дворане скупштинске, и она ће се затворити. — Састанци скупштински су по правилу јавни. — Улазнице ће давати претседништво скупштине и министарство унутрашњих дела. На исти начин могу бити пуштени и стенографи (брзописци) за бележење скупштинског рада, као и новинарски дописници. Белешке говора, пре него што ће се предати јавности, морају се дати на преглед говорницима да их прегледају и исправе. Кад је претрес тајан, претседник ће позвати присутне слушаоце да се удаље и они то морају одмах учинити. — Ако се докаже да који посланик није чувао тајну, скупштина ће тога посланика на извесно време или са свим из своје средине искључити. — Кад се закључи претрес или састанак, онда не може више бити говора и рада. — Секретари су дужни да бележе сав рад на састанку и да га уносе у протокол. Ако буде стенографа, онда се у протоколу неће саопштати све појединости. О тајним скупштинским седницама саставиће се опсежан одвојени протокол, који ће се одвојено чувати (чл. 25—44). Кад се протокол чита не сме се примедбама прекидати. Учини ли ко какву примедбу, па секретар нађе да је оправдана, онда ће се измена примити. Не прими ли се примедба на овај начин, решава скупштина гласањем. Нико не може против протокола више говорити него једанпут. — Кад се протокол одобри потписује га секретар који га је састављао, претседник и још шест посланика које ће скупштина сваког месеца у почетку бирати. Кад је Велика народна скупштина, протокол потписују поред претседника и секретара још и 24 посланика које ће скупштина одабрати. — По читању протокола претседник саопштава ново придобле предмете, а скупштина решава коме ће се одбору који предмет послати. Иза тога долазе на ред саоп-

штења. Кад је и то готово, посланици могу да постављају влади, претседништву или одборима, питања која су у вези са предметом који ће се решавати. Питања могу се и усмено чинити, предају се преко претседника, који их саопштава коме треба. По томе се прелази на дневни ред. — Дневни ред седнице саопштава се на крају сваког састанка. Дневни ред следећег састанка објавиће се и писмено и приковати у сали и скупштинским просторијама. — Саопштења владе имају се у свако време саслушати. — Одступања од дневног реда могу се чинити само ако то закључи скупштина у споразуму са владом (чл. 45—53). — Кад одбор поднесе извештај, приступа се претресу. Ако предлог који се претреса има више чланака, или одељака, онда се најпре врши претрес о целом предлогу, а при пространијим предлозима о појединим одељцима. Пре претреса чита се извештај одборски, већине и мањине, ако га је мањина поднела. Ако одбор, већина или мањина, предлаже да се предлог сасвим прими или сасвим одбаци, може се по споразуму с владом и после претреса то и учинити. Но ако тај предлог за одбацивање буде одбијен, претрес ће се наставити. — После тога долази претрес у појединим деловима. — Чита се члан по члан, са примедбама одбора, ако их има. Нико не послику, изузевши извештај, претседник о истом предмету не може више од два пута дати реч. Ако посланик, у циљу да исправи свој стварни навод, тражи реч, претседник ће му је дати кад предговорник заврши. Претрес у скупштини је свршен кад нико више не тражи реч. Скупштина може увек изјавити да је довољно обавештена и закључити да је непотребан даљи говор о поједином предмету. — По завршеном претресу говори још извештај, ако тражи реч. На крају припада реч министру или владином поверенику, ако је захтева. — Сваки министар или повереник има право да, пре или за трајања претреса, предлаже какву измену. Измена која се предлаже мора бити писмено тако стилизована да се одмах може заменити текстом који треба да се замени. Измену скупштини саопштава претседник читајући уредно нови предлог и стари текст. — Измене које чине посланици неће бити узете у претрес ако их написмено не предлаже 12 посланика. Владине измене не требају потпомагање од стране посланика. (Чл. 54—63). — Сваки посланик има право и треба да даде свој глас кад се тражи. Не гласају они којих се лично тиче оно што се изгласава. — Гласање се може одложити у појединостима или у целости, ако то влада тражи, али највише за два дана. Глас се, на питање претседника са „за” или „против”. Посланици који су против предлога устају са својих места, а они који су за седе. Секретар их пребраја и јавља претседнику. Они који гласају „против” треба да стоје док претседник не саопшти резултат гласања. Поименце се гласа кад је резултат гласања сумњив, и када то тражи влада. Дате гласове бележи секретар. — Резултат гласања уноси се у протокол. Закључење скупштине изречено већином посланика, изражава мишљење целе скупштине. — Оно се не може на истој скупштини изменити или опозвати. (Чл. 64—74). — За изборе који се буду у скупштини предузимали вреде исти прописи као и за обично гласање. Глас се даје лично и јавно. За изборе скупштинских одбора тражи се савршена већина гласова, а ако се она не постигне на првом гласању, на трећем гласању реша-

ва проста већина присутних. (Чл. 75). — Свагда кад се отвори, скупштина ће изабрати: одбор за питања законодавства, изузимајући питања финансијска; одбор за финансијске предмете и законодавство; одбор за молбе и жалбе, било да долазе од посланика или од других лица. У сваком овоме одбору биће по девет лица бирањих из скупштине, али се број може и умножити, а могу се члановима именовати и заменици. — Скупштина може и нарочите одборе изабрати за поједине предмете. Претседник скупштине не може бити изабран у неки одбор. Он има право да присуствује састанцима одбора. — Одбор може звати и друге посланике да их саслуша, али без права решавања. — За закључке одборске потребна је проста већина. Посланици су дужни да присуствују редовно седницама одбора. Ако без оправдања изостану са три седнице, такве посланике скупштина може искључити из чланства тога одбора. — Ако одбор хоће да чини измене у неком предлогу, мора позвати дотичног министра или повереника и саслушати његове усмене или писмене предлоге. Што се од стране владе саопшти одбору као „поверљиво” има се као тајна чувати. — Своје закључке, ма какви били, одбор прави писмено. Ако закључак није једногласан, онда ће се израдити мишљење већине и мањине. Одбор за молбе и жалбе није дужан своја мишљења давати написмено. Писмени извештаји одбора предају се претседнику, па по томе долазе на дневни ред. (Чл. 76—93). — Сваки посланик има право да учини скупштински предлог који стоји у вези са неким предметом који је у решавању. — Предлози се подносе писмено а предавач има право да их пред скупштином усмено образложи. — О томе предлогу решава скупштина која га одбацује, оставља без решења, или га упућује коме одбору на оцену. (Чл. 97—99). — Жалбе које не долазе од посланика скупштина прима само написмено али молитеље лично не може да прима. — Одбор ће о свакој молби или жалби донети решење или их одбацити. (Чл. 100—104). — Саопштења Кнежева скупштини бивају указом, а саопштења скупштинска Кнезу актом или депутацијом. Саопштења између скупштине и владе бивају писмом или овереним изводом протокола, и усменом изјавом министара која се уноси у протокол. Кнежеве указе предају ресорни министри. — Скупштинске закључке претседнику владе предаје претседник народне скупштине. — Депутација скупштинска састоји се из претседника, потпретседника и још неколико посланика које скупштина већином гласова одреди. — Министри и владини повереници могу присуствовати раду скупштинском. Поверенике владе одређује Кнез (чл. 106—110). — Влада ће свагда своје законске предлоге, уколико је могуће, штампати, да се разделе посланицима и одборима. Скупштински протоколи такође ће се штампати. Изузимају се тајна саопштења и закључци, који се не објављују и засебно чувају. — Скупштина се закључује, одлаже и распушта кнежевим указом. Кнез то чини сам или преко свога пуномоћника. Ако скупштина није на окупу, то ће се њено одлагање или распуштање објавити штампањем указа у званичним новинама. Кад се скупштина одлаже могу се по споразуму са владом оставити поједини одбори да раде, ако имају посла. Кад се скупштина закључи, претседник са секретари-ма ставиће у ред сва скупштинска акта и заједно са печатом предати их министру унутрашњих дела. Скупштина може, ако се покаже потреба и у сагласности са владом одступити од прописаних правила у овоме закону, но то важи само за конкретан случај поводом кога је извршено одступање. — Овај закон важи када га Намесници кнежевског достојанства потврде. (Чл. 110—117).

7

НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУ-
ЈЕВЦУ ЗА 1871, 1872 и 1873

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1871

5 септембра — 24 октобра 1871

Законодавна скупштина из 1870, пошто је донела најнужније законе саобразне новом уставу, разишла се; по одредби устава, требало је одмах после тога расписати нове изборе за редовну законодавну Народну скупштину, за период од 1871—1873. Избори су, у целој земљи, извршени 6 августа 1871, по новом изборном закону, по коме је имало да се бира 97 народних посланика, што са бројем именованих посланика (18) износи 115 чланова Скупштине. По извршеним изборима Скупштина је сазвана у први редован сазив за 1871, на дан 5 септембра исте године.

Извршена је, пре свега, верификација мандата. По томе је изабрано шест лица од којих је Намесништво за претседника Скупштине именовало Живка Карабибировића, а за потпретседника Јосифа Панчића. Секретаре бирала је скупштина сама, па су изабрани Алимпије Васиљевић, Димитрије Јовановић, Јован Бошковић и Милош Прокић. После конституисања скупштинске седнице отворене су намесничком Беседом на коју је Скупштина одговорила својом Адресом. Карактеристично је да је Јосиф Панчић, који је члан Народне скупштине постао указом Намесништва, први Хрват који је у Скупштини заузимао тај положај.

У сазиву за 1871 донесени су ови закони:

** закона о Државној штампарији; * закона о устројству ђумрука; закон о повластицама које се дају Београдском кредитном заводу, Смедеревској и Пожаревачкој банци; * закона о Великој школи; ** закона о правозаступницима; * закона о уређењу основних школа; но сем тога Скупштина се бавила и питањем изградње „гвоздених” путева, Бердапским питањем, итд. Сазив за 1871 закључен је 24 октобра 1871, намесничком Беседом.

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1872

24 септембра — 25 октобра

У међувремену од закључка првог и извршења другог редовног сазива, 10 августа 1872, малолетни Кнез Милан Обреновић постао је пунолетан. Намесништво кнежевског достојанства предало му је власт једним актом, чиме је његова мисија била завршена. Кнез Милан, примивши кнежевску власт, наименовао је нову Владу чије је вођство поверио Јовану Ристићу. После тога је за 24 септембар 1872 год. сазвана Народна скупштина у свој други редован сазив.

Скупштина је изабрала шест лица за председника и потпредседника и предложила их Кнезу Милану. Кнез је, својим указом, за председника поставио Живка Карабиберовића, а за потпредседника Димитрија Ђ. Јовановића. За секретаре изабрани су Јован Бошковић, Сима Живковић, Милош Прокић и Пантелија Срећковић. После конституисања Скупштина је отворена Престоном Беседом, коју је читао лично Кнез Милан. Кнез је захвалио Народној скупштини на родољубивом раду и потпомагању Намесништва за време његова малолетства. Тога дана Кнез Милан је положио и заклетву на Устав, па је Скупштина прешла на текући посао.

У сазиву за 1872 Народна скупштина донела је ове законе: ** закона о повластицама кредитних завода; закон о женидби официра; закон о регрутовању стајаће војске; * закона о подизању јавних грађевина; * закона о устројству државне штампарије; закон о постављању учитељица у мушким школама; * закона о учитељским школама; закон о постављању судија за ванпарнична дела; закон о старатељству; закон о новом подељењу звања полицијских и судских чиновника; ** закона о кривичном поступку.

На претпоследњој седници скупштинској овога сазива Скупштина је, по предлогу Владе, изабрала један скупштински одбор од 26 чланова (са заменицима) ставивши му у дужност да се одазове захтеву владе и помогне је у припремама законских пројеката који ће се изнети пред следећу Скупштину. По томе је сазив закључен Кнежевским указом, 25 октобра 1872 г., који је прочитао председник владе.

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1873

15 новембра — 31 децембра

Трећи редовни сазив Народне скупштине, изабране 1871, одржан је од 15 новембра до 31 децембра 1873. За председника скупштине у томе сазиву био је постављен Живко Карабиберовић, за потпредседника Љубомир Каљевић. За секретаре Скупштина је изабрала Димитрија Јовановића, Јована Бошковића, Симу Живковића и Милана Ђ. Милићевића. Скупштину је, после конституисања, отворио Кнез Милан Беседом, на коју је Скупштина одговорила Адресом.

У овоме сазиву појавиле су се прве интерпелације. Тако је Скупштина 24 новембра расправљала о неким злоупотребама у војничком магазину, којом приликом је почињена штета у износу од 17.000 дуката, а сем тога расправљене су још две друге интерпелације. Од законских предлога свршени су ови: закон о ковању српске сребрне монете (динара); закон о метарским мерама; ** закона о учитељској школи; ** закона о Богословији; ** закона о оснивању реалке; закон којим се укида телесна казна батинама; ** закона о гимназијама; * закона о устројству велике школе; * закона о устројству министарства војске (чл. 15); * чл. 1 закона о фуражи; ** закона о Високој школи (чл. 4—9); * 4 тачке § 471 грађанског поступка да се земљоделцу не сме продати алат, рана и пет плугова земље („Закон о пет дана орања”); * закона о устројству основних школа; * чл. 330 кривичног поступка о наплати судских трошкова и такса; закон о потпомагању индустријских предузећа.

10

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1874

2—27 јануара

По закључку трећег, последњег редовног сазива, Народна скупштина изабрана на изборима 1871, сазвана је Кнежевским указом у ванредан сазив за 2 јануар 1874, дакле два дана по закључењу трећег редовног сазива. Другим указом одређен је делокруг рада овога ванредног сазива. Скупштина је имала да сврши неке законске предлоге и, између осталог, да донесе решење о оптужби против министра војног Јована Бели-

Марковића, кога је влада оптужила по закону о министарској одговорности. Указом Кнежевим за председника Скупштине постављен је Димитрије Јовановић, а за потпредседника др. Стеван Милосављевић. Секретаре је Скупштина изабрала сама, па су изабрани Сима Живковић, Пантелија Срећковић, Милан Ђ. Милићевић и Димитрије Радовић.

Одбор који је проучавао извештај по оптужби противу министра Јована Бели-Марковића поднео је Скупштини извештај, па га је Скупштина узела у претрес и донела одлуку са 56 према 22 гласа, да министар Бели-Марковић није оштетио државу из користољубља, како га је оптуживао и одборски извештај.

Скупштина је, сем тога, донела буџет за следећу годину и примила закон о заложницама Управе фондова и једну ** закона о Окружним штедионицама па је закључена кратком Кнежевом Беседом.

11

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
ЗА 1874, 1875 и 1876

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1874

8 новембра 1874 — 13 марта 1875

Кнез Милан приликом преузимања власти затекао је Скупштину која је, у великој већини, била либерална, и тек по изузетку у њој је био и по неки конзервативац. Прву своју владу Кнез је поверио Јовану Ристићу који се и као намесник кнежевског достојанства и доцније ослањао на либерале, али је нешто доцније ту владу заменио конзервативним министарством Јована Мариновића, што у либерално расположеној Скупштини није било добро виђено. Уз све то, рад са Скупштином настављен је са неизбежним трзавицама, као што је на пример била она са оптужбом бив. министра војног Јована Бели-Марковића. Прошавши кроз разне фазе, Мариновићево министарство водило је и нове изборе, а како је Скупштина радила све три године у три редовна и једном ванредном сазиву, расписани су нови избори за 24 октобар 1874 године, за законодавну Народну скупштину, за 1874, 1875 и 1876 годину.

Избори су извршени у заказани дан. Иако их је водила конзервативна влада, већину на изборима добили су поново либерали. Конзервативци су такође у новој скупштини били заступљени са при-

личним бројем својих угледних људи, па се може рећи да је ова Скупштина, по значају људи који су били изабрани, била свакако најјача од свих дотадашњих редовних Скупштине.

У први редован сазив ова Скупштина састала се 8 новембра 1874, у Београду. Било је изабрано 97 народних посланика, а Кнез је својим указом наименовао још 33 посланика. После верификације посланичких мандата од шест предложених лица Кнез је за председника Скупштине поставио Ђорђа Топузовића, а за потпредседника Јеврема Грујића, док је Скупштина за секретаре изабрала Милана Кујунџића, Уроша Кнежевића, Милана Ђ. Милићевића и Адама Богосављевића.

10 новембра Скупштина је отворена Беседом коју је прочитао Кнез Милан. У Беседи се поставља питање да ли би нужно било мењати Устав. После тога настала је дуготрајна дискусија о Адреси, којом приликом су се у Скупштини јасно оцртале две струје, либерална и конзервативна, тако да је председник министарства Мариновић морао да поднесе оставку. Обавештавајући о томе писмено Скупштину Мариновић каже: „... Министарство не налази одзива код вас. Већина од 3 гласа која се за назоре министарства показала, тако је слаба већина, да Министарство не може ни тренутка наде имати. . . . Но сад је било и прошло! Ја сматрам за своју дужност да Вас известим, да је услед јучерашњег гласања министарство поднело оставку светлом Књазу. . . .” Влада Јована Мариновића прва је влада која је, у нашој парламентарној историји, пала пред једном Скупштином, иако то по одредбама Устава није морала да учини.

Три дана доцније образовано је ново министарство које је Кнез поверио Адаму Чумићу. 26 новембра то министарство појавило се пред Скупштином, са изјавом да Кнез намерава да Скупштину одложи до 14 јануара 1875. Скупштина је после тога била одложена до означенога рока, али је ипак стигла да једном кратком Адресом одговори на Кнежеву Беседу.

14 јануара 1875 Скупштина је наставила рад. Почело се са интерпелацијама на владу да ли је припремила потребни материјал за рад Скупштине. То је дало повода председнику министарства Чумићу да постави питање поверења влади, и то одмах и без дебате. Поверење влади било је изгласано, али је влада Чумићева која је, према Чумићевој изјави у Скуп-

штине, постављала питање да ли у Скупштини не налази према себи „гомилу непријатеља” морала да демисионира. Седнице скупштинске поново су одложене за неколико дана. 22 јануара била је образована нова влада под претседништвом Данила Стефановића, и она се претставила Скупштини. Скупштинска већина примила је и ову владу са неповерењем, а као израз тога неповерења дошле су безбројне интерпелације, њих преко тридесет на броју. Велику забуну направио је и један предлог одбора за молбе и жалбе, који је ишао директно за тим да се осуди влада Чумићева. Напослетку 13 марта 1875 Скупштина је распуштена Кнежевим указом с тим, да се кроз четири месеца изврше нови избори.

Законодавни рад ове Скупштине био је овај:

Закон о заложницама Управе фондова; * закона о окружним штедионицама; * закона о устројству Министарства војног (лекарска струка и болнички персонал); закон о збориштима и вежбалиштима народне војске; * закона о устројству војске (двогодишњи војни рок); ** закона о устројству војске (регрутовање стајаће војске); закон о војним набавкама и лицитацијама; закон о приправницима професорским на Великој школи; закон о збору учитеља народних школа и о њихом накнадном учењу; закон о посмртној плати учитељима и наставницима средњих школа; закон о регулисању периодичне плате професора велике и средњих школа;

Како је у Кнежевој беседи било поменуто питање измене Устава, Скупштина се и њиме бавила. Поднесена су била два предлога: један конзервативни, Гарашанинов, и други, либерални, Аксентија Ковачевића и другова. Оба предлога прочитана су у Скупштини, али по њима даље ништа није предузимано.

12

НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУ- ЈЕВЦУ ЗА 1875, 1876 и 1877

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1875

15 августа 1875 — 21 јануара 1876

Кнежевим указом од 20 јула 1875 било је одређено да се избори у целој земљи изврше 3 августа, за законодавну Народну скупштину, за период 1875, 1876 и 1877. Два дана доцније, такође указом, одређено је да се нова Скупштина састане 15 августа у Крагујевцу. На влади је било конзервативно министарство Данила Стефановића, „чича Данила”, преко кога је Кнез намеравао да покуша да у земљи, код народа, добије потребну већину за једну конзервативну политику. Влада је налазила да је „пре свега зада-

так данашњег времена и потреба наше патриотичне политике у томе да поправимо оно, што су немиле појави прошле Скупштине наудили добром гласу нашег Законодавног тела... Влада се поуздано нада да ће народ, овом приликом, по урођеној му разборитости, оценити који му правац треба помоћи и каквим људима своје поверење поклонити, те ће изборима огромном већином потврдити да се влада, у овим мислима, није преварила...”

Влада се, међутим, стварно преварила: избори, извршени 3 августа, под притиском који се најбоље дао осетити у одбору за прегледање пуномоћја, дали су велику либералну већину док је број конзервативаца био мален и влади Данила Стефановића није давао никакве изгледе. Влада је дан по изборима поднела оставку. После преговора који су дуже трајали образовано је тзв. „прво акционо министарство” које се потпуно ослањало на либералну већину у Скупштини а коме је на челу стајао Стефан-Стевча Михајловић, потпретседник Светоандрејске скупштине из 1858.

Како су преговори око састава владе трајали дуго, пред Скупштином се ипак појавила влада Данила Стефановића ма да је била у оставци. Скупштина је предложила шест лица за претседништво од којих је Кнез указом поставио за претседника Љубомира Каљевића, а за потпретседника Димитрија Јовановића. За секретаре Скупштина је сама изабрала Илију Стојановића, Адама Богосављевића, Уроша Кнежевића и Пантелију Срећковића. Отварање Скупштине извршено је тек по образовању нове владе Стевче Михајловића, 27 августа 1875 г. у Крагујевцу, Кнежевом Беседом.

Кнежева Беседа наговештавала је тешке дане: у Босни и Херцеговини букнуо је устанак, погранични крајеви Србије били су изложени немирима и неспокојству. Кнез је апеловао на Скупштину да му даде своју родољубиву потпору. Беседа је наговештавала могућност српске интервенције у тим догађајима према којима Србија није могла остати незаинтересована. И стварно, сав рад те Скупштине кретаће се, углавном, у томе правцу; у својим редовним сазивима за 1875, 1876 и 1877 г. она ће се махом бавити ратним припремама и ратом, ради чега је и добила назив „патриотичне” Скупштине.

Требало је, после тога, да Скупштина Адресом одговори на Кнежеву Беседу. Изабран је био одбор коме је стављено

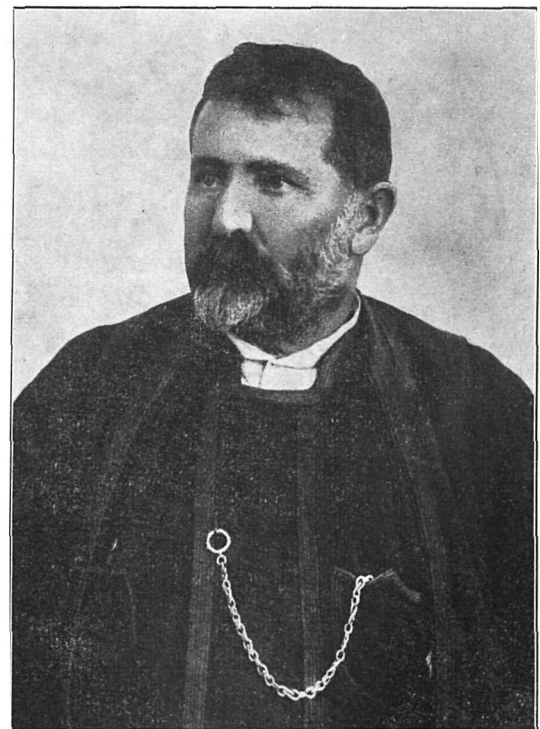
ЈОВАН РИСТИЋ

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ

АДАМ БОГОСАВЉЕВИЋ

РАНКО ТАЈСИЋ

у дужност да стилизује Адресу. Како је, међутим, устанак у Херцеговини и Босни узимао све шире размере, па је Адреса требала да садржи и некоје предлоге који су морали остати дискретни, цео поступак око тога вођен је тајно, те је Адреса имала и један тајни додатак у којем је Скупштина предлагала Кнезу мере које треба предузети.

29 августа одржана је тајна седница одбора за Адресу који је бројао 35 чланова. Присуствовали су јој и чланови владе. Одлучено је да се, пре сваког рада, утврди како народ у земљи гледа на устанак у Босни и Херцеговини. Затим су изабрана два пододбора, један за Адресу као јаван акт, а други за редакцију тајног додатка Адреси. При гласању које је у одбору вршено 1 септембра, на четвртој тајној седници постављена су члановима одбора следећа питања: 1 да ли Србија треба да се ограничи само на чување своје границе, дакле да не потпомаже устанак; и 2 хоће ли Србија помагати устанак са свим жртвама које то потпомагање буде изискивало, па макар се на тај начин изазвао и рат са Турском? Од присутна 34 члана одбора гласало је за помагање устанка 21 и за непомагање њих 12, а један се посланик уздржао од гласања.

5 септембра 1875 одржана је тајна седница пленума Народне скупштине. На окупу је било свега 112 посланика. Присуствовали су сви министри. Најпре је прочитан извештај адресног одбора у коме се каже да је одбор детаљно проучавао питања која је имао да реши и да је, уз Адресу као јаван акт, приложио и један тајни додатак, за случај ако скупштинска већина, као и већина адресног одбора, одлучи да се устанак има помагати свим сретствима, па ма се морало и ратовати с Турском. „... Решење источног питања је на прагу...“ каже се у одборском извештају. „... Србија мора имати удела у решавању тога питања, ако хоће да има удела у користима, које отуда настану. Питање о Босни постављено је мимо нас... Ми смо силом околности натерани, да следујемо у решењу тога питања, иначе је Босна за нас за свагда изгубљена и ми, не имајући у овим уским границама силе за наш народни живот, постали би најпосле плен неког силнијег суседа...“

Тајни протокол давао је влади ова овлашћења:

1 да ради помагања устанка у Босни и Херцеговини и ради наоружања и рат-

не спреме може закључити било у земљи било на страни зајам од 36,000.000 динара;

2 од ове суме за потпомагање устанка може се утрошити 12,000.000 динара. Сума од 12,000.000 динара да се употреби на ратну спрему, а у државној каси да се, за случај рата, чува сума од динара 12,000.000;

3 влада се овлашћује да устаницима може дати оружје и муницију из државног арсенала;

4 Скупштина ће изабрати један одбор од девет лица из своје средине који ће у јавности имати за циљ свршавање предмета који се имају предложити Скупштини, а у ствари ће у договору с владом вршити све послове у вези са устанком и евентуалним ратом, прегледати рачуне и одобравати их, радити на зајму у земљи и иностранству итд. Тај одбор заседаће онде где буде и влада.

Даље се предлаже и давање још неких овлашћење влади: да се за време рата смање чиновничке и свештеничке плате на половину, да се забрани извоз хране из Србије, и да се заведе нека врста мораторног стања.

Одборска мањина, која је била против рата и само за чување граница, поднела је такође свој извештај. Тај извештај вели да Срби у Србији не могу у себи угушити своја природна осећања према Херцеговцима и Босанцима нити могу остати равнодушни према њихову устанку и према њиховим патњама, но им се по могућству мора помоћи. Но како ће то помагање дати повода Турској да Србију нападне, треба да у томе случају Скупштина буде на окупу и власт узме у своје руке све док не изврши све реформе и поправке у земљи, јер би највећа бесмислица била радити на ствари устанка напољу а у земљи трпети зулум и самовољство. Овај извештај потписао је Адам Богосављевић са још четворицом другова.

После тога прешло се на дискусију ових извештаја и предлога. Тајне седнице трајале су неколико дана узастопно и пре и после подне. Министри су давали на свако питање исцрпна обавештења. Скупштина је, напослетку, са 77 гласова према 30 решила да се устанак помаже свим средствима, па ма се морало и ратовати. После тога гласано је и о установљењу сталног и тајног скупштинског одбора. Тај предлог усвојен је апсолутном већином гласова.

Кнез Милан није био истога мишљења као Скупштина. Он је био противу рата па је, после отварања седница, напустио Крагујевац и вратио се у Београд. Његовим указом од 16 септембра рад Скупштине пренесен је из Крагујевца у Београд. Четири дана трајала је сеоба Скупштине из Крагујевца, а 22 септембра седнице су настављене у Београду, у сали Велике школе. Скупштина се бавила претресањем предлога закона о општинама, јер је посао око редакције Адресе и њеног тајног додатка био већ завршен. Решен да спречи тајне скупштинске одлуке Кнез Милан је намеравао да сам, без присуства владе, објасни Скупштини своје гледиште. Влада Стевче Михајловића није могла да одобри тај поступак па је поднела оставку коју је Кнез одмах уважио. После тога је Кнез сам, без присуства министара, дошао у скупштинску седницу и једним импровизованим говором настојао да посланицима објасни свој став, питајући их имају ли поверења у њега. Кнез је налазио да још није погодна време да се Србија ухвати у коштац са Турском и нагласио могућност спољно-политичких заплета које би требало избегавати.

Састав нове владе Кнез је поверио Љубомиру Каљевићу, и она је сматрана као привремена и прелазна. Образована 26 септембра, та влада се појавила пред Скупштином 28 септембра са декларацијом којом је обећавала да ће „у садашњим приликама очувати част и достојанство Србије, узданице наше потлачене браће”. Како је претседник министарства Каљевић до тога тренутка био претседник Народне скупштине, за претседника је указом постављен Димитрије Јовановић, дотадашњи потпретседник Скупштине, а за потпретседника био је именован Алекса Здравковић.

Заседање скупштинско, са малим прекидима, настављено је после тога све до 21 јануара 1876, за које су време донесени ови закони: ** закона о устројству општина и општинских власти; закон о српском народном зајму; * одељка IV закона о мерама; измена §§ 9 и 31 устројства Велике школе; ** закона о устројству гимназија ** закона о печатњи (даје се шира слобода штампи и штампарским предузећима); ** закона о кривичном поступку; *** казног закона; ** закона о грађанском поступку и надлежности општинских судова; * тачке 2 и 4 § 8 закона о устројству окружних судова; ** закона о регулисању плата професорима; *** чл. 5 устројства војске; ** §§ 39 и 40 закона о подизању јавних грађевина; ** допуне ** §§ 69 и 70 специјалног поступка; закон о устројству генералштаба.

ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА 1877 У БЕОГРАДУ 14—16 фебруара

Кнежевина Србија током 1876 ушла је у први турски рат. У војним операцијама, током првог рата, Србија није имала успеха; морало се помишљати на примирје, па и на мир, јер је исцрпеност била велика. Акционо министарство Стевана-Стевче Михајловића које је образовано после пада прелазне владе Љубомира Каљевића било је мишљења да би требало сазвати редовну законодавну Народну скупштину, изабрану у августу 1875 године, ради консултовања о рату и миру. Кнез Милан није био тога мишљења: он је желео да се по томе питању консултује Велика народна скупштина, чије се сазивање могло предузети на основу Устава из 1869. Ради тога су, указом од 1 фебруара 1877, одређени избори за Велику народну скупштину. Избори су требали да буду извршени 8 фебруара, а 14 фебруара требала је да се састане новоизабрана Велика народна скупштина у Београду.

Бирано је 420 народних посланика, а сам резултат избора није био толико карактеристичан за међустраничке односе и унутрашњу политику, колико је израз расположења после једног рђавог свршеног рата: народни посланици који су били изабрани, у претежнијој већини, изражавали су се отворено против рата. 14 фебруара одржан је у сали Народног позоришта први претходни састанак, ради прегледа пуномоћстава. Сутрадан по заклетви посланика коју је извршио митрополит Михаило Скупштина се конституисала. За претседника Скупштине изабран је Ђорђе Топузовић, а за потпретседника Тодор Туцаковић. Отварање је извршио Кнез Милан, „усменим говором”, како је забележено у протоколима те Скупштине. Према указу којим је сазвана, Велика народна скупштина имала је да даде свој решавајући одговор да ли да се, на основама до којих се дошло преговорима, закључи мир са Отоманском Портом, или да се продужи рат. Основи пак до којих се дошло преговорима били су: 1 повратак стања које је владало између Србије и Порте пред рат; 2 обострана амнестија за све оне који су се у рату, било са које стране, компромитовали; 3 одлазак српске

војске са турског земљишта и турске војске са српског земљишта има се извршити у року од 12 дана од часа кад се потпише протокол мира.

Скупштинске седнице биле су тајне. Владу је на њима заступао министар спољних послова Јован Ристић који је Скупштини изнео сав ток дотадашњих послова око вођења рата и преговора који су по томе питању вођени.

Велика народна скупштина одлучила је гласањем да се прими мир на основама које су предложене. Истога дана када је донесен тај закључак истицао је и последњи рок примирја. Пошто је тиме завршен посао ради кога је Скупштина била сазвана, она је Кнежевим указом закључена истога дана.

14

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1876

19 јуна — 24 јула 1877

Сазивање Велике народне скупштине у фебруару 1877 није могло да утиче на рад редовне законодавне Народне скупштине изабране 3 августа 1875. У току рата она се није састајала, нити је имала утицаја на ток послова насталих после неуспешно завршеног рата. Сазвана у други редован сазив 19 јуна 1877 у Крагујевцу, Скупштина је тим питањима имала тек да се бави, утолико више што је незадовољство у земљи било велико, и што је на прагу био нови рат, сада већ у заједници са Русијом.

За претседника скупштине постављен је Димитрије Јовановић, а за потпретседника Александар Николајевић. За секретаре Скупштина је изабрала Аксентија Ковачевића, Живка Недића, Пантелију Срећковића и Илију Стојановића.

20 јуна седнице другог сазива отворене су Беседом Кнеза Милана. „Ви сте већ дали доказа разборитости и патриотизма,” наглашавано је у Кнежевој Беседи, „да могу с пуним поуздањем очекивати да ћете ви, сви до једнога, проникнути озбиљношћу времена, сложено између себе, сложено са мојом владом, радити...” Приликом израде скупштинске Адресе поднесена су два пројекта врло опречне садржине. Ипак је велику већину при изгласавању добила Адреса коју су предложили либерали. Не одобравајући даље ратовање посланици који су припадали опозицији коју су чинили конзервативци, одлучили су да поднесу оставке на посланичке мандате. 27 јуна

потписало је акт о оставци на мандат 25 посланика; оставка је објављена у седници пленума али њен текст није читан, „ради погрдних израза” које је садржавао, нити је тај текст унесен у скупштински протокол. Скупштина је уважила оставке, па су расписани избори за свих 25 упражњених мандата. Изборни резултат довео је у Народну скупштину скоро све саме присталице Адама Богосављевића и Милије Миловановића.

Прешавши на законодавни рад, Скупштина је донела ове законе: закон којим је Народна скупштина узела на знање нека привремена наређења, израђена на основу закона и законодавних одлука („ратни закони”), закон о ослобођењу ратних страдалаца од ђумручарине; закон о ослобађању пограничних страдалаца од плаћања таксе на шуму; закон о награди топографима и преписницима у Народној скупштини; закон о управи српског народног зајма (принудни зајам); закон о трошарини на пиво; *** закона о рудама; закон о буџету државних прихода и расхода за рачунску 1877 годину; закон за измирење српског народног зајма од 1876 године; закон о измени полицијске уредбе, § 4; закон о измирењу државних издатака по ванредном буџету од 1877 године; закон о преустројству учитељске школе.

Други редован сазив завршен је 24 јула 1877 године, читањем Квежева указа.

15

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1877

24 јуна — 25 јула 1878

После успешно завршеног другог српско-турског рата, којом приликом су заузети градови Ниш, Врање и Пирот, састао се у Берлину конгрес великих сила. На томе конгресу призната је независност Србије. На управи земље налазило се још увек „акционо министарство” коме је на челу био Стевча Михајловић. Народна скупштина, у току другог српско-турског рата, није се састајала, али је по завршеном Берлинском конгресу сазвана у свој трећи, и последњи, редовни сазив за 24 јун 1878 у Крагујевцу.

За претседника скупштине Кнез је, од предложених шест лица, поставио Димитрија Матића, а за потпретседника Вују Васића. За секретаре изабрани су били Илија Стојановић, Алекса Стевановић, Димитрије Стојковић и Панта Савић.

Главна питање које је имала да сврши ова Народна скупштина, било је примање Берлинског уговора, о коме је Скупштини поднео исцрпна обавештења министар иностраних послова Јован Ри-

стић. Но сем тога она је имала да донесе многе друге одлуке, да ликвидира ратно стање које је трајало неколико година.

До 25 јула 1878, када је закључена, ова скупштина донела је следеће законе: закон о буџету прихода и расхода ослобођених предела за 1878 год.; закон о узимању на знање и одобрењу привремених закона и наређења издатих за време када Скупштина није била на окупу („ратни закони“); закон о буџету државних прихода и расхода за рачунску 1878 годину; закон о потпори војних инвалида и породица погинулих војника; * закона о метарским мерама, тач. IV, чл. 35; закон о ванредним државним приходима и расходима за 1878 годину; * закона о скупштинским стенографима; закон, којим се прима међународна поштанска конвенција; закон о књижарској радњи; ** закона о устројству општина и општинских власти; * закон о допуној помоћи за ратне страдалнике; ** закона о судском поступку; закон којим се узимају на знање чланови Берлинског уговора који се односе на Србију; закон којим се одобрава уговор између Србије и Аустрије, склопљен у Берлину, о железници, трговини и о просецању Бердапа; закон којим се продужује закон о ратним страдалницима; закон о продужењу моторног стања.

Са свршеним трећим редовним сазивом, законодавној Народној скупштини изабраној 3 августа 1875 за 1875, 1876 и 1877 годину, истекао је Уставом предвиђени рок. Она је била распуштена, а одређен нови избор посланика с тим да се следећа Народна скупштина састане у новоослобођеном Нишу.

16

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ ЗА 1878, 1879 и 1880

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1878

21 новембра 1870 — 20 јануара 1879

Први избори за Народну скупштину, после прогласа независности Србије, извршени су у целој земљи 29 октобра 1878. Право избора народних посланика дато је и новоослобођеним крајевима, иако су за те крајеве важиле сасвим друге управне одредбе. Бирано је у целој земљи 129 посланика. Кнез је имао право да наименује још 43 посланика, тако да је нова Народна скупштина, сазвана за 21 новембар 1878 у Ниш, имала у свему 172 посланика. Претежну већину на изборима добили су либерали. За претседника Народне скупштине, од шест лица која је Скупштина изабрала и предложила, Кнез је поставио Тодора Туцаковића, а за потпретседника Вују Васића, док је Скупштина за секретаре изабрала Симу Живковића, Аксентија Ковачевића, Пантелију Срећковића и Ђорђа Ж. Ђорђевића.

Седнице Народне скупштине одржаване су у згради старе основне школе код Саборне цркве у Нишу. 23 новембра Скупштина је отпочела рад Кнежевом Беседом којом Кнез, на свечан начин, поздравља Народну скупштину, а нарочито посланике из новоослобођених крајева. Кнез је нагласио да после успешно завршеног рата наступа време мира, у коме ће народно претставништво имати да развије пуну своју делатност. У својој Адреси Скупштина благодари Кнезу на топлим жељама и подвлачи своју жељу да влада прихвати све оне предлоге и потребе народне, које народно претставништво буде поднело.

Законодавни рад ове скупштине био је велик и многострук. До 20 јануара 1879 г. када је закључена, ова Скупштина донела је следеће законе: * закона о подизању споменика Кнезу Михаилу; закон којим се изградња просторија за Народну скупштину одлаже за боље време; закон о српским народним новцима; закон о мехама; закон о уређењу Министарства грађевина; закон о подели присаједињеног земљишта на округе и срезове; ** закона о трошарини на пиво; *** закона о скеларини за дринске царинарнице; закон о преносу контролног одељења из Мин. војске на Главну контролу; закон о водама и њиховој употреби; закон о суђењу и законима по којима ће се судити у присаједињеним крајевима; закон о постављању по једног судије у окружним судовима за присаједињене пределе; закон о продужењу плаћања у грађанским потраживањима за ратне страдалце; закон о буџету прихода и расхода за рачунску 1879 годину; ** закона о пороти; * закона о Касационом суду; ** закона о казнителном закону; ** закона о устројству царинарнице; закон о дипломатским претставништвима на страни; * закона о шумској уредби; ** закона у устројству Министарства војске; закон о изменама и допунама закона о печатњи; *** тачке 4 члана 5 закона о пензионном фонду чиновника; закон о уређењу више женске школе; закон за одређивање комисија које ће испитивати имовно стање у присаједињеним пределима; ** судског поступка; закон о изворима за одужење дуга учињеног у рату за ослобођење и независност; закон о устројству оружног фонда; закон о ванредним државним расходима и приходима за 1879 рачунску годину.

17

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1879

1 новембра 1879 — 3 фебруара 1880

Други редован сазив за 1879 годину сазван је Кнежевим указом за 1 новембар 1879 г. у Нишу. Пред Скупштином стајао је њобилан законодавни рад: за три месеца рада она је донела преко четрде-

сет закона а, сем тога, поднела је много предлога које је требало проучити. За претседника Скупштине, од шест предложених лица, Кнез је именовао Тодора Туцаковића, а за потпретседника Вују Васића. За секретаре Скупштина је изабрала Ђорђа Ђорђевића, Алексу Поповића, Светозара Карапеша и Марка Петровића. Седнице су отворене Кнежевом Беседом, на коју је Скупштина одговорила Адресом. У питању дефинитивне редакције Адресе за дуго није било споразума између владе и скупштинске мањине коју су чинили конзервативни и радикални елементи.

Током другог редовног сазива, Скупштина је донела ове законе: ** закона о кривично-судском поступку; ** закона о Главној контроли; закон о поштанским упутницама; закон с телеграфским таксама за међународни саобраћај; ** закона о поштама, према новим метарским мерама; закон о привременим трговачким конвенцијама; *** закона о судском поступку у грађанским парницама; *** закона о чиновницима грађанског реда; *** закона о устројству општинских власти и општина; закон о устављењу народно-санитетског фонда; закон о уређењу механа и кафана као и о квалификацији механџија у присаједињеним пределима; ** закона о уређењу присаједињених предела; закон о продужењу рокова плаћања у грађанским потраживањима за ратне страдалце; закон о насељавању; закон о поступном увођењу метарских мера у целој земљи; *** закона о пословном реду у Народној скупштини; закон о уређењу Министарства просвете и црквених послова; закон о заузимању непокретних добара за употребу грађења железнице; закон о устројству војне академије; закон о регулисању положаја грађевинско-техничких чиновника; ** закона о трошарини на пиво; ** закона о Великој школи; закон о одужењу државног дуга; * чл. 6 закона о штампима; закон о професорским испитима за средње, ниже и више школе; закон о редовним државним приходима и расходима за 1880 годину; закон о уређењу аграрног одношаја у новоослобођеним крајевима; закон о ванредним приходима и расходима за рачунску 1880 годину; ** закона о старатељству; закон о уређењу Главног просветног савета; закон којим је одобрена конвенција између Италије и Србије о узајамном издавању криваца; закон којим је одобрена конвенција између Србије и Италије о консулству и настањивању.

Рад другог редовног сазива ове Скупштине завршен је Кнежевом Беседом, 3 фебруара 1880.

18

ВАНРЕДНИ САЗИВ ЗА 1880 У КРАГУЈЕВЦУ
11—25 маја 1880

За време трајања конгреса у Берлину, 26 јуна 1878 г., била је закључена железничка конвенција између Аустрије и Ср-

бије, по којој је Србија имала да приступи грађењу железница. Ту конвенцију требала је да проучи и прими Народна скупштина, и она је сазвана у ванредан сазив за 11 мај 1880. Отворена Кнежевим указом, она је имала да донесе одлуку о тој конвенцији и да се разиђе, јер је трећи редован сазив требао да буде сазван месеца новембра исте године. Скупштина се конституисала изабравши шест кандидата за положај претседника и потпретседника, од којих је Кнез за претседника именовао указом Васу Вујића, за потпретседника Атанасија Бабовића, а за секретаре Скупштина је изабрала Ђорђа Ж. Ђорђевића, Илију Стојановића, Аксентија Ковачевића и Ивана Јевтића. По томе је изабран један одбор од 27 чланова за проучавање конвенције, у коме је после дуге и исцрпне дебате, са 26 против 1 гласа, решено да се Скупштини предложи да се конвенција са Аустријом прими.

Но пре него што је извештај одбора био готов и упућен Народној скупштини на решавање, посланици опозиције, њих 37 на броју, поднели су предлог да се, ради одлуке о овој конвенцији, сазове Велика народна скупштина, или, ако то не, да сви народни посланици поднесу оставке, како би се на тај начин Кнезу дала могућност да консултује народ још пре истека рока садашње законодавне скупштине. Влада Јована Ристића није примила ни један од ова два предлога, а није их примила ни Скупштина.

Дискусија о железничкој конвенцији са Аустријом почела је у скупштинском пленуму 20 маја. Завршена је тиме што је та конвенција, са 122 против 40 гласова, била усвојена, после чега је овај ванредни сазив закључен Кнежевом беседом.

19

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
ЗА 1881, 1882 и 1883

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1881

30 децембра 1880 — 22 маја 1881

У преговорима са Аустријом с којом је требало склопити трговински уговор влада Јована Ристића наишла је на велике тешкоће: Аустрија је хтела да Србија с њом склопи такав уговор који би јој давао најшире повластице без права узајамности, заснивајући тај свој захтев на ранијим одредбама уговора које је

склапала са Турском, што се није ни мало слагало са положајем Србије као независне земље која је, како таква, имала права да сама склапа уговоре без икаквих ранијих туђих обавеза. Аустрија је хтела да у Србији заузме монополисани положај који се није слагао са српским политичким и економским интересима. Ради тога је влада Јована Ристића поднела оставку, да би Кнезу дала могућност ширих консултација и тражења излаза из тога стања. Уваживши оставку владе Јована Ристића, Кнез је мандат за састав нове владе поверио Милану С. Пироћанцу, једноме од шефова конзервативаца, који је саставио чисто конзервативно министарство, према коме ће либерална странка, до тада најјача, остати у опозицији.

Скупштина, изабрана 29 октобра 1878, са једном изразитом либералном већином, иако је имала да траје за још један сазив, Кнежевим указом 24 октобра 1880 била је распуштена, па су заказани нови избори за 30 новембра 1880 с тим да се Скупштина састане 30 децембра 1880 у Београду.

На изборима појавили су се либерални кандидати и кандидати дотадашње опозиције, коју су чинили конзервативни и радикални елементи. Изборни резултат, иако је слобода избора била загарантована, испао је неповољно по либерале: опозиција је добила 127, а либерали само 7 мандата. 30 децембра Скупштина се састала и, после верификације посланичких мандата, изабрала шест лица за претседништво, од којих је Кнез за претседника поставио Алексу Поповића, а за потпретседника Милана Кујунџића. За секретаре Скупштина је изабрала Марка Петровића, Милана Жунића, Ристу Поповића, Николу Крупезевића, Љубомира Молеровића и Лазара Петровића.

Седнице Народне скупштине држане су у дому Црвеног крста, а отворене су Кнежевом Беседом. У Беседи Кнез је наглашавао да су „управа земаљска, судство, настава, јавни саобраћај, војна снага и њезина спрема, а поглавито основни закон земље, Устав, били главни предмет Моје пажње... Налазио сам за потребно да се у тако важном земаљском питању, као што је питање о унутрашњим реформама, и земља изрази, па сам се послужио уставним правом својим, те сазвао нову Народну скупштину”. Адреса скупштинска је паразфразирала Престону Беседу. После тога

настављен је рад на предметима који су чекали на решење.

Рад овога скупштинског сазива трајао је до 22 маја 1881 године, па су за то време донети ови закони: ** закона о суђењу и о законима који ће се употребљавати у присаједињеним пределима; закон о укидању додатка чл. 50 закона о пословном реду у Народној скупштини; закон о судијама; ** §§ 242—245 закона о судском поступку у судским и грађанским парницама; закон о штампи, којим се укидају сви постојећи закони и одредбе; ** закона о давању новца под интерес из Управе фондова; закон о народној библиотеци и музеју; ** закона о гимназијама; закон о надзирању школа; општа конвенција о постројењу прве српске железнице, између српске владе и Генералне уније заступљене г. Бонтуом; закон о уређењу санитетске струке и чувању народног здравља; закон о заштити од сточних зараза; закон о заштити од говеђе куге; закон о увођењу у живот закона по струци полицијској у присаједињеним крајевима; ** закона о механама; закон о прирезу за главни школски фонд; закон о установљењу учитељске школе у Нишу; ** закона о учитељским школама; закон о учитељским платама; закон о удружењима и зборовима; закон о исплати унутрашњег зајма и реквизиције; закон о таксама; *** закона о судском поступку, § 17, у грађанским парницама; закон о примању конвенције о размени поштанских аманетних пошљака, између Србије и других земаља; ** закона о телеграфистима и њиховим платама; закон о трошковима управних власти и њихових служитеља; уговор зајма с премијама са Генералном унијом; ** закона о потпори војених инвалида; закон о редовним државним приходима и расходима за рачунску 1881 годину; *** закона о сувоземним јавним путевима; закон о устројству званичне статистике; конвенција о издавању криваца између Србије и Белгије; закон о крчмарини; закон да се материјални ратни рачуни за 1876—1879 године и контролног прегледа изузму и предају у архиву; решење о промени устава; закон о такси од дувана; закон о трешарини на дуван. —

20

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1882

30 децембра 1881 — 22 јуна 1882

Други редован сазив требао је, према указу, да почне 30 децембра 1881, али је накнадним указом одложен за 7 јануар 1882. За Народну скупштину била је подигнута једна провизорна зграда иза олтара Вазнесенске цркве у Београду. Изабрано је скупштинско часништво са Алексом Поповићем и Миланом Кујунџићем на челу, као што је било и у прошлом сазиву, а међу секретарима скупштинским такође није било промена.

10 јануара Скупштина је отворена Кнежевом Беседом, на коју је одговорила Адресом. Приликом избора одбора за Адресу, а како посланици из земље ради великих снегова нису могли да стигну

благовремено, одбор који је скупштинска већина изабрала састојао се искључиво из посланика на које се влада ослањала. То је скупштинској опозицији дало повода да, пошто није могла да учествује у раду адресног одбора, откаже даљу сарадњу при потписивању и предаји Адресе који се акт увек чинио врло свечано у самом Кнежевом двору. Односи између владине већине и опозиције заострили су се још више када је у Београд стигла вест о паду Генералне уније, с којом је био закључен уговор о градњи прве српске железнице и један уговор о зајму. Крах тога предузећа дао је опозицији повод да поднесе једно мотивисано питање, у чијем је претресању Скупштина изгубила много времена.

22 фебруара 1882 сва та питања су, међутим, бачена у засенак једним актом од историјске важности. Тога дана је, на основу споразума између Народне скупштине, Кнеза и владе, изгласан у Скупштини законски предлог којим се Србија проглашава за Краљевину. Тај законски предлог Скупштина је примила једногласно, па је за Краља Србије проглашен Милан I, дотадашњи Кнез Милан IV Обреновић, што је и проглашено на најсвечанији начин сутрадан, 22 фебруара 1882.

Тај свечани чин обележен је и једном прокламацијом Краља Милана народу. После тога Скупштина је прешла на своје редовне послове у току којих је дошло до велике заострености између појединих политичких група.

Пленум скупштински расправљао је нови предлог закона о општинама. Опозиција, а нарочито радикални елементи који су били отсудно против тога предлога, настојала је да омете доношење тога закона на тај начин што је скупштински пленум остављала без довољног броја посланика. Претседавајући Милан Кујунџић предложио је ради тога пленуму, да се огласи да су упражњена места оних народних посланика који не долазе на скупштинске седнице, као и оних који и после опомене председника напуштају скупштинску дворану у циљу да Скупштина остане без кворума. Присутна већина посланика, на три поновљена питања председникова, изгласала је овај предлог с тим, да се „влада позове да чини своје”, тј. да се распишу нови избори за упражњене посланичке мандате.

3 марта опозиција је, једним питањем које је потписало 57 народних послани-

ка (50 радикала, 7 либерала), тражила од владе да јој у року од 24 часа одговори у скупштини на интерпелације о банкротству Генералне уније и о преносу грађења железнице на неко друго друштво, иначе „опозиција ће учинити своју дужност”. Влада је, једним писмом председника министарства, изјавила да неће одговорити на то питање, и да не може допустити да јој се поставља каква било рок за одговор. Тај акт прочитан је на седници 4 марта; сутрадан свих 57 опозиционих посланика поднели су оставке на посланичке мандате.

Влада је, пошто је скупштина уважила оставке, наредила нове изборе за упражњена посланичка места. 15 маја ти накнадни избори извршени су: од 50 бираних посланика 45 њих поново су изабрани на накнадним изборима. Како је скупштина, према указу, 21 маја требала да настави рад, новоизабрани посланици дошли су у Београд, али нису хтели да учествују у раду Народне скупштине, нити су поднели пуномоћства на верификацију. Позвани једним полицијским актом да предаду пуномоћства посланици су, актом упућеним Скупштини, одговорили да неће доћи, јер сматрају решење које је донесено у пленуму 19 фебруара незаконитим, као што су незаконита била и друга акта која су била с тим у вези. Као одговор на то дошло је решење скупштинског пленума да се сви посланици, који су изабрани а нису хтели да поднесу пуномоћства, искључују из Скупштине, с тим да се нареди избор других посланика.

28 маја изашао је указ којим је одређен избор посланика за непопуњена места на дан 31 маја, дакле после три дана. Сви искључени посланици, и на томе накнадном избору, били су поново изабрани. Сматрајући пак да већ једном „искључени” посланици не могу бити поново ни бирани ни изабрани Народна скупштина, на основу предлога верификационог одбора, одлучила је да се гласови који су дати за те посланике пониште као неважећи, а да се за изабране посланике имају сматрати они посланички кандидати који су, после искључених посланика, добили највећи број гласова. У девет срезова, није уопште било других посланичких кандидата, или их је било, али нису добили ни један глас, а како су пуномоћства бирачких одбора била већ предата искљученим посланицима који су се налазили у Бео-

граду, овако проглашеним посланицима дале су пуномоћства управне власти. Искључени посланици били су удаљени из Београда, а њихова места заузели су људи који су до мандата дошли поменим решењем скупштинског пленума. Како је међу овим лицима било и таквих који су до мандата дошли само са два гласа која су на изборима за њих пала, опозициона штампа назвала их је „двогласцима”.

После тога Скупштина је прешла на рад. До 22 јуна, када је закључена Беседом, Скупштина је донела ове законе: закон о нижим пољопривредним школама; закон којим се Књажевина Србија проглашава за Краљевину, а Кнез Милан за наследног Краља Србије; закон о трговинском уговору између Србије и Велике Британије; трговинска и консуларна конвенција између Србије и Холандије; ветеринарска конвенција између Србије и Аустрије; консуларна конвенција између Србије и Аустрије; трговински уговор између Аустрије и Србије; конвенција о узајамној помоћи између Србије и Аустрије у судским делима; конвенција о издавању криваца између Србије и Аустрије; конвенција о пловидби између Србије и Аустрије; ** закона о штампи; *** закона о пословном реду у Народној скупштини; *** закона о дипломатским претставништвима на страни; ** закона о трошарини; закон о контролисању чистоте злата и сребра; закон о крчмарини; закон о грбу Краљевине Србије; *** закона по коме се суди у присаједињеним пределима; закон о аграрном зајму; закон да се у присаједињеним пределима уведу закони финансијске струке који важе за целу Краљевину; закон о монополу државне штампарије за извесне сорте артије; закон за искључиво право увоза соли у Србију, и набавка зајма за наоружање; ** закона о буџету; закон о установљењу чувара јавне безбедности; * закона о трошковима управних власти, чл. II; *** закона о исплати зајма и реквизиција; ** закона о устројству министарства војног; решење о промени устава; ** закона о судском поступку у грађанским парницама; ** §§ 58, 229, 303, 362 и 364 казног закона; закон о државним приходима и расходима за 1882 рачунску годину; трговински уговор између Србије и Грчке; консуларна конвенција са Сједињеним државама Америке; трговински уговор између Србије и Америке.

21

РЕДОВАН И ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1883
25 новембра 1882 — 11 јануара 1883

Упоредо са указом за трећи редован сазив скупштине, изашао је и указ о накнадним изборима и то у 9 срезова, у којима су раније били изабрани „искључени” посланици, у 7 срезова чији су посланици дали оставке, и у заостала 4 среза у којима избори нису могли бити извршени ради нереди. По томе се приступило конституисању скупштине, па је

за претседника постављен Краљевим указом Милан Кујунџић, за потпретседника Милош Глишић, док су за секретаре бирана иста лица као и у ранијем сазиву.

Отворена Беседом, Скупштина је одмах прешла на рад. Пошто је примила све поднесене законске предлоге, била је указом закључена 31 децембра 1882, али је другим указом сазвана у ванредни сазив за 1 јануар 1883 године да продужи рад. Ванредни сазив трајао је до 11 јануара 1883 када је Скупштина била распуштена с тим да се распишу нови избори.

У трећем редовном и једном ванредном сазиву Скупштина је донела ове законе: *** закона о механама; * закона о поштанским маркама; * закона о устројству Касационог и Апелационог суда; закон о уређењу министарства народне привреде; закон о општинским кошевима; закон о уништају државних папира од вредности; закон о телеграфу; ** закона о гимназији и реалци; закон о установљењу црквеног фонда; ** закона о црквеним властима православне вере; закон о основним школама; закон о уређењу свештеничког стања; закон о ковању ситног новца од никла; закон о мерама против филоксере; закон о трошарини на дестилсане спиритуозне течности; закон о буџету државних прихода и расхода за рачунску 1882/1883 годину којим се заводе благајнички бонови-записи; ** закона о подизању јавних грађевина; закон о устројству војске; закон о војној администрацији; закон о устројству министарства војске; закон о лекарима казнених завода; *** закона о потпори војних инвалида; закон за ученике гимназије и реалке; закон о Народној банци; * закона о устројству оружног фонда; ** закона о војним лицитацијама и набавкама; *** закона о давању под интерес новца из Управе фондова; закон о орденима и медаљама; консуларна конвенција између Србије и Немачке; трговински уговор између Србије и Немачке; закон о општој царинској тарифи; уговор о пријатељству, трговини и пловидби између Србије и Француске; декларација о заштити књижевне, уметничке и индустријске својине између Француске и Србије; консуларна конвенција између Србије и Француске; —

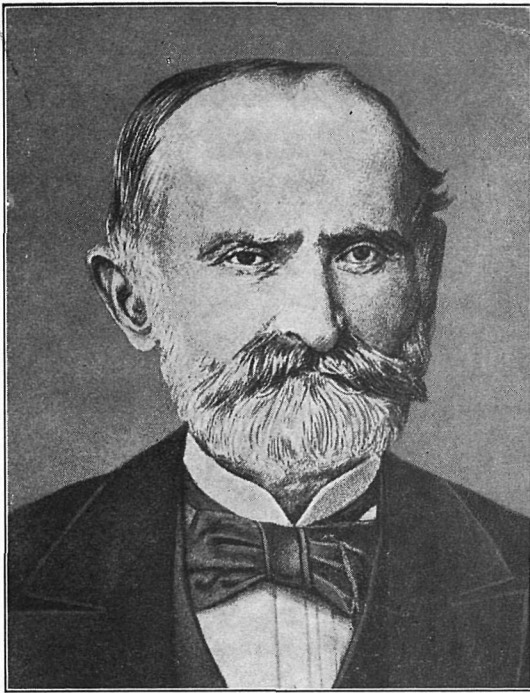
22

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1883, 1884 и 1885

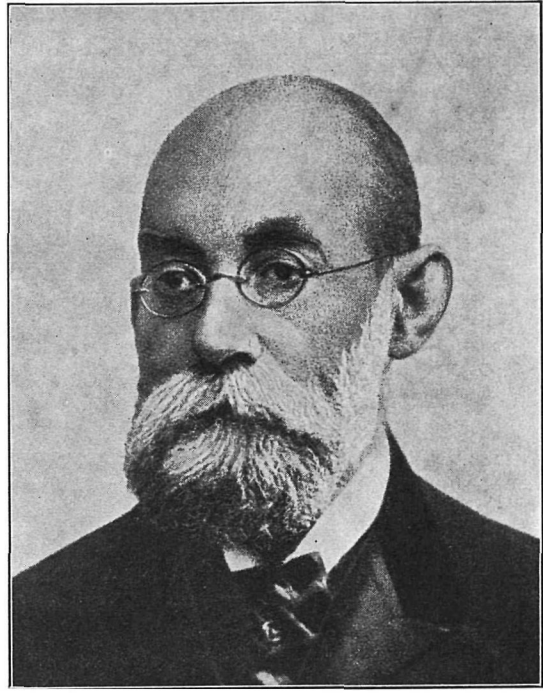
ВАНРЕДНИ САЗИВ
15—22 септембра 1883

Питање промене некојих уставних одредаба из Устава од 1869 додиривано је, у прошлим двама законодавним скупштинама, у више махова. Чак су, на крају сесија, доношена и решења о промени Устава, али то је питање остајало непрестано отворено. Распуштајући Скупшти-

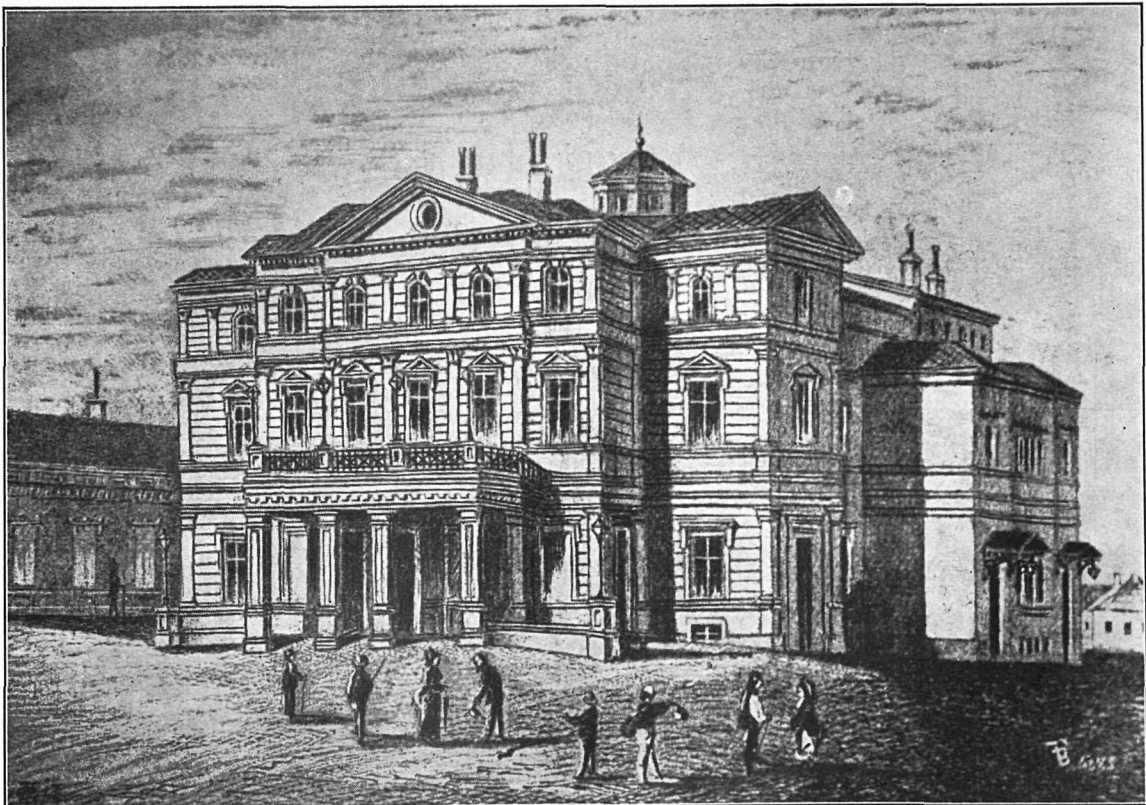

ЈОСИФ ПАНЧИЋ

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

Српско народно позориште у Београду

ну из прошлог периода, влада Милана Пироћанца поново је покренула то питање и Круни предложила да се у целој земљи изврше нови посланички избори за Законодавну скупштину, надајући се при томе да ће за себе моћи да постигне једну парламентарну већину, како би доцније, према уставним одредбама, могла да изврши изборе за Велику народну скупштину која је једино била надлежна за питање измене Устава.

Краљевим указом били се одређени избори за 7 септембар 1883, с тим да се новоизабрана Скупштина састане у ванредан сазив 15 септембра како би узела у претрес железничку конвенцију са Аустријом, Турском и Бугарском. Резултат избора показао се као неповољан за владу Милана Пироћанца и напредњаке: опозиција је на изборима добила 102 мандата, (радикали 72, либерали 30), према 24 мандата колико су у свему добили напредњаци. У осам срезова избори су протекли у неред у или уопште нису били ни извршени. Краљ је, на основу Устава, имао право да постави још 44 посланика; на предлог владин он је то и учинио, али ни тај број није био довољан да би осигурао влади потребну већину за рад.

Први претходни састанак одржан је 15 септембра. Рад око верификације мандата и избор шесторице посланика који ће бити приложени Краљу да постави скупштинско претседништво, завршен је до 21 септембра. Међутим је влада Милана Пироћанца поднела оставку, па је Краљ мандат за састав владе дао Николи Христићу, који је образовао своје министарство. Од шест изабраних лица, Краљ је за претседника Народне скупштине поставио Симу Несторовића, за потпретседника Арсу Дреновца, а за секретаре изабрала је Народна скупштина Алексу Новаковића, Рашу Милошевића, Велизара Кундовића и Јанка Пурића. Скупштинско часништво било је опозиционо, док су кандидати које су за претседништво предлагали напредњаци добили само 50—55 гласова.

22 септембра Скупштина је отворена читањем Краљевог указа. Указ је прочитао претседник министарства Никола Христић. Одмах иза тога прочитан је други указ којим се Скупштина одлаже на неодређено време.

21 октобра 1883 букнула је Тимочка буна. Истога дана проглашен је преки суд у појединим окрузима, а суспен-

довани су, на основу једне уставне одредбе, у целој земљи закони или делови закона о штампи, о удружењима и зборовима, и др. Главни одбор радикалне странке оптужен је и његови су чланови затворени изузев Николу Пашића који је успео да пређе у Земун и одатле у Бугарску и Аце Станојевића. Неколико дана по томе Народна скупштина била је указом сазвана за 30 децембар, у први редован сазив, али је истога дана, другим указом, била распуштена. Трећим указом избори за Народну скупштину одређени су за 25 јануар 1884 године.

23

ПОСТАНАК И ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА

У патријархалним, сељачким скупштинама, онаквим какве су биле почевши од првог српског устанка па до доношења Устава из 1869 и после њега, до 1881 године, политичких странака у Србији није било. За време владавине Милоша и Михаила, па и за време првог Намесништва, о политичким странкама и „партијама” говорило се као о једном великом злу кога се треба клонити и коме не треба наседати. Ради тога се до 1874 године народни посланици у појединим скупштинама нису делили на странке, иако се са доста сигурности могло знати да ли су присталице владе која је у томе тренутку на управи земље или не.

У једној патријархалној сељачкој и малограђанској средини каква је била у Србији педесетих година XIX века, где се власт делила између Кнеза и једне бирократске установе као што је био Савет, под Уставом какав је био Турски из 1838 године, није се могло ни мислити о увођењу једног претставничког режима. Политичке странке, да је и било осталих услова за њихов развој, остале би без икакве сврхе. Школоване интелигенције која би могла да их ствара и преноси у народ није било ни толико да би се њом попунила само најважнија чиновничка места у суду, полицији и финансијским установама. Сем тога није било слободне штампе и закона о зборовима и удружењима, без чега се не може ни замислити нормалан развој страначког живота.

Ако није било услова за развој политичких странака, то не значи да се поли-

тички живот није развијао, и да није било политичких идеја и покрета који су утицали на развој унутрашње и спољне политике у земљи. Још за време прве владе Кнеза Милоша, било је на пр. „русофила” и „туркофила”, по чијем се самом називу може видети њихова политичка концепција. „Уставобранитељи”, који су тај назив добили не стога што су били присталице уставности схваћене у модерном смислу те речи, него што су отсудно били за Турски устав из 1838 који је ограничавао Кнеза и уводио олигархијски систем управе, такође су један политички покрет великих размера који нису носили само творци тога покрета, него и широки народни слојеви, којима је Тома Вучић Перишић умео да се наметне за вођу. Напоследку, главни чиноци Светоандрејске скупштине из 1858 нису били само обреновићевци „људи из народа” жељни да изврше смену династија: њихови интелектуални вођи били су либерали, Јефрем Грујић и његови другови, т.зв. „либерали из 1858” који су школовани на страни, нарочито у Француској, где су могли да се довољно упознају са либералним идејама. Све политичке доктрине, разуме се, у Србију долазиле су са Запада, преко интелектуалаца који су се тамо школовали; млади људи који су их доносили са стране били су прва довољно школована интелигенција која је, по повратку у земљу, убрзо заузимала најважније положаје у држави и друштву одакле је могла да ради на остварењу тих идеја. Либерализам је, дакле, прва политичка доктрина која је у Србију пренесена; његов утицај осетио се јако на Светоандрејској скупштини 1858, и, доцније приликом стварања Уједињене омладине српске коју су, у најбољем делу, сачињавали србијански омладинци либерално расположени и војвођански народњаци.

Сем тога постојала је и јака политичка група т. зв. „староконсервативаца”, коју су сачињавали елементи са Илијом Гарашанином и Јованом Мариновићем на челу. За време друге владе Кнеза Михаила њихов број се знатно умножио већ самим тим што је та група имала целокупну државну управу у својим рукама за цело време друге владе Кнеза Михаила. За разлику од либерала, који су још од Светоандрејске скупштине истицали начело народне суверености, истичући према бирократском Савету Народну скупштину која треба да буде извор и утока власти, староконсер-

вативци и конзервативци уопште налазили су да народ није зрео за политичке слободе и такве установе и да власт, како законодавна тако и извршна, треба да буде усредсређена у рукама Кнеза и Савета. Ипак је први српски Устав из 1869 године, донесен за време првог Намесништва, водио много више рачуна о либералним тежњама и завео једну Народну скупштину која је, иако није одговарала пуном принципу народне суверености и претставничког режима, значила отсудан прелаз ка једном таквом режиму. Народне скупштине које су биране и сазиване на основу тога Устава имале су Уставом и другим специјалним законима одређен круг рада; оне су биле биране директно од народа; оне су, шта више, биле толико народске, да је у њима преовладавао сељачки елемент, тако да је уставотворац, предвиђајући да ће оне бити такве, и да без претставника интелигенције неће моћи да одговарају својој стварној сврси, морао да заведе и установу т. зв. „кнежевих посланика” — у циљу да на тај начин у Скупштину уђу и претставници интелигенције.

Такво стање трајало је све до 1874, када се у Скупштини већ јасно оцртавају контуре странака, иако још увек у ствари без једне одређене и законски уређене и зајамчене страначке организације. Ту су, пре свега, били либерали, као најмногобројнија странка, са Јефремом Грујићем на челу. По снази други за њима били су конзервативци, које је предводио Јован Мариновић. Трећу, најмању странку чинили су радикални елементи који су у Скупштини претстављали Адам Богосављевић и Милија Миловановић. Од тога времена странке почињу да се формирају, а њихово се постојање више не крије; у политичким листовима истиче се потреба страначке организације и тврди да све невоље долазе отуда што, у исто време када је заведен претставнички режим, нису истовремено организоване европски уређене странке.

1881 године напредњаци су донели закон о зборовима и удружењима, чиме су стварно створени услови за развој политичких странака. Ти закони, заједно са једним слободоумним законом о штампи, омогућили су да се странке стварно и створе. До краја 1881 организоване су Народна радикална, Либерална и Напредна странка; за дуги низ година оне ће се једино и смењивати на управи земље.

Либерална странка. — Поме-нуто је да је либерализам, као политичка идеологија, и код нас тежио за тим да се заведе начело народне суверености и, с њим у вези, претставнички режим. Те идеје су исповедали либерали за време рада Светоандрејске скупштине 1858, и оне су добиле свој израз у Закону о Народној скупштини који је та Скупштина донела. Јефрем Грујић, Владимир Јовановић, Јован Илић, Милован Јанковић и њихови другови који су били вођи тога либералног покрета, сматрали су да је нужно да осигурају тесну сарадњу са којом групом која би имала јачи ослонац у широким народним слојевима; пред пад уставобранитељског режима обреновићевци су били најјачи, па су Грујић и другови направили с њима, као са „људима из народа” споразум о заједничком раду. Ти обреновићски расположени „људи из народа” и интелектуалци Јефрем Грујић и његови другови стопили су се, током времена, у једну политичку групу. То су либерали из 1858, за разлику од либерала из 1868, којима ће на чело стати Јован Ристић.

Под режимом Кнеза Михаила који је био конзервативан, либерали из 1858 нису били радо виђени. Били су, чак, и прогоњени. Но после смрти Кнеза Михаила, када су Миливоје Блазнавац и Јован Ристић образовали Намесништво, и када се пре свега морала извршити промена Устава, Намесништво је прекинуло староконзервативни курс и настојало да око себе окупи умерене либерале у чијим је концепцијама и донесен Устав из 1869. Либерали из 1858 били су против тога Устава; они нису хтели да за њега приме одговорност; налазили су да је подношљив једино стога што је њиме усвојено начело народне суверености, услед чега је законодавна власт бар делимично била пренесена са Савета на Народну скупштину која је, после толиких борби, ипак била зајемчена Уставом и „добила своје биће”. Либерали који су учествовали у раду при доношењу Устава из 1869, којима ће после свршеног Намесништва на чело доћи Јован Ристић, названи су либералима из 1868. Те две либералне групе, према времену и потреби, водиће одвојену или заједничку акцију, која је била од највећег значаја за време првог и другог српско-турског рата (1876—1878), а ујединиће се тек у јесен 1881 у једну странку која је до-

била назив Либерална странка док је, у ствари, званично била пријављена као Дружина за потпомагање српске књижевности. На чело странке дошао је тада дефинитивно Јован Ристић, а то је било утолико лакше што се стварни оснивач либералне странке у Србији Јефрем Грујић већ пре тога повукао из политичког живота.

Главни људи Либералне странке били су, сем Јефрема Грујића, Владимира Јовановића, Стевана-Стевче Михајловића, Милована Јанковића и Јована Илића још и Стојан Бошковић, Алимпије Васиљевић, Живко Карабиберовић, Тодор Туцаковић, Љубомир Каљевић, Радивоје Милојковић, Димитрије Матић, Панта Јовановић, Живан Живановић и други. Странка није имала своју организацију која би била распрострајена у целој земљи; она није имала страначке одборе; њену снагу у народу претстављали су појединци, у првом реду обреновићевске династе, богати поседници и имућнији сељаци, сеоске газде и, по варошима, главни трговци и чиновништво, ниже и више, кога је било много, нарочито у полицији и суду јер су либерали, са малим прекидима, владали у земљи више од две деценије. Тек после 1881, либерална странка почела је да држи зборове по земљи и да полаже на то да путем усмене страначке пропаганде придобија за себе присталице у широким народним слојевима. Насупрот томе, либерали су увек имали добро редиговану штампу. У ступцима те штампе писали су њихови најјачи људи; она се читала по верошима и давала тон целокупној политици за дуги низ година; но у село та штампа није никада могла да продре.

Либерална странка била је националистичка странка која се није колебала да томе интересу, према приликама и потреби, подреди сваки други интерес. Главне националне тековине, успешан рат 1878, добијање независности после Берлинског конгреса и т. д., она је, не без разлога, приписивала себи. А што је исто тако важно, Либерална странка била је стварно носилац и творац претставничког режима чија се неминовна потреба, што даље све више, истицала као онај једини начин којим народна сувереност може да дође до израза.

Напредна странка. — Конзервативци били су она политичка група на коју се ослањао Кнез Михаило за време целе своје друге владе. Њихов вођ био

је Илија Гарашанин, једини претставник уставобранитељског режима који је преживео слом тога режима и успео да за време владе Кнеза Михаила настави политичку активност. Консервативци су били људи који су, пред државним разлогом, потискивали све остале; они су сматрали да народ није зрео да би сам собом могао управљати; треба дакле да буде управљан строгим законима преко једне интелигенције која је позвана да мисли о његову добру. Консервативци су, стога, били против Устава из 1869, јер је он законодавну власт са Савета пренео на сељачку скупштину. У својој даљој еволуцији после староконсервативаца дошли су младоконсервативци — и они су постали група слободоумне западњачке интелигенције која је желела да од наше патријархалне земље направи модерну европску државу чији ће се даљи живот развијати на строгој законитости, која неће допуштати ни деспотизам одозго, ни деспотизам одоздо.

Староконсервативце претстављали су Илија Гарашанин, Јован Мариновић, Данило Стефановић, Никола Христић, Филип Христић, Ђорђе Ценић, Коста Цукић, Ђорђе Топузовић, и други, док су се на челу младоконсервативаца нашли Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Адам Чумић, Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић. Из тих елемената састављане су многе владе којима су смењиване владе проистекле из либералних редова; младоконсервативци су, једно време, тесно сарађивали и са радикалима, јер је између те две политичке групе било доста додирних тачака, нарочито кад се радило о борби против либерала.

10 јануара 1882 младоконсервативци су се организовали у Напредну странку и утврдили свој програм у коме је било много либералних тенденција. Као и Либерална странка, ни Напредна странка није ништа предузимала да своју политичку организацију пренесе на широке народне слојеве. Они су се ограничавали само на то да по варошима држе своје зборове, док у села нису залазили. Они никада нису имали једног шефа који би странку водио и био одговоран за поступке вођства: на њиховом челу стајао је квартал Пироћанац—Гарашанин—Новаковић—Мијатовић, у коме су несагласности биле и могућа и честа појава.

У почетку свога рада, Напредна странка само је проширила тежње младоконсервативаца: као странка слободоумне

западњачке интелигенције, напредњаци настојали су да убрзају процес модернизације земље по сваку цену. Државни буџет под напредњацима нагло је растао; установе које су гарантовале слободни развој ницале су брзо и биле предмет нарочите пажње првих напредњачких влада које су у њима гледале гаранцију како за свој тако и за успех целе земље. Наишавши на отпор код осталих странака, а нарочито код радикала који су се нагло снажили и држали у рукама широке сељачке слојеве а преко њих и Скупштину, напредњаци су постепено почели да напуштају свој доктринарни либерализам и све више постајали дворско-консервативна странка којој је власт давана кад год се налазило да је потребно једном оштром стегом уразумити остале странке и обуздати њихове тежње.

Напредна странка била је странка крутог етатизма, пред којим је падао сваки други интерес; све акције које је спроводила и спровела, биле су срачунате само на тај интерес. Она је била странка западњачке интелигенције, која се није много освртала на то шта ће се о њој мислити у широким слојевима, чија јој је сарадња требала само за време изборне борбе. Кад су, силом прилика, напредњаци морали да напусте либерално доктринарство, настојали су да га замене политичким рационализмом који је пред очима имао само државу и њен интерес. Тај свој став они су умели да бране свим средствима, па и оштром реакцијом кад год је било потребно.

Н а р о д н а р а д и к а л н а с т р а н к а. — Најмлађа по пореклу и постанку, а најстарија по својој политичкој организацији, Народна радикална странка — радикали су имали своју одлично организовану странку пре либерала и напредњака — почела је да се формира тек за време Намесништва и под Уставом из 1869 године. За време Намесништва појавио се Светозар Марковић, као присталица социјалистичких начела који је, уз интернационалу, величао и Париску комууну; за разлику од осталих политичких доктрина које су у Србију долазиле са Запада, идеје Светозара Марковића долазиле су у руској редакцији. Тек доцније, социјалистички круг око Светозара Марковића усвојио је један много умеренији социјалистички програм немачких социјалиста Бебела и Либкнехта. Светозар Марковић и њихови другови

тражили су укидање бирократског система; државни живот требао је, по њима, да се развија на најширој општинској самоуправи, с тим да се земља прогласи за општинску својину и на тај начин створи једна општинска заједница-комуна.

Око Светозара Марковића окупљала се млађа интелигенција, а његове идеје тешко су могле да продру у село. Широким масама оне су остале неприступачне већ и стога што су тражиле укидање приватног власништва на које се сељак, нарочито после аграрне реформе која је била извршена упоредо са чишћењем Турака из Србије, био потпуно навикао и сматрао је најбитнијим делом својих права. Требало је, дакле, да се јави неко ко ће те идеје прерадити за сељачку масу. Тај посао пао је у део Адаму Богосављевићу, једном познатом народном трибуну који је као члан народних скупштина за време Намесништва и доцније могао да их проповеда и практично тумачи и у самом Народном претставништву у коме је највећи део чланова припадао сељачкој класи која је његове предлоге радо слушала и врло често примала.

Марковићеву критику бирократског система, Адам Богосављевић прерадио је популарно за сељачку масу: чиновници су зло које народ не може да подноси. Заједно са Милијом Миловановићем који се у тим скупштинама такође јавља као члан, он је постепено израдио једну сељачку класну идеологију, која ће од идеја Светозара Марковића задржати само оно што није идеалистичко и што се, борбом, могло остварити и спровести. Њих двојица тражила су пуну једнакост за све слојеве грађана у земљи. Да ће сељачки елеменат при томе однећи превагу, разумевало се само по себи, јер је тај елеменат био најпретежнији и најмногбројнији.

„Адам — Милијина странка” како је у прво време називана радикална група, имала је и два суборца на интелектуалном плану. То су били Никола Пашић, који заједно са Адамом Богосављевићем улази у Народну скупштину, и Пера Тодоровић, један од најбољих новинара из тога времена. Идејама Адама Богосављевића они су дали онај конкретни, практични политички облик, који је био безусловно нужан за рад како у Народном претставништву тако и у народу. Радикална странка после тога почела је на-

гло да се шири. Она у свим местима уводи своје организације и постаје не само странка села, него и странка у коју се организују и интелектуалци. Најпре у споразуму са либералима, а доцније са напредњацима, радикали излазе на изборе, на којима односе победу. После тога су је редовно односили и сами, тако да су у скупштинама за време напредњачког режима увек добијали велику већину. Под тешким напредњачким режимом, какав је на пр. био онај са Милутином Гарашанином на челу, за време и после Тимочке буне, њихова већина у народу била је исто тако сигурна.

8 јануара 1882 године изашла је „Самоуправа” као главни орган новоосноване Народне радикалне странке. На челу листа био је објављен страначки програм, у коме су се огледале идеје Светозара Марковића и Адама Богосављевића. Програм је потписало 38 народних посланика, на челу са Николом Пашићем. Страначки статут израђен је такође те исте године, и он је предвиђао организацију месних страначких одбора по целој земљи, што није имала ни једна друга организована странка. Са добром штампом и добрим вођством коме је на челу стајао Никола Пашић, радикали су ушли у сељачке масе и постигли један од највећих успеха у српској политичкој историји.

24

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ за 1883, 1884 и 1885

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1883

6 маја — 16 јуна 1884

Тимочка буна била је угушена. Пет дана пред изборе који су били одређени за 25 јануар 1884, укинута је ванредно стање у свим окрузима у којима је било проглашено за време трајања буне. Избори су протекли у миру и Напредној странци дали готово све мандате, док су радикали и либерали добили само десет мандата, јер они у већини случаја на изборима нису ни постављали своје листе. По завршеним изборима и пре него што се Скупштина састала, влада Николе Христића поднела је оставку па је нову владу образовао Милутин Гарашанин.

Пошто је Краљ Милан именовао још једну трећину од укупног броја посланика, а на та места били су постављени искључиво чланови Напредне странке.

Скупштина се састала 6 маја 1884 у Нишу, у основној школи код Саборне цркве. Верификација мандата текла је без задржавања. Претседништво Скупштине конституисано је на тај начин што је Краљ, од шест предложених лица, за претседника Скупштине поставио Милана Кујунџића, а за потпретседника Милоша Ј. Глишића. Скупштина је изабрала за секретаре Арона Нинчића, Антонија Пантовића, Живојина Симића, Светозара Весовића и Станоја Димића.

9 маја Скупштина је отворена Беседом на коју је одговорила Адресом. Главни мотив та два акта била је Тимочка буна. По томе се прешло на претрес законских предлога, па је Скупштина донела ове законе: конвенцију о заштити индустријске својине са другим државама; конвенцију о заштити подморских каблова са другим државама; * закона казненог, § 372, који говори о кажњавању механџија; ** закона о фуражи; закон о устројству Војне академије; закон о урачунавању предавачких година службе у године указне службе; закон о таксама којим се укидају сви досадашњи таксени закони; ** закона о штампима; ** закона о устројству општинских власти; ** закона о трошковима управних власти; закон о жандармерији; закон о премештају села из среза у срез; ** закона о уређењу санитарске струке; закон о удружењима и зборовима, којим се укида ранији; *** закона о подизању јавних грађевина; * закона о заузимању непокретних добара за грађење железница; буџет државних прихода и расхода за 1883/1884 годину; закон о државном зајму из 1884 године; закон о варошкој трошарини у Београду; * закона о регулисању положаја техничара; закон о попису људства и имовине; закон о непосредном порезу; закон о пореским одборима и порезницима; * закона о одужењу државног дуга; * закона о општој царинској тарифи; додатак закону о српским народним новцима; закон да се на свим пограничним царинарницама крај Саве, Дунава и Дрине не наплаћује превозна такса на приватне превозе од лица; закон да се укине решење о наплати царине на рибу која долази из Аустрије; *** закона о трошку посланика на Народној скупштини; закон о замени ситног бакарног новца; закон о другом одељењу суда Нишког; закон за постројење и експлоатацију железница од Лапова до Крагујевца и од Велике Плана до Смедерева; буџет за 1884/1885 годину државних прихода и расхода; * закона о реквизицији; закон о искључивом праву продаје барута и динамита; закон о трговању дуваном; закон о узимању на знање свих привремених закона и наређења, издатих за време док Скупштина није била на окупу и њихово одобрење; закон о приступу конвенцији о филоксери која је потписана у Берну; железничко полицијски закон.

У току рада ове скупштинске сесије дискутовано је и једно крупно спољно-политичко питање о коме нису донешена никаква законодавна решења. У питању су били односи са Бугарском, која је на својој територији дала учешће радикалским бегунцима после Тимочке буне, држала у Софији Митрополита Михаила који је био протеран из Србије, и није показивала нимало склоности да регулише т. зв. Бреговско питање. По тону којим је вођена та ди-

скусија, и према мерама које је влада предузела опозивањем свога претставника из Софије, дало се наслутити да ће са Бугарском у најскоријем времену доћи до тешких заплета.

25

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1884

3—23 априла 1885

У други редован сазив за 1884 скупштина је сазвана за 30 децембар 1884, али је одмах указом одложена до 15 маја, ако се не укаже потреба да се и раније позове. Потреба се, заиста, и указала, па је Скупштина сазвана за 3 април 1885 у Нишу. За претседника био је указом постављен Ђорђе Павловић, а за потпретседника Урош Кнежевић. За секретаре Скупштина је изабрала Петра Тирића, Илију Мојсиловића, Светозара Весовића, Михаила Михајловића, Миту Поповића и Трифуна Јеремића. Краљева Беседа сем законодавног рада помињала је још и односе са Бугарском који, после прекида, нису били обновљени. Скупштина је одговорила Адресом у којој се, први пут после Тимочке буне, појављује и радикално-либерална опозиција, са засебним предлогом Адресе у коме се залаже за споразум са Бугарском и мирно решење свих спорова који су тражили решење. Било је и говора о промени Устава, али је претседник министарства Милутин Гарашанин изјавио да влада нема намере да предлаже измену Устава. Што се тиче Бреговског питања и односа са Бугарском Гарашанинова влада је налазила да је потребно заузети такав став који ће Бугаре присилити на решење у концепцијама које су биле јасно означене у Беседи.

До 23 априла, када је овај сазив закључен, Скупштина је донела ове законе: ** закона о судском поступку у грађанским парницама; закон о пензији учитељских удовица и њихове деце; ** закона о основним школама; трговински уговор између Србије и Белгије; консуларна конвенција између Србије и Белгије; ** закона о непосредном порезу; закон о службеном оделу полицијских чиновника; закон о обавези уклањања заразних материја при отправљању стоке на лађама и железницама; *** § 356 кривичног закона односно слугу и слушкиња; *** закона о местима у Србији које су околне вароши, варошице или села; ** закона о војним набавкама; ** закона о војној администрацији; закон о обавези накнаде штете при железничким несрећама; * чл. 23 закона о устројству вароске; ** закона о мерама против филоксере; закон о чувању пољског имања; ** закона о исплати унутрашњег зајма; * закона о буџету, § 9; ** закона о искључивом праву производње и продаје барута; *** закона о реквизицији; *** закона о устројству општина и општинских власти; *** закона о трошарини у Београду.

ВАНРЕДНИ САЗИВ ЗА 1885

19—23 септембра 1885

1 септембра 1885 извршен је т. зв. „Пловдински преврат” којим је бугарски Кнез Батемберг заједно са бугарским политичарима извршио уједињење Бугарске и Источне Румелије. Тај чин извршен је упркос постојећих међународних уговора а значио је снажење Бугарске, чиме је равнотежа балканских земаља била знатно поремећена. Краљ Милан, желећи да очува постојећу равнотежу, сматрао је да се то, у крајњем случају, може постићи ратом. 9 септембра војска је стављена у ванредно стање; другим указом обустављене су одредбе чл. 32 Устава (слобода говора и писања); трећим указом сазвана је ванредна сесија Народне скупштине за 19 септембар у Нишу.

Заказаног дана Народна скупштина састала се и конституисала, са часништвом из прошлог сазива. 20 септембра отворен је сазив Беседом, која се бавила искључиво односима са Бугарском и истицала значај поремећености равнотеже и повреде Берлинског уговора од стране Бугарске. Адреса је тражила статус кво анте. Скупштинска Адреса усвајала је мере које су предузете и наглашавала да „народ српски не може равнодушно гледати како се руши основ данашњег положаја међу балканским народима”.

Скупштина је, сем тога, изабрала један велики одбор коме је стављено у дужност да прегледа све законске предлоге које је влада припремила да не би била неприправна за случај рата. За председника одбора изабран је Милан Пироћанац. Сви предлози овога одбора примљени су акламацијом. 23 септембра скупштинске седнице су закључене читањем Краљевог указа.

У овоме ванредном сазиву донесени су следећи закони: закон о пуштању у тецај ситног бакарног новца; закон о државном зајму; закон о монополу дувана; закон о настањивању војске; закон о набавци војених потреба новцем за време рата и ратног спремања; ** закона о Народној банци; закон о послузи војске; војни кривични закон; измене, допуне и додатци првом делу војно-судског закона из 1864 године; закон о допунама и додатцима закона о устројству војске.

Српско-бугарски рат који је наступио после доношења ових скупштинских одлука, завршен је повраћајем у стање које му је претходило, што је у исто време значило и неуспех политике Краља Милана. Стање у земљи после свршеног рата било је тешко, тако да је Краљ Милан нашао за потребно да амнестира све радикалне прваке осуђене због Тимочке буне, који су се налазили на издржавању казне у појединим казаматима, изузевши оних који су се, као Никола Пашић и Аца Станојевић, налазили у иностранству и били осуђени *in contumaciam*. Краљ Милан је после тога покушао да оствари сарадњу између радикала и напредњака, али се та сарадња показала као немогућа. Супротно томе, била је могућа сарадња Народне радикалне и Либералне странке, о чему је био направљен и један формалан уговор између главних претставника тих странака. Влада Милутина Гарашанина нашла је за потребно да при таквом стању ствари консултује бирачко тело. Ради тога је изашао 24 марта 1886 указ којим је Народна скупштина, изабрана 25 јануара 1884, била распуштена, с тим да се нови избори изврше 26 априла 1886.

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ

за 1885, 1886 и 1887

ВАНРЕДНИ САЗИВ ЗА 1885

30 јуна—13 јула 1886

Избори, који су вршени у целој земљи 26 априла 1886 г. протекли су под врло тешким околностима. Тек пре мало времена Србија је изашла из једног рата који није био победоносан и који је земљу коштао врло много у крви и новцу; финансијска снага земље била је исцрпена; нереди после рата нису престајали, праћени опасном хајдучијом која се није могла савладати ни најоштријим мерама. Краљ Милан је у неколико махова помишљао на абдикацију али није абдицирао једино услед отпора председника министарства Гарашанина, као и ради благонаклоног држања Аустрије према његовој личности. На изборе изашли су напредњаци сами с једне, и радикали с либералима, с друге стране. Власт је поштрила мере које су требале да јој осигурају успех, али су избори ипак дали већину радикалима и ли-

бералима, и то такву већину која је једва паралисана на тај начин што је једна трећина именованих посланика била искључиво из редова Напредне странке. Сем тога, избори су вршени тек пет дана после укидања ратног стања, уз строгу полицијску стегу, којој је мах дао сам Гарашанин једним расписом у коме је изјављивао да ће „сваки изборни неуспех сматрати као неискреност и неспособност полицијских органа”.

Приликом верификације мандата, 33 мандата опозиције била су оспорена, а местимично су вршени и накнадни избори. За претседника Скупштине указом је био постављен Ђорђе Павловић, а за потпретседника Милан Жунић. За секретаре Скупштина је изабрала Кузмана Паштровића, Илију Стошића, Милоја Влајића, Милована Маринковића, Живка Седларца и Љубу Новаковића.

7 јула 1886 седнице су отворене Беседом, на коју је Скупштина одговорила Адресом. Сутра дан по свечаној предаји Адресе у Двору, седнице првог редовног сазива биле су закључене, па је одређено указом да се Скупштина сазове у други редован сазив 15 јули т. г. Према томе, ова скупштинска сесија не бележи ни један свршени закон; она је имала само да ликвидира ситуацију створену српско-бугарским ратом.

28

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1885

15 јула — 25 јула 1886

У другом редовном сазиву који је сазван за 15 јули 1886 часништво Народне скупштине остало је исто које је било у првом. Седнице су отворене указом; главни посао у овој сесији био је да се приме на знање и одобре закони и остале одлуке које су донесене пред почетак српско-бугарског рата и за време његова трајања. Тако је Скупштина донела „закон о узимању на знање и одобрењу привремених закона и уређења издатих за време кад Скупштина није била на окупу”, и сем тога низ важнијих закона привредног карактера. Скупштина је донела: закон о установљењу девојачке школе; ** закона о потпори војних инвалида; закон о установи приправне школе; *** чл. 1 закона о фуражи; закон о регалној такси за петролеј; закон о регалној такси за жижице; закон о укидању извозне царине на кукуруз; закон

о ослобођењу вина и ракије од извозне царине; закон о трошарини на шпиритус; закон о зајму на обвезнице Управе фондова; закон о исплати привременог дуга; закон о узимању за државу акција друштва за закуп дуванског монопола у Србији; закон о примању одредаба донесених на међународном поштанском конгресу у Лисабону; закон којим се за Србију примају закључци Међународног конгреса телеграфског у Берлину.

29

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1886

5 октобра — 2 новембра 1886

У наставку свога рада који је вршила у месту свога сазива, у Нишу, од 5 октобра до 2 новембра 1886 године, Народна скупштина није бирала ново часништво. За време њеног рада донесени су ови закони: * закона о касапницама; закон о продужењу рока за ново постројење механа у присаједињеним пределима; закон о укидању државних надлештава и звања; ** закона о уништају државних папира од вредности; ** закона о црквеним властима православне вере; ** закона о устројству богословије; ** закона о гимназијама; ** закона о уређењу више женске школе; ** закона о уређењу учитељских школа; ** закона о порезу; закон о буџету државних прихода и расхода за годину 1886/1887; закон о устројству министарства иностраних дела, дипломатских заступништва на страни и консулата; ** закона о устројству Главног просветног савета; закон о устројству војске; ** закона о жандармерији; *** закона о устројству министарства војске; *** закона о подизању јавних грађевина; закон о јавним берзама; *** закона о путним и селидбеним трошковима државних чиновника.

Указом од 2 јуна 1887, Народна скупштина изабрана за скупштински период 1885, 1886 и 1887, била је распуштена.

30

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1887, 1888 и 1889

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1887

15 новембра 1887 — 11 јануара 1888

Напредњачка влада којој је на челу стајао Милутин Гарашанин пала је 1 јуна 1887. Истога дана образована је нова

влада Народне радикалне и Либералне странке, којој је на челу био Јован Ристић, т. зв. „савезна влада”, чији је први акт био да указом од 2 јуна распусти Народну скупштину. Указом од 13 августа 1887 г. нови избори заказани су за 17 септембар исте године, за следећи скупштински трогодишњи период. Требало је да се у целој земљи изабере 156 народних посланика, а на основу тога броја Краљ је по Уставу могао да именује још 52 посланика, што значи да је нова Скупштина требала да има 208 посланика.

Избори су дали сва посланичка места странкама савезне владе, радикалима и либералима, који су иступали са засебним кандидатима. Број радикала премашио је број либералних посланика за само неколико мандата, а сем тога у неколико изборних јединица морали су се вршити накнадни избори. Та разлика је ублажена доцније, при именовану посланика који су постављени Краљевим указом, па су том приликом либерали добили још 36 а радикали још 16 посланичких места.

Верификација мандата извршена је после првог састанка од 15 новембра, а текла је без икаквих тешкоћа. Приликом првог састанка Скупштина је изабрала шест лица која ће се Краљу предложити за избор часништва. За претседника Скупштине Краљ је поставио Тодора Туцаковића, а за потпретседника Пају Вуковића, док је за секретаре Скупштина изабрала Алексу Фотића, Алексу Поповића, Светозара Весовића, Живојина Сићића, Велизара Кундовића и Илију Стошића. Кад је конституисање било завршено једна скупштинска депутација пошла је да Краља о томе обавести и да га позове да изврши отварање Скупштине.

Скупштина је отворена Беседом која је истицала потребу сложног рада и наговештавала обиман законодавни рад. Адреса, са чијим претходним нацртом Краљ није био задовољан и око чије је редакције прошло десетак дана, само је парафразирала Беседу.

Ова Народна скупштина донела је следеће законе: ** закона о устројству Војне академије; ** закона о потпори војних инвалида; закон о грађевинском савету; *** закона о уређењу Министарства грађевина; *** закона о регулисању положаја техничких и грађевинских чиновника; конвенцију о железничкој вези

са Турском; конвенцију о железничкој вези са Бугарском.

По закону о министарској одговорности двадесет народних посланика поднело је тужбу против бившег министра претседника Милутина Гарашанина.

17 децембра 1887 „савезна влада” на челу са Јованом Ристићем поднела је оставку, а два дана доцније образовано је прво хомогено радикално министарство, на челу са Савом Грујићем. Указом од 11 јануара 1888 Народна скупштина била је распуштена с тим да се нови избори изврше 21 фебруара 1888, за претстојећи скупштински период.

31

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1887, 1888 и 1889

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1887

19 марта — 16 априла 1888

На изборима који су извршени 21 фебруара 1888 Народна радикална странка добила је све посланичке мандате, тако да у новој Народној скупштини која се састала 19 марта 1888 године није уопште било претставника других странака. Посланици који су били наименовани такође су припадали радикалној странци. За претседника Народне скупштине био је постављен Риста Поповић, а за потпретседника Паја Вуковић. За скупштинске секретаре били су изабрани Милован Маринковић, Љуба Новаковић, Пера Ђорђевић, Ђура Милијашевић, Коста Борисављевић, Љуба Јоксимовић и Алекса Радојевић.

Скупштинске седнице отворене су читањем Краљевог указа. После тога се одмах прешло на избор одбора и на законодавни рад, тако да су до 16 априла били донесени ови закони: закон о зајму за консолидовање државних дугова; закон о раскиду уговора о монополу дувана; конвенција о издавању криваца између Србије и Швајцарске; конвенција о настањивању и консулству између Србије и Швајцарске; ** закона о таксама; закон о општинама, који је био један од најглавнијих предмета који је свршен у овој Скупштини, Краљ није примио ни потписао, па према томе тај закон није добио обавезну снагу.

16 априла 1888 прва радикална хомогена влада је пала, па је и самим њеним падом судбина Скупштине у којој уопште није било претставника других стра-

нака, била одлучена: Скупштина је истога дана била закључена за 1887, а влада Николе Христића која је заменила каби-

нет Саве Грујића једним накнадним указом извршила је и њено дефинитивно распуштање.

LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1869
(1869—1888)

Le 29 mai 1868, à Košutnjak près de Topčider tomba le knèze Mihaïlo Obrenović, victime d'une conspiration. La question de la succession sur le trône n'étant pas résolue après sa mort, la Grande Skoupchtina fut convoquée pour le 20 juin 1868 à Topčider. Elle avait élu knèze de Serbie Milan Obrenović, prince de la ligne collatérale des Obrenović, âgé de 14 ans, et qui faisait alors ses études à Paris. Etant donné que le nouveau knèze était mineur à l'époque, un Conseil de Régence fut nommé ayant pour devoir d'exercer le pouvoir pendant la minorité du knèze; comme membre du Conseil de Régence furent élus Milivoje Blaznavac, Jovan Ristić et Jovan Gavrilović.

Ayant reçu le pouvoir et pris connaissance des désirs de la Skoupchtina qui demandait l'introduction des lois politiques libérales, le Conseil de Régence prit la décision de modifier la Constitution et la législation qui y était étroitement liée. Un projet de la Constitution fut élaboré par le comité spécial composé de 70 membres («le Comité de la Saint-Nicolas»); les élections pour l'Assemblée constituante furent décrétées, qui avait pour devoir d'examiner ce projet de la Constitution et de promulguer la Constitution elle-même. Les élections avaient donné une Skoupchtina aux idées libérales, à laquelle la Régence fut la déclaration que, d'accord avec les représentants du peuple, elle souhaitait que la Serbie ait une Constitution par laquelle le droit et le vote décisif dans la législation seront reconnus au peuple, en même temps que seront garanties les institutions protégeant l'honneur, la vie, la liberté et la propriété, de même que la convocation annuelle de la Skoupchtina, l'indépendance de la magistrature, la responsabilité des fonctionnaires et celle des ministres, la plus large autonomie communale. Dans l'esprit de ces idées cette Skoupchtina adopta, sans grands changements, le projet de la Constitution qui lui avait été soumis; après la signature et prestation de serment cette constitution entra en vigueur.

La Constitution de 1869 reconnut la Skoupchtina comme assemblée nationale composée des représentants élus par le peuple même et des députés nommés par le knèze. La Skoupchtina pouvait être «ordinaire» ou «grande»; les élections se faisaient au suffrage direct (dans les villes) et au suffrage indirect (dans les arrondissements) par délégation. Trois mille contribuables élisaient un député, et le cas échéant 1.500 contribuables envoyaient encore un député. Un tiers des députés pouvait être nommé par ukaz du knèze. Le droit d'élire les députés et les délégués appartenait à tout contribuable, et quiconque avait le droit de vote était éligible comme délégué. Comme représentant du peuple pouvait être élu tout électeur qui payait une contribution annuelle d'au moins six écus et était âgé de trente ans révolus. Les fonctionnaires et les avocats ne pouvaient être élus députés, mais les députés, nommés par le knèze pouvaient appartenir à toutes les classes sociales. Les officiers et les soldats sous les drapeaux ne pouvaient être ni électeurs ni éligibles. Les députés n'étaient pas seulement les représentants de la région qui les avait élus, mais les représentants de toute la nation, et les électeurs ne pouvaient leurs donner aucune directive obligatoire.

La Skoupchtina était représentée par son président. Son président, son vice-président ainsi que les autres membres de son bureau élisait la Grande Skoupchtina elle-même, tandis que la présidence des Skoupchtinas législatives était nommée par ukaz du knèze, parmi les six membres que la Skoupchtina lui proposait.

La Constitution de 1869 définissait rigoureusement la compétence législative de la Skoupchtina. Le pouvoir législatif en Serbie était exercé par la Skoupchtina et le knèze, mais la Skoupchtina ne pouvait pas s'occuper d'autres questions, à moins que celles-ci n'avaient été explicitement prévues par la Constitution. Aucune loi ne pouvait être ni éditée, ni annulée, ni modifiée, ni complétée, ni même commentée sans

l'approbation de la Skoupchtina. Les ordres sur l'exécution de la loi étaient données par le pouvoir exécutif. Lorsqu'une loi fut promulguée, il devait être indiqué nettement que l'approbation de la Skoupchtina avait été obtenue au préalable. Ce n'est que si la sécurité du pays était en cause, et que la Skoupchtina n'était pas réunie, que le knèze pouvait prendre des décisions sans consulter la Skoupchtina, c'est-à-dire sur la proposition du président du Conseil des ministres, prendre des décisions ayant force de loi, mais toutes ces décisions, nécessaires et exceptionnelles, devaient être ultérieurement soumises à l'approbation de la Skoupchtina dès qu'elle se réunissait. Les impôts ne pouvaient être augmentés en aucun cas sans l'approbation de la Skoupchtina. L'initiative législative émanait de la Skoupchtina ou du knèze par l'intermédiaire du Conseil des Ministres ou des ministres, mais les projets formels n'étaient proposés que par le knèze lui-même. Le devoir de la Skoupchtina était de discuter d'abord les propositions soumises par le gouvernement et le gouvernement était obligé de prendre en considération les propositions que la Skoupchtina qualifiait d'urgentes. Le gouvernement avait le droit de retirer les propositions soumises par la Skoupchtina ou bien y apporter des modifications avant leur vote définitif. Si la Skoupchtina y apportait certaines modifications ou additions, le gouvernement pouvait les accepter ou refuser mais en donnant les motifs de son refus; dans tous les cas le gouvernement avait le droit d'exiger que ses propositions fussent acceptées ou refusées en entier. Si un projet était entièrement refusé par la Skoupchtina, le gouvernement ne pouvait le proposer de nouveau que dans la suivante session, mais à la même Skoupchtina il ne pouvait être soumis qu'avec des modifications. La Skoupchtina n'avait pas le droit de faire dépendre l'adoption du budget des questions qui n'avaient pas de rapport direct avec le budget. Se basant sur un article spécial de la Constitution le knèze pouvait prolonger le budget existant pour l'année suivante ce qui aurait eu force de loi. Les ministres avaient le droit d'assister aux séances de la Skoupchtina et de participer aux débats. La Skoupchtina était obligée de les entendre toutes les fois qu'ils l'exigeaient.

Les députés ne pouvaient être rendus responsables pour la voix donnée à la

Skoupchtina. Le député ne pouvait être livré aux tribunaux qu'avec l'approbation préalable de la Skoupchtina. Pendant la durée de la session de la Skoupchtina, le député ne pouvait être ni convoqué ni arrêté par aucune autorité; aucune instruction ne pouvait être ouverte contre eux, sauf s'ils étaient pris sur les faits de commettre une action criminelle.

La Skoupchtina se réunissait une fois par an, mais en cas de besoin elle pouvait être convoquée en session extraordinaire; ses travaux sont ouverts et clôturés par ukaz ou discours du knèze. Le knèze pouvait ajourner la session de la Skoupchtina de six mois au plus mais dans l'ukaz en question le délai maximum devait être indiqué. C'est le knèze qui dissolvait la Skoupchtina et ordonnait des nouvelles élections qui devaient avoir lieu quatre mois après la dissolution au plus tard. Les députés ne pouvaient se réunir en séances de la Skoupchtina sans être convoqués par le knèze; d'autre part la Skoupchtina ne pouvait fonctionner lorsque ses séances étaient clôturées ou ajournées par ukaz.

La technique du travail de la Skoupchtina était aussi exactement prévue par les articles de la Constitution de 1869. Chaque matière, provenant de n'importe quel côté, avant d'être apportée devant la Skoupchtina, devait avoir été étudiée dans une ou plusieurs commissions. Les commissions étaient en relations directes avec les ministres ou leurs délégués qui avaient pour devoir de fournir toutes les explications demandées. La Skoupchtina pouvait prendre des décisions lorsque deux tiers des députés étaient présents, mais pour que la résolution fut valable la majorité absolue était nécessaire. Les séances étaient publiques, mais elles pouvaient être secrètes, ce qui demandait une procédure spéciale. Les députés votaient personnellement et publiquement. Enfin par le règlement de la Skoupchtina toutes les questions se rapportant à la technique de son travail étaient prévues.

Par les articles de la Constitution de 1869 la convocation de la Grande Assemblée était prévue aussi, pour laquelle un nombre de députés quatre fois plus grand que pour la Skoupchtina législative devait être élu. Elle pouvait être convoquée lorsque le knèze était à élire, ou si on devait élire la Régence, décider sur les modifications de la Constitution ou bien quand une partie du territoire national devait

être diminué. En outre la Grande Assemblée pouvait être convoquée lorsque le knèze jugea nécessaire de l'entendre sur une question d'importance capitale pour le pays.

Selon les clauses de cette Constitution se développa le vie parlementaire et politique en Serbie jusqu'en 1888, lorsqu'elle était remplacée par une nouvelle constitution. Les annales de la Skoupchtina de cette période mentionnent toute une série d'événements importants qui ont joué dans la vie culturelle, politique et sociale de la Serbie un rôle de premier plan. Pendant ce temps la Serbie avait obtenu une législation moderne ainsi que de nombreuses institutions politiques et culturelles; elle avait mené deux guerres contre les Turcs (1876, 1878) et avait considérablement élargi son territoire vers le sud; ensuite elle avait eu une guerre contre les Bulgares (1882); et de principauté vassale devant un tribut à la Turquie, elle était devenu un royaume libre et indépendant (le 21 février 1882). Elle avait traversé en outre des troubles politiques et une émeute assez grave (L'émeute de Timok); dans toutes ces actions la Skoupchtina avait pris une part active. Enfin c'est dans cette période qu'avait commencée l'organisation et la formation des partis politiques en Serbie dans l'acception moderne du terme.

*
*   *
*

Dans les Skoupchtinas patriarcales telles qu'elles étaient depuis l'époque de la première insurrection serbe jusqu'à la Constitution de 1869, même quelques années au delà, il n'existait pas de partis politiques. Sous les règnes des knèzes Alexandre, Miloch et Mihaïlo on parlait de «partis» politiques comme des choses qu'on doit éviter, comme d'un grand mal auquel il fallait échapper à tout prix. Pour cette raison, jusqu'à 1876, les députés de la Skoupchtina n'étaient pas divisés en partis politiques, quoiqu'on ait put savoir avec certitude s'ils étaient pour ou contre le gouvernement qui se trouvait en ce moment au pouvoir. Il avait à cela plusieurs raisons dont nous n'indiquerons que les plus importantes.

Dans un milieu patriarcal, comme était celui de la Serbie dans la première moitié du XIX-e siècle, ou le pouvoir était partagé entre le knèze et un Conseil bureaucratique, dans une telle Constitution com-

me était la Constitution «turque» de 1838, il ne fallait même pas penser à un système parlementaire. Même s'il y avait eu des partis politiques, ceux-ci n'aurait eu aucun but à poursuivre; »l'intelligenza« qui avait pu les créer et propager parmi le peuple suffisait à peine de satisfaire les besoins de l'administration; la liberté de presse et de réunions n'était point garantie par la loi, faute de quoi une évolution normale de la politique de partis ne pouvait être imaginée. Mais si les conditions pour cette évolution n'existaient pas, cela ne veut pas dire que la vie politique du pays ne suivit pas son évolution propre et qu'il n'eut pas de mouvements idéologiques et politiques exerçant une influence capitale sur l'évolution du pays. A l'époque du premier règne du knèze Miloch il y avait, par exemple, des „russophiles” et des „turcophiles”, dont les appellations elles-mêmes prouvent leurs aspirations. Les luttes entre ces deux groupes furent souvent très âpres et très importantes. „Les défenseurs de la Constitution” — ainsi appelés non pas parce qu'ils étaient partisans d'une constitution dans le sens moderne du mot, mais parce qu'ils étaient résolument pour la constitution de 1838, — formaient un mouvement politique qui sut s'appuyer sur les larges masses populaires qui demandaient aussi la restriction du pouvoir du knèze. Enfin les facteurs principaux qui ont renversé à la Skoupchtina de la Saint-André l'oligarchie des défenseurs de la Constitution et amené le changement sur le trône, étaient les libéraux Jefrem Grujić et ses amis, unis avec les partisans de la dynastie d'Obrenović, avec lesquels ils partageaient plus tard d'appellation de libéraux de 1858, à la différence des libéraux de 1858 par les efforts desquels la Constitution de 1869 fut promulguée.

À côté d'eux il existait un important groupe — des „vieux” conservateurs, composé d'éléments qui avaient à leur tête Ilija Garašanin et Jovan Marinović. Ce groupe augmenta considérablement sous le second règne du knèze Miloš, quand il avait toute administration du pays entre ses mains. À la différence des libéraux qui depuis la Skoupchtina de la Saint-André défendaient les principes de la souveraineté du peuple, demandaient contre le Conseil bureaucratique une Skoupchtina qu'à deux reprises ils essayaient de réaliser, les „vieux” conservateurs estimèrent que le peuple n'était pas mûr pour les

libertés politiques et par conséquent que toute l'essence du pouvoir devait se trouver entre les mains du knèze et du Conseil. Néanmoins les partis politiques organisés n'existent jusqu'à 1874 et même plus tard, lorsqu'on commença à entrevoir les contours des grands mouvements politiques d'où sortiront plus tard les partis politiques organisés.

Ce n'est qu'à avec la promulgation de la loi de 1881 sur les réunions et les organisations que furent créées les conditions réelles pour l'organisation des partis politiques. Jusqu'à la fin de l'année suivante ont été organisés le Parti populaire radical, le Parti libéral et le Parti progressiste; ils se succéderont jusqu'à la fin du XIX-e siècle au pouvoir du pays.

Le parti libéral se basait sur le libéralisme qui, comme doctrine politique, était, après 1848, introduit en Serbie de grands pays occidentaux par des hommes qui avaient fait leurs études à l'étranger. Organisé parti politique, après des longues péripéties, il fut un parti nationaliste qui n'hésita point de subordonner à l'intérêt national, suivant les circonstances et les besoins, tout autre intérêt. Il était créateur et promoteur du système parlementaire; c'est lui qui avait réalisé la Constitution de 1869, non sans dommage pour l'unité de ses rangs, car pendant la discussion sur la Constitution deux courants s'étaient dessinés nettement, des libéraux de 1858 et des libéraux de 1868; précisément ces différences portaient sur certaines questions concernant la Constitution, où les libéraux de 1858, doctrinaires du libéralisme pur, se montrèrent intransigeants. Les membres principaux du parti libéral furent Jefrem Grujić, Vladimir Jovanović, Stévan Stévča Mihajlović, Milovan Janković, Jovan Ilić, Stojan Bošković et d'autres. C'étaient les libéraux de 1858; à la tête des libéraux de 1868 se trouvèrent Jovan Ristić, Ljubomir Kaljević, Živko Karabiberović, Todor Tucaković, Dimitrije Matić, Radivoje Milojković, Živan Živanović et d'autres. Le parti libéral n'eut pas d'organisation développée à l'intérieur du pays, mais il possédait une forte presse bien rédigée, en premier lieu il s'appuyait sur les partisans de la dynastie d'Obrenović, en suite sur les riches marchands des villes et des villages, sur les fonctionnaires qu'il recrutait dans ses rangs ainsi que sur le clergé. Les principaux succès nationaux, ce parti attribua, non sans raison, à son activité politique.

Le parti progressiste fut organisé dans les rangs des „vieux” et des „jeunes” conservateurs, conduits par Ilija Garašanin, Jovan Marinović, Danilo Stefanović, Nicola Hristić, Filip Hristić et d'autres de la part des „vieux” conservateurs; les „jeunes” conservateurs furent représentés par Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomilj Mijatović et d'autres. Dans le programme de ce parti il y avait beaucoup de tendances libérales qui rendaient possible l'activité fructueuse de ce parti. Les progressistes furent au commencement le parti de l'„intelligenza” libérale, formée en Occident dont le but essentiel était d'accélérer la modernisation du pays à tout prix. Au cours du temps, progressivement, ils sont devenu le parti conservateur de la cour, par excellence, auquel on donnait le pouvoir toutes les fois qu'on jugea nécessaire de restreindre par une sévère mesure les autres partis et de limiter leurs ambitions. C'était le parti d'un étatsisme inflexible, devant lequel devait s'effacer tout autre intérêt; il ne se souciait pas de ce qu'on dira de lui dans les vastes masses populaires, dont la collaboration ne lui était nécessaire que pendant la campagne électorale. Abandonnant le doctrinarisme libéral, les progressistes l'ont remplacé par un rationalisme politique qui ne tenait compte que de l'état et ses intérêts; ils savaient défendre leur point de vue par une forte réaction.

Le parti populaire radical était d'après son origine le parti le plus jeune, mais le plus ancien d'après sa forte organisation politique. Sous la Régence apparut Svetozar Marković avec sa doctrine socialiste, qui, propageant les principes socialistes, glorifiait la Commune de Paris; il avait réussi de former autour de lui un groupe des partisans qui adoptait un programme socialiste modéré, semblable à celui des socialistes Liebknecht et Bebel. Marković demanda l'abolition du système bureaucratique et l'octroi aux communes d'une autonomie plus large, et que la terre fut déclarée propriété de la commune et de cette façon créer une vraie „commune”. Ces idées, bien entendu, n'ont pas pu percer dans les villages par le fait même qu'elles demandaient l'abolition de la propriété privée. Un peu plus tard elles étaient adaptées pour la masse paysanne par Adam Bogosavljević, tribun populaire qui en qualité du membre des Skoupština sous la Régence a su les expliquer à une Assemblée, composée en grande majorité

des paysans. Il a aussi adapté pour la masse paysanne la critique du système bureaucratique de Marković, en affirmant que la bureaucratie était un mal que le peuple ne pouvait et ne devait supporter. Il a eu du succès avec Milija Milovanović, surtout au moment où apparurent deux compagnons de lutte sur le plan intellectuel, Nicola Pašić et Pera Todorović, un des meilleurs journalistes et orateurs de son époque. Gardant un programme purement radical, le parti, ayant été formé dans ces idées, avait retenu peu de choses du programme de Marković; mais il était devenu un puissant parti paysan dans

lequel des intellectuels entrèrent volontiers. En peu de temps ce parti sortait du cadre de tous les autres partis qui existaient jusqu'alors. En 1882 le parti élabora son programme et son statut; Nicola Pašić fut élu président de son comité central. Les idées principales du programme des radicaux étaient: la souveraineté absolue du peuple, le vrai parlementarisme, la large autonomie de la commune, de l'arrondissement et du département, — il devenait donc le parti de la démocratie paysanne, qui donnera à la lutte pour la démocratie en Serbie un élan tout particulier.

VIII

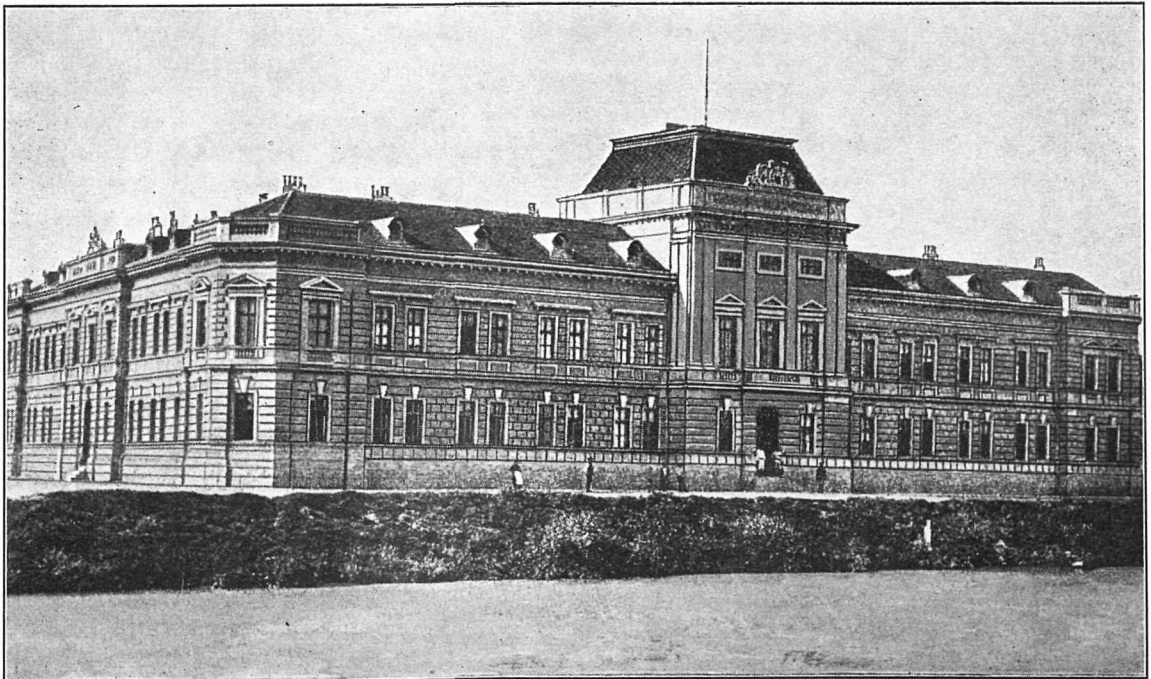
*СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
ПОД УСТАВОМ ИЗ 1888*

(1888—1894)

Стара зграда Универзитета у Београду

Окружно начелство у Нишу

ВЕЛИКА (УСТАВОТВОРНА) НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

10—22 децембра 1888

Четрнајестог октобра 1888 године изашла је прокламација Краља Милана народу српском, којом Краљ позива народ на слогу: „Нек у теби”, каже се у тој прокламацији, „умукну сви гласови раздора; нек једнодушно сви мисле на опште добро — а први пример за то треба да даде Краљ, и он је срећан што може да га даде”. Краљ сматра да партијска борба може довести само до нових жалосних призора, каквих је било исувише; искрена тежња партија за добром и напретком државе немоћна је да што постигне и остаће безуспешна докле год је на снази Устав из 1869. Ради тога Краљ, на основу свога владалачког права, наређује, да се 20 новембра изврше избори за Велику народну скупштину која треба да се састане у Београду 1 децембра 1888, да донесе нови Устав. Краљ јамчи пуну слободу избора и позива све партије да се сложе на изради новог Устава.

Сутрадан по овој прокламацији изашли су потребни укази којима се наређују избори за Велику народну скупштину и заказује дан њеног састанка. Сем тога Краљ је, једним личним писмом упућеним председнику министарства Христићу, наименовао Уставотворни одбор од 83 лица који ће припремити нови нацрт Устава, коме је за потпредседнике одредио шефове странака Јована Ристића, Саву Грујића и Милутина Гарашанина, задржавши председништво тога одбора за себе лично. Влада је са своје стране предложила да се томе одбору дода још 12 лица која ће вршити секретарске послове, и Краљ је тај предлог прихватио. У чланство одбора ушли су најглавнији претставници свих странака,

јер је нови Устав требао да буде заједничко дело свих странака.

Рад у Уставотворном одбору текао је брзо. Једна ужа комисија тога одбора, за четири дана рада, саставила је пројект Устава који је после тога претресан у пленарним седницама којима је председавао Краљ Милан. 10 децембра пројект Устава у одбору био је дефинитивно редигован и усвојен. На свечаној седници одбора, када је извршено дефинитивно гласање по овоме пројекту, Краљ Милан је од претставника странака тражио да Велика народна скупштина прими тај нацрт Устава „од корице до корице” дакле без икаквих измена.

Међутим су у току рада одбора почеле изборне припреме у целој земљи: странке су учиниле све што су могле да се у Скупштини појаве са што већим бројем мандата. Избори су већ отпочели избором повереника по селима, али су том приликом органи управних власти вршили притисак на бираче, па је ради тога Краљ Милан сматрао да те изборне радње треба поништити и продужити изборни рок. У споразуму са члановима Уставотворног одбора одлучено је да се извршени избори повереника пониште, а да се изврше нови избори повереника под надзором нарочитих комисија у којима ће бити претставници свију странака. У вези с тим помакнут је и рок вршења избора за 4 децембар као и рок скупштинског састанка, па је одлучено да се Велика народна скупштина састане у Београду 11 децембра. Ове мере осигурале су заиста слободу избора: влада Николе Христића у њима није имала никаква удела.

Требало је да се изабере 628 народних посланика у целој земљи. Према извештају верификационог одбора, 593 народна посланика имала су потпуно уредна пуномоћја, тако да се Скупштина могла одмах конституисати и прећи на рад. Од изабраних народних посланика, преко пет стотина припадало је Народној радикалној странци, Либерална странка добила је преко стотину мандата, док Напредна странка није добила ни један мандат. Скупштинске седнице одржаване су у згради Народног позоришта. Пре почетка рада Краљ је именоввао петнајест својих повереника који су пред Скупштином требали да бране и образлажу пројект новог Устава, док је влада Николе Христића и даље остала у позадини. Краљеви повереници били су најважнији чланови самога Уставотворног одбора: Јован Ристић, Сава Грујић, Алимпије Васиљевић, Јован Вакумовић, Пера Велимировић, Гига Гершић, Јован Бели-Марковић, и други.

После прегледа пуномоћја Скупштина се сама конституисала. За председника изабран је Коста Таушановић, за потпредседника Риста Поповића, а за секретаре поп Марко Петровић, Аца Станојевић, Илија Стошић, Љуба Јоксимовић, Рајко Стојићевић, поп Коста Јовановић, Душан Валожић и Сава Илић. Све скупштинско часништво припадало је искључиво Народној радикалној странци.

18 децембра 1888 Велика народна скупштина отворена је читањем Краљева указа. Затим је изабран један одбор коме је стављено у дужност да проучи пројект Устава и поднесе извештај. Овај одбор свршио је рад за један дан и поднео извештај без икаквих измена. По томе је Скупштина прешла на претрес Устава у начелу и појединостима. При гласању за пројект Устава у целости за Устав је гласало 494 посланика, против Устава њих 73, а 3 посланика уздржала су се од гласања. Гласање је извршено 22 децембра 1888, а одмах затим нови Устав Краљ је потписао на свечаној скупштинској седници и у присуству свих народних посланика. Том приликом Краљ Милан је прочитао и своју Беседу, којом су седнице ове Велике народне скупштине закључене.

Устав из 1888, ма да дело компромиса свих постојећих политичких странака у Србији, углавном је ипак дело Народне радикалне странке, која је налазила да су њиме у довољној мери осигуране главне тачке радикалног програма.

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1888 ГОДИНЕ О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

У поглављу V, које говори о Народној скупштини, Устав из 1888 садржи ове најважније одредбе:

Народно је претставништво Народна скупштина, која може бити Обична или Велика (чл. 76) — Народну скупштину сачињавају посланици које народ слободно бира по одредбама Устава (чл. 77) — Избори народних посланика су непосредни, а гласање се врши тајно, куглицама (чл. 78) — Сваки округ бира онолико посланика колико отпада на њега по броју пореских глава. По један народни посланик долази на сваких 4.500 пореских глава. Ако вишак пореских глава у једном округу прелази 3.000, бираће се у њему још један посланик (чл. 79) — Колико у коме округу има пореских глава и колико ће се бирати посланика за сваке понаособ изборе одредиће један нарочити одбор састављен од председника Државног савета, председника и оба потпредседника Народне скупштине, и председника Касационог суда (чл. 80) — Варош Београд бира четири посланика, Ниш и Крагујевац по два, друге окружне вароши које се поименично наводе по једног (чл. 81) — Сваки народни посланик претставља цео народ а не само оне који су га изабрали (чл. 83) — Бирачи не могу давати нити народни посланици примати заповедна и обавезна упутства (чл. 84) — Бирачко право има сваки рођени или прирођени Србин који је навршио двадесет и једну годину и који плаћа најмање петнаест динара непосредне порезе годишње. Задругари, који су навршили 21 годину, имају право бирања ма колику непосредну порезу плаћали. Ко хоће да употреби своје бирачко право, мора претходно узети бирачку карту, коју је надлежна власт дужна издати свакоме ко докаже признаницом или протоколом у који се заводи плаћање порезе да је у прошлом или текућем полгођу платио порезу која даје право бирања (чл. 85) — Бирач има право да бира само на једном месту, и то у ономе изборном округу у коме је као бирач уписан. (чл. 86) — Официри и војници под заставом не могу гласати. (Чл. 87) — Привремено губе гласачко право: 1) они који су осуђени на робију док се не поврате у права; 2) који су за преступе осуђени на губитак грађанске части, за време те казне; који су у затвору или притвору за злочинства или преступе поменуте у горњим тачкама; који су судском пресудом осуђени што су злоупотребом власти, претњом, поклоном, или обећањем поклона радили за себе или за другога, да буде изабран за народног посланика, и они који су осуђени за продају свога гласа. Губитак траје докле гласи судска пресуда. Сем тога бирачко право губе они који су под стециштем, под старатељством, они који су ступили у службу које стране силе и они који су као присталице непризнатих вера осуђени за невршење грађанских дужности, за време док судска пресуда траје (чл. 88) — Сви бирачи једног округа састављају једно изборно тело, и гласају не за поједине кандидате, него за целу кандидатску листу. Истим начином бирају и оне вароши у којима се бира више од једног посланика (чл. 89) — У окрузима ће се гласање вршити на више места, према одредбама изборног закона.

Вароши ће такође према потреби бити подељене на више места за гласање (чл. 90) — На сваком месту где се врши гласање биће образован бирачки одбор, састављен од једног општинског одборника, кога општина изабере, од по једног претставника сваке бирачке листе и једног судије, среског чиновника или правника (чл. 91) — У сваком главном окружном месту као и у вароши која бира више од једног посланика, образоваће се главни бирачки одбор који прикупља све гласове, пребројава их, проглашује резултат избора и даје посланичка пуномоћства. Томе ће одбору претседавати један од чланова Државног савета или Касационог суда, одређен коцком, а његови су чланови један члан сталног Окружног одбора, претседник месног општинског одбора, један члан Апелационог суда или претседник Првостепеног суда, и по два претставника сваке бирачке листе (чл. 92) — У сваком округу 100 бирача, а у свакој вароши која бира више од једног посланика 50 бирача, има право да саставља бирачке листе. На свакој листи мораће да буде записано толико имена колико посланика бира дотични округ или варош. Листа носи име онога кандидата који је на њој први записан, и она ће имати своју кутију на сваком месту где се врши гласање. Целокупан број бирача који су гласали, подељен бројем посланика које има да изабере дотично изборно тело, даће количник гласова према коме се свакој листи досуђује сразмеран број посланичких места. Свака листа добиће толико посланичких места колико се пута количник садржи у гласовима које је она добила. У свакој листи количник ће се придавати најпре кандидату на челу листе, а затим осталим кандидатима, по реду, којим су назначени док се не исцрпе број њених гласова. Ако посланичких места буде за која ни једна листа није добила број гласова раван количнику, придаваће се по један посланик оним листама које имају број количнику најближи, док се не добије одређени број посланика за дотично изборно тело. У случају да је тај број једнак на више листа, решиће коцка којој се листи има дати посланичко место (чл. 93) — У варошима где се бира један посланик, као и у општинама којима чл. 82 даје изборно право, изабран је онај кандидат који је добио апсолутну већину гласова. Ако нико није добио апсолутну већину гласова, извршиће се нов избор. На овоме избору довољна је релативна већина гласова, а у случају равне поделе решиће коцка. Бирачки одбор који издаје посланичка пуномоћства биће састављен од једнога судије месног или најближег Првостепеног суда, одређеног коцком, претседника Општинског суда и по једног претставника сваког кандидата (чл. 94) — Ко нема права бирања не може бити ни изабран за посланика (чл. 95) — За посланика у Народној скупштини може бити изабран само онај који, сем услова потребних за право бирања, испуњава још и ове услове: 1) да је Србин по рођењу или да је, ако је природен, настањен пет година у Србији; 2) да ужива сва грађанска и политичка права; 3) да живи стално у Србији, изузимајући оне који се стално баве на страни по државном послу; 4) да је навршио 30 година; 5) да плаћа држави најмање 30 динара непосредне порезе за годину (чл. 96) — Полицијски чиновници не могу бити бирани за народне посланике (чл. 97) — Народни посланици који не би били чиновници, па би се

за време трајања свога посланичког мандата примили државне службе, самим тим престају бити посланици, али они могу поново бити изабрани за народне посланике према чл. 99. Ова се одредба не односи на министре, који остају и без новог избора народни посланици (чл. 98) — Чиновници и сви који се иначе налазе у државној служби, ако би били изабрани за народне посланике и тога се мандата приме, губе свој положај, али задржавају своје чиновничке положаје заједно са посланичким мандатом ови чиновници: 1) министри у служби и на расположењу; 2) чланови Државног савета; 3) изванредни опуномоћени министри акредитовани код страних дворова; дипломатски агенти и генерални консули; 4) претседници и чланови виших и првостепених судова; 5) професори Велике школе, стручних и средњих школа; 6) инжењери и лекари у државној служби; пензионери и чиновници на расположењу (чл. 99) — Међу посланицима сваког округа морају бити по два лица који поред осталих уставних услова, општих за све посланике, испуњавају још и овај нарочити услов: да су свршили који факултет у земљи или на страни, или коју вишу стручну школу која је у рангу факултета. Сматраће се да имају тај услов и ако нису свршили ни факултет ни стручну школу сви они а) који су били претседници или потпретседници Народне скупштине; б) министри и дипломатски агенти и они који су то били; в) претседник, потпретседник Државног савета и они који су то били; г) генерали и пуковници у пензији. Ова два посланика бирају окрузи истога дана и истим начином као и остале посланике, али одвојено од њих (чл. 100) — За обичну Народну скупштину посланици изабрани општим избором бирају се на три године. За сваку трогодишњу скупштинску периоду избори се врше на Крстовдан, 14 септембра. Ако се општи избори врше после распуштања скупштинског трогодишњег периода, Скупштина ће се рачунати од идућег месеца септембра. Пре почетка тога периода Скупштина се може сазвати у ванредан сазив. Посланици изабрани накнадним изборима добијају своја пуномоћства до краја скупштинског периода у коме су бирани. Накнадни се избори морају извршити најдаље за месец дана откако је дотично посланичко место упражњено (чл. 101) — Скупштина се сазива редовно у престоницу, за 1 новембар сваке године. Само у случају неодољиве потребе може се Скупштина држати ван престонице, а влада је дужна да то оправда пред самом том Скупштином, сазваном ван престонице. Сваки редован сазив Народне скупштине траје најмање шест недеља (чл. 102) — Краљ може сазвати Скупштину и у ванредни сазив (чл. 103) — Скупштина прегледа сама пуномоћства својих чланова и изриче свој суд о њиховој вредности, као и о споровима који би се што се њих тиче појавили. Нико не може спречити изабраног посланика коме је бирачки одбор издао пуномоћство да уђе у Скупштину. Једино Скупштина има да решава да ли је избор правиан или не (чл. 104) — На првом своме састанку државном под претседништвом свога по годинама најстаријег члана, Скупштина ће се коцком поделити у отсеке (секције). Отсеци ће изабрати по једног члана у одбор за преглед пуномоћства (чл. 105) — Скупштина бира себи за сваки сазив претседника, два потпретседника и секретаре (чл. 106) — Сви посланици полажу, пошто им буду оверена пуномоћства

и Скупштина их прими за чланове, одређену заклетву (чл. 107) — На Престону беседу којом Краљ отвара скупштинске седнице, Скупштина одговара Адресом (чл. 108) — Седнице Скупштине су јавне, али се могу претворити у тајне, када то захтева претседник Скупштине, влада или десет посланика. Ако су тајност захтевали претседник Скупштине или десет посланика, Скупштина може узети у решавање да ли седница да остане тајна или не (чл. 109) — Скупштина може решавати само ако у њезиној седници има више од половине целокупног Уставом одређеног броја посланика. За пуноважан закључак потребна је већина гласова присутних чланова. У случају равне поделе гласова предлог који је био предмет гласања одбачен је (чл. 110) — Гласање у Скупштини бива: гласно поименце, седењем и устајањем или тајно. Гласно, поименично, глас се кад год се гласа о целокупном закону и у свима случајима када влада или 20 посланика затраже такво гласање. Избори скупштинских часника врше се тајним гласањем. Глас се може дати само лично (чл. 111) — Законске предлоге, изузев буџета, и оне једногодишње финансијске законе који су с њим у вези, не може Скупштина узети у претрес док их најпре не проучи Државни савет и не поднесе о њима Скупштини своје мишљење (чл. 112) — Сваки законски предлог, рачунајући ту и буџет, мора се пре него што га Скупштина буде узела у претрес и о њему решавала, упутити нарочитом одбору скупштинском на проучавање. Овај одбор дужан је поднети Скупштини извештај (чл. 113) — За сваки законски предлог напосе бираће се одбор по отседима скупштинским. Буџет ће се сав проучавати у једном одбору (чл. 114) — Ни један предлог закона не може бити усвојен у целости, ако пре тога сваки члан његов није усвојен посебиче (чл. 115) — О сваком законском предлогу мора се гласати два пута у истоме сазиву скупштинском пре него што се он коначно усвоји. Између првог и другог гласања мора проћи најмање пет дана (чл. 116) — Никакав закон не може се издати, укинути, изменити или протумачити без пристанка Народне скупштине. Наредбе за извршење закона и наредбе које потичу од надзорне и извршне власти Краљеве, издаје извршна власт, али се у свакој наредби мора именовати закон на основу кога се издају. Никакав закон нити каква наредба државне, окружне или општинске власти немају обавезну силу ако нису обнародоване начином који је закон одредио. У обнародовању закона мора се казати да је на њега пристала Народна скупштина (чл. 117) — Закони и законите наредбе које су законитим начином обнародоване имају обавезну силу за све грађане и власти земаљске. Осим саме Народне скупштине нико нема право решавати да ли је при каквом закону који је надлежно обнародован и Народна скупштина са своје стране суделовала начином како то овај Устав прописује (чл. 118) — Без одобрења Скупштине не може се никаква пореза нити општи државни прирез установити. Без пристанка Скупштине не може се држава задужити. Влада је дужна да Скупштини поднесе Главном контролом оверен и тачан извештај да ли су финансијски уговори закључени и извршени у смислу закона (чл. 119) — Влада може повући натраг законски предлог који је Скупштини поднела док још Скупштина није о њему коначно решила (чл. 120) — Кад Скуп-

штина какав законски предлог сасвим одбаци, он јој се више не може подносити за време истог сазива (чл. 121) — Скупштина има право истраге у изборима и чисто административним питањима. Сваки посланик има право управљати министрима питања и интерпелације. Министри су дужни дати на њих одговор у току истог сазива (чл. 122) — Сваки има право управљати Скупштини молбе и жалбе, преко њезиног посланика. Скупштина има право достављати министрима молбе и жалбе које су на њу управљене, а ови су дужни давати обавештења о њиховој садржини, кад год Скупштина то тражи. У Скупштини имају право да говоре само њени чланови, министри и владини повереници. Скупштина не може примати депутације ни појединце, нити допустити да у њеној средини говори ко други сем горе поменутих лица. Нико и никад не може узети посланика на одговорност за глас који је дао као члан Народне скупштине. За свој говор у Скупштини посланици не одговарају никоме другом сем самој Скупштини која их може казнити на предлог претседника Скупштине дисциплинским казнама које су одређене законом о пословном реду у Народној скупштини (чл. 124) — Без овлашћења Скупштине посланици се не могу узимати на одговор нити ставити у притвор за какву кривицу или за дугове од дана избора за све време трајања посланичког мандата, сем случаја када се ухвате на самом делу, али и у том случају Скупштина се, ако је на окупу, о томе извештава, и она даје или одриче овлашћења да се истрага продужи за време сазива (чл. 125) — Скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред преко свога претседника. Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне скупштине, нити у њеном дворишту. Нико оружан не сме ући у зграду Народне скупштине, сем лица која по пропису оружје носе, а у Скупштину по скупштинском послу долазе (чл. 126) — Скупштина стоји у непосредном односу само са министрима (чл. 127) — Чланови Скупштине добивају из државне касе путни трошак и дневницу за време вршења посланичке дужности. Количина ове дневнице одређује се нарочитим законом (чл. 128) — Ближи прописи о пословном реду у Скупштини одредиће се нарочитим законом (чл. 129) — За Велику народну скупштину бира се два пута онолико посланика колико за обичну Народну скупштину. За Велику народну скупштину не вреди чл. 100 овога Устава (чл. 130) — Велика народна скупштина сазива се кад је потребно: 1) да се реши о престолу (чл. 75); 2) да се изаберу краљевски намесници (чл. 63); 3) да се решава о изменама Устава (чл. 111); да се решава о смањивању или размени кога дела државне области (чл. 4); 5) кад Краљ нађе за потребно да саслуша Велику народну скупштину (чл. 131).

У осталим одељцима Устава из 1888 на Народну скупштину односе се још ове уставне одредбе:

Законодавну власт врше Краљ и Народно претставништво заједнички (чл. 33) — Краљ сазива, закључује или одлаже Скупштину указом, Престоном Беседом, лично или преко мистарског савета. Престону Беседу или посланицу потписују сви министри. Краљ има право да скупштинске седнице одложи најдаље за два месеца, и то се не може поновити у истом сазиву без пристанка саме Скупштине. Краљ има право да распусти Скупштину, али акт о

распуштању мора садржати и наредбу за нове изборе у најдужем року од два месеца и рок за сазив Скупштине, највише за три месеца од дана распуштања Скупштине. Указ о распуштању Скупштине премапотписују сви министри (чл. 54) — Примајући краљевску власт, Краљ полаже заклетву пред Народном скупштином (чл. 59). —

3

ЗАКОН О ПОСЛОВНОМ РЕДУ У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ ИЗ 1889

Главне одредбе Закона о пословном реду у Народној скупштини, донесеног на основу Устава 1888, јесу ове:

Уочи дана када треба да се састане Скупштина посланици су дужни да буду у месту где ће се одржавати Скупштина, и у њему бити све док Скупштина не буде закључена, одложена или распуштена. — На првом састанку скупштинском претседничко место заузима најстарији посланик по годинама, а секретарску дужност врше привремени секретари које предложи привремени претседник. — По томе се Скупштина дели на девет отсека што се врши коцком. — Ови отсеци бирају по једног члана за одбор који ће прегледати пуномоћства. — Овај одбор бира сам себи претседника и секретара, а кад се седница настави претседничко место заузима претседник одбора за преглед пуномоћстава који позива посланике да предају своја пуномоћства. — Пошто буду прегледана сва пуномоћства, одбор ће једног члана одредити за известиоца који ће у његово име поднети извештај Скупштини, коју у седницу сазива претседник одбора. На ову седницу позивају се сви који су предали пуномоћства, без обзира какво је решење о њима донео одбор. — У одборском извештају може се тражити да се избор оснажи, или уништи, или да се одлука о њему из мотивисаних разлога одложи док се не изврши истрага. — Празно посланичко место може се попунити са кандидатске листе, о чему решење доноси Скупштина за пет дана, али се може наредити и накнадан избор, у коме ће се случају извршити понован преглед пуномоћства по процедури која је горе означена. — Посланици о чијем је избору одлука остављена за доцније имају права да привремено учествују у скупштинским претресима. — Пошто се пуномоћства овере, посланици полажу заклетву (Глава I, чл. 1—11). —

На редовним и ванредним сазивима, којима почиње скупштински период, избору претседништва приступа се одмах чим одбор прегледа и Скупштина изврши оверу посланичких пуномоћја. Претседништво је састављено од претседника, два потпретседника и седам секретара. Оно се бира за један сазив. Бира се најпре претседник, затим први потпретседник, па други потпретседник и, напоследку, секретари сви са једном листом. На свима овим изборима гласање је тајно. — За избор чланова претседништва потребна је апсолутна већина гласова. Ако се та већина не добије ни на првом ни на другом гласању, на трећем гласању довољна је релативна већина. При једнакој подели решава коцка. — Кад се Скупштина конституише, претседник Скупштине саопштава то влади. Влада обавештава претседника када ће Краљ

отворити скупштинске седнице. — Дужности су претседника да одржава ред за време седница, да пази на примену закона о пословном реду, да даје реч пријављеним говорницима, да поставља питања Скупштини и одређује како ће се гласати, и да као претседник говори у име Скупштине. Он не учествује у скупштинским дебатама. Ако жели да даде своје лично мишљење о предмету који се решава, он ће за цело време трајања тога претреса напустити претседничко место. Претседника замењује потпретседник, са истим правом које има претседник. Дужност је секретара да воде записнике скупштинских састанака, да врше прозивку посланика, да воде белешку о начину и резултату гласања. Један од секретара кога одреди претседник водиће надзор над вршењем канцеларијских радова Скупштине. (Глава II, чл. 12—19). —

Кад се отворе скупштинске седнице, Скупштина ће се поделити коцком у седам отсека који треба да имају једнак број чланова. Ова подела врши се сваког месеца. Сваки одбор бира себи претседника и секретара. Ови одбори претресају у општим цртама све законске и друге предлоге које им Скупштина упути, и о свом раду воде протокол. Кад су готови са којим предлогом, одбори одређују једног свог члана који о њима подноси писмени извештај пленуму Скупштине. Отсеци не могу претресати никакав други предлог него онај који им претседништво Скупштине упути према решењу Скупштине. Свих седам одбора делегирају по једног свога члана у засебан одбор који ће расправљати молбе и жалбе. Кад влада Скупштини поднесе годишњи буџет, ови отсеци делегираће по своја два члана у буџетски (финансијски) одбор. Буџетски одбор остаје у важности за трајања сазива у коме је изабран и расправља сва финансијска питања и предлоге који се подносе Скупштини. Сваки одбор који се образује за проучавање појединих предлога бира себи претседника и секретара, а у протокол седница бележе се имена свих присутних посланика. Кад одбори заврше рад, подносе Скупштини свој извештај. Буџетски одбор има право да бира више извештача. Ако се подели на већину и мањину, једна и друга страна засебно бира свога известиоца. Ако се које место у коме одбору упразни, онда на његово место бира отсек из кога је био тај посланик другог свога члана, који долази на место онога чије је место упражњено. — Чланови владе и владини повереници имају право да говоре у одборским седницама. Одбори могу општити непосредно са министрима преко свога претседника или чланова које за то одреде. Претседник Скупштине шаље одборима сва акта која се односе на предмет који решавају. Сваки народни посланик има право прегледати тај материјал за време када одбори не раде. — Одборске седнице одржавају се у скупштинским просторијама, али се могу држати и у зградама појединих министарстава (Глава III, чл. 20—36). —

Скупштинским седницама руководи претседник који води претрес. Седнице скупштинске су јавне, али могу бити и тајне према одредби Устава. — По предлогу претседника Скупштине одређује се дневни ред за идућу седницу, и то на крају сваке седнице. Сваки посланик, после протокола прошле седнице који се чита, има право да учини примедбу на записник. — Кад се усвоји, протокол потписује претседник. Про-

токол се штампа у службеним новинама. Пре преласка на дневни ред претседник ће објавити Скупштини прispела саопштења. — У Скупштини имају права да говоре само народни посланици, министри и владини повереници. — Не може говорити нико док не добије реч од претседника. Претседник даје реч оним редом како су се говорници јављали. Министри и владини повереници добију реч кад год затраже, а то се односи и на одборске известиоце. Један говорник може уступити реч другом говорнику. — Сем министара, извештача одборских и повереника, не може нико о једном предмету говорити више него два пута, сем ако то Скупштина одобри. — Ако посланик тражи реч ради личне одбране или да исправи своје наводе, или да укратко објасни неки неспоразум, реч ће му се дати одмах, чим заврши говор онај који је ту интервенцију изазвао. — Говорити се може само о питању које је на дневном реду. — Скупштина може на предлог претседника закратити реч говорнику, после друге опомене, о чему се гласа устајањем и седањем. Свака манифестација која спречава слободно излагање мисли забрањена је. Претрес се закључује кад се исцрпе листа пријављених говорника, или и без тога ако то жели Скупштина, и ако се томе нико не противи. Ако седница постане бурна, претседник ће најпре опоменути Скупштину да ће прекинути седницу ако се ред не поврати. Не буде ли дејства, претседник ће за кратко време прекинути седницу, а по истеку тога рока рад се наставља. Ако се на истој седници наред понови, претседник ће седницу закључити и заказати седницу за следећи дан када Скупштина ради. — Скупштинске седнице затвара претседник пристанком Скупштине и објављује дан и час идущега састанка, и дневни ред седнице која ће се одржати. (Глава V, чл. 37—60). —

Законске предлоге подноси Скупштини влада у име Краља, или један и више народних посланика. — Од стране владе предлоге закона могу чинити Скупштини само министри. Предлози се размножавају и раздају народним посланицима. Уз законски предлог који подноси, влада је Скупштини дужна поднети и мишљење Државног савета. Док се мишљење Савета не поднесе, Скупштина неће тај предлог узети у претрес. Чим су умножени, предлози се деле посланицима и дају одборима скупштинским који ће изабрати нарочити одбор за проучавање тога предлога. Кад је одборски извештај готов, претседник о томе обавештава Скупштину. Претрес по тим предлозима не може почети пре него што прођу 24 часа од тренутка када је предлог раздељен посланицима. Сваки се законски предлог чита и о њему се гласа два пута у једном сазиву. Између једног и другог гласања треба да прође најмање пет дана. При првом читању отвара се начелан претрес предлога у целини, и по томе се гласа прима ли се предлог у начелу или не. Ако се предлог у начелу не прими, престаје сваки даљи говор и решавање о њему. Ако је у начелу примљен, прећи ће се на испитивање појединих чланака, измена и допуна које се предлажу. Кад се овај специјални претрес сврши, Скупштина одређује дан другог читања. — При другом читању почеће се одмах претрес појединих чланака, и о сваком поједином чланку, измени или допуни, гласаће се понаособ. Кад је то готово гласа се о читавом закону. Пре него што се то изврши сваки министар и сваки по-

сланик има право изложити опште побуде у прилог примању или одбијању предлога. — Један предлог пре изгласавања Скупштина може вратити одбору ради поправке редакције и ради довођења у сагласност измена и допуна. Измене и допуне предлаже један или више посланика. Кад одбор исправи предлог прочитаће се на наредној скупштинској седници. Сваки предлагач измена или допуна излаже своје разлоге са говорнице. Измену Скупштина узима у претрес ако је потпомогну најмање десет посланика. — За буџет и једногodiшње законе који су с њим у вези влада није дужна да Скупштини подноси мишљење Државног савета. Кад влада поднесе Скупштини на одобрење уговоре са страним државама, Скупштина не може да врши претрес у појединостима. Одборски извештај о тим предлозима може тражити или њихово примање или непримање у целости. Скупштина може одгодити своју одлуку о томе, с тим да влади скрене пажњу на ставове дотичних уговора ради којих то чини. — Законски предлози које подносе посланици, подносе се писмено и у облику у коме се доносе закони. Ови се предлози упућују нарочитом одбору у који улазе претседници свих скупштинских отсека и по један члан биран у сваком отсеку, и тај одбор дужан је да о њима поднесе Скупштини мотивисан извештај. По саслушању тога извештаја Скупштина без претреса одлучује да ли треба тај предлог преко владе упутити Државном савету на мишљење, или не. Када Савет пошаље своје мишљење, или ако протекне рок који је за то потребан а тај одговор од Савета не дође, Скупштина упућује тај предлог отсецима и с њим се поступа даље као што се поступа и са предлозима владе. — Одбачени предлог Скупштини се не може подносити за трајања истог сазива. — Посланици могу повући своје предлоге само за време начелног претреса. (Глава VI, чл. 61—77). —

Сваки посланик има право упућивати министрима кратка питања у почетку сваке скупштинске седнице, али је дужан о томе претходно обавестити претседника. После одговора надлежног министра може говорити само посланик који је поставио питање, а поводом постављених питања Скупштина не доноси никакав закључак. — Сваки посланик има право постављати интерпелације на министре, и оне се претходно предају написмено претседнику Скупштине. Интерпелације се читају на првој скупштинској седници после пријема. — Кад интерпелисани министар даде изјаву када ће на интерпелацију одговорити, Скупштина одлучује о дану када ће се претрес извршити. Министар је дужан одговор дати у току истог сазива, изузев случај када Краљ распусти Скупштину. Одлука скупштинска о интерпелацији, пре преласка на дневни ред, може бити проста или мотивисана. Ако је предложен прост прелаз на дневни ред, о њему ће се гласати пре осталих мотивисаних предлога. Ако је прост прелаз и дневни ред одбачен, Скупштина може одлучити да се мотивације, пре него што се о њима буде решавало, упуће скупштинским отсецима. Отсеци бирају још истога дана одбор који је дужан да свој извештај поднесе Скупштини до прве наредне седнице. О прелазу на дневни ред који предложи овај одбор гласаће се на првом месту, а ако се за њега не добије већина, онда ће се гласати о осталим предлозима, све док један од њих већина не буде

усвојила. Влада има право да изјави који од предлога за прелаз на дневни ред прима. Интерпелант може повући своју интерпелацију све до часа када буде узета у претрес. Скупштина има право истраге у изборним и чисто административним питањима. Истраге Скупштина води преко свог нарочитог одбора, изабраног једном општом листом, на седници пленума или по отсецима. Ове седнице могу, према одлуци Скупштине, бити јавне или тајне. Истражни одбор има сва права која има иследни судија у истрази, али их Скупштина одлуком може и ограничити. Сведоци или вештачи пред овим одбором имају иста права и дужности као и пред кривичним судовима. За кривоклетство пред одбором кажњава се по одредбама кривичног закона. Скупштинска истрага прекида се у случају распуштања Скупштине. Резултат скупштинске истраге износи се увек пред скупштинску седницу. Скупштина може према потреби позвати владу да поводом тога поднесе своје предлоге или предлози мере које треба предузети према оптуженоме, или ако је учињена кривична радња, предати га преко министра надлежним властима на даље ислеђење и суђење. (Глава VII, чл. 78—90). —

Молбе и жалбе упућене Скупштини морају бити потписане од стране оних који их шаљу. Оне се упућују одбору који их извиђа и према потреби упућује министрима. Сваки посланик има право да тражи да се извештај по извесној молби или жалби поднесе Скупштини у року од месец дана, без обзира на одборску одлуку о њој. О предлозима одбора решава Скупштина. (Глава VIII, чл. 91—98).

Глас се може дати само лично. За пуноважан закључак потребна је савршена већина присутних чланова. — Скупштина може решавати ако је у седници више од половине целокупног Уставом предвиђеног броја чланова. Кад се гласови поделе на једнаке делове, предлог о коме се гласало одбачен је. Ако се ради недовољног броја присутних посланика не може гласати, гласање се ставља на дневни ред прве наредне седнице. Законски предлог не може бити изгласан у целисти, ако пре тога није изгласан у појединостима. Резултат гласања објављује претседник. Гласање се врши: устајањем и седањем, гласно поименце, и тајно. Поименце се гласа: 1) о целокупном законском предлогу; 2) кад је гласање устајањем и седањем дало сумњив резултат, и у свим случајима када влада или 20 посланика тражи да се гласа поименце. Глас се са „за” или „против”. Тајним гласањем глас се када Скупштина врши избор кандидата за Државни савет и чланове Главне контроле, при изборима скупштинског часништва и при изборима скупштинских одбора кад се врше на скупштинској седници. (Глава IX, чл. 99—109).

Ред одржава Скупштина преко свога претседника. — Дисциплинске казне за посланике су: опомена на ред; записана опомена на ред; одузимање речи; привремено искључење са скупштинских седница, које не сме да буде дуже од 10 седница. Прве две казне изриче претседник, друге две Скупштина на предлог претседника или 20 чланова Скупштине. Посланик који је кажњен привременим искључењем са скупштинских седница дужан је одмах да се уклони из скупштинске зграде у којој не треба да се појављује док казна траје. Ако се посланик противи, претседник ће наредити да силом буде удаљен, а ако буде потребно претседник

ће привремено прекинути седницу. Казна одузимањем речи и удаљењем са седница уноси се редовно у протокол. Ако посланик учини какво кривично дело у скупштинској згради, претрес ма о чему био одмах ће се обуставити. Такав посланик биће одмах протоколарно саслушан, тај протокол ће се саопштити Скупштини, а ако има места судској надлежности она ће поступити као да је дело извршено ван скупштинске зграде. Ако је посланик оптужен за какво кривично дело судска власт ће поступити према чл. 125 Устава. Судско тражење Скупштина ће упутити одмах својим отсецима, који ће по једног свог члана делегирати у одбор који ће донети предлог да ли да се тражени посланик преда суду, и поднети свој извештај Скупштини, која доноси д'финитивну одлуку. (Глава X, чл. 110—121). —

Претседник Скупштине дужан је старати се о спољашњој и унутрашњој скупштинској сигурности. Све власти државне дужне су одазвати се на сваки његов позив и указати му помоћ да се отклони сваки напад и свака насилна повреда Скупштине. Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне скупштине нити у њезином дворишту. Надзор над одржавањем реда у унутрашњости скупштинске зграде води искључиво претседник у име Скупштине. Ради тога му министар унутрашњих послова, у почетку сваког сазива, ставља на расположење потребан број жандарма. Нико ко није посланик или не припада скупштинском особљу, ни под каквим изговором, не може остати за време скупштинске седнице у дворани скупштинској. (Глава XI, чл. 122—128).

Посланик се не може удаљити из места у коме заседа Скупштина без одсуства које му даје Скупштина. О одсуству посланика решава Скупштина, а претседник у хитним случајевима може сам дати посланику пет дана одсуства, о чему обавештава Скупштину. За време док одсуствује посланик не прима дневницу. Сваки посланик може дати оставку на посланички мандат. Оставка се упућује претседнику, који је саопштава Скупштини. (Глава XII, чл. 129—134). —

Скупштинско особље дели се на особље за законодавне и особље за административне послове. Особље за законодавне послове стоји под претседником Скупштине. Оно израђује стенографске белешке и стара се за то да сви предлози буду на време умножени и раздељени народним посланицима. Особље за административне послове стоји под непосредном управом чувара (кустоса) Народне скупштине. Оно чува и уређује скупштинску архиву, библиотеку, рукује скупштинском касом. Чуvara (кустоса) скупштинског бира Скупштина сама, на предлог свога претседника. За чувара се може изабрати само лице које је свршило факултет, или има вишу стручну спрему. Један одбор од 7 лица, изабран у отсецима скупштинским, на крају сваког скупштинског сазива, прегледа скупштинске рачуне, а претседава му један потпретседник Скупштине кога одреди сам претседник. (Глава XIII, чл. 135—138).

Буџетом скупштинским одређује се сваке године извесна сума за скупштинску библиотеку, којом могу да се служе сви народни посланици. Скупштина има свој печат са грбом Краљевине Србије и натписом унаоколо „Српска Народна Скупштина.” (Глава XIV, чл. 139—143). —

При отварању или затварању скупштинских седница или у другим свечаним приликама, на-

родни посланици носе једнообразно свечано народно одело, од домаће производње, осим оних лица која по чину и звању носе законом прописано одело. Да би се посланици, поради очувања својих права предвиђених у Уставу могли као такви показати, прописале се нарочити знак који ће посланик носити за време трајања мандата. Свака повреда овога знака и његова злоупотреба казниће се по § 104, б, кривичног закона. (Глава XV, чл. 144—145). —

4

ВАНРЕДНА НАРОДНА СКУПШТИНА
У БЕОГРАДУ

1 октобра 1889 — 18 априла 1890

Доношење новог Устава дало је нов полет развоју политичких прилика у земљи. Пре свега наметала се потреба да се, саобразно прелазним наређењима новог Устава, израде привремени закони о изборима народних посланика за једну ванредну Народну скупштину, којој ће се ставити у задатак да изради нове органске законе, саобразне новим уставним прописима, и нови привремени закон о пословном реду који би важио само за рад те Ванредне скупштине. Одлучено је да те привремене законе припреми ужи Уставотворни одбор и одређено, да четворица секретара тога одбора отпутују у иностранство да у земљама са већим парламентарним искуством простудирају питања парламентарног законодавства и технике. У Француску, Белгију и Данску отпутовали су Милован Миловановић, професор Велике школе и Живан Живановић, директор учитељске школе у Пироту, а у Грчку Андра Ђорђевић, професор Велике школе и Јован Ђаја, професор гимназије у Београду.

За време тих предрадња, сасвим изненада, Краљ Милан абдицирао је 22 фебруара 1889 на престо Краља Србије, уступајући место своме малолетном сину Александру. Малолетни Наследник Престола Александар био је проглашен за Краља Србије, а користећи се једним чланом Устава Краљ Милан је одредио да чланови Намесништва, за време Краљева малолетства, буду Јован Ристић, Коста С. Протић и генерал Јован Бели Марковић. Извршене су после тога све формалности везане уз тај акт, а Намесништво је почело да врши Уставом одређене функције.

Намесништво је, пре свега, извршило промену владе. Образовано је чисто радикално министарство, са Савом Груји-

ћем на челу. Припремивши нове привремене законе о избору народних посланика и закону о пословном реду у Народној скупштини, нова влада је у року који је предвиђен у прелазним наређењима Устава одредила да се 14 септембра изврше избори за Ванредну народну скупштину с тим да се та Скупштина састане у Београду 1 октобра 1889.

Избори од 14 септембра 1889 извршени су по привременом изборном реду. Од 117 народних посланика, колико је према одредби Устава имало да се изабере, Народна радикална странка добила је око 100 мандата, док је остатак припао Либералној странци; Напредна странка није добила ниједан мандат.

Ванредна народна скупштина састала се у Београду 1 октобра 1889 и, по прегледу пуномоћстава, конституисала се. За Претседника Народне скупштине био је изабран Никола Пашић, за I потпретседника Димитрије Катић, за II потпретседника Павле Вуковић, а за секретаре били су изабрани Пера Ђорђевић, Бура Миљашевић, Јанко Пурић, Доброслав Ружић, Лука Лазаревић, Љуба Јоксимовић, Ранко Петровић, Љуба Ђирић, др. Коста Динић и поп Таса Вукосављевић. Либерална странка у часништву није била заступљена ни једним местом; Скупштина се конституисала као чисто партијска.

Скупштинске седнице отворене су Беседом Намесништва, које констатује да је у наслеђе примило тешке и многобројне задатке. Беседа је истицала важност претстојећег законодавног рада. Скупштинска Адреса одала је признање раду Намесништва и изразила жељу да се развије и утврди сталан парламентарни ред, као најбољи пут којим ће се учврстити слога између Престола и народа.

Иза тога Скупштина је прешла на законодавни рад па је, до 18 априла 1890 када је распуштена, донела ове законе: закон о пословном реду у Народној скупштини; закон за изравњавање буџетске године са календарском; закон о општинама; законодавно тумачење § 5 закона о правозаступницима; закон о општинским ковевима; ** закона о непосредном порезу; ** закона о пореским одборима и пореским надзорницима; закон о положају и платама чланова и канцеларијског особља Државног савета; закон о зајму за откуп експлоатације Српских државних железница; закон о уништавању државних артија од вредности; ** закона о аграрном зајму; закон о монопољу дувана; закон о замени бакарног новца сребрницима новог кова; закон о административној подели Краљевине Србије; закон о грађењу сењске железнице; закон о монопољу соли; привремени трговачки уговор између Србије и Енглеске; закон

о изборима народних посланика; трговински уговор између Србије и Румуније; закон о повластици руском паробродском друштву; закон о продужењу рока за подизање и престројење механа и кафана у присаједињеним пределима; закон о управи државних дугова; закон о повластици пчеларско-воћарској задрузи у Београду; закон о повластици Српском бродарском друштву; закон о продужењу рока повластице дате Минху и Шумпетеру, за фабриковање чохе и сукна; ** закона о устројству војске; закон о производњи, увозу и продаји барута; ** закона о устројству Окружних судова; * § 364 казненог закона; закон о привременом прирезу за ванредне војне потребе; закон о истражним судијама; закон о наплаћивању таксе за клање стоке по соланам; закон о бесплатном штампању „Тежака” и пољопривредног календара Српског пољопривредног друштва; закон о повластици Кости Михајловићу за подизање фабрике артије; закон о Српској државној класној лутрији; ** закона о поштама; закон о општинској кантарини; закон о повластици Српском синдикату из Лондона за рафинирање сировог минералног уља; закон о црквеним властима источно-православне цркве; закон о уређењу округа и срезова. —

5

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
ЗА 1890, 1891, 1892

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1890

1 новембра 1890 — 31 марта 1891

Народна скупштина изабрана на изборима 14 септембра 1890 прва је редовна скупштина, изабрана на основу одредаба Устава из 1888 и осталих закона који су донесени на Ванредној народној скупштини која је пре ње одржана. Све изборне радње текле су према одредбама и прецизираним уставним роковима. Резултат избора дао је Народној радикалној странци преко 100 мандата, Либерална странка добила је 14 мандата, а Напредна странка добила је само један мандат по остатку, којом приликом је за посланика био изабран вођ странке Миљутин Гарашанин.

За претседника је Скупштина изабрала Николу Пашића, за I потпретседника Димитрија Катића, за II потпретседника Павла Вуковића, а за секретаре Добросаву Ружића, Љубу Ђирића, Љубу Јоксимовића, Луку Лазаревића, Ранка Петровића, др. Станојла Вукчевића и Витомира Младеновића. Када је Никола Пашић образовао своју прву владу (11 фебруар 1891) и морао да напусти скупштинско претседништво, за свога претседника Скупштина је изабрала дотадашњег првог потпретседника Димитрија Катића, Павле Вуковић изабран је за првог потпретседника а за другог потпрет-

седника изабран је један од најстаријих радикалних посланика и оснивача те странке, Милија Миловановић.

Скупштина је отворена Беседом Намесништва, на коју је одговорила Адресом. После тога се прешло на редован законодавни рад и до 31 марта, када је закључен први редован сазив, Скупштина је донела ове законе: закон о попису становништва и домаће стоке у Србији; ** закон о повластицама Српском бродарском друштву; закон о повластици за клање свиња и прераду свињских продуката по америчком систему; ** закона о уређењу срезова и округа; * закона о истражним судијама; ** закона о избору народних посланика; * закона о пословном реду у Народној скупштини; закон о министарској одговорности; закон о пословном реду у Државном савету; ** закона о иследним судијама; ** закона о сеоским дућанима; буџет прихода и расхода за 1891 буџетску годину; ** закона о устројству санитарске струке и чувању народног здравља; закон о фонду за издржавање породица умрлих свештеника и ђакана православне цркве; закон о наплаћивању у злату царинских и других дажбина код царинарница; закон о одуживању аграрног зајма у присаједињеним пределима; закон о трошарини; закон о уређењу Привредног савета; закон о повластици за подизање фабрике свиле; ** казненог закона; ** закона о монополу соли; ** закона о Државној класној лутрији; закон о продужењу рока Браћи Минх из Параћина; ** закона о непосредном порезу; ** закона о административној подели земље на области; закон о шумама; закон о удружењима и јавним зборовима; закон о штампи; ** закона о међународном телеграфском правилнику. —

6

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1891

28 децембра 1891 — 31 марта 1892

По одредбама Устава други редован сазив требао је да почне 1 новембра 1891, али је указом Намесништва а на предлог владе одложен за 28 децембар исте године. Тога дана Скупштина је отворена читањем указа, па је извршено конституисање. За претседника скупштине био је изабран Димитрије Катић, за I потпретседника Павле Вуковић а за II потпретседника Милија Миловановић. За секретаре Скупштина је изабрала Луку Лазаревића, Љубу Јоксимовића, Љубу Ђирића, Добру Ружића, Ранка Петровића, Витомира Младеновића, др. Станојла Вукчевића и Алексу Ратарца. 13 фебруара 1892 на претседничко место дошао је избором Скупштине Павле Вуковић, за I потпретседника изабран је Јоца Ж. Јовановић, а за II потпретседника др. Лаза Илић.

Од законских предлога који су јој поднесени, Скупштина је за време овог сазива примила ове: закон о привременој трговинској конвенцији између Србије и Црне Горе; закон о Тр-

говачкој школи; ** закона о основном закону Краљевске академије; ** закона о варошкој трошарини у Београду; закон о дневници, подвозници и селидбини државних чиновника и служитеља; закон о уређењу управе Града Ниша; закон о уређењу Државног сточарског завода; буџет државних расхода и прихода за 1892 годину; закон о члану српског краљевског дома бив. Краљу Милану; закон о накнади штете услед злонамерне паљевине и намерног протузаконног поништаја ствари; ** закона о подизању јавних грађевина; закон о Занатлијским школама; закон о потпомагању стрељачких, гимнастичких дружина и пет кола јахача у Краљевини Србији; ** закона о монополу соли; закон о изборном и пословном реду за окружне, реске и самоуправне власти; закон о пороти; закон о уређењу дирекције Српских државних железница; закон о осигуравајућим друштвима; закон о конвенцији о Светском поштанском савезу; закон о угодби закљученој на Међународном поштанском конгресу о размени писама и кутија са означеном вредношћу; закон о конвенцији закљученој на Међународном поштанском конгресу о размени поштанских пакета; закон о конвенцији поштанско-телеграфској између Србије и Првог повлашћеног друштва за паробродску пловидбу на Дунаву; ** закона о поштанским упутницама; конвенција између Србије и компаније вагона са поштељама и великих европских брзовоза; ** закона о општој царинској тарифи; закон о уређењу Главне контроле; * закона о привременом прирезу за ванредне војне потребе.

4 јуна 1892 умро је други краљевски намесник Коста С. Протић. Ускоро за тим требало је да се изврши избор другог намесника, на коме је питању избио сукоб између Намесништва и радикалне владе која је тражила да се избор трећег намесника изврши у Скупштини која би требала да буде сазвана у ванредан сазив. Намесништво није прихватило владин предлог, па је влада поднела оставку. Састав нове владе Намесништво поверило је Јовану Авакумовићу који је саставио чисто либерално министарство, које је положило заклетву 9 августа 1892. Намесничким указом Скупштина је била сазвана за 1 новембра 1892 у свој трећи, редовни сазив, али је другим указом одложена за 28 децембар исте године. Трећим указом који је објављен 25 децембра исте године Народна скупштина била је распуштена, а нови избори одређени су за 25 фебруар 1893.

7

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
28 марта — 1 априла 1893

Изборе од 25 фебруара 1893 године водила је либерална влада Јована Авакумовића. Настојало се да се избори

изврше према прописима новог законодавства, заснованог на Уставу из 1888 године, а оно је предвиђало један много компликованији изборни поступак према ранијем, у коме се није имало довољно праксе. Сама атмосфера за вођење избора у земљи није била најповољнија: најјача странка у земљи, радикална, удаљена са власти, сматрала је да је распуштена Скупштина била способна за рад и да је, ако је већ требало да се врше избори, имала да их врши она влада која је имала најјачи ослонац у народу. Местимично било је и тежих сукоба као на пр. у Драгачеву где је маса растурила бирачки одбор, а изборна акта била су поцепана. Нереди је било и у селу Зеокама и у Горачићу где је интервенисала и војска која је употребила бојеве метке. Резултат те интервенције био је да је на биралишту остало 15 мртвих а око 70 лица било је ухапшено. У већини вароши изабрани су кандидати Либералне странке. Требало је да се бира 136 народних посланика, а од тога је броја изабрано пуноважно њих 128, јер је избор у 8 места био покварен. Од тога броја, Либерална странка добила је 69 мандата, 2 мандата добила је Напредна странка, а остатак је отпадао на радикале. 29 марта новоизабрана Скупштина требала је да одржи први претходни састанак, ради избора секција и одбора за преглед пуномоћстава. Оспоравајући ваљаност избора, посланици Народне радикалне странке апстинирали су и, сем 6 рудничких радикалских посланика, нису учествовали у скупштинском раду нити су поднели пуномоћства на верификацију. Налазећи да се са већином од два посланика може радити Скупштина се после прегледа пуномоћстава конституисала, па је за претседника изабран Живан Живановић, за I потпретседника Пера М. Николић, за II потпретседника Илија Стојановић, а за секретаре Светолик Поповић, Михаило Богатинчевић, др. Јосип Видаковић, Богдан Златић, Драг. Петровић, Јосип Бојиновић и Јова Несторовић.

На првом редовном састанку ове Скупштине прочитан је намеснички указ о отварању ванредног сазива, што је извршио претседник министарства Јован Авакумовић. Та седница завршена је утврђивањем дневног реда за идућу седницу која је требала да буде одржана 1 априла 1889. Посланици који су припадали Народној радикалној странци су међутим и даље апстинирали, не пропутивши да

нагласе да своје мандате и даље задржавају све док им рок не истече или док не наступе прилике да Скупштина буде распуштена.

1 априла скупштинска седница била је отворена на уобичајени начин, па се прешло на дневни ред, бирање скупштинских отсека. Чланови владе били су присутни сви; кад је дневни ред био исцрпен седница је завршена а идућа заказана за 2 април. Заказаног дана међутим, Скупштина се више није састала јер је ноћу, између 1 и 2 априла малолетни Краљ Александар, до чијег је пунолетства требало да прође још година дана, збацио Намесништво и преузео владу, упутивши народу један проглас у коме образлаже тај свој корак. Краљ Александар разрешио је дужности владу Јована Авакумовића, а Народна скупштина изабрана на изборима 25 фебруара 1893 била је такође распуштена, с мотивацијом да се није могла уставно конституисати.

Нову владу Краљ Александар поверио је радикалима, па је образован кабинет Лазара Докића. Краљевим указом нови избори одређени су за 18 мај 1893, с тим да се Народна скупштина састане у ванредан сазив 1 јуна 1893.

8

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1893, 1894 и 1895

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1893

1 јуна — 9 августа 1893

Избори од 18 маја 1893, на којима је бирано 136 народних посланика, дали су Народној радикалној странци 126 мандата, Напредној странци 10 мандата, док Либерална странка није добила ни један мандат. Либерална странка се уопште није појављивала на изборима; она је сматрала да је, после првоаприлског чина, у земљи завладало вануставно стање, које она „не може и неће да призна ни једном речи, ни једним делом својим”.

Скупштина се у ванредни сазив састала 1 јуна. По свршеним претходним формалностима за претседника био је изабран Никола Пашић, за I потпретседника Димитрије Катић, за II потпретседника Павле Вуковић, а за секретаре Лука Лазаревић, Ранко Петровић, Алекса Ратарац, Никола Николић, др. Станојло Вукчевић, Љуба Јоксимовић и Милош Марковић. 4 јуна била је свечана седни-

ца на којој је Краљ Александар положио заклетву на Устав и држао своју прву Престону Беседу.

У Беседи Краљ сматра да је чин од првог априла био за њега „налог неодољиве дужности”. Он није могао да дозволи да се за време његова малолетства поруше у Србији основе уставности. Устав је рушило Намесништво, а рушила га је и влада. Уставности је нестало када је Намесништво 31 марта отворило седнице Народне скупштине која се уставно није могла конституисати, и зато се он пожурио да спречи даљу неуставну владавину која је вршена у његово име.

После прочитане Беседе Краљ је положио заклетву на Устав. Чинодејствовао је Митрополит Србије Михаило. Скупштина је на Беседу одговорила Адресом којом је Беседа парафразирана.

По томе је Скупштина прешла на законодавни рад и радећи до 9 августа 1893, када је овај ванредни сазив закључен, донела ове законе: закон о привременом уређењу трговинских односа између Србије и Немачке; Трговински уговор између Србије и Аустрије; буџет државних прихода и расхода за 1893 годину; привремена трговачка погодба између Србије и Белгије; привремени трговински споразум са Белгијом; Трговински уговор између Србије и Француске; закон о трошарини; закон о трговинском уговору између Србије и Немачке, и погодби о узајамној заштити угледа и марака; ** закона о главној контроли; * закона о варошкој трошарини у Београду; Трговински уговор између Србије и Велике Британије; * закона о судијама; ** закона о иследним судијама; закон о установљењу нових државних монопола на жигице, петролеум, артију за цигарете и алкохол; ** закона о грађењу сењске железнице; * чл. 18 закона о уређењу округа и срезова; ** закона о царинском устројству; * закона о буџету прихода и расхода Краљевине Србије.

За време ове скупштинске сесије Скупштина се бавила и оптужбом против свих министара владе Јована Авакумовића, на основу закона о министарској одговорности. Оптужбу, са детаљним окривљењем сваког министра понаособ, поднео је посланик Дража Павловић са 26 народних посланика. Ова оптужба прва је по закону о министарској одговорности која је поднесена под Уставом из 1888. Јован Авакумовић и чланови његова кабинета били су оптужени: за-

то што нису наредили избор трећег намесника него су распустили Скупштину; што нису извршили неке накнадне изборе; што нису на време кроз Скупштину спровели трговинске уговоре са Аустријом и Немачком, услед чега је наступила велика штета; за употребу војне силе за време избора; за случај у Гораџићу где је интервенцијом војске пало 15 грађана; за неуставно отварање Скупштине 31 марта исте године; за игнорисање решења Државног савета; за поверљиви захтев министра унутрашњих послова који је од председника бирачких одбора тражио да се ниште избори опозиционих посланика, и т. д. 3 јула оптужени министри давали су одговоре пред пленарном седницом Народне скупштине, неки усмено и лично, неки само писмено. Резолуцијом која је следила као резултат дискусије која се водила по тој оптужби, Скупштина је са 102 гласа одбацила предлог председника за прост прелаз на дневни ред, што је значило да се оптужба против бивших чланова владе прима. Затим је одмах приступљено избору истражног одбора од 12 чланова. Тај одбор је предузео истрагу над свим министрима који су били дужни да се одазову на сваки његов позив; у одбору су, чак, падали и предлози, да се неки министри ставе у притвор, али се од те мере одустало. Рад одбора трајао је до 4 августа, када је поднесен извештај пленуму Народне скупштине. Позвани да се поново пред Скупштином бране, оптужени министри одбили су тај позив. После кратког већања Скупштина је одлучила да прихвати предлог одбора да се оптужени министри као криви, са оптужбом, предаду на суђење Државном савету. Гласало се тим поводом тога дана десет пута; гласало је 103 посланика, и увек са мотивацијом да су оптужени министри криви. Осам посланика уздржало се од гласања, а ти су припадали Народној странци.

9

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1893

1 новембра 1893 — 12 јануара 1894

На свом првом редовном састанку за 1893, Народна скупштина изабрала је за председника Николу Пашића који се тада налазио у Петрограду као опуномоћени министар код руског двора, за I потпредседника био је изабран Димитрије Катић, за II потпредседника Павле Ву-

ковић, а за секретаре Никола Николић, др. Станојло Вукчевић, Милош Марковић, Алекса Ратарац, Ђока Стојковић, Сотир Аранђеловић и Ранко Петровић.

Скупштина се састала у Уставом предвиђеном року, 1 новембра. 3 новембра отворена је Престоном беседом, на коју је одговорено Адресом. По томе се прешло на претрес буџета за 1894, и на други законодавни рад. За време трајања овога сазива донесени су ови закони: закон о продужењу повластице Јовану Барловцу; закон о повластици Јовану Глигоријевићу, за фабрикацију цемента; закон о повластици Фридриху Фијали за чињење кожа; закон о повластици Јулију Бозитовцу за фабрикацију порцуланског посуђа; ** закона о Народној банци; буџет прихода и расхода за 1894 годину.

9 јануара 1894 вратио се изненада у Србију бивши Краљ Милан, иако је једним споразумним законодавним решењем престао бити поданик Краљевине Србије. Кабинет Саве Грујића поднео је ради тога оставку. Уваживши оставку кабинета Саве Грујића, Краљ је поверио мандат за састав владе Ђорђу Симићу, који се са својим кабинетом претставио Народној скупштини 12 јануара 1894. Примивши на знање указ о смени владе Саве Грујића и о образовању нове владе, Скупштина је саслушала декларацију нове владе која је обећавала да ће, „стојећи изван партија, старати се да уз поштовање Устава и закона, обавља државне послове”. Влада ће апеловати на потпору свију патриота, без обзира на странке. Радећи тако влада се нада да ће стећи поверење садањег Народног претставништва, с којим жели да настави рад.

После декларације министра председника Симића реч је узео народни посланик Риста Поповић, који је истакао да је „Србија уставна земља и да народни посланици, и поред најбоље воље, не могу помагати ову владу стога што она није, по уставној пракси, потекла из Народног претставништва и из скупштинске већине”. Њеним доласком у Скупштину повређен је основни принцип парламентаризма и стога Скупштина изјављује да не може помагати ову владу. Поповић је предложио да се ова изјава прими, па је и примљена са поклицима: Живео Краљ, живела парламентарност!

Влада је напустила скупштинску седницу после изгласаног неповерења, али је одмах издејствовала указ којим се седнице првог редовног сазива закључују.

9 маја 1894 Краљ Александар извршио је државни удар. Већ пре тога он је, указом од 17 априла, поништио решење Народне скупштине о бив. Краљу Милану и Краљици Наталији, повративши их у

ранија права. Прокламацијом од 9 маја он је обуставио Устав из 1888, са свим органским законима који су били с њим у вези, и на снагу вратио Устав из 1869, са органским законодавством које је било везано за тај Устав. Народна скупштина, изабрана 18 маја 1893, за трогодишњи период од 1893—1895, била је самим тим распуштена.

LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1888.

Le 14 octobre 1888 fut publiée la proclamation du roi Milan au peuple serbe par laquelle le Roi, conformément à ses prérogatives, ordonnait les élections pour l'Assemblée Constituante qui devait se réunir le 1 décembre 1888 et promulguer la nouvelle constitution. En même temps le Roi avait nommé un comité constituant, composé de 83 membres, dont il se réserva la présidence, tandis qu'en qualité de ses sous-présidents furent nommés les chefs des partis politiques existants. La nouvelle constitution devait être élaborée sur la base de l'entente de tous les partis politiques, après qu'avait été obtenu au préalable, l'accord du comité constituant.

Le travail du comité constituant se poursuivait à une cadence accélérée, si bien que le projet de la nouvelle constitution fut prêt au bout de quelques jours. Voté dans le comité, le projet, comme oeuvre de l'entente de tous les partis politiques, était soumis à l'approbation de la Skoupchtina, pour laquelle tous les préparatifs et toutes les élections avaient été terminés. De 628 représentants du peuple de cette Assemblée Constituante, plus de cinq cents appartenaient au parti populaire radical.

L'Assemblée Constituante se réunit le 1 décembre 1888; son ouverture eut lieu le 18 décembre. La discussion sur le projet de la Constitution durait quelques jours, le vote eut lieu le 22 décembre. La Constitution ne fut pas votée »d'un bout à l'autre« comme le roi Milan l'avait espéré: 494 députés votèrent pour et 73 députés contre la Constitution. La session de l'Assemblée Constituante fut clôturée par le discours du trône, immédiatement après la signature de la nouvelle constitution.

La nouvelle constitution différait considérablement de celle de 1869, surtout dans les dispositions concernant la Skoupchtina même. D'après cette constitution la

Skoupchtina était une Assemblée nationale, composée des représentants du peuple, librement élus selon les dispositions de la Constitution. L'élection des députés se faisait directement, au scrutin secret, à la ballote. 4.500 contribuables élaient un député. L'élection se faisait par département et par liste de candidats. Le nombre de députés pour chaque département était fixé par une Commission d'Etat, composée du président du Conseil d'Etat, du président et du vice-président de la Skoupchtina et du président de la Cour de cassation. Tout député représentait la nation entière. Le droit de vote appartenait à tout sujet serbe, âgé de 21 ans révolus et payant au moins 15 dinars d'impôts directs. Dans chaque département 100 électeurs avait le droit de présenter une liste de candidats, et chaque liste devait avoir le même nombre de députés et de leurs remplaçants que le département avait à élire. Chaque liste obtenait un nombre de mandats égale au nombre de fois que quotient était contenu dans le total de vote obtenu par elle.

Pouvait être élu député toute personne ayant le droit de vote, âgé de 30 ans révolus et payant au moins 30 dinars d'impôts directs. Les fonctionnaires de la police n'étaient pas éligibles. Parmi les députés de chaque département il devait en avoir deux qui, à côté des conditions mentionnées, devaient être diplômés de l'Université ou d'une autre haute école au rang de l'Université (»députés qualifiés«). Pour la Skoupchtina législative les élections se faisaient tous les trois ans, et la durée du mandat correspondait à ce délai. La Skoupchtina était convoquée dans la capitale le 1 novembre de chaque année. Toute session régulière durait au moins six semaines. Le Roi pouvait convoqué la Skoupchtina en session extraordinaire.

C'est la Skoupchtina elle-même qui décidait de la validité des mandats par l'intermédiaire de son comité de vérification qui était élu à la première séance, tenue sous la présidence du doyen d'âge. Pour chaque session la Skoupchtina élit son président, ses deux vice-présidents et ses secrétaires. Les séances sont publiques, mais peuvent aussi être secrètes. La Skoupchtina pouvait prendre des résolutions si plus de la moitié des députés était présente; pour qu'une décision fut valable il fallait la majorité des voix des députés présents. On vote nominativement, publiquement ou en restant assis ou en se levant, ou au suffrage secret; mais on ne pouvait voter que personnellement. Tous les projets de loi avant d'être soumis à la Skoupchtina, devaient être étudiés dans les commissions. Tous les mois la Skoupchtina se divisait en sections par tirage au sort, les commissions de la Skoupchtina étaient élues par section. Chaque projet de loi devait être voté à deux reprises avant d'être finalement adopté, le premier et second vote devait être séparé par un délai de cinq jours au moins. Aucune loi ne pouvait être ni promulguée, ni abolie, ni modifiée, ni complétée, ni interprétée sans l'approbation préalable de la Skoupchtina. Les ordres concernant l'exécution de loi ainsi que les dispositions provenant du pouvoir royal exécutif, étaient donnés par le pouvoir exécutif, mais chaque disposition devait mentionner la loi en vertu de laquelle la disposition était prise. En promulguant une loi on devait souligner que la Skoupchtina lui avait donné son approbation. Les impôts et les contributions ne pouvaient être fixés sans le consentement de la Skoupchtina, de même que l'Etat ne pouvait contracter des nouvelles dettes sans cette approbation.

Chaque député avait le droit de poser des questions et d'adresser des interpellations aux ministres, et les ministres étaient obligés d'y répondre pendant la session même. La Skoupchtina avait le droit d'enquête dans les questions électorales et administratives. L'initiative législative provenait du gouvernement et des députés. Si un projet était refusé par la Skoupchtina, il ne pouvait lui être soumis de nouveau pendant la même session. Pour leurs discours dans la Skoupchtina les députés n'étaient responsables qu'envers la Skoupchtina. Sans l'approbation de la

Skoupchtina les députés ne pouvaient être ni livrés aux tribunaux, ni rendus responsables par qui que ce soit, ni mis en prison pendant toute la durée de leur mandat, sauf le cas où le député était pris sur les faits d'un acte criminel; mais dans ce cas aussi la Skoupchtina devait être informée; c'est elle qui rejette ou approuve la procédure juridique ultérieure.

Pour la Grande Skoupchtina un nombre double de députés était élu; elle est convoquée au cas, où il fallait prendre des résolutions concernant le trône, l'élection des régents, la modification de la Constitution, l'échange ou session d'une partie du territoire national et lorsque le Roi jugeait nécessaire de consulter la Grande Skoupchtina.

La Skoupchtina était convoquée par ukaz du Roi; c'est le Roi qui ouvrait sa session en personne ou par l'intermédiaire des ministres — par ukaz. Le discours du trône était contresigné par tous les ministres. Le Roi avait le droit d'ajourner la session de la Skoupchtina pour deux mois au plus tard et seulement une fois au cours d'une même session. Le Roi avait le droit de dissoudre la Skoupchtina, mais l'ukaz sur la dissolution devait ordonner en même temps les nouvelles élections dans un délai maximum de deux mois, et fixer la date de sa convocation à trois mois au plus tard depuis le jour de sa dissolution. Enfin, en assumant le pouvoir royal, le Roi devait prêter serment devant la Skoupchtina.

Une loi sur le statut de la Skoupchtina réglait la technique de ses travaux conformément aux articles de la Constitution; une loi sur les listes électorales réglait toutes les questions concernant les élections. Il fallait aussi conformer la législation à la nouvelle Constitution, et dans ce but les vastes travaux préparatoires étaient entrepris, lorsque se produisait subitement l'abdication du roi Milan qui cédait le trône à son fils Alexandre. Le roi Alexandre était mineur à l'époque, le roi Milan nomma en même temps membres du Conseil de Régence Jovan Ristić, Kosta Protić et Jovan Beli-Marković.

La première Skoupchtina, élue conformément aux dispositions de la Constitution de 1888, se réunit à Beograd le 1 octobre 1889. De 117 députés de cette Skoupchtina plus d'une centaine appartenait au parti populaire radical.

IX

*СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
ПОД ВРАЋЕНИМ УСТАВОМ ИЗ 1869*

(1894—1901)

КРАЉ АЛЕКСАНДАР I ОБРЕНОВИЋ

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ

за 1894, 1895 и 1896

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1894

13—26 априла 1894

После распуштања Народне скупштине, извршеног у мају 1894, и по враћању на снагу Устава из 1869, прошло је више од године дана без парламентарног рада. За то време смениле су се на управи земље три владе, Ђ. Симића, Светомира Николајевића и Николе Христића; издавани су привремени закони; целокупан административни апарат земље био је измењен; од наслеђа из ранијег времена остале су једино политичке странке које нису биле растурене. Поменуте владе имале су у програму стишавање политичких страсти. Да би се пак, преко Народне скупштине, санкционисало ново стање, објављен је указ, којим се избори за Народну скупштину одређују за 7 април 1895, за скупштински период 1894—1896. Према одредбама Устава из 1869, требало је бирати 180 народних посланика, коме броју треба додати још једну трећину, дакле 60 посланика који су именовани Краљевим указом, тако да је Скупштина која је требала да се састане 10 априла 1895 у свој први редован сазив требала да има 240 народних посланика.

У свим изборним радњама испуњавани су прописи оних закона који су донесени на основу Устава из 1869. Избори су били јавни, непосредни у варошима а посредни у селима. Кандидатске листе нису постављане; органи управне власти могли су да интервенишу кад год су налазили за потребно. После дужег колебања Народна радикална странка одлучила је да уопште не излази на изборе. Такву одлуку, нешто пре тога, донела је и Либерална странка, издавши о томе проглас на своје бираче. Према томе на

изборима се као организована политичка странка појавила једино Напредна странка, којој су на тај начин припали скоро сви посланички мандати.

10 априла 1895 Скупштина се састала у Нишу. Од 240 народних посланика, 208 припадали су Напредној странци; било је које изабрано које наименовано 30 либерала и 2 радикала. Либерали и радикали о којима је реч кандидовали су на изборима противно одлукама вођства, или су делимично били именовани за посланике указом, али су сви без разлике били искључени из својих странака, сем једног либералног посланика који је следовао позиву странкиног главног одбора и поднео оставку на посланички мандат. Од шест изабраних кандидата за положаје претседника и потпретседника Народне скупштине Краљ је за претседника именовоа Светомира Николајевића, а за потпретседника Михаила Павловића, док је Скупштина за секретаре изабрала Љубу Молеровића, Маријана Павловића, Косту Ивковића, Јеврема Илића и Косту Јездића.

Скупштинске седнице отворене су 13 априла Престоном беседом у којој се истиче, да је суспендовање Устава из 1888 предузето ради стишавања политичких страсти. Краљ се нада да ће му нова Скупштина омогућити тај посао већ и тиме, што ће у земљу унети потребно умирење и прећи на конструктиван законодавни рад. Скупштинска Адреса парафразира Беседу. У њој се каже да је под Уставом од 1888 држави претило расуло: „...У непомирљивој разузданости, бацеше се под ноге и најсветији морални и природни закони . . .”

каже се на једном месту у Адреси, која је предата Краљу на врло свечан начин.

Најважнији предмет који је ова Скупштина имала да реши било је узимање на знање и одобрење свих привремених закона који су издати од 9 маја 1894 до априла 1895. Сем тога Скупштина је решила закон о апанажи б. Краља Милана; ** § 91а и 91б кривичног закона; закон о истражним властима; и ** § 364 казненог закона. Скупштински сазив закључен је 26 априла 1895.

2

ВАНРЕДНИ САЗИВ ЗА 1895

24 јуна — 9 јула 1895

Указом од 16 јуна сазвана је Народна скупштина у ванредни сазив за 24 јуни 1895. Дан уочи скупштинског састанка кабинет Николе Христића поднео је оставку, а владу је образовао Стојан Новаковић. Нова влада била је чисто напредњачка. Народна скупштина конституисала се истога дана кад се састала. Од предложених шест лица, за председника Скупштине Краљ је поставио Милутина Гарашанина, за потпредседника Драгомира Рајовића, а за секретаре Скупштина је сама изабрала Божидара Мутавцића, Јеврема Илића, Владимира Павловића и Милорада Тадића.

До 9 јула, када је завршила рад, Скупштина је у овој сесији донела: закон о конверзији дугова и закон о хватању и утамањивању хајдука.

3

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1895

12 новембра — 1895 — 8 фебруара 1896

У други редован сазив за 1895 Народна скупштина била је сазвана указом за 12 новембар те године. Пре самог састанка Скупштине Краљевим указом попуњена су нека упражњена посланичка места. За претседника Скупштине указом је постављен Милутин Гарашанин, за потпредседника Драгомир Рајовић, а за секретаре Скупштине је изабрала Љубу Молевровића, Јеврема Илића, Божу Мутавцића, Косту Ивковића, Милорада Тадића и Драгића Самуровића.

Престона беседа којом су отворене скупштинске седнице наговештавала је уставну реформу: влада је била овлашћена да Скупштини поднесе први пред-

лог о промени Устава. Скупштинска Адреса слагала се са потребом уставне реформе и њоме је Скупштина обећала да ће одобрити владин предлог о промени Устава.

До 8 фебруара, када је овај сазив закључен, Скупштина је донела ове законе: ** закона о устројству Касационог суда; ** закона о пороти; закон о обнављању и унапређењу виноградарства; закон о потпомагању кланичних предузећа; закон о потпомагању акционарског друштва за сточни трг; * закона о устројству Трговачког суда; закон о утврђењима; трговинска конвенција са Црном Гором; ** закона о устројству војске; закон о уступању у експлоатацији Врањске Бање; *** закона о телеграфу; конвенцију о издавању криваца са Белгијом; закон о Богословији; ** закона о устројству Војне академије; ** закона о жандармерији; ** закона о поштама; закон о олакшицама датим Црвеном крсту; ** закона о експропријацији; ** закона о потпори војних инвалида и њихових породица; закон о олакшицама за извоз свиња које се могу дати у случају затварања границе ма на којој страни; буџет прихода и расхода за 1896 годину; закон о оправци манастира Жиче; закон о општинској мерини; закон о повластици датој М. Антонијевићу за експлоатацију друмских железница; ** закон о општој царинској тарифи; закон о грађењу и експлоатацији железничке пруге Ниш—Кладово; ** закона о војној администрацији; * § 137 закона рударског; ** закона о Народној банди; ** закона о уређењу железничке дирекције; *** § 329 кривичног законика; ** закона о уређењу Учитељске школе; ** закона о таксама; ** закона о устројству царинарница; ** закона о административној подели Србије.

4

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1896

7 октобра — 19 децембра 1896

Трећи и последњи редован сазив Народне скупштине изабране на изборима од 7 априла 1895 отпочео је 7 октобра 1896 у Београду. Скупштинско часништво остало је исто које је било и у ранијем сазиву, са Милутином Гарашанином на челу. Сазив је отворен 7 октобра, читањем Краљевог указа.

Законодавни послови, свршени за време овога сазива, јесу ови: ** закона о истражним властима; ** закона о јавним правозаступницима; ** закона о устројству Велике школе; ** закона о грађевинском савету; угодба о телеграфу са Румунијом; ** закона о устројству војске; ** закона о међународним телеграфским тарифама; ** закона о Нижим пољопривредним школама; закон о акционарским друштвима; закон грађевински за град Београд; ** закон о пореској управи, пореским одборима и порезницима; ** закона о непосредном порезу; закон о таксама.

19 децембра 1896 закључен је трећи редован сазив Скупштине, и исцрпен трогодишњи период за који је била бирана. Управо у то време влада Стојана Новаковића демисионирао је, а састав нове владе поверен је Ђорђу Ђ. Симићу.

20 децембра 1896, главни орган Напредне странке „Видело” донео је проглас шефа Напредне странке Милутина Гарашанина којим се Напредна странка распушта. Да се странка распусти решено је на једном скупу њених првака, држаном 18 децембра, са мотивацијом „да Напредна странка нема више погодаба, потребних да свој задатак у политичком животу Србије, озбиљно и правилно врши.”

4

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ за 1897, 1898 и 1899

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1897
29 јуна — 12 јула 1897

Влада Ђорђа Симића била је радикална влада. Она је имала намеру да реши уставно питање које је покретано са више страна још за време владе Стојана Новаковића. Противници Устава из 1869 и установа које су из њега проистекле, — радикали су ипак морали да испуњавају његове одредбе па је влада, после нешто времена, издејствовала указ којим су били заказани избори за 22 јуни 1897 год. Требало је да се по одредбама Устава из 1869 изабере 191 посланик, а према томе броју могло се наименовати још 63 посланика, што значи да је нова Скупштина требала да има 254 посланика, или стотину посланика више него што су имале Скупштине под Уставом из 1888.

Либерална странка донела је одлуку да не излази на ове изборе; Напредна странка била је распуштена одлуком свога највишег страначког форума; према томе, на изборима се појавила једино Народна радикална странка која је добила све мандате. Указом је именовано ипак неколико чланова Напредне и Либералне странке.

29 јуна 1897 Скупштина се састала у ванредан сазив. За председника указом је био постављен Никола Пашић, за потпредседника Димитрије Катић, а за секретаре Скупштина је изабрала Луку Лазаревића, Ивка Ивковића, Милана Миле-

тића, Љубу Јоксимовића, Михаила Душманића и Љубу Јовановића.

1 јула Скупштина се претставила Краљу у Новом двору под вођством свога председника Николе Пашића, којом приликом су измењени срдачни поздрави. Пашић је, у име Народне скупштине, уверавао да ће народ „... све Ваше тежње које се клоне унутрашњем уређењу земље и интересима српског народа увек потпомагати са свом топлином и одушевљењем.” Краљ је у своме одговору истицао несрећеност прилика на Балкану и изјавио да одустаје од намераване уставне реформе. Тек кад се те прилике среде, Скупштина може бити уверена да ће он испунити своје обећање дато у прокламацији 9 маја 1894.

12 јула 1897 овај ванредни сазив завршен је Краљевим указом.

За то време Скупштина је донела: ** закона о устројству војске; ** закона о устројству оружног фонда; ** § 73 закона о непосредним порезима; трговински уговор са Бугарском; ** закона о Главној контроли; ** закона о непосредном порезу; ** закона о Класној лутрији; закон о погодби између инжењера Лаутера и државе српске.

Радикални кабинет Ђ. Симића замењен је, 11 октобра 1897, кабинетом др. Владана Ђорђевића који се није ослањао ни на једну од постојећих политичких странака. Народна скупштина формално је сазвана у први редовни сазив за 30 децембар 1897, и у исто време одложена за шест месеци, до 24 јуна 1898. 14 марта 1898 Скупштина је била распуштена с тим да ће се избори за Народну скупштину одредити посебним указом.

5

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ за 1897, 1898 и 1899

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1897
16 јула 1898 — 11 јануара 1899

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1898
17 јуна — 15 јула 1898

Указом од 17 априла 1897 одређено је да се избори за Народну скупштину у целој земљи изврше 23 маја за трогодишњи скупштински период од 1897—1899. Политичке странке донеле су одлуку да изађу на ове изборе самостално или фузионисане са другим странкама. Тако је Либерална странка изашла на

изборе у заједници са напредњацима који су, иако је њихова странка била формално распуштена, нашли за потребно да развију акцију у народу. Народна радикална странка, после извесног колебања и кад је било јасно да се не може постићи заједничко иступање свих странака на изборима, изашла је са чисто партијским листама. Требало је да буде изабрано 194 посланика, а једна трећина тога броја могла се именовати указом. Резултат избора дао је већину Либералној странци; јаку мањину добили су напредњаци, а Народна радикална странка добила је на овим изборима само један мандат. Именовани посланици били су такође у већини присталице Либералне странке. По свршеним изборима Скупштина је сазвана за минулу 1897, у ванредни сазив за 17 јуни у Ниш; нешто доцније, она је Краљевим указом сазвана у редован сазив за 1898.

По верификацији пуномоћја Скупштина се конституисала. За претседника Скупштине Краљ је указом поставио Сигу Несторовића, за потпретседника Драгомира Рајовића, а за секретаре Настаса Антоновића, Јована Несторовића, Стевана Мостарчића, Гају Швабића, Милорада Тадића и Милоша Илића. 19 јуна Скупштина је саслушала Престону беседу којом су отворене седнице. Беседа наглашава потребу споразумног рада између владе и Скупштине. Скупштинска Адреса која је, по старом обичају, носила потписе свих посланика и била предата на свечан начин Краљу, величала је Краљеве поступке и намере.

По извршеној предаји Адресе Скупштина је прешла на законодавни рад. Доносени су следећи закони: закон о унапређењу вођарства; железничка конвенција са Румунијом; закон о пољопривредним станицама; закон о државним економијама; закон о уређењу Управе фондова; ** закона о штампи; ** закона о устројству војске; законодавно решење да се Кнез Милош назива Великим; ** закона о грађанском судском поступку; закон о средњим школама; закон о потпомагању домаће радиности; закон о лову; закон о уништавању штетних животиња и о заштитивању корисних животиња; ** закона о општинама; законодавно решење о селидбеним и путним трошковима чиновника; ** закона о царинској тарифи; законодавно решење којим се одобрава поступак министра финансија што је утврдио царину на чај; ** закона о наплаћивању општинског акциса; ** закона о Народној банци; ** закона о установљењу нових државних монопола; ** закона о Државној класној лутрији; * закона о уређењу Више женске школе; закон о народним школама; закон о установљењу Мушке учитељске школе у Јагодини; закон о риболову; ** закона о трошарини; ** закона о потпори војних инвалида и њихових породица; ** закона

о црквеним властима источно православне вере; *** чл. 44 закона о судијама; буџет државних прихода и расхода за 1899 годину; ** закона о таксама; ** закона о позајмици код Народне банке; закон о уступању Бање Ковиљаче у експлоатацију народу округа подринског; ** закона о шумама; закон о женидби официра; закон о грађењу пруге (локалне) Београд Станица—сточни трг, и о 6% зајму за њено грађење.

15 јула закључен је ванредни сазив за 1897 годину Краљевим указом. Другим указом Скупштина је сазвана за редован сазив за 1898, за 16 јули. Скупштина се поново конституисала под истим претседништвом и продужила рад до 3 августа 1898, када је указом одложена до 12 новембра, кога је дана требала да се састане у Нишу, да продужи рад.

У току сазива за 1898 Скупштина је донела ове законе: ** закона о акционарским друштвима; ** закона о зборовима и удружењима; * закона о Класној лутрији; закон о унапређењу сточарства; закон о угодби закљученој на Међународном поштанском конгресу о средовању пошта на претплату новина и временских списа; закон о војеној администрацији; ** закона о таксама; закон о уређењу Министарства грађевина; закон о конвенцији о светском поштанском савезу; закон о конвенцији закљученој на Међународном поштанском конгресу о размени поштанских пакета; законе, закључене на Међународном поштанском конгресу, о размени писама, поштанских пакета, кутија са означењем вредности и поштанских упутница; закон о Државној архиви; закон о телеграфу и телефону; закон о земљорадничким и занатским задругама; ** закона грађевинског за град Београд; закон о окружним и среским скупштинама; *** чл. 8 закона о Богословији; закон о ордену Милоша Великог; ** закона о устројству судова; закон о државном буџету; закон о државним благајницама и рачуноводству; ** закона изборног скупштинског; ** закона о уређењу Дирекције српских државних железница; ** закона о административној подели Србије; закон о општој царинској тарифи; закон о железничким баштенским књигама и хипотекарним правима на железнице; закон о трошковима управних власти; ** основног закона Српске краљевске академије; закон о експлоатационом зајму државних железница; ** закона о устројству судова; *** закона о црквеним властима; закон о војном дисциплинском суду; *** закона о устројству Министарства војске; царински закон; ** закона о монополу соли.

Сазив за 1898 годину завршен је 11 јануара 1899, када су скупштинске седнице закључене.

6

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1899

20 септембра 1899 — 29 јануара 1900

Према одредбама закона о зборовима и удружењима који је донесен у претходном сазиву Народне скупштине, све

постојеће странке биле су формално укинуте. Политички живот свео се, после тога, једино на листове, које су поједине странке и даље издавале на основу измењеног закона о штампи у који је, између осталих одредаба које су ограничавале слободу штампе, унесена и одредба о кауцији за листове.

24 јуна 1889 на Ивандан извршен је атентат на Краља Милана који је тада био активни командант целокупне војске. После тога догађаја проглашено је ванредно стање у Београду и београдском округу, а ради атентата похапшено је целокупно вођство Народне радикалне странке коме је судио један Преки суд, специјално образован за тај случај. Чланови вођства Радикалне странке били су осуђени, заједно са шефом странке Пашићем који је осуђен на пет година робије, али је одмах по извршеном суђењу био помилован и повраћен у сва права. Тај догађај и држање Николе Пашића на Преком суду биће доцније један од најглавнијих повода за подвајање Народне радикалне странке у две групе које ће се, неколико година после тога, сасвим разићи и организовати као две засебне странке.

Иако су све политичке странке биле распуштене, влада није хитала са сазивањем Народне скупштине. Од 11 јануара до 20 септембра 1898 Скупштина уопште није радила, иако је влада имала већи број израђених законских предлога. Стање у земљи било је тешко, а нарочито у Београду и околини где су изузетне мере примењиване неколико месеци.

Неколико дана после укидања ванредног стања у Београду и београдском округу изашао је указ којим се Народна скупштина сазива у редован сазив за 1899 у Нишу, на дан 20 септембра. Саставши се у заказани дан, Скупштина се конституисала на челу са претседником Симом Несторовићем и потпретседником Др. Рајовићем. За секретаре изабрани су Настас Антоновић, Милорад Тадић, Гаја Швабић, Стева Мостарчић и Душан Н. Спасић. Седнице су отворене Престоном Беседом која говори о положају насталом после Ивањданског атентата, а на коју је Скупштина одговорила назвавши Ивањдански догађај „жалосним догађајем злочина и издајства”. После тога Скупштина је одобрила све мере које су предузимане иза извршеног атентата и прешла на законодавни рад.

До 20 јануара 1900 године, када је закључен овај сазив, Скупштина је донела ове законе: ** закона о устројству Војне академије; ** закона о непосредном порезу; ** закона о Класној лутрији; закон о узимању на знање закона и уредаба за време колико Скупштина није радила; ** закона о таксама; ** закона о конверзији државних дугова; трговинска конвенција са Турском; закон о ослобађању официра од општинских, среских и окружних приреза; закон о ослобађању од поштанских такса Друштва за подизање храма Св. Саве у Београду; закон о ослобађању од поштанских такса Официрске задруге; ** закона о устројству Министарства народне привреде; ** закона о пенсијама учитељских удовица; закон о преносу управе телеграфа на надлежност Министарства грађевина; ** закона о грађењу и експлоатацији железница; ** закона о устројству централне државне управе; ** закона о народним школама; ** кривичног закона; закон о узимању инвалидског фонда од Управе фондова на употребу за прешне војне потребе; закон о набавкама војних потреба; ** закона о државној трошарини. —

7

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1900

29 децембра 1899 — 29 јануара 1900

Са трећим редовним сазивом за 1900 мандат Народне скупштине изабране на изборима од 23 маја 1898 год. истицао је. Трећи редован сазив сазван је указом за 29 децембра 1899 у Ниш. Истога дана Скупштина се конституисала. За претседника указом је био постављен Сима Несторовић, за потпретседника Драгутин Стаменковић, а за секретаре били су изабрани Миленко Марковић, Гаја Швабић, Стеван Мостарчић, Стеван Веселиновић и Милош Илић. После Престоне беседе и Адресе Скупштина је прешла на законодавни рад, завршивши свој трећи сазив 29 јануара 1900.

За трајање трећег редовног сазива, Скупштина је донела следеће законе: ** закона о средњим школама; ** закона о устројству војске; ** закона о попису становништва и домаће стоке; закон о порезу на зараду; закон о удружењима; закон о уређењу санитетске службе и чувању народног здравља; ** закона о трошковима управних власти; закон о Трговачкој академији; ** закона о поступку у судским и грађанским парницама; ** кривичног закона; * закона о судском казненом поступку; ** закона о општој царинској тарифи; ** закона о орденима и медаљама; ** закона о стецном поступку; ** закона о унапређењу виноградарства; ** закона о административној подели земље; ** закона о шумама; ** закона о монополу дувана; ** закона о новим монополским артиклима; ** закона о монополу соли; ** закона о конверзији државних дугова; Финансијски закон за 1900 годину; ** § 228 закона о црквеним властима; закон о изузимању фонда за апсенске заводе из Управе фондова; закон о потпомагању задруга.

LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION RESTAURÉE DE 1869.

Le 9 mai 1894 le roi Alexandre Obrenović par une proclamation au peuple, quoique mineur à l'époque, assumait le pouvoir; il avait supprimé la Constitution de 1888 avec toutes les lois qui s'y rapportaient, pour remettre en vigueur la Constitution de 1869 avec toute la législation qu'elle comportait. De ce fait la Skoupchtina fut dissoute, et le roi Milan rentra dans tous ses droits. Plus d'une année la Serbie resta sans la Skoupchtina. Pendant ce temps trois gouvernements se succédèrent au pouvoir, les lois provisoires furent pro-

mulguées, tout l'appareil administratif de l'Etat fut modifié et comme seul héritage du passé subsistèrent les partis politiques qui n'avaient pas été dissous, bien que tous les gouvernements successifs avaient inscrit dans leur programme, l'apaisement des passions politiques. Enfin les élections furent décrétées pour le 7 avril 1895 en raison de quoi la Skoupchtina devait se réunir le 10 avril 1895 à Niš, seconde capitale de la Serbie.

De 1895 à 1900 la Skoupchtina travailla presque uniquement à la législation.

X

*НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО
ПОД УСТАВОМ ИЗ 1901*

(1901—1903)

ОКТРОИСАНИ УСТАВ ИЗ 1901

6 април 1901

Краљ Александар I Обреновић желео је да се ожени са Драгом Машин, услед чега је влада поднела оставку. У исто време, не одобравајући тај чин, поднео је оставку на команду активном војском б. Краљ Милан. Ново министарство образовао је Алекса С. Јовановић („свадебно министарство“) па је венчање извршено.

20 марта 1901 кабинет Алексе Јовановића поднео је оставку, па је образована влада Михаила Вујића (влада „фузије“). Та влада, по партијском опредељењу, била је радикално-напредњачка, а једна од првих њених дужности била је да под руководством Краљевим припреми један пројект новог Устава. Тај уставни нацрт, на појединачним конференцијама које су одржаване у присуству самог Краља, био је приказан и главним личностима свих постојећих странака, и оне су на њега дале своју сагласност; највише затезања било је са члановима Либералне странке, али су напослетку и они дали пристанак.

6 априла 1901 на врло свечан начин, у просторијама Новог двора, потписан је и проглашен нови Устав. Он се имао сматрати као дар Краљев земљи и народу, и ради тога Краљ је одбио да се Устав донесе на Великој или Уставотворној народној скупштини, како је према одредби Устава из 1869 било установљено. Према томе, Устав из 1901 године је октроисан, противно ранијој уставотворној пракси.

Нови Устав донео је неколико значајнијих новина. Најглавнија од свих била је та што је предвидео дводомни претставнички систем, увођењем установе Сената.

Да би се донели и органски закони уз овај Устав, избори за нову Народну скуп-

штину одређени су за 22 мај 1901, за четворогодишњи скупштински период од 1901—1904 године, док су избори за Сенат били одређени за 5 август исте године.

2

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1901 О НАРОДНОМ ПРЕТСТАВНИШТВУ

Главне одредбе Устава из 1901 године о Народном претставништву, Сенату и Народној скупштини, јесу ове:

Законодавну власт врши Краљ са Народним претставнишвом. Народна претставништво састављају Народна скупштина и Сенат. Избори за Народну скупштину се врше на дан 21 маја, а избори за Сенат на дан 8 септембра. Нико не може бити члан и у Скупштини и у Сенату у исто време. Сваки члан Народног претставништва заступа цео народ (чл. 43) — Народна претставништво сазива се указом сваке године у редован сазив у престоницу Краљевине Србије најдаље до 1 октобра. Само у случају рата Народна претставништво се може сазвати и изван престонице (чл. 44) — И Скупштина и Сенат држе своје састанке и доносе одлуке сваки засебно осим случајева у којима је овим Уставом заједничка радња изрично прописана (чл. 45) — Пуномоћства чланова оба дома прегледа и оверава општа седница Касационог суда (чл. 46) — Право предлагања закона припада и Краљу и Народном претставништву; влада, у име Краља, подноси законске предлоге увек најпре Народној скупштини. И влада и чланови Претставништва имају право повући натраг своје предлоге пре него је о њима донета коначна одлука (чл. 47) — Ни један закон не може се издати, укинути, изменити, обуставити или протумачити било делимично или у целини, нити се предлог законски може Краљу на потврду поднети, пре него што га Народна скупштина и Сенат појединце и у целини већином гласова усвоје (чл. 48) — Закон и законите наредбе, који су законитим начином обнародоване, имају обавезну силу за све грађане и власти земаљске. Сем Народног претставништва нико други нема права решавати: је ли при каквом закону који је надлежно обнародован, и Народно претставништво суделовало начином како то Устав прописује. При

обнародовању закона мора се казати да га је усвојило Народно претставништво, а при обнародовању уредаба и наредба именовати одредбе закона, на којима се оснивају (чл. 49) — Бирачко право за Скупштину има сваки рођени или прирођени српски грађанин, који је навршио 21 годину, који плаћа држави 15 динара непосредне порезе које било врсте (али без икаквих приреза) и који није пресудом судском изгубио бирачко право. Сенаторе имају право бирати сви они који имају право бирати и посланике за Народну скупштину, али плаћају 45 динара непосредне порезе које било врсте, но без икаквих приреза, на годину. Дали ко по Уставу или закону има бирачко право, решавају Првостепени судови. Они ће водити и надзор о уредном саставу бирачких спискова и чинити у њима исправке или по жалби или кад сами какве неисправности приметне. Колику количину пореза плаћа доказује се пореском књижицом за последње три године (чл. 50) — Не могу ни бирати ни изабрани бити официри и војници под заставом (чл. 51) — Изборни закон одређује у којим се случајима губи бирачко право (чл. 52) — Чланови Народног претставништва, чим им буду пуномоћства оверена, полажу заклетву. Ову заклетву народни претставници полажу пред свештеником у седници и остављају и написану на чување у архиви Народног претставништва. (чл. 53) — Скупштина за сваки сазив бира из своје средине претседника и два потпретседника, као и потребан број секретара. Претседника и два потпретседника Сената поставља Краљ за цео период. Секретаре Сената бира сам Сенат, за сваки сазив из своје средине (чл. 54) — Оба дома могу решавати како о свом конституисању тако и о свима другим питањима, само ако је у седници више од половине целокупног Уставом одређеног броја њихових чланова. За пуноважне закључке, изузев случајева за које је Уставом другојаче наређено, потребна је већина гласова присутних чланова. Кад се гласови поделе наједнако сматра се да је предмет одбачен. Глас се може дати само лично (чл. 55) — Кад било Сенат било Скупштина какав предлог одбаце, он им се не може више подносити за време истог сазива (чл. 56) — Оба дома имају право истраге у изборним и чисто административним питањима. Сваки члан оба дома има право управљати министрима питања и интерпелације. Министри су на њих дужни одговорити у току истог сазива. (чл. 57) — Свако има право упутити молбе и жалбе на оба дома, само писмено. У Скупштини и у Сенату имају право говорити само њихови чланови, министри и владини повереници. Ни Скупштина ни Сенат не могу примати ни депутације ни појединце, нити допустити да ко други у њиховој средини говори, осим горе поменутих лица (чл. 58) — Нико и никад не може узети на одговор члана ма кога дома за исказано мишљење или за глас дат у Народном претставништву. За време мандата ни један члан оба дома нити може бити узиман на одговор, нити за какву било кривницу у притвор стављен пре него што то одобри онај дом кога је он члан. Од овога се изузима случај када је посланик или сенатор ухваћен у кривници на самоме делу које за собом повлачи притвор. Али и у том случају дотични се дом извештава и он одлучује хоће ли се истрага наставити или прекинути (чл. 59) — И Скупштини и Сенату припада искључиво право да у својој средини

одржавају ред преко својих претседништва. Никаква оружана сила без позива претседништва не може ући у зграде или дворишта Народног претставништва. Нико оружан не сме ући у зграду Народног претставништва, осим лица која оружје по пропису носе, а у Народно претставништво долазе по послу самог Народног претставништва (чл. 60) — Оба дома стоје у непосредној вези само са министрима (чл. 61) — Предлог који један дом усвоји шаље се на даљи рад другом дому. Ако га и други дом у целини и без икакве измене усвоји, Народно претставништво усвојило је предлог. Ако ли пак један дом учини какве измене у предлогу, који је други дом усвојио и њему послао, предлог се с тим изменама враћа ономе дому који га је прво претресао. Ако он остаје при своје првове решењу, предлог се враћа на друго и последње решавање ономе дому који га је други по реду претресао. Не буде ли ни тада усвојен, предлог се сматра као одбачен и у истом се сазиву не може више ни у једном дому подносити. Предлог, одбачен у начелу, у коме било дому, не може се ни другоме дому подносити у току истог сазива. Буџет решава коначно Народна скупштина при другом претресу, ако би га Сенат после првог претреса у чему изменио (чл. 62) — За време трајања рада у Народном претставништву чланови оба дома имају по 15 динара дневнице. (чл. 63) — Пословници за оба дома израдиће се нарочитим законом (чл. 64) —

Народна скупштина. — Скупштину састављају народни посланици које народ слободно бира по одредбама овога Устава и изборног закона. Народних посланика има 130. Бирање, сем у варошима који бирају засебне посланике, врши се по окрузима, према сразмери становништва. На свакој окружној листи мора бити један кандидат који је свршио факултет у Србији или на страни (чл. 65) — Бирање посланика је непосредно, а гласање је тајно (чл. 66) — Може бити изабран за посланика а) рођени или прирођени српски грађанин; б) онај ко ужива сва грађанска права; в) који је навршио 30 година; г) ко стално живи у Србији; д) који зна читати и писати; е) који држави плаћа најмање годишње 60 динара непосредне порезе, што се доказује пореском књижицом за последње три године, али адвокат и сви они који су свршили факултет у Србији или на страни могу бити бирани и ако плаћају 30 динара годишње непосредног пореза (чл. 67) — Не могу бити посланици у Скупштини: а) који само бирачко право немају нити га вршити могу; б) активни чиновници, сем чланова Касационог суда, претседника и чланова Главне контроле, претседника Апелационог суда, професора великих и средњих школа, управника монопола, библиотекара Народне библиотеке, лекара, инжињера и оних чиновника на расположењу или у пенсији који су свршили факултет; в) претседници општина; г) свештеници оба реда (чл. 68) — Посланички мандат траје четири године. Мандат губи онај посланик који за трајања мандата добије плаћену државну или од државе зависну службу, сталну или привремену, као и онај који за то време ако је чиновник буде унапређен. Ко овим начином изгуби мандат може бити поново биран, ако то допушта његов нови положај (чл. 69).

Сенат. — Престолонаследник, када постане пунолетан, архиепископ београдски и епископ

нишки, по праву су чланови Сената. Сем њих Сенат сачињавају: 30 чланова које именује Краљ на цео живот; 18 изабраних чланова, од којих Београд бира једног, а седамнаесторицу бирају изборни окрузи (чл. 70). — Мандат изабраних сенатора траје шест година. Бирање сенатора је непосредно, а гласање тајно (чл. 71). — Може бити постављен или изабран за сенатора: рођени или прирођени Србин, који ужива сва грађанска права, стално живи у Србији, има 40 година старости, и плаћа држави најмање 200 динара порезе годишње. Ову погодбу о плаћању порезе не морају имати грађани који су били претседници и потпретседници Народне скупштине, ђенерали у пензији и оставци, бивши министри, саветници, изванредни опуномоћени посланици и дипломатски агенти (чл. 72). — Сенатори не могу бити активни државни чиновници, изузев опуномоћених посланика и дипломатских агената, и сви који по чл. 68 Устава не могу бити народни посланици. Официри под заставом не могу бити бирани за сенаторе, а исто тако не могу бити ни именовани, изузев ђенерала но највише њих четири на броју (чл. 73). — Чиновник који је сенатор не може бити пензионисан без свога пристанка до навршене седамдесете године старости, сем ако је навршио 40 година активне државне службе, или је оболео да не може вршити своју службу (чл. 74). — Сенат се сазива у исто време када и Скупштина, а престаје радити када и она. Сенат се никада не распушта (чл. 75).

3.

НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО У БЕОГРАДУ

за 1901, 1902, 1903 и 1904

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1901
1 октобра 1901—11 маја 1902

Носиоци новог стања које је претходило доношењу Устава били су радикали и напредњаци. Између главних људи тих странака дошло је до уже сарадње „фузије” која се огледала не само у саставу кабинета у коме су те странке имале равн број својих претставника, него и у другим установама, као на пр. у Сенату, у Државном савету, Касационом и Апелационом суду итд. Обе странке заједно покренуле су и један дневни лист, коме је власник био један напредњак а директор један радикал. Сем тога обе странке упутиле су са потписима својих страначких првака и један апел на народ, позивајући бираче да се сложе, да следеју примеру вођства, да се „уздигну над ситним разликама и забораве обичне пратиоце јаче и оштрије досадашње политичке борбе, који су их до сада раздвајали и туђили”. Проглас је носио датум

исти као и дан када је потписан нови Устав: тиме се хтело да подвуче солидарност са Краљевом радњом. Либерална странка стајала је у опозицији према „фузији”, али су њени прваци дали пристанак на нови Устав, као и на начин како да се он прогласи.

Фузија са напредњацима није била радо виђена у круговима млађих радикала. Како су радикали и напредњаци излазили у целој земљи са заједничким листама, са листама „фузије”, млађи радикали одвајали су своје засебне листе и на изборима имали прилично успеха. На тим засебним, „самосталним” листама радикалним изабран је био један круг људи који ће се, као непомирљиви противници фузије, одвојити од Народне радикалне странке и основати своју Самосталну радикалну странку још у току парламентарног рада следеће скупштинске сесије.

Избори за Народну скупштину извршени 22 маја 1901 дали су радикално-напредњачкој фузији преко 130.000 гласова у целој земљи. Листе „самосталних” радикала добиле су нешто преко 40.000 гласова, а Либерална странка добила је преко 30.000 гласова. Избори за Сенат извршени су у целој земљи 5 августа, а било је бирано 18 сенатора; дали су већину Народној радикалној странци.

Верификацију пуномоћја вршио је, према одредби Устава, Касациони суд. Касација је верификовала све мандате сем три посланичка мандата на чијем су избору вршене неправилности, а одбила је да верификује и мандат сенатора изабраног у Крушевцу, такође ради неправилности.

Конституишући се, Народна скупштина изабрала је за претседника Ристу Поповића, за I потпретседника Ацу Станојевића, за II потпретседника Арона Нинчића и за секретаре Ђоку Стојковића, Чеду Радовића, Михајла Душманића, Сретена Којића, Страхињу Поповића, и Светомира Карамарковића. Конституисање Сената извршено је још приликом именовања сенатора који су постављени указом. За претседника Сената постављен је Димитрије Маринковић, за I потпретседника Љуба Каљевић а за II потпретседника Гига Гершић.

7 октобра 1901 приступило се свечаном отварању оба дома Народног претставништва, Народне скупштине и Сената, која је свечаност одржана у згради Новог двора под претседништвом претседника Сената Димитрија Маринковића.

Краљ је прочитао Престону беседу, а за тим положио заклетву на Устав пред Народним претставништвом.

Народна скупштина одговорила је на Беседу 20 октобра, Сенат 18 октобра. Дебата у Скупштини била је отежана држањем самосталних радикала који су поднели свој нацрт Адресе. Законодавни рад Народног претставништва, Скупштине и Сената, на који се прешло после адресне дебате, био је ради компликованог свог механизма спор: требало је вршити двоструку процедуру која је била везана уз установу Сената.

До 11 маја 1902, када су седнице Народног претставништва биле закључене Краљевим указом, Народно претставништво донело је следеће законе: ** закона о конверзији државних дугова; конвенцију о издавању криваца са Америком; закон о изборима чланова Народног претставништва; ** закона о непосредном порезу; законодавно објашњење чл. 37 закона о чиновницима; закон о штампи; закон о уређењу Државног савета; ** закона о судском поступку у грађанским парницама; закон о жидби официра, подофицира, каплара и редова; ** закона о кривичном судском поступку; закон о пословном реду у Државном савету; ** закона о одужењу аграрног зајма у ослобођеним крајевима; закон о задругама за узајамно помагање; ** закона о устројству судова; ** закона о стедишном поступку; закон о повластицама Трговачког фонда и његове хипотекарне банке; ** закона о царинској тарифи; законодавно решење за подизање дома Народног претставништва; закон о општинама; ** закона о повластицама Српском бродарском друштву; конвенцију о заштити и експлоатацији риболова са Румунијом; ** закона о административној подели земље; закон о панађурима и недељним пазарним данима; ** закона о грађењу железница; ** закона о потпори војних инвалида; ** закона о монополу дувана; ** закона о окружним, среским и општинским буџетима; ** закона о устројству војске; Финансијски закон за 1902 годину; * закона о трошковима управних власти; ** закона о монополу соли; ** закона о непосредном порезу; ** закона о увођењу нових државних монопола; законодавно решење којим су ослобођена од плаћања сва она лица осуђена пресудом Преког суда од 12 септембра 1899 године, с тим да трошкови падну на терет државе; ** закона о средњим школама; ** закона о уређењу Учитељских школа; ** закона казненог; ** закона о штампи; закон о пословном реду у Сенату и закон о пословном реду у Народној скупштини.

4

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1902

11—25 јула 1902

У други редован сазив Народно претставништво сазвано је указом за 11 јули 1902. Претседништво Сената остало је оно из првог сазива, а за претседника

Скупштине био је изабран Аца Станојевић, за I потпретседника Стојан Протић, за II потпретседника Љуба Стојановић, а за секретаре Ђока Стојковић, Чеда Радовић, Страхиња Петровић, Чеда Костић и Михаило Душманић. Отварање оба дома Народног претставништва извршено је Краљевим указом.

Овом приликом, Народно претставништво имало је само да се бави законским предлогом о закључењу зајма у износу од 60,000.000 динара, којим је влада намеравала да исплати све привремене дугове у земљи и на страни.

25 јула изгласан је тај предлог о зајму, па су седнице Народног претставништва одложене Краљевим указом.

Према указу, Народно претставништво требало је да продужи рад 1 новембра 1902, у наставку сазива за 1902. Тога дана рад је почео, декларацијом кабинета Петра Велимировића, који је био образован за време док Народно претставништво није било на окупу. Декларација је у Скупштини прошла само са 9 гласова већине, што је Велимировићу дало повод да поднесе оставку целог кабинета. Радикално-напредњачка „фузија” налазила се пред распадом па је Краљ Александар дао мандат за састав владе Д. Цинцармарковићу, команданту активне војске, а истога дана објављен је указ којим се седнице Народног претставништва одлажу за два месеца, до 7 јануара 1903.

Претстојали су дани нових борби и нових, крупних политичких догађаја. Радикално-напредњачка фузија растурина је пристанком обеју странака, тако да је свака странка задржала право нове оријентације.

25 марта 1903 Краљ Александар једном прокламацијом укинуо је Устав из 1901. Тим актом поништен је указ о именовању сенатора и избор народних посланика и сенатора који су изабрани за скупштински период од 1901—1904 године, као и сви закони које је донело Народно претставништво а проистичу из Устава од 1901 године. Сем тога укинута су и у исто време враћени су на снагу закон о штампи из 1881 године и закон о општинама из 1866 године. У исто време били су укинута судови и установе, организоване по томе Уставу.

Другом Краљевском прокламацијом која је следила 45 минута после прве,

враћен је поново на снагу Устав из 1901 године. Та прокламација донела је и одредбе о дану до кога ће вредити мандати народних посланика и сенатора. Првим и другим актом Народно претставништво које је постојало било је дакле распуштено, а једним накнадним указом било је одређено да се избори за Народну скупштину и Сенат изврше 19 маја 1903.

5

29 МАЈ 1903

Влада генерала Цинцармарковића написала је изборе за 19 мај 1903. Влада је припремила једну споразумну изборну листу, на којој су кандидовани чланови свих дотадашњих странака, али само они који су важили као „умерени”. Независни либерали истакли су своје засебне листе у појединим окрузима, а листе је истакла и Радикална странка заједно са напредњацима који су према

влади генерала Цинцармарковића били у опозицији. Владине листе добиле су 182.538 гласова, што значи и већину мандата; радикали и напредњаци добили су 134.400 гласова, а независни либерали имали су 1322 гласа.

До састанка ове Народне скупштине није дошло, јер је пре њеног првог састанка једна група завереника продрла 29 маја 1903 у двор и лишила живота Краља Александра и Краљицу Драгу — чиме је нестало законитих потомака династије Обреновића која је 45 година владала Србијом.

Још у току ноћи образована је Влада Краљевине Србије на челу са председником Јованом Авакумовићем. Та влада узела је сву власт у своје руке и сазвала старо Народно претставништво са задатком да се измени Устав и изабере новог Краља. Од часа образовања те владе почиње нов период политичке историје Србије, у коме је наступила и нова ера парламентарне праксе, којој ће бити посвећене следеће странице.

L'ASSEMBLÉE NATIONALE SOUS LA CONSTITUTION DE 1901
(1901—1903)

La Constitution de 1869 était vieillie, et après l'expérience qu'on a eu avec la Constitution de 1888, il fallut la modifier. Pour cette raison le roi Alexandre Obrenović confia à Mihaïlo Vujić les soins de former le gouvernement; le ministère, ainsi constitué, avait un caractère radical-progressiste; ce ministère fut chargé d'élaborer le projet de la nouvelle Constitution serbe. Le projet était élaboré à des séances auxquelles assistait le Roi; il était soumis aux chefs des tous les partis qui donnèrent leur approbation. La nouvelle Constitution fut signée et promulguée le 6 Mai 1901. Elle devait être considérée comme un don du Roi au peuple, et pour cette raison le Roi refusa que le projet de la Constitution fut soumis à l'Assemblée Constituante, comme cela aurait dû se faire conformément aux dispositions de la Constitution de 1869. La nouvelle Constitution était donc octroyée.

La Constitution de 1901 apporta à la vie politique de la Serbie quelques modifications importantes. La Constitution prévoyait le système à deux chambres, la Skoupchtina et le Sénat. Pour apporter

des lois respectives de cette constitution, les élections furent décrétées pour le Sénat et la Skoupchtina.

D'après les dispositions de la Constitution de 1901, le pouvoir législatif appartenait au Roi et à l'Assemblée Nationale. L'Assemblée Nationale se composait de la Skoupchtina et du Sénat. Personne ne pouvait être à la fois membre du Sénat et de la Skoupchtina. L'Assemblée Nationale était convoquée tous les ans par ukaz du Roi le 1 octobre au plus tard. La Skoupchtina et le Sénat tenaient leurs séances séparément, sauf dans les cas exceptionnels prévus par la Constitution. Les mandats des membres de deux chambres étaient vérifiés par la commission de la Cour de cassation. L'initiative législative appartenait au Roi et à l'Assemblée Nationale. Le gouvernement, au nom du Roi, soumettait les projets de lois d'abord à la Skoupchtina. Aucune loi ne pouvait être ni annulée, ni modifiée, ni complétée, ni commentée, ni partiellement supprimée sans l'approbation de la Skoupchtina. A l'occasion de la promulgation des lois il

fallait indiquer qu'elles avaient été approuvées par l'Assemblée Nationale.

Le droit de vote était accordé à tout Serbe de naissance ou par naturalisation, âgé de 21 ans révolus et payant une contribution de 15 dinars. Le droit d'élire les sénateurs appartenait à ceux qui avaient les droits électoraux généraux, et payaient au moins 45 dinars d'impôts directs par an.

Pour chaque session la Skoupchtina élut son président, ses deux vice-présidents et le nombre nécessaire de secrétaires. Le président et les deux vice-présidents du Sénat étaient nommés par le Roi pour la période entière, le Sénat n'élut que ses secrétaires. Les deux chambres pouvaient prendre des résolutions valables, si la moitié du nombre, prévue par la Constitution, des membres, était présente. Pour que les résolutions fussent valables, la majorité absolue était nécessaire. On ne pouvait voter que personnellement et nominativement, publiquement, en restant assis ou en se levant, ou secrètement. Lorsqu'une des chambres rejetait un projet, il ne pouvait être soumis pendant la même session. Tout membre de deux chambres avait le droit de présenter des interpellations, de poser des questions, auxquelles les ministres étaient obligés de répondre. Les deux chambres avaient le droit d'enquête dans les questions électorales et administratives. Pour les opinions exprimées dans les deux chambres ni les sénateurs ni les députés ne pouvaient être rendus responsables. Pendant la durée du mandat aucun membre de deux chambre ne pouvait être rendu responsable ni mis en prison sans l'approbation préalable de la chambre dont il faisait parti, sauf les cas où le sénateur ou le député étaient pris en flagrant délit de crime entraînant la peine de prison.

La Skoupchtina et le Sénat n'étaient en rapport qu'avec les ministres. Un projet, adopté par une chambre était envoyé à l'autre et s'il était approuvé sans modification par l'autre chambre, devait être considéré comme adopté par l'Assemblée Nationale. Cependant, si une des chambres apportait des modifications au projet, adopté par la seconde chambre et envoyé à elle, le projet était envoyé à la chambre dont il émanait. Si la chambre persiste dans la première opinion le projet est renvoyé à l'autre où il est discuté pour la seconde fois. S'il n'était pas adopté cette fois-ci, il devait être considéré comme rejeté et ne pouvait être soumis sous la

même forme à aucune des chambres pendant la durée de la même session. Le budget était définitivement adopté par la Skoupchtina, en second débat, s'il avait été modifié par le Sénat pendant le premier débat.

Le nombre de députés était de 130, les élections se faisaient par département. Sur chaque liste départementale il devait avoir un candidat, diplômé de l'Université ou d'une haute école du même rang. L'élection du député était directe et secrète. Était éligible tout citoyen, âgé de 30 ans révolus, sachant lire et écrire, payant un impôt direct de 60 dinars au moins (les candidats, diplômés de l'Université devaient payer un impôt de 30 dinars au moins). La durée du mandat était de quatre ans.

L'héritier au trône, devenu majeur, l'archevêque de Beograd et l'évêque de Niš, étaient de plein droit membres du Sénat. En outre le Sénat comprenait trente membres, nommés à vie par le Roi, et 18 membres, élus par Beograd et les départements. Le mandat des sénateurs élus durait six années. L'élection des sénateurs était directe, le vote se faisait au suffrage secret. Pouvait être nommé ou élu sénateur tout Serbe de naissance ou par naturalisation, âgé de 40 ans, payant 200 dinars de contributions directes au moins. Le Sénat était convoqué en même temps que la Skoupchtina, il clôturait sa session avec celle de la Skoupchtina, mais il ne pouvait jamais être dissous.

Les premières élections pour la Skoupchtina, décrétées conformément à cette Constitution, eurent lieu le 22 mai 1901, tandis que les élections pour le Sénat eurent lieu le 6 août de la même année. L'Assemblée Nationale fut convoquée en sa première session le 1 octobre, dont l'ouverture solennelle eut lieu le 7 octobre 1901. L'Assemblée Nationale s'occupait exclusivement de questions législatives pendant cette session ainsi que pendant la session suivante qui fut ouverte le 2 juillet 1902.

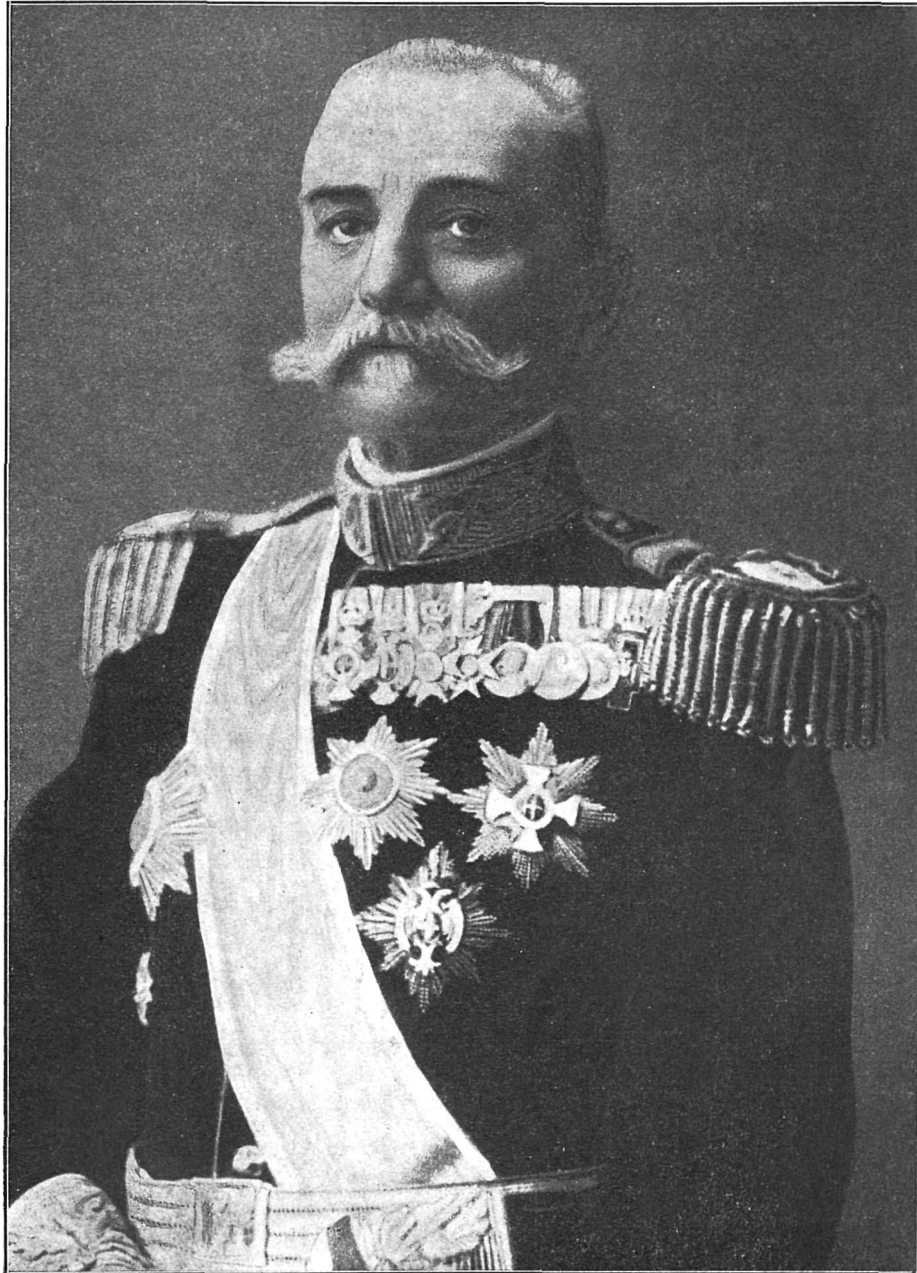
Pendant ce temps le gouvernement radical-progressiste était au pouvoir; il provenait de la coalition de ces deux partis («fusion»). Mais cette «fusion» n'était pas populaire au sein même des partis qui la composaient, surtout dans le Parti radical, si bien que le gouvernement de Pera Velimirović, continuant de travailler avec l'Assemblée Nationale, avait obtenu, lors de la discussion sur la déclaration du gouvernement, une majorité insignifiante, ce

qui provoqua la démission du cabinet de Velimirović. La coalition radicale-progres-siste fut dissoute et le mandat de former le nouveau ministère fut confié au général D. Cincarmarković, commandant en chef de l'armée, qui ajourna l'Assemblée Nationale à deux mois.

Le 25 mars 1903 le Roi Alexandre Obrenović, par une proclamation au peuple, abolit la Constitution de 1901. Par cet acte, l'ukaz sur la nomination des sénateurs et l'élection des députés pour la période de 1901—1904 était annulé, ainsi que les lois, promulguées par l'Assemblée Nationale et résultant de la Constitution de 1901. En même temps furent remises en vigueur la loi sur la presse de 1881 et celle sur les communes de 1866. Par une autre proclamation du Roi, qui suivait la première à 45 minutes d'intervalle, la Con-

stitution de 1901 fut remise en vigueur. Cette proclamation déterminait la durée de mandats des sénateurs et des députés. Par le premier et le second acte l'Assemblée Nationale fut dissoute, et un nouveau ukaz décréta les élections de la Skoupchtina et du Sénat pour le 19 mai 1903.

Les élections étaient faites par le gouvernement du général Cincarmarković, mais l'Assemblée Nationale, nouvellement élue, ne s'était pas réunie: avant la Convocation de la Skoupchtina, le 29 mai 1903, un groupe de conjurés entra au palais royal et ôta la vie au Roi Alexandre Obrenović et à la Reine Draga; avec eux disparurent les derniers descendants de la dynastie des Obrenović qui avait régné sans interruption pendant 45 ans en Serbie.

КРАЉ ПЕТАР I ВЕЛИКИ ОСЛОБОДИЛАЦ

XI

*СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА
ПОД УСТАВОМ ИЗ 1903*

(1903—1918)

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ

2—17 јуна 1903

Први акт владе Краљевине Србије, образоване после 29 маја 1903, био је да у заседање сазове Народно претставништво, Сенат и Народну скупштину, чије су законодавне одлуке биле врло нужне. Влада је одмах вратила на снагу Устав из 1901 године, са свим органским законима који су му припадали, а једним указом заказане су седнице законодавног тела за 2 јуни 1903. На изборима од 19 маја 1903 било је изабрано ново Народно претставништво, које се још није конституисало; влада је, стога, позвала оно Народно претставништво које му је претходило и које је било распуштено прокламацијом Краља Александра од 25 марта 1903, приликом привременог суспендовања Устава.

Скупштинску седницу отворио је привремени добни председник, после чега је извршен избор председништва. За председника Народне скупштине изабран је Аца Станојевић, за I потпредседника Стојан Рибарац, за II потпредседника Љуба Стојановић, а за секретаре изабрани су Љуба Давидовић, Иван Павићевић, Настас Петровић, Коста Стојановић и Светомир Карамарковић.

Председник Скупштине Аца Станојевић, заузевши председничко место, нагласио је да Скупштину чека један врло одговоран посао: избор новог Краља. Председник владе Јован Авакумовић прочитао је владину декларацију о догађају од 29 маја. Народна скупштина приредила је манифестације војсци „која је извршила једно дело којим су завршене све оне несреће и беде које су падале на Српски народ а долазиле, по несрећи, одозго, с престола.”

Посланик Настас Петровић предложио је да Народна скупштина на владину декларацију одмах одговори да „прихвата

и са одушевљењем поздравља ново стање које је створено, и сложено, једнодушно, прокламује потпуну заједницу мисли и осећања између Српског народа и целокупне српске војске.” Скупштина је, акламирајући владу и војску, једногласно усвојила овај предлог.

Скупштина је затим усвојила предлог Стојана Рибарца и једногласно одлучила да се на снагу врати Устав од 22 децембра 1888, и сви политички закони који су по њему донесени, са изменама и допунама које су потребне према приликама у земљи, које ће се тек донети у току рада овога сазива.

У исто време заседао је и Сенат који се конституисао под председништвом П. Велимировића, саслушао владин акт о догађају од 29 маја и примио га са мотивацијом која је истоветна по смислу са мотивацијом Народне скупштине. Сенат је, такође, донео одлуку о враћању на снагу Устава из 1888.

Истог дана у 12 часова отворена је свечана седница Народног претставништва, под председништвом председника Сената Пере Велимировића, у дворани Новог двора. Међу народним претставницима владало је свечано расположење: требало је да се приступи једном историјском акту, избору новог Краља са правом наслеђа нове династије. Председник је објавио да ће се гласати јавно, поименично, према прозивци, и позвао секретара Скупштине Љубомира Давидовића да изврши прозивку. Сала се тога часа проломила од усклика „Живео Петар Карађорђевић, Краљ Српски!” Гласање је ишло брзо, и свих 158 чланова Народног претставништва дали су глас за Петра Карађорђевића коме је Народно претставништво и даље бурно манифестовало.

Једним телеграмом претседништва Народног претставништва Краљ Петар обавештен је о избору. У току заседања Народног претставништва које је продужено целог дана стигао је и одговор новог Краља којим топло захваљује Народног претставништву на поверењу.

Заседање Народног претставништва продужено је после подне, којом приликом је одлучено да у Женеу отпутује једна депутација од 14 чланова Народног претставништва, да Краљу Петру преда акт о избору и допрати га у земљу. Сем тога Скупштина је изабрала и један одбор од девет лица коме је стављено у дужност да прегледа и поднесе извештај о предлогу Устава који је у Народног претставништву требао да буде донесен пре доласка Краља Петра. Исто тако одлучено је да депутација Народног претставништва не путује за Женеу, где је боравио нови Краљ, пре него што се посао око доношења Устава не сврши.

После неколико дана одбор је завршио рад на предлогу Устава који је после тога изгласан без велике дискусије у оба дома Народног претставништва.

17 јуна 1903 указом Краља Петра I завршен је овај ванредни сазив Народног претставништва. Према одредбама новог Устава који је понео назив Устава из 1903, дводомни систем био је укинут: Сената више није било. Србија је ушла у једну нову политичку, уставну и парламентарну еру која ће трајати дуго и из основа препородити културни, економски и политички живот земље. Са слободоумним Уставом из 1903 на који се Краљ Петар заклео одмах по доласку у земљу, Краљевина Србија ушла је и у велике ослободилачке ратове, не суспендујући ни једну од уставних одредаба чак ни онда када је после албанске трагедије била присиљена да, у изгнанству, организује државни живот и припреми оне догађаје који ће довести до пробоја Солунског фронта и уједињења свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну слободну и независну државу.

2

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1903 ГОДИНЕ
О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Устав из 1903 године садржи, у највећем свом делу, одредбе Устава из 1888 године, чије се одредбе о Народној скупштини налазе у овој књизи. Разлике у одредбама које се одnose на Народну скупштину јесу ове:

Чл. 84 (85) додато је да се у непосредне по-
резе за бирачко право рачуна и стални др-
жавни прирез, а изостављен је текст који го-
вори о бирачким картама, које су укинуте —
Чл. 91 (92) избацио је одредбу да у Главни би-
рачки одбор улази и по један члан сталног
окружног одбора. — Чл. 92 (93) доноси одре-
дбу: „Ако једна кандидатска листа не добије
ни количник, њезини гласови придају се кан-
дидатској листи са највећим бројем гласова.” —
Чл. 98 (99) унесена је одредба да претседници
општина, ако би били изабрани за народне
посланике, и тога се мандата примили, губе
свој положај. — Чл. 99 (100) На свакој канди-
датској листи изборног округа морају бити по
два лица која, поред осталих личних услова,
испуњавају још и овај нарочити услов: да су
свршили који факултет у земљи или на страни,
или коју вишу стручну школу, која стоји у
рангу факултета. — Чл. 100 (101) Место тро-
годишњег, уводи четворогодишњи скупштин-
ски период. — Чл. 101 (102) Скупштина се са-
стаје сваке године 1 октобра и она се само
у случају рата може састати изван престонице.
Редован сазив Народне скупштине не може се
закључити док Скупштина не реши буџет. —
Чл. 111 (112) Законске предлоге и оне једно-
годишње законе који с буџетом стоје у непо-
средној вези, изузев сам буџет, не може Скуп-
штина узети у претрес пре но што их најпре
не проучи Државни савет, и не поднесе о њима
Скупштини своје мишљење. — Чл. 113 (114) Ни
један законски предлог не може се претресати
у Скупштини, докле претходно не прође кроз
надлежни одбор. — Чл. 121 (122) Скупштина
је, поред права истраге, добила и право ан-
кете. — Чл. 122 (123) У Скупштини могу го-
ворити и чланови Државног савета. — Чл. 128
(129) утврђује се да посланичка дневница из-
носи 15 динара. — Чл. 135 (136) Писмена или
усмена наредба Краљева не може ни у ком
случају законити министре или друге државне
службенике од законске одговорности. — Чл.
139 (140) Краљ не може осуђеном министру ни
опростити ни смањити казну без пристанка На-
родне скупштине, нити може прекинути пове-
дену истрагу против оптуженог министра. —
Чл. 144 (145) Државни савет може одредити из
своје средине једног или два своја члана, који
ће у Скупштини заступати његово гледиште.

3

ГЛАВНЕ ОДРЕДБЕ ЗАКОНА О ИЗБО-
РИМА НАРОДНИХ ПОСЛАНИКА ОД
25 МАРТА 1890 Г., СА ИЗМЕНАМА НА
ОСНОВУ УСТАВА ИЗ 1903

Главне одредбе закона о изборима народних
посланика, донесеног 25 марта 1890 г., са изме-
нама и допунама на основу Устава од 5 јуна
1903 године, јесу ове:

Скупштина се састаје редовно 1 октобра сва-
ке године у престоници, а само у случају рата
ван престонице. Избори који се врше по одред-
бама овога закона вреде за четири године. —
Избори се наређују указом, који се обзнањује
у „Српским новинама” најдаље до 25 јуна. —
Истим указом наређује се и сазив Народне
скупштине. — Изборни окрузи су исти као и
административни. Сваки округ бира онолико
посланика колико на њега отпада према броју

пореских глава. На сваких 4.500 пореских глава бираће се по један посланик, а ако је вишак већи од 3000 бираће се још један посланик. Број посланика појединих округа утврђује сваких избора Државни одбор, на основу пореских књига. Бирачки одбор сачињавају: претседник Државног савета и Касације, претседник и оба потпретседника последњег сазива Скупштине, или њихови заменици. (Чл. 1—10).

Право бирања има сваки српски грађанин са навршеном 21 годином а који плаћа држави најмање 15 динара непосредне порезе на годину, рачунајући ту и стални државни прирез. Немају права да бирају: осуђени на робију док се не врате у права; осуђени на губитак грађанске части, док траје та казна; осуђени ради тога што су злоупотребом власти, митом или поклоном, радили да они или неко други буде изабран за народног посланика; који су примили поклон за свој бирачки глас; који су под стециштем, старатељством, или у служби које стране власти; који су присталице непризнатих вера. — Ко нема права бирања, не може бити изабран. Може бити изабран сваки Србин по рођењу или прирођењу, који сем услова за бирање испуњава још и ове услове: да ужива сва грађанска и политичка права, да живи стално у Србији, сем оних који по државном послу бораве на страни; да је навршио 30 година живота; и да држави плаћа најмање 30 динара непосредне порезе годишње. На свакој кандидатској листи морају бити још по два лица са условом да су свршили који факултет у земљи или на страни, или коју стручну школу у рангу факултета. — Не губе чиновничке положаје заједно са посланичким мандатом: министри у служби или на расположењу; чланови Државног савета; дипломатски претставници на страни; претседници виших и првостепених судова; професори Велике школе, стручних и средњих школа; инжињери и лекари у државној служби; пензионери и чиновници на расположењу. — Чиновници који су изабрани за посланика не могу бити пензионисани за време вршења мандата. Ако за то време буду унапређени по свом пристанку, престају бити посланици. — Полицијски чиновници не могу бити бирани за народне посланике сем ако даду оставку на државну службу, и то бар месец дана раније него што почиње кандидовање посланика. — Ако се народни посланици за време мандата приме државне службе, губе мандат. (Чл. 11—19).

Бирачке спискове дужне су да воде општине, а у њих се уписују сва лица која имају право гласа. Два примерка бирачког списка општине под печатом шаљу Првостепеном суду десет дана од указа за изборе народних посланика. Суд један примерак потврђује и враћа општини, други задржава за себе. Тај посао суд мора да обави за 24 часа од пријема списка а дужан је да у спискове уноси и све измене које настају а које му шаље општина. Потврђени бирачки списак треба да буде стално изложен у општини да га може свако прегледати, преписати, прештампати. Свак има право да тражи да се у списку изврше измене, а то се чини усмено или писмено. Решења о томе општина мора донети у року од три дана. На решење општине има се право жалбе Првостепеном суду. Решења Првостепеног суда су коначна и на њих нико нема права даље жалбе. Таксе за исправке бирачких спискова не плаћају се, а не таксирају се ни прилози којима се жалба документује. (Чл. 20—32). —

ГЛАВНЕ ОДРЕДБЕ ЗАКОНА О ПОСЛОВНОМ РЕДУ У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ из 1903

5 јуна 1903 Народна скупштина донела је закон о пословном реду у Народној скупштини који је, у ствари, измењен и допуњен закон о пословном реду у Народној скупштини који је донесен на основу Устава из 1888. 11 децембра 1903 и 8 марта 1911, на основу скупштинских резолуција, тај закон је поново мењан и допуњаван тако да се ипак доста разликовао од свога првобитног текста. Главније одредбе тога закона, према свим изменама и допунама које су у њему вршене до 8 марта 1911 год., гласе:

Посланици су дужни бити у месту где се држи Скупштина уочи дана њена сазива и остати ту све док се Скупштина закључи. Први састанак одржаће се у 9 часова онога дана за који је Скупштина сазвана на основу Краљева указа. — Претседава добни претседник, као привремени. Државни одбор дужан је предати Скупштини тачне спискове изабраних посланика. — Скупштина ће се по томе поделити у девет отсека, коцком. — Отсеци бирају по једног члана за преглед пуномоћја. — Дужност претседника прелази тада на претседника одбора за преглед пуномоћја, кога изабере деветорица изабраних чланова по отсесима. — Претседник затим прима од посланика пуномоћја а њему се предају и сва изборна акта, жалбе на изборе и сав други материјал. По прегледу пуномоћја одбор одређује једног свог члана за подношење извештаја. — Могу бити и два извештоца. — Извештај одбора штампа се кад је готов и дели посланицима. — Скупштинска седница која ће о томе извештају решавати може се састати тек 24 часа пошто се раздели извештај посланицима. — На овој седници учествују сви који су поднели пуномоћја. — У одборском извештају може се предложити да се избор оснажи, или уништи или да се привремено одложи одлука о њему. — Преретс о овоме одборском извештају не може трајати дуже од три седнице. — После претреса о неоспореним мандатима, прелази се на претрес оспорених. — У претресу могу учествовати сви посланици који су предали пуномоћја, али ни један не може гласати о свом личном избору, ако су оспорене његове личне погодбе. — Одбор за прегледање посланичких пуномоћја исти је за све четири године. — Посланици у Скупштини полажу заклетву. (Чл. 1—12). —

На редовним и ванредним сазивима којима почиње скупштинска периода приступа се избору претседништва чим одбор прегледа и овери довољан број пуномоћја, и Скупштина о њима донесе одлуку. На осталим редовним и ванредним сазивима приступа се избору чим се Скупштина буде отворила и привремени претседник и секретари заузму своја места. — Претседништво чини претседник, два потпретседника и седам секретара. Претседништво се бира за цео сазив, а избор се врши тајним гласањем. За избор претседништва тражи се апсолутна већина свију гласова присутних посланика, а ако се она не добије ни на првом ни на другом гласању, на трећем гласању довољна је релативна већина. При једнакој подели гласова решава коцка. — Скупштинско касништво и сваки

народни посланик има право на бесплатну железничку возњу на свим возовима за време трајања мандата. — Претседник Скупштине обавештава владу о образовању Скупштине, а влада обавештава претседништво о дану када ће Скупштина бити отворена Беседом или указом. — Дужност претседника Скупштине је да чува достојанство Народне скупштине, да одржава ред у њеним просторијама, да се стара о њеној унутрашњој и спољашњој безбедности, да пази да се закон о пословном реду у Народној скупштини тачно врши, да води скупштинске седнице и даје реч пријављеним говорницима, да одређује гласање и начине гласања и да саопштава његов резултат. Он говори у име Народне скупштине и води бригу о израђивању скупштинских одлука. Кад је претседник спречен да води своју дужност, замењиваће га први потпретседник, а ако је и овај спречен, други потпретседник, са истим правима и дужностима. (Чл. 13—19). —

Пре сваког другог посла Скупштина се, чим су седнице отворене, дели у седам отсека, означених бројем од 1—7, који ће по могућству имати подједнак број чланова. Подела на отсеке обнављаће се сваког месеца. — Сваки отсек бира себи претседника и секретара, који споразумно са претседником Скупштине сазива седнице отсека. — Отсеци воде кратак протокол свога рада. Отсеци претресају предлоге које им упути Скупштина, а претрес свршавају у једној седници. Отсеци затим бирају једног или два члана чија је дужност да учествују као чланови у одбору који ће претресати извесни законски пројекат. Отсеци не могу узимати у претрес никакав предлог док није прошло 24 часа од тренутка када је предлог штампан и раздељен свим посланицима. У почетку сваког сазива и чим се образују отсеци, сваки ће отсек из своје средине изабрати по једног члана у одборе административни, за молбе и жалбе, за образовање нових општина, за оцену умесности посланичких предлога и у имунитетни одбор, а по два члана у финансијски одбор. — Скупштински одбори трају за време трајања скупштинског сазива. — Сем о буџету, Финансијски одбор подноси Скупштини и извештаје о предлозима којима се траже ванредни или накнадни кредити, о предлозима којима се непосредно утиче на суму државних прихода или расхода, о општем државном рачуну који Главна контрола подноси Народној скупштини, о предлозима који се тичу финансијске струке, и о трговинским уговорима са другим државама. Сваки одбор бира себи претседника и секретара и води протоколе својих седница. — Ако би Скупштина била одложена, одбори могу радити само ако је то одлучила Скупштина. — Кад одбори заврше претрес, онда се одређује извештај који ће Скупштини поднети извештај о раду одбора. Код поделе одбора на већину или мањину бирају се два извештајца. — Чланови владе и владини повереници имају права на реч у одборским седницама. Одбори могу општити непосредно са министрима. (Чл. 20—36).

Напрт Адресе израђује један одбор од 14 лица који се нарочито за то изабере, тајним гласањем. О нацрту Адресе коју изради овај одбор Скупштина ће претресати у начелу и појединостима. У својену адресу потписују претседник и сви часници Скупштине. Депутација која Адресу предаје Краљу састоји се из претседника Скупштине, чланова претседништва, и претседника свију скупштинских отсека. — У

свим другим приликама скупштинске депутације бирају се коцком. (Чл. 37—40). —

Седнице отвара и њима руководи претседник. Оне су јавне, али се могу претворити у тајне, кад тражи претседник Скупштине, влада, или десет посланика. — Дневни ред одређује Скупштина по предлогу претседника за сваку наредну седницу. О раду Скупштине води се протокол а то спада у дужност секретара. Посланици имају право да праве примедбе на протокол, и о њима решава Скупштина. Протокол потписује претседник. Саопштења чине се Скупштини пре прелаза на дневни ред. У Народној скупштини имају права да говоре само народни посланици, министри, чланови Државног савета и владини повереници. — Говорити у Скупштини може се једино кад се добије реч од претседника. — Реч се даје по реду пријаве. — Кад се тражи реч поводом повреде пословника даје се реч кад год се затражи. Скупштина решава сва спорна питања која се при томе појаве. Претрес у начелу као и претрес свакога члана у појединостима сматрају се као ствар за себе. Говорник може говорити само о предлогу који је на дневном реду. Написани говори не смеју се читати. Кад се говорник удаљи од предмета претседник ће га опоменути. После друге такве опомене претседник ће му закратити реч све док се те седнице буде говорило о истом предлогу или предмету. — Претрес се закључује кад је исцрпена листа говорника. Министри и владини повереници могу говорити и после завршеног претреса, а то право имају и одборски извештајци. — Ако седница постане бурна, претседник ће опоменути Скупштину да ће прекинути седницу ако се не поврати мир. Не буде ли дејства, он ће седницу прекинути на извесно време. Понови ли се исти случај и после прекида седнице, претседник ће обуставити седницу и другу заказати за идући дан, са истим дневним редом. Скупштинске седнице затвара претседник уз престанак Скупштине, и објављује дан и час када ће се следећа седница држати и дневни ред те седнице. (Чл. 40—61). —

Ред послова у скупштинској седници тачно је означен. — Поједини посланици могу претседнику правити кратка усмена питања, а исто тако министрима. Саопштења владина могу се читати у свако доба, па ма се и дневни ред пореметио. (Чл. 62—70). —

Законске предлоге подноси Скупштини влада у име Краља, или један и више народних посланика. — Од стране владе предлоге подносе само министри, заједно са указом. Уз сваки свој законски предлог влада је дужна поднети и мишљење Државног савета. Предлог заједно са тим извештајем умножава се и дели посланицима. Скупштина неће узети у претрес предлоге без мишљења Државног савета, до одређеног рока. Ако тај рок прође, Скупштина ће прећи на претрес без тога мишљења. Кад је та процедура готова и предлог штампан и раздељен посланицима, предлог се упућује надлежном одбору да га проучи и поднесе извештај о њему. Ни један предлог не може се претресати у пленуму док није проучен у одбору, и одбор дао своје мишљење о њему. — Кад је извештај одборски готов, саопштава се Скупштини која ће по предлогу претседника одлучити када ће се ставити на дневни ред. Извештај одбора штампа се и дели посланицима 24 часа пре претреса. Сваки предлог се чита два пута и о њему се

два пута гласа у току истог скупштинског сазива. Између првог и другог гласања треба да прође најмање пет дана. При првом читању врши се начелан претрес о предлогу у целини. По томе се гласа. Ако је изгласан у начелу, прећи ће се на испитивање појединих чланака. Ако је у начелу одбачен, престаје сваки даљи говор и решавање о њему. Кад је специјални претрес завршен, Скупштина решава када ће се прећи на друго читање. Измене и допуне могу се у предлог уносити и за време првог и за време другог читања. Кад је и друго читање завршено, прелази се на коначно изгласавање. Измене и допуне у току првог и другог читања може поднети један или више посланика заједно. Кад влада поднесе Скупштини на решавање уговоре са другим државама, претрес се врши само у начелу, али не и у појединостима. Они се могу само примити без измена, или сасвим одбацили. Скупштина може и да одложи одлуку о поднетим јој уговорима, скренувши влади пажњу на оне делове уговора ради којих то чини. Посланички предлози шаљу се Државном савету, а морају бити у облику у коме се закони доносе. О томе да ли ће ти предлози бити упућени Државном савету доноси одлуку Скупштина. Кад народни посланици чине предлог за измену Устава, за оцену умесности предлога изабраће се нарочити одбор, у који ће отсеци бирати по два своја члана. Кад Скупштина један предлог сасвим одбаци, не може јој се поднети на решење поново у истом сазиву. Влада може повући своје предлоге све док их Скупштина коначно не реши. Посланици могу повући своје предлоге само за време начелног претреса. Скупштинске одлуке могу имати и облик резолуција, али се њима не смеју тумачити или мењати законом стечена права физичких или правних лица. Резолуције се не читају и не претресају два пута. (Чл. 71—87).

Посланичка питања подносе се 24 часа пре седнице, и могу се расправљати најдуже један час пре прелаза на дневни ред. Посланик има право упућивати интерпелације. Министри су дужни да на интерпелације одговоре још у току истог сазива. Министар даје изјаву кад ће одговорити на интерпелацију. Интерпелацијама се може дати првенство. За претрес интерпелација има се одредити нарочити дан у недељи. Интерпелациони дан је четвртак. Претрес по интерпелацији води се као и начелан претрес законског предлога. Одлука скупштинска којом се завршује претрес о интерпелацији може бити проста или образложена. Који ће од ова два прелаза бити усвојен, зависиће од гласања. Влада има право да изјави који од предлога за прелаз на дневни ред усваја и о њему ће се најпре гласати. Буде ли тај предлог одбијен, гласаће се затим о предлозима који су дати, по реду предлагања. Интерпелант може своју интерпелацију повући натраг све до часа када се узму у решавање предлози за прелаз на дневни ред. — Скупштина има право анкете, као и истраге у изборним и чисто административним питањима. Оне се воде преко нарочитог одбора који се бира или једном општом листом у пленуму или по отсесима. Седнице анкетних и истражних одбора по потреби могу бити тајне. Ови одбори имају сва права која су законима дата иследним властима. Позвани сведоци пред одбором имају све дужности као и да су позвани на сведочење по постојећим законским прописима. Скупштинска истрага пре-

кида се у случају распуштања Скупштине. Ако су седнице одложене, анкетна комисија наставља рад када и Скупштина, која може да реши да комисије наставе рад и за време кад она није на окупу. Резултат рада скупштинске анкете износи се увек пред Скупштину, а мора бити штампан и раздељен посланицима. На основу тога извештаја Скупштина ће позвати владу да предузме мере саобразне закону. (Чл. 88—100). —

Кад се подноси какав предлог, може се тражити хитност, што чини подносилац предлога са мотивацијом. Буџет и завршни рачуни сматрају се по себи хитним. Предлози који се прогласе као хитни шаљу се одборима који се бирају за њихово проучавање. Владини хитни предлози имају првенство над посланичким. Ако је Скупштина одбила хитност поступа се као и са свим осталим предлозима. (Чл. 101 до 107). —

Молбе и жалбе ушућују се Скупштини преко претседника Скупштине, и он их по саопштењу у Скупштини шаље одбору за молбе и жалбе на рад и испитивање. Са предлозима које чини одбор поступа се као и са осталим предлозима који немају хитност. За решавање оних молби које се износе пред Скупштину одређује се свака друга субота. (Чл. 107—115).

Скупштина може решавати ако у седници има више од половине посланика од броја који је Уставом предвиђен. Глас се даје само лично. Пуноважан је закључак за који је пала савршена већина гласова присутних посланика. Деси ли се при гласању равна подела гласова за и против, предлог се сматра одбаченим. Уздржавање од гласања као и мотивисање гласања није допуштено. Уздржавање од гласања сматра се као гласање против. — Ниједан законски предлог не може бити усвојен укупно, ако пре тога сваки његов члан није примљен засебно. — Гласање бива: устајањем и седењем, гласање тајно или поименице. Гласа се са „за” и са „против”. Тајно гласање врши се листићима који морају бити подједнаки и једне боје. Листићи се међу у коверту и спуштају у за то одређену кутију. Гласове пребрајају контролори, а резултат гласања саопштава претседник. (Чл. 115—126). —

Скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред преко свога претседника. За посланике су дисциплинске казне: опомена на ред, записана опомена на ред, одузимање речи, и привремено искључење са седнице. Последњу казну изриче Скупштина, на предлог претседника, а прве три сам претседник. Посланик кажњен искључењем са седнице има се одмах удаљити из скупштинске зграде. У случају противљења, претседник га може силом удаљити из Скупштине. Ако се посланик ради каквог кривичног дела тражи од стране судских власти, а то је дело учињено изван скупштинске зграде, поступа се по чл. 104 Устава. (Чл. 127—138). —

Ред у скупштинској згради и дворишту одржава претседник. Он се брине и за сигурност Скупштине, и на његов позив дужне су се одазвати све власти државне и пружити му помоћ да се отклони сваки напад и свака насилна повреда Народне скупштине. — Никаква оружана сила не може се поставити у Народној скупштини и пред њом без позива претседника Народне скупштине. Ради одржавања реда претседник ће одредити потребан број жан-

дарма који ће носити видљив знак по чему ће се разликовати од осталих жандарма. (Чл. 139 до 145). —

Посланик се не може удаљити из места у коме заседава Скупштина без добијеног одобрења које даје сама Скупштина. За време док одсуствује посланику не припада посланичка дневница. — Сваки посланик може дати оставку на своје посланичко место. Оставка се упућује председнику. (Чл. 146—151).

Народна скупштина имаће довољан број потребног особља за рачуноводство и администрацију. Почетком сваке скупштинске периоде бира се Административни одбор, који води рачуна о административном особљу. Сви говори народних посланика уносе се у стенографске белешке које израђује стручно особље. Скупштинске рачуне испитује и предлаже Скупштини на одобрење Административни одбор Народне скупштине. Скупштина има своју архиву, своју библиотеку и свој печат. За народне посланике уводи се специјалан знак који ће они носити за време трајања мандата. (Чл. 152—161).

6

ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ ПОСЛЕ 1903

Политички и парламентарни живот који је наступио у Србији после 1903 донео је собом и такве промене које су у многоструку измениле и структуру постојећих политичких странака. До тога времена најјача, Народна радикална странка, после фузије са напредњацима није се више могла одржати у свом ранијем саставу; она се подвојила у Народну радикалну и Самосталну радикалну странку, док су остале странке или мењале своје раније програме допуњавајући их новим схватањима, или су се стапале са другим странкама и покретима. Напослетку, образоване су и потпуно нове странке које раније нису биле као такве организоване, што је случај са Српском социјално-демократском странком, и потпуно нове странке, без везе са каквим ранијим политичким покретом, као што је случај са оснивањем Сељачке слоге.

Самостална радикална странка. — Фузија Народне радикалне странке са Напредном странком, која је углавном била дело „старијих” радикала није била радо виђена међу „млађих” радикалима који су били противници опортунистичке политике коју је, пред крај владе Александра Обреновића, водила Радикална странка. Кад је обнародован Устав из 1901 који је био дело „фузије”, настало је прво подвајање у редовима Народне радикалне странке, а оно се одразило и на изборима који су извршени 22 јула 1901, којом приликом је Самостална радикална странка добила 14 по-

сланичких мандата. Како су у првој фази формирања ове странке политичке странке стварно биле забрањене, њен главни одбор окупљао се око „Одјека”, који је покренут 1 октобра 1902. Вођ странке, у то прво време, био је Љуба Живковић који је на томе положају остао до 11 маја 1905, када је на чело странке дошао Љубомир Стојановић.

У својој програму Самостална радикална странка задржала је сва битна начела Народне радикалне странке. Она је истицала да јој је земља важнија од свега и свакога, и сматрала је да треба сузбијати личне режими. Странка је тражила потпуну заштиту домаћег рада, обезбеђење радника свију категорија, упрошћење администрације, унапређење земљорадње и сточарства, подизање занатства, трговине и индустрије, заштиту имовине и обезбеду части. Настајала је на томе да се изврши преображај државе на бази самоуправа, тражећи да се потпуно обезбеде све политичке слободе, слобода штампе, збора, договора, итд. Налазила је да је потребно извршити ревизију Устава тако да се он саобрази начелима истакнутим у овој програму. Самостална радикална странка унела је даље у свој програм борбу против корупције. Тражила је реформу школства и налазила да војска треба да буде чувар независности и наде на ослобођење целокупног српства. У својој спољно-политичком програму Самостална радикална странка истицала је потребу чувања државне самосталности, активан рад на ослобођењу свију Срба и најискреније односе са Русијом и Црном Гором, док су се према осталим суседима имали неговати добри суседски односи.

После 29 маја програм Самосталне радикалне странке израђен је и у појединостима, а у томе погледу нарочито су значајне одлуке које је донео главни страначки одбор 2 априла 1905.

15 октобра 1903 проглашено је уједињење обеју странака, Народне радикалне и Самосталне радикалне странке у једну. Како на уједињење нису пристали сви чланови Самосталне странке, она је и даље постојала под својим старим именом. Годину дана после тога, 12 октобра 1904, тај однос био је растурен, па се Самостална радикална странка поново одвојила од Народне радикалне странке а после тога времена она се развијала као сасвим засебна странка.

29 јануара 1912 за претседника Самосталне радикалне странке био је изабран Љубомир Давидовић и он је на њеном челу остао све до после свршеног светскога рата када се та странка, са неким другим странкама, претворила прво у Демократску заједницу, а по томе у Југословенску демократску странку.

Напредна странка којој је после смрти Милутина Гарашанина стао на чело Стојан Новаковић после 1903 променила је делимично свој програм. Простекла из старих, конзервативних елемената, ова странка и даље је остала конзервативна. 30 јануара 1906 она је свој програм ревидирала утолико што је тражила да се Устав прегледа или промени, и да се у земљи заведе дводомни претставнички систем. Странка је предлагала увођење Сената и Народне скупштине, а и друге измене које је предлагала носиле су конзервативан карактер. Било је покушаја да се и Напредна странка стопи са другим странкама, али су ти покушаји остали без успеха, тако да је Напредна странка ликвидирана тек после свршеног светског рата.

Национална (Народна) странка. — 11 октобра 1904 организована је Национална странка, са програмом који је објављен 20 октобра исте године. Ова странка налазила је да Србија своје главно тежиште треба да положи на спољну политику. Најсветији циљ је Србије да ослободи и уједини све Српство. Странка је тежила за тим да се интереси Србије доведу у склад и сагласност са интересима осталих балканских народа, не жртвујући при томе интересе Србије и Српства. Она ће тежити за чувањем независности Србије, самосталне народне политике и самоопредељења Србије.

У своме унутрашњем политичком програму странка је тражила укидање Државног савета, упрошћење државне администрације, одговорност али и обезбеђење државних чиновника, строгу штедњу у државном и приватном газдинству, престанак задуживања земље, слободу трговине, потпомагање задругарства, грађење Јадранске железнице, преуређење и снажење народне војске и реформу целокупне школске наставе.

Ову странку основали су углавном ранији либерали, а на њеном челу стајао је Стојан Рибарац. 20 октобра 1905 ова странка била је појачана на тај начин што се с њом ујединила једна либерално демократска група, којој је на челу био др. Војислав Вељковић. После овога ста-

пања, Национална странка добила је назив Народна странка. Приликом одлуке о стапању наглашено је да се странка „посвећује отсудно националним тежњама Српског народа и непрекидном раду на њихову остварењу”. 20 новембра 1911 програм Народне странке био је поново ревидиран и измењен, а на њеном челу за све време био је Стојан Рибарац.

Српска социјално-демократска странка. — Ма да појава социјализма у Србији пада у другу половину 19 века, Српска социјално демократска странка формирана је тек 27 јула 1903. После образовања Народне радикалне странке, у коју се организовао готово сав први социјалистички нараштај, постојале су само мање социјалистичке групе које нису имале ослоња у народу (Драгиша Станојевић, Мита Ценић, Васа Пелагић, Божа Вучковић). Организацији формалне странке могло се приступити тек после доношења демократског Устава из 1903, а то је и учињено. углавном иницијативом социјалистичких вођа Димитрија Туцовића, Драгише Лапчевића и Трише Кацлеровића.

Својим програмом Социјалистичка странка изјаснила се противу капиталистичког поретка и против приватне својине средстава за производњу (земљишта, рудника, сировине, алата, машина, саобраћајних средстава, итд.), тражећи да та средства пређу у државну својину. Странка је даље тражила опште, једнако и непосредно право бирања и тајно гласање, пропорционални изборни систем за двогодишњи скупштински период, потпуну самоуправу у држави, округу, срезу и општини. Даље је тражено потпуно и стварно изједначење жена са мушкарцима, обавезна и бесплатна настава у свим школама, бесплатност суђења, укидање смртне казне, бесплатност лекарске помоћи целом народу, заштитно радничко и уопште социјално законодавство, осигурање осмочасовног дневног рада, итд.

Социјално демократска странка имала је своје организације углавном само по варошима, али се на изборима појављивала у скоро свим изборним окружима. За време свога постојања од 1903—1918 била је заступљена у Народној скупштини са једним или два мандата, а после рата она се претопила у Социјалистичку партију Југославије.

Српска народна сељачка слогана. — 30 октобра 1903 организована је,

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1903, 1904, 1905 и 1906ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1903
16—30 септембра

а 30 октобра 1906 био је објављен и програм једне потпуно нове политичке странке која није имала везе ни са једном од постојећих политичких странака у Србији. Странка се назвала „Српска народна сељачка слога” а настојала је да на основу свога аграрног програма постане странка широких сељачких слојева.

Програм Сељачке слоге тражио је: обезбеђење личне и имовне безбедности, збора, договора, слободу штампе, политичку равноправност и једнакоправност у дужностима и правима, опште право гласа без цензуса, те најправичнији начин осигурања претставништва мањине. Сељачка слога је тражила државно организовање пољопривредног кредита, завођење пољопривредних комора и синдиката, доношење закона о осигурању свих пољопривредника, прогресиван порески систем, укидање посредних пореза, укидање излишних надлештава, смањивање плата вишим чиновницима, те опште, бесплатно и обавезно школовање. Странка је предлагала укидање једног броја гимназија и њихово претварање у разноврсне пољопривредне и стручне школе, а све постојеће школе имале би се реорганизовати у народном духу. Истицала је даље потребу смањења судских такса, тражила ревизију постојећег законодавства, предлагала увођење конкурса за чиновничке положаје и тежила за тим да се смањи број стајаће војске.

У свом спољно-политичком програму Сељачка слога истицала је потребу ослобођења и уједињења Српства, братске везе са Црном Гором и економски савез са Балканским државама.

На изборима који су извршени 1905, Сељачка слога добила је један посланички мандат. После тога времена њени претставници нису били бирани за народне посланике, а ратови су потпуно омели рад и развој странке, која је стварно тек била у првој фази свога формирања.

Узајамни односи политичких странака у Народној скупштини после доношења Устава из 1903 били су у прво време сношљиви. После 1905 неспоразуми су били знатно чешћи што је резултовало честим апелима на бирачко тело. Уз све то, а нарочито за време ратова 1912—1918, прављени су велики страначки блокови што је знатно допринело не само техници рада у Скупштини већ и постизању великих политичких циљева.

Народна скупштина, изабрана на изборима за народне посланике који су у целој земљи извршени 8 септембра 1903, састала се у ванредан сазив 16 септембра 1903. Избори су извршени на основу Устава из 1903, и по органским законима који су из њега проистекли, а дали су већину Народној радикалној странци. Народна радикална странка добила је на изборима 75 мандата (95.883 гласова), Самостална радикална странка 66 мандата (88.650 гласова), Народњаци 17 мандата (47.298 гласова), Напредна странка 1 мандат (15.958 гласова) и Социјалистичка странка 1 мандат (2.627 гласова). После избора скупштинских отсека и одбора за преглед пуномоћја Скупштина је изабрала стално претседништво, па је за претседника изабран Аца Станојевић, за I потпретседника Никола Николић, за II потпретседника Љубомир Давидовић, а за секретаре изабрани су Коста Тимотијевић, Милош Ђосић, Петар Стокић, Мијајило Радивојевић, Урош Ломовић, Милош Трифуновић и Мијајило Шкорић.

24 септембра одржана је свечана седница на којој је Краљ Петар прочитао пред Народном скупштином прву своју Престону беседу. Обраћајући се народним посланицима, Краљ Петар их је поздравио срдачном добродошлицом, као прве народном вољом слободно изабране посланике народа под његовом владом. Беседа наглашава да је Краљ, од првог свог ступања у земљу, „стао на земљиште чисте уставности које је једино савремено и спасоносно”. Слога између Круне и Народа и разуман и истрајан рад на добру Отаџбине, наши су даљи покретачи. Беседа даље набраја законодавни рад који има да изврши Скупштина, а нарочиту пажњу посвећује спољнополитичким питањима и војној организацији земље. Напуштајући скупштинску седницу Краљ Петар је био бурно акламован од народних посланика.

Свршивши прве претходне послове око конституисања, избора отсека и верификације мандата, Скупштина се разишла па је ванредни сазив за 1903 закључен указом.

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1903

1 октобра 1903 — 23 марта 1904

1 октобра 1903 Народна скупштина састала се у свој редовни сазив за 1903. Краљевим указом седнице су отворене 2 октобра, па се одмах прешло на адресну дебату. Био је само један предлог Адресе, а дебата је текла утврђеним редом. Адреса парафразира Беседу и утврђује да је „Краљ носилац заставе политичких слобода и грађанских права, заставе чисте уставности, која је основна погодба за напредак земље.” Беседа истиче да је народ „... одушевљен заветним идеалима за које наши дедови под Карађорђевим вођством пролеваху своју крв”, а ступање на престо Краља Петра народ је поздравио као освит новог доба и знамење боље и срећније будућности. Од 108 присутних чланова Скупштине, за Адресу је гласало 104, док су се четворица уздржала од гласања.

Једна скупштинска делегација предала је Адресу Краљу Петру, па је по томе влада Саве Грујића поднела Скупштини своју декларацију у којој се детаљно образлаже рад који ће се предузети.

Скупштина је по томе прешла на свој редовни рад. За време овога сазива она је проучавала 42 владина предлога, 45 посланичких предлога, 89 одборских предлога, 55 интерпелација, 71 посланичко питање, а министри су одговорили на 34 интерпелације и питања.

25 марта 1904 завршен је овај сазив Краљевом Беседом. Краљ Петар је захвалио Народној скупштини на готовости којом је ушла у сва питања о којима је била позвана да решава.

У току овога сазива Народна скупштина донела је следеће законе: ** закона о пословном реду у Народној скупштини; ** закона о општинама од 5 јуна 1903; ** закона о накнади штете учињене злонамерном паљевином; закон о продужењу буџета прихода и расхода за 1902 годину; закон о одличју „Карађорђеве звезде”; ** закона о општој царинској тарифи; закон о штампи; ** казненог законика; ** закона о судском поступку у кривичним делима; ** закона о уредби о томе како ће полицијске власти поступати с полицијским преступницима и како ће их кажњавати; закон о продужењу закона којим је продужен буџет државних расхода и прихода за 1902 годину; ** закона о задругама за узајамно помагање; ** закона о панађурима и недељним пазарним данима; ** закона о општој царинској тарифи; ** закона царинског; закон о замени сребрног новца емитованог на основу закона из 1873 године; ** закона о таксама; ** закона о устројству Војне

академије; Финансијски закон за 1904 годину, ** закона о шумама; ** закона о монополу дувана; ** закона о монополу соли; ** закона о монополу жижица, петролеума, артије за цигарете и алкохол; ** закона о трошарини у Београду; ** закона о војној администрацији; закон о набавкама војних потреба; ** закона о лову; закон о специјалној поштанској конвенцији и телеграфској угодби између Србије и Бугарске; **** закона о периодској повишици плата телеграфиста; закон о овлашћењу да влада може отпочети преговоре о продужењу повластице Народној банци; ** закона о устројству војске од 1901 године; закон о општој царинској тарифи; закон о овлашћењу Управе фондова за давање зајма Српској држави потребног за грађење нових пруга; ** закона о Народној банци; закон о народним школама.

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1904

1 новембра 1904 — 3 марта 1905

У продужењу рада Народна скупштина била је указом сазвана за 1 октобар 1904, у редован сазив за 1904 годину али је, такође указом, била одложена до 1 новембра 1904. У току те године Краљ Петар предузео је дуже путовање по земљи и имао прилику да се и лично увери са колико је племенитих жеља и срдачности цео народ примио његов повратак на престо.

Избор сталног скупштинског часништва извршен је на седници 1 новембра 1904. За председника изабран је Аца Станојевић, за I потпредседника Никола Николић, за II потпредседника Јаша Продановић, а за секретаре су били изабрани Милош Ђосић, Урош Ломовић, Милош Трифуновић, Коста Тимотијевић, Ђока Стојковић, Петар Стокић и Мијаило Радивојевић.

3 новембра сазив је био отворен Краљевом Беседом. Краљ Петар дошао је у скупштинску дворану где је био бурно поздрављен. Беседа истиче потребу да се Србија још боље спреми за претстојеће догађаје и налази да се иде добрим путем, јер је државна благајна први пут после толико година била потпуно ликвидна и могла да одговара свим својим обавезама. Сем тога су државни приходи који су остварени премашили у томе погледу сваку досадашњу годину. Пред Скупштином налази се обиман законодавни посао. Влада ће радити на спољнополитичким питањима, у циљу да Србији осигура онај престиж који она треба да има у средини која је окружује. Беседа, иако врло завијено, наговештава оно што ће доћи неколико година доцније:

Балкански савез, за чије је припремање требало више времена.

Скупштина је на Беседу одговорила Адресом, примајући најповољније њена наговештења, па је прешла на законодавни рад који је био врло обилан и многострук. Тако је за време ове сесије Скупштини било поднесено 57 владиних законодавних предлога, 34 посланичка предлога, 35 посланичких питања, 36 интерпелација и 20 одборских извештаја. Министри су дали одговоре на 40 поднесених питања и интерпелација.

У сазиву за 1904 Народна скупштина донела је ове законе: ** закона о општинама; ** закона о штампи из 1904 године; закон о продужењу разреза пореза; закон за мерење, опис и идентификовање криваца; Финансијски закон за 1905 годину; ** закона о уређењу санитетске струке; закон о јавној безбедности; закон о задужбини „Велимиријанум“; закон о Университету; ** закона о устројству војске; закон о концесији за грађење пруге Велико Градиште—Мајдан Пек; закон о уређењу округа и срезова; сем тога преко стотину решења и законодавних решења, која су спадала у компетенцију Народне скупштине.

3 марта 1905 сазив је закључен указом.

10

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1905

8—17 маја 1905

Сазвана указом за 8 мај 1905, у ванредан сазив за 1905 годину, Народна скупштина је приступила избору часништва. Како је нешто пре тога дошло до разлаза између радикала и самосталних радикала, обе странке иступиле су са засебним листама. Прозивком која је извршена утврдило се да нема довољног броја посланика за пуноважно решавање. Седница је, ради тога, била заказана за следећи дан, којом приликом је Скупштина одмах прешла на конституисање. Од свих кандидата за председника Скупштине Аца Станојевић добио је највећи број гласова, али тиме ипак није постигнута потребна већина. Избор је извршен и по други пут, са истим резултатом. Наређен је и трећи избор, па је са релативном већином поново изабран Аца Станојевић који се на избору захвалио, сматрајући да му такав избор „не даје довољног ауторитета потребног за председника Народне скупштине.“

Привремени председник је по томе закључио скупштинску седницу. Влада Николе Пашића дала је одмах после тога оставку. 17 маја 1905 Народна скупштина била је распуштена а нови избори заказани су за 10 јул 1905.

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1905, 1906, 1907 и 1908

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1905

25 јула—5 августа 1905

Избори који су извршени 10 јула 1905, које је спровела влада Љубомира Стојановића, дали су већину Самосталној радикалној странци. Самостална радикална странка добила је 107.706 гласова и 81 мандат, Народна радикална 88.834 гласова и 55 мандата, народњаци 44.912 гласова и 17 мандата, напредњаци 23.700 гласова и 4 мандата, Сељачка слога 10.827 гласова и 1 мандат, и социјалисти 2.571 глас и 2 мандата. Сазвана у ванредан сазив за 25 јули у Београду, Скупштина се конституисала и за председника изабрала Љубомира Давидовића, за I потпредседника Симу Катића, за II потпредседника Михаила Поповића, а за секретаре Косту Тимотијевића, Мијајила Радивојевића, Владу Кушаковића, Симу Златичанина, Ђоку Стојковића, Милосава Тајсића и Живојина Рафајловића. Како се Михаило Поповић одмах захвалио на избору, за II потпредседника изабран је Милован Лазаревић. Скупштина се по томе поделила на отсеке и извршила верификацију мандата.

30 јула 1905 седнице су отворене читањем Краљевог указа. Истога дана влада Љубомира Стојановића, која је изборе спровела, сматрајући да је завршила свој одређени посао поднела је оставку, али је владу поново образовао Љубомир Стојановић. 5 августа 1905 г. сазив је закључен указом.

12

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1905

1 октобра 1905 — 19 априла 1906

1 октобра 1905 Скупштина се састала у свој редовни сазив за 1905 годину. За председника био је изабран Никола Николић, за I потпредседника Сима Катић, за II потпредседника Милован Лазаревић, а за секретаре били су изабрани Коста Тимотијевић, Мијајило Радивојевић, Влада Кушаковић, Сима Златичанин, Живојин Хаџић, др. Ахило Михајловић и Благоје Илић. 3 октобра седнице су отворене Краљевом Беседом. Краљ Петар појавио се у Скупштини са Наследником Престола и праћен свитом, а био је бурно поздрављен од Скупштине.

Беседа налази да основни политички закони, својом применом, показују задовољавајуће резултате. На изборима који су извршени 1905, а који су били бурни, народ је дао доказа да је зрео за политичке слободе и права за којима је одавна жудео. Набрајајући претстојећи законодавни рад, Беседа налази да је „велико поље реформаторског рада коме наше колена има да се посвети.”

Адресна дебата је била врло жива и занимљива. Постојала су три предлога Адресе, предлог владине већине који је заступао Љубомир Давидовић, и два предлога мањине. Усвојен је, после дуге дебате, предлог већине. Парафразирајући Беседу, Адреса на једном месту констатује да је „... у нас толико пута рушена целокупна политичка зграда, да је преко потребно пустити садашњи Устав да извесно време с мером, мудрошћу и полагано, дејствује, како би дух праве и истинске уставности освојио и њезине противнике, и земља се на тај начин ослободила трзавица политичке несталности.”

Редован сазив за 1905 годину један је од најплоднијих новије српске парламентарне историје. Владиних предлога поднесено је на решење 74, од кога броја 51 предлог се односи искључиво на финансије и народну привреду. Посланичких предлога поднесено је 86, а влади је упућено 197 интерпелација и питања. Министри су одговорили на 50 интерпелација. У овај број нису урачуната кратка усмена питања пре почетка седнице, нити предлози законодавних решења, којих је било врло много, јер је вршено разгруписавање општина према новом закону.

У току овога сазива донесени су следећи закони: **** закона о варошкој трошарини; *** тумачење чл. 3 и 4 закона о „Велимириануму”; закон о осигурању стоке; закон о фонду за накнаду штете пострадалима од града; ** закона о пороти; конвенција о заштити и експлоатацији риболова између Србије и Угарске; закон о регулисању и употреби вода; Финансијски закон за 1906 годину; **** чл. 81 закона о народним школама; закон о додатку уговору о трговини и царини између Србије и Немачке; овлаштење влади да може привремено регулисати трговинске односе са другим државама; закон о накнадним и ванредним кредитима за 1906 годину; * закона о уређењу Управе фондова; законе о овластици Јовану Новаковићу, акционарском друштву за прераду кудеље, М. Мунку, Кости Илићу и Теокаревићу, Глиши Јосиповићу, Карлу Волфу, друштву за производњу шећера; закон о концесији за грађење и експлоатацију железнице у округу подринском; закон о концесији и експлоатацији железница

у округу пожаревачком; сем тога неколико законодавних решења мање важности.

Краљевим указом од 19 априла 1906 Народна скупштина била је распуштена, а кабинет Љубомира Стојановића замењено је кабинетом Николе Пашића. Истога дана расписани су нови избори који су извршени 11 јуна 1906.

13

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1906, 1907, 1908 и 1909

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1906.

25 јуна — 22 јула

Избори извршени 11 јуна 1906 дали су већину Народној радикалној странци. Изборна борба била је врло оштра и узела до тада непознате размере. Још у току изборне борбе опозиционе странке оптуживале су владу Николе Пашића ради многобројних злоупотреба власти, па су у томе знаку прошли и сви дани за време верификације посланичких мандата, а и после тога времена.

Новоизабрана скупштина састала се у ванредни сазив 25 јуна 1906 године. Био је изабран 91 посланик Радикалне странке, 47 посланика Самосталне странке, 16 народњака, 5 напредњака и 1 социјалиста. Пошто је извршен избор отсека и одбора за верификацију мандата изабрано је скупштинско часништво. За претседника Народне скупштине изабран је Аца Станојевић, за I потпретседника прота Милан Ђурић, за II потпретседника Ђока Брачинац, а за секретаре Ђока Стојковић, Чеда Радовић, Велимир Вукићевић, Маринко Станојевић, Алекса Жујевић, др. Драг. Вељковић и Петар Васић. Отварање седница извршено је Краљевим указом.

У току овога сазива Скупштини су поднесена 4 владина законска предлога, пет посланичких законских предлога, 28 интерпелација и 75 посланичких питања. Ни један од поднесених законских предлога није био решен.

14

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1906

1 октобра 1906 — 7 јула 1907

Редован сазив за 1906 годину отпочео је 1 октобра 1906, избором Михаила А. Поповића за претседника Народне скупштине. За I потпретседника изабран је Љубомир Јовановић, за II потпретседни-

ка Милош Ћосић, а за секретаре били су изабрани Настас Петровић, Чеда Радовић, Веља Вукићевић, Петар Васић, Маринко Станојевић, Тома Ђурђевић и др. Драг. Вељковић. 22 марта 1906 за претседника Народне скупштине био је изабран др. Миленко Р. Веснић.

Сазив за 1906 несумњиво је један од најплоднијих у аналима Народне скупштине. Отворен је Краљевим указом, па је Скупштина одмах прешла на законодавни рад. Стенографске белешке овога сазива износе 4965 страна великог фолио-формата. За време тога сазива Скупштина је саслушала 113 краљевских указа, а предложено јој је 124 владина законска и остала предлога. Посланичких предлога било је 47, а члановима владе постављене су 224 интерпелације и писмена питања на која су министри били дужни да одговоре у Народној скупштини. Сем тога министрима је постављено 431 усмено кратко питање на која су министри одговарали с места, а претседнику Народне скупштине постављено је 230 питања на које је претседник одговорио. Претседник Министарства Никола Пашић интервенисао је говорима у Скупштини 92 пута, министар унутрашњих послова Стојан Протић говорио је 88 пута, а министар правде Коста Стојановић говорио је 91 пут. Од народних посланика говорили су највише Драгољуб М. Јоксимовић 230 пута; Јаша Продановић 126 пута; Драгиша Лапчевић 118 пута и Алекса Жујовић 112 пута. За све то време само је један народни посланик кажњен удаљењем са седнице ради увреде нанесене претседнику. Сем тога Скупштина је водила три анкете и решила 58 молби и жалби онако како су јој од стране одбора биле предложене.

У току овога сазива, Народна скупштина примила је ове законе: закон о трговинском уговору између Србије и Турске; законе о повластици Милана Поповића, Уроша Милошевића и др.; **** закона о устројству војне академије (чл. 10); закон о зајму за грађење железнице и преоружању војске; закон о продужењу буџета од 1906 године за јануар 1907; ** закона о државној трошарини; закон о повластици Милану Јечменици и комп.; закон о продужењу повластице Прве ужичке ткачке радионице; закон о продужењу буџета прихода и расхода из 1906, за јануар и фебруар 1907; ** закона о средњим школама и о урачунавању година предавачке службе; трговински уговор са Црном Гором; уговор о трговини и пловидби са Француском; уговор о трговини и пловидби са Италијом; закон о конвенцији против сточних зараза са Италијом; ** закона о пензионском фонду за удовице и децу умрлих чиновника; закон о продужењу буџета прихода и

расхода из 1906 године за месеце јануар, фебруар и март 1907 г.; уговор о трговини и пловидби са Енглеском; трговински уговор са Швајцарском; трговински уговор са Русијом; закон о бесплатном уступању имања „Криворечки закоси” народу округа крушевачког; ** у закону о уредби о наплаћивању механског акциса; Финансијски закон за 1907 годину; ** закона о одужењу аграрног дуга у новоослобођеним покрајинама; закон о повластици Енглеско-српском трговачком друштву; закон о повластици Хумахеру; закон о повластици друштву Овчар и Каблар; ** закона о непосредном порезу; закон о повластици Миливоја М. Поповића; закон о повластици Илије Лицикаса; закон о повластици јагодинске фабрике стакла; ** закона о повластици Српском бродарском друштву; ** закона о административној подели Краљевине Србије; закон о повластици Паје Јовановића; ** закона о уређењу Првостепених судова у Краљевини Србији; трговински уговор између Србије и Белгије, и многа законодавна решења.

15

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1907

1 октобра 1907 — 25 марта 1908

Односи између Народне радикалне и Самосталне радикалне странке у току 1907 године тако су постали заоштрени да је радикални кабинет Николе Пашића био изложен сталним трзавицама, а то стање ствари имало је свој утицај и на ток пословања у Народној скупштини. Парламентарна ситуација погоршала се нарочито после 16 септембра 1907 када су у затвору Управе града Београда, у присуству Министра унутрашњих дела, пушчаном паљбом убијена два притвореника који су сматрани као политички кривци. Тај догађај јако је узбунио духове; ради њега су поднесене многобројне хитне интерпелације; јавно мишљење било је веома узбуђено и, заједно са мањином Народне скупштине, тражило оставку министра унутрашњих послова Настаса Петровића. Влада се једно време колебала али је, под притиском јавног мишљења и пред могућношћу опструкције у Народној скупштини, пристала да смени Настаса Петровића са положаја министра унутрашњих послова на који је дошао Стојан Протић, али је Настас Петровић и даље остао члан кабинета. Опозиција се привремено задовољила том мером јер се Народна скупштина налазила пред доношењем новог трговинског уговора са Аустро-Угарском који је за Србију био од огромне важности.

У таквој атмосфери састала се 1 октобра 1907 Народна скупштина у редован

сазив за 1907. За претседника био је изабран Љубомир Јовановић, за I потпретседника Милош Ћосић, за II потпретседника Ђока Стојковић, а за секретаре били су изабрани Богдан Јанковић, Милош Трифуновић, Никола Узуновић, Андра Цветковић, Чеда Радовић, Мијајило Јовановић и Милан Стевановић. После завршене поделе на отсеке Скупштина је указом отворена 6 октобра, али је истога дана одложена за 22 новембар. После тога датума прешло се на законодавни рад, па је влада поднела 83 различита предлога од којих је само један мањи број предлога могао да буде завршен.

24 марта 1908, на скупштинској седници и пре прелаза на дневни ред, узео је реч претседник Самосталне радикалне странке Љубомир Стојановић да прочита декларацију своје странке. У тој декларацији оптужује се влада Николе Пашића да „ради против легитимних интереса народног претставништва”. У декларацији се даље каже да је 16 септембра 1907 извршено убиство притвореника у Главној полицији у Београду, у присуству министра унутрашњих дела, а тај министар остао је и даље члан владе, иако су тај догађај сви судови у земљи огласили као злочин. За време општинских избора који су извршени по томе, власти су чиниле велики притисак и незапамћене злоупотребе. „Скупштинска већина”, каже се у тој декларацији „поставила је саучесник владин у свим тим стварима”. Опозиција налази да је дужна да прекинуту опструкцију, као једино средство које јој остаје, продужи, и то све дотле док се не распишу нови избори. Ако пак и ти избори буду спроведени незаконито, опструкција ће се наставити и у следећој Народној скупштини.

Претставник социјалиста Драгиша Лапчевић дао је такође декларацију и тражио нове, слободне изборе. Претставник Народне странке др. Воја Велковић тражио је то исто.

Кабинет Николе Пашића одмах после датих декларација поднео је оставку. 25 марта 1908 образовао је Никола Пашић нову владу, а Народна скупштина изабрана на изборима 11 јуна 1906 била је распуштена. Следећи избори били су заказани за 18 мај 1908 с тим, да се Народна скупштина састане у ванредан сазив за 1908 на дан 5 јуна 1908.

У току сазива за 1907 годину Народна скупштина донела је ове законе: закон о трговин-

ском уговору са Белгијом; закон о продужењу буџета приход и расхода од 1907 године за месец јануар 1908 године; закон о декларацији о трговини између Србије и Швајцарске.

16

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ за 1908, 1909, 1910 и 1911

ПРВИ ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1908

1 јуна — 7 августа

Избори који су у целој земљи били извршени 18 и 25 маја 1908 године дали су Народној радикалној странци 175.667 гласова и 84 посланичка мандата, Самосталној радикалној странци 125.131 глас и 48 посланичких мандата, удруженим напредњацима и народњацима 65.605 гласова (одвојене листе Народне странке добиле су 16.449 гласова, а одвојене листе Напредне странке 11.855 гласова) тако да су народњаци добили 20 мандата а напредњаци 7 мандата, и Социјалистичкој странци 3.043 гласа и један посланички мандат. У свему је изабрано 160 народних посланика.

Народна скупштина изабрана на овим изборима била је дуготрајнија од свих њезиних претходница, сазиваних на основу Устава из 1903: имала је два ванредна и четири редовна сазива те је, према томе, испунила радом цео свој четворогодишњи период за који је сазвана. У једном од најтежих тренутака у којима се налазила земља, за време анексије Босне и Херцеговине и у току дуге анексионе кризе, Народна скупштина делила је са народом заједно сва страховања и све оно велико одушевљење којим је народ био обузет пред могућношћу обрачуна са Аустријом и пред опасношћу да те две централне југословенске покрајине постану плен бечких властодржаца.

После извршених избора Скупштина се 1 јуна састала у први ванредни сазив за 1908. За претседника био је изабран др. Станојло Вукчевић, за I потпретседника Милош Ћосић, за II потпретседника Ђока Симић, а за секретаре Милош Трифуновић, Радивоје Томић, Илија Милић, Мијајило Јовановић, Радомир Филиповић и Андра Цветковић. По извршеној верификацији мандата прешло се на законодавни рад. Влада је пред Скупштину изнела само седам законских предлога од којих је, до 7 августа 1908 године, када је овај ванредни сазив закључен,

Народна скупштина примила само закон о трговинском уговору са Аустро-Угарском и буџет државних прихода и расхода за 1908 годину.

17

ДРУГИ ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1908
27—30 септембра 1908

Аустро-Угарска извршила је крајем септембра 1908 анексију Босне и Херцеговине, чиме је поништила одредбу чл. XXV Берлинског конгреса и задала тежак удар српским аспирацијама у Босни и Херцеговини. Тај догађај, извршен на пречац и препадом, ставио је целу Европу пред свршен чин, а његове последице најтеже су се осетиле у Србији која је и привремену окупацију тих покрајина од стране Аустро-Угарске примила само стога што је морала и што није имала довољно снаге да јој се одупре, било на дипломатски било на оружан начин. Јавно мишљење у Србији уморало се; била је извршена делимична мобилизација трупа; Народна одбрана, једно патриотско друштво образовано управо тих дана, почела је да уписује добровољце чији се број попео на десетине хиљада. У таквој ситуацији Народна скупштина била је сазвана у други ванредан сазив за 1908, и састала се 27 августа у Београду.

За председника Народне скупштине изабран је у овоме сазиву Љубомир Јовановић, а за I потпредседника Љубомир Давидовић. На тај начин у претседништву су биле заступљене две најглавније странке, Народна радикална и Самостална радикална странка. За II потпредседника био је изабран Ђока Стојковић, а за секретаре Таса Продановић, Милош Трифуновић, Димитрије Војновић, Живојин Хаџић, Андра Цветковић, Радомир Филиповић и Мијајило Јовановић.

Како се у најкраћем времену Народна скупштина имала да састане у редован сазив за 1908, за време ове кратке сесије влада није подносила никакве законске предлоге, већ само Скупштину упознала са догађајима који су се догодили у вези са анексијом Босне и Херцеговине. Народна скупштина протествовала је против тога чина, па је затим други ванредни сазив био закључен Краљевим указом а Скупштина сазвана у први редован сазив за 1908.

18

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1908
1 октобра 1908 — 4 априла 1909

У току анексионе кризе Народна скупштина је била непрестано на окупу. За претседника Скупштине у редовном сазиву за 1908 био је изабран Љубомир Јовановић, за I потпредседника Милош Ђосић, за II потпредседника Ђока Стојковић, а за секретаре изабрани су Богдан Јанковић, Милош Трифуновић, Никола Узуновић, Андра Цветковић, Чеда Радовић, Мијајило Јовановић и Милан Стевановић. Скупштина је још од првога састанка имала да се бави пословима који су били у најужој вези са ситуацијом која је била створена анексијом Босне и Херцеговине: први предлог који јој је био поднесен био је предлог закона о ванредном кредиту у износу од 16,000.000 динара за наоружање војске. Влада Пере Велимировића, увиђајући опасност која Србији прети од Аустрије, изнела је цело анексионо питање пред велике силе и, припремајући се за отпор чија се потреба могла сваког тренутка показати, форсирала потребна законодавна решења која је Народна скупштина убрзаним радом одобравала.

Развој анексионе кризе током месеца фебруара 1909 године дошао је на кулминациону тачку. Влада Пере Велимировића отступила је 8 фебруара 1909 да би дала могућност образовања једне широке концентрационе владе у којој би узеле учешћа све странке. Таква влада образована је 11 фебруара 1909, под претседништвом Стојана Новаковића. У влади били су још Никола Пашић, Љубомир Стојановић, Светозар Милосављевић, Стојан Рибарац, Милован Ђ. Миловановић, Стојан Протић, Михаило Живковић и Јаша Продановић, дакле најеминентније политичке личности тога времена и претставници свих странака.

12 фебруара 1909 влада Стојана Новаковића појавила се пред Народном скупштином са декларацијом која је боље од свега илустровала осећаје српског народа у томе значајном тренутку. Владина је девиза: унутра слога, а споља заштита српских интереса. „Ми”, каже се у декларацији, „краљевска влада образована указом од 11 фебруара излазимо пред вас, Народно претставништво, као сведочанство са коликом једнодушном Српски народ истиче пред Европу своје народно питање. Њему се корен у срцу

НИКОЛА ПАШИЋ

народном затрти не може, докле је макар и једног Србина на свету...”

У историји Народне скупштине тешко да се може наћи пример већег одушевљења и једнодушнијег одобравања од онога који је добила декларација владе Стојана Новаковића. Једногласним решењем Народне скупштине, а по предлогу самог претседника Љубомира Јовановића, ова декларација била је засебно штампана у великом броју примерака и растурена по свим крајевима Србије. Народна скупштина после тога била је формално обасута поздравним телеграмима из свих земаља; међу првим депешама стигао је поздрав Црногорске Народне скупштине; један нови и снажан талас одушевљења овладао је масама у Србији. Уз све те догађаје, Народна скупштина радила је своје редовне послове. Министри су подносили законске предлоге и одговарали на интерпелације, ма биле оне и од спореднијег значаја.

14 марта 1909 Народна скупштина саслушала је акт којим се Наследник Престола Краљевић Ђорђе одриче прерогатива које му по Уставу припадају. Истим актом Скупштини је саопштено и она је примила на знање да је, по жељи Краља Петра I, наслеђе престола прешло на Краљевића Александра.

Ближио се и крај анексионе кризе. 18 марта 1909 Народној скупштини саопштена је промеморија влада Немачке, Енглеске, Француске, Италије и Русије, која садржи текст ноте коју је Србија требала да упуту Аустрији. Промеморија каже „да је битно да та нота буде преписана од речи до речи и отправљена у најкраћем року.” Србија је том нотом коју је конциповало пет сила заједно са Аустријом, морала да изјави да није била повређена у својим правима свршеним чином који је створен у Босни и Херцеговини, и да ће своје даље држање саобразити онаквој одлуци какву велике силе буду донеле у погледу члана XXV Берлинског уговора. Србија, дакле, није смела ни протестовати; она је морала мењати курс према Аустрији, и морала је да доведе војску у оно стање у коме је била у пролеће 1908 године, а у накнаду за то велике силе давале су јој „обавештење” да Аустро-Угарска нема према њој агресивних намера, и да та држава нема никаквих намера да наноси повреде њеној независности и интегритету њене територије. Влада је тим поводом обавестила Народну скупштину

да је решила да се одазове овоме савету великих сила, па је таква нота већ упућена Аустрији.

Коалициона влада Стојана Новаковића продужила је рад са Народном скупштином све до 20 априла 1909, када је редовни сазив за 1908 закључен. За то време Скупштина је донела ове законе: закон о ванредном кредиту за војне потребе и наоружање војске у износу од 33, 052.055 динара; буџет прихода и расхода за 1909 годину; закон о накнадним и ванредним кредитима за 1907 годину; закон о ванредном поверљивом кредиту у износу од 200.000 динара; закон о привременом продужењу буџета прихода и расхода од 1908 године; закон о оснивању државне фабрике алкохола; трговинска конвенција са Шпанијом; закон о ванредном поверљивом кредиту од 500.000 динара; ** закона о царинској тарифи; декларација о трговини са Шведском; закон о ванредним кредитима исплаћеним 1903 и 1907 године; закон о расходовању суме од 200.000 динара узете из шумског фонда за куповину пушака; конвенцију о побољшању судбине ратних рањеника и болесника у војсци за време рата; *** закона о устројству војних судова; конвенцију о Сталном међународном пољопривредном институту у Риму; конвенцију о заштити риболова са Румунијом; закон о зајму Српског бродарског друштва; закон о накнадним кредитима за Министарство грађевина; закон о угодби за размену поштанских упутница; конвенцију о размени поштанских пакета; конвенцију о размени писама; закон о сувоземним јавним путевима; * грађевинског закона за град Београд; закон о укидању закона о осигурању стоке; *** закона о грађењу нових железница; ** закона о грађењу и експлоатацији железница; закон о укидању закона о фонду за накнаду штете пострадалима од града; *** закона о поступку војних судова код кривичних дела; и многе законске повластице и законодавна решења мање важности из ресора Министарства народне привреде, јер су се повластице о подизању фабричких постројења давале законодавним путем. Сем тога Народна скупштина расправљала је и велики број интерпелација и посланичких питања.

19

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1909
1 октобра 1909—12 јуна 1910

8 октобра 1909 коалициона влада Стојана Новаковића поднела је оставку, а нову владу образовао је Никола Пашић. Анексиона криза била је прошла; непосредна опасност од Аустрије минула је, па је Народна скупштина могла да настави рад под повољнијим условима. Сазвана указом у свој редовни сазив за 1909 годину, она се састала 1 октобра и за претседника изабрала Андру Николића. За I потпретседника био је изабран Јован Жујовић, за II потпретседника Боривоје Поповић, а за секретаре су изабрани Андра Цветковић, Милош Трифу-

новић, Радомир Филиповић, др. Воја Маринковић, Радослав Агатоновић и Димитрије Војиновић. 19 октобра дао је оставку на положај I потпретседника Јован Жујовић, јер је постао министар у кабинету Николе Пашића, па је за I потпретседника Скупштине био изабран Љубомир Давидовић, а за друго потпретседничко место изабран је Јаков Чорбић, пошто је и II потпретседник Бора Поповић такође поднео оставку.

И овај сазив био је један од врло плодних, тако да стенографске белешке његове износе 3646 страница великога фолио-формата. Како је влада Николе Пашића била коалициона, а скупштинско часништво било састављено од претставника коалираних странака, рад Народне скупштине текао је глатко и без већих застоја.

У току сазива за 1909, који је указом закључен 12 јуна 1910, Народна скупштина донела је ове законе: закон о државној трошарини; буџет прихода и расхода за 1910 годину; закон о 4½% зајму од 150.000.000 динара; закон о узимању на знање и одобрењу финансијских решења Министарског савета донетих по финансијској струци у току 1909 године за време док Скупштина није радила; закон о ванредним и накнадним кредитима за године 1908 и 1909; закон о продужењу буџета прихода од 1909 године за јануар и фебруар 1909 године; закон о државном рачуноводству; трговински уговор са Данском; закон о опраштању дуга народу округа пиротског; закон о ванредном поверљивом кредиту од динара 300.000; закон о продужењу буџета прихода и расхода за март и април 1910; ** закона о царинској тарифи; закон о опраштању дуга Официрској задрузи у износу од 300.000 динара; закон о накнадним кредитима за потребе Српских државних железница; закон о установљењу Учитељске школе у Неготину; *** закона о мерама; ** закона о Трговачкој академији; **** чл. 16 и 17 закона о Нижим пољопривредним школама; ** закона о пословном реду у Народној скупштини; ** закона о општинама; *** закона о општинама; ** закона о избору народних посланика; * чл. 68 закона о уређењу округа и срезова; закон о јавним сувоземним путевима; ** закона о уређењу Српских државних железница; * закона о експропријацији непокретних добара за потребе железница. Уз то законодавно је решен велики број предмета о разноврсним повластицама које су даване индустријским и другим предузећима, на основу предлога Министарства народне привреде.

20

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1910

1 октобра 1910—19 маја 1911

Сазив за 1910 годину почео је у знатно мирнијој атмосфери него што је била атмосфера у претходном сазиву: анексија Босне и Херцеговине била је свршен

чин који се морао признати; претспреме за припремање Балканског савеза и могућност рата са Турском скренули су погледе јавности на себе, па је и законодавни рад Народне скупштине углавном обележен претспремама за једну нову ситуацију чије су се перспективе већ јасно оцртавале, утолико више што је угњетавање српског живља на Југу узимало све шире размере.

1 октобра 1910 отпочео је редован сазив, па је извршено конституисање Скупштине. За претседника изабран је Андра Николић, за I потпретседника Љубомир Давидовић, за II потпретседника Јован Жујовић, а за секретаре изабрани су Андра Цветковић, Милош Трифуновић, Рад. Филиповић, Благоје Илић, Светозар Богдановић, Петар Васић и Милун Лукић.

У току овога сазива, Претседништву Скупштине постављена су 82 питања, и на сва питања је одговорено. Министрима је постављено 381 кратко усмено питање, а одговорено је на 237 таквих питања. Министрима је упућено 70 интерпелација и на њих су министри одговорили још у току истога сазива. Све интерпелације свршене су са простим прелазом на дневни ред. Влада је Народној скупштини поднела 55 законских предлога, од кога је броја Скупштина решила и усвојила 34 предлога, а 21 предлог остао је нерешен. Народни посланици поднели су 28 предлога, од којих је Скупштина решила и изгласала 3 предлога.

Свршени законски предлози за време овога сазива јесу ови: закон о апанажи; конвенција о узајамној судској помоћи; конвенција о наслеђима; конвенција о издавању криваца и консуларна конвенција са Аустријом; буџет државних прихода и расхода за 1911 годину; закон о таксама; закон о признању ванредних и накнадних кредита за 1912 годину; завршни рачун за 1908 годину; закон о поништавању државних папира од вредности; закон о уређењу главног државног рачуноводства; завршни рачун за 1909 годину; трговински уговор са Португалијом; закон о трговинском уговору са Аустро-Угарском; закон о буџетским вирманима и кредитима накнадним и ванредним за 1910 годину; закон о продужењу буџета државних прихода и расхода од 1910 за месеце март и април, јануар и фебруар 1911 године; закон о ванредном кредиту од 222.000 динара; закон о расходовању сумњивих потраживања из ранијих година; закон о ванредном поверљивом кредиту од 100.000 динара; закон о давању помоћи Евгенији Гирче Костића; * чл. 37 закона о црквеним властима; закон о Народном позоришту у Београду; закон о среским и градским судовима; закон о судијама; ** казног закона; * закона о грађанском поступку; *** закона о Фонду за издржавање удовица и деце умрлих свештени-

ка; закон о риболову; ** закона о помоћи оскуднима у храни; ** закона о пословном реду у Народној скупштини; * закона о 4½% зајму од 150,000.000 динара за грађење железница и преоружање; закон о набавци вагона; ** закона о панађурима и недељним пазарним данима; сем тога велики број законодавних решења о прегруписавању општина и давању повластица привредним предузећима.

18 марта 1911 Народној скупштини поднесена је и оптужба против министра Настаса Петровића, са потписом двадесеторице народних посланика, због догађаја од 16 септембра 1907 у главној београдској полицији, поводом погибије Максима и Милана Новаковића. По процедури која је законом прописана оптужба је саопштена Скупштини и била расправљана, али је Скупштина, са 82:60 гласова решила прост прелаз на дневни ред и тиме је та оптужба била одбачена.

Сазив за 1910 завршен је читањем Краљевог указа 19 маја 1911.

21

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1911

1 октобра 1911 — 12 фебруара 1912

У редовни сазив за 1911 Народна скупштина сазвана је 1 октобра 1911 Краљевим указом. То је био њен четврти редовни сазив, после кога је требало извршити нове изборе за Народну скупштину. У страначким односима није више било оне хармоније која се манифестовала за време анексионе кризе па и много доцније; странке, а нарочито оне које су према влади биле у опозицији, желеле су да се „преброје“; законодавни рад је почео да запиње, иако је влада настојала да Скупштина прими неколико важних законских предлога који су јој били поднесени пре него што се закључи тај последњи редовни сазив.

Приликом конституисања Скупштина је за претедника изабрала Андру Николића, за I потпретседника Косту Стојановића, за II потпретседника Јакова Чорбића, а за секретаре Радомира Филиповића, Уроша Ломовића, Андру Цветковића, Илију Илића, Мијајла Јовановића, Стевана Јанковића и Илију Михајловића. 3 октобра седнице су биле отворене читањем Краљевог указа.

Током овога сазива, Скупштина је примила ове законе: буџет прихода и расхода за 1912 годину; закон о уређењу Државне штампарије; царински закон; ** закона о штампи; закон о калдрмини; закон о бањама, минералним

водама и топлим изворима; закон о ванредним кредитима за 1911 годину; закон о старинама; закон о добротворним задужбинама; закон о судском поступку у грађанским парницама; закон о ванстечајном судском равнању; закон о стечају; * § 5 закона о апанажи Престолонаследнику Александру; закон о уређењу војске, и некоја законодавна решења и повластице.

Краљевим указом од 12 фебруара 1912, сазив за 1911 годину био је закључен, а Народна скупштина распуштена. Истим указом одређено је да се избори у целој земљи изврше 1 априла 1912, с тим да се новоизабрана Народна скупштина састане у ванредни сазив за 1912 годину на дан 19 априла. Изборе је имала да спроведе влада др. Милована Миловановића.

22

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ
за 1912, 1913, 1914 и 1915

ПРВИ ВАНРЕДНИ САЗИВ ЗА 1912

19 априла—30 јуна

Народна скупштина, проистекла из избора који су извршени 1 априла 1912, имала је радикалну већину (радикали су имали 84 посланика, а све остале странке 82 посланика). Дебата о извештају Верификационог одбора била је дуга, јер су опозиционе странке оштрој критици подвргавале рад владе у току изборне кампање. Сазвана у ванредни сазив за 1912 годину, Скупштина се конституисала изабравши за претседника Андру Николића, за I потпретседника Косту Стојановића, за II потпретседника Јакова Чорбића, док су за секретаре били изабрани Милош Трифуновић, Андра Цветковић, др. Велизар Јанковић, Петар Вуксановић, Мијајло Јовановић и Радивоје Томић.

На помолу су били значајни догађаји, и Народна скупштина изабрана на овим изборима имаће да у њима игра важну улогу. За време њено, Србија ће водити два тешка али и победоносна рата, онај из 1912 и онај из 1913; биће после тога распуштена, да накнадно буде сазвана почетком светског рата; 1915 године она ће у Нишу, где је била евакуисана, као ратни циљ Србије истаћи ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца у јединствену државу да, мало по-

сле тога, крене албанским беспућем заједно са војском и свој рад пренесе на изгнанички Крф. Она је, после тога, доживела и велике дане из 1918 године и, заједно с војском, дошла у ослобођену земљу да у њој настави рад. Напослетку, та Скупштина је била последња из циклуса Српских народних скупштина, и њоме се стварно завршава цео један век политичког живота српског.

12 маја 1912 први ванредни сазив био је отворен читањем Краљевог указа. Шест дана доцније, Скупштина је већ имала прилику да се позабави односима са Турском, јер је Стојан Новаковић упутио влади питање о једном граничном упаду турских чета код Преполца којом приликом су три наша стражара погинула.

Новаковић је питао има ли изгледа да ће те „хроничне болести“ нестати. У име владе одговорио је сам њен претседник Милован Миловановић који је изјавио да влада обраћа велику пажњу на те догађаје, а ако се они буду и даље догађали, влада ће још у току ове сесије изаћи пред Народну скупштину са предлозима да се предузму потребне мере.

Владини законодавни предлози такође су наговештавали скоре ратне догађаје. Народна скупштина расправљала је закон о ванредном кредиту у износу од 2,500.000 динара за куповину резервних пушака, закон о изменама и допунама закона о устројству Војне академије, закон о школовању питомаца у лекарској струци и закон о потпомагању витешких и културних друштава. Сем тога изгласала је и нови закон о средњим школама. Овај ванредни сазив закључен је 30 јуна 1912, али су посланици били обавештени о могућности новог ванредног сазива још пре него што би се Народна скупштина састала у свој редован сазив за 1912.

23

ДРУГИ ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1912

20—30 септембра 1912

17 септембра 1912 извршена је мобилизација српске војске, а само неколико дана иза тога она је стајала на граници, спремна да почне дефинитивни обрачун са Турском. У земљи је настало одушевљење али и грозничаво припремање за претстојеће догађаје. Народна скупшти-

на сазвана је хитно у други ванредни сазив за 1912, и она се састала 20 септембра у Београду. При конституисању Скупштина је за претседника изабрала Андру Николића, за I потпретседника Ђоку Стојковића, за II потпретседника Јакова Чорбића, а за секретаре Вељу Вукићевића, Андру Цветковића, Илију Михајловића, др. Велизара Јанковића, Михаила Јовановића, Петра Буксановића и Радивоја Томића.

Седнице овога сазива отворене су 22 септембра Престоном беседом. Краљ Петар поздрављен је у Скупштини великим одушевљењем. Престона беседа била је једна од најкраћих, али зато и најзначајнијих: она је обавештавала Скупштину о извршеној мобилизацији. „Наш је положај одређен и јасан” каже Беседа. „Ми имамо дужност предузети мере за нашу безбедност. Ми имамо дужност, у сагласности са балканским хришћанским државама, учинити све колико до нас стоји, да се осигурају истинити прави услови за прави и стални мир на Балкану.”

Скупштина је, после тога, по хитном поступку примила предлог закона о накнадном одобрењу и отварању нових кредита за ратне потребе. Министру војном стављене су на расположење потребне суме, а предвиђена је и једна накнадна сума од 10,000.000 динара за случај, ако Министарству војске буде требало још кредита за војне издатке. Затим је, исто тако по кратком поступку, Скупштина примила Адресу одржавши један кратак али значајан претрес на коме су шефови странака изнели своја гледишта и одобрили предузете мобилизационе мере.

Стојан Рибарац, у име Народне странке, изјавио је да „... ако влада нађе да је ситуација таква да је за заштиту интереса Србије и Српства неизбежна крајња мера и да треба да заплави и да земљу покрене ратним кликом, она има права да рачуна на општи, неподељен, истрајан и најенергичнији одзив целог српског народа.” Србија неће да ратује ни за какву аутономију, ни за какве реформе, она неће да старо ропство својој браћи замењује новијим, савременијим; Србија ће ући у рат, и поред својих грובה и скорашњих и оних поред којих су прохујали векови, отворити и нанизати нове, свеже, драгоцене и ненакнадне. Цео свет треба да зна да ће Србија ући у рат само за потпуно ослобођење

и за коначно сједињење своје браће у Турској.

Стојан Новаковић, у име Народне странке, изјавио је да та странка прима Адресу са највећом готовошћу. „... Мобилизација је ту, а с њом и нешто узвишено и лепо, чему се довољно нарадовати и надивити не можемо: савез и слога хришћанских, балканских држава. Некада, пре 50 година, када је Кнез Михаило радио на томе, то није било могуће, али се данас и то остварило. Не уздајмо се ни у кога, поуздајмо се сами у себе. Народна скупштина треба само да ради сагласно са владом, а сви заједно за бољу будућност народа.”

Милорад Драшковић, у име Самосталне радикалне странке, поздравио је једнодушност Народне скупштине. „... Циљ коме ми идемо одређен је. Одређује га и оправдава јединство крви, јединство мисли, јединство језика, прошлости, јединство патњи Срба у Турској и нас овде. Њега нема да одређује влада, јер је он над њоме. Влада има да одреди средства која стоје у њеној власти и на њеној одговорности. Ми желимо да она та средства одређује смишљено и одважно...”

Драгиша Лапчевић, у име Социјалистичке партије, противан је рату на Балкану. Рат на Балкану, извесно је, изазваће велики светски пожар, коме се не може предвидети крај и који ће збрисати све таквине савремене цивилизације.

Прота Милан Ђурић, у име Народне радикалне странке, придружио се изјавама предговорника. „... Као год што уважавамо свачију слободу и веру”, казао је прота Ђурић, „тако исто право и слободу тражимо за наше сународнике у Турској царевини. Српски народ није освајач, али је потпуно свесан својих интереса и своје задаће, и он ће понети и донети слободу својој браћи, да узме оно што је било његово, не жалећи никакве жртве. Ми се прво у Бога надамо, затим у све просвећене владе, у све просвећене владаоце, и у нашу сопствену слогу и снагу, и у нашу храбру и јуначку војску, да ће нам Бог дати победу над непријатељем.”

Милан Мостић, у име Сељачке слоге, придружио се изјавама Рибарца, Стојана Новаковића, Милорада Драшковића и проте Милана Ђурића.

Претседник министарства Никола Пашић узео је реч после изјава претставника свију странака па је Адреса примљена акламацијом. Скупштинско изасланство које је Краљу Петру предало Адресу, Краљ је поздравио једним кратким говором и та је Краљевска Реч била накнадно саопштена Народној скупштини. „Немајући никаква другог циља до добро Отаџбине, ја сам и у овој прилици, као до сад свакад, једна душа са мојим народом...” Наследник Престола Александар у то време већ се налазио у штабу Прве армије која је журила ка граници.

Скупштина је, после тога, изгласала закон о накнадним и ванредним кредитима за војне потребе и закон о продужењу рокова плаћања из грађанског, трговачког и меничног закона, па је овај други ванредни сазив за 1912 закључен читањем Краљевог указа.

24

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1912

1 октобра 1912—16 јуна 1913

Рат је почео. Српска војска, дајући и примајући битке, прогонила је непријатеља брзином која је изазвала дивљење света. Са осталих балканских бојишта такође су стизале повољне вести. У таквој атмосфери протекли су први дани редовног сазива Народне скупштине сазване указом за 1 октобар 1912. За претседника Народне скупштине био је изабран Андра Николић који је, примивши ту дужност, позвао Скупштину да у тим судбоносним данима буде једнодушна. „... У овим светлим данима ведри, животворни дах, што сада веје Балканом, обузео је целу нашу земљу...” Види се „како цела земља узима један став, како земља мисли једно”. У томе знаку био је извршен и избор скупштинског часништва, па је за I потпретседника био изабран Милован Лазаревић, један од првака Самосталне радикалне странке, а за II потпретседника Љуба Молевровић. За секретаре били су изабрани Веља Вукићевић, Андра Цветковић, др. Велизар Јанковић, Радивоје Николић, Благоје Илић, Милан Пантелић и Милоје Ж. Јовановић.

Седнице сазива отворене су Краљевим указом. Измењани су телеграфски поздрави са Скупштинама земаља Балканског савеза, а 6 новембра 1912 Народна

скупштина послала је поздрав свима официрима и свима војницима српске војске. По томе се прешло на ујурбан законодавни рад, а кад су били примљени предлози који су поднесени Скупштина је била одложена. За време колико Скупштина није радила посланици су се одрекли посланичких дневница.

21 марта 1913 Народна скупштина је наставила рад. Рат је, углавном, био завршен сјајном победом српског и савезничког оружја. Претседник министарства Никола Пашић појавио се пред Скупштином са декларацијом којом је, у име владе, изјавио неизмерну захвалност војсци, „... осветницима Косова, ослободиоцима старих српских земаља, чије су ратне тековине пронеле ратну славу српског оружја не само Балканом него целим светом.” Владина је највећа дужност да ублажи губитак породица које су остале без хранитеља, сталном бригом за њихов опстанак.

Поводом ове декларације владе, као и поводом већег броја интерпелација које су биле поднесене по појединим питањима и долазиле као последица рата, држане су дуге и опсежне дискусије. Нарочиту бригу Народне скупштине изазивало је питање односа у самом Балканском савезу, јер је Бугарска постављала такве захтеве да они никако нису могли бити примљени.

Половином марта 1913 односи са Бугарском почели су још више да се заоштравају. Не прихватајући ни један предлог српске владе, Бугарска је поступно поседала српску границу, а на владу у Бугарској дошао је Радославов, одлучан противник дотадашње политике Балканског савеза. Народна скупштина је неколико пута, у врло енергичном тону, опомињала владу да српске ратне тековине чува више од свега.

17 јуна бугарска војска напала је српску војску на целој демаркационој линији. Сутрадан министар унутрашњих дела Стојан Протић обавестио је Народну скупштину о томе догађају изјавивши да влада те догађаје не може сматрати као неке чарке, него као рат. 19 јуна пред Народном скупштином појавио се Никола Пашић и саопштио јој да је војска која је стајала на нашим међама, била прво нападнута препадом, а не редовном објавом рата.

Народна скупштина, једногласном одлуком, овластила је претседника да Војводи Радомиру Путнику, начелнику шта-

ба Врховне команде, пошаље поздравни телеграм у коме се каже да ће Народна скупштина, са усхићењем и поуздањем, пратити кретање славних српских застава на путу који им намеће мучки препад бугарски.

Брегалничка битка, отсудна за овај други рат, била је међутим у пуном јеку. Бугари су потучени на свим линијама и нагло су отступали. Уговором о миру који је закључен у Букурешту Србија је задржала све своје ратне тековине.

Током овога сазива, Народна скупштина примила је ове законе: закон о продужењу разреза пореза из 1910—1912 и за 1913 годину; закон о санитарској струци (са додатком за случај мобилизације); буџетске дванаестине за јануар, фебруар и март 1913 године; **** чл. 22 и 76 закона о устројству војске; закон о поверљивом кредиту од 200.000 динара; закон о ковању ситног сребрног новца; закон о Војној академији; * закона о грађењу и експлоатацији нових железница; закон о одлагању општинских избора; ** закона о уређењу Дирекције Српских државних железница; закон о подизању пристаништа на Доњем Дунаву; сем тога и већи број законодавних решења.

25

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1913

1 октобра 1913—19 јуна 1914

Рат са Бугарима завршен је, али је једна побуна арнаутских племена учинила да се мобилно стање војске продужи. Наоружане арнаутске банде упале су у Метохију и на Косово, пустошећи велики део новоослобођене територије. Када су сузбијени ти упади и успостављен ред прешло се и на организацију управних и судских власти у новоослобођеним крајевима, па је Скупштина указом од 27 септембра сазвана за 1 октобар у редован сазив за 1913 годину. Два дана пре тога прокламацијом Краља Петра извршено је присајеђињење нових области Србији.

Приликом конституисања Скупштина је за претседника изабрала Андру Петровића, за I потпретседника др. Станојла Вукчевића, за II потпретседника Ђоку Брачинца, а за секретаре Вељу Вукићевића, Перу Јовановића, Маринка Станојевића, Раајка Гавриловића, Радивоја Томића, Андру Протића и Ранка Обрадовића.

4 октобра 1913 скупштинске седнице отворене су на свечан начин, читањем Краљеве Беседе. Краљ Петар, у пратњи Наследника Престола Александра и Војводе Радомира Путника дошао је у

скупштинску дворану, где су му приређене срдачне манифестације. Бурно је поздрављен и Наследник Престола Александар, и то не само као Наследник Престола, већ и као командант Прве Армије која је добила Кумановску битку, на чијем је челу Наследник Престола провео све до дана демобилизације.

„... Српски Краљ осећа данас свету дужност”, казао је Краљ Петар у Беседи, „да пред Народним претставништвом ода пошту сенима палих јунака који на његов позив, пре годину дана, полетеше под развијену заставу и весело предадоше своју младост на олтар срећније и веће Отаџбине”. Краљ се поноси тиме што у Србији није било ни живе душе која није свесрдно одговорила својој дужности, а јуначка српска војска извршила је свој задатак славно: она је испунила своју братску, ослободилачку дужност према дотадашњем бесправном робљу; она је спасла српској отаџбини простране историјске области; она је уклонила преграду која нас је стотине година делила од братске Црне Горе; она је готово удвојила државну област и ударила на југу границе преко које је прешао само Душан, на врхунцу своје моћи; она је, напоследку, отворила Србији путеве на два мора, Јадранско и Егејско. Ови велики успеси оснажили су нам веру у саме себе, у нашу народну и државну снагу и они су нам указали наше место међу народима у свету. Ти догађаји посведочили су да је Србија била на добром путу када је, у слободи и у уставном реду, видела јемство за силно развијање својих богатих природних извора и јачине духа”.

Беседа наглашава хитну потребу реформног рада у старим границама и новоослобођеним пределима Југа. Влада ће поднети предлоге за ширу потпору инвалида и породица које су изгубиле своје хранитеље. Предложиће се сходне законске основе за уређење и управу у Јужној Србији, а сем тога предузеће се што је потребно да се појачају војни ефективи земље.

Саслушавши Краљеву Беседу, Народна скупштина изабрала је одбор за састав нацрта Адресе. У Адреси, која је примљена после краће дискусије, Народна скупштина налази да су „... херојска дела српске војске, њене славне победе и успеси на Куманову, Прилепу, Битољу, Скадру, Једрену и Брегалници, пронела славу српског имена и донела

нам признање целог културног света.” Тај свет је могао да види да српски народ има несаломиву животну енергију и моралну снагу, а код нас самих у земљи оснажена је вера у саме себе. Народна скупштина је са задовољством саслушала Краљеву Реч да је Србија, за овај последњи децениј свога живота, била на добром путу, путу уставних и политичких слобода. Мудра владавина Вашег Величанства, владавина широке уставности и пространих политичких слобода, успела је да развије привредну делатност наше земље, да појача материјалне основе државног и социјалног живота, да одбрану земље потпуно спреми за отсудне тренутке и накнади оно што је у прошлости било пропуштено, и да утврди веру у режим правде и законитости...”

Народна скупштина је Адресом одала признање и Наследнику Престола Краљевићу Александру који је „мудрим вођењем највеће, прве армије, стекао заслуга за целокупан сјајни успех и славне наше победе”.

Адреса је била предата Краљу преко нарочите депутације Народног претставништва.

До 22 децембра, када је одложена до 22 јануара 1914, Народна скупштина је претресала велики број интерпелација и расправљала неколико важнијих законодавних решења, међу њима и предлоге: закона о потпори војних инвалида и породица погинулих, од рана умрлих или несталих војника; предлог закона о узимању на знање и накнадно одобрење решења Министарског савета у 1913 години; изгласала је закон о зајму у износу од 250,000.000 динара номиналних, за ликвидовање најпрешнијих ратних трошкова, закон о служитељима у Краљевини Србији и закон о мораторијуму, те закон о продужењу важности буџета од 1913 за месеце јануар и фебруар 1914 године.

У току јануара и фебруара 1914 године пажња владе била је углавном усредоточена на увођење реда и организације у новоослобођеним крајевима чије је присаједињење било и законски извршено. Пре свега је постављени општински судови, затим је извршена организација управне и судске власти, а по томе је пажња посвећена пореској и финансијској служби. У новоослобођеним крајевима увођени су у живот по-

стојећи закони Краљевине Србије, примењени на прилике нових крајева.

Народна скупштина требала је да настави рад 22 јануара 1914, али га је стварно наставила 1 фебруара те године. Пред њом се налазио велики број законских предлога са буџетом за следећу, 1914 годину, и са буџетским дванаестинама за прве месеце те године. Влада Николе Пашића, образована после коалиционе владе која је водила ратове, при подношењу свих тих законских предлога имала је у Народној скупштини према себи јаку и добро организовану опозицију која је, сем вођења чисто стручне дебате по појединим питањима која су расправљана, подносила и велики број интерпелација. Говорници опозиције налазили су да влада крши уставне и законске прописе, и доказивали нужност да се што пре распишу избори како би се дошло до нове Народне скупштине што би, по мишљењу опозиције, као неминовну последицу донело и промену владе и система управе.

Односи између владе и опозиције били су током месеца маја 1914 толико заоштрени да су 9 маја 1914 године све опозиционе групе сем претставника Социјалистичке странке демонстративно напустиле рад у Народној скупштини. 10 маја Милорад Драшковић у име Самосталне радикалне, Напредне и Народне странке дао је изјаву којом оптужује владу и владину већину и њихов рад у Скупштини назива незаконитим, а после те изјаве поменуте странке нису узимале учешћа у раду Народне скупштине. Скупштина је, ипак, наставила рад, довршавајући неке хитне законске предлоге.

23 маја 1914 кабинет Николе Пашића демисионирао је. Извештена о демисији, Скупштина је прекинула рад до образовања нове владе. Консултовани од Круне, шефови странака сложили су се у томе да треба извршити нове изборе.

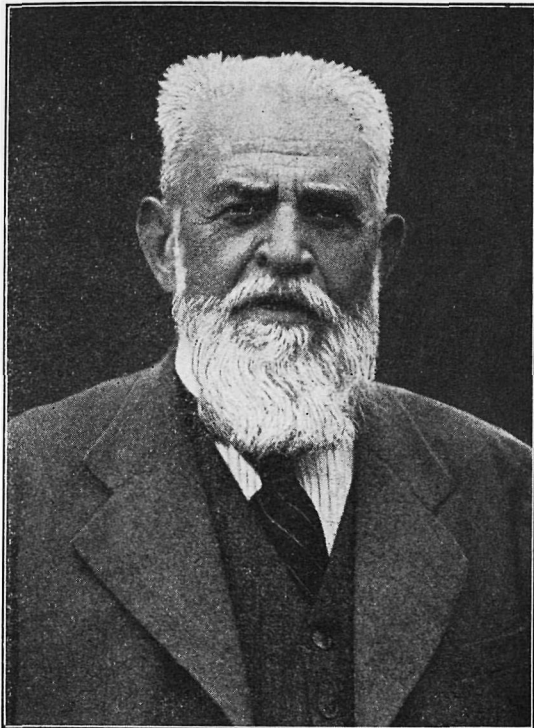
Владу је поново образовао Никола Пашић, али рад у Народној скупштини није могао бити настављен онако како је влада желела, јер захтеви опозиционих група нису били уважени.

10 јуна 1914 објављена је прокламација Краља Петра којом Краљ, спречен болешћу да врши своју краљевску власт, наређује на основу чл. 69 Устава да у његово име влада Наследник Престола Александар. Препоручујући заштити Свемогућег своју Отаџбину, седи Краљ је желео да се, после заиста великих напора и радом испуњеног живота, повуче у с правом стечени одмор. Наследник Престола Александар преузео је тога дана све владалачке дужности.

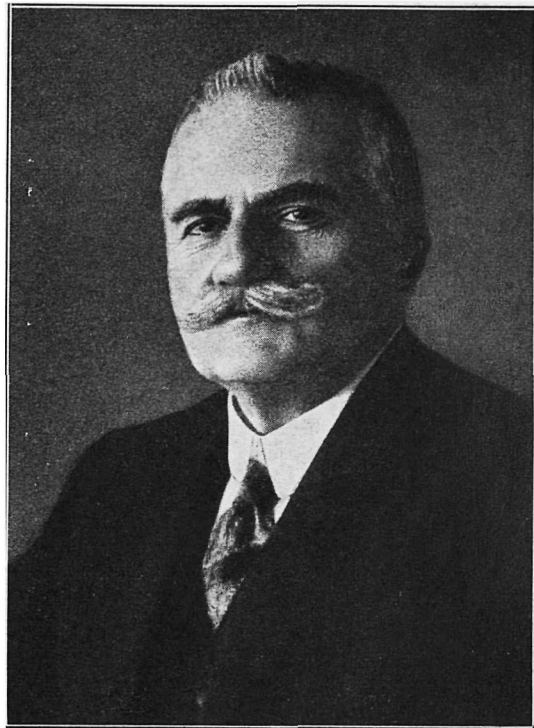
Истога дана, Указом који је потписао Краљ Петар, Народна скупштина била је распуштена, а нови избори су заказани за 1 август 1914. Нова Скупштина која је тога дана требала да буде изабрана за четворогодишњи период (1914, 1915, 1916 и 1917 г.) сазвана је тим указом у ванредан сазив за 10 септембар 1914 у Београду. Овај указ саопштен је Народној скупштини на седници од 11 јуна 1914.

У наставку рада у овоме сазиву, Народна скупштина донела је ове законе: закон о уређењу Министарства просвете; закон о исплати накнаде грађанима оштећеним у српско-бугарском рату; ** закона о Класној лутрији; ** закона о Војној академији; ** закона о потпори инвалида; закон о уређењу санитарске струке у новоослобођеним крајевима; закон о општој царинској тарифи; буџет прихода и расхода за 1914 годину; завршни рачун за 1912 годину; Финансијски закон за 1914 годину; конвенцију са Румунијом о мосту на Дунаву; ** закона о акционарским друштвима; * закона о устројству војске; закон о бањама и минералним водама; закон о ванредним кредитима за допуну наоружања; закон о универзитету; сем тога Скупштини су били поднети на ратификацију Уговор о миру у Букурешту, Српско-црногорски споразум склопљен у Београду, и Уговор о миру склопљен у Цариграду, али она није стигла да их узме у претрес и ратификује.

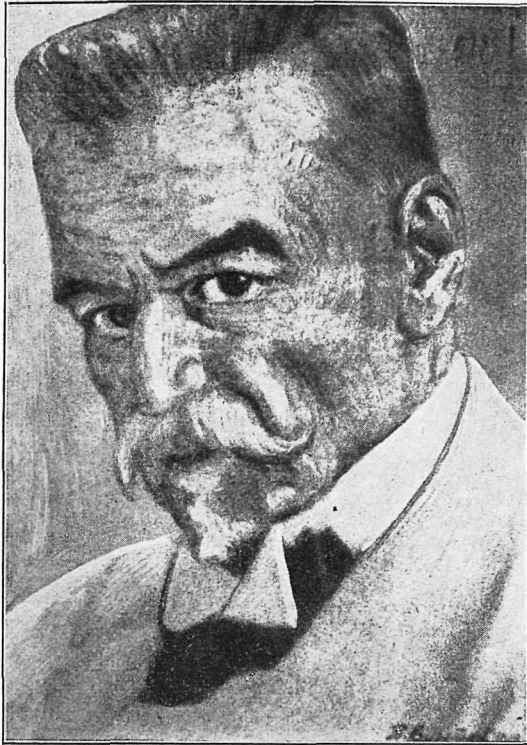
АЦА СТАНОЈЕВИЋ

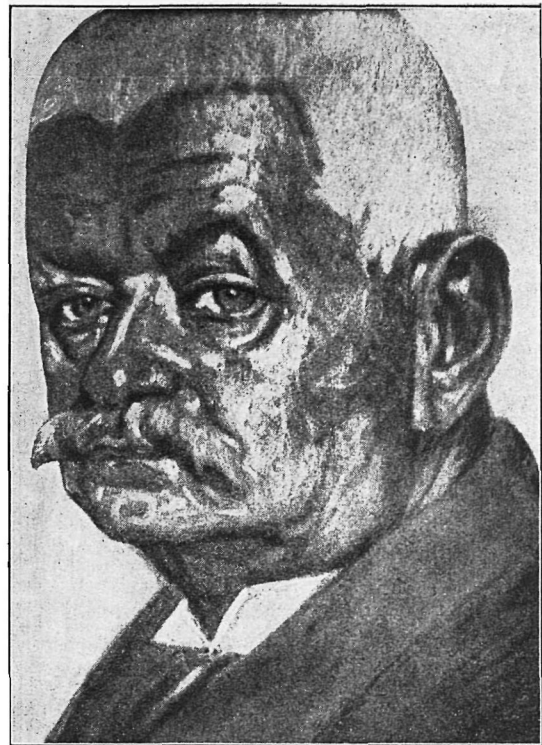
ЉУБОМИР ДАВИДОВИЋ

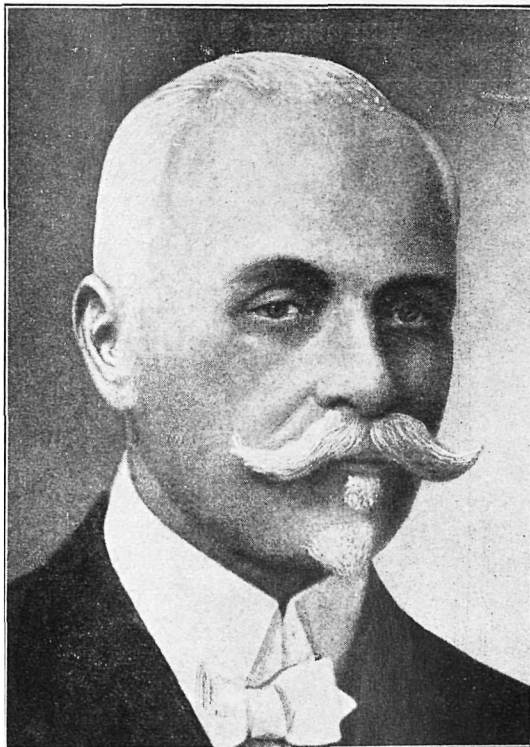
Привремена зграда Народне скупштине у Београду

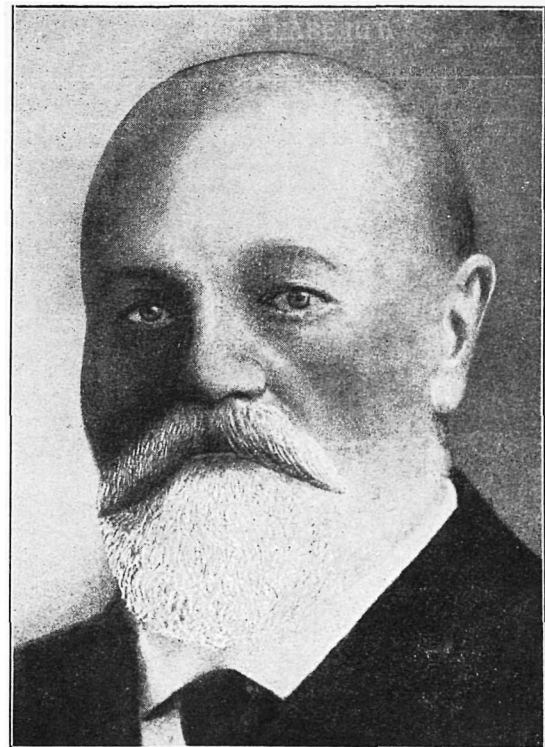
АНДРА НИКОЛИЋ

ЂОКА БРАЧИНАЦ

НИКОЛА НИКОЛИЋ

ПЕРА ВЕЛИМИРОВИЋ

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ 1914

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1914

14 јула 1914—октобра 1915

На Видовдан 1914, погођен метком младог босанског националног револуционара Гаврила Принципа, пао је у Сарајеву престолонаследник Аустро-Угарске Франц Фердинанд. Тај догађај, ма како сам по себи трагичан, послужио је милитаристичким круговима те земље за један крвав и већ одавна спреман обрачун са Србијом: Аустро-Угарска оптужила је Краљевину Србију као кривца за тај догађај, тражећи једном нотом од Србије не само формално задовољење и правилну истрагу, него и постављајући уз то услове које не би могла прихватити ни једна независна држава без штете за свој суверенитет и своју слободу. Иако је судска истрага која је вођена у Сарајеву по делу тога атентата од стране аустро-угарских иследника белодано доказала да чин Гаврила Принципа нема никакве везе са Србијом и српском владом, иако су велике силе, пред опасношћу једног великог рата, све чиниле да га избегну и обема странама саветовале мирно и могуће решење спора који је провоцирала Аустрија, аустријски милитаристички кругови, помогнути својим савезницима из Берлина, настојали су да спор доведу до најопасније тачке на којој је Србија морала капитулирати. Њој су остављене биле свега две могућности: или апсолутно задовољење и испуњење свих аустријских захтева изложених у ноти, која је била срачуната на потпуно понижење Србије и њену деградацију са ранга слободне и суверене државе, или рат, крвав и страшан, са неколико пута надмоћнијим непријатељем који се спремао на најтежа свирепства и који је пред целим светом доказивао потребу

једне казнене експедиције која би Србију уразумила.

Краљевина Србија покушала је да избегне рат. На аустријску ноту која је имала чисто ултимативан карактер, она је одговорила у траженом року и пристала на извршење свих услова које је поставила Аустро-Угарска, уколико ти услови нису задирали у најосетљивију тачку, у питање државног суверенитета. Одговор Србије, саопштен великим силама одмах после саопштења аустријском посланику у Београду, цео културни свет сматрао је не само могућим, него и максималистичким; веровало се да ће њиме Аустрија бити потпуно задовољена; налазило се, напослетку, да одговор Србије искључује рат, и посредовање великих сила никада није било живље него баш у часовима после предаје ноте до тренутка када је аустро-угарски посланик у Београду, барон Гизл, напустио Београд, и до часа када су пале прве аустријске гранате на српску престоницу. Одговор Србије сматран је као задовољавајући и у Берлину, а таквим га је сматрао и Цар Виљем који је до последњег тренутка био у преписци са својим рођаком, руским Царем Николом. Но у Бечу нису делили то мишљење: Барон Гизл имао је налог да напусти Београд одмах после предаје српске ноте, а Аустрија је нагло вршила мобилизацију и најбоље своје активне трупе концентрисала на свима важнијим тачкама према српској граници.

У данима за време и после сарајевског догађаја, Србија се налазила у пуном предизборном врећу. Изборна кампања била је врло жива; главни политички људи налазили су се у унутра-

шњости земље, и само је неколико чланова владе дежурало у Београду. Србија која је била тек изашла из великих и крвавих ратова, претстојао је дуги период рада који је она морала да употреби за уређење новоослобођених крајева и за опорављање од последица рата. Привреда у Србији страдала је много услед рата; осећала се новчана оскудица, државни приходи нису притицали онако како је требало; жетва из 1914 била је после рата прва с којом се могло рачунати; морао се тражити један већи зајам за задовољење најнужнијих потреба. Јасно је да у таквим временима и под таквим приликама Србија није могла да провоцира рат, већ се морала посветити хитном решавању својих унутарњих потреба које су биле врло акутне. Око 30.000 инвалида и инвалидских породица, као и неколико хиљада оштећених у рату са Бугарском, очекивало је у тим данима решење свога питања, па Србија није могла ни да помишља на то да се упушта у дуг и упоран рат са неколико пута бројно надмоћнијим и, свакако, спремијим непријатељем.

Рат је, упркос свих напора који су чињени да се спречи, био на прагу: 12 јула 1914, једним указом Наследника Престола Александра одређено је да се целокупна војска стави у мобилно стање. Истога дана, другим указом на основу чл. 54 и 102 Устава сазвана је Народна скупштина у ванредан сазив за 14 јули 1914 у Нишу, иако је пре тога била распуштена и изборна борба била у пуном јеку. Трећим указом одређено је да се обуставе све изборне радње, предузете на основу указа од 10 јуна 1914 у циљу да се изабере нова Народна скупштина. 13 јула 1914, у ванредном броју „Српских новина“ изашао је проглас владе Краљевине Србије, упућен народу, у коме влада саопштава ток преговора са Аустријом и догађаје који су се у вези с њима развијали.

„Пре два дана“, каже се у томе прогласу, „поднела је Аустро-Угарска влада Српској влади претставку са извесним захтевима, и оставила је рок да се на то одговори до вечерас у шест сахата, стављајући у изглед прекидање дипломатских односа ако не би била задовољена. Српска је влада, знајући да одговара жељама вашим и потребама мира, коју осећа не само Србија него, уверени смо, и цела Европа, изашла у сусрет Царској и Краљевској влади до крајњих граница

попустљивости, преко којих не може ићи ни једна независна држава. . . Уздајући се у помоћ Божју, у своју Правду, као и у пријатељство Великих држава, које, уверени смо, желе исто тако да се мир одржи, надамо се да ће се овај сукоб свршити мирно; али, како је аустроугарски посланик вечерас у име своје владе изјавио да није задовољан нашим одговором, и да коначно прекида дипломатске односе, влада је Српска принуђена да за сваки случај одмах предузме најпотребније војне мере за одбрану земље. . . . Сматрамо за дужност позвати народ на одбрану Отаџбине, верујући, да ће се нашем патриотском позиву сваки радо одазвати. Ако будемо нападнути, војска ће вршити своју дужност, а грађанима који нису позвати под заставу саветујемо да остану код својих домова и мирно раде своје послове. . .”

Први претходни састанак овога ванредног сазива Народне скупштине одржан је 14 јула 1914. Како је на влади био хомогени радикални кабинет Николе Пашића, скупштинско часништво изабрано је из већине на коју се влада ослањала у Народној скупштини. За претседника је био изабран Андра Николић, за I потпретседника др. Станојло Вукчевић, за II потпретседника Ђока Брачинац, а за секретаре Веља Вукићевић, П. Јовановић, Маринко Станојевић, Рајко Гавриловић, Ранко Обрадовић, Андра Протић и Никола Митић. Седнице Народне скупштине одржаване су у сали Официрског дома у Нишу.

17 јула дошао је у Народну скупштину Наследник Престола Александар, у пратњи своје свите. Дочекан одушевљено од народних посланика и скупштинског часништва, Наследник Престола поздрављивао је Народну скупштину на којим су се галеријама видели дипломатски претставници Русије, Румуније, Италије, Бугарске, Турске и Немачке. Беседа је истицала тешке дане у којима се Србија налазила:

„. . . Већ само место где смо се сакупили показује Вам јасно, да је необично важан тренутак у коме се наша Отаџбина налази. Народна скупштина само у очи рата и за време рата држи своје седнице ван престонице. . . Аустро-Угарска нам је објавила рат, и Ви сте се могли уверити да је с наше стране учињено све колико образ српски допушта да се рат избегне. Од зла које нам је наметнуто силом и намерно морамо се бранити.”

„... Искушење које је на нашу земљу наишло велико је. Непријатељ који на нас диже руку и рат нам објављује већи је и бројно јачи. Ипак, ми ћемо храбро и јуначки напред. Наша је ствар праведна. Сви су беспристрасни фактори признали да је Србија била предусретљива и помирљива. А када човек брани праведну ствар, кад је неправедно нападнут у својој кући, кад се брани од понижења, срамоте и насиља, онда је његова снага двапут већа. . . . Србији су претили усамљеношћу, и само се очекивала прилика да се то оствари. За тај циљ употребљен је сарајевски атентат; али, на срећу, у томе се није успело. . . . Србија је данас у добром друштву. С њом су и њени велики пријатељи и њени верни Савезници. . . .”

Беседа даље жели срећан и сложан рад Народне скупштине.

Одмах после прочитане Беседе Народна скупштина је прешла на рад.

Стојан Рибарац, у име Народне странке, дао је изјаву да та странка, иако је била отказала даљу сарадњу на једном унутрашњем питању, услед изванредних прилика које су наступиле и необично тешког положаја у коме се Србија налази, хоће да се врати натраг у Скупштину да продужи рад. Позива све странке да сву своју силу и вољу ставе у службу своје земље. Сем тога Рибарац је истакао и потребу да Народна скупштина о свему буде тачно обавештавана.

Лаза Пачу, у име владе Николе Пашића, примио је са највећим задовољством изјаву Стојана Рибарца и изјавио да ће Скупштина о свему што се догађа, а што није особита тајна државна и савезничка, бити на време обавештавана.

Скупштина се, по томе, поделила на секције и изабрала адресни одбор коме је стављено у задатак да у најкраћем року поднесе предлог Адресе. За време док је прављен нацрт Адресе, Скупштина је расправљала хитне законске предлоге који су јој били поднесени.

Нацрт Адресе био је убрзо готов, и дебата о њој свршена је у току једне седнице.

„После два тешка и крвава рата Србија је желела сталан мир, да би се њен народ могао опоравити од исполинских напора и нечувених жртава. Желећи мир у својој земљи, Србија је, и раније и сада, поштовала мир и спокојство велике суседне Монархије, с којом је хтела имати односе доброг суседства. Факат

да се наша земља, занета бригом око свога унутарњег уређења и консолидације ратних тековина минулих ратова, налазила усред избора за Народну скупштину, најбоље доказује колико је Србија била далеко од тога да изазива сукобе и ремети мир, тако потребан свим народима европским.

Непријатељски препад спремљен је и изведен са оволико суровости за то што је рачунао с нашом политичком усамљеношћу. Народна скупштина је срећна што од Вашег Височанства прима уверење да се у томе није успело и да је Србија данас у добру друштву. Убеђена у солидарност интереса наших и наших верних Савезника, Народна скупштина верује да ће и они стати на браник слободе и права балканских народа.

У тренутку када непријатељ вандалски руши престоницу Краљевине, и разорава културни, економски и политички центар српског народа, Народно претставништво са светим узбуђењем, с вером у Бога и у божју Правду, шаље изразе своје љубави, поноса и поуздања поузданој српској војсци, која се да премашити бројем али не да јунаштом и човештвом, и која хита нападнутим границама своје државе и онда кад, изненађена, оставља несабрану храну својој кући и својој држави. . . . У тој борби, Народно Претставништво жели Вашем Височанству стару срећу на челу српских јунака. . . .”

Стојан Рибарац, у име Народне странке, дао је изјаву да тешки тренутци које земља преживљава „заповедно одређују потпуну солидарност у осећајима и апсолутно јединство у акцији свих снага народних”.

Драгиша Лапчевић, у име Социјалистичке странке, критиковао је владину политику која није ишла за тим да се постигне федерација балканских држава, ради одбране Србије и балканских земаља. Лапчевић се изјаснио против рата и тражио да се постигне мир.

Стојан Новаковић, у име Напредне странке, сматрао је да садашње време није подесно за критику; треба радити да се земља покаже уједињена и снажна, са што већом спремом, поуздана на пољу њене части и њеног јединства. Влада треба да учини све што је у њезиној могућности да у борби која се отвара Србија не остане усамљена.

Милорад Драшковић, у име Самосталне радикалне странке, изјављује да је

Србији рат наметнут, и да се она мора бранити. „Наше је тврдо уверење да ћемо се одбранити, јер бранимо праведну ствар. Непријатељ је на нас насрнуо за то што смо мали, само се он у тој вери преварио.”

Претседник министарства Никола Пашић захвалио је Народној скупштини на патриотском држању па је Народна скупштина, изузев гласове социјалиста Драгише Лапчевића и Трише Кацлеровића, примила предложену Адресу.

У току ових радова који су вршени у Народној скупштини, рат је увелико почео. Београд је био обасут аустријским гранатама, а исто тако поједине важне стратегијске тачке на граници земље. Влада се преселила у Ниш, где је заседала и Народна скупштина, док је Врховна команда била у Крагујевцу. Народној скупштини саопштавани су најважнији догађаји и свака нова објава рата редом како су следиле. Скупштина је упутила телеграфске поздраве Государственој Думи у Петрограду, Народној скупштини на Цетињу, Француској Народној скупштини у Паризу, Доњем Дому у Лондону, а са свих страна стизали су одговори који су улевали веру у то да Србија одиста неће остати усамљена.

Пред Скупштину влада је поднела неколико хитних законских предлога и она их је у најкраћем времену узела у поступак. Међу првим предлозима био је закон о ванредном кредиту од 90 милиона динара с тим да се за мобилизацијске трошкове употреби 25 милиона, за издржавање војске до демобилизације 35 милиона, и за случај неодложне државне потребе 30 милиона динара. Предлог закона о мораторијуму оглашен је такође као хитан, а хитно је расправљан и предлог закона о конкордату са Светом Столицом, који је био једногласно примљен на првом читању.

26 јула је Народна скупштина, пошто је изгласала поменуте законске предлоге, била за извесно време одложена. Некоји народни посланици који су били војни обвезници отишли су директно из Ниша у своје јединице. У часу када се водила битка на Јадру и Церу, која се свршила великом победом српског оружја и првим великим поразом аустро-угарских трупа, налазио се изванредан број народних посланика у Нишу. Претседник Народне скупштине Андра Николић честитао је тај догађај Врховном

Команданту и Наследнику Престола телеграмом у име Народне скупштине изразивши радост што војска „својом снажном десницом, без предаха и одмора, разбија непријатеље српског племена и увенчава се победом и славом.” Наследник Престола Александар, телеграмом са бојишта, захвалио је Народној скупштини у име своје и у име целе војске на признању и честиткама. У признању Народне скупштине, Наследник Престола види „најбољи доказ заједничких идеала Србије, за чије се остварење пролива толика драгоцену крв... и уништавају многобројни непријатељи нашега народа и наше државе.” Битка на Церу подигла је у Србији духове; самопоуздање било је живље него икада; са свих страна света стизали су телеграми дивљења за српску војску и српске напоре, а парламенти свију савезничких земаља поздрављали су Народну скупштину изражавајући пуне симпатије држави и народу.

1 новембра 1914 Народна скупштина наставила је рад у Нишу. Кредит изгласан пре три месеца био је исцрпен, јер се ратовање настављало. Београд се налазио у рукама непријатеља, а српска војска је одступала на положаје са којих ће повести знамениту Колубарску битку. Влада је тражила нови ванредни кредит од 110 милиона динара, и Скупштина га је изгласала једногласно. У току прве половине новембра одржано је и неколико тајних седница Народне скупштине на којима је претседник министарства и министар иностраних дела Никола Пашић поднео опсежан реферат о тадашњем војном и међународном положају Србије. Наследник Престола и Врховни Командант, обавештен о једногласном изгласавању кредита од 110 милиона динара, упутио је Народној скупштини телеграм захвалности у име своје и у име војске. Скупштина се, сем тога, бавила и предлогом закона о реквизицији за време рата, а узела је и живог учешћа на конференцијама које су, по споразуму са владом и са претставницима приватне иницијативе, одржаване у циљу саветовања како да се помогне избеглицама.

За време рада Народне скупштине у овоме ванредном периоду на управи земље налазио се хомогени радикални кабинет Николе Пашића који је, уз претседништво, држао и портфељ министра иностраних дела. 22 новембра 1914 го-

дине хомогени радикални кабинет дао је оставку да истога дана уступи место коалиционом кабинету Народне радикалне, Самосталне радикалне и Напредне странке. На челу владе остао је Никола Пашић који је и даље задржао портфељ министра спољних послова. Лаза Пачу постављен је за министра финансија, Љубомир Давидовић за министра просвете, Милорад Драшковић за министра грађевина, Љуба Јовановић за министра унутрашњих послова, Марко Ђуричић за министра правде и др. Војислав Маринковић за министра народне привреде. За министра војног именован је Р. Бојовић. Два дана доцније, 24 новембра, влада се претставила Народној скупштини декларацијом о којој је вођена кратка дискусија, јер је нова влада претстављала скуп најугледнијих људи и претставника најглавнијих странака у земљи.

Влада је образована, каже се у декларацији, „...са циљем да се у њезином саставу оличи јединство, воља, снага и циљеви наше земље. Уверена у поверење Народне скупштине докле год све своје силе буде стављала у службу велике народне ствари Српске државе и Српско-Хрватско-Словеначког племена, влада сматра за своју прву дужност да се са бескрајним поштовањем поклони пред светим жртвама, храбро и вољно принесеним на олтар Отаџбине... Уверена у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе, Краљевска влада сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренутцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овога великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно и борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца... Сјајни успех који има да крунише ово војевање искупиће обилато крваве жртве које данашњи српски нараштај подноси...”

Како је нова влада била састављена из претставника свих странака сем Националне и Социјалистичке странке, Стојан Рибарац у име Националне странке изјавио је да та странка, иако не учествује у владиној коалицији, остаје верна декларацији датој месеца јула, па ће она све своје патриотске дужности вршити са истрајношћу и пожртвовањем. Од владине декларације једино се оградио Драгиша Лапчевић, у име Со-

цијалистичке странке, па је декларација примљена једногласно.

Скупштина се после тога вратила на законодавни рад и приступила проучавању закона о помоћи невољнима у рату. Пратећи систематско отступање војске која се спремала да заузме положаје са којих је хтела да даде Колубарску битку, Народна скупштина је пратила ток војних операција и дискутовала о мерама како да се помогне многобројним избеглицама.

У тим данима почела је и Колубарска битка. Тучен на свим линијама, непријатељ се нагло повлачио према својим границама, остављајући на десетине хиљада мртвих и још више заробљених. 2 децембра 1914 Народна скупштина званично је обавештена да су Краљ Петар, Наследник Престола Александар и Принц Ђорђе, на челу трупа, ушли у ослобођени Београд. У исто време изашао је и званични коминике Врховне команде која је јављала да „на територији Краљевине Србије нема више ни једног слободног непријатељског војника.” Тај догађај Народна скупштина пропратила је одушевљеним манифестацијама Краљу Петру, Наследнику Престола Александру и српској војсци.

Током прве половине децембра Скупштина је наставила рад расправљајући предлоге и интерпелације. Народном посланику Ђури Прокићу који је пао за време Колубарске битке, о чему је Скупштина била одмах обавештена, приређена је топла комеморација. Нарочиту пажњу Народне скупштине скренула је на себе једна интерпелација поднесена поводом афере о опанцима који су набављани за војску. Скупштина је, у споразуму с владом, одредила да ту аферу испита једна специјална скупштинска анкетна комисија од 7 чланова с тим да јој што пре поднесе извештај и предлог о мерама које треба предузети. Пред крај децембра седнице су биле одложене с тим да се наставе чим се за то укаже потреба.

У току овога првог дела свога ванредног сазива за 1914 годину, Народна скупштина изгласала је ове законе: закон о ванредном кредиту за 1914 годину, у износу од 90 милиона динара; закон о мораторијуму; закон о Конкордату између Краљевине Србије и Свете Столице; закон о ванредном кредиту за 1914 годину, у износу од 110 милиона динара; закон о помоћи невољнима за време рата; закон о ковању сребрног новца у износу од 15 милиона динара; закон о продужењу важности буџета од 1914 године за 12 месеци 1915 године; Финансијски закон за 1915 годину.

НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ 1915

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1914
20 јануара—до повлачења

У току прве половине 1915 на границама Србије владало је затишје: непријатељ је, истина, стајао свуда дуж границе, граничне чарке нису престајале, али већих војних операција није било. Народна скупштина наставила је рад у Нишу 20 јануара 1915 претресом законског предлога о реквизицији за време рата и извиђањем афере са опанцима. Заузета живом дипломатском акцијом, влада је пред Народну скупштину износила само најхитније законске предлоге, али су зато интерпелације, и то махом оне које су се односиле на рат и на последице рата, расправљане као у најредовнијим приликама. Крајем јануара рад је био поново прекинут, али је настављен 2 априла 1915, јер је влада поднела неколико хитних законских предлога на чије се решење није смело дуго чекати.

За ратне потребе Народна скупштина у два маха одобрила је ванредне кредите у укупном износу од 200 милиона динара. Показало се, после тога, да је та сума недовољна и да се морају тражити нови ванредни кредити. Ради тога је влада поднела Народној скупштини нови законски предлог о ванредном кредиту у износу од даљих 200 милиона динара с тим да тај накнадни кредит са оним ранијим чини једну целину. Сем тога Скупштини је био поднесен и предлог закона о чиновницима грађанског реда, закон о допуни § 23 закона о судском поступку у кривичним делима и закон о допуни војно-казненог закона који је, после краће дискусије, био повучен из одбора на захтев министра војске.

Дискусија о новом ванредном кредиту била је кратка. На тражење Народне скупштине влада је пристала да се у тај законски предлог унесе одредба да ће кредите из тих накнадних кредита, уз министре финансија и војске, одобравати и једна скупштинска комисија, један одбор од пет народних посланика, који ће се накнадно изабрати и који ће, с времена на време, обавештавати Народну скупштину о своме раду. Кад је тај закон добио највишу потврду, Народна скупштина је за чланове тога одбора изабрала посланике Милана Капе-

тановића, др. Драг. Павловића, Велисаву Вуловића, Живојина Рафајловића и Милоја Ж. Јовановића.

Спољно-политичким питањима Скупштина је такође посвећивала велику пажњу. На вести о Лондонском уговору и о припремама које су вршене у вези с тим уговором, Дража Павловић је поставио министру иностраних послова Николи Пашићу питање „о скорој акцији Италије, која се везује са извесним компензацијама на штету нашег српско-хрватско-словеначког народа.” Поводом тога питања Пашић је дао изјаву да он сматра „да италијански политичари и државници не могу поћи за тим да добију један предео више или мање, овај или онај остров, јер могу знати унапред да сила Италије неће бити у томе граду или у томе острву, него ће сила њезина бити у слози српско-хрватско-словеначког племена и Италије.”

Анкетни одбор који је извиђао злоупотребе у тзв. опанчарској афери нашао је да постоје злоупотребе и поднео извештај Народној скупштини која га је претресала на неколико седница. Напослетку, а са пристанком владе, донесена је одлука да Народна скупштина установи једну своју сталну комисију која ће прегледати сав рад војне интендантуре. Дискусија по томе извештају завршена је скупштинском резолуцијом која каже да „Народна скупштина одређује одбор од седам народних посланика који ће, испитујући све јавне набавке које су извршене из ратних кредита вотираних у 1914 години, сав рад војне интендантуре на војишту, као и сав рад и све набавке по војним станицама, имати да Народној скупштини укаже на све мере административног и законодавног карактера које се покажу као потребне и саветне, да се систем јавног набављања реформише и усаврши, а злоупотребе онемогуће. Из овога је искључена набавка оружја и муниције”. У исто време у тај одбор изабрани су народни посланици Настас Петровић, Урош Ломовић, Иван Павићевић, Чедо Костић, Свет. Ђорђевић, Дим. Машић и Павле Булић.

20 априла 1915 Скупштина је, по предлогу свога претседника, одложена до месеца августа те године но с тим да се сазове ако се укаже потреба.

Ратно затишје још увек је трајало, али је утолико била живља дипломатска акција. Аустријска и немачка диплома-

ција чиниле су све што је било могуће да у рат увуку и Бугарску, како би Србија била што пре савладана и успостављена веза са Турском која је такође ушла у рат на страни Централних сила. Током месеца августа већ је углавном било јасно да ће Бугарска прићи Централним силама, чиме је Србија била доведена у безизлазан положај. На граници према Аустрији вршила се сукцесивна концентрација трупа; заједно са аустријском војском границу је поседала и немачка војска снабдевена најмодернијим ратним оруђима и са свежим трупама. Било је јасно да се према Србији спрема велика офанзива чије су последице морале бити утолико теже што се за напад на Србију спремали и Бугари од чијег су бочног удара очекиване најтеже последице по Србију.

3 августа 1915 Народна скупштина наставила је рад. Влада је тражила нови ванредни кредит од 250,000.000 динара који је Скупштина после кратког претреса одобрила. Претресан је и закон о имовини страних поданика оних држава које су у непријатељству са Србијом, и то је био последњи закон који је изгласан на територији слободне Србије. Како је положај Србије, с дана на дан, постајао све тежи, одржано је неколико тајних седница Народне скупштине на којима је влада поднела извештај о положају земље. После тих тајних седница, на јавној седници донесена је 8 августа ова одлука:

„Народна скупштина, пошто је саслушала изјаве владе и обавештења дата у тајној седници, одајући пошту палим јунацима и понављајући своју решеност, да борбу за ослобођење и уједињење српско - хрватско - словеначког народа продужи уз своје Савезнике по цену жртава неопходних за обезбеђење животних интереса нашег народа — одобрава владину политику и прелази на дневни ред.”

Др. Воја Велковић у име Народне странке дао је изјаву „да влада није добила одобрење од савезника за програм уједињења Српско-хрватско-словеначког народа”.

Никола Пашић одговорио је Велковићу „да се програм српског народа иставља по души и задатцима Србије, а никако по споразуму са страним државама”.

Драгиша Лапчевић, у име Социјалистичке странке, противан је овој резо-

луцији. Напомиње да је Социјалистичка партија увек водила и води борбу против поретка заснованог на приватној својини, као што води и борбу против ратова па тражи споразум балканских народа и њихов улазак у једну федеративну републику.

У току рада 1915 године, Народна скупштина донела је ове законе: закон о чиновницима грађанског реда; *** § 23 закона о судском поступку у кривичним делима; закон о ванредном кредиту у износу од 200 милиона динара; закон о регулисању школског рада због рата и његових последица; закон о ванредном кредиту у износу од 250 милиона динара; закон о вршењу бирмана у ресорту министарства просвете; закон о реквизицији за време рата; и, напослетку, закон о поступку са имовином страних поданика оних држава које су у непријатељству са Србијом.

8 августа 1915 Народна скупштина била је поново одложена с тим да се састане 21 септембра исте године. Међутим, у то време она није могла бити сазвана. Бугарска је, под изговором оружане неутралности, извршила мобилизацију своје војске и концентрисала најбоље своје трупе на граници Србије. Макензен са аустријским и немачким трупама већ је покушавао да пређе у Србију: 5 октобра (по новом календару) отпочела је офанзива на целом аустро-немачком фронту, а 14 октобра Бугари су, без објаве рата и дуж целог фронта, предузели енергичан напад на српске трупе које су се према наредби коју су имале у прво време држале мирно и у дефанзиви. Челични обруч око Србије стегао се све више; Ниш, у коме се налазила влада и Народна скупштина, био је у опасности да падне у руке Бугара који су већ заузели Пирот. У првим тренутцима помишљало се на то да се Народна скупштина сазове у Крагујевац, али се и од тога одустало, јер се непријатељски обруч стегао све више. Ипак се велика већина народних посланика налазила у Нишу. Кад је било јасно да савезничка војска неће на време стићи, народни посланици са својим претседништвом и владом одлазили су из места у место и, заједно са војском која је приотступању дувала очајнички отпор, одступали у правцу Црне Горе и Албаније. Некоји од њих отступали су преко Скопља и дошли у Солун, одакле су после пребачени у Италију и Француску али

је главнина, заједно са члановима владе, пребачена у те земље преко приста- ништа у Албанији.

При евакуацији Ниша по одлуци претседништва Народне скупштине уништена је сва имовина скупштинска, сви њени писани протоколи седница још из најранијих времена и њена целокупна архива. Војска је, напуштајући земљу, морала да уништава своја оруђа, да не би пала у руке непријатељу; то исто морала је да учини и Народна скупштина са својом архивом у којој се налазио драгоцен историјски материјал писан у разним временима и пун докумената од историјске вредности. При отступању влада је предузела потребне мере да што већи број народних посланика буде заједно с њом и с војском како би, и са туђег земљишта, могла да испуњава све уставне одредбе, што без Народне скупштине не би било могуће.

3

НАРОДНА СКУПШТИНА
У ОТСТУПАЊУ

Октобар, новембар и децембар 1915

Већина народних посланика налазила се у групи и кретала се углавном оним правцем којим су ишли и чланови краљевске владе. Један део народних посланика, нарочито оних који су били старији, није могао да поднесе све напоре отступања па су морали да заостају, али таквих посланика није било много. Много је већи број био оних који се, у првим данима отступања, нису нашли у Нишу одакле је отступање стварно почело, него су или били код својих кућа у крајевима које је већ прегазила непријатељска војска, или нису могли да ради прекинутих саобраћајних веза благовремено стигну у Ниш или у једно од места у коме се правцу кретала влада са Народном скупштином. У забуни која је настала велику је улогу играо и факат да се, све до последњег часа, како у Нишу тако и у другим крајевима који још нису били прегажени, очекивала савезничка помоћ која је требала да стигне преко Солуна.

Из Ниша је Народна скупштина кренула према Краљеву. Врховна Команда и влада испитивале су могућност да се непријатељској војсци даде снажан отпор на Косову како би се њено напредо-

вање бар толико успорило да се не изврши прекид главне железничке линије Врање—Скопље—Солун, одакле је требала да стигне очекивана савезничка помоћ. Међутим, прекид те пруге Бугари су извршили пре него што се очекивало, па се није могло ни мислити на неки јачи отпор. Краљево је било напуштено, а Скупштина са владом прешла је у Рашку, па у Косовску Митровицу где се такође неколико дана чекало на савезничку помоћ. Кад је већ било јасно да та помоћ не може доћи, извршено је померање до Призрена и, одатле, преко Црне Горе и Албаније до Скадра. Мислило се да ће Народна скупштина моћи да настави рад у Скадру, али се и од тога одустало прво стога што није било довољно посланика на окупу а друго стога што стварно никакав рад није био могућ. Народним посланицима није остало ништа друго него да са страхом и зењом посматрају догађаје и оне тешке призоре који су пратили војску и грађанске избеглице приликом отступања. Војска је била изнурена и гладна; хране није било ни за војску ни за грађанске избеглице; влада је, данима, стајала без везе са савезницима и са деловима трупа које су се налазиле на разним тачкама и при отступању. Веза са Савезницима одржавана је само телеграфски и авионима.

И у томе положају Народна скупштина је покушала да општу ситуацију колико је год могуће олакша. 16 децембра 1915 у Скадру је одржана једна конференција народних посланика на којој су учествовала 62 посланика из свих странака. На тој конференцији народни посланици су покушали да нађу начина да се критично стање бар донекле олакша мерама које је требало да предузме влада. Са конференције, а као резултат савезовања, упућена је влади једна претставка којом се предлажу потребне мере и, у исто време, црта положај војске и грађанских избеглица. Влади је стављено до знања и предложено:

1) Подела намирница не врши се правилно ни у онолико колико је их има, те се зло од глади и слабе исхране повећава много јаче него што би било у ствари, јер док се по командама оставља резерва у храни и хлебу, дотле се војници пате и умиру од глади;

Рђава подела хране долази отуда што у пристаништу нема довољно реда за примање хране, већ једне исте једи-

МИЛОВАН ЛАЗАРЕВИЋ

МИЛОРАД ДРАШКОВИЋ

Српска народна скупштина на Крфу

нице имају редовно, а друге не могу доћи на ред да је приме.

2) Смештајне прилике војника су врло рђаве. Здравни су на киши, а болесних и полу-мртвих препуне су болнице а то долази отуда што здрави немају станова а болесни и изнемогли немају болнице, хране, лекара и лекова за лечење и опорављање.

3) Давање новчане хране за оне војнике, за оно време за које војници нису примали своје следовање, не врши се никако или се не врши правилно, него се чине злоупотребе под изговором да је њима плаћено по некаквим списковима који се састављају било невиђено, било преваром војника. Ово се исто ради и са новчаном помоћи у сребру која се имала дати војницима, а од које војници или нису ништа добили, или не онолико, — онако, колико је и како одређено, или су место сребра добијали банкноте.

4) Има појединих војника који продају стоку која им је дата на руковање, и тако исто и сточну храну, што смањује и упропашћује и иначе сувише смањени број коморе и стоке у војсци.

5) Торбарење и препродавање животних намирница које врше поједини војници недостојна је појава, као и што велики број војника-луталица лута стално тражећи своје команде.

6) Тврди се да поједини војници и други несавесни људи кувају месо од липсалих коња и волова, јер се лешине не закопавају, дају га махом избеглим војницима, тиме их трују и упропашћују.

7) Давање отсуства војницима у виду боловања и одашиљање у какве комисије официра и војника чије здравље није поремећено у толикој мери да у овако очајним и несретним приликама то треба чинити, ствара веру код војника и осталих официра да се напуштају и остављају сигурној пропасти, а тиме се увеличава расуло.

8) Велики број младића који су евакуисани по наредби владе лута и пропада, напуштен, без средстава за живот.

Све ове жалосне појаве које су непотпуно и слабо овде поређане, а које се још у јачој мери несумњиво налазе, постојале су махом и раније, бар поједине, али њихов утицај није имао онда таквог значаја и није био таквог замашаја какав данас има. Тада су оне биле злоупотребе блаже природе, а данас су највећи злочин који убија и живот војника и морал у војсци.

Да се ово зло сузбије и уништи потребан је брз и крајње енергичан корак свију фактора, а, нарочито појединих чланова владе која не сме штетети никога. Тај корак, по мишљењу конференције, састојао би се не само у потребним мерама које би можда остале без дејства и резултата, него у нарочитој инспекцији која би се поверила потпуно исправним и строго правичним људима који би по брзом извиђању предузели мере ради сузбијања овога зла и одмах лишиле слободе и положаја све личности које су се огрешиле о своју дужност.

У своме раду на сузбијању ових и сличних злих појава, влада може слободно и сигурно рачунати на потпору свију народних посланика у сваком погледу.

Достављајући ово кратко и у слабој слици, конференција народних посланика, апелујући на владу, готова је за предузете мере да подели са њом сву тежину одговорности која, у првом реду, пада на њу."

Отступање је вршено и даље, па тако није било могућности да се од предложених мера ма шта оствари. Од Скадра, посланици су отишли у Сан Ђовани где су, после владе, уквцани у пароброде и превезени у Италију и Француску а по томе на Крф где је било седиште владе.

Требало је дуго времена да се влада и Врховна команда снађу у новом положају. Предузете су хитне мере да се спасени делови војске који су превезени на Крф отму од болести, рана и опште изнурености. Народна скупштина није се могла сазвати већ и ради тога што се није знало какав је, стварно, општи и међународни положај Србије, и однос Грчке према њој, на чијој се територији налазила Круна, војска, влада и Народна скупштина. Већи део народних посланика отпутовао је у поједине центре Француске, Италије и Енглеске, где је требало пред светом изнети стање у коме се налази српски народ и радити на остварењу ратних и националних циљева. Тај рад више од свега био је потребан у томе тренутку, јер се војне операције нису могле предузимати догод се не набави потребни ратни материјал који је приликом повлачења потпуно уништен, и не изврши опоравак војника и потпуна реорганизација војске.

Народни посланици налазили су се у групама у Паризу, Риму, Лондону, Бордоу, Марсељу, и у другим великим градовима. Велик број посланика боравио

је и у Солуну. Током месеца априла 1916 године једна група народних посланика у којој су били заступљени претставници свију странака послала је влади писмен захтев да Народна скупштина настави рад у Француској, по могућности у Паризу, одакле се најлакше могла вршити пропаганда у корист српске и југословенске ствари. Влада није налазила да је за одржавање скупштинских седница подесан Париз, нити ма које место у Француској, с мотивацијом да је место Народне скупштине онде где се налази Круна, где је влада и одакле се могу лакше контролисати догађаји на фронту и у Србији. Влада се једно време носила мишљу да се Народна скупштина састане у Солуну, али се и од тога одустало, па је донесена одлука да се сви народни посланици сазову на Крф, где је било и стварно седиште владе.

4

НАРОДНА СКУПШТИНА НА КРФУ

28 августа—9 октобра 1916

По позиву владе, народни посланици који су са војском и владом избегли у савезничке земље, почели су да се сакупљају на острву Крфу. Утврђено је да је избегао довољан број народних посланика потребан за несметани рад Скупштине. После тога следио је указ од 16 јула 1916 којим је Скупштина била позвана да настави рад у вароши Крфу. За скупштинске седнице била је репарирана сала месног позоришта. 28 августа 1916 одржана је прва скупштинска седница на Крфу, под претседништвом Андре Николића и осталим часништвом које је било изабрано у ванредном сазиву сазваном указом од 12 јула 1914 у Ниш.

Седнице су отворене читањем Указа којим Наследник Престола Регент Александар, у име Краља Петра, позива Народну скупштину да настави рад. Претседник је по томе одржао кратак комеморативни говор палим жртвама и предложио да им Народна скупштина, чим јој се укаже подесна прилика, приреди помен. „Ми настављамо наш рад изван земље”, рекао је претседник Скупштине Андра Николић, „и ми трпимо притисак најгрубље силе, која нас је из наше земље потиснула. Али, иако су патње и материјалне штете огромне, ипак све то није могло помутити ведрину душе Србинове и веру у његову коначну победу...

Сви Срби имају непоколебиво уверење да ће се, помоћу Божјом, са учешћем наше храбре војске и војске наших савезника, ускоро, извршити срећан обрт у ратовању, и да ће право поново заузети место грубе силе.”

Скупштина је по томе упутила поздраве Краљу Петру, Регенту-Наследнику Престола Александру и поздравне телеграме савезничким војскама и њиховим народним претставништвима. По томе је утврђено да се у изгнанству налазе народни посланици Алекса Жујовић, Алекса Ратарац, Александар Мијовић, Андра Николић, Андра Протић, Андра Станић, Андра Цветковић, Анта Радосављевић, Атанасије Шарковић, Бенцион Були, Благоје Илић, Богдан Јанковић, Богдан Михајловић, Богољуб Милошевић, Василије Миленковић, др. Велизар Јанковић, Велисав Вуловић, Велисав Михајловић, Веља Вукићевић, Владимир Жујевић, др. Војислав Маринковић, Гаврило Николић, Давид Карић, Давид Симић, Димитрије Средојевић, др. Драгољуб Аранђеловић, др. Драгољуб Павловић, Драгољуб Божиновић, Драгољуб Јоксимовић, Драгутин Васић, Душан Ђорђевић, Ђока Брачинац, Ђорђе Вуковић, Ђорђе Давинић, Ђорђе Златковић, Ђорђе Куртовић, Живојин Златић, Живојин Рафајловић, Живојин Шобић, Илија Илић, Илија Јосимовић, Илија Михајловић, Илија Пецић, Ива Павићевић, Јован Витановић, Јоца Селић, Јаша Продановић, Коста Стојановић, Коста Тимотијевић, Костадин Пешаић, Крста Марковић, Крста Солујић, поп Лазар Поповић, Лаза С. Поповић, Лазар Симоновић, Љубомир Јовановић, Малиша Атанацковић, Маринко Станојевић, Марко Ђорђевић, Марко Трифковић, прота Милан Ђурић, Милан Капетановић, др. Милан Марковић, Милан Марјановић, Милан Мостић, Милија Батинић, Милинко Ристивојевић, Милоје Јовановић, Милован Лазаревић, Милорад Драшковић, Милорад Павловић, Милорад Пузић, Милош Бранковић, Милош Вучинић, Милош Трифуновић, Милутин Драговић, Милутин Станојевић, Милутин Трифуновић, Михаило Јовановић (врањски), поп Михаило Минић, Михаило С. Петровић, Михаило Срећковић, Михаило Радивојевић, Михаило Шкорић, Мита Михајловић Миладин Стефановић, др. Момчило Нинчић, Настас Благојевић, Настас Петровић, Недељко Николић, Никола Живановић, Никола Марковић, Никола Митић, Никола Пашић, Никола Поповић, Никодије Милетић,

Обрен Вучићевић, Петар Вуксановић, Петар Јонович, Павле Булић, Радисав Митровић, Радослав Агатоновић, Радисав Томић, Рајко Гавриловић, Ранко Обрадовић, Риста Топаловић, Сава Бајкић, Светозар Атанацковић, Светозар Ђорђевић, Светозар Мојковић, Сима Златичанин, Сима Микић, Сима Перић, Сретен Којић, Стојан Костић, Стојан Протић, Тихомир Константиновић, Тодор Станковић, Тома Живанић, Урош Бркић, Урош Ломовић, Урош Симић, Цветко Филиповић, Чеда Костић, Чеда Урошевић.

У Србији су остали народни посланици: Антоније Живановић, Божа Јеличић, Бора Поповић, др. Воја Вељковић, поп Герасим Поповић, Гаја Милорадовић, Драгољуб Илић, Драгољуб Симић, Драгутин Пећић, Драгић Муцић, Драгомир Драгојловић, Драгиша Лапчевић, Димитрије Машић, Живојин Тајсић, Живојин Златановић, Жика Дачић, Жика Микић, Јоца П. Јовановић, Јосип Војиновић, Ђорђе Панајотовић, Илија Анђелковић, Љуба Ђорђевић, Милутин Павловић, Михаило В. Илић, Маринко Павковић, Милан Исаковић, Милован Сокић, Миливоје Ђорђевић, Михаило Ђорђевић, др. Пера Јовичић, др. Станојло Вукчевић, Сретен Милосављевић, Стојан Рибарац, Тома Зафировић, Тихомир Драшковић, Урош Лаловић, Михаило Илић, Михаило Трифунац. Утврђено је да се посланик Триша Кецлеровић такође налази у иностранству, али са непознатим местом боравка.

Извршена је подела Скупштине на секције које су, ради мањег броја народних посланика, имале мањи број чланова него раније. Влади је постављено неколико важнијих питања и интерпелација које су одјек положаја и стања у коме се налазила у тим часовима напуштена Србија, војска и државно газдинство. Посланици су од владе тражили да јој се поднесу опширни експозицији из сваке поједине гране државног живота и даду објашњења која су била у вези са напуштањем Србије. Влада Николе Пашића изјавила је да је спремна да Скупштини даде тражена обавештења, али само на једној или више тајних седница, јер није налазила за опортуно да се о тим стварима расправља јавно, у туђој земљи. Скупштина је пристала да седнице на којима ће саслушати те извештаје буду тајне, па су неколико следећих седница биле посвећене претресу опште ситуације, владиним објашњењима и дискусији која се око тога развила.

Скупштини је, кад је завршен претрес владиних објашњења, поднесен предлог закона о ванредним кредитима у износу од 200,000.000 динара који је кредит био потребан за задовољење ванредних и осталих државних неодољивих потреба које су се јавиле и које ће се јавити услед ратних прилика, као и за покриће свих државних издатака. Затим је узет у претрес закон о одлукама Париске економске конференције, уколико се њезине одлуке односе на Србију. Дискусија око тога била је кратка. Трећи предлог којим се Народна скупштина на Крфу бавила био је предлог закона и изузетном поступању са војним бегунцима који је законски предлог поднео Министар војске.

Како је потпретседник Скупштине др. Станојло Вукчевић остао у Србији, а други потпретседник био је дуже времена болестан па није могао отпраљати своје дужности, 22 септембра 1916 изабран је за првог потпретседника Милован Лазаревић, а једно упражњено секретарско место попуњено је избором Павла Булића за секретара.

До 9 октобра 1916, кога је дана Скупштина завршила рад исцрпивши све полове који су је очекивали у току овога заседања, донесени су ови закони: закон о ванредним кредитима у износу од 200,000.000 динара; закон о узимању на знање и одобрењу закључака Париске економске конференције; ** закона о Народној Банци; закон о изузетном поступању са војним бегунцима из рата 1914, 1915 и 1916 године; ** закона о устројству војних судова; ** закона о поступку војних судова у кривичним делима; закон о привременом попуњавању чиновничких места за време рата.

Сем тога Народној скупштини био је поднесен и један посланички законски предлог, 20 интерпелација и 6 питања на претседништво Скупштине.

Растајући се са посланицима претседник Народне скупштине Андра Николић изјавио је да ће Скупштина, кад настане за то потреба, бити сазвана да настави рад. Током последњих дана септембра и 1916 реорганизована српска војска водила је крваву Кајмакчаланску битку и Скупштина је са зебњом очекивала сваки њезин подухват. Кајмакчалан је, најзад, пао, чиме је и један мали део Србије био ослобођен. Разилазећи се посланици су били у уверењу да ће се

следећи пут састати у слободној Србији, што ће се остварити тек пуне две године доцније.

5

НАРОДНА СКУПШТИНА НА КРФУ
12 фебруара — 14 априла 1918

Заузимањем Кајмакчалана и Битоља завршен је први део офанзивних борби српске и савезничке војске на Солунском фронту, а после тога времена наступиле су позицијске борбе које су, са малим прекидима, трајале све до пробоја Солунског фронта. Народна скупштина за све то време састала се само једанпут, на двомесечно заседање. Коалициони кабинет Николе Пашића поднео је 10 јуна 1917 оставку услед неспоразума који је између странака коалиције наступио ради извесних унутрашњо-политичких питања. Образована је, иза тога, хомогена радикална влада, којој је на чело стао поново Никола Пашић. Са неким личним изменама тај кабинет остао је на влади све до 14 фебруара 1918, када је Пашић дао оставку целог кабинета, у циљу да се испита могућност образовања једне коалиционе владе. Пашићев кабинет ослањао се, дакле, једино на радикалну већину у Народној скупштини према између владине већине и опозиције није било размимоилажења у гледиштима на спољну политику пред којом су, у тим тренутцима, била у позадину потискивана сва друга питања.

Настављајући 12 фебруара 1918 рад на Крфу, Народна скупштина није сазивана никаквим посебним Краљевским указом: тога дана одржала је она свој 69 редовни састанак ванредног сазива сазваног чим је 1914 године избио рат. Први посао на тој седници био је да се расправи питање председника Народне скупштине Андре Николића који је био дуже времена болешљив и од Скупштине тражио да му одобри отсуство стављајући, у исто време, и свој положај на расположење за случај да Народна скупштина нађе да јој је председник преко потребан. Око тога питања развила се дуга дискусија у којој је учествовао велики број народних посланика и чланова владе. Један део народних посланика стао је на гледиште да председнику Народне скупштине треба одобрити отсуство и као народном посланику и као председнику Народне скупштине ради тога што је стварно болестан; други су

сматрали да се председнику Народне скупштине, као посланику, може дати тражено отсуство, али је незгодно давати неодређено отсуство председнику Народне скупштине који треба да репрезентује ту установу и да одржава сталан контакт са владом и народним посланицима који имају своје Уставом загарантоване функције. Посланик Милан Марјановић налазио је, на пр. да „кад је потребно да сваки буде на својој позицији, када се у болницама ни болесници не задржавају довољно да се излече, већ недовољно залечени враћају се у ровове, онда и народни посланици морају бити на свом месту све док имају душе у подгрлцу.” Напослетку, и после интервенције председника владе Николе Пашића који је изјавио у име отсутног председника Народне скупштине Андре Николића да треба уважити оставку, донесена је одлука да се оставка уважи и изврши избор новог председника. Сем тога је и I потпредседник Народне скупштине Милован Лазаревић поднео мотивисану оставку, у знак протеста, ради једног сукоба који је имао са министром унутрашњих послова и министром војске, којом приликом министри нису узели у заштиту потпредседника Народне скупштине пред клеветама својих органа. Оставка Милована Лазаревића такође је уважена, па је од тога часа седницама руководио II потпредседник Ђока Брачинац, једини преостали члан скупштинског председништва.

14 фебруара 1918 извршен је накнадни избор председника и првог потпредседника. За председника Скупштине, том приликом, изабран је Ђока Брачинац, дотадашњи други потпредседник. Како је тим избором остало упражњено и место II потпредседника Народне скупштине, приступило се избору оба потпредседника. За време од три узастопна гласања Скупштина није имала кворума, па је тек после образовања нове Пашићеве владе за првог потпредседника изабран Урош Ломовић, а за другог потпредседника Љубомир Јовановић (Лаповац).

14 фебруара влада Николе Пашића поднела је оставку услед чега је наступила дуготрајна криза. Чињени су разни покушаји да се образује нова коалициона влада слична оној која је образована 1914 у Нишу, али се у томе није успело иако су све странке, с обзиром на истоветно гледање на спољно-политичка питања, истицале потребу концентрати-

је. Криза је решена на тај начин што је поново образована влада Николе Пашића углавном са истим личностима и са ослоном на посланике Радикалне странке у Народној скупштини.

За време те кризе Народна скупштина није радила и она се састала 14 марта 1918 да саслуша декларацију владе Николе Пашића. У исто време у Народној скупштини формиран је блок свих опозиционих странака у име кога је Милорад Драшковић дао изјаву „... да је влада, пре непун месец дана, дала оставку зато што приликом првог покушаја конституисања није имала већину, а да сада, у истом саставу, излази пред Народну скупштину са том истом недовољном већином. Влада је образована и противно парламентарним начелима и противно очекивању свега нашег и пријатељског света ... Интереси земље налагали су да се не само успостави заједница у влади прекинута у половини прошле године, него још прошири и на остале струје и мишљења у народу, заступљена у Народној скупштини. Удружене опозиционе странке изјављују своје јавно жаљење што су осујећени њихови напори у томе правцу... Нико колико Србија нема потребу у тесној солидарности и уједињеној акцији свих њених снага, и ничији интереси не могу бити тако тешко погођени разједињеношћу и партијском злоупотребом власти.” Странке опозиционог блока изражавале су и своје жаљење што није прихваћена њихова иницијатива за споразумно конституисање Народне скупштине.

Никола Пашић одговорио је пред Народном скупштином на ову изјаву да је влада дала оставку зато да би странкама у Народној скупштини дала могућност да се споразумеју, како би се наша могућност да се образује коалициони кабинет. Нажалост, тај споразум није се могао постићи јер су се поред стварних тешкоћа приликом испитивања тих могућности појавиле и личне тешкоће. Кад споразум није био постигнут „... Круна је постављена била у положај да бира између већине и мањине, кад је искључена могућност да апелира на народ и да спор пресуди новим избором народних посланика.” Поверен је мандат скупштинској већини, држећи се строго парламентарних начела. „... Другога парламентарног излаза из тешкоћа које су створене непопуштањем странака није било. Према томе Радикална

странка није узурпирала власт, него је примила власт да спасе парламентарни режим, у уверењу, да ће се ипак доћи до споразума странака кад свака странка изјављује да интереси Србије, интереси парламентарности, и интереси наших пријатеља захтевају, да странке оставе на страну све друге обзире, и да сложено заједнички помогну народу Српском у овој критичној ситуацији.”

17 марта 1918 Никола Пашић поднео је експозе Народној скупштини поводом кога се развила дуга и значајна политичка дебата. Цртајући положај Србије као и положај Савезника, догађаје који су се одиграли у Русији после извршене револуције, и узајамне односе Савезника, подвукао је значај аустро-немачке пропаганде и нагласио потребу великог опреза према тој пропаганди која се врши систематски и на сваком кораку, у циљу да између Савезника и Србије, и Савезника појединачно, изазове раздор и расуло. „... Српски народ је стајао верно уз своје Савезнике, који лију своју племениту крв за слабе и нејаке народе, и он ће и даље неодступно стајати уз њих... Он је до сада дао све, што је имао, и што је могао дати. Сад остаје да и даље са снагом којом располаже, верно стоји уз своје Савезнике; да се и у будуће непоколебиво и тврдо држи, и да никада не испушта из вида да је Аустро-Угарска изазвала овај страшни рат да Србију уништи; да му, према томе, непријатељи, ма како да се претварају, не могу бити већи пријатељи од наших Савезника који су устали да и себе бране од немачког освојења и да извојују равноправност свих народа. Наши Савезници неминувно ће доћи до уверења, да народи у Аустро-Угарској не могу бити слободни, нити се тај мир може осигурати све дотле, догод ти народи живе у хабсбуршкој држави, која је од тих, некада слободних, народа направила немачко-мађарско робље, спречила њихов развитак и потчинила их сталној германско-мађарској експлоатацији и тиранији... Германизам је ударио на српску земљу, надирући ка Истоку и само слободна и уједињена Држава Србо-Хрвата и Словенаца, у тесном пријатељству са Италијом, може затворити пут томе германском надирању ка Истоку и Јадранском Мору, и допринети утврђивању праведног и трајног светског мира... Ми не тражимо туђе земље; ми тражимо само оно што је наше; тражимо да се укине ропство народно-

сти, као што је укинута ропство личности, „ми тражимо једнакост великих и малих народа, слободу и братство свих народности, тражимо трајни мир за све народе; тражимо оно што мора доћи доцније, после поновног крвопролића, ако не дође сад; јер ми тражимо оно што је скопчано с развитком културе и човечанства, тражимо слободну, уједињену Југославију, повраћај Елзаса и Лорена Француској, васпостављање независне Белгије, васпостављање уједињене Чешке и уједињене Пољске Краљевине које су интриге и германске силе разрушиле, тражимо присаједињење Италијана Италији, Румуна Румунији, и Грка Грчкој, што све даје највеће и најчвршће гаранције за будући праведан и стални међународни мир и за напредак светске цивилизације... То су циљеви рата наших Савезника и нас. Они су основани на слободи и једнакости великих и малих народа, на правди и принципу народног самоопредељења. Ти су циљеви хумани, узвишени и праведни, и у њима се оличава живот и развитак целокупне културе; они садрже у себи оне узвишене идеале који потичу из душе и осећања моралности и појединаца и народа, и који морају победити грубу силу извесних застарелих држава као што су прошлога века победили грубу силу личности.”

Дискусија о овој декларацији трајала је преко обичаја дуго јер је Народна скупштина желела да исцрпно дискутује положај у коме се Србија налазила у то време. Исцрпност дискусије налагала је влади мере опреза, па је одржано неколико тајних скупштинских седница, на којима је претседник владе Никола Пашић давао Народној скупштини и таква обавештења која није било могуће дати у јавној седници. Међупартијска заостреност за све то време није попустила, тако да је Скупштина неколико пута остајала без кворума услед тога што су поједине групе опозиције напуштале седницу. Напоследку је декларација владе примљена већином гласова (55:42) па је завршена и та дискусија после које је Скупштина прешла на редовне послове.

И у току овога периода рада Народна скупштина расправљала је велики број интерпелација. Само на министра претседника и министра иностраних послова Николу Пашића било је упућено 49 интерпелација, а на све остале чланове кабинета 21. Највећи број интерпелација

односио се на пропаст 27.000 регрута приликом повлачења кроз Албанију. Те интерпелације расправљане су у току неколико седница па је делом у њима, а делом за време дебате у посланичким одговорима и у извештајима министара и претседника владе Николе Пашића, изнесено врло много материјала коме је био циљ да осветли ту велику трагедију. Једногласном одлуком Народне скупштине било је решено да једна нарочита парламентарна анкета од девет чланова испита све појединости тога случаја на основу докумената и саслушања и да, по томе, поднесе извештај Скупштини. Велики број интерпелација поднесен је и ради тешког стања народа који је остао у окупираној Србији па су и интерпеланти и влада износили многобројне примере убиства, злостављања и свих могућих шикана. Народна скупштина нарочиту пажњу полагала је на то да се народу који је остао у Србији шаље редовна помоћ из кредита које је Народна скупштина одобравала. Интерпелације о спољној политици владе биле су такође многобројне, и оне су се углавном односиле на питање да ли је Србија везана уз своје Савезнике каквим уговором или није. Сем тога подношене су и интерпелације и питања да ли је влада предузела мере и какве за случај повратка у земљу, у циљу да се напаћеном народу помогне материјално. У току 1918 у Србији догодиле су се побуне становништва којом приликом је непријатељска војска поступала на врло крвав начин. Обавештена о тим догађајима, Народна скупштина обратила им је пуну пажњу. Жалећи што страни цивилизовани свет није довољно упознат са тим зверствима које је вршио непријатељ, Народна скупштина оставила је да се том ствари забави поново по ослобођењу земље када „...за наш живаљ постане безопасно изнети сву истину и предати вечном проклетству хуманог света варварства почињена над женама и децом без одбране.”

Током ранијег рада Скупштина је избрала три стална парламентарна одбора са одређеним циљевима. Средишни одбор народних посланика за помоћ невољнима у рату, изабран у почетку заседања 1914 у Нишу, имао је дужност да организује рад око давања помоћи невољнима и да о томе раду води сталну контролу. Тај одбор је у одређеним роковима подносио Народној скупштини своје извештаје и она их је примала на

знање. Дужност другог Парламентарног одбора била је да, према закону о накнадном кредиту у износу од 200 милиона динара, контролише трошење тога кредита и прегледа војне набавке, изузев набавке муниције и оружја. Његове је извештаје Скупштина такође примила и одобравала. Трећем одбору стављено је у дужност да даје иницијативу, савете и одржава контролу над владом, уколико се тај рад односи на бригу о снабдевању земље робом, привредно опорављање земље и на набавку саобраћајних средстава. Тај одбор имао је 20 чланова а његова је мисија, дакле, била углавном у томе да припреми оно што буде најнужније за тренутак када се војска врати у земљу.

Једна нарочито изабрана скупштинска делегација од 14 народних посланика заступала је Народну скупштину на Конгресу потиштених народности под Аустро-Угарском, а Крфска декларација, склопљена између Српске владе и Југословенског одбора, као и рад Југословенског одбора били су сталан предмет расправљања у Народној скупштини.

Предлог закона о накнадном кредиту у износу од 250 милиона динара, о коме се расправљало на неколико узастопних седница, довео је до врло заоштрених односа између група Удружене опозиције и владе већине.

Удружена опозиција налазила је да се једној хомогеној влади каква је била Пашићева не може дати тако огроман кредит јер постоје могућности да он не буде употребљен онако како га је та влада мотивисала. Влада, са своје стране, доказивала је да је тај накнадни кредит неопходно нужан за правилно и благовремено покривање државних обавеза и да странке удружене опозиције, не одобравајући тај кредит, доводе земљу у један незгодан положај. У тренутку када се прешло на дефинитивно изгласавање тога предлога, све групе парламентарне опозиције напустиле су скупштинску седницу, па је за предлог закона о накнадним кредитима гласало свега 53 народних посланика, припадника Народне радикалне странке. Како је тај број био недовољан јер није било кворума, предлог закона о ванредном кредиту остао је нерешен, и он је на поновно решење поднесен Народној скупштини приликом њезиног заседања у ослобођеном Београду.

14 априла 1918 одржана је последња седница Народне скупштине на Крфу. Како су групе Удружене опозиције на-

пустиле рад у Народној скупштини, а није било могућности да се парламентарна криза и међустранички односи реше новим апелом на бирачко тело, Скупштина више и није сазивана све до њена повратка у ослобођену земљу. За време другог заседања на Крфу Народној скупштини поднесени су само предлог закона о ништавности извршених располагања добрима, уступљеним правима, обезбеђењима и хипотекама, пресуђењима и извршењима на територији Краљевине Србије за време окупације од стране Аустро-Угарске и Бугарске и предлог закона о мерама за обнову народне привреде. Ни један од тих закона које је поднела влада није био решен, а исто тако остало је без решења и неколико законских предлога које су Народној скупштини поднели поједини народни посланици.

Током лета које је настало вршене су потребне припреме за офанзиву која је требала да се изврши на јесен. У првој половини месеца септембра све те припреме углавном су биле завршене. Пробој Солунског фронта, отпочет 14 септембра, довео је до потпуног слома бугарских, немачких и аустријских армија. У једном јединственом налету српска и савезничка војска је отворила пут за повратак у Отаџбину, а мало затим окончан је и крвави светски рат. Народни посланици вратили су се у Отаџбину већином преко Дубровника. Кад се у Београду прикупио довољан број народних посланика Скупштина је наставила рад у престоници уједињене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

6

ЛИКВИДАЦИЈА СРПСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

14—21 децембра 1918

Пре него што је Народна скупштина могла да настави рад у Београду, чин уједињења Срба, Хрвата и Словенаца био је извршен 1 децембра 1918, па се очекивало да се у најскорије време састане Привремено народно претставништво Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Законодавни послови, после тога времена, требали су да пређу на ту нову претставничку установу, после чега је требало у целој уједињеној земљи извршити изборе за Уставотворну скупштину. Проглашењем уједињења, стварно,

престала је законодавна функција свију народних претставништва на територији уједињене државе. Та иста судбина чекала је и Српску народну скупштину која је сазвана за 14 децембар у Београду с тим да посвршава некоје најважније послове и да из своје средине изабере чланове који ће ући у Привремено народно претставништво.

Седнице Народне скупштине по повратку у ослобођену земљу одржаване су у импровизованој сали хотела „Париз”. Претседавао је први потпретседник Љуба Р. Јовановић. Пре прелаза на други рад, Народна скупштина одала је пошту својим помрлим члановима који су умрли у земљи, за време окупације, као и онима који су умрли у иностранству. Констановано је да су у земљи умрли Тома Зафировић (народни посланик изабран у вароши Врању, убијен од Бугара), Миливоје Ђорђевић, Гаја Милорадовић, Михаило Ђорђевић, Љуба Ђорђевић, прота Герасим Поповић, и Алекса Ратарац, а да су у иностранству умрли Андра Николић, прота Милан Ђурић, Ђорђе Куртовић, Мита Михајловић, Богдан Јанковић, Давид Симић, Димитрије Средојевић, Павле Булић и Чеда Урошевић. Констановано је да Народна скупштина има 149 чланова и да је тај број довољан да се може радити, а да има 16 упражњених места од којих се са десет листа попуњавања уопште не могу вршити, јер су листе са којих та лица треба да дођу потпуно исцрпене.

Влада је поднела Народној скупштини предлог закона о ванредном кредиту од 250 милиона динара, онај исти којим се Народна скупштина бавила на последњим седницама које су одржаване на Крфу. Како је тај законски предлог већ прошао кроз одборску редакцију, он је стављен на дневни ред и, после краће дискусије, био усвојен. То је, у исто време, био и последњи закон који је донела Српска народна скупштина.

16 децембра 1918, на 98 редовном састанку од почетка Светског рата, Народној скупштини је свечано саопштен акт уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу. Претседник министарства Стојан Протић, који је Народној скупштини учинио то саопштење, прочитао је оба акта која се на то односе: Адресу Народног већа Наследнику Престола Александру и одговор Наследника Престола Александра изасланству Народног већа. Евоцирајући успомене на минуле догађаје, претседник Стојан Протић дао

је израза радости Краљевске владе и Народне скупштине што се, после четворогодишњег потуцања по туђини, иако гостопримној, налазе поново у своје слободном престоном граду Београду.

„... Колико великих промена, колико невероватних слика и доживљаја, и језовитих и сјајних, колико је мучних и тешких а колико опет светлих тренутака, прешло за ово време преко наших глава, а и преко главе целог српског народа сва наша три имена и три вере, сви знамо и сви смо сведоци... Кад смо пре више од четири године морали напустити наш поносити престони град Београд, наш стари вековни народни непријатељ, црно-жути орао хабзбуршки стајао је на домаку Београда, обесан, осион, звецкајући сабљом... Он је већ жудно погледао и сладио како ће му још онда победоносна и појачана једним делом своје ослобођене браће од турског господства, Краљевина Србија, пасти као зрела крушка у крило, и како му већ стоји отворен велики друм германског похода на Исток, с једне стране у правцу Солуна, а с друге стране у правцу Багдада и Персијског Залива. Његов дотле у међународној историји невиђени ултиматум Краљевини Србији имао је да послужи као увертира за овај грандиозни поход... Стегнута срца, у овом судбоносном часу, кад је живот и наше младе Краљевине, и наше Династије, и целог нашег народа висео о концу, Србија је са својом народном Династијом на челу ипак одлучно примила обесно бачену јој рукавицу пошто је са своје стране покушала отклонити европску олују попустљивошћу и помирљивошћу која је задивила цео свет, и самог непријатеља нашег... Тренутак је био и величанствен и очајан: с једне стране бездан, политичка смрт једног питомог даровитог и витешког народа од 12 милиона душа, с друге стране његово вековима жељено и спречавано народно и државно уједињење!... Данас, после четири године и по од онога тренутка, каква грандиозна промена, каква дубоко промењени став у положају и држању ондашњих и дојучерашњих бораца! Наш други вековни непријатељ, орао хабзбуршки, лежи, поломљених крила и груди на земљи, велика немачка царевина која је пре четири године и по мислила да већ држи у својим рукама скиптар светског господарства, пребољева једну велику унутрашњу кризу.... Онај очајни положај наше младе Краљевине и целога

нашег народа претвара се у један величанствен приказ, пун добре наде и најлепших изгледа за будућност целокупног нашег народа: кинеским зидом раздвојени и силом растргнути делови нашег народа спајају се, својом јасно и несумњиво израженом вољом у једну нераздвојну народну и државну целину, у једну Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Тако жудно жељено и толико давно очекивано наше народно и државно јединство већ бележи своје прве мене и прве тековине и творевине...”

Стојан Протић је даље саопштио Народној скупштини да, у часу „... кад ово говорим, ми већ имамо нову заједничку и једну државу: Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, којему истина још нису међународним уговором утврђене територијалне границе, али које су границе обележила велика начела свечано проглашена од наших Савезника... Наша храбра војска која је у својим редовима бројала већ војнике и официре из свих крајева и из свих делова нашег народа, дала је овим границама поуздану подлогу ослобођењем свих народних територија од непријатеља, а наша ритерска верност својим великим Савезницима и заједничкој светој ствари и у најтежим и у најкритичним часовима овог великог светског окршаја, од почетка до краја, још је појачала наше право и нашу веру да ће се границе нашег новог Краљевства поклапати с границама простора на коме наш народ живи у непрекинутом реду...”

Речи претседника министарства Стојана Протића Народна скупштина саслушала је са бурним одобравањем и акламацијама, које су се поновиле и кад је узео реч потпретседник Народне скупштине Љуба Р. Јовановић.

„... Ево дана и ево часа”, казао је председавајући Јовановић. . . „на који се мислило, за који се радило, за које је страдало и за који је живело наше племе.... Од сеобе народа, која је можда једина била овако крупан догађај у историји људи, као што је овај рат, ми смо, ми Словенци, Хрвати и Срби, кроз векове носили сви, више или мање, јасну идеју свога уједињења. Све што смо у прошлости имали најбоље и највише у племену, радило је за овај чин, који је данас свршен. Славимо га и радујмо му се. Радујмо му се, иако смо га искупили ужасном ценом. Та цена, то је источена најбоља крв наше земље, то је сатрвена најјача снага њена, то је уништено тециво многих радних поколења пре нас...

Све смо дали, да би ово све добили. Наши песници су прижељкивали у песмама ово, што ми јавни радници освећујемо као свето дело и јаву:

„И сврши се љута битка,
И преби се сабља бритка,
И златна се круна смрви,
И потону све у крви —
Мртва леже цара оба...”

Тако се певало о Косовској битци, пошто смо ту битку били. Онда смо све уложили да сузбијемо освајачку најезду из Азије, као што смо све уложили да се одупремо најезди германској из Средње Европе. На Косову смо успели спасти част свога племена, а сада и част и правду. Ми смо војевали за правду и извојевали је... Извојевали с народима чије ће нам друштво чинити вечиту част и славу, и које ће наше потомство помињати са чашћу, славом и захвалношћу.

„...У тој борби није нам уштеђено ни једно искушење, ни безбожна грубост непријатеља, ни тешке болести, ни подмуклости суседа, ни издаја. Из строја је изашла, пре довршене борбе, и наша велика сестра Русија којој иду и данас наше најбоље жеље. „Све пероне на пут бјеху, циљу доспјех великоме!”

„... Народна скупштина прима одушевљено и на најсветлији лист својих анала заводи свечано свршени чин, чин јединства нашег троименог народа. Она ће вољно и предано приступити свему што намеће потреба организације нове велике државе наше. Она сматра да су опасности прошле, а настао период трудног изграђивања, боље заједничке будућности и народног кућења...”

„...Границе наше нове државе нека се повуку по праву сваког народа да живи под својим кровом и да у својој средини не допусти ничију туђу власт. Ми смо пет векова били жртва инвазија Турске. Утрошили смо читав век напора и читаво људство жртава да се спасемо друге инвазије тевтонске. Нека не буде више никаквих инвазија, ни покушаја инвазија на Балкан. Нека их не буде ни малих, ни великих, ни с Истока ни са Севера, ни са Југа, па ни са Запада. Нека нам припадне све што је наше, а нашим суседима све што је њихово. Нова историја народа не може се створити, ако остану живе старе заблуде и обнове се старе погрешке. Што се Балкана тиче, он нека остане народима који живе на њему.

„...Ми, дакле, региструјемо добити створене правде према нашем племену. Региструјемо, у исти мах, и велики дуг својој војсци, и свим јунацима нашег племена и наших савезника... И онима који су доживели срећу да виде остварено највеће племенско дело, откако је нашег племена, и онима који су положили главе и здравље. За то дело, нова отаџбина наша има да даде видне знаке признања и захвалности. Деца погинулих ратника и инвалида морају остати народне пупиле, све док не стигну на снагу да продуже службу отаџбини коју су часно служили њихови родитељи. На правди нападути народ наш, његови срушени домови, његова уништена добра, његово пограбљено и у непријатељску туђину однесено благо имају бити бити задовољени и надокнађени.

„...Мислим да погађам мисли и намере целе Народне скупштине ако јој предложем да, примајући с поверењем изјаву нове владе, донесе и у записнике своје унесе ову одлуку:

„Народна скупштина Краљевине Србије — срећна је што може овим дати и са своје стране политичку потврду свршеном делу уједињења Срба, Хрвата и Словенаца. Она верује да ће границе државе бити повучене, а да се не повреди нашем народу право да се сам определи, и очекује да влада до краја брани то право. Она очекује такође, да ће како треба бити нетакнуто брањено и признато право нашег народа на накнаду штета, које су му противправно учињене, и на казну лица одговорних за страшна недела и злочине почињене над њим у току рата”.

„Господо посланици! Устаните да се захвалимо Богу за спас свога народа, да се поклонимо пред сенима палих и заслугама заслужних, да одамо хвалу и признање својим племенитим савезницима и да из пуних груди узвикнемо: Да вечно живи, у части и слави, међу слободним народима, уједињени народ Срба, Хрвата и Словенаца.”

Цела Народна скупштина устала је на ноге да ода почаст палим жртвама и бурно акламира државном и народном јединству. После кратке дискусије у којој су узели реч Драгиша Лапчевић (социјалиста) и Настас Петровић (радикални дисидент) Народна скупштина једногласно је примила изјаву Претседника Министарства Стојана Протића и предлог претседништва Народне скупштине.

Истог дана Скупштина је прешла на претрес предлога закона о ванредном кредиту у износу од 250 милиона динара. После тога имало се приступити избору чланова који треба да уђу у Привремено Народно претставништво, али је пре тога, на предлог Милорада Драшковића, донесена ова одлука:

„Примајући на знање саопштење Краљевске владе да су се политички фактори свих покрајина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца сагласили о саставу једног Народног претставништва за целу Краљевину, и о броју којим ће свака од покрајина бити у том претставништву заступљена, Народна скупштина решава:

1) Да од броја који пада на Краљевину Србију изабере одмах 84 посланика сама Народна скупштина гласањем за листу коју предложи претседништво Народне скупштине, а да се за области присаједињене Србији 1913 резервишу 24 места која ће се попунити пошто се у тим крајевима изврше потребни избори од 48 посланика и заступника који се имају одмах обавити;

2) Свакоме од делегата за Народно претставништво изабраће се истовремено и заступници за случај да се место делегата упразни било оставком на делегатство, било ма на који други начин. Исто лице може бити заменик више делегата;

3) Правни положај свих народних посланика Краљевине Србије, разуме се, остаје исти, све док се не изврше нови избори за Уставотворну народну скупштину;

4) Заједничко Народно претставништво састаће се 1 марта 1919 по новом календру, ако Краљевским указом не буде раније сазвано, и остаће на окупу до састанка Уставотворне скупштине. Ако до дана утврђеног за почетак рада Народног претставништва не би били изабрани сви чланови оно ће почети пуноважно дејство са оним бројем чланова који до тога дана буде изабран.

5) Народно претставништво израдиће само свој Пословник, а док то не буде учињено, радиће се по закону о пословном реду у Народној скупштини Краљевине Србије, уколико се он може применити;

6) Влада одговара Народно претставништву по уобичајеном парламентарном реду;

7) Права иницијативе, анкете и парламентарне контроле остају у свему онако, како су прецизирана Уставом Краљевине

Србије. Резултати анкете саопштавају се влади преко Народне скупштине ради даљих мера. Питања, покренута у Народној скупштини интерпелацијама, питањима и предлозима, ликвидираће се у Народном претставништву место у Народној скупштини, ако они који су их покренули остану при њима.”

Скупштина је изгласала ову одлуку и на тај начин своју досадашњу функцију пренела на Привремено народно претставништво, које је требало да се у месецу марту састане у Београду.

За делегате Народне скупштине у Привремено народно претставништво изабрани су једногласном одлуком: Алекса Жујовић, др. Александар Мијовић, Андрија Цветковић, Андрија Протић, Андрија Станић, Атанасије Шарковић, Богдан Михајловић, Боривоје Поповић, др. Велизар Јанковић, Велисав Михаиловић, Велисав Вуловић, Веља Вукићевић, др. Вој. Маринковић, др. Вој. Вељковић, Дим. Машић, Дим. Попадић, Драгић Муцић, Драгиша Лапчевић, Драг. Божиновић, Драг. Јоксимовић, др. Драг. Павловић, Драгутин Пећић, Драгутин Васић, Ђока Брачинац, Ђорђе Златковић, Ђорђе Несторовић, Живојин Златановић, Живојин Златић, Живојин Рафајловић, Живојин Тајсић, Живојин Шобић, Илија Илић, Илија Михајловић, Јаша Продановић, Јосиф Бојиновић, Јоца Селић, Јоца Јовановић, Коста Тимотијевић, Коста Стојановић, Крста Марковић, Лаза Поповић, Маринко Станојевић, Марко Трифковић, Миладин Стефановић, Милан Капетановић, Милан Марјановић, др. Милан Марковић, Миливоје Башић, Милован Лазаревић, Милоје Живановић, Милорад Драшковић, Милорад Павловић, Милутин Драговић, Милутин Станојевић, Милош Трифуновић, Михаило В.

Илић, Михаило М. Илић, Михаило Јовановић, Михаило Радивојевић, Михаило Шкорић, др. Момчило Нинчић, Настас Петровић, Никодије Милетић; Никола Пашић, Пера Јовановић, др. Пера Јовичић, Петар Вуксановић, Радослав Агатоновић, Ранко Обрадовић, Сава Бајкић, Светозар Ђорђевић, Светозар Хаџић, Сима Перић, Сретен Којић, др. Станојло Вукчевић, Стојан Рибарац, Стојан Костић, Стојан Протић, Тихомир Драшковић, Тихомир Константиновић, Тодор Станковић, Урош Ломовић, Чеда Костић, Чеда Гагић. — У исто време Народна скупштина је за сваког делегата изабрала и по једног заменика, како је предвиђено у одлуци која је претходно донесена.

На предлог министра финансија др. Момчила Нинчића, Финансијски одбор Народне скупштине повисио је суму од 250 милиона динара, колико је раније тражено у предлогу закона о ванредном кредиту, на 300 милиона динара. Скупштина је при дефинитивном изгласавању примила ту измену, а по томе је извршила избор 20 чланова за анкетну комисију којој је стављено у задатак да испита рад при пошљици новаца, пакета, и осталог, у канцеларији и обавештајном бироу на Крфу, у Солуну и у Женеви, 20 чланова за анкету о истрази поводом побуне у Топличком округу и другим крајевима, и извршила попуно анкетне комисије којој је било стављено у дужност да испита злоупотребе при набавкама у војсци, док су у одбор за контролисање поверљивог кредита изабрани др. Станојло Вукчевић, Милорад Драшковић, др. Војислав Маринковић и др. Воја Вељковић.

Последња седница Српске народне скупштине одржана је 21 децембра 1918.

LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1903

(1903—1919)

Le premier acte du gouvernement du Royaume de Serbie, qui avait été formé après le 29 mai 1903, date de la mort tragique du roi Alexandre Obrenović, fut de convoquer la session de l'Assemblée Nationale, la Skoupchtina et le Sénat, qui devaient prendre des décisions législatives urgentes. Le gouvernement avait remis en vigueur la Constitution de 1901, avec toutes ses lois organiques; par ukaz royal la session de la Skoupchtina et du Sénat fut

convoquée pour le 2 juin 1903. La représentation nationale, élue le 19 mai 1903, n'étant pas encore constituée, le gouvernement convoqua une session extraordinaire de l'Assemblée Nationale dissoute.

Le gouvernement fut une déclaration devant la Skoupchtina et le Sénat, et les deux chambres firent des ovations enthousiastes à l'armée »qui avait accomplie une oeuvre mettant fin à toutes les infortunes et toutes misères qui s'étaient abattues sur

le peuple serbe, et dont l'origine devait, par malheur, être cherchée en haut lieu, sur le trône». Le même jour, à midi, la nouvelle Assemblée procéda à l'élection du nouveau Roi. Fut élu à l'unanimité Roi de Serbie, le knèze Petar Karagéorgévić, arrière-petit-fils du Vožd Karageorge, qui se trouvait alors en Suisse.

Terminant l'élection du nouveau Roi, l'Assemblée Nationale passa immédiatement à l'élaboration de la nouvelle Constitution. Pour base de la nouvelle Constitution était prise la Constitution de 1888, qui correspondait le mieux aux aspirations démocratiques du pays, mais à laquelle des modifications sensibles étaient apportées.

La Constitution de 1903, à laquelle le Roi Pierre prêta serment immédiatement après son arrivée dans le pays, prévoyait un système parlementaire à une seule chambre, supprimant ainsi le Sénat. Des modifications importantes concernant la Skoupchtina consistaient en ce que le droit de vote était élargi de telle sorte que dans les contributions directes, conditionnant le droit de vote, était compté aussi l'impôt d'Etat; ainsi le nombre d'électeurs fut augmenté. On décida ensuite que les députés, maires des communes, qui auraient gardé leur poste, perdraient leurs mandats. Une clause concernant les députés qualifiés était introduite aussi: à la tête de chaque liste devait se trouver un candidat, diplômé de l'Université; ainsi la possibilité d'entrer dans la Skoupchtina était donné à »l'intelligenza«. Le parlement triennal était remplacé par le parlement quadriennal. La session régulière de la Skoupchtina ne pouvait être clôturée avant que la Skoupchtina n'eût adopté le budget. Les projets des lois ainsi que les lois valables pour une année, ne pouvaient être discutés par la Skoupchtina avant que le Conseil d'Etat ne les eût examinées et communiqué son avis à la Skoupchtina. La Skoupchtina avait, à côté de droit d'instruction, le droit d'enquête. L'ordre oral ou écrit du Roi ne pouvait en aucun cas soustraire les ministres ou les autres dignitaires d'Etat à la responsabilité devant la loi.

L'avènement au trône du Roi Pierre I inaugura une période de constitutionnalité et de parlementarisme.

Le nouvel état de choses en Serbie avait influé sur l'évolution politique et la nouvelle orientation des partis. De nouveaux partis s'étaient formés, parmi lesquelles

tout d'abord le Parti radical indépendant, constitué d'une partie de députés, membres du Parti radical.

La »fusion« du Parti populaire radical avec le Parti progressiste, créée vers la fin du règne du Roi Alexandre Obrenović, était essentiellement l'oeuvre des »vieux« radicaux. Parmi les »jeunes« radicaux cette coalition n'était pas populaire, car les »jeunes« regardaient de mauvais oeil l'union de leur parti avec un parti conservateur comme l'était le parti progressiste. Peu à peu les divergences entre les »vieux« et les »jeunes« grandissaient, aboutissant à la scission et à la formation du nouveau Parti radical indépendant qui avait retenu dans son programme tous les principes essentiels du Parti populaire radical. Ce parti demandait la défense du travail national, l'assurance des ouvriers des toutes catégories, la simplification de l'administration, l'amélioration de l'agriculture; il avait aussi un programme social et économique élaboré dans tous ses détails; il demandait en outre la réforme de l'enseignement. En politique étrangère il demandait un travail actif pour la libération des Serbes et les relations les plus cordiales avec la Crna Gora et la Russie. On avait essayé à plusieurs reprises de réunir le Parti radical et le Parti radical indépendant, mais ces tentatives ont échoué. Le premier chef du parti était Ljubomir Živković (jusqu'au mois de mai 1905), ensuite Ljubomir Stojanović (jusqu'au mois de janvier 1912) et enfin Ljubomir Davidović (jusqu'à la fin de la grande guerre).

Le parti progressiste, après 1903, avait partiellement modifié son premier programme, mais il était resté jusqu'à sa fin un parti conservateur. Il demanda la modification de la Constitution par l'introduction du système bicaméral. Stojan Novaković jusqu'à sa mort présida le parti.

Le parti national fut organisé en 1904; ce parti développa une activité particulièrement intense dans le domaine de la politique étrangère. Le but le plus sacré de la Serbie était la libération de tous les Serbes, et pour atteindre ce but il fallait avant tout que la Serbie soit forte. Le parti national demandait en outre de mettre en harmonie les intérêts de tous les pays balkaniques, sans sacrifier pourtant les intérêts de la Serbie et de tous les Serbes. Dans son programme de la politique intérieure ce parti demanda la simplification de l'administration nationale,

l'économie la plus stricte des moyens d'état, la liberté du commerce, l'encouragement de la coopération, la construction d'un chemin de fer adriatique, la réorganisation et le renforcement de l'armée ainsi que la réforme de l'enseignement.

Le parti social-démocrate n'était formellement constitué en Serbie que sous la Constitution libérale de 1903, quoique le socialisme eût pénétré en Serbie déjà dès la seconde moitié du XIXe siècle. Le parti socialiste s'était déclaré adversaire de l'ordre capitaliste et de la propriété privée des moyens de production. Ensuite il demandait le suffrage universel, direct et secret, le système électoral proportionnel pour une législature biennale, l'autonomie complète de l'état, du département et de la commune. Il soulignait le besoin de l'égalité complète et réelle de l'homme et de la femme, l'enseignement obligatoire et gratuit dans toutes les écoles, la gratuité de la justice, l'abolition de la peine de mort, les assurances ouvrières.

L'union paysanne serbe s'efforça de gagner les masses paysannes par un programme purement agraire. Fondé sur les principes de la démocratie paysanne, ce parti demandait le suffrage universel et l'abolition du cens électoral, l'organisation des contributions directes, des impôts échelonnés, l'introduction des chambres d'agriculture, la loi sur l'assurance des paysans, soulignant le besoin de la révision de la législation existante partout où elle entraînait en collision avec l'idéologie agraire.

Sous le règne du Roi Pierre I, avec une Constitution comme était celle de 1903, le Royaume de Serbie fut le pays idéal des libertés politiques et du progrès rapide. L'apaisement des passions politiques y avait, certes, contribué pour beaucoup ainsi que le fait que les gouvernements se formèrent et démissionnèrent dans la Skoupchtina, que la presse fut libre et qu'on pressentait que la Serbie devait être prête pour les événements qui s'annonçaient. Ouvrant la première session de la Skoupchtina après être monté sur le trône le Roi Pierre dans son discours du trône souligna, qu'étant revenu sur le sol de Serbie il était revenu en même temps dans le terrain »de la vraie constitutionnalité, la seule qui correspond au besoin du moment et qui pût apporter le salut«. Avec une telle compréhension des choses la tâche de la Skoup-

chtina n'était pas difficile et elle affirmait dans son adresse au Roi, qui eut la valeur d'un acte politique, que »l'avènement sur le trône du Roi Pierre était salué par le peuple comme l'aube d'une nouvelle époque et comme signe d'un meilleur avenir«.

Depuis 1905 la Skoupchtina sentait le besoin de la création d'une alliance balkanique et on ne laissait passer aucune occasion de faire souligner et motiver ce point de vue soit par les autorités compétentes soit par les députés. La majorité dans la Skoupchtina ainsi que les gouvernements changeaient, mais le fil de cette idée continuait et on avait travaillé sans cesse à la réalisation de cette idée. L'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine en 1908 et la longue crise qui s'en suivait, et qui aurait presque conduit à une conflagration mondiale, eurent une influence capitale sur l'état d'esprit de la Skoupchtina, qui avait non seulement protesté contre l'annexion, mais avait pris des décisions importantes pour le cas où la Serbie serait attaquée. La devise »l'union à l'intérieur, la défense des intérêts serbes à l'extérieur« fut plus que jamais à l'ordre du jour. La crise de l'annexion n'eut pas de répercussions défavorables sur les intérêts vitaux de la Serbie.

Après la crise de l'annexion, la Skoupchtina s'occupait, à côté des questions législatives, des problèmes militaires et économiques. Parallèlement avec l'action pour l'Alliance balkanique, la Skoupchtina avait voté les crédits pour les armements et pour l'équipement complet de l'armée de sorte que lorsqu'éclata la guerre balkanique de 1912, la Serbie était prête pour la guerre. Pendant la guerre balkanique la Skoupchtina continua à se réunir tâchant de contribuer par son travail de la manière la plus efficace à la victoire; elle était aussi réunie pendant la guerre de 1913 contre les Bulgares. Après que les deux guerres s'étaient terminées par la victoire de l'armée serbe, la Skoupchtina était appelée de contribuer par un travail accéléré à la normalisation de la situation du pays, épuisé par les deux guerres.

LA SKOUPCHTINA PENDANT LA GRANDE GUERRE

(1914—1915)

Le 28 juin — Vidovdan — 1914 le prince héritier de l'Autriche-Hongrie François-Ferdinand, tomba victime à Sarajevo sous les balles du jeune révolutionnaire de

Bosnie Gavrilo Princip. Cet événement tragique servit de prétexte aux milieux militaristes de ce pays pour déclencher la guerre, préparée depuis longtemps, contre la Serbie: l'Autriche-Hongrie officielle accusait la Serbie de culpabilité pour l'attentat, en lui demandant non seulement de s'excuser et d'ordonner une enquête rigoureuse, mais aussi ce qu'aucun état souverain ne pouvait admettre sans dommage pour sa souveraineté et son indépendance, quoique l'instruction judiciaire, menée par les autorités austro-hongroises eût nettement prouvé que l'acte de Gavrilo Princip n'avait aucun rapport avec le Royaume de Serbie et le gouvernement serbe, quoique les grandes puissances eussent fait tout leur possible pour éviter une grande guerre et conseiller aux deux parties une solution pacifique du conflit, provoqué par l'Autriche, les milieux militaristes autrichiens, appuyés par les mêmes milieux de Berlin, s'efforçaient de pousser le conflit jusqu'à la capitulation de la Serbie. La Serbie fut acculée au dilemme suivant: ou bien donner satisfaction complète aux exigences de la note autrichienne, qui prévoyait l'humiliation de la Serbie et son renoncement à sa liberté et son indépendance d'Etat souverain, ou bien une guerre, inégale, sanglante et terrible, contre un ennemi beaucoup plus puissant.

La Serbie fit tout son possible pour éviter la guerre. On connaît sa réponse à la note autrichienne, qui eut pour seule suite la révocation du baron Giesl, ministre plénipotentiaire d'Autriche à Beograd. Peu de temps après les premiers obus autrichiens s'abatèrent sur la capitale de Serbie; c'était la guerre.

Or, à l'époque avant et après l'attentat de Sarajevo, la campagne électorale battait son plein en Serbie. La Skoupchtina précédente avait été dissoute à cause des conflits insurmontables entre les groupes parlementaires; on avait voulu consulter le peuple et avoir un aperçu plus net de la force respective des différents partis politiques. La plupart des hommes politiques éminents se trouvaient alors à l'intérieur du pays, où ils préparaient la campagne électorale; seuls quelques membres du ministère étaient restés à Beograd. En outre la situation en Serbie n'était pas des plus favorables: après deux guerres, la Serbie avait besoin d'une paix prolongée; les trésors étaient épuisés; la récolte de 1914 n'était pas encore rentrée. C'était d'ailleurs la première sur laquelle on pou-

vait compter depuis la guerre; il fallait aussi contracter un emprunt important à l'étranger pour satisfaire les besoins les plus urgents. Au lieu d'avoir la paix, la Serbie devait faire la guerre.

Le 12 juillet 1914, par l'ukaz de l'héritier au trône le prince régent Alexandre, la mobilisation de l'armée serbe fut ordonnée. Le même jour fut convoquée en session extraordinaire la Skoupchtina dissoute, et tous les travaux préparatoires pour les élections furent arrêtés. Etant donné que Beograd se trouvait à la portée des obus autrichiens, la Skoupchtina fut convoquée à Niš. Informée de la part du gouvernement sur les événements qui s'étaient produits, la Skoupchtina avait approuvée toutes les mesures, prises par le gouvernement, avait promulguées quelques lois urgentes demandées par la situation critique. La guerre durait déjà depuis un certain temps; l'armée austro-hongroise avait subi ses premières défaites. La Skoupchtina fut ajournée, plusieurs députés allèrent défendre leur pays. Le député Djura Prokić tomba au cours de la bataille sur la Kolubara, qui devait se terminer par une des plus belles victoires de l'armée serbe.

Le 1 novembre 1914 la Skoupchtina se réunissait à Niš. Il fallut voter des nouveaux crédits de guerre, organiser le secours aux nombreux réfugiés qui quittèrent leur foyer devant l'avance de l'armée autrichienne. En même temps fut formé le ministère de Nikola Pašić qui comprenait des représentants de tous les grands partis. Le gouvernement fit une déclaration devant la Skoupchtina en soulignant qu'il était formé dans le but de personnifier dans sa formation la volonté, la force et les aspirations du pays. Persuadé d'avoir la confiance de la Skoupchtina aussi longtemps qu'il sera au service de la grande cause de l'Etat serbe et du peuple serbo-croate-slovène, le gouvernement considère comme son premier devoir de s'incliner avec piété devant les victimes sacrées, vaillamment et volontairement offertes sur l'autel de la Patrie... Persuadé de résolution du peuple serbe entier de persister dans la lutte sacrée pour défendre son foyer et sa liberté, le gouvernement royal considère comme sa principale et unique tâche d'assurer que cette guerre eût une issue victorieuse puisqu'elle était commencée, qu'elle se transforme en une lutte pour la libération et l'union de tous nos frères Serbes, Croates

et Slovènes... Le brillant succès qui doit couronner cette guerre récompensera les sacrifices sanglants que la génération actuelle doit supporter..."

Cette déclaration du gouvernement, où furent formulées les aspirations de guerre du Royaume de Serbie, auxquelles elle n'avait pas renoncé dans les moments les plus durs qui suivirent, cette déclaration fut adoptée par la Skoupchtina à l'unanimité. Seuls les députés socialistes (au nombre de deux), restant fidèles à leur attitude adoptée pendant les deux guerres précédentes, refusèrent de voter les crédits de guerre.

Etant donné que le travail de la Skoupchtina consistait principalement dans l'approbation des crédits de guerre et l'organisation du secours aux réfugiés, ses réunions au cours de l'année 1915 n'étaient pas fréquentes. En vertu de la décision de la Skoupchtina furent formées plusieurs commissions parlementaires d'enquête dont le devoir consistait à s'occuper de la question de l'approvisionnement de l'armée, ainsi que de la répression des abus constatés lors des fournitures de guerre. Telle était la situation en automne du 1915, quand l'armée serbe, devant la supériorité en nombre et en armements des armées allemande, autrichienne et bulgare, devait abandonner, pas à pas, le territoire serbe.

Quand il fut évident que la catastrophe serait inévitable et que la Serbie serait écrasée, par une décision de la Présidence de la Skoupchtina tous les biens de la Skoupchtina furent anéantis ainsi que tous ses procès-verbaux et documents des époques précédentes et toutes ses archives. Par une décision du gouvernement les députés se retirèrent avec l'armée pour poursuivre leur travail à l'étranger.

LA SKOUPCHTINA À CORFOU (1916—1918)

Au cours des mois d'octobre, novembre et décembre de 1915, à l'époque de la retraite de l'armée serbe, devant un ennemi plusieurs fois supérieur, les députés, eux-aussi, se retirèrent avec l'armée en groupes plus ou moins nombreux. Un petit nombre de députés qui n'avait pas réussi de partir avec les autres resta en Serbie occupée. La retraite eut pour point de départ Niš d'où l'on gagna Kraljevo, pour se diriger vers Kosovska Mitrovica; attendant le secours des Alliés qui était

promis, mais qui se fit attendre, la retraite ne se faisait pas d'une façon accélérée, mais lentement et avec hésitation. De Kosovska Mitrovica la retraite se dirigea vers Prizren, et de là par la Crna Gora et l'Albanie pour aboutir à Scutari. Ainsi le 16 décembre 1915 à Scutari une réunion des députés eut lieu à laquelle assistèrent 62 députés et à laquelle furent discutées les mesures à prendre pour faciliter la retraite désastreuse de l'armée et de la population civile à travers l'Albanie. De Scutari la retraite continua vers les ports de Valone, Durazzo et Saint-Jean de Médoua. A ces endroits les bateaux des Alliés furent mis à la disposition des députés et ils furent transportés par groupes à Brindisi et à Corfou, où fut amenée aussi la plus grande partie des troupes de l'armée serbe.

Par l'ukaz du 16 juillet 1916, la Skoupchtina reprit ses travaux à Corfou. La première séance du 28 août se tint dans une atmosphère pénible. »Nous continuons notre travail en dehors de notre pays« disait le Président de la Skoupchtina Andra Nikolić, ouvrant la séance de la Skoupchtina qui venait de s'incliner devant les héros morts pour la liberté... « nous subissons l'attaque de la force la plus brutale qui nous a refoulé de notre pays... Mais, quoique les souffrances et les pertes soient immenses, tout cela n'a pas pu troubler l'âme du peuple serbe et sa foi dans la victoire finale... Tous les Serbes ont la conviction inébranlable qu'avec l'aide de Dieu, grâce à notre vaillante armée et aux armées de nos alliés, un revirement heureux se produira bientôt dans les opérations militaires et que finalement le droit l'emportera sur la force brutale...«

Un événement solennel et précieux eut lieu au front de Salonique pendant la première session de la Skoupchtina à Corfou: vers la fin de sa session la Skoupchtina fut informée, que l'armée serbe réorganisée, par une vaillance tenace et sans exemple, avait pris le haut Kajmakčalan (la cote 2525); cet exploit brillant, obtenu au prix des sacrifices terribles, avait libéré une petite partie du territoire national serbe. Votant les crédits de guerre les députés s'étaient séparés après la victoire de Kajmakčalan, persuadés de se réunir la prochaine fois sur le sol de leur patrie libérée. Mais — leur espoir ne devait être réalisé que deux ans plus tard.

Au cours de la même session la Skoupchtina se réunit à Corfou pour la seconde

fois le 12 février 1917; elle s'occupa de la situation extérieure et des questions qui étaient en rapport avec l'état dans lequel se trouvait le peuple en Serbie occupée.

Pendant l'été de 1918 on préparait l'offensive décisive sur le long de la large ligne du front de Salonique. La grande offensive commença le 14 septembre; elle aboutit à battre en brèche le front de Salonique, ce qui entraîna la défaite complète et la retraite désordonnée des armées allemande et bulgare. Dans une seule attaque l'armée serbe, fortifiée par les armées de ses alliés, avait ouvert le chemin pour le retour vers la patrie; peu après la Skoupchtina rentre dans le pays pour continuer ses travaux dans la capitale qui devenait la capitale du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, libéré et unifié; par ce fait les buts assignés à la guerre par la proclamation à la Skoupchtina de 1914, étaient entièrement réalisés.

LA FIN DE LA SKOUPCHTINA SERBE
(du 14 au 21 décembre 1918)

Avant la réunion de la Skoupchtina à Beograd, l'acte de l'union des Serbes, Croates et Slovènes fut proclamé le 1 décembre 1918; on attendait dans le plus bref délai la réunion de l'Assemblée Nationale du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Les travaux législatifs, après cette date, devaient être transmis à l'Assemblée nouvelle à laquelle incombait la tâche d'organiser les élections pour l'Assemblée Constituante dans tout le pays. La Skoupchtina serbe se réunit à Beograd pour prendre connaissance de cet acte historique, liquider ses affaires urgentes et prendre la décision sur le passage d'une partie de ses membres à l'Assemblée Nationale provisoire.

Ayant entendu l'exposé du gouvernement sur l'union et pris connaissance des actes se rapportant à cet événement historique, la Skoupchtina en exprima par l'in-

termédiaire de son président son enthousiasme au sujet des événements ayant couronné les efforts du peuple serbe.

Sur la proposition de son président la Skoupchtina décida d'insérer dans les procès-verbaux la décision suivante:

»La Skoupchtina du Royaume de Serbie est heureuse de pouvoir donner de son côté l'approbation politique au fait accompli de l'union des Serbes, Croates et Slovènes. Elle espère que les frontières seront tracées de façon à ne léser le droit de notre peuple de disposer de lui-même, et espère que le gouvernement défendra jusqu'au bout ce droit. Elle espère aussi que sera défendu et reconnu entièrement le droit de notre peuple à la réparation des dommages qui lui ont été causés en violation du droit et seront punies les personnes responsables de terribles méfaits et crimes dont le peuple serbe a été la victime pendant la guerre.«

La dernière séance de la Skoupchtina serbe, la 102-ème depuis le commencement de la Grande Guerre, eut lieu le 21 décembre 1918. Ce jour la Skoupchtina élit dans son sein 84 députés, et un nombre égal de remplaçants, pour l'Assemblée provisoire; en outre on décida de procéder à de nouvelles élections en Serbie du Sud pour 24 mandats. La situation juridique des représentants du peuple de l'ancien royaume de Serbie devait rester la même jusqu'au moment où les nouvelles élections seraient décrétées pour l'Assemblée Constituante. L'Assemblée Nationale provisoire devait se réunir le 1 mars 1919, à moins d'être convoquée par ukaz à une date antérieure pour rester réunie jusqu'à la session de l'Assemblée Constituante. L'Assemblée Nationale provisoire élaborera ses statuts et en attendant on devait appliquer les statuts de la Skoupchtina du Royaume de Serbie. Le gouvernement était responsable devant l'Assemblée provisoire selon l'usage parlementaire établi; les droits de l'initiative, de l'enquête et du contrôle restaient tels qu'ils avaient été définis par la Constitution du Royaume de Serbie.

XII и XIII
САБОРИ СТАЛЕЖА И РЕДОВА
и
САБОР КРАЉЕВИНА ХРВАТСКЕ И СЛАВОНИЈЕ

САБОРИ СТАЛЕЖА И РЕДОВА У ДОБА НАРОДНИХ ВЛАДАРА

Сабор сталежа и редова Краљевина Хрватске и Славоније је најстарија сталешка претставничка установа Јужних Словена. Вести о најстаријем познатом сабору сталежа и редова хрватских налазе се још код Константина Порфирогенита који каже да је 679, на Дувањском пољу, одржан први сабор свих хрватских жупа на коме су, између осталог, уређени и односи словенских придошлица према појединим градовима, разбацаним дуж Приморја и Далмације. Следећи сабор, колико је до сада познато, одржан је 879, а на њему је био убијен кнез Здеслав. Године 880 одржан је у Книну сабор, коме је присуствовао кнез Бранимир, а он је важан по томе што су на њему кнез и властела обећали вечну верност папи. Много пак значајнији био је сабор одржан 925 на Дувањском пољу, на коме је извршено крунисање хрватског краља Томислава који је успео да уједини не само све крајеве Хрватске, него и да границе њене рашири у свим правцима. 1076 одржан је велики сабор у Солину, и на њему је извршено крунисање краља Звонимира. Неколико година по томе, 1089, сабор је одржан у Шибенику, а на сабору одржаном 1102 установљена су „*pacta conventa*” и извршено крунисање мађарског краља Коломана за краља Хрватске. Сви ти сабори сазивани су кнежевом, доцније краљевом одлуком, а на њима су могли да учествују само властела и свештенство, магнати и прелати, али се догађало да су позивани и претставници приморских градова којима су хрватски краљеви домаће крви увек поклањали велику пажњу. Сабори су се називали „*congregatio generalis*” „*congregatio regni*”, или „справишћа”, и „справишће сталежа и редова” на домаћем језику. Из наведених примера види се да су били одржа-

вани на разним местима но понајвише, и нарочито у најстарије време, у приморским градовима.

2

САБОРИ СТАЛЕЖА И РЕДОВА У ДОБА АРПАДОВИЋА

После 1102 Хрватска није више имала домаћих владара али је установа сабора сталежа и редова и даље била задржана. „*Pacta conventa*” чији изворни текст није сачуван али се њихове одредбе реконструишу из разних повеља, у ствари је био двострани уговор двају равноправних фактора који је имао значај међународног уговора и ударао основ персоналној унији између Хрватске и Угарске. Хрватски великаши, на основу тога уговора, примили су Коломана за свога краља, а признали су у томе својству и његове наследнике по прворођењу, но с тим да Хрватска није подјармљена и остаје посве независна од Угарске. На основу „*pacta conventa*” Хрвати су и даље имали да остану засебан политички и државно-правни фактор кога је уз Угарску везивао само заједнички краљ. Краљ је, у доказ за то, требао да буде засебно крунисан хрватском круном, по традицији хрватских краљева, и да све државне послове врши у заједници са хрватским сабором. Тим уговором Хрвати су осигурали своје властито законодавство, правне установе и обичаје, а сем тога нису морали да ратују сем ако су то изискивали интереси Хрватске.

Први Арпадовићи почевши од Коломана редовно су сами сазивали саборе и учествовали у њихову раду. Та пракса трајала је до Беле III, а после тога саборе су сазивали херцози или банови.

У томе времену одржано је више сабора. Тако је 1198 одржан сабор у Задру, 1226 у Сплиту, 1251 у Каштелима код Сплита, 1269 у Книну а од 1260 до 1269 одржано је неколико сабора у Загребу и Книну. Први сабор, одржан у Загребу био је 1260. Нарочито је био важан сабор који је 1273 одржан у Загребу коме је, у име краља, председавао бан. На њему су донесена 24 законска чланка из области судства, финансија и земаљске одбране. Закључци носе потпис бана, па су у целости сачувани. Тактови поменутих законских чланака писани су латинским језиком који ће, све до прве половине 19 века, бити службени језик саборских говора и одлука.

3

САБОРИ СТАЛЕЖА И РЕДОВА У ПОЧЕТКУ ФЕУДАЛНОГ ДОБА

Рад хрватских сабора може се, после тога времена, пратити током целог средњег века. У феудалним временима саборе су сазивали банови, најмање 14 дана пре почетка заседања, али има случајева да су сазивани и на неколико месеци унапред, јавним прогласом. Такви сабори које су сазивали банови одржавани су 1278 у Загребу, 1279 у Крижевцима, 1298 у Крижевцима, 1322 сабор је сазвао бан Младен Шубић; после тога времена Крижевци су постали саборско седиште, и у њима се одржавају сабори из 1324, 1329 и 1341. Седиште сабора после тога времена преноси се у Загреб, где се одржавају сабори 1344, 1347, 1349 и 1350. Године 1360 у Загребу одржан је сабор коме је председавала Јелисавета, мати малолетног краља Лудовика, босанска принцеза. Одржан са задатком „*pro reformatione status regnorum Dalmatiae et Croatiae*”, овај сабор донео је важне одлуке у погледу унутрашњег уређења земље.

20 априла 1273, на сабору у Загребу, донесена су 33 законска чланка који се односе на казнено законодавство, наследно право, војну дужност и питања пореза. Сличним пословима бавили су се и сабори одржани 9 маја 1278 у Загребу, и 31 децембра 1279 у Ровишћу. Сабор у Загребу из 1278 карактеристичан је по учешћу великог броја нижег племства.

Током XIV века одржано је такође много сабора. У августу 1321, за време

владавине Карла Роберта, одржан је сабор у Загребу. Године 1323 саборско место било је на неком пољу код Книна, а том приликом решавани су односи са приморским градовима. 1324 сабор се поново одржава у Крижевцима, а 1344 у граду Загребу. 8 маја 1353 сабор је поново одржан у Загребу, по позиву бана, са доста обимним програмом рада. Значајан је био сабор који је од 9—19 јула 1353 одржан у Нину. Овај сабор био је сазван „*de mandato et praecepto.... ducis*” и на њему су били не само сви племићи хрватског краљевства него и друга лица ма кога сталежа, стања и угледа. Задатак сабора био је да утврди херцегова права, и он је то и извршио. 16 новембра 1360 „*de regio speciali mandato*” сазван је сабор у Загреб. 5 маја 1396 одржан је сабор у Нину, по личном позиву Краља Жигмунда. Позиви за овај сабор упућени су још у месецу марту, а задатак му је био да установи краљева права и суди племићима. Сабор је радио од 5—24 маја и разишао се после донесених одлука. На сабору који је одржан 1371 у Нину учествовали су, заједно са племићима, и неки позвани грађани. Томе сабору председавао је лично краљ Људевит. Како су у то време у Хрватској отпочеле дуготрајне династичке борбе, па се хрватско племство поделило на присталице Жигмунда, краља угарског, и присталице Ладислава Напуљског, сина Карла II, саборе је сазивала свака страна одвојено и они су одржавани на више места. 20 фебруара, по позиву краља Жигмунда, сазван је и одржан сабор у Крижевцима, у циљу измирења присталица ових двеју династија. Бан Стјепан Лацковић и његови другови, присталице Ладислава Напуљског, били су на томе сабору исечени, а њихова телеса избачена су из саборнице кроз прозор („крвави сабор”). 1403 одржан је у Задру сабор присталица Ладислава Напуљског.

У току владавине Хермана Цељског, 1432 у Загребу је одржан сабор чији су сви закључци сачувани. Том приликом донесена је одлука да се бански суд одржава четири пута годишње, а племићима који су на тај суд долазили да се споре или да им се суди било је забрањено да на суд долазе у пратњи већој од 40 коњаника. Сабор одржан 9—11 марта 1439 у Крижевцима донео је строге одредбе против пљачке и насиља.

БОРБЕ СА ТУРЦИМА

Када је Хрватској и Угарској запретила непосредна и велика опасност од Турака, сабори су постали чешћи јер су се морале предузимати мере за одбрану земље и прибирати средства за одржавање већег броја војске под оружјем. У томе погледу нарочито је био важан сабор који је одржан 1466 у Крижевцима, коме је председавао једно време лично краљ Матија Корвин. 31 августа 1467 одржан је сабор у Крижевцима, поводом новог пореског система, који племство у Словенији није хтело да призна, јер су му били ударени велики ратни намети. 1481, под претседништвом Матије Корвина и његова заступника, одржан је у Загребу краљевски суд и сабор. Заседање овога сабора трајало је од 30 јануара до 2 марта, а одржавано је на једној пољани близу Загреба. Приликом државног суда, само из загребачке жупаније, осуђено је на смрт 42 кнеза и великаша, а међу њима сви Франкопани, Зрињски, грофови Благајски, итд. После мало времена некима од осуђених краљ је опростио казну, али су се амнестирани великаши морали откупљивати новцем. У току рада сабора и краљевског суда ниједан од оптужених великаша није био присутан, а смртне казне изрицао је царски судија, *in contumaciam*.

1495 на сабору у Вировитици који је сазвао и одржао краљ Ладислав учествовало је много хрватских великаша. Тај сабор је важан по донесеним одлукама о одбрани земље. Одређено је да се на оружје може дићи до 60 хиљада коњаника, а ова мера дошла је као непосредна последица тешког стања које је наступило услед све јачег надирања Турака. Годину дана пре тога сабора, 1494, са сабора одржаног у Бихаћу послано је једно писмо папи у коме га сабор моли за што хитнију помоћ, јер хришћани неће моћи да се одупру навали Турака. Сличним пословима бавио се и сабор одржан 5 марта 1497 у Крижевцима. Положај Хрватске у томе времену био је толико критичан да је на сабору одржаном 1524 више племство било за то да се направи компромис са Турцима, али се ниже племство енергично опирало томе предлогу и он није био усвојен.

Свакако је најкритичнији тренутак за Хрватску био кад је 1520 на владу у Турској ступио Сулејман Величанствени,

најзнаменитији турски освајач. Зауевши најпре Београд, „златни кључ“ Угарске, па по томе и Хрватске, он је мало затим освојио Книн, Скрадин и Островицу, а у опасности је био и сам утврђени град Сплит. Хрватској је претила заиста велика опасност, па су се сталези и редови обраћали за помоћ на све стране где су мислили да ће моћи да је добију. Највећу помоћ дао им је Фердинанд Хабсбуршки, и он је одмах по смрти краља Лудовика постао претедент на угарско-хрватски престо. Настале су услед тога дуготрајне династичке борбе између присталица Фердинанда Хабсбуршког и присталица Ивана Запоље који је већ био изабран за угарског краља. Почетком 1526 састао се хрватски сабор у Крижевцима где су великаши, на челу са Крстом Франкопаном, захтевали да се Хрватска одвоји од Угарске и да себи тражи другога краља, а да се ратна помоћ против Турака тражи од Фердинанда Хабсбуршког. После катастрофалне битке код Мохача сазвао је Крсто Франкопан сабор славонског племства у Копривницу за 23 септембар 1526, но без пристанка бана и краља; то је учинио стога што његово величанство „неће да их заштити, а онда је њима слободно бирати другога господина који ће их бранити.“ Једногласно и уз велико одушевљење сабор је изабрао за „старатеља, управитеља и врховног бранитеља, главара суда и миритеља“ („*tutor protectorque regni Sclavoniae*“) Крсту Франкопана. Прослављени јунак из опсаде Јајца био је три пута дигнут у вис, а сабор му је дао овлашћење да брани земљу од Турака. Некако у то време Франкопан је писао млечанину Дандолу у Венецију да „...једним гласом говоре господа да се народ воли покорити Турцима, него бити под Немцима.“

5

ХРВАТСКА ПОД ХАБСБУРЗИМА

Уз све то ипак је велика већина племства била на страни Фердинанда Хабсбуршког, јер је Хрватску помагао у ратовању против Турака војском и новцем. Под таквим расположењем одржан је 1526 сабор на непознатом месту на коме су изасланици Фердинандови тражили од сталеза и редова да Фердинанд приме за краља не избором, већ признањем наслеђа на хрватски престо. Одлука о томе није донесена на томе сабо-

ру, већ на доцнијем који се састао крајем децембра 1526, за време заседања сабора на Цетињу граду у близини Слунџа. Пред сабором су се 1 јануара 1527 појавили и изасланици Фердинанда Хабсбуршког који су поновили свој захтев, па је по томе сабор прешао на већања о престолу. Већања су трајала цео дан, а доцкан у вече сабор је Фердинандовим изасланицима послао депутацију која им је саопштила да су се присутни сталели и редови хрватски, после тачног и савесног испитивања, уверили да Фердинанд одиста има право на хрватски престо и на круну Св. Стјепана. Одмах по томе састао се сабор у седницу на којој су претресани услови које је хрватски сабор требао да постави, а ти услови кретали су се углавном око питања одбране од Турака. Тек када су Фердинандови комесари дали одређену изјаву о тој помоћи приступило се свечаном акту избора новог краља. По извршеном избору одржано је благодарење, па је сабор наставио своје заседање, избравши депутацију која је Фердинанда Хабсбуршког имала да обавести о избору и да му однесе поруку о ставу и расположењу сталели. „... Нека зна ваше величанство”, — имали су депутати да саопште Фердинанду — „... да се не може наћи, да би ма који владар силом покорио Хрватску, већ смо се ми по смрти последњег нашег краља Звонимира, сами од слободне воље, придружили светој круни краљевства угарског, а после тога, сада, вашем величанству”.

У Славонији је међутим племство стало на страну Ивана Запоље. На сабору одржаном 18 децембра 1526 у Крижевцима за бана је био инсталисан Крсто Франкопан а сем тога је одлучено да се у половини јануара састане сабор на коме ће се извршити избор Ивана Запоље. Тај сабор састао се 6 јануара 1527 у Дубрави, недалеко од Чазме, и он је извршио избор Запоље. На тај начин у јеку борбе против Турака хрватско племство а с њим заједно и хрватска држава имали су два краља и били раздвојени у два непомирљива табора, што је много шкодило интересима Хрватске. Династичке борбе биле су, после погибије бана Крсте Франкопана код Вараждина, завршене у корист Фердинанда Хабсбуршког, и он се убрзо после тога крунисао угарском и хрватском круном. Једном изабран, Фердинанд Хабсбуршки није много полагао на своја обећања, па

су га сталели и редови убрзо морали опомињати да одржи реч, јер је он „њихова једина нада”. „Пре су нас, каже се у тој опомени, помагали и папа и Млечани, а и других смо пријатеља имали. Али откад вас изабрасмо за краља, сви су нас оставили”. — Карактеристично је приметити да је на сабору у Дубрави код Чазме, где је изабран Запоља за краља, ваљда први пут у току саборског рада употребљен и хрватски језик, јер су Запољини пуномоћници „*sermone vulgari declaranda*”, дакле на народном језику растумачили закључак ракошког сабора да себи никада неће за владара бирати странца.

Током грађанског рата који је трајао четири године, у коме је вршен обрачун између присталица Фердинанда Хабсбуршког и присталица Ивана Запоље, свака страна одржала је више сабора. Постојали су засебни хрватски и засебни славонски сабори, и на њима су често пута доношене одлуке од велике важности. Тако је на сабору одржаном 1528 у Крижевцима решено да се дигне општи устанак против Турака, обавезан за свакога, па чак и за свештенство, грађане и сељаке, а ко се о тај закључак оглуши биће кажњен смрћу.

Изабравши Фердинанда за краља, Хрватски сабор сачувао је неокрњена своја права, јер се Фердинанд морао заклети да ће их поштовати и чувати. Та права он је морао да потврди и крунидбеном заклетвом коју је положио пред сабором и писмено. За однос хрватског сабора према краљу у то време врло је карактеристичан сабор који је одржан 9 септембра 1535 у Топуском. Како Фердинанд није земљу довољно бранио од Турака владало је против њега велико нерасположење. Оно је појачано још више када се на сабору појавила Јелена, сестра бана Карловића и удовица бана Николе Зрињског, великог јунака, са двоје мале деце и са тужбом против краља који је хтео да приграби имања њена и њене деце. Том приликом сабор је послао краљу писмо у коме каже „... ако пак ваше величанство нас, у крајњој погибељи висеће посве остави, молимо ваше величанство да нам наше писмо (тј. изборни акт и заклетву) вашим величанству кроз речене наше комесаре од нас послано натраг дати удостоји, ми ћемо пак писмо оних комесара (краљеву изјаву и заклетву) са стране вашег величанства нама дато, натраг

дати и повратити... Молимо ваше величанство да нам то не удостоји у зло уписати". Хрватски сабор је дакле од краља тражио да му врати изборни акт и заклетву, да би по својој вољи могао да бира другог краља. — У ово време падају и први почетци организације Војне Крајине дуж целе угарске и хрватске границе према Турској.

Од 1557—1608 сабори се називају „Справишће сталежа и редова Краљевина Хрватске и Славоније”, а почевши од 1557 до 1831 сви записници сабора налазе се записани у дванаест великих књига, те су на тај начин сачувани од пропасти. Када су Турци сталним упадима у Хрватску и Славонију одузели велики део хрватске територије сабори су и даље одржавани. 1568 сабор је сам себе назвао „Ми, остацци Краљевине” („*reliquiae regnorum*”).

Када је непосредна опасност од Турака прошла, сабори су изгубили свој ранији велики значај. Они се и даље одржавају у Загребу, Вараждину, Крапини и у Светом Крижу Зачретје, два или три пута годишње, и трају као по правилу један или два дана. Сазивање се, обично, вршило пре и после састанка угарског сабора, или приликом инсталације новог бана. Сазив је вршио сам краљ или бан, и о томе питању се водила дуга дискусија, јер су чланови сабора истакли захтев да се сазив сабора може вршити и бановим позивом, док је краљ, противно томе, то право тражио искључиво за себе. То питање решено је 1567 компромисом: бан може и сам сазвати сабор, а краљ потврђује саборске одлуке. О одржавању сабора, времењу одржавања и месту на коме ће се држати сабор, бан мора краља обавестити, а исто тако и о пословима који ће бити расправљани. Сазив се мора вршити писменим путем, и то најмање 14 дана пре почетка заседања, тако да на време буду обавештени сви чланови сабора. У то време чланова сабора било је свега 40—60. По два своја претставника давала је у сабор свака жупанија, а градови Загреб, Вараждин, Копривница, Крижевци и Сењ давали су по једног. Гласање се, као и раније, вршило само „*per acclamationem*”.

Однос између хрватског и угарског сабора одржан је преко нунција (*nuntii regni*). То су били нарочито бирани делегати хрватског сабора, којима је сабор давао тачна упутства о држању и

раду на угарском сабору. Нунцијима хрватског сабора припадало је право да у угарском сабору седе на првим местима, а путни трошак одређивао им је хрватски сабор. Они су свој глас давали тачно према писменим инструкцијама које су добивали од сабора, и увек су имали право да се ограниче „*salvis iuribus nostris*” што је значило да се ограничују чувањем својих посебних права.

Почевши од XVI века на заседање угарског сабора долазили су и сви они хрватски великаши који су имали права да учествују у раду хрватског сабора, али је установа нунција као званичних претставника хрватског сабора и даље строго одржавана. У томе периоду хрватски сабор бирао је по два нунција а када се почетком XVII века, угарски сабор поделио у два дома, у две „табуле”, у табулу прелата и магната, и табулу нижег племства („горњи” и „доњи” дом), хрватски сабор повећао је број нунција, па је у горњи дом слао једног а у доњи двојицу.

Током XVII и XVIII века у хрватском сабору непрестано се јављају жалбе на банску власт, која је почела да ограничава властелу у њеним дотадањим правима. Нарочито су честе и тешке оптужбе против краљевих људи, али и протести противу краљевских одлука нису ретка појава. Почевши од 1616 године сабор препоручује краљу по три своја кандидата за бана, и сматра то својим правом. Но и односи вишег и нижег племства били су на саборима предмет честог расправљања. На једном сабору ниже племство тражило је да се у Хрватској, као и Угарској, оснују две табуле, тј. два дома, али је тај предлог спречен краљевом интервенцијом.

Повлачећи се испред Турака српско становништво Босне и Херцеговине почело је постепено да прелази у банску Хрватску где је, да би сачувало голи живот, ступало у царску службу и распоређивано према хрватско-турској граници. Тако су постепено постајали граничари који ће за дуго времена бити главна одбрана аустријског царства, а из тога елемента формирана је на хрватској територији специјална управна јединица у којој су главна власт били не бан и хрватски сабор, већ царски ђенерали. Да би те Србе који су прелазили на хрватску територију задржао у Хрватској, ван граничне зоне, где су читави крајеви били слабо насељени, хр-

ватски сабор донео је 1629 т.зв. „Влашки закон”, први законски докуменат писан на хрватском језику, да би га и „Власи” могли разумети. Тај закон нудио је Србима који остану на хрватској територији опрост од кулука (тлаке), као и ујемчавао им да неће бити сматрани као кметови већ као слободни сељаци, но с тим да господи, тј. власницима земље, дају оно што су до тога времена давали генералу или крајишким капетанима, или пак како се са власницима земље договоре. Што се тиче војне обавезе и ратовања, имали би „Власи” да буду подложни хрватскоме бану или ономе кога он за то одреди, а имали би и да се покоравају банским законитим наредбама. — Међутим одзив Срба био је прилично слаб, и они су се највише задржавали у зони Војне Крајине која им је давала могућност одржавања везе са старим крајем и улевала наду на повратак на њихова стара огњишта.

Од 1643—1681 одржано је више сабора, понајвише у Загребу, по позиву бана. Краљ Леополд називао је сабор „Краљевина наших Далмације, Хрватске и Славоније сталежи и редови”, па је врло карактеристично стављање Далмације напред, према ранијој пракси која је увек стављала напред само Хрватску.

1685 сабор је пренео власт на шест лица од којих су три лица била свештеног чина, а тројица из редова племства. Та лица су, заједно са баном, сачињавала „банску конференцију”. Током XVIII века те банске конференције састајале су се чешће, а последње су одржане 1848 и 1860, дакле у времену када ће хрватски сабор постати парламентарна и претставничка установа. Дванаест године доцније, 1697 године, решено је да се поред сабора и банских конференција, као егзекутивни орган, оснује „консистиорија”. Донесен је био и статут од дванаест чланова по коме је та консистиорија требала да се управља, а њу је сачињавало шест чланова сабора са баном на челу. Тиме је био стварно учињен покушај да се установи влада која би била одговорна сабору, али је закључак сабора из 1697 пао на сабору одржаном нешто доцније и исте године, услед упорног држања нижега племства, које је своје држање мотивисало тиме да се установа консистиорије „коси са интересима слободе краљевства и са правима сталежа и редова”.

На сабору одржаном 1701 у Вараждину решено је да се сакупе и за штампу приреде сви саборски закључци, по узору на „*Corpus iuris hungarici*”, па је био одређен и један одбор да тај посао изведе. Тако су настали „*Articuli regni Croatiae et Sclavoniae*”, штампани у Загребу, од којих неким чудним случајем ниједан примерак није остао сачуван.

6

СТАЛЕЖИ И РЕДОВИ И ПРАГМАТИЧКА САНКЦИЈА

После смрти Јосифа II, (1711), који је желео да право наслеђа престола осигура и женској линији Хабсбурга, хрватски сабор изгласао је 1712 „прагматичку санкцију”, услед чега је дошло до великих неспоразума са угарским сабором. Прагматичком санкцијом (19 априла 1713) изречена је неразрешива веза Краљевине Хрватске, са земљама и краљевинама које су под династијом Хабсбуршком, и она је после доношења постала темељ државноправног односа између хабсбуршких наследних земаља и доцније стечених с једне, и земаља угарске круне с друге стране, све док постоји за наследство способних чланова династије. За време истог саборског заседања донесена је одлука да хрватски магнати који иду на угарски сабор и избегавају да се подвргну суђењу у Хрватској, „... постају неподобни да уживају права краљевства, против којих су радили”. У саборској адреси која је предата Краљу приликом предаје саборских закључака, сабор је нашао за потребно да нагласи да „... код примања наше користи не плаши нас, што смо део Угарске. Ми смо, додуше, како закони кажу, земље придружене Угарској, али јој нисмо поданици. Некада смо имали наше народне, а не мађарске краљеве; није нас Угарској подвргла ни једна сила, ни једно ропство, већ се сами од своје воље покорисмо не краљевству, већ краљу њихову. Слободни смо, а не робови.”

Напоследку је 1715 постигнут споразум између хрватског и угарског сабора, пошто је претходно и угарски сабор примио прагматичку санкцију. Угарски сабор морао је да призна вредност хрватских закона које је потврдио краљ без знања и учешћа угарског сабора, а то признање имало је да вреди не само за прошлост, већ и садашњост и даљу

будућност. Но неспоразуми, често врло тешки и заплетени, између хрватског и угарског сабора стварно нису никако престајали. Тако се 1725 хрватски сабор противио надлежности новог угарског намесничког већа, изјављујући да ће се тој надлежности опирати и у будуће.

Почевши од 1729 хрватски сабор почиње да саставља и расправља државни прорачун за Краљевине Хрватску и Славонију. Најстарији буџети дају ову слику:

Година	Расход	Приход	Разлика	
			ф о р и н т и:	
1729	25.170.40	25.718.—	+	547.40
1731	30.407.40	30.410.40	+	3.—
1735	30.882.—	38.537.55	+	7.655.—
1738	29.317.—	30.958.—	+	1.641.—
1753	56.184.—	56.182.—	—	2.—

Банска плата износила је у то време 4.000 форинти, подбан и протонотар добивали су по 300 форинти, тајник 200, а агент Краљевине Хрватске у Бечу добијао је 200 форинти годишње. Главни државни благајник, са свим особљем финансијске струке, имао је свега 900 форинти годишње.

За владе Марије Терезије, од године 1740—1780, угарски сабор био је сазиван само три пута, док је хрватски сабор у истом времену сазиван 42 пута, а сем тога одржано је и више банских конференција. У овоме периоду сабор је био само извршилац краљичиних наредба, преко кога су оне биле промулговане. Уз све то почесто је знао сабор и да се одупре жељама и тежњама царичиним. 1758 краљица је од сабора тражила регруте и он је одобрио да јој се пошаље 1403 регрута, но под условом да то не буде преседан за какву сличну прилику. Годину дана доцније Марија Терезија је поново тражила већи број регрута, али је сабор одговорио да нема начина како да јој их даде. Из чисте учтивости краљици је ипак послано 130 регрута.

Током изложених периода у Хрватској није било управне власти, већ је све послове у првом реду вршио сам сабор и само делимично банске конференције. Тек у време краљице Марије Терезије основан је „*dicasterium politicum*“, коме је на челу био бан са пет саветника. Тај дикастериум налазио се у Вараждину и одржао се у пракси свега дванаест година, за које је време улога сабора сведена једино на примање краљевских

рескрипта и на банске инсталације. Но тешки дани за хрватски сабор наступили су тек доцније јер је 1778 био распуштен па се све до смрти краљице Марије Терезије није више састајао. Нешто доцније, 1779, било је распуштено и банско веће, а његове функције биле су пренесене на угарско краљевско веће тако, да је хрватски бан постао саветник угарског краљевског већа. Владало се суверено и апсолутистички из Беча који је показивао отворену тежњу за централизацијом и германизацијом Хрватске и Славоније.

После смрти Марије Терезије те тежње су се још више испојиле, за време владавине Јосифа II. Хрватски сабор уопште није био сазиван сем у једној прилици (1781) за избор протонотара и без икаква другога претресања, и у годинама 1783 и 1785, када је требало да се изврши инсталација нових банова. У томе периоду сабора није било ни у Угарској.

7

ХРВАТСКА У ПУНОМ ОПАДАЊУ

На измаку XVIII века у феудалној Хрватској наступиле су изузетно тешке прилике. Те прилике могу се најбоље илустровати ако се овде наведе шта је о томе периоду написао угледни хрватски историчар Фердо Шишић. „Некоћ тако јако, пространо и угледно краљевство хрватско беше сада остатак једне средовечне, од тисућу невоља ослабљене земље, која је живела једино од успомена, јер јој је закониту самосталност и стари устав све то јаче газлио, кљаштрио и угњетавао аустријски апсолутизам. Народ сам беше заправо скупина од неколико хиљада привилегованих људи, („шљивара“) поред стотине тисућа бесправног и потиснутог људства, док му се високо племство потпуно отуђило језиком и обичајима.“ Шишић даље наводи да је према службеном попису из 1805 Хрватска и Славонија без Војне Крајине имала само 762.172 становника, а од тога броја 19.740 племића. Град Загреб имао је те године 8.000 становника, а од тога броја 3.000 племића и свештеника, дакле „сталежа и редова.“ Земља се налазила у рукама неколицине великаша, нарочито у Славонији, а спутана феудалним институцијама она је слабо давала прихода или је остајала необраће-

на. Индустрија и трговина биле су запуштене и у потпуном застоју; знаност и уметност дремале су по неким свеће-ничким кутовима, или их уопште није ни било; школе су не ретко биле места за заглупљивање. „...У то је тужно доба хрватски народ једно бесвесно и успавано друштво, којему је густа помрчина застирала сваки душевни живот, тако да је све, поред ретких изузетака, изгледало као окамењено.” Како се из наведених примера види средње-вековна Хрватска налазила се у таквом положају који је или равно водио у пропаст или проузроковао ново прикупљање сила, изазивао протест и отпор, чему је нарочито аустријски апсолутизам давао потстрека. Владавина Јосифа II сматра се уопште као последња, завршна фаза феудалне Аустро-Угарске, и полазна тачка нових настојања, модернизације и модерних идеја, у које ће политички и национални покрет током времена унети сву своју садржину.

Јосифа II на престолу заменио је Леополд II који је у почетку владавине изјавио да ће владати уставно, и да ће одмах сазвати све саборе, нарочито хрватски и угарски. Сталежи и редови Хрватске и Угарске примили су са радошћу ту вест, па су одмах отпочеле припреме за сакупљање сабора. За царског комесара на хрватском сабору био је рескриптом одређен Максимилијан Врховац који је одредио да се сабор одржи 12 маја 1790 у Загребу, у циљу да изврши инсталацију новог бана Ивана Ердедија и да се израде инструкције које ће бити дате делегатима сабора који су требали да претстављају Хрватску у угарском сабору чије су седнице биле заказане за 6 јуни 1790. Пошто је извршена банска инсталација, сабор је наставио рад и изабрао своје делегате за угарски сабор. За делегата у горњем дому био је изабран Никола Шкерлец, а за доњи дом били су изабрани Адам Шкерлец и Фрањо Бедековић. Убрзо за тим израђене су биле и инструкције, врло опсежне и прецизне, којих су се делегати имали строго да придржавају. У инструкцијама предвиђено је становиште хрватског сабора на сва питања која би могла бити предмет расправе.

Инструкција одређује да хрватски делегати, ако се буду решавала уставна питања, ступе у везу са свим угарским заступницима. Ако би се отворило верско питање, делегати су имали да раде

на томе да за Хрватску остану нетакнути стари закони, којим се неколици искључују из права поседа и слободног исповедање вере, а то стога што би се у противном „могла породити свађа штетна по опште добро.” Делегати су имали даље да предложи да се укине наме-ничко веће и заведе Сенат краљевине (*senatus regni*) као заједничка влада. У тај сенат бирали би своје чланове и Хрвати и Мађари на саборима и то одмах, а одредба о увођењу Сената имала би се озаконити. Инструкција је налагала делегатима да са угарским посланицима живе сложено и у љубави, радећи при томе без икаквих примисли и држећи се тачно инструкција. У заједничким пословима покоравале се већни гласова, но само тако да не буду повређена посебна права Краљевина Хрватске и Славоније. Да би пак сама инструкција била јаснија уз њу је делегатима предан и један опсежан спис као тумач самој инструкцији. Ту се истиче потреба да се повећање пореза за издржавање војске који се даје директно краљу мора у будуће расправљати искључиво на заједничком сабору, и између осталог тражи да се у хрватској војсци, као командни језик, уместо немачкога уведе хрватски. Сабор је завршио рад 22 маја.

Ови захтеви хрватског сабора приликом претреса у заједничком сабору у Будиму нису били усвојени. Захтев да се створи заједничка влада примљен је, па је на тај начин хрватски сабор, својом вољом, дао иницијативу за образовање заједничке владе са Угарском, и тако Хрватску изложио отвореном утицају њеном од кога ће се ослободити тек после великог напора најбољих хрватских синова. Мађари су истакли девизу „једна држава, један народ, један језик од Карпата до Адрије” и донели одлуку, упркос опирања делегата хрватског сабора, да званични саборски језик буде мађарски, с тим да се поступно уведе и у сву државну администрацију. Хрватски захтев је био да службени језик, како у заједничком сабору тако и у администрацији, остане латински, и они су га образлагали усмено у сабору и писмено. Делегати хрватског сабора доказивали су да број Мађара у целој краљевини износи само једну четвртину укупног броја становништва, па већ и ради тога треба да остане латински језик који је универзалан. Хрва-

ти не знају мађарски, и морали би тек да га уче, и то, разуме се присилно; присилити пак Хрвата није могуће, „јер ко се даде силити на учење туђег језика, тај белодано доказује да је роб”. — На послетку је интервенцијом краља Леополда донесено компромисно решење по овоме питању: решење се састојало у томе што је одлучено да се, уз мађарски, издаје и латински аутентични текст свих саборских одлука. Депутацији хрватског сабора која је дошла да га у специјалној аудијенцији замоли да изврши ревизију одлука угарског сабора уколико су оне биле неповољне за Хрватску, краљ Леополд је казао да су хрватски захтеви „били веома незграпни”, а сем тога да су „скривали у себи многе рђаве последице”.

По завршеном заседању угарског сабора делегати су се вратили у Загреб, где је за 7 јуни 1791 био заказан састанак хрватског сабора. Сабору је био прочитан извештај делегата о раду Угарског сабора, који није прошао без огорчених протеста. Сабор је донео одлуку да се мађарски језик никада неће признати као званични, а хрватски делегати на угарском сабору треба да настоје да се исправе сви закључци који су донесени на штету Хрватске. На предлог крижевачке жупаније усвојен је захтев да се у свим школама Хрватске негује „илирски” језик. Сабор је, сем тога, одлучио да се мађарски језик, као необлигатан предмет, учи у свим школама Хрватске и Славоније.

У току рада двају последњих сабора јасно се показала мађарска премоћ у свим питањима која су била расправљана. Мађарска саборска већина потискивала је све значајније предлоге хрватске, не обазирајући се на то што су Хрвати били равноправан фактор; по схватању Мађара те је равноправности нестало, и они ће то становиште задржати све до краја опстанка хрватско-мађарске заједнице. Од тога времена за политичку и парламентарну историју Хрватске од највеће важности биће оно што се расправљало и одлучивало не на хрватском сабору у Загребу, већ на заједничком сабору у Пожуну и Будимпешти. Тиме је задат смртни ударац хрватској самосталности, јер је Хрватска у правом смислу постала саставни део Угарске.

У то време наступио је велики период немира и ратова у скоро свим

земљама Европе. Наступила је, најпре, француска револуција, која је прокламовала права човека и страховито уздрмала дотадашњи ред ствари у Европи. Феудализам је проживљавао своје последње деценије; широки народни слојеви тражили су учешће и контролу власти; револуционарне идеје преношене су из Француске брзо и лако, и оне су свуда наишле на подједнако заносан пријем. У Аустрији и Угарској, нарочито после смрти Леополдове, а за време владе Франца I, владала је још увек пуна реакција, јер је цар био сав надахнут идејама цесарског апсолутизма. Следили су по томе наполеонски ратови који су сатрли аустријску војску и до краја исцрпили њене финансије, али је при свему томе Аустрија ипак имала користи јер је, накнадно, добила у своје руке целу Далмацију.

Духови у Хрватској били су узнемирани, а разлога за узнемирење било је више и разноврсних. За време апсолутистичке стеге хрватски сабор уопште није сазиван, или је сазиван само за инсталацију бана. Међутим су у заједничком сабору поново чињени покушаји да се Хрватској наметне мађарски језик као званични: 1805 тај покушај за мало да није проведен. Том приликом један од хрватских делегата, бранећи латински језик, довикнуо је у саборској седници мађарским посланицима: „Ми, Хрвати, никада нећемо тај закон прихватити, него ћемо му се противити до века”, на што су му из мађарске већине добили да је то мало. „Па ћемо се противити” био је одговор делегата хрватског сабора. Бискуп Врховац изјавио је на томе сабору да ће се и Хрвати руководити примером Мађара, па уместо латинског увести као званичан језик илирски. Благодаречи само енергичном отпору делегата хрватског сабора, закључак о увођењу мађарског језика као званичног том приликом није донесен, већ се угарски сабор ограничио само на то да та одредба важи за Угарску.

Већ је напоменуто да је Франц I од 1812 владао апсолутистички. Тај период трајао је све од 1825 када се Франц I решио да врати устав и сазове хрватски и угарски сабор. Тако се хрватски сабор састао 22 августа 1825 у Загребу, па је за делегате на угарски сабор изабрао Стјепана Ожеговића и Антуна Кукуљевића у доњи и Алојзија

Бужана у горњи дом. У инструкцији коју им је издао сабор они су на заједничком сабору имали да траже: сједињење Далмације са Хрватском, изједначење у плаћању пореза хрватских и славонских жупанија, забрану селидбе кметова и снижење царине на аустријској граници. У зебњи да ће Франц I укинути хрватски и угарски устав, инструкција је у државноправним питањима имала исту тенденцију као и она из 1790: што тешње придружење Угарској и њеним сталезима.

Угарски сабор отворен је 15 септембра 1825. Током децембра 1825 сабор се поново бавио језичним питањем и расправљао предлог који је потекао од Мађара да се латински језик укине, а мађарски уведе као званичан у све земље круне Св. Стјепана. Хрвати су ставили предлог да то важи само у границама саме Угарске. Иза тромесечне дебате ствар је свршена тако да је латински језик као службени остао и даље у Хрватској, али су хрватски претставници изјавили да увиђају корист и потребу мађарског језика, па „пошто желе срећу и напредак својим потомцима да ће све могуће учинити, да младеж хрватска научи мађарски“. Језично питање било је у току истог саборског сазива поново покренуто, али су тада хрватски делегати изјавили да немају пуномоћ да о томе питању расправљају, но да ће га изнети пред хрватски сабор да он донесе меродавну одлуку. Они су тако и поступили па је хрватски сабор, сазван за 10 септембар 1825, одлучио да омладина у свим школама има да учи мађарски језик као облигатан предмет, јер иначе не би могла наћи запослења код заједничких државних надлештава.

8

ХРВАТСКА ПРЕД ПРЕПОРОДОМ

Карактеристично је да се, како у Хрватској тако и у Угарској, у време најтеже реакције Франца I, јављају знаци новог времена. Пред новом борбом за народни опстанак и народна права јављају се нови чиниоци. У Хрватској се међу првима јавља загребачки бискуп Максимилијан Врховац који подручном свештенству шаље циркулар и од њега гражи да се заузме за илирски језик, његову фразеологију и народне песме (1813). Две године после Врховца Ан-

тун Михановић, прослављени песник хрватске химне „Лепа наша домовино“ која је данас саставни део југословенске народне химне, издао је спис „Реч домовини“ у коме се енергично заузима за народни језик. Било је и других покушаја и предзнака који су наговештавали боље дане, али у исто време и дане тешких искушења у борби за целокупан хрватски народ. У Угарској се, међутим, у току тога времена идејно припремала она генерација која ће, на челу са Лајошом Кошутом, чланом угарског сабора, т.ј. његова доњег дома, разбуктати мађарски национализам и постати носилац догађаја који ће довести до познате Мађарске буне из 1848—1849. Како се на те идеје и на те људе гледало на званичним местима најбоље се види из једне карактеристичне изјаве коју је сам Франц I дао пред професорима љубљанског лицеја. „...Сада се рађају неке нове идеје“, рекао је том приликом Франц I, „које ја нити умем ценити, нити хоћу да их ценим. Држите се старих, које су добре и покрај којих је нашим старим било добро, па дакле и нама може бити добро. Не учене, већ добре грађане хоћу да имам. Чувајте се да међу младеж не ширите те нове идеје! Ко мени служи мора да учи оно што ја заповедам. Ко то не може или неће да чини, ја ћу му сам дати путну исправу („*Laufpass*“).

5 августа 1830 састао се у Загребу хрватски сабор да даде инструкције делегатима који су полазили на заједнички сабор који је током септембра требао да буде одржан у Пожуну. У инструкцији која је израђена том приликом стоји да хрватски сталези и редови увиђају потребу, да се у Хрватској рашири мађарски језик, а то стога што желе да се Хрватска и Славонија могу што чвршће везати са савезном краљевином Угарском. Ради тога сабор налаже делегатима да предузму мере да се законом уреди облигатно учење мађарског језика на школама у Хрватској. Званични језик међутим имао би и даље да остане латински. Томе закључку опирала се већина угарског сабора јер „Хрватска је део Угарске, па мора да слуша своју мајку-земљу.“

Као што се види, Хрватска се налазила у врло критичном положају. Осиромашена, са средњевековним институцијама и са племством које је у најбољем свом делу било германизовано или ма-

ђаризовано, она је у тим данима скоро престала да буде господар своје судбине.

9

ДОБА ХРВАТског НАРОДНОГ ПРЕПОРОДА

У најкритичнијем тренутку хрватске политичке историје у Хрватској се јавио један нов, снажан и значајан народни покрет, покрет за очување народног језика и хрватске националне и политичке индивидуалности. Противно генерацијама које су на саборима сталежа и редова радиле на томе да сачувају своје привилегије а с њима и латински језик као језик државне администрације, насупрот магнатима који су лицитирајући са себи равнима у угарском сабору довели до тога да се избрише скоро и последњи траг хрватске самосталности и политичко-културне индивидуалности, јавним стварима и народним питањима почели су да се занимају млади људи. Ти млади људи стали су на чело једне неравне, али и упорне и добро организоване борбе, која ће Хрватској вратити многа њена ранија права и преимувства. Како се највише и најлакше могло радити на културном пољу, и то у првом реду за народни језик, и, посредно, за народна права, борба је отпочела управо на томе питању. И управо када су изасланици хрватских сталежа и редова 1830 предали Хрватску у руке Мађара. „врцнула је прва искра народног препорода.“ Те године, на основу споразума са Коларом, излао је Људевит Гај у Пешти малу књижицу „Кратка основа хрватско-славенскога правописања“ са правописним реформама које су биле израђене на основу талашњега чешког правописа. Гај је по томе прешао у Загреб, где је развио велику и обимну делатност, окупљајући око себе школоване омладинце као и све добронамерне грађане које је могао да придобије за своје идеје. Гај је имао олзива, и већ две године доцније он је властима поднео молбу с намером да добије дозволу за излавање политичких и белетристичких новина на хрватском језику. Борба за хрватски језик и правопис, једна упорна и дуга борба, заталасала је скоро све грађанске редове. За то време и Гајева молба била је повољно решена, утоли-

ко што му је било дозвољено да лист који покрене има строго белетристички карактер. Годину дана доцније и после једне аудијенције код краља, Гај је добио дозволу и за издавање једног политичког листа чији је први број угледао света 1835 у Загребу под називом „Новине Хорватске“. У томе свом листу Гај је одмах повео борбу са Мађарима, борећи се противу њихових претензија. Од 1836 Гај је променио назив листа, назвавши га „Илирске народне новине“, а са геслом „народ без народности јест тијело без кости“. Под именом Илирије, Гај и његови једномишљеници подразумевали су Корушку, Горицу, Истру, Крањску, Штајерску, Далмацију, Хрватску, Славонију, Дубровник, Херцеговину, Босну, Србију, Бугарску и Јужну Угарску. Штокавско наречје које је код Срба увео Вук Стефановић Караџић, Гај је увео у свој лист, захтевајући да се у школама учи искључиво тај нови правопис и штокавско наречје. Тим својим делом, увођењем јединственог хрватског правописа и Вукове штокавштине извео је Људевит Гај главно своје дело, „...отстранивши и последњу преграду која је делила Хрвата од Хрвата и Хрвате од Срба“... како се на једном месту изразио Фердо Шишић, сматрајући тај чин у исто време „највеличанственијим у културној историји нашега народа... Откако се Јужни Словени доселише на Балкански Полуоток то је први пут да се помишљало на народно јединство од Соче до Цариграда.“ Гај је, шта више, имао намеру да своје новине штампа у оба писма, т.ј. један стубац латиницом а други ћирилицом, па је за то тражио и дозволу, али је ту идеју морао напустити.

Последице рада Људевита Гаја и његових другова, осталих препородитеља хрватских, биле су несумњиво велике. Тај рад донео је препород хрватског народа и улио веру у боље дане. Тај рад стварно је ишао руку под руку са посебним хрватским и општим југословенским националним циљевима који су постали широки, југословенски, и општи за сва југословенска племена.

11 новембра 1832 састао се хрватски сабор у Загребу да изабере делегате за заједнички сабор који је мало после тога требао да буде одржан у Пожуну. Непосредно пред тај састанак написао је и објавио гроф Јанко Драшковић је-

дну расправу, писану штокавским дијалектом, под насловом „Дисертација или ти разговор дарован господи поклицаром законским и будућим законотворцем краљевина наших за будућу дијету Унгарску одасланим” у којој се износе политичке идеје на новој, модерној и националној основи. Стари магнат пре тога је ступио у редове препородитеља и у тој дисертацији од саборских делегата тражио да у заједничком сабору пораде да се у једну политичку целину, у једну Велику Илирију, сакупе Хрватска, Славонија, Далмација, Војна Крајина, Ријека и Босна, а да им се сем тога краљевом милошћу придруже Крањска, Штајерска и Коруска. Службени језик у тој новој Илирији треба да буде искључиво народни, хрватски или српски, у штокавском наречју, а власт би у име краља вршио бан, по народној вољи и поверењу. Тако је сабор хрватских staleжа и редова, још од почетка свога заседања, био у националном расположењу, а када је у току саборског рада за поткапетана краљевине био изабран генерал Јурај Рукавина, који је на хрватском језику захвалио сабору на избору, хрватски говор генералов био је бурно поздрављен. Вековима тај говор се није чуо у званичном делу саборских седница. Сабор је затим дискутовао о инструкцијама делегатима за појунски заједнички сабор, а за делегате су били изабрани Јанко Драшковић, Херман Бужан и Антун Кукуљевић. Делегати су на заједничком сабору имали да траже да се банска власт опет подигне на свој стари углед и моћ, а сем тога да се Далмација и Војна Крајина присаједине Хрватској. Што се тиче језичног питања инструкција је наложила делегатима да се заузму, да латински језик и даље остане званичан, а ако би делегати увидели да се узалудно труде, тада „...нека из угарског сабора иступе, па ће се Краљевина Хрватска попут Ердеља сама побринути за своја права,” на тај начин што ће се обратити директно краљу.

На сабору у Пожуну дошло је до отвореног сукоба са мађарском већином. Мађари су у обе куће донели закључак да се мађарски језик, као званичан, уведе у Хрватској и Славонији у року од десет година, а да се Славонија потпуно потчини Угарској и у питањима аутономног законодавства. Отпор хрватских делегата био је велики, али и безуспешан, и тек интервенцијом кра-

љевом који није потврдио закључак о мађарском језику саборско решење није постало извршно. Аргументација хрватских делегата при одбрани латинског језика била је у томе, да се они не боре за мртви латински језик већ за своје право, јер само Хрвати имају право да одреде свој службени језик који хоће, па и хрватски. 5 августа 1836 хрватски сабор примио је и одобрио извештај својих посланика који се завршава карактеристичном нотом „... овако борависмо кроз три године, међу онима који наш народ мрзе...”

У међувремену илирска идеологија ширила се у Хрватској и Славонији нагло и неуздрано. Почела је да цвета литература на народном језику; сва већа места добила су илирске читаонице; те читаонице убрзо су постале средиште свеукупног рада на народним препороду, а ужурбано се радило и на оснивању Матице Илирске којој су биле намењене функције сличне онима коју су имале Матица Српска и Матица Чешка. Тај рад изазвао је реакцију код присталица Мађарске, којима су се на челу нашли гроф Александар Драшковић и Левин Раух, познији реакционарни бан хрватски.

21 маја 1839 састао се сабор хрватских staleжа и редова у циљу доношења инструкција за посланике који су имали да се упуте на заједнички сабор. Инструкције су готово истоветне са онима из прошлог сабора а држање хрватских делегата у заједничком сабору такође није заостајало за ранијим. У циљу чувања хрватских посебних права хрватски заступници су у свим расправама заузимали конзервативно становиште, нарочито када су биле у питању мађарске реформистичке тежње које су и овом приликом биле јако изражене.

На заједничком сабору Мађари су поново изашли са предлогом о увођењу мађарског језика као званичног у све уреде, разуме се и у Хрватској. Хрватско гледиште бранио је са еланом Херман Бужан у току две саборске седнице са мотивацијом да мађарски предлог иде за уништењем хрватске народности. Као Мађари, тако и Хрвати, теже напретку свога народа, па су већ у томе послу имали видних успеха, нарочито увођећи школе и штампајући књиге „лепшим” хрватским језиком, т. ј. штокавским дијалектом. Што се латинског језика тиче, истицао је Бужан, он се мора

у Хрватској неговати већ и ради тога што су њиме писане све јавне исправе и закони; захтевајући одржавање тога језика, хрватски сталежи и редови не иду толико за тим да сачувају баш тај језик, колико своје право да могу сами себи да одређују свој службени језик. Пронађу ли сталежи и редови за сходно, они ће када буду хтели латински језик заменити својим, хрватским. Бужанова излагања нису прошла без снажних протеста са мађарске стране па је саборска већина изгласала предлог о увођењу мађарског језика као званичног са додатком да се чиновницима у Хрватској даде десетгодишњи рок да га науче. Тако редигован предлог је упућен на рад горњем дому а одатле, без каквих измена, краљу на потврду. У мају 1840 саопштен је заједничком сабору краљев одговор по овоме питању: краљ је одбио да потврди закон о увођењу мађарског језика као званичног у Хрватској.

Сабор хрватских сталежа и редова наставио је рад током августа 1840 у Загребу. Он је већ готово без значајних изузетака бројао међу својим чланством све саме препородитеље и био прожет њиховим духом. Сабор је најпре захвалио краљу што је одбио санкцију предлогу о увођењу мађарског језика и изабрао одбор коме је на чело ставио сада већ посве старога грофа Јанка Драшковића са налогом да прикупи доказе о припадности Далмације Хрватској. Једна депутација коју је предводио Вјекослав Бужан одређена је да оде у Беч да краљу преда засебну саборску претставку са молбом да жупанијама пожешкој, вировитичкој и сремској остане назив Доња Славонија која ће и даље потпадати под хрватскога бана, а не као што је закључено у заједничком сабору да се те жупаније потпуно подреде администрацији из Пеште. И у питањима унутрашње управе сабор је донео неколико важнијих закључака а међу њима и тај да се у загребачкој академији и по свим гимназијама уреди катедра чистог народног језика. Одлуку о томе такође је требао да донесе краљ, а сабор своје тражење мотивише тиме што је био потстакнут примерима других народа, међу њима и Мађара. Овај закључак је први који је хрватски сабор, у току векова, донео у корист народног језика. Сем тога сабор је донео закључак да се прикупљају

добровољни прилози за оснивање хрватског казалишта, па су чланови сабора са своје стране одмах дали неколико хиљада форинти прилога.

У току ових политичких борби цела Хрватска била је подељена у два сасвим јасно оцртана и обележена и супротстављена табора: на једној страни били су Илири, препородитељи, на другој присталице Мађара, „мађаромани” или доцније прозвани „мађарони”. Како све до пожунског сабора из године 1839/40 ни у Хрватској ни у Угарској није било политичких странака са јасно истакнутим програмом и политичком организацијом, пример за организацију странаку дали су Мађари оснивањем трију странака, конзервативне на челу са грофом Аурелом Дезефи (*Dessevffy*), либералне на челу са Фрањом Деаком (*Déak*) и радикалне на челу са Лудовиком Кошутом (*Kossuth*). Из препородитељског илирског покрета у Хрватској настала је нешто доцније образована Народна странка у Хрватској, а из мађароманског покрета настала је Хрватско-угарска странка, прва политичка странка која је уопште организована у Хрватској. Побујање, или ако се може рећи искорењивање илирства, био је први програм рада те мађароманске странке која је своје присталице врбовала међу денационализованим племством и у редовима чиновништва, нарочито оног које је припадало заједничким установама. Ова странка систематски је ишла за уништењем хрватске муниципалне самосталности а за мађаризацијом Хрвата. Рад илираца ова странка знала је да у Бечу и Пешти претстави као велеиздајнички, тврдећи да су Илири инспирисани у раду директивама из православне Москве. Борба између ове две странке вођена је на свим фронтима, а најзначајнија је била у жупанијским скупштинама које су бирале посланике за сабор хрватских сталежа и редова. Саборска већина налазила се стварно у рукама оне странке која је имала већину у жупанијама, а мађаромани нису бирали средства да створе своју већину. Па ипак то им није успевало, јер су илирци побеђивали стално упркос насиља која су чињена. 11 јануара 1843 изашла је наредба којом је име илирско било забрањено, а био је забрањен и импровизовани илирски грб, звезда са полумецем. У исто време „Илирске народне новине” постале су само „Народне но-

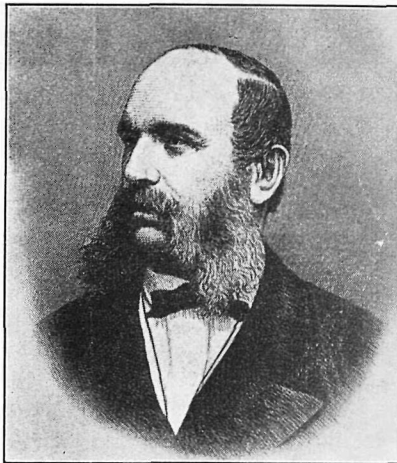
вине”, а Људевит Гај се после тога времена све више повлачи из политичког живота, тако да су се илирци почели окупљати највише око Ивана Кукуљевића-Сакцинског који је 1842 оставио војничку службу и почео да се бави јавним стварима. Уз све то почели су се и илирци организовати као права политичка странка, па су чак увели и неку врсту посебне униформе за присталице свога покрета.

Јаз између илираца и мађаромана снажно се показао већ приликом избора извршених у току септембра 1841 на жупанијским скупштинама. Тако је на пример на жупанијским изборима у Крижевцима сјајно победила илирска странка, а исто се догодило и на скупштини вараждинске жупаније. Приликом избора у загребачкој жупанији између мађаромана и илираца дошло је и до крвавог обрачунавања, али је зато ипак избор свршен великом победом илираца. Ови догађаји поразно су утицали на политичке људе и странке у Угарској. Чак је и радикални Лајош Кошут, у пештанској жупанијској скупштини предлагао да, како Хрватска смета Угарској у њеном развоју, а пошто Хрватска има више користи да живи у заједници са Мађарском а не Мађарска да живи у заједници са Хрватском, Хрватској треба да се даде самостална управа и самосталан сабор, па нека је онда води илирска странка како она хоће, — само нека не смета и не вређа Мађарску. Ускоро затим за бана у Хрватској био је именован барон Халер који је за 18 октобар 1842 сазвао хрватски сабор. Банска инсталација претворена је настојањем илираца у велику манифестацију илирске снаге и свести, али су и после ње продужени прогони илираца који су и довели до поменуте забране илирског имена, грба и илирског назива „Народних новина”, на основу једне царске наредбе.

Према позиву бана Халера, Хрватски сабор састао се у Загребу 22 априла 1843. На сабор је дошла маса сеоског племства са оружјем, у циљу да гласа за мађароманске делегате за Угарски сабор. Услед тога је бан Халер сабор одгодио, а сељачким племићима је поручено да се врате кућама. Чим су се они разишли, сабор је 24 априла био отворен говором бана Халера који је изразио уверење да на заједничком сабору у Пожуну Хрвати неће дозволити

да се државно уређење удаљи много од старе конституције, што би се могло догодити кад би Хрвати били вођени „неким другим идејама које ће доћи до израза у Пожуну”. То су „револуционарне идеје и оне преокрећу читаву државну зграду и ремете постојећи поредак”. Хрвати, дакле, треба да буду „зидине и утврде мира”, а не „квасац за будуће немире”. Бан Халер био је бечки централиста, па је од сабора тражио да више подупире и ојачава владу у Бечу. За делегате на сабор у Пожуну били су изабрани Херман Бужан, Карло Клобучарић и Метел Ожеговић, а инструкције које су посланицима издате нису се битно разликовале од оних које су редовно давале делегатима ранијих година пре поласка на сабор у Пожуну. Сем тога сабор је донео и неколико законских чланака из области свога муниципалног законодавства. Тако се један законски чланак бави „унапређењем народног језика и литературе”, а у дискусији о томе питању учествовао је Иван Кукуљевић-Сакцински који је предлагао да се хрватски језик уведе као званични у све уреду у Хрватској и Славонији. Иван Кукуљевић образлагао је свој предлог хрватским језиком, и то је први заступнички говор одржан на хрватском сабору народним језиком. Појава младога Кукуљевића, који је говорио са патосом и речито, изазвала је буру одушељења и одобравања.

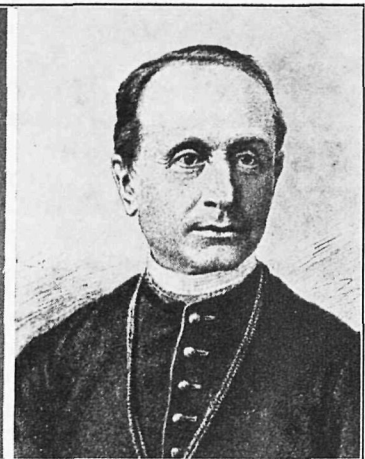
„... Знам ја, да ми како смо овде сакупљени, с веће стране наш језик добро не познајемо, и да се у целој домовини нашој личности обојега спола лако на прсте избројати даду, које у свом материјем језику добро говорити, читати и писати знаду, а шта је тому узрок него то, да га ми у јавном животу и у пословима нигде не употребљавамо, и с њим се само толико забављамо, као гиздави газда са својим плаћеним slugом... Ми свој језик чувамо још увек само за дружину и за наше кметове... Ми смо мало Латини, мало Немци, мало Талијани, мало Мађари и мало Славени, али укупно говорећи нисмо баш ништа!... Мртав језик латински и живи мађарски, то су наши тутори; живи нам се грози, мртви нас за грло држи, гуши нас и немоћне води и предаје живима у руке... Сада имамо још толико снаге да се супротставимо мртвоме, замало нећемо моћи надвладати живе, ако се чврсто не ставимо на своје ноге, то јест

ИВАН МАЖУРАНИЋ

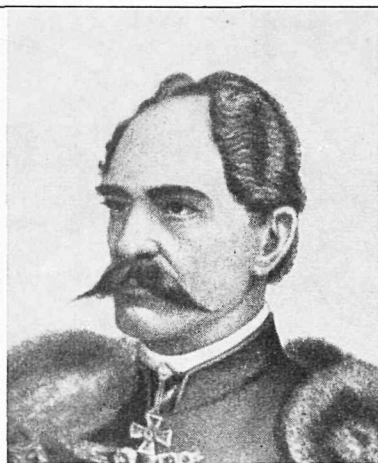
ЈАНКО ДРАШКОВИЋ

ФРАЊО РАЧКИ

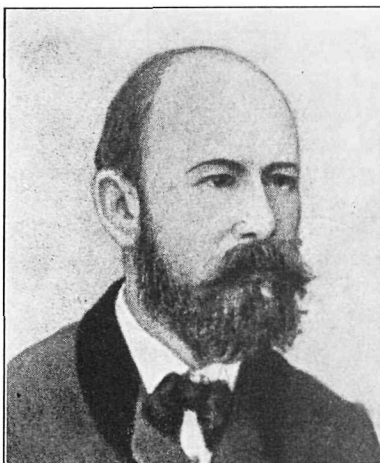
БОГОСЛАВ ШУЛЕК

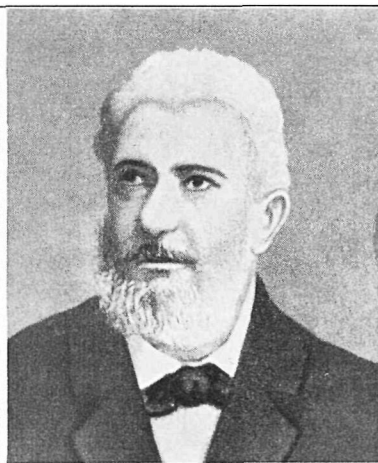
ИВАН КУКУШЕВИЋ

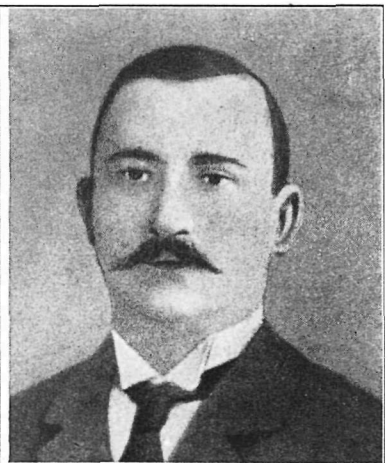
БАН ЈОСИП ШОКЧЕВИЋ

МАТЕЈА МРАЗОВИЋ

АНТЕ СТАРЧЕВИЋ

ФРАНО СУПИЛО

ако свој живи језик не утврдимо у до­мовини и не поставимо га владајућим...”

Заједнички сабор у Пожуну састао се 14 маја 1843, а отворио га је лично краљ Фердинанд V. Прве чарке са хрватским посланицима отпочеле су одмах приликом предаје пуномоћја, па је сабор до­нео закључак да се поново врати на пи­тање увођења мађарског језика као званичног у Хрватској. Мађарски посланици тражили су да Хрвати на заједничком сабору морају да говоре мађарским језиком и у оба дома донели закључак о томе, што је био повод да хрватски претставници напусте рад у сабору и потраже од жупанијских скупштина упутства о даљем своме држању. Током тога времена сабор је претресао и тужбу туропољског нижег племства ради догађаја око отварања сабора 22 априла 1843 у Загребу, а то је дало повод да се у сабору подигну безбројне оптужбе против илираца. При оптужбама илираца највише се истакао барон Левин Раух, познији бан Хрватске, тврдећи да ће он доказати „да Илири носе црвене опанке и црвене револуционарне капе зато, да се за случај буне између себе познају и не покољу”. Он ће доказати да су Илири „благосиљали туђу заставу и склопили заверу, ноћу, под ведрим небом и са голим сабљама”. Он ће дока­зати и много других ствари, као на при­мер да илирско „живео” припада ру­ском цару, а да са својом звездом и полумесецом иду за тим да се одвоје од Угарске. — За време тих дискусија које су биле дуготрајне, хрватски нун­цији нису присуствовали саборским сед­ницима у доњем дому, очекујући да им из Хрватске стигну потребне инструк­ције. Мађарски закључци ипак нису сту­пили на снагу, јер се за права Хрвата заузео краљ Фердинанд, опоменувши оба дома да „... имају на уму главна начела домовинских закона, то јест да се ваља држати досадањег обичаја све дотле, док се закон не уреди другојаче”, па према томе „посланицима (хрват­ским) оставите на вољу да мишљења своја могу изрицати буди латинским, буди мађарским језиком, оканивши се код тога што боље знате сваке силовитости”. После краљеве интервенције Хр­вати су се вратили у сабор и настави­ли рад.

Па ипак је мало користила ова интер­венција краљева, јер су Мађари у до­њем дому донели закључак да се кра-

љевско решење не прими на знање, и да сабор остаје при своме ранијем ре­шењу. Хрватске посланике који су се хтели опирати томе закључку па су по­чели да говоре латинским језиком, ма­ђарски посланици нису хтели уопште да саслушају. У бури која је настала хр­ватски посланици нису могли да дођу до речи, па су заједно са претседником сабора морали да напусте дворану. Пред енергичним држањем мађарских посла­ника попустио је напослетку и краљ Фердинанд, решивши да ће саборски је­зик од сада бити искључиво мађарски, но с тим да за следећих шест година Хрвати на сабор шаљу само такве људе који знају говорити мађарски језик, да би на сабору могли бити схваћени и да би и сами могли да прате рад сабора. Но догоди ли се да који посланик ипак не говори мађарским језиком, у року од шест година, даће му се могућност да говори латинским. Сем тога краљевим решењем било је одређено да се у хр­ватској академији и у свим гимназијама мађарски језик уведе као облигатан предмет.

Током ових борби илирци су непре­станом умножавали своје редове. Њима је тада било већ сасвим јасно да односи са Угарском не могу остати на тој бази и да се морају враћати на односе какви су били пре 1790. Да би се то постигло, требало је много националног рада, пропаганде и обавештавања, али покрај цензуре која је владала у Хрватској, то није било могуће. Но илирци су имали добрих веза у Београду одакле су, из тадашње „правителствене књигопечат­ње” штампани и растурани многи по­литички списи, брошуре и листови, а међу њима и брошура Богослава Шу­лека „Што намеравају Илири?” и мали лист „Бранислав” који су подупирали Иван Мажуранић, Амброз Враницани, гроф Јанко Драшковић и други. Тај лист имао је гесло „Не дајмо се, не бој­мо се” и наглашавао да илирцима циљ борбе није да се Хрвати одрекну краља, или да шире какве „карлистичке, ко­мунистичке и револуционарне” идеје, него да расправљају оно што је за хр­ватску домовину потребно. „... Ми смо Хрвати и Славонци, то желимо и веком да останемо, а што смо илирско име загрлили, учинисмо то ради слоге...” Крај таквог стања ствари једним декре­том из 1845 илирско име било је опет дозвољено, но само у литератури и као

ознака за јединствен књижевни језик и литературу, а сем тога дозвољено је да се уреди катедра за „илирски” језик и књижевност.

Хрватски сабор састао се 23 септембра 1845 у Загребу да саслуша извештај делегата са угарског сабора. Приликом тога заседања он је донео и неколико важних закључака, благодарећи чињеници да је саборска већина била у рукама илираца, или „народњака” како су се илирци такође називали. Сабор је отворио бан Халер говором, а 25 септембра он је прочитао краљевско решење на основу кога право гласа у хрватском сабору имају само бански позваници и претставници хрватских жупанија, градова и каптола, али не и сеоски племићи који су припадали мађарској странци. То мало племство морало је дакле напустити саборску дворану једном за увек, чиме је народњачка већина дошла у могућност да корисно ради на свим отвореним питањима.

Током овог заседања хрватски сабор се бавио и питањем свога преуређења, у заседању које је настављено 3 октобра. Донесена је одлука да се сабор састаје наизменично у Хрватској и Славонији, а да га сачињавају: сви католички и унијатски дијецезански бискупи и православни митрополит са епископима, чије се епископије налазе на територији Хрватске и Славније, те претставници свих каптола, велики жупани и њихови администратори, турополски комеш, претставници слободних градова, подбан, протонотар и присједници банских столова, претседници судова у Карловцу и на Ријечи, и један члан загребачке академије кога изабере професорски збор тајним гласањем. Даље је решено да поједине жупаније, поред двојице својих редовних чланова, имају да шаљу у сабор по петорицу „интелигената”. У случају ако би се у сабору повела расправа о муниципалним хрватским правима, за предложену промену треба да се добије три четвртине укупног броја гласова. На сабору ће се и даље расправљати латинским језиком, који остаје дипломатски језик Краљевина Хрватске и Славоније, али се може говорити и хрватским језиком, како ко хоће. Сваки члан сабора дужан је да присуствује саборским седницама, а онај ко то не буде чинио без дозволе самога сабора биће кажњен. Казниће се исто тако и онај члан са-

бора који се са саборске расправе удаљи пре закључка седнице. Посланици за сабор у Пожуну бираће се тајним гласањем, а исто тако и протонотар, апсолутном већином гласова. Напоследку је одлучено да се од сада води саборски дневник, јер су до тога времена само бележени закључци, а дневник треба да буде вођен на латинском и хрватском језику. Одређено је да карловачки митрополит седи са леве стране бана, а десна страна припадала је загребачком бискупу.

Завршивши рад на своме устројству, сабор је прешао на расправу предлога Петра Хорвата да краљ поврати Хрватској независну хрватску владу, која неће зависити од угарског намесничког већа. За тај предлог изјаснила се велика већина чланова сабора и он је био примљен. Даље су донесени закључци да се краљ замоли да загребачку академију подигне на степен универзитета, да се обнови молба за оснивање ученог друштва, да професор историје на загребачкој академији предаје и повест Хрвата пре здружења са Угарском, да се у средње школе уведу хрватске књиге и да се загребачка бискупија подигне на степен надбискупије. Рад овог значајног сабора завршен је 14 октобра 1845, а мало по томе бан Халер био је по својој молби смењен док је за „банске части намесника” био именован бискуп Хаулик, пријатељ илираца.

Последњи сабор сталеза и редова Хрватске и Славоније састао се 18 октобра 1847 у Загребу, а отворио га је намесник банске части бискуп Хаулик. Заседање овога сабора прошло је у знаку тријумфа илирских идеја. Сабор је најпре извршио избор посланика за заједнички сабор у Пожуну, а иза тога је расправљао предлог Људевита Бедековића да се народни језик „узвиси на ону част, вредност и ваљаност, коју је код нас до сада уживао латински језик”. Једним снажним говором Кукуљевић је образложио овај предлог тврдећи да Хрвати, ако хоће да се спасу од пропадања, морају свој језик увести у јавни живот што пре. Предлогу се придружила огромна већина чланова сабора, на основу чега је претседавајући бискуп Хаулик мотивисао предлог да је „сталеза и редова једнодушна жеља да се народни језик у све послове uvede”, но с тим да се уместо израза „*lingua croatico-sclavonica*” каже се у законском

тексту „*lingua nationalis horum regnum*” која је измена једногласно прихваћена. По изгласавању предлога настало је огромно одушевљење у дворани и галеријама, одакле су госпође бацале цвеће на чланове сабора, певајући пригодну песму састављену у част чланова сабора.

„... Јер сте у јавност језик наш увели,
На обзору неба славенскога,
Вјек ће имена славна ваша сјати
Вјек ће народ вас се спомињати...”

Још је сабор закључио да се у све гимназије уведу катедре хрватског језика, а да се сав историјски материјал сабере у један „*Codex diplomaticus*” чије је уређење поверено Ивану Кукуљевићу-Сакцинском, да се краљ замоли да за бана у Хрватској наменује кога члана царске куће, а ако то није могуће да се за бана постави човек „који је вешт народном језику”. У инструкцијама које су дате делегатима за заједнички сабор у Пожуну провејава једна сасвим другојача нота: делегати се имају свим средствима опирати мађарским навалама и нипошто неће дозволити одредбу о увођењу мађарског језика као наставног у средње школе. Противно томе, они ће настојати да се то право даде хрватском језику као народном језику тих крајева, а у доказ љубави братске према угарској браћи служиће се хрватски посланици на угарском сабору већ сада мађарским језиком. Делегати су даље имали да траже да се Далмација припоји Хрватској. Доневши одлуку о званичности хрватског језика на територији Хрватске и Славоније, сабор је могао бити предусретљив према „угарској браћи”, бар у томе што би његова три званична посланика на заједничком сабору говорила мађарски... Но Мађари су на Пожунском сабору 1847 отишли и сувише далеко: главну реч водио је тада Лајош Кошут, у чијим је концепцијама била Мађарска „од Карпата до Јадрана”, са једним политичким народом — мађарским, и са једним језиком — мађарским.

1848 букнула је „Мађарска буна” а у вези с њом наступили су многи важни догађаји који су у политичком животу Хрватске играли велику улогу. У тим догађајима нестало је феудалног хрватског сабора сталежа и редова, да га замени Сабор Краљевина Хрватске и Славоније, заснован на демократском и претставничком принципу, чиме је ударена основа модернизације Хрватске.

САБОР КРАЉЕВИНА ХРВАТСКЕ И СЛАВОНИЈЕ У РЕВОЛУЦИОНАРНОЈ 1848 ГОДИНИ

(1848—1849)

Фебруарска револуција у Паризу била је сигнал за покрет народа Европе који су још увек стењали под феудалним поретком. Револуционарни покрети почели су на све стране, а од њих није могла бити поштеђена ни Аустро-Угарска, упркос свих мера које је предузимала реакционарна влада кнеза Метерниха. Најпре је планула револуција у Бечу, а затим у Прагу и Пешти. Метерних је морао да напусти Беч, а цар и краљ Фердинанд морао је да врати на снагу ранији устав, даде слободу штампе и обећа нове уставне реформе, — све, разуме се, у духу уставних слобода. Под таквим околностима прилике у Хрватској кренуле су убрзаним током. На чело слободоумног покрета стао је Иван Кукуљевић-Сакцински, искрено помаган од свих присталица Народне странке, а за бана Хрватске био је именован барон Јосип Јелачић који је и пре тога времена био у Хрватској познат као добар патриота и човек који је народне тежње искрено помагао.

По позиву Ивана Кукуљевића и А. Вранициани у Загребу се 25 марта 1848 састала велика народна скупштина на којој је учествовала сва хрватска интелектуална елита. На тој скупштини предложено је да се од краља тражи да се за хрватског бана постави барон Јелачић, али је Јелачићево постављење већ било извршено. Сем тога скупштина је одлучила да од краља тражи уједињење свих хрватских земаља, одговорну хрватску владу, сталан хрватски сабор по демократском и претставничком схватању, укидање кметства и увођење хрватског језика у администрацију, цркву и школу. Одлучено је сем тога да једна велика депутација од 100 најодабранијих Хрвата крене у Беч да краљу поднесе захтеве Хрвата. Та депутација одиста се упутила у Беч где су се у исто време налазили и претставници Чеха и Пољака који су дошли у Беч са скоро истоветним циљевима. Краљ је примио депутацију и обећао да ће испунити све захтеве Хрвата, но под условом да ти захтеви буду изражени уставним путем, тј. преко законито изабраног Хрватског сабора.

Док се депутација бавила у Бечу, бан Јелачић проводио је корените реформе у Хрватској. Појединим жупанијама он је издао налог да заповести примају директно од њега као бана, а да све захтеве који им се упућују с других страна, тј. из Угарске, остављају без одговора и извршења. По тој Јелачићевој наредби жупанијама је било стварно забрањено да примају налоге министарства из Пеште, а те наредбе биле су редовно писане мађарским језиком. Ова Јелачићева наредба примењивана је све до састанка Хрватског сабора који је једино био надлежан да доноси нове одлуке. Другом приликом Јелачић је подвукао да Хрвати желе да се будући односи са Мађарском регулишу у духу слободе, самосталности и једнакости, и то „онако како достоји једном слободном и јуначком народу”. И један проглас упутио је Јелачић народу, а у њему наглашава да ће дело народног препорода бити изведено „законитим и уставним путем”, дакле путем устава и Сабора. „С тога ће бити главна моја брига”, обзнанио је бан Јелачић народу, „да се што прије сазове народни сабор па да буде на темељу народног заступања састављен онако, да се по њему и кроз њега узмогне појавити права воља свега народа без разлике сталежа”. Јелачић је дакле отворено наговештавао нове дане који ће дотадашњи сабор сталежа и редова заменити демократским народним претставништвом, на коме ће народ непосредно бити заступан и моћи да изражава своје жеље и потребе.

По старом хрватском обичају бан Јелачић требао је да буде инсталиран на свечан начин. Како се загребачки бискуп Хаулик који је требао да изврши верски део те инсталације налазио изван Хрватске, свечани чин инсталације извршио је патријарх српски Рајачић чиме је на најсјајнији начин манифестована идеална слога Хрвата и Срба. Рајачић је позвао бана Јелачића да смело брани „опште наше право, слатку слободу народа, милу нашу народност, част и славу троједине краљевине”. И Јелачић је са своје стране изговорио значајну беседу, у којој се дотакао и будућих односа са Мађарима. Ако Мађари и даље остану при томе и не признају Хрватима она права која сами за себе траже, онда нека знају „... да смо ми приправни, макар и мачем у руци, доказати како је прошло време да један

народ господује над другим”. Убрзо после тога Хрвати и Мађари ће заиста укрстити мачеве, но у часу кад се то догодило Хрвати нису могли веровати да ће Беч, као и увек, бити незахвалан и нелојалан.

Бан Јелачић расписао је изборе за Сабор и они су мало пре тога били извршени по свим жупанијама у Хрватској и Славонији. Изборни резултат био је такав да су у Сабор ушли све сами народни људи, илирци и чланови Народне странке, који су били веома одушевљени за народну ствар. На врло свечан начин Сабор је отворен 5 јуна 1848. Дискусија је вођена на народном језику, а тим језиком доношени су и закључци саборски. Током заседања Сабор је донео 35 законских чланака, који су предложени краљу на потврду.

Сви законски чланци донесени на овоме саборском заседању носе чисто реформни и националистички карактер. Сабор је пре свега одлучио да се укине постојећи кметски однос, и заведе опште плаћање пореза. Што се тиче односа према Аустрији и Угарској, Сабор је нашао да ће бити најбоље ако се Аустрија организује на федеративној основи као што је уређена Швајцарска. Свака од неколико федеративних држава треба да има свој сабор, изабран по демократским принципима, и своју одговорну владу, а у Бечу би био заједнички централни парламенат у који би свака савезна држава слала своје изасланике. У Хрватској банска власт има се обновити „од Драве до Мора”, а бан треба да буде главни заповедник над читавом војском ових крајева. Далмација и Војна Крајина морају да буду припојене Хрватској и оне треба да сачињавају једну краљевину која ће са Српском Војводином и осталим словенским покрајинама „ступити у ближи савез”. Сабор је упутио и један проглас на браћу Далматинце, а за изграђивање основа будућег устројства и одношаја према Аустрији и Угарској изабрао је нарочити одбор у који су ушли претставници Хрвата и Срба. Тај одбор у исто време служио је и као саборски верификациони одбор, јер му је било поверено да испитује и пуномоћства свих народних заступника.

Потребно је истаћи да је бан Јелачић овај Сабор сазвао противно вољи краља који се налазио у Инсбруку, куда је био позван и бан Јелачић. Хрватско банско веће спречило је одлазак бана Јелачи-

ћа из Хрватске. Сабору су сем изабраних народних заступника присуствовали и вирилисти који су на Сабор позвани специјалним банским писмом, а на основу позива банског већа присуствовали су му и изасланици српски, словеначки и чешки. У току месеца јуна и јула Сабор је донео одлуку да се хрватска војска задржи код куће и не шаље нигде на страну, и изгласао један законски чланак о предупредивању лажних гласова који су се били пронели као да католичкој цркви прети некаква опасност. Сабор је упутио и један апел на „све аустријско-словенске гране”. Једним специјалним законом бану је дата неограничена власт а неколико дана доцније Сабор је донео одлуку „о преузимању свих дјела у заједници са Војводином Српском” Сабор се сем тога бавио и питањима унутрашње управе. Тако је донео одлуке о сношењу општинских терета, о дрварењу, паши и жиговини. Последњим, 35 законским чланком, Сабор је донео одлуку о распуштању Сабора, а 9 јула 1848 он се разишао, одржавши свега 21 пленарну седницу.

Међутим се на престолу догодила велика промена: цара и краља Фердинанда заменио је Франц Јосиф I. Захтеви Мађара постали су за то време све неприхватљивији, па је бану Јелачићу већ током августа 1848 било јасно да се са Мађарском мора ратовати. 7 септембра Јелачић је издао проглас којим навештава рат угарском министарству, а пре свога одласка на бојно поље он је основао банску владу која је имала 5 чланова (правда, унутрашња управа, вера и настава, ратни послови и финансије, и трговински отсек). Нови цар Франц Јосиф I, ступајући на престо, обећао је уставно владање, и он је један део закључака Хрватског сабора и потврдио, али тек после савладане мађарске буне, 7 марта 1850. То је, разуме се, извршено с планом, јер је краљ спремао Хрватској нова изненађења која ће уништити најбитније одлуке Хрватског сабора из знамените 1848.

10

ОКТРОИСАНИ УСТАВ ИЗ 1849
И БАХОВ АПСОЛУТИЗАМ
(1849—1860)

Велико изненађење за народе Аустрије донео је царски патент од 4 марта 1849: Франц Јосиф I дао је октроисан

устав, на основу кога је законодавну власт у свим земљама монархије вршио цар, заједно са државним и земаљским саборима. По одребама тога октроисаног устава аустријска монархија је нераздељива и нераздружива, а састоји се из круновина које су међусобно једна од друге независне, али све заједно чине једну целину. Устав је предвиђао да ће Хрватска и Славонија заједно са Ријеком и Приморјем задржати своје посебне уредбе у потпуној независности од Угарске. На Хрватском сабору расправљаће далматински посланици о условима здружења Далмације са Хрватском. Војна Крајина постала је засебна јединица а Српска Војводина одваја се од Мађарске и са додатком једног дела Срема чини засебну област.

Хрватско банско веће није хтело ни да прогласи овај октроисани устав, јер су у Хрватској били против њега сви знатнији људи, па је то стварно учињено тек после слома мађарске револуције, после кога времена се тај устав имао сматрати као темељни закон. Нарочиту опозицију овоме октроисаном уставу чинили су народњаци, којима је предњачио Иван Кукуљевић који је тада писао бану Јелачићу: „Ако би наш народ примио данас незаконитим путем макар и користан по себе патент, или рескрипт, тко му стоји добар да сјутра неће истим начином и некорисну и најопаснију за себе наредбу примити морати.”... „Ако примимо октроисани устав”, писао је даље Иван Кукуљевић, „одрекли смо се политичке силе нашег сабора, босанске власти, савеза са Крајином, непосредног уплива на Босну и Србију, тежње за уједињењем са Далмацијом, Истром и Крањском”.

Обећање да ће сазвати Хрватски сабор Франц Јосиф није одржао. Ипак за то бан Јелачић је успео да спроведе неколико важнијих народних захтева и потреба, нарочито у судству, школству и администрацији. Међу те значајне успехе Јелачићеве треба узети и то што је 18 новембра 1849, за босанско-сремског (ђаковачког) бискупа, био постављен Јосип Јурај Штросмајер, тада млади директор бечког *Augustineuma*, коме је било тек 34 године и који ће у животу хрватског и српског народа узорати једну од најлепших бразда.

31 децембра 1851, једним царевим патентом, укинут је био и тај октроисани устав који стварно нигде није био до краја спроведен у живот. Наступила је

ера строгог апсолутизма, чији је носи-лац био Александар Бах. Политички жи-вот Хрватске који је почео да буја услед рада препородитеља, илираца и народ-њака, ушао је у еру круте апсолути-стичке стеге, која је трајала пуних де-сетак година. За то време Хрватска је била изложена германизацији; Хрватски сабор није се уопште састајао; све на-редбе стизале су директно из Беча, и оне су се морале безусловно изврши-вати. Све оне невоље које су постигле Мађарску после угушене револуције, можда и у јачој мери, постигле су и Хр-ватску која је спасавала царску круну управо у најкритичнијим тренутцима када је био у питању и сам њен опстанак.

За време Бахове апсолутистичке вла-де Аустрија је имала да издржи неко-лико тешких ратова. Њена се ситуација погоршала током Кримског рата, у коме је Аустрија изгубила потпору Русије која јој је такође помогла да савлада мађарску буну. Ослобођење и уједиње-ње Италије које се такође догодило у време ове апсолутистичке владавине удаљило је Аустрију и од Француске, а у рату који је тада вођен Аустрија је изгубила Ломбардију и нагомилала огромне дугове. Тај пораз запечатио је судбину апсолутизма, а на место Алек-сандра Баха дошао је гроф А. Голу-ховски.

20 октобра 1860 враћен је на снагу устав („октобарска диплома“), али је већ пре тога у Хрватској ситуација била по-бољшана. Бан Шокчевић који је на дуж-ности заменио популарног бана Јела-чића, укинуо је у школи и администра-цији немачки језик, па се опет почело писати народним језиком. На Државном (доцније Царевинском) већу, које је одржано крајем маја 1860, Хрвате су за-ступали Амброз Враницани и Јосип Ју-рај Штросмајер, који се већ тада почео истицати својим енергичним држањем. Штросмајер је на Државном већу тра-жио да се хрватском језику врати оду-зето право, са геслом: „једнаке дужно-сти, једнаки терети, једнака права“. Штросмајер се сем тога свом снагом за-узимао за федералистичко уређење Ау-стрије као и за потребу да се Далмација присаједини Хрватској.

Политички и културни живот у Хр-ватској почео се брже развијати поново тек када је у Загребу покренут политич-ки лист „Позор“ око кога се окупила одмах сва напредна хрватска интелиген-

ција. Од старијих народних првака у томе листу радили су Богослав Шулек и Иван Кукуљевић, а од млађих Перковац, Фрањо Рачки, Деренчин, Иван Мразо-вић, Јован Мишкатовић и други. Штрос-мајер је стварно већ тада стајао на челу ове напредне народне групе, која ће у културном и политичком животу Хрвата оставити неизбрисив траг.

Октобарска диплома била је у фебру-ару 1861 замењена т. зв. „фебруарским патентом“ на основу кога је Хрватски сабор био позван на заседање за 2 април 1861, а Хрвати више нису били дужни да своје делегате шаљу на заједнички сабор. Пре састанка Сабора били су у земљи спроведени избори на демократ-ској основи, на основу изборног реда који је донесен 1848, па су за народне посланике на Сабору изабрани најваж-нији тадашњи народни прваци. Изборна борба водила се углавном између две странке, народне и мађаронске (униони-стичке), а на Сабор су дошла и два на-родна посланика из Далмације Медо Пуцић и песник Лука Ботић, први пут после неколико стотина година, но само на тај начин што су били изабрани за посланике у хрватским крајевима.

Саборско заседање почето је тек 15 априла, а настављено је у току месеца маја, јуна и јула. Само у дебати која је трајала од 17 јуна до 23 јула говорило је 106 народних заступника и то искљу-чиво о односима са Мађарском, који су били главни предмет расправљања. Са-бор је одбио да прими и октобарску ди-плому и фебруарски патент, а своја гле-дишта изложио је краљу у саборској адреси. У току дискусије о односима са Угарском оцртала су се углавном два схватања, а била су поднесена три пред-лога. Прво схватање било је схватање илираца, дакле Народне странке, које је формулисао Иван Мажуранић. Он је сматрао да је Хрватска 1848 не само фактично него и правно прекинула сва-ку везу са Угарском, што не значи да је правно и фактички отцепљена и од за-једничке круне са Краљевином Угарском. Стога Хрвати и сада стоје у савезу са Угарском, но само у погледу круне и крунисања. Троједина краљевина ипак је спремна ступити са Краљевином Угарском у ближи државноправни савез, чим од стране Краљевине Угарске буде безусловно и у ваљаној форми призната независност и самосталност троједине краљевине и њен реални и виртуални оп-

сег. Други предлог заступали су мађари, у заједници са остатком неколико старих аристократа, и он се готово потпуно слаже са предлогом Народне странке, само с разликом што се Угарској не постављају уопште никакви услови. Трећи предлог потицао је од Еугена Кватерника и др. Анте Старчевића, и у њему се већ назиру основне мисли будуће Хрватске странке права. Тим се предлогом тражи да се Хрватској путем директних преговора са владом прибави пуна самосталност. Државно-правним савезом са Угарском, сматрао је Кватерник, ојачала би само мађарска слобода и устав, а хрватски народ изгубио би своју слободу. Хрватска не мора потпасти под Беч, ако се не изјасни за савез са Угарском. Треба се дакле упустити у разговоре с краљем, јер ће нас у своме загрљају угушити и Немци и Мађари. За овај предлог изјаснили су се и некоји чланови Народне странке, али су били уверени да се он неће моћи спровести. Анте Старчевић изјављивао је да он не верује ни Аустрији ни Угарској, а најмање бечкој влади. Тристагодишњи живот Хрвата под Хабсбурговцима доказује да бечке владе не могу променити свој карактер. Хрватску ће државу створити „Бог и Хрвати“.

Победио је предлог Народне странке, за који је гласало 120 чланова Сабора, и он је био предложен краљу на санкцију. Тај по реду 42 саборски закључак из 1861 за дуги низ година биће основа хрватске политике, нарочито у погледу односа Хрватске према Угарској. Њиме је донекле формулисан државно-правни положај Далмације, Хрватске и Славоније па се може сматрати и претечом доцније направљене хрватско-угарске нагодбе. При завршетку тих већања, Сабор је добио позив од Угарског сабора којим се 28 хрватских магната позивају на Угарски сабор у Будим. Одлуком Сабора тај позив био је враћен, а Сабор је изгласао предлог Еугена Кватерника да се прогласи издајицом домовине сваки онај ко би, без дозволе Хрватског сабора, отишао да суделује у раду страног законодавног тела. Такав издајица требао је да буде кажњен од једне до пет година затвора.

Током овога заседања донесено је још неколико важних одлука. На предлог Штросмајеров Сабор је донео законску основу о устројству југословенског свеучилишта и о трошковима по-

ребним за његово издржавање. Сем тога Сабор је узео под своју заштиту Југословенску академију за чије оснивање Штросмајер мало пре тога времена даровао 50 хиљада форинти. Донесене су одлуке о организацији жупанија, градова, сеоских општина, те закони о средњим и основним школама, установљена правила и организација Народног музеја у Загребу. Сабор је под своју заштиту узео и „Југословенско позориште“. Посебним законским чланком народни језик уведен је као службени језик на територији целе Хрватске и Славоније. Како је, у току овога заседања Сабора, Хрватској био припојен и један део Срема, извршени су накнадни избори у тим крајевима који су за заступнике у Сабор послали већином Србе. Слога између посланика Хрвата и Срба била је управо идеална, а Сабор је 10 августа исте године донео закључак да се народни језик зове „југословенски језик“, док је сваком остављено на вољу хоће ли се у преписци са државним органима служити латиницом или ћирилицом. Уз све те закључке донесен је и један којим се каже „да Хрватска не признаје никаквих заједничких односа са Аустријом“.

Током септембра 1861 Хрватски сабор адресом је обавестио краља Франца Јосифа о својим закључцима. Уместо да све закључке одмах потврди, краљ је потврдио само чл. 42 који говори о односу према Угарској, а Сабор је 8 новембра распустио, јер се у Бечу очекивало да ће се Хрватска прва изјаснити за централни парламенат у Бечу. Цар је затим предузео да, упркос хрватских тежњи, заведе централистички систем, а сем тога настојања његове владе ишла су за тим да две хрватске постојеће политичке странке подвоји тако да међу њима направи и једну трећу, која ће бити више наклоњена интересима Беча. Убрзо је створена и та трећа, аустрофилска странка, јер се нашло довољно политичара који су се плашили да ће Хрватска, стојећи између Аустрије и Угарске, подлећи једној или другој. Ако се Мађари погоне са Аустријом сами, резоновали су ти политичари, онда ће судбина Хрватске бити решена без учешћа Хрвата. Требало је, дакле, покушати да се питања реше директно са Бечом, у наслону на аустријску политику, а као услов за једну такву сарадњу могло се тражити да се испуне бар најглавније тежње Хр-

вата, т.ј. сједињење Војне Крајине и Далмације са Хрватском. Главни претставници те нове политике и те нове политичке странке која се назвала Самостална странка били су Иван Мажурањић, Иван Кукуљевић, др. Јован Суботић, загребачки надбискуп Хаулик и други хрватски и српски прваци. Народна странка, којој су ти прваци до тога времена припадали, остала је и даље најјача странка са Штросмајером на челу, иако се њиховим иступом подвојила. Она је остала на свом дотадашњем програму, а на своје програму остала је и Унионистичка странка. Напослетку против тих тежња отсудно су били и Кватерник и Старчевић, „праваши”, на основу чије ће се идеологије доцније и формирати Хрватска странка права.

„Позор” је био центар ове борбе против тежња Беча. Његов уредник био је Перковац, а борба се развијала тако жестоко да је „Позор” био обустављен, док је његов уредник Перковац осуђен на дужи затвор. Кватерник, Старчевић и други угледни Хрвати били су такође похапшени. Централистички курс који је био заведен у Хрватској био је веома строг и крут, Хрватски сабор за то време није се никако састајао.

Самостална странка која је створена највише стога да би се могле извести намере Беча развијала се под окриљем власти, па се у Бечу већ помишљало на то да се у Хрватској и Славонији изврше избори и сазове Сабор коме би се ставило у дужност да донесе одлуке које су жељене у Бечу. Да се пак то постигне требало је преудесити постојећи изборни ред тако да победу на изборима однесе Самостална странка.

У јануару 1865, под претседништвом бана Шокчевића, одржана је једна конференција која је претресала питање промене изборног реда којој нису присуствовали претставници других странака. Предложен краљу на потврду, тај нови изборни ред био је примљен, па су у току месеца јуна извршени избори који су били врло жучни. Народна и Унионистичка странка направиле су изборну коалицију и на изборима однеле две трећине док је фаворизирана Самостална странка добила свега једну трећину мандата. Овај изборни пораз Самосталне странке значио је у исто време и пораз политике Беча, којој су се одупирали и Чеси и Мађари тако да је

бечка влада морала дати оставку, а царевим манифестом уништене су све раније одлуке и закони који су тежили за централизацијом, са мотивацијом „...јер се велики део царевине устеже од заједничког законодавног пословања.” Манифест каже даље да је краљ одлучио „...стати на пут споразума са законитим заступницима источних земаља царевине”, а под тим источним земљама подразумевале су се Хрватска и Угарска.

Новоизабрани Хрватски сабор састао се тек 12 новембра 1865, са задатком да „већа о заједничким пословима монархије.” У фебруару 1866 Сабор је краљу упутио адресу у којој се истиче да су Хрвати спремни радити на томе „... да се сачува и учврсти јединство монархије, основано на прагматичкој санкцији и на историјском развоју државне везе различитих краљевина и земаља”. Уставна права, сматра Сабор, уживају сада све краљевине, па стога постоји могућност да се заједнички послови монархије заједнички решавају. Хрватски сабор ће ова питања моћи најповољније решавати у заједници са краљевином Угарском, али и на ту заједницу пристаће Сабор само онда ако Угарски сабор на ову изјаву Хрватског сабора изјави „да је уређење државно-правног односа међу троједином краљевином и краљевином Угарском остављено узajамном и слободном споразуму између оба сабора као два једнака и равноправна фактора”. Хрватски сабор је хтео да исклучи мађарску мајоризацију и прегласавање јер би Хрвати, у томе случају, били у мањини према Мађарима. Сабор је сем тога тражио присаједињење Далмације и Војне Крајине. Краљ је на ову адресу одговорио да се питање присаједињења Далмације не може решити пре него што се реши питање односа Хрватске и Угарске, а што се тиче Војне Крајине она, иако краљ признаје да чини „целовити и саставни део” Хрватске, не може бити присаједињена с обзиром на обрмбену снагу целокупне монархије. Хрватски сабор био је веома незадовољан овим краљевим одговором, па је краљу у марту 1866 послао нову адресу са истим захтевима, али је и то тражење било одбијено.

У току овога саборског заседања била је изабрана тзв. регниколарна депутација од 12 чланова Хрватског сабора која је, са истим толиким бројем прет-

ЈОСИП ЈУРАЈ ШТРОСМАЈЕР

ставника Мађарског сабора, имала да води преговоре о уређењу односа између Хрватске и Угарске. Хрватски сабор је изабрао регниколарну депутацију без обзира на то што Угарски сабор још није био дао изјаву да пристаје на горе постављене услове. Међу дванаесторицом ових чланова било је изабрано седам чланова Народне странке, а међу њима Јосип Јурај Штросмајер, Франьо Рачки и Иван Мразовић, четири члана Самосталне странке и један униониста. Претседник депутације био је сам Штросмајер, и она је са члановима мађарске регниколарне депутације већала у Пешти пуна два месеца. Споразум, уз све напоре, није могао бити постигнут, јер су Мађари хотимично затезали преговоре очекујући нове заплете и, нарочито, рат који је требао да наступи између Аустрије и Пруске. Биће од интереса да се овде наведу најважнија супротна гледишта по којима споразум између претставника Хрвата и претставника Мађара није тада могао бити постигнут.

Депутације су се разилазиле у два основна питања. Хрватски претставници, позивајући се на 42 законски чланак из 1861, тврдили су да је 1848 правно престао да постоји савез између Хрватске и Угарске, док су Мађари истицали да је та веза била прекинута само *de facto*, али не и *de iure*. Хрвати су тврдили да је Хрватска увек имала своје засебно законодавство за унутрашње послове, док су Мађари стајали на гледишту да је Хрватска имала само неко статутарно право. Хрвати су тражили признање целовитости Хрватске, што Мађари нису хтели ни да чују, па нису пристајали ни да се Међумурје припоји Хрватској, а за Ријеку су тражили да буде присаједињена Мађарској. Хрвати су тражили за троједину Краљевину Хрватску, Славонију и Далмацију потпуну аутономију, а Мађари су сматрали да је могу примити само у случају ако је то последња реч Хрватске, без чијег испуњења не би Хрватска хтела да буде у савезу са Мађарском. Хрвати су истицали потребу да се према Аустрији иступа заједнички, на основу претходног споразума Хрвата и Мађара, а Мађари су се изговарали да само заједнички сабор угарских земаља у Пешти може установити који су и какви заједнички послови са Аустријом. Они су сматрали да је Краљ стога и сазвао Хрватски сабор да се побрине о начину како ће бити

заступан на Мађарском сабору. Остаје, дакле, једина могућност да Хрвати пошаљу своје посланике на Угарски сабор, на коме би имали право гласа као и остали мађарски посланици, а не као што је бивало у ранија времена да нунцији предају колективан глас у име целог Хрватског сабора. Регниколарна депутација разишла се после тога без икаква успеха, а Штросмајер није крио своје уверење да Мађари не желе Хрвате покрај себе имати као равноправан народ, већ су желели да их опет подложе себи и својим интересима.

По томе су наступили нови ратови са Пруском и Италијом, па је Аустрија изгубила рат са Пруском. Кад је склопљен мир Аустрија није била више ни господар у деловима Немачке које је држала, па се повукла из Немачког савеза, а морала је напустити и Италију, јер се тамо извршио и последњи чин италијанског уједињења. Пораз у рату који је био потпуно изгубљен значао је у исто време и пораз аустријских централистичких тежња: Аустрија је морала да се ослања на своје још подложне народе чије је тежње бар делимично морала да задовољи.

Франц Јосиф морао је да попусти. Он је нашао да је најзгодније ако се, најпре, Аустрија споразуме са Угарском, којој је одмах било обећано да ће добити одговорно министарство и свој стари устав с тим да се промене закони који су донесени 1848, који су стварно још били на снази. Краљ је даље нудио да заједнички послови од сада буду само војска, царине, монополи и непосредни порези. Мађари су могли да приме ове услове и да на основу њих направе споразум, па је Угарски сабор био одмах сазван да о њима расправља.

Хрватски сабор састао се истога дана када и мађарски, 19 новембра 1866. Сабор је том приликом израдио три предлога. Првим предлогом Сабор је стао на гледиште да је став Хрватске према Угарској исти какав је 42 законским чланком формулисан 1861. Други саборски предлог каже да „ троједина краљевина нема ни права, ни дужности, ни законитог начина, да ступи у Сабор краљевине Угарске”. Трећим предлогом сабор закључује да се однос према Аустрији реши посебним споразумом Хрватског сабора са самим краљем, „по примеру наших отаца”. Сабор је био уверен да са Угарском неће моћи склопити равноправан савез, што се уоста-

лом могло видети и из преговора који су, пре тога, вођени у регниколарној депутацији којој је на челу био Штросмајер.

Једна саборска депутација отишла је у Беч да краљу поднесе предлоге Хрватског сабора, а на челу депутације био је опет бискуп Штросмајер. Депутација је предала адресу, али хрватски предлози нису били усвојени јер је пре тога већ био направљен споразум између Аустрије и Угарске, па је Франц Јосиф одбио хрватско позивање на прагматичку санкцију и у своме одговору упућивао Хрватски сабор на учешће и рад у Угарском сабору. Претставници хрватског сабора били су после тога позвани да на свечаностима крунисања Франца Јосифа за краља Угарске и Хрватске учествују заједно са Угарским сабором, што је Хрватски сабор одбио, тако да је крунисање стварно извршено без учешћа хрватских заступника и хрватског племства. Та одлука Хрватског сабора донесена је скоро једногласно, а енергично су је подупирали и посланици Срби који су били чланови Сабора. Слога између Срба и Хрвата била је идеална тако да је, кад су посланици из Срема поднели предлог да се Сабор изјасни о равноправности Хрвата и Срба, Хрватски сабор донео једногласан закључак да „Сабор троједине краљевине свечано изјављује да троједина краљевина признаје српски народ, који у њој станује, као народ истоветан и равноправан са хрватским народом.” Тежње Хрвата помагали су и Срби у Угарском сабору, а нарочито Светозар Милетић, вођа Срба из јужне Угарске који је у саборским расправама доказивао да између Хрватске и Угарске постоји само персонална унија и да је Хрватска равнаправна са Угарском. Сем тога Милетић је бранио и хрватско право на град Ријеку па је својим енергичним ставом навукао на себе гнев Мађара.

Такво расположење није се допадало Францу Јосифу, па је Сабор био 25 маја 1867 распуштен. Но пре тога преговори који су вођени између Аустрије и Угарске били су завршени створеним „нагодбеним законом” (дуализам), којом приликом су сва питања решавана без учешћа Хрватског сабора. У Хрватској је, међутим, поново заведен строг режим, који се није уздржавао ни од насиља. На места жупана влада је постављала све саме чланове Унионистичке странке, а они су и у жупанијама били претстав-

ници обновљене реакције. Бан Шокчевић морао је да поднесе оставку. На његово место постављен је за бана Левин Раух са задатком да оствари нагодбу Хрватске са Угарском. Раух је, пре свега, почео да прогони национално чиновништво и да гуши штампу и јавну реч. „Позор” је био обустављен, а Раух се спремао да изврши нове изборе за Хрватски сабор.

Раух је тежио да на изборима добије једну унионистичку, мађаронску већину, која ће примити сваку нагодбу са Угарском. Да би то постигао он је морао да мења изборни ред, па је њиме повећан број вирилних чланова које је влада именовала. Нови избори спроведени су током новембра и децембра 1867, и на њима је Народна странка добила једва 14 мандата. Сабор се састао 8 јануара 1868. У име опозиције др. Јован Суботић дао је изјаву, да опозиција напушта рад у Сабору и да протестује унапред против свих закључака тога незаконито састављеног Сабора. Др. Суботић је, у исто време, протествовао ради подређења троједине краљевине Угарској, па је целокупна опозиција напустила рад у Сабору. Уз све то унионистичка већина наставила је рад. Она је 30 јануара 1868 изабрала 12 чланова за регниколарну депутацију која је са истим толиким бројем чланова Угарског сабора расправљала о хрватско-мађарском савезу и до краја јула 1868 направила хрватско-угарску државно-правну нагодбу.

ХРВАТСКИ САБОР ПОД НАГОДБОМ (1868—1918)

Хрватско-угарска нагодба која је претресана у регниколарној депутацији у Пешти током првих месеци 1868, имала је за циљ да нормира хрватско-угарски државноправни однос на бази која би била задовољавајућа за обадве стране. Међутим, било је врло тешко задовољити с једне стране оправдане тежње Хрвата за што већом самосталношћу, с друге стране угарске тежње да било и на посредан начин подјарме Хрватску. Иако су Мађари, чланови регниколарне депутације, имали да воде преговоре са дванаест претставника Унионистичке странке, који су названи и „мађаронима” ради свога благонаклоног става према Мађарској и ради своје мађарофилске политике, дискусија се протезала месецима, јер ни унионисти нису

смели да приме на себе сву одговорност пред народом. Некоја спорна питања уопште нису била додиривана, или су само делимично решена, или је пак у тексту нагодбе регистровано само толико да се по томе питању није могао постигнути споразум те је доношење дефинитивне одлуке остављено — краљу.

Напослетку је крајем јула 1868 и дефинитивни текст нагодбе био готов. У њој се, на првом месту, истиче да је склапају, као равноправни фактори, краљевина Угарска с Ердељом с једне и Краљевине Хрватска и Славонија с друге стране. Нагодба утврђује становиште прагматичке санкције из 1723, склопљене између Угарске и Хабсбуршке куће, по којој су земље круне Св. Стјепана нераздруживе. Према осталим државама које се налазе под влашћу хабсбуршке династије, као и према осталим државама које су ван тога оквира, Угарска и Хрватска чине једну државну заједницу. Хрватска признаје угарско-аустријску нагодбу која је направљена 1867 године али с оградом да се слични темељни закони у будуће не могу правити без учешћа Хрватске, Славоније и Далмације. Хрватска добива потпуну аутономију у законодавству и управи свих унутрашњих послова који се односе на веру, просвету и правосуђе. Сви остали послови проглашени су нагодбом заједничким пословима који ће се решавати на заједничким саборима. Те послове водиће заједничка министарства финансија, пољопривреде, трговине и народне одбране, код којих ће се основати засебни отсеци за Хрватску. Заједнички сабор назива се „Сабор свих краљевина угарске круне“, а Хрватски сабор ће у тај заједнички сабор слати по 29 посланика у доњи дом, а по 2 претставника у горњи дом. У Делегације бираће тај заједнички Сабор између својих чланова и 5 посланика Хрвата. Хрватски делегати могу се, како на заједничком сабору тако и у делегацијама, служити својим језиком. У времену кад се на заједничком сабору расправљају заједнички послови, има се на саборској згради истаћи, поред угарске, и сједињена застава Краљевина Далмације, Хрватске и Славоније. У тројединој краљевини употребљаваће се за унутрашње ствари грб тих краљевина, са додатком круне Св. Стјепана. У целом опсегу Хрватске и Славоније службени језик је хрватски, како за аутономне тако и за заједничке послове. Хрватског бана именоваше

краљ, на предлог угарског министра претседника, али ће бан бити одговоран Хрватском сабору. Хрватска дворска канцеларија која је до тога времена постојала укида се, а именује се посебан хрватско-далматински-славонски министар без потрфеља код централне владе у Будимпешти. Тај министар биће одговоран Угарском сабору.

Хрватско-угарска нагодба, са тим одредбама, могла је да ступи на снагу тек кад је прими Хрватски сабор а потврди краљ. Ради тога је Хрватски сабор био у другој половини септембра 1868 позван на састанак и он је нагодбу, после четвородневне дискусије (21—24 септембар), примио без специјалне дебате. Хрватској је дакле претстојао још читав низ борби, јер се Мађари нису строго придржавали ни онога што је нагодбом било стварно загарантовано.

Што се тиче града Ријеке није постигнут споразум јер су и унионисти заступали гледиште да она припада Хрватској. Остављено је да то, у погодном тренутку, реши сам краљ по своме нахођењу. Међутим, приликом изгласавања нагодбе у Угарском сабору, 28 септембра 1868, у нагодбу је унесена и одредба да „град Ријека с котаром припада непосредно краљевини Угарској“, па да се има одмах припојити њој. Разуме се да овакво решење Угарског сабора није остало без протеста, па је Хрватски сабор молио краља да Ријеку до суди Хрватској. 8 новембра 1868 краљ Франц Јосиф санкционисао је текст нагодбе у редакцији Хрватског сабора, после чега су следовали царски рескрипти, истоветног текста, у коме се оба сабора позивају на интимну сарадњу. Краљ је саборима предлагао да се град Ријека прогласи засебним телом (*corpus separatum*) које потпада угарској круни.

Међутим су Мађари извршили измену чл. 66 нагодбе, који говори о томе да се сабори нису споразумели у питању Ријеке, и уметли нову редакцију, по којој Ријека не спада у хрватску територију већ чини засебно, са Угарском спојено тело. Овако измењен оригиналан текст поднесен је краљу на потврду. Како је хрватски оригинал нагодбе био већ потписан са старим текстом, требало је и у њему изменити текст одлуке о Риједи а то је учињено тако што је првобитни и већ санкционисани текст био једноставно прелепљен цедуљом на којој је исписан нови текст. (Афера са „крпицом“). 17 новембра 1868 Хрватски са-

бор је накнадно примио ову битну измену која је стварно већ била санкционисана.

Незадовољство са новим редом ствари било је у Хрватској велико; нагодбу су радосно примиле само Раухове присталице, а Раух је био мало после тога именован за хрватског бана. Главну опозицију нагодби правила је Народна странка са Штросмајером на челу, али су против ње били и претставници Хрватске странке права која се у то време управо почела живље организovati. Влада је, преко власти као и помоћу Сабора, гушила сваки покрет против нагодбе, па је Сабор донео један законски чланак да се „свако побијање нагодбе има сматрати злочином сметања јавног реда и мира”. У исто време Сабор је почео и да доноси законе на основу те нове нагодбе, а међу првима закон о устројству земаљске владе за Хрватску и Славонију, којој је на челу био бан. Мађарони су развили до тада незапамћен терор, јавна реч угушивана је, народни прваци су хапшени, а листови забрањивани. Раухов систем био је полицијски систем стеге и застрашавања који није смео дуже трајати.

На банској столици Рауха је наследио министар Бедековић, такође мађарон, који је распустио Сабор и расписао нове изборе. Избори извршени 1871, упркос полицијске стеге, завршени су поразом Унионистичке странке која је добила свега 13 мандата, према 51 мандату који је добила Народна странка. Резултат избора значио је не само пораз за унионисте у Хрватској, него и пораз владе у Пешти. Новоизабрани Хрватски сабор био је три пута сазиван и три пута одлаган, и то је одлагање веома узрујало духове у Хрватској. Народна странка, одмах после избора, издала је на народ проглас („септембарски манифест”) у коме се каже да се нагодба не може сматрати правоваљаном, јер је донесена „без суделовања већег дела нашега народа”. Да је ситуација у Хрватској стварно била врло тешка у тим часовима види се и по чињеници да су Еуген Кватерник и Вјекослав Бах покушали да дигну буну у Крајини, око Плашког и Раковице, и Хрватску прогласили независном. Буна није успела и Кватерник је са неколико другова платио главом свој слабо организовани покушај буне.

Напоследку се у јануару 1872 састао и нови Хрватски сабор, но само за то-

лико да се конституише и да му бан прочита краљевски рескрипт којим се распушта. Бан Бедековић поднео је оставку а „банске части намесник” постао је Антун Вакановић који је значио само друго издање Левина Рауха. Вакановић је имао да спроведе нове изборе али тако да већина буде поново унионистичка. Тај покушај није успео јер је већину мандата опет добила Народна странка, али је бански намесник Вакановић од саборске већине направио саборску мањину на тај начин што је у Сабор позвао већи број вирилиста.

Чињени су, међутим, покушаји да се у циљу извршења ревизије хрватскоугарске нагодбе направи компромис између Народне и Унионистичке странке, и они су завршени једним компромисом. У регниколарну депутацију Хрватског сабора која је требала да са депутацијом Угарског сабора расправља питање ревизије нагодбе изабрано је, на основу тога споразума, 6 народњака и 6 униониста а међу њима Штросмајер, Мажуранић, Мразовић, Живковић и Кушевић. Преговори су вођени током октобра и новембра 1872, а претставници Хрвата тражили су да Хрвати сами бирају пет својих чланова који ће ићи у Делегације, да бана поставља краљ, без предлога угарског министра претседника, да Хрватска самостално управља својим финансијама и добрима, плаћајући заједничкој благајни само оне суме које су потребне за заједничке послове. Мађари су одбили скоро све ове предлоге, и до споразума није дошло. Штросмајер и његови другови демонстративно су напустили Пешту, али су у Пешти остали чланови Унионистичке странке који су били спремни на попуштање. Ова, прва ревизија нагодбе, свршена је на тај начин што је Хрватска, наместо паушалних сума које је добивала за плаћање својих аутономних трошкова, а та сума износила је 2,200.000 форинти, добила тангенту од 45% њених прихода. Друга концесија коју су учинили Мађари састојала се у томе што је Хрватској зајемчено да ће се Хрватски сабор, ако буде распуштен, увек сазвати највише после три месеца од дана распуштања. После неуспеха преговора у Пешти, Штросмајер више није одлазио ни на заседање Сабора у Загребу ни на Сабор у Пешти, што је била велика штета за народну ствар.

Ова ревизија нагодбе требала је да буде примљена и у Хрватском сабору,

да би била санкционисана. Сабор је то и учинио 1873, примивши нагодбу са 79 против 10 гласова. Ускоро иза тога за бана Хрватске био је постављен Иван Мажуранић („бан пучанин“), чему су се противили Мађари. Мало пре тога укинута је Војна Крајина па су ти крајеви могли ускоро бити присаједињени Хрватској чиме би била окончана једна борба која је трајала стварно три столећа. Банство Мажуранићево које је трајало од 1873—1880 један је од најлепших периода политичке историје Хрватске, у коме је докочана модернизација Хрватске. За време банства Мажуранићева Хрватски сабор радио је без великих сметња, доносећи потребно законодавство на коме је за то време много учињено. Ускоро је требало извршити и обнову финансијског дела хрватско-угарске нагодбе која је требала да се мења сваких десет година. Хрватски сабор изабрао је регниколарну депутацију која се са Мађарима није могла споразумети, па је бан Мажуранић 1880 поднео оставку на бански положај. Оставка је на велику радост Мађара била одмах уважена, а за бана је постављен гроф Ладислав Пејачевић. Мађари су ту промену искористили да поново отпочну са мађаризацијом Хрватске, и то путем финансијских надлештава, у којима су могли бити чиновници једино Мађари или они Хрвати који су им симпатисали и знали мађарски језик. Напредовање у финансијској струци зависило је од знања мађарског језика, а за чиновнике финансијске струке била је организована званична школа за тај језик. Услед тога стања наступиле су и трзавице у до тада прилично компактној Народној странци из које су иступила 22 члана посланичког клуба и организовали Независну народну странку. Интересе ове странке заступао је „Обзор“, лист који је прошао кроз најтежу стегу свих аустро-мађарских режима који су се мењали.

У децембру 1883 Хрватска је добила устав. Управо, том приликом Хрватској је враћен ранији устав али се унапред знало да ће се она њиме мало моћи да користи. За бана Хрватске постављен је гроф Куен Хедервари, један мађарски аристократа који је пре тога времена био велики жупан у Ђуру, у Мађарској, где је при поласку на нову дужност дао једну изјаву која је Хрвате унапред упозоравала на нове опасности. Народна, тада још увек најјача саборска странка,

дочекала је Куена са великим неповерењем, и била расположена да против њега одмах поведе борбу. Но Куен је првацима странке запретио да ће, не добије ли потребну већину у Хрватском сабору, бити именован за царског комесара, па је Народна странка морала да му даде подршку јер је хтела да спречи увођење комесарства.

У врло кратком времену Куен је предузео енергичне мере против сваке националистичке хрватске акције. Пословник Сабора био је поштрен тако да су не само поједини посланици, него читаве групе и странке, могле бити на врло лак начин искључене из саборског рада. Та мера је одмах и примењена противу посланика Хрватске странке права, којој је на челу био Анте Старчевић, јер су према влади Куеновој остали у најоштријој опозицији.

1884 извршени су у целој Хрватској, Славонији и присаједињеној војној Крајини избори за Сабор. Изборе је проводио Куен који је преко органа државне власти развио невероватан „куеновски“ терор. Уз све то опозиција је изнела 41 мандат, од 110 мандата колико их је укупно било у Сабору. Опозиција је била исувише јака за један систем какав је био Куенов; Хрватска странка права, која је у томе часу била највећи Куенов противник, из избора изашла је ојачана, добивши 25 мандата; Куен је налазио да ту јаку опозицију треба сломити, и он је предузео све да је сломије. Саборски пословник поново је био поштрен. Посланици су могли бити искључени са шездесет саборских седница, а уведена је „клотура“, т.ј. одредба да се дебата о поједином законском предлогу, на предлог десеторице посланика, може закључити у року од три дана, што је значило рад по најскраћенијем поступку. Претседник сабора имао је пуну дискрециону власт над посланицима.

Прилике су се током 1885 још више погоршале, а нарочито у Сабору, где су праваша покушавали да се опиру Куеновој вољи. Грга Тушкан и другови, чланови Хрватске странке права, поднели су Сабору оптужбу против бана Куена, и та је оптужба била прва која је Хрватском сабору поднесена противу једнога бана, од времена како је Сабор постао претставничка установа. Приликом расправе о тој оптужби Куен је увредио Хрвате па је дошло не само до велике буке него и до физичког напада на Ку-

ена. Ради тога догађаја посланици Грга Тушкан, Давид Старчевић и Гржанић били су оптужени редовном суду и осуђени на дуже тамновање, а Сабор је био једноставно одложен.

1888 закон о изборном реду био је измењен тако да је смањен како број изборних срезова тако и број вирилиста, а био је повишен и изборни цензус. Према тако повишеном цензусу изборно право имало је само нешто око 2% од укупног броја становништва Хрватске и Славоније (на 2.500.000 становника било је само око 45.000 бирача у целој земљи). Сем тога нови изборни закон дао је право гласа и заједничким чиновницима који су у великој већини били Мађари, а пре тога нису имали у Хрватској права гласа. Приликом избора који су извршени по овоме закону Куенов изборни терор развијен је до највеће мере, па је на више места било и крви. Куен је на тај начин добио потребну већину на коју се у Сабору могао ослонити. Време Куенове владавине у Хрватској које је трајало двадест година најцрњи је период хрватске политичке историје, а за његова трајања мађарски утицај учврстио се јаче него икада пре.

Владавина Куенова у Хрватској ипак није остала без великих и значајних протеста. Тако је први гласнији протест био спаљивање мађарске заставе које је извршено на Јелачићевом тргу у Загребу, приликом боравка цара Франца Јосифа 1895. Мађарску заставу демонстративно су запалили студенти загребачког Универзитета; они су, ради тога, били прогоњени и осуђивани, тако да су тамнице биле препуне студената и омладинаца; цвет хрватске академске омладине преселио се по предлогу студента Стјепана Радића после тога у Праг, где се дисало много слободније и где је на Универзитету предавао Тома Масарик, велики вођ целокупне словенске, а специјално чешке, хрватске, српске и словеначке омладине. Та омладина која је емигрирала у Праг била је она која је Масарикове идеје донела на Словенски Југ, и из основе изменила схватања и идеологију генерације којој се ставила на чело.

Прави и озбиљни немири наступили су тек доцније. У томе погледу карактеристична је нарочито била 1903 година, када су немири избили на све стране. Они су се проширили нагло и у свима крајевима Хрватске. Куен је употребио силу и тамнице и успео да их угуши, али

је и сам морао да иде, да га на банској столици наследи гроф Теодор Пејачевић.

Падом бана Куена прилике у Хрватској почеле су се нормализовати, па је нарочито оживео политички рад. Владати апсолутистички није се могло више у Хрватској, те су и Беч и Пешта морали да постепено попуштају пред све јачим отпором на који су наилазили у Хрватској. Политичке странке почеле су да се снажније организују и да праве велике заједничке страначке блокове чија је политика наилазила на велико одобравање у широким народним слојевима. Прво је реорганизована Српска самостална странка, која је стала да ради на измирењу политичких група и формирању једног заједничког националног програма. У то време организована је и Хрватска сељачка странка којој су на челу били Антун и Стјепан Радић, чији је програм на своме зачељу као први принцип истакао народно јединство Хрвата, Срба и Словенаца и наглашавао потребу одржавања широке словенске културне и политичке солидарности. Карактеристично је да су браћа Радићи, Антун као етнолог и научник, а Стјепан као политичар и писац, први скренули пажњу на широке народне масе, које још нису ни имале бирачког права. Сву своју акцију они су пренели у сељачки народ; господа у вароши нису много давала на ту идеологију која је „мирисала на буђаво сено и црни лук“; властодршци су налазили да Антун и Стјепан Радић нису опасни политички борци. Но уз све то, снага тога покрета манифестовала се већ првом приликом и чим је на основу новог изборног реда изборно право донекле протегнуто и на шире народне слојеве. Напредни хрватски омладинци који су били васпитани у идејама професора Масарика основали су Хрватску пучку напредну странку, која је успела да у своје редове привуче и много угледних претставника постојећих хрватских политичких странака. У јавни живот Хрватске ушли су нови људи, којима је било јасно да се без народне слоге и отпора властодршцима не могу осигурати национални интереси; за базу тога отпора они су узели идеју српско-хрватског народног јединства, и тиме ставили у покрет све оно што је истински било загрејано за народну ствар. Догађаји су се после тога развијали необичном брзином која је довела прво до стварања Ријечке и Задарске резолуци-

је, а по томе и до стварања Српско-хрватске коалиције, те моћне народне политичке организације која ће, напоследку, довести до остварења народних вековних жеља. Бан Пејачевић прекинуо је међутим са политичким системом свога претходника бана Куена и настојао да, колико је могуће више, осигура слободнији курс у Хрватској.

2 и 3 октобра 1905, после дужих предрадњи и једне претконференције, састали су се на Ријечи народни посланици хрватских странака из Хрватске, Славоније, Далмације и Истре, изузевши претставнике Хрватске сељачке, Хрватске пучке и Хрватске „чисте” странке права, па су потписали једну заједничку резолуцију која је по месту у коме је донесена и добила свој назив. Та резолуција је објављена 4 октобра 1905 и у њој се истиче да су хрватски претставници спремни пружити руку помоћницу угарском народу чије тежње иду за тим да се ослободи свачијег туђег утицаја, под условом да се то право призна и Хрватској. Она полази са становишта да ће тековине мађарског народа ићи у прилог тежњама и тековинама хрватским, а хрватске тежње састоје се у реинкорпорисању Далмације која и правно и виртуелно припада Хрватској, у увођење демократских слобода, у увођењу либералног изборног реда, у нормалном функционисању народног претставништва, у слободној штампи и осталим слободарским установама без којих се јавни живот не може развијати.

Премда Ријечка резолуција нигде директно не говори о односима Хрвата и Срба и о стављању тих односа на једну правилну базу, било је јасно да све оно што се признало за Мађаре, тражи и признаје и за Србе. Као одговор на тај закључак дошао је 4/17 октобра 1905 састанак Срба посланика у Хрватском и Далматинском сабору у Задру, где су се окупили претставници Срба на Царевинском већу у Бечу, претставници Српске народне странке у Далмацији, Српске самосталне и Српске народне радикалне странке у Хрватској и Славонији, којом приликом је створена Задарска резолуција. Та резолуција много је отворенија од Ријечке, којој је било намењено само то да даде потребну иницијативу: она истиче да је тежња сваког народа да сам одлучује о своме бићу и о својој судбини, и да таква тежња мора да изазове симпатије свакога ко и сам гине за слободом. Српски за-

ступници, дакле, борбу мађарског народа поздрављају тим радосније, што је она уперена противу онога који је и до сада спутавао развој српско-хрватске отаџбине. Резолуција тражи да Мађари свој однос према Хрватима и Србима поставе на праведну основу како би се тим народима зајемчио слободан и правилан културно-политички развој. Усвајајући Ријечку резолуцију, Задарска резолуција подвлачи да су Срби спремни све своје силе уложити у борбу да се Далмација присаједини Хрватској, с тим да се од стране Хрвата призна пуна равноправност српског народа са народом хрватским.

Услови за образовање Српско-хрватске коалиције, после Ријечке и Задарске резолуције, били су испуњени. Утицај који су ова два политичка акта изазвала у Бечу био је врло велики. Но још већи ефекат та два акта изазвала су међу Јужним Словенима којима је било јасно да се борба за народну ствар ставља на једну нову, знатно ширу, значајну и судбоносну базу.

12 децембра 1905 године, после преговора који нису изазивали нарочите тешкоће, образована је Српско-хрватска коалиција која је одмах изашла пред народ са својим југословенским програмом. Избори за Хрватски сабор били су одређени, и они су извршени у месецу мају 1906. Ма да вршени по старом изборном реду, они су Коалицији дали релативну већину: стара Народна странка била је оборена, а Српско-хрватској коалицији поверено је да образује своју прву владу („народна влада” Пејачевић, Николић, Ројц, Бадај) која је у Хрватској примљена са великим манифестацијама.

Народна радост по образовању народне владе није трајала дуго: годину дана доцније, на заједничком Сабору у Пешти, мађарска влада поднела је предлог закона о железничкој прагматици којим је предвиђено увођење мађарског језика као службеног на свим пругама Хрватске и Славоније. Претставници Српско-хрватске коалиције повели су на заједничком сабору оштру борбу против овога предлога која је прешла и у опструкцију која је трајала неколико месеци. Бан Пејачевић је ради тога поднео оставку, а на банској столици заменио га је бан Александар Ракоцај. Борба се затим пренела и у Хрватски сабор који је, после мало времена, био распуштен а бан Ракоцај морао је да отступи да би на

правио место новом бану Павлу Рауху, сину бившег бана Левина Рауха. Циљ новог бана био је да растури Српско-хрватску коалицију или да њен рад паралише, па је то и покушао новим изборима. Резултат тих избора био је за Павла Рауха поразан: на изборима који су проведени 2 фебруара 1908 Унионистичка странка на коју се Раух ослањао није добила ни један једини мандат, док је Српско-хрватска коалиција добила 57 од 88 мандата које је давала цела земља. Новоизабрани сабор састао се али није стигао ни да се до краја конституише, јер је одмах трећи дан по састанку био одложен на неизвесно време. Бан Павле Раух почео је да влада неуставним путем, створивши режим према коме је онај Куенов био мало ненародан и апсолутистички. Раух је у Хрватској завео праву „страховладу” и добио од Беча дозволу да у земљи може похапсити сва политички сумњива лица с тим да противу њих подигне оптужбу. Тим овлашћењем Раух се обилато користио, па је пред суд извео 53 Србина, оптуживши их ради велеиздаје и одржавања веза са Србијом. Та чувена „велеиздајничка парница” вођена је у Загребу од 15 јануара до 5 октобра 1909, а била је инсценирана да се оптуже Срби, као што су у Фридјунгову процесу који је вођен од 9 до 22 децембра 1909 у Бечу били оптужени Хрвати, чланови Српско-хрватске коалиције; да су одржавали недопуштене везе са званичним претставницима Србије. Та два велика политичка процеса месецима су занимала целокупну светску јавност, и у први ред истакла стварно сва она питања која је Српско-хрватска коалиција имала у своје програму.

За све то време Хрватски сабор уопште се није састајао. Напоследку је, изгубивши обе велеиздајничке парнице, Беч морао да попусти. Бан Павле Раух пао је, а на његово место дошао је пристанком Српско-хрватске коалиције Никола Томашић но с тим, да се донесе нови изборни ред којим ће се повећати број бирача, и да се из железничке прагматике избаци одредба о службености мађарског језика на железницама у Хрватској и Славонији. Оба та услова извршена су, па је према новом изборном реду број бирача са 50.000, колико је раније износио, попет на 190.000, а одредба о мађарском језику била је избачена. Но бан Томашић намеравао је да сломије или бар ограничи моћ Српско-хрватске коалиције, па је у томе циљу два

пута октобра 1910 и децембра 1911 проводио посланичке изборе, оба пута без успеха, јер је Српско-хрватска коалиција уживала подршку широких народних слојева. Видећи да не може успети у својим намерама, Томашић је 1912 отступио са банског положаја. Његов наследник био је Славко Цувај, најпре у својству бана а доцније у својству комесара. Он је отпочео прави рат противу Српско-хрватске коалиције, но без успеха. Хрватској је одузет устав, а Цувајево комесарство за мало се није свршило катастрофом по самог Цуваја који само срећном случају има да захвали што није постао жртвом атентата загребачког студента Луке Јукића.

У то је наступио Балкански рат. Духови у Хрватској оживели су. Хрватски народ отворено је изражавао жељу за победу братског српског оружја, и то на начин који је веома забринуо властодршце у Бечу и Пешти. Бан Цувај отишао је, најпре, на дуже отсуство, а после тога је смењен са банства. За банског комесара био је у новембру 1913 постављен барон Иван Скерлец, који је себи ставио у задатак да направи споразум између Српско-хрватске коалиције и угарског министра претседника графа Тисе. Први резултат тога споразума био је враћање устава Хрватској и нови избори који су спроведени 16 децембра 1913. Ови избори дали су Српско-хрватској коалицији апсолутну већину свих мандата.

Видовдан 1914 затекао је у Хрватској Сабор чију су апсолутну већину сачињавали народни заступници који су стајали на програму српско-хрватског народног јединства. Кад је избио Светски рат, Хрватски сабор био је одгођен, а поједини народни посланици били су похапшени и интернирани. У току рата Сабор се састајао неколико пута, не пропуштајући прилике да у саборским адресама и дебатама нагласи принцип народног јединства и подвуче потребу груписања Хрвата и Срба у једну заједницу, у њиховим етнографским границама.

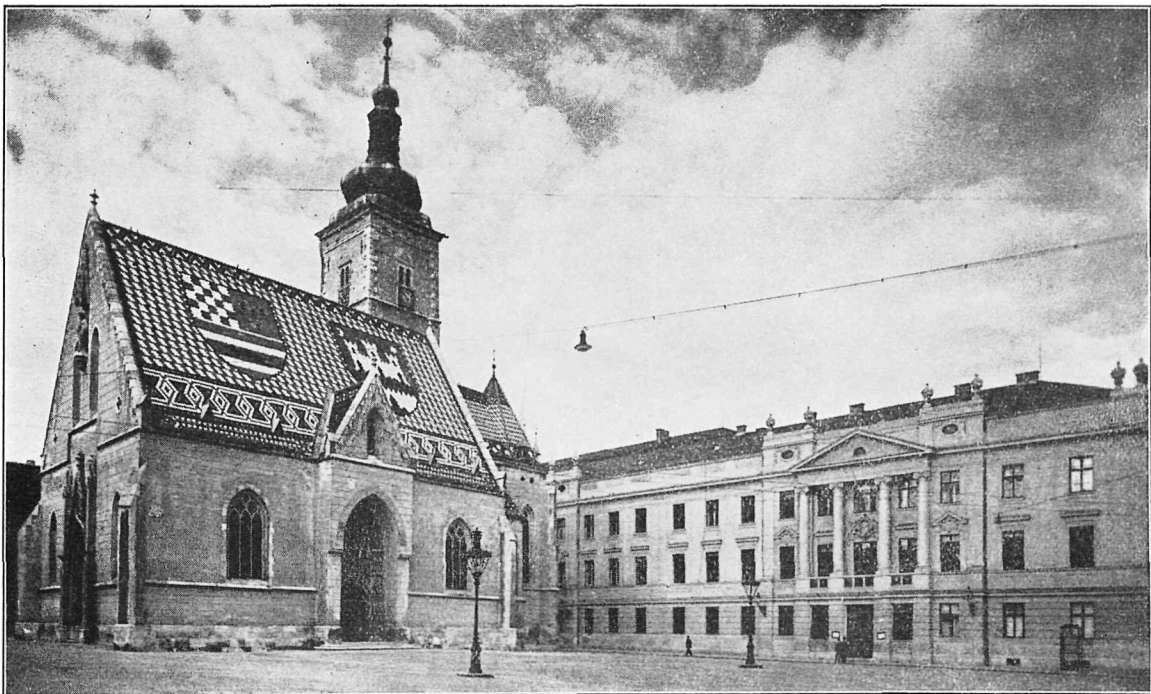
По закону од 28 маја 1910 изборно право имао је сваки грађанин у краљевини Хрватској и Славонији, ако је имао завичајно право и навршене 24 године старости, ако је плаћао десет круна (у крајевима бивше Војне границе шест круна) непосредног пореза. У задругама изборно право имао је само онај члан који је плаћао порезу предвиђену у износу од петнаест круна. Државни и при-

ВЛАТКО МАЧЕК

СТЈЕПАН РАДИЋ

Зграда Хрватског сабора на Маркову тргу у Загребу

ватни чиновници, те заједнички чиновници, који су плаћали порез имали су право гласа у месту службовања. Гласање је вршено непосредно и јавно. За народног заступника могао је бити изабран сваки завичајник Хрватске и Славоније, ако није искључен од изборног права, ако је писмен, зна српски или хрватски језик. Нису могли бити избрани правосудни чиновници, заједнички чиновници, велики жупани, јавни бележници, чиновници јавних заклада и самоуправни, наставници државних школа изузевши оне са универзитета или су пре избора морали поднети оставку на своје звање. Свака општина била је дужна да одржава и сваке године попуњава гласачке спискове, а изборни одбори формирану су у појединим срезovima, па су их сачињавали претседник и два одборника из сваке општине која је у дотичном месту бирала и по један претставник изборне листе. За подношење кандидатске листе било је потребно да је писмено предложе петнаесторица изборника среза у коме се врши избор. Претседник бирачког одбора је листу могао да одбије само из формалних разлога, док је једино Сабор имао право да цени ваљаност кандидатских квалификација и самога избора. Ако ни један од кандидата није добио апсолутну већину гласова, избор је вршен накнадно између два кандидата са највећим бројем гласова. Изборних котара било је са Загребом и градом Ријеком деведесет, али заступници града Ријеке нису се појављивали у Сабору.

Народни заступници били су заштићени тако што за говоре и мишљења, дата при расправљању кога предмета, нису одговарали, а сем тога за њих је вредила и одредба да сваки члан саборски стоји, док траје сабор, под особитом заштитом закона гласећих „*salvus conductus*” на основу кога је свака увреда, нанесена било коме члану Сабора, била кажњива. По тој одредби ни један члан Сабора, за време саборског заседања, није могао бити притворен, сем у случају ако је ухваћен на месту злочина.

Пословник Хрватског сабора утврђен је 1896 године, али је и после тога пролазио кроз разне фазе. Седнице је, пре отварања Сабора од стране Краља или бана у својству краљевског заменика, водио добни претседник, па се Сабор делио на пет једнаких отсека, који су једни другима испитивали ваљаност пуномоћја. Претседника и потпретседника

бирао је Сабор за цео период саборског рада, а секретари су бирани на једну годину дана. Претседник руководи седницама и претставља Сабор. Посланици су имали право да подносе предлоге и постављају интерпелације, а Сабор је расправљао о предлозима који су потицали од владе или од самих чланова Сабора. Одбори су бирани *ad hoc*, за сваки поједини предлог, тајним гласањем а помоћу цедуљица. Чланови сабора говрили су са својих места, а само известиоци имали су засебно место. Мање казне дисциплинског карактера вршио је претседник сам, веће казне изрицао је претседник по одобрењу Сабора. Највећа казна је била искључење са седест седница. Сваки предлог пре коначног усвајања морао је проћи кроз три читања а саборски закључци доношени су, сем специјално предвиђених случајева, већином гласова.

12

29 ОКТОБАР 1918 У ХРВАТСКОМ САБОРУ

29 октобра 1918 историјска дворана Хрватског сабора имала је свечан изглед: осећало се да претстоји један велики и свечани чин, тренутак какав се у историји народа бележи само у дугим вековима. Знало се да ће тога дана Сабор донети одлуку о предлогу Светозара Прибићевића и другова и очекивао свечан час када ће почети читање и образлагање тога предлога. Галерије су биле пуне и искићене, исто тако као што је била пуна и искићена дворана Сабора. Бан Михаловић и чланови хрватске владе стајали су на својим местима, а народни заступници у свечаном руху очекивали су отварање седнице. Напослетку дошао је и тај тренутак. Сам претседник Сабора др. Богдан Медаковић одржао је говор, пун патриотских мисли и осећања, и позвао известиоца да прочита хитан предлог Светозара Прибићевића и другова. Известилац је читао:

„1 Предлаже се високом Сабору да закључи: Хрватски државни сабор, на темељу потпунога права народног самоодређења које је данас већ признато од свих зараћених власти, ствара овај закључак:

„Сви досадашњи државно-правни одношаји и везе између Краљевина Хрватске, Славоније и Далмације с једне стране, те краљевине Угарске и царевине

Аустрије с друге стране, разрешавају се. (Цијели Сабор као и галерије устају. — Бурно пљескање и дуготрајно одобравање. Са галерије бацају госпође цвијеће према претсједништву Сабора. — Цијели сабор, заједно са галеријама, стојећи, пјева: Лијепа наша домовина. — Бурни поклици: Живјела Хрватска!)

„... Укида се дакле и ништетним проглашује напосе хрватско-угарска нагодба... (Бурни пљесак у саборници и на галеријама. — Бурни поклици: Живјела Хрватска!)

„... Укида се, дакле, и ништетним проглашује напосе хрватско-угарска нагодба (законски чланак I од године 1868), а исто тако укидају се и ништетним проглашују сви каснији њезини допуњци или ревизије, тако да од данас Далмација, Хрватска и Славонија не има с Краљевином Угарском ни правно, ни фактично никаквих заједничких државних послова. (Са галерије бацају цвијеће на народне заступнике, те уз силан пљесак сви устају са столица. — У дворану улазе: генерал пјешаштва Лука пл. Шњарић, подмаршали Михаило Михаљевић и пл. Иштвановић, те генералмајор Јосип Пливелић. — У саборници и на галеријама настаје буран пљесак и поклици: Живјела народна војска. — Генерал пјешаштва Лука пл. Шњарић рукује се с баном и заузима мјесто крај бана. — Гласови: Чујмо даље!)...

„2 Далмација, Хрватска, Славонија са Ријеком проглашује се посве независном државом (Буран пљесак и одобравање)... према Угарској и Аустрији, те према модерном начелу народности, а на темељу народнога јединства Словенаца, Хрвата и Срба, приступа у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба, на цијелом етнографском подручју тога народа, без обзира на ма које територијалне и државне границе, у којима народ Словенаца, Хрвата и Срба данас живи. (Тако је! Поновно сви устају уз буран пљесак и поклике).

„... Свеопћа народна уставотворна скупштина свега уједињенога народа Словенаца, Хрвата и Срба одлучиће се унапред одређеном квалифицираном већином, која потпунома заштићује од свакога мајоризирања, коначно како у форми владавине, тако у унутрашњем државном устројству наше државе, утемељене на потпуној равноправности Словенаца, Хрвата и Срба. (Пљесак и одобравање)

У Загребу, дана 29 листопада 1918.

Светозар Прибићевић, др. Анте Павелић, Иван Першић, др. Едо Лукинић, Иван Ковачевић, др. Перо Магдић, др. Душан Поповић, др. Живко Петричић, др. Душан Пелеш, др. Иван Крниц, Цезар Акачић, др. Иван Лорковић, др. Ђуро Шурмин.”

Први предлагач Светозар Прибићевић образложио је свој предлог дужим говором у коме је истакао принцип на основу кога Хрватски сабор треба да донесе своју судбоносну одлуку: тај принцип није принцип легитимитета, него принцип народног самоодређења који су признале и све ратујуће стране под притиском оних који су рат добили.

„У овом великом историјском часу, када Хрватски сабор даје израза своје одушевљењу,” казао је Светозар Прибићевић, „... и кад даје израза својем великом заносу над победом наше народне ствари, када Хрватски сабор изјављује да прекида све оне столетне везе које су га до сад везивале са краљевином Угарском и царевином Аустријом, у томе часу је са Хрватским сабором читав народ Словенаца, Хрвата и Срба... У смислу овога предлога, има да се наша суверена и потпуно независна држава протегне на читавом нашем народном територију од Соче тамо до Солуна... Нема никакве сумње, кад ово говорим о нашој потпуно сувереној држави, да онда ми, који смо се данас сложили у једном поклику, који хоћемо да дадемо израз својој нади, своје очекивању, да ће та заједничка држава бити велика, моћна и снажна, а у том моменту треба нарочито да се нагласи да у тој новој држави Срби, Хрвати и Словенци, има да буду потпуно једнак фактор... Не ради се о томе и не може се и не сме радити о томе, да се у том јединственом народу поједини делови мајоризирају или нулифицирају... Јер, кад би у свести макар једног и најмањег дела нашег народа могла да се уврежи бојазан или сумња да у тој заједничкој држави сваки део нашег народа не би имао било једнаку заштиту, било једнаки суверенитет, онда би та сумња изазвала стање које би знаило једну слабост наше нове државе...”

Сабор је, после тога, аklamацијом примио предлог Светозара Прибићевића и другова.

Др. Анте Павелић и другови поднели су законски предлог да Хрватски сабор, као претставник Хрватске, Славоније и Далмације, призна Народном већу држа-

ве Словенаца, Хрвата и Срба врховну власт. Предлог др. Павелића прочитан је у Сабору, па је подносилац дао мотивацију. „...Ми заступници народа, колико смо опијени од среће што правно скидамо окове мајке домовине Хрватске, морамо се, оптерећени свом одговорности, отети усхиту и ганућу и подати се скрби и раду”, казао је др. Павелић, захтевајући у име својих другова, да и Хрватски сабор призна врховну власт Народног већа.

У име хрватске владе, бан Антун Михаловић изјавио је да прима оба предлога, после чега целу егзекутиву ставља на расположење Народном већу. „...Оним факторима који би могли мени ово моје држање пребацити и приговорити”, изјавио је бан Михаловић, „не могу друго рећи, него да ја не могу другојаче радити, него што радим, јер сам син тога народа.” У дискусији о предлогу др. Анте Павелића и другова говорио је још др. Владимир Пребег који је у име Странке права изјавио да предлог прима и додао да се Странка права, пошто су испуњене све тачке њеног програма, распушта, јер ново доба тражи нове програме и нове страначке творевине. Сличну изјаву дао је у име Унионистичке странке др. Јосип Шиловић, нагласивши да с радошћу гласа за предлог, а да се унионистички посланички клуб растура. Тиме је дискусија о овоме предлогу била исцрпена и он је једногласно примљен.

Трећи и последњи предлог поднео је Сабору Стјепан Радић са друговима, који су такође потписали претставници свију странака. По томе предлогу Сабор је давао овлашћење бану да, почевши од дана када се предлог прими, забрани извоз животних намирница у Угарску и

Аустрију. Образлажући свој предлог Радић је налазио да ми данас, „премда смо у слободи, још смо увек у великој неприлици. На југозападном рубу наше нетом основане и проглашене заједничке државе још је увек фронта. На североисточној страни, преко у Међумурју и Прекумурју, проводи се најстрашнија реквизиција. У Срему је непријатељска немачка војска, додуше окружена, како се чује, али ипак толико јака да сваки час можемо имати великих неприлика. Изволте се сетити свих одредаба, које је претседник Вилсон у томе правцу учинио, па ћете видети како човекољубље и далеки политички погледи морају бити озбиљни и крути и господарски немилосрдни у том правцу, да се туђину, у овај час непријатељу, не даје ништа без договора и тврдох гаранција. ....Ту ће требати бити особито паметан и чврст, и рећи не дамо ништа, док не признате границе онако, како их је Бог одредио... Потпуно сам уверен да ћемо, прихвативши овај трећи предлог, поставити, нећу рећи круну на два наша пријашња закључка, него ћемо поставити на њих житни клас, који је показао у овом великом рату већу вредност него златан пас. . .”

Стјепан Радић, чији је хитни предлог такође примљен акламацијом, био је последњи говорник Хрватског сабора. По предлогу претседника Сабора др. Медакковића одмах је редигован, прочитан и оверен записник, па је рад те историјске седнице, а у исто време и рад те најстарије југословенске претставничке установе, био завршен. Чланови Сабора разишли су се бурно акламирајући Народно веће и слободну, независну и суверену Државу Словенаца, Хрвата и Срба.

L'ASSEMBLÉE DES ÉTATS ET ORDRES

ET

LA DIÈTE DES ROYAUMES DE CROATIE ET DE SLAVONIE

L'Assemblée des états et ordres des Royaumes de Croatie et de Slavonie est sans doute une des plus anciennes institutions parlementaires des Slaves du Sud. On trouve des données sur l'Assemblée, la plus ancienne, des états et ordres de Croatie chez Constantin Porphyrogénète qui note que ce fut en 679 que se réunit sur le champ de Duvno la première assemblée

de toutes les provinces croates à laquelle, entre autre, fut réglée la situation des immigrés slaves dans les différentes villes du Littoral croate et de la Dalmatie. On connaît, par exemple, le travail des Assemblées qui eurent lieu en 879, 880 et 925. La dernière de ces Assemblées eut une importance capitale, car c'est lors de sa session que fut couronné le roi croate

Tomislav. En 1076 se tint à Solin une Assemblée, à laquelle on procéda au couronnement du roi Zvonimir. Quelques années plus tard, en 1089, eut lieu une Assemblée à Šibenik, et à la réunion de l'Assemblée de 1102 furent élaborées les »pacta conventa« et le roi hongrois Koloman y fut couronné roi de Croatie.

À toutes ces Assemblées, convoquées par l'ordre du Roi ne pouvaient participer que les nobles et le clergé, les magnats et les prélats, mais il arrivait quelquefois qu'y furent invités les représentants des municipalités autonomes du Littoral auxquelles les rois d'origine croate vouèrent toujours une attention spéciale. À ces Assemblées appelées »Congregatio generalis« on parlait latin; c'est aussi en cette langue que furent rédigés tous les documents, publiés pendant la session de l'Assemblée.

Après 1102 la Croatie n'eut plus des rois nationaux, mais l'institution des Assemblées fut conservée. Les »Pacta conventa«, dont le texte original n'est pas conservé, mais dont les clauses peuvent être reconstruites à l'aide des brevets qui nous sont parvenus, étaient en fait un traité bilatéral de deux parties égales et qui avaient l'importance d'un traité international et jetaient les bases de l'union personnelle entre la Croatie et la Hongrie. Les magnats croates, conformément à ce traité, avaient accepté Koloman pour roi, reconnaissant à ses descendants le droit de succession au trône, à condition que la Croatie ne fut asservie et qu'elle conservât son entière indépendance à l'égard du Royaume de Hongrie. D'après, les »pacta conventa« les Croates devaient continuer à former une entité politique indépendante, dont le seul lien avec la Hongrie était le roi commun. En confirmation de ce fait, le roi devait être couronné de la couronne royale croate, selon la tradition des rois croates, et toutes les affaires croates le Roi devait régler de concert avec la Diète de Croatie. Par ce traité bilatéral les Croates s'étaient assurée une législation autonome, la sauvegarde de leurs propres institutions juridiques et de leurs coutumes; en outre ils ne devaient faire la guerre, que si les intérêts du Royaume de Croatie l'exigeaient.

Les premiers Arpadovitch, à commencer par le roi Koloman, respectèrent les »pacta conventa«; ils convoquèrent régulièrement les Diètes et participèrent à leurs travaux. Cet usage dura jusqu'à Bela III, ensuite

c'étaient les ducs ou les bans qui convoquèrent les Diètes. On connaît le travail de toute une série des Diètes de cette époque; plusieurs de ces Diètes eurent une grande importance. La Diète qui eut lieu en 1273 à Zagreb fut très importante, car elle promulgua 24 clauses des lois sur la magistrature, les finances et la défense nationale, et qui se sont conservées jusqu'à nos jours. Au cours du moyen âge les travaux des Diètes observèrent la tradition établie. À l'époque des luttes dynastiques qui prenaient souvent en Croatie et en Hongrie de vastes dimensions, les Diètes se tenaient régulièrement; elles furent convoquées par les deux parties adverses. Lorsque la Croatie fut menacée par les Turcs, les Diètes étaient plus fréquentes, car on devait assurer la défense contre les Turcs. Quand les luttes dynastiques furent terminées de telle sorte que la couronne de Croatie et de Hongrie passa aux Habsburg, les rapports de la Diète croate avec le Roi, restèrent inchangés, car les »pacta conventa« demeurèrent en pleine vigueur.

La menace turque une fois écartée, les Diètes perdirent beaucoup de leur importance; elles se tinrent le plus souvent à Zagreb, Varaždin, Krapina, deux ou plusieurs fois par an et durèrent un ou deux jours au plus. À cette époque la convocation eut lieu d'habitude après la session de la Diète hongroise ou à l'occasion de l'installation du nouveau ban. La convocation fut ordonnée par le Roi ou le ban; c'est ce qui souleva la question de la compétence de la convocation. Les états et les ordres étaient d'avis que la convocation devait être décrétée par le ban, tandis que le Roi se réserva ce droit. En 1567 la question fut résolue par un compromis, que le ban pouvait convoquer la Diète lorsqu'il le jugea nécessaire, mais les résolutions de la Diète devaient être confirmées par le Roi. À cette époque la Diète comptait de 40 à 60 membres. Chaque province envoyait à la Diète deux représentants, les villes de Zagreb, Varaždin, Koprivnica, Križevci et Senj eurent chacune un représentant. Le vote se faisait, comme auparavant, »per acclamationem«.

Étant donné que la Diète hongroise ne fut stabilisée que vers le commencement du XVe siècle, les rapports entre les Diètes croate et hongroise furent entretenus par les »nonces« (»nuntii regni«). Les »nonces« étaient élus par la Diète elle-même, pour

chaque session de la Diète hongroise à part; la Diète leur donnait des instructions précises qu'ils devaient suivre pendant leur travail dans la Diète hongroise. Les »nonces« croates siégeaient au premier rang de la Diète hongroise; ils touchaient des indemnités pour leurs frais de déplacement; en outre ils avaient le droit de se limiter par »salvis iuribus nostris«, c'est-à-dire en sauvegardant les intérêts croates. Lorsque la Diète de Hongrie se divisa en deux chambres, la chambre des prélats et des barons et la chambre de la petite noblesse, la Diète croate délégua un nonce à la chambre haute et deux nonces à la chambre basse.

En 1685 la Diète avait investi du pouvoir six personnes, dont trois appartenaient au clergé, trois à la noblesse. Avec le ban ils formèrent »la conférence du ban«. Au cours du XVIIIe siècle ces conférences étaient assez nombreuses, les dernières furent élues en 1848 et 1860. En 1697, à côté de la Diète et de la conférence du ban, un »consistoire« fut formé, en qualité d'organisme exécutif; une clause spéciale de la loi définissait la sphère d'activité de ce »consistoire«. Le »consistoire« se composait de six membres de la Diète, ayant à leur tête le ban. Ce fut là une tentative de former un gouvernement qui fût responsable envers la Diète. Cette décision ne put cependant être réalisée à cause de l'opposition de la petite noblesse.

À la Diète, qui eut lieu en 1702 à Varaždin, il fut décidé de rassembler en but de l'impression toutes les résolutions de la Diète selon le modèle du »corpus iuris hungarici«; ainsi furent créés les »articuli regni Sclavoniae«, imprimés à Zagreb, dont pas un seul exemplaire n'est conservé.

En 1712 la Diète croate vota la Pragmaticque Sanction, qui donna lieu à de grandes discussions avec la Diète hongroise. À partir de 1729 la Diète croate commença à élaborer les budgets pour le Royaume de Croatie.

Sous le règne de Marie-Thérèse la Diète croate perdit peu à peu son importance. À la différence de la Diète hongroise qui ne fut convoquée que trois fois pendant le long règne de Marie-Thérèse, la Diète croate fut à 42 reprises, mais uniquement pour exécuter simplement les ordres de la Reine. Néanmoins la Diète croate trouva des occasions pour s'opposer aux ordres et aux intentions de la Reine.

Au cours des périodes mentionnées, le pouvoir administratif n'existait pas en Croatie; tous les travaux étaient assurés par la Diète. Ce n'est que sous le règne de Marie-Thérèse que fut fondé le »dicasterium politicum«, à la tête duquel se trouvaient le ban et cinq conseillers. Ce »dicasterium«, dont le siège était à Varaždin, resta au pouvoir pendant 12 ans. Les jours difficiles pour la Diète croate commencèrent en 1777, quand elle fut dissoute; en 1779 fut aussi dissoute la Conférence du ban, dont les fonctions furent transmises au Conseil Royal hongrois, en même temps le ban de Croatie devint membre de ce Conseil. Les héritiers de Marie-Thérèse avaient limité encore davantage la compétence de la Diète croate et restreint ainsi la liberté croate: les Diètes ne furent convoquées que pour l'installation du nouveau ban; vers la fin du XVIIIe siècle les circonstances exceptionnellement difficiles régnaient en Croatie. »La Croatie était un pays qui ne vivait que des souvenirs de son prestige d'autrefois«. C'est dans ces termes qu'un éminent historien croate caractérise cette époque.

*

* * *

C'est à ce moment, particulièrement critique de l'histoire politique croate, qu'un mouvement populaire, fort et important, se manifesta en Croatie pour la sauvegarde de la langue et de l'individualité nationale et politique croates. Les jeunes commencèrent à s'occuper des affaires publiques et se mirent à la tête d'une lutte qui devait rendre à la Croatie sa gloire de jadis. Ils déployèrent leur activité d'abord dans le domaine culturel en luttant pour la langue nationale, ensuite, indirectement pour les droits nationaux. Le chef de ce mouvement fut Ljudevit Gaj, qui sut développer une action culturelle et politique de grande envergure. Gaj, dont les idées furent favorablement accueillies par le peuple croate, demanda la permission d'éditer des journaux et des revues politiques et littéraires en langue croate. En 1835 parut le premier numéro de la »Gazette croate« de Gaj; dès son apparition la »Gazette croate« commença à mener la lutte contre les Hongrois et leurs exigences. Peu de temps après, la gazette changea de nom et devint la »Gazette nationale illyrienne«. Selon Gaj et ses partisans l'Illyrie comprenait non seulement la Croatie, la Slavonie avec la

Dalmatie, mais aussi la Carinthie, la Gorica, l'Istrie, la Carniole, la Styrie, la Crna Gora avec Dubrovnik, l'Herzégovine, la Bosnie, la Serbie, la Macédoine, la Bulgarie et la Hongrie du Sud, donc tous les pays, habités par les Slaves du Sud. Le dialecte štokavien de Vuk fut introduit par Gaj dans sa gazette, en demandant en même temps l'introduction du dialecte štokavien et de son orthographe dans les écoles en Croatie.

Les conséquences de l'activité de Ljudevit Gaj se firent sentir dans d'autres domaines. En 1832 la Diète croate eut à élire ses »nonces« pour la Diète commune à Budapest. Comme »nonce« pour la chambre des pairs fut élu le comte Janko Drašković, qui appartenait au parti des réformateurs, auteur d'un brillant ouvrage, où il demandait la formation d'une Grande Illyrie. La Diète donna aux »nonces« les instructions pour demander, entre autre, la restitution complète du pouvoir du ban dans son ancienne splendeur ainsi que la réunion à la Croatie de la Dalmatie avec les Confins Militaires et Rijeka. Le latin continua à être la langue officielle de ce territoire. Quand les »nonces« se rendent compte qu'ils s'efforcent en vain à obtenir satisfaction, la Diète leur ordonne de quitter la Diète hongroise, et le Royaume de Croatie prendra lui-même en main la défense de ses droits, en s'adressant directement au Roi. La lutte dura trois années et finissait par une décision de la Diète hongroise ordonnant l'introduction du hongrois comme langue officielle, dans un délai de dix ans, dans toute l'administration d'état en Croatie. Cette décision ne fut cependant pas exécutée grâce à l'intervention du Roi qui refusa de la sanctionner. La Diète croate y répondit par une autre mesure: en 1840 elle décida d'organiser à l'Académie de Zagreb ainsi que dans tous les lycées les chaires de la langue nationale.

C'est pendant ces luttes que commença le premier groupement des partis politiques croates. D'un côté se trouvèrent les amis des Hongrois, »magyaromanes«, les aristocrates magyars et magyrisés, la bureaucratie des provinces et les autres fonctionnaires, c'est-à-dire le milieu où l'esprit national pénétra difficilement. De l'autre côté furent leurs adversaires les »Illyriens« qui groupèrent de plus en plus dans leurs rangs tout l'élément progressif. En 1830 la majorité se trouvait encore dans les mains des partisans de la Hon-

grie, mais dix ans plus tard les Illyriens étaient déjà plus forts et plus nombreux. En 1841 les partisans de l'orientation hongroise formèrent le parti croate-hongrois (»magyaromanes«), tandis que les Illyriens se rassemblèrent dans leurs »salles de lecture«, travaillant à l'éveil de la conscience nationale dans toutes les classes sociales. Bientôt cette lutte fut transportée au sein de la Diète. La Diète de cette époque, ayant été composée des magnats, des hauts dignitaires et des représentants des provinces, qui furent élus aux réunions des provinces à la veille de la session de la Diète, mais la majorité de la Diète se trouvait dans les mains de celui qui tenait le pouvoir dans les provinces. La lutte entre ces deux groupes étaient si acharnée qu'en 1843, sur la demande des Hongrois, l'usage du mot illyrien fut défendu.

La dernière Assemblée des états des Royaumes de Croatie et de Slavonie se tint en 1847 à Zagreb. La résolution la plus importante de cette dernière Assemblée fut celle concernant l'introduction de la langue croate comme langue officielle dans toute l'administration du pays. En outre cette Diète décida que la Dalmatie fut unie à la Croatie.

*
*   *
*

En 1848 éclata la révolution hongroise, qui s'accompagna de nombreux événements qui ont joué un rôle capital dans la vie politique de la Croatie. Les peuples de la monarchie austro-hongroise demandèrent leur liberté en même temps que des réformes démocratiques. Les événements qui suivirent ont mis fin au régime des états en introduisant un nouveau système de représentation, fondé sur les élections, qui, passant par des périodes des libertés et des réactions, devait durer jusqu'en 1918. En 1848 Jelačić fut nommé ban de Croatie; il avait réussi à réaliser des réformes profondes dans le sens national. Le latin et le hongrois furent écartés de l'administration d'état et Jelačić annonça que son souci principal était de convoquer au plus tôt la Diète qui devait être formée par représentation de telle sorte à exprimer la volonté du peuple croate entier, sans aucune différence des classes. La Diète croate qui se réunit en 1848, décida d'abolir l'état des kmets et d'introduire les contributions générales. La Diète exprimait l'opinion que la meilleure solution était que l'Autriche-Hongrie

s'organise sur la base fédérative à l'exemple de la Suisse. Il était décidé ensuite que le pouvoir du ban devait être restauré et s'étendre à nouveau „de la Drave jusqu'à la mer" et que le ban devait aussi commander en chef aux armées de ces régions. Les Confins Militaires et la Dalmatie devaient être réunis le plus tôt possible à la Croatie, pour former un seul royaume, qui conclurait avec la Voïvodina serbe et les autres pays slaves „l'alliance étroite". Pendant sa session, la Diète adopta 35 articles de loi, dont une partie seulement fut sanctionnée par le Roi. Au roi Ferdinand succéda au trône de l'Autriche-Hongrie François-Joseph I qui, par le rescrit impérial du 4 mars 1849, octroya la constitution; les décisions essentielles de la Diète demeurèrent donc illusoires, d'autant plus que la constitution octroyée entraîna son abolition et inaugura une longue période d'absolutisme sous le règne du ban Alexandre Bach.

Sous le règne d'Alexandre Bach la Croatie fut exposée à la germanisation. Pendant cette époque la Diète croate ne se réunissait pas. Toutes les directives administratives venaient de Vienne et elles devaient être absolument exécutées à la lettre. Pendant ce temps-là l'Autriche-Hongrie devait mener plusieurs guerres difficiles qui finissaient, en général, par sa défaite.

Le 20 octobre 1860, par le „diplôme d'octobre", la Croatie obtint de nouveau sa Constitution. Le ban Šokčević, remplaçant le très populaire ban Jelačić, supprima la langue allemande dans l'administration d'état. Au Parlement de l'Empire, qui fut créé selon le nouveau système parlementaire, et qui devait représenter tous les peuples de la monarchie, la Croatie fut représentée par les meilleurs de ses fils: l'évêque Josip Juraj Strossmayer et Ambrose Vranizani, qui, proclamant la devise „à devoir égal-droits égaux", avaient concentré tous leurs efforts pour que la Monarchie fût organisée sur la base fédérative qui correspondait le mieux aux besoins de la Croatie de cette époque.

Sous le nouveau régime le travail de la Diète croate fut plus intense, surtout lorsque le diplôme d'octobre de 1860 fut remplacé par le rescrit impérial de 1861, par lequel la nouvelle session de la Diète croate fut convoquée. D'après ce rescrit, les Croates n'étaient pas obligés d'envoyer leurs „nonces" à la Diète commune de Budapest. Les nouvelles élections furent

effectuées dans un esprit démocratique et comme représentants du peuple furent élus tous les hommes éminents de l'époque. La lutte électorale était menée entre les unionistes („magyarons") et le parti national.

La Diète de 1861 discutait des relations entre la Croatie et la Hongrie; au cours de la discussion trois courants s'étaient nettement manifestés. Le parti national, dont la thèse fut brillamment formulée par Ivan Mažuranić, considérait que la Croatie avait interrompu, en 1848, non seulement de fait mais aussi de jure toute relation avec la Hongrie, et qu'elle était donc de fait et de jure séparée du Royaume de Hongrie. La Croatie était prête par conséquent d'entrer dans le contact juridique plus étroit avec le Royaume de Hongrie, mais à condition que la Hongrie reconnût d'une façon absolue l'indépendance du triple royaume de Croatie, de Slavonie et de Dalmatie, ainsi que leur étendue réelle et virtuelle. Les magyarons (unionistes) ne posèrent aucune condition à la Hongrie. La troisième attitude fut défendue par Eugène Kvaternik et Ante Starčević, deux hommes éminents qui furent alors leur première entrée sur la scène politique en Croatie. Ils étaient d'avis que la Croatie, par la voie de pourparlers directs, devait obtenir l'indépendance complète, car une union d'état avec la Hongrie fortifierait seulement l'indépendance et la Constitution hongroise, tandis que le peuple croate y perdrait sa liberté. La Croatie ne devait pas tomber sous l'autorité de Vienne, si elle ne se déclarait pas pour l'union avec la Hongrie. „Il faut entamer des pourparlers avec le Roi, car les Allemands et les Hongrois nous étoufferaient en nous embrassant". Enfin Ante Starčević avait déclaré de ne croire ni à l'Autriche ni à la Hongrie. Les trois siècles d'histoire croate prouvaient que les gouvernements de Vienne ne peuvent charger de caractère. L'état croate sera formé uniquement „par le Dieu et les Croates". La proposition du parti national remporta la victoire. Au cours de cette session fut promulguée toute une série des lois en vue du renouvellement de la Croatie.

Pourtant les aspirations de Vienne tendaient à l'inauguration d'un régime centraliste en Croatie et à la création d'un parti politique qui aurait défendu ces aspirations. Dans ce but fut organisé le Parti indépendant à la tête duquel se trouvaient Mažuranić, Kukuljević et d'au-

tres chefs, alors que le Parti national eut pour chef l'évêque Josip Juraj Strossmayer. A cette époque commença à se former le Parti du droit croate, dirigé par Ante Starčević. La lutte entre les partis et les idées politiques fut transportée dans le domaine de l'opinion publique générale. La tentative de l'organisation du Parti indépendant, qui aurait incliné vers les aspirations centralistes de Vienne, échoua lors des premières élections, car le Parti national et le Parti unioniste entrèrent en coalition et emportèrent deux tiers des mandats. Le gouvernement centraliste de Vienne dut donner sa démission, motivée par le fait que la majeure partie de l'Empire se refusait de participer au travail législatif commun. Cela servit de prétexte à l'empereur François-Joseph de commencer l'élaboration d'une entente avec les représentants légaux des pays orientaux de l'Empire, c'est-à-dire avec la Croatie et la Hongrie.

La Diète croate de 1865 se réunit pour discuter les affaires communes de la Monarchie. Elle adressa un appel au Roi dans lequel elle souligna que la Diète croate ne pouvait collaborer aux affaires communes avec la Diète hongroise à moins que cette Diète le déclarât que la Diète croate et les relations entre le triple Royaume et le Royaume de Hongrie dépendaient d'une entente libre et réciproque entre les deux Diètes, en tant que facteurs juridiques égaux. Au cours de cette session fut élue une délégation régnicole de douze membres de la Diète qui fut chargée de débattre avec une délégation semblable de la Diète hongroise la question du règlement des rapports ultérieurs entre la Croatie et la Hongrie. Parmi les membres de la délégation croate se trouvaient l'évêque Strossmayer, Rački et Ivan Mrazović — représentants les plus éminents de l'esprit national croate. Les Hongrois traînaient en long les pourparlers d'autant plus que les points de vue croate et hongrois étaient diamétralement opposés. Les Croates estimèrent qu'en 1848 l'union entre la Croatie et la Hongrie au point de vue juridique avait été rompue, les Hongrois pourtant considérèrent que cette union était interrompue seulement de fait mais non pas de jure. Les Croates affirmèrent que la Croatie avait toujours eu sa propre législation pour les affaires intérieures, tandis que les Hongrois étaient d'avis que la Croatie avait eu seulement un certain droit de statuts. Les Croates demandèrent

la reconnaissance de l'intégrité de la Croatie, ce que les Hongrois refusèrent.

Pendant ce temps-là la guerre éclata entre l'Autriche, la Prusse et l'Italie. Vaincue dans cette guerre, l'Autriche devait abandonner l'alliance allemande ainsi que la plus grande partie de ses provinces italiennes. La défaite dans la guerre extérieure signifiait en même temps la défaite des aspirations centralistes autrichiennes; l'Autriche devait donner satisfaction à certaines aspirations de ses sujets. En ce qui concernait ces aspirations l'empereur était d'avis que d'abord l'Autriche devait s'entendre avec la Hongrie, à laquelle on avait promis un ministère responsable ainsi que son ancienne constitution, mais à condition que les lois de 1848, qui de fait étaient encore en vigueur, fussent modifiées. L'Autriche offrait à la Hongrie que seulement l'armée, la douane, les monopoles et les contributions directes fussent communes. Les Hongrois acceptèrent ces conditions et la Diète hongroise fut convoquée pour les discuter.

La Diète croate se réunit en même temps, au mois de novembre 1866. Persuadée qu'un accord favorable avec la Hongrie ne serait pas conclu, la Diète croate décida de régler ses relations avec l'Autriche par un accord direct conclu entre la Diète croate et le Roi „en suivant l'exemple de nos aïeux”. Dans ce but une délégation de la Diète partit à Vienne, à la tête de laquelle se trouvait l'évêque Strossmayer. Les propositions croates n'étaient pas acceptées et on recommanda aux représentants du peuple croate de s'entendre avec la Diète hongroise. Cette réponse fut donnée à la délégation de la Diète croate déjà pour la raison que, peu de temps auparavant, une entente entre l'Autriche et la Hongrie avait été conclue, où les intérêts des Croates étaient tout à fait négligés. Par réplique à cet acte, les Croates avaient refusé d'assister à côté des représentants de la Diète hongroise au couronnement de François-Joseph comme roi de Croatie et de Hongrie; le couronnement eut donc lieu à l'absence des délégués croates. Cette résolution de la Diète fut prise spontanément et appuyée aussi par les députés serbes; l'entente entre les Serbes et les Croates fut idéale: en outre la Diète avait décidé que „le triple Royaume déclare solennellement qu'il reconnaît à la population serbe, habitant son territoire, les mêmes droits qu'au peuple croate”.

À cause d'une telle attitude la Diète fut dissoute le 25 mai 1867. Les pourparlers entre l'Autriche et la Hongrie furent terminés par „une loi conventionnelle”, où toutes les questions furent discutées sans la participation de la Diète croate. Un régime de réaction fut introduit de nouveau en Croatie: Levin Rauch fut nommé ban de Croatie, avec la tâche de réaliser une entente („nagodba”) entre la Hongrie et la Croatie, qui fût conforme aux intérêts de la Hongrie. Rauch se mit au travail, inaugurant une ère de réaction, caractérisée par toute une série d'actes arbitraires. Cependant il fallait compter avec la Diète croate et les efforts de Rauch tendaient à former à l'aide du parti magyaron-unioniste une majorité qui aurait convenue aux aspirations de l'Autriche et de la Hongrie et qui aurait acceptée toute entente avec la Hongrie. Rauch modifia le système électoral de sorte que le Parti national qui avait eu la majorité dans la Diète, après ces élections n'envoya à la Diète que 14 députés. Devant les actes tyraniques du ban Rauch, l'opposition était forcé de quitter la Diète, en protestant énergiquement, ce qui servit de prétexte à Rauch pour des nouvelles présailles.

*
* *

Enfin, grâce au nouveau régime, introduit en Croatie, une „nagodba” entre la Croatie et la Hongrie fut adoptée vers la fin de juillet 1868. Il fut souligné que cette „nagodba” est conclue par des facteurs égaux en droit et qu'elle est basée sur la Pragmatique Sanction de 1723, conclue entre la Hongrie et la dynastie des Habsbourg, et d'après laquelle les pays de la couronne de Saint-Étienne étaient indissolubles. Envers les autres états, faisant partie de la monarchie austro-hongroise, ainsi qu'envers les états se trouvant en dehors de celle-ci, la Hongrie et la Croatie forment une communauté d'état. En même temps la Croatie reconnaît l'accord austro-hongrois de 1867, mais sous la réserve qui de telles lois ne puissent être promulguées à l'avenir sans la participation de la Croatie, Slavonie et Dalmatie. La Croatie obtint l'autonomie de la législation dans toute l'administration intérieure, concernant toutes les questions religieuses, l'instruction publique et la justice. Toutes les autres affaires étaient proclamées par cette „nagodba” comme des affaires communes qui devaient être

réglées dans la Diète commune. La Diète croate envoyait dans la chambre basse 29 représentants, dans la chambre haute deux représentants. Dans la Diète commune les Croates pouvaient se servir de leur langue nationale. Sur tout le territoire de la Croatie et de la Slavonie la langue croate était la langue officielle, et cela, aussi bien dans les institutions autonomes que dans celles qui étaient communes. Le ban croate est nommé par le Roi, sur la proposition du président du Conseil des ministres hongrois. Dans le gouvernement de Budapest sera nommé un ministre sans portefeuille pour les affaires de Croatie et de Slavonie qui sera responsable envers la Diète hongroise.

Du 21 au 24 septembre 1868 la Diète croate discuta cette „nagodba”, qui fut adoptée au bout de quatre jours sans avoir donné lieu à des débats spéciaux, quoique le nouvel ordre de choses eût provoqué un grand mécontentement. Le parti national engagea une lutte farouche contre la „nagodba”, ainsi que le firent plus tard les autres partis en voie de formation. Le mécontentement en Croatie fut si grand que la Diète était obligée de promulguer un article de loi en vertu duquel toute critique de la „nagodba” devait être considérée comme une violation de la sécurité publique.

Le ban Levin Rauch fut remplacé par le ban Bedeković, partisan du parti magyaron unioniste, qui fit dissoudre la Diète en décrétant les nouvelles élections. Malgré les rigueurs de la police, ces élections qui eurent lieu en 1871, se terminèrent par la défaite du parti unioniste qui n'obtint que 13 mandats contre 51 mandats obtenus par le Parti national. Ce résultat signifiait une défaite non seulement de la politique unioniste, mais aussi du gouvernement de Budapest. La Diète nouvellement élue fut convoquée et ajournée à trois reprises. Le parti national publia une proclamation au peuple („manifeste du septembre”), immédiatement après les élections, dans laquelle on soulignait que la „nagodba” avec la Hongrie ne pouvait être considérée comme valable, car elle avait été adoptée sans la participation de la majorité du peuple croate. Que la situation fut particulièrement grave en Croatie, l'emeute, soulevée par Eugène Kvaternik et Vjekoslav Bach le démontre clairement; l'emeute n'eut pas de succès et ses organisateurs payèrent de leurs têtes cette tentative

désespérée. En 1872 la Diète se réunit, mais uniquement dans le but d'entendre la lecture du rescrit impérial sur sa dissolution. Ceci amena la nomination d'un nouveau ban Vakanović auquel fut décerné le titre de „régent d'honneur des pouvoirs du ban”; il n'était en réalité qu'une seconde édition du ban Rauch. A l'aide des nouvelles élections il tenta d'obtenir une majorité unioniste dans la Diète, mais n'y réussit pas, car le résultat électoral assura de nouveau la majorité au parti national. Néanmoins le régent Vakanović trouva des moyens pour créer une majorité magyaronne dans la Diète: aux séances de la Diète fut convoqué un grand nombre des hauts dignitaires qui lui assurèrent la majorité nécessaire.

Pourtant des pourparlers furent entamés entre le Parti unioniste et le parti national en vue de la révision de la „nagodba”. Ces pourparlers n'eurent pas le résultat qu'on en attendait, mais les unionistes avaient réussi néanmoins d'obtenir la première révision de la „nagodba” hongroise-croate, comportant des concessions importantes. Une de ces concessions garantissait à la Diète croate qu'au cas de sa dissolution, elle serait convoquée dans un délai de trois mois au plus tard.

En 1874 fut nommé ban de Croatie, Ivan Mažuranić, le premier démocrate exerçant ces hautes fonctions. Sous son règne, jusqu'à 1880, la Diète croate pouvait travailler en toute liberté et promulguer un grand nombre de lois progressistes. Mais le ban Mažuranić ne resta pas longtemps au pouvoir: en 1880 il donna sa démission, à la grande joie des Magyars; le comte Ladislav Pejačević lui succéda. Les Hongrois entreprirent alors de nouveau la magyarisation systématique de la Croatie, ce qui irrita tous les esprits progressistes en Croatie.

En décembre de 1883 l'ancienne constitution fut rendue à la Croatie, mais on savait d'avance qu'elle n'en tirerait pas grand profit. Le comte Khen-Hedervary, aristocrate hongrois, fut nommé ban de Croatie. Celui-ci menaça le parti national, le plus fort de la Diète, d'introduire en Croatie un „commissariat”, s'il n'obtenait pas son appui dans la Diète. Khuen entreprit immédiatement la persécution des nationalistes croates et ne recula pas devant les mesures extraordinaires contre les chefs des partis de l'opposition. Dans une telle atmosphère Khuen avait fait les élections, auxquelles, malgré la terreur

des autorités, l'opposition avait obtenu plus d'un tiers des tous les mandats.

En 1888 la loi électorale fut modifiée de sorte à diminuer le nombre d'arrondissements électoraux et à augmenter le cens électoral. D'après ces nouvelles dispositions le droit électoral n'appartenait qu'au deux pour cent de la population totale; ainsi sur 2,500.000 habitants il n'y eut que 45.000 électeurs. Grâce à ces mesures Khuen put s'assurer une majorité dans la Diète sur laquelle il pouvait compter. Le règne de Khuen en Croatie, qui dura 12 ans, fut la période la plus malheureuse de l'histoire politique et parlementaire de la Croatie; pendant cette période l'influence hongroise se fit sentir plus que jamais.

Après la chute de Khuen la situation en Croatie commença à se normaliser et l'activité politique devint plus intense. Les nouveaux partis politiques gagnèrent en force et s'organisèrent; peu de temps après commencèrent de se former les grands blocs des partis. C'est de cette époque que date le début de l'organisation du parti croate paysan, dont les chefs furent Anton et Stjepan Radić; l'unité du peuple serbe-croate-slovène fut inscrite en tête de leur programme. Il est curieux de noter que la principale attention d'Anton et Stjepan Radić fut consacrée aux larges masses paysannes qui n'eurent pas le droit de vote aux élections pour la Diète. La jeunesse universitaire, formée dans les idées de Thomas Masaryk, professeur à l'Université de Prague, le futur président de la République tchécoslovaque, avait fondé le Parti populaire-progressiste qui avait réussi de réunir dans ses rangs plusieurs représentants des partis politiques existants. Dans la vie publique de la Croatie entrèrent des nouveaux hommes qui voyaient clairement que ce n'était que par l'union et la résistance du peuple lui-même aux usurpateurs que les intérêts du peuple pouvaient être sauvegardés; l'idée de l'union serbo-croate leur servit de base à cette résistance, idée qui avait rallié tous ceux qui étaient réellement attachés à la cause nationale. Ce mouvement politique aboutit d'abord aux Résolutions de Rijeka et de Zadar, ensuite à la formation de la Coalition serbo-croate, une puissante organisation politique, dont la multiple activité assurera un régime libéral en Croatie.

Les Résolutions de Rijeka et de Zadar eurent une influence énorme dans tous

les pays habités par les Slaves du Sud. La Coalition serbo-croate, dont la formation devait être considérée comme le premier résultat de ces résolutions, obtint déjà aux élections de 1906 une majorité relative. La victoire aux élections suscita la formation du premier gouvernement national qui fut accueilli par le peuple avec un enthousiasme magnifique.

Pourtant Budapest voyait d'un mauvais oeil les événements en Croatie, surtout lorsque la Coalition serbo-croate entreprit une lutte farouche contre la loi commune sur la Pragmatique des chemins de fer, qui devait faciliter la magyarisation de la Croatie. Par les efforts de Budapest, Paul Rauch succéda à Rakoszy comme ban de Croatie. Rauch fit immédiatement dissoudre la Diète croate et ordonna les nouvelles élections; ces élections se terminèrent par une victoire éclatante de la Coalition serbo-croate, qui obtint 57 mandats sur un total de 88 mandats, tandis que le Parti unioniste, sur lequel s'appuyait le nouveau ban, n'obtint pas un seul. La nouvelle Diète se réunit, mais elle ne parvint même pas à se constituer, puisqu'elle fut ajournée à un délai indéfini. Rauch voulut régner contre la Constitution, en inaugurant un régime, qui fut beaucoup plus absolutiste que celui de Khuen. Rauch obtint de Vienne la permission d'arrêter tous les chefs des partis qui le gênaient; il accusa de haute trahison 53 Serbes, en leur imputant des relations avec la Serbie. Ce fameux „procès de haute trahison” eut lieu à Zagreb du 15 janvier au 5 octobre 1909; à peu près simultanément avec le procès de Friedjung, qui fut mené à Vienne du 9 au 22 décembre contre les Croates, membres de la Coalition serbo-croate; ceux procès tinrent en éveil pendant des longs mois l'attention de l'opinion publique mondiale et mirent au premier plan toutes les questions figurant en tête du programme de la Coalition serbo-croate. Pendant ce temps-là la Diète croate ne se réunissait pas. Ayant perdu les deux procès, Vienne dut céder: Nikola Tomašić fut alors élu ban de Croatie. Il eut pour tâche, entre autre, de modifier le système électoral de sorte à élargir considérablement le droit électoral; environ 190.000 électeurs obtinrent ainsi le droit de vote. Mais le ban Tomašić tenta, lui aussi, de briser la résistance de la Coalition serbo-croate; il ordonna successivement deux élections, toujours sans succès, car la Coalition eut l'appui du

peuple et emporta la majorité des mandats. En 1912 Tomašić fut remplacé par Slavko Cuvaj, qui devint plus tard régent et qui entreprit une lutte intransigeante contre la Coalition serbo-croate. La Constitution fut abolie; les persécutions contre les hommes éminents commencèrent de nouveau; en Croatie les esprits étaient excités; peu s'en fallut que Cuvaj ne fut tué par l'étudiant de Zagreb Luka Jukić.

Alors éclata la guerre balkanique de 1912—1913. Un nouvel espoir s'empara des esprits en Croatie. Le peuple croate manifesta ouvertement ses vœux pour la victoire des armes de ses frères serbes, ce qui ne manqua pas d'indiqueter les autorités de Vienne et de Budapest. Le commissaire Cuvaj prit des vacances dont il ne devait jamais revenir. En novembre 1913 Ivan Skerlec, fut nommé commissaire avec la mission de réaliser un accord entre la coalition serbo-croate et le président du Conseil des ministres hongrois le comte Tisza. Le résultat de ces tentatives fut la réintroduction du constitutionnalisme. Les élections de 1913 donnèrent une majorité absolue à la Coalition serbo-croate de sorte que le 28 juin — Vidovdan — de 1914, le jour de l'attentat contre François-Ferdinand, héritier au trône de l'Autriche-Hongrie, il eut en Croatie une Diète, où étaient en majorité les députés ayant pour programme l'union du peuple serbo-croate.

Au cours de la grande guerre la Diète croate se réunissait à plusieurs reprises; la Diète ne laissa passer aucune occasion, d'insister dans ses adresses et ses résolutions ou dans les discours des ses députés, sur le principe de l'unité nationale et de souligner le besoin de l'union des Croates et des Serbes dans leurs frontières ethnographiques.

En vertu de la loi du 28 mai 1910 le droit de vote appartenait à tout sujet du Royaume de Croatie et de Slavonie, en ayant droit de domicile, âgé de 24 ans révolus, payant 10 couronnes des contributions directes. Dans les communautés familiales „zadruga”, seul le membre payant plus de 15 couronnes d'impôts directs jouissait du droit électoral. Le vote se faisait au suffrage direct et public. Pouvait être élu député tout sujet de Croatie et de Slavonie, en possession de ses droits civiques, sachant lire et écrire serbe ou croate; les magistrats, les préfets et les notaires n'étaient pas éligibles.

On votait pour des listes électorales, élaborées par les municipalités. Les députés jouissaient de l'immunité parlementaire („salvus conductus”). La Croatie et la Slavonie avec Rijeka élisaient 90 députés. À sa séance du 29 octobre 1918 la Diète croate vota d'urgence un projet à la proposition de Svetozar Pribičević et ses amis politiques par lequel la Diète, se basant sur le droit de libre disposition des peuples, rompit tous les liens entre les Royaumes de Croatie, de Slavonie et de Dalmatie d'une part et le Royaume de Hongrie et l'Empire autrichien de l'autre. La „nagodba” fut abolie; à partir de cette date le Royaume de Croatie, de Slavonie et de Dalmatie n'eut plus ni de facto ni de jure avec le Royaume de Hongrie rien de commun. La Croatie, la Slavonie et la Dalmatie avec Rijeka se proclamèrent état

indépendant, et selon le principe contemporain de la nationalité et de l'unité nationale des Croates, Slovènes et Serbes, formèrent un état souverain des Slovènes, Croates et Serbes, sur tout le territoire de cette nation, sans aucun égard des frontières territoriales dans lesquelles vit le peuple des Slovènes, Croates et Serbes. En ce qui concerne le nouvel état, la Diète croate décida que l'Assemblée Constituante du peuple slovène, croate et serbe, unifié, par une majorité qualifiée et prévue d'avance, qui en même temps exclut tout système majoritaire, décidera tant de la forme d'état que de son organisation intérieure. Cette séance fut la dernière de la Diète croate, dont l'histoire longue et mouvementée remonte à un passé plus que millénaire.

XIV

ЦРНОГОРСКА НАРОДНА СКУПШТИНА

(1906—1914)

ЦРНОГОРСКА НАРОДНА СКУПШТИНА

(1906—1914)

Народна скупштина као установа обичајног права постојала је у Црној Гори још од првих почетака њеног независног живота. Као што је Србија у времену пре првог устанка имала своје кнежинске скупштине, као установу локалне аутономије, тако су и црногорска племена имала своје скупштине, своје саборе или свеопште зборове, вијећа и „гувна”, која су решавала о појединим племенским питањима. Господари Црне Горе, како они из времена када су владике и сенат претстављале врховну власт у земљи, тако и они из познијег времена када господари Црне Горе нису била духовна лица, сазивали су народне скупштине и зборове на којима су главни претставници црногорских и брдских племена износили своје жеље и потребе и доносили закључке који су били обавезни за сва племена.

Те главарске скупштине и сабори састајали су се обично на Цетињу, код манастира, или у Стањевићима, где се такође налазила владичанска резиденција. Тако је за време митрополита из разних племена у току 1496—1697 одржано неколико таквих скупштине, па о њима постоји и нешто оскудних података. Скупштине и сабори састајали су се чешће током 17 и 18 века, и о њима има знатно више података. Такве скупштине одржаване су 1789, 1796, 1798, 1803, 1868 и 1879 године, и оне су у историји Црне Горе имале несумњиво већи значај. Но сем тога од старина је постојао обичај да се племенски прваци сваке године између Божића и Нове године састану на Цетињу да, у прво време с владиком а доцније с Кнезом, проведу празнике и одрже неколико заједничких састанака у циљу договора о раду у току следеће године.

На скупштини која је одржана у другој половини месеца јуна 1796, утврђена је „Стега”, први црногорски законик, чија је важност протегнута на сва црногорска племена која су преко својих првака била заступљена на скупштини. „Стега” се појављује као први значајнији резултат настојања Владике Петра да у односе племена црногорских унесе више реда и организације, а њом су регулисани и узајамни њихови односи за случај ратовања с Турцима и у питању гоњења издајника. На скупштини која је одржана две године доцније, у другој половини октобра 1798, донесен је „Законик општи црногорски и брдски” (18 октобар 1798) којим су све одредбе „Стеге” остале и даље у важности, и она је поново била потврђена чланом првим новог законика.

„Законик општи црногорски и брдски” има само 33 члана којима је обухваћено било све оно што је, у тим временима, било могуће заједнички регулисати. Он предвиђа казне за убиства, поравнања, уређује питање брака, отмице жена и девојака, доноси одредбе против лупежа и отимача, регулише питање дуговања које се решава само судским путем, забрањује мегдан и освету, удара основе судства и регулише установу судија, итд. Једним чланом законика увођу се пореза која се разрезује на сваку кућу, и износи шездесет пара по кући. Порез је уведен само стога да би се из прикупљених сума могло плаћати судије, јер су манастирски приходи били недовољни за тај посао. Но није било у питању само издржавања судија, јер се владика Петар носио мишљу да заведе Правитељство и Сенат, дакле две врховне државне установе, да би се на тај на-

чин и Црна Гора могла уредити као правна држава.

Чланови црногорских народних скупштина из тога времена били су племенски главари, сердари, војводе и кнезови, као и лица свештеног чина, но та само у случају ако су уз свештени чин имала и коју од главарских функција. Како су скупштине редовно одржаване онде где је боравио владика, на Цетињу или у Стањевићима, скупштинари су за време боравка на скупштини били гости црногорског владике. На скупштине су долазили по владицином позиву, што је био случај и са скупштином која је 1798 године донела поменути законик и руском цару упутила једну претставку из које се јасно види како су владика и народна скупштина намеравали да уреде управу у Црној Гори.

Према пројекту који је скупштина донела и изложила у поменутој претставци, народна скупштина требала је да буде најважнија земаљска установа. Она треба да бира народне главаре, доноси законе и уредбе, разрезаје порез, навешта рат и склапа мир. Покрај скупштине требало је да постоји Правитељство које се брине о народном благостању. Правитељство би, у исто време, требало да буде главна власт над кривичним и грађанским судом и над осталим чиновништвом, оно предлаже законе и подноси их народној скупштини. Правитељство је требало да се састоји из два Сената: Сенат „старијих” и Сенат „млађих”, а сваки Сенат има по једног претседника и десет чланова. Сенатори су повремени, и бирају се сваке три године и то из реда сердара, војвода, кнезова и народних главара. Тај пројект који је израдила ова скупштина, свакако под утицајем Владике Петра, предвиђао је једно демократско уређење у време када је оно у свету било права реткост. Руски цар Павле, кога је скупштина молила да Црној Гори даде средства да би могла да организује земљу на овој основи, одобрио је као редовну годишњу помоћ само хиљаду дуката, што ни из далека није било довољно за извођење ове основе, те је пројект остао неизвршен а Црна Гора је још дуго времена остала при свом старом уређењу. Установу претставничке Народне скупштине Црна Гора добила је тек после проглашења Устава на Никољдан 1905 године. Тим Уставом који је Књаз Никола октроисао, за народно претставништво проглашена је Народна скупштина која

је, чл. 41 Устава, заменила све дотадашње народне одборе, састанке и вијећа у Црној Гори.

Према уставним одредбама, Црногорску народну скупштину сазивао је Књаз, редовно о Лучиндану (18 октобар) одређујући место где ће се она састати. За случај хитне државне потребе Скупштина се могла сазвати и у ванредан сазив (чл. 42). Народни посланици бирају се на четири године, а ако се избори врше после распуштања Скупштине четворогодишњи период рачуна се од дана отварања нове Скупштине. (Чл. 43—44). Посланика има бираних, које народ сам слободно бира, и по положају. Посланици по положају су три главна претставника вероисповести у Црној Гори, претседник и чланови Државног савета, те претседници Великог суда, Главне контроле и три бригадира која Књаз именује. (Чл. 45). Избори посланика су непосредни, а свака капетанија и све обласне вароши бирају по једног посланика. (Чл. 46, 47). Бирачко право има сваки црногорски држављанин, ако је пунолетан и без обзира на то колико плаћа пореза. Ко нема право бирања, не може бити ни изабран за посланика. За посланика може бити изабрано лице са 30 година старости, ако стално живи у Црној Гори и плаћа годишње најмање 15 круна пореза и дације. Државни чиновници не могу бити изабрани за посланике. Сматраће се да је за народног посланика изабрано оно лице које добије на гласању апсолутну већину свих предатих гласова. (Чл. 48, 53, 54, 56). Сваки народни посланик претставља цео народ, а не само оне који су га изабрали. Скупштина доноси одлуку о ваљаности мандата, а посланици полажу заклетву (чл. 60, 63). Часништво бира сама Скупштина тајним гласањем. Скупштину отвара Књаз, беседом, посланицом или указом, преко Министарског савета. (Чл. 64, 65).

Устав је предвидео и круг власти Народне скупштине. Тако је Скупштина, заједно са Књазом, вршила законодавну власт. (Чл. 71). Без пристанка њеног никакав закон није могао бити издат, укинут, измењен или обавезно протумачен, а при обнародовању сваког закона морало се нарочито истаћи да је претходио пристанак Скупштине. Само у случају да земаљска безбедност, било споља или изнутра, дође у опасност, а Скупштина није на окупу, Књаз има право да на предлог Министарског саве-

та нареди што је потребно за заштиту земаљске безбедности, што ће силу закона имати. Овако ванредно издати закони саопштиће се Скупштини одмах чим се састане. (Чл. 73—76). Дације и порези ни у коме случају не могу се уводити, нити постојећи изменити, без пристанка Скупштине. Предлози за доношење или измену закона потичу од владе, а може их и Скупштина чинити; но формални пројекти потичу само од владе, а Скупштина не може подносити и формалне пројекте. (Чл. 77—78). Министри имају право да присуствују скупштинским седницама и да учествују у претресању сваког предмета који је на дневном реду. (Чл. 79). Устав познаје и установу владиних повереника (чл. 80), а министри и владини повереници не могу гласати ако нису у исто време и народни посланици. Народни посланици не могу држати седница, нити се Скупштина може састајати, ако није сазвана указом. (Чл. 101).

Прва Црногорска народна скупштина, изабрана по привременом изборном закону, донела је на основу уставних одредаба први сталан закон о изборима народних посланика, из кога треба поменути важније одредбе.

Народна скупштина Црне Горе састаје се по уставу сваке године на Лучиндан. Избори се одређују Књажевим указом, а по предлогу претседника владе. Указ којим се одређују избори, мора садржати и дан када се нова Скупштина треба да састане. Пет дана пре избора не може никаква власт позивати бираче на скупове, као заједничке вежбе, војничке вежбе, итд. (Чл. 1—5).

Свака капетанија бира по једног посланика, а тако и обласне вароши Цетиње, Никшић, Подгорица, Колашин, Бар и варош Улцињ. Бирачко право има сваки црногорски грађанин, када је навршио 21 годину старости, без обзира на то колико плаћа дације. Немају право да бирају посланике они који су осуђени на тамницу, који су под стечајем, старатељством и они који су ступили у службу стране државе без дозволе црногорске владе. (Чл. 6—9).

Посланик мора имати пуних 30 година, мора стално живети у Црној Гори, треба да има сва грађанска права и да плаћа најмање 15 круна порезе годишње. Државни чиновници управних власти и претседници самоуправних установа не могу бити народни посланици, сем ако на своје положаје даду оставке пре из-

бора. У Скупштину долазе по положају митрополит црногорски, архиепископ барски, црногорски муфтија, те претседник и чланови Државног савета, претседник Главне контроле и три бригадира које Књаз именује. (Чл. 10—14).

Свака капетанија и изборна варош мора да води уредне бирачке спискове, у које се морају унети сви бирачи. Спискове потврђује капетан дотичне капетаније, али их претходно прегледа и утврђује са претседницима сеоских општина. Спискови се у два примерка шаљу суду где ће бити изложени. Када и суд потврди списак, онда мора списак бити изложен у капетанији и код појединих општина. Накнадне измене бирачког списка морају се вршити преко обласног суда. Исправка списка може се тражити писмено или усмено, а коначну одлуку доноси обласни суд. Рад око израде бирачких спискова и претставке које се подносе не подлеже никаквим таксама. Бирачки спискови морају бити закључени најдаље до 8 септембра. (Чл. 15—21).

Најдоцније на 25 дана пре дана избора, најмање 70 за сваку капетанију и изборну варош а 30 за варош Колашин, пуноправних бирача, могу предложити једног кандидата за народног посланика и поднети кандидатску листу капетанији. Уз кандидатску листу мора бити приложена и изјава кандидата да се прима кандидације, а сем тога се морају означити претставник кандидатске листе и један његов заменик. Кандидатску листу могу потписати само лица која имају право избора. Листа се подноси у два примерка па се оба примерка шаљу на потврду Обласном суду који се уверава о истинитости потписа и квалификацијама предлагача и кандидата. Једном потврђена листа не може бити опозвана, сем у случају ако предложени кандидат у међувремену умре. (Чл. 22—31).

Место у коме ће се вршити гласање мора бити приступачно и осигурано. Шест дана пре избора мора се образовати бирачки одбор који ће на дан избора руководити изборном радњом. Бирачки одбор у свакој капетанији или вароши образује се тако да га састављају по један претставник сваке општине у капетанији, а у варошима изборни одбор сачињавају пет општинских одборника. Ова лица треба да, по могућности, буду писмена. Бирачки одбор pazi да се избор врши по одредбама за-

кона, одржава ред и безбедност на биралишту и саопштава после избора резултат. Ради бољег одржавања реда председник одбора ће од власти потражити и добити оружану помоћ ако то буде потребно. Бирач може дати свој глас само лично. Гласање је тајно и оно се врши гуменим куглицама. Бирачки одбор је дужан да се увери о идентитету свакога лица које се јави на гласању, које почиње у 7 часова изјутра, а завршава се у 5 часова после подне. Бирачки одбор не може никоме ко је уписан у бирачки списак закратити глас. Никаква власт ни у коме случају не може присуствовати изборној радњи у просторијама где се она врши, а за све време гласања води се записник у који се имају унети све примедбе. Сваки члан бирачког одбора има право да у записник унесе своје одвојено мишљење. (Чл. 32—47).

За изабраног народног посланика сматраће се онај ко је добио апсолутну већину гласова, т.ј. више од половине предатих гласова. Ако нико није добио апсолутну већину, избор ће се извршити накнадно после 3 дана, и то само између она два кандидата који су добили највећи број гласова. Изабраном кандидату бирачки одбор издаје пуномоћје. Жалбе против избора шаљу се Народној скупштини, а право да их поднесе има сваки бирач. Одлуку о овим жалбама доноси Верификациони одбор Народне скупштине. Посланик који не живи у месту где се одржавају седнице скупштинске има право на 4 круне за подвоз и 6 круна дневнице. (Чл. 48—59). Но сем тога изборним законом предвиђене су и санкције за злоупотребе при вршењу изборног акта, као и прописи о изборном материјалу којим располаже министарство унутрашњих послова.

Законом о пословном реду у Народној скупштини био је регулисан сав унутрашњи скупштински рад. Главне одредбе тога закона су ове:

Посланици су дужни бити у месту где се одржавају скупштинске седнице дан у очи првог претходног састанка и за све време скупштинског заседања. Првом претходном састанку председава најстарији посланик по годинама. По томе се Скупштина дели у пет отсека, и то тако да се у један ковчежић ставе цедуљице са именима свих посланика, па их онда извлачи привремени секретар до броја посланика који је потребан за поједини отсек. Отсеци сваки за себе

бирају свога председника, као и по једног члана за преглед пуномоћја. Кад се седница настави председничко место заузеће председник одбора за преглед пуномоћја, коме ће народни посланици предати своја пуномоћја. Кад одбор за преглед буде готов са прегледањем пуномоћја, заказаће седницу и одредити једног или више извештача. У одборском извештају може се тражити: да се избор оснажи или уништи, или да се привремено одложи одлука о њему док се не изврши потребна истрага. Пошто су посланичка пуномоћја оверена, посланици полажу заклетву. (Чл. 1—11).

Кад је оверен довољан број мандата да Скупштина може пуноважно решавати, приступа се избору председништва, које се састоји из председника, потпредседника и два секретара, а њихов мандат траје за време једног сазива. Избор се врши тајним гласањем. У случају да при првом гласању ниједан кандидат не добије потребну апсолутну већину, онда ће се извршити ужи избор између два најјача кандидата. Кад је избор часништва закључен, председник Скупштине известиће председника владе о конституисању, после чега ће бити обавештен када ће Књаз отворити Скупштину. Председник Скупштине њезин је репрезентант, са дужношћу да одржава ред у Скупштини за време седнице, да пази да се примењује закон о пословном реду и да руководи скупштинским седницама, а то је дужност и потпредседника када по потреби замењује председника. Председник говори у име Народне скупштине. Секретари воде записник скупштинских седница. (Чл. 12—19).

По конституисању Скупштина ће се поделити на три отсека, по могућности једнака по броју чланова. Сваки одбор бира себи председника и једног секретара и они себи одређују дневни ред према реду који је себи Скупштина одредила. Сваки одбор ће претрести засебно сваки предлог који му буде упутила Скупштина, и то у једној седници. По томе отсеци бирају по једног или два своја члана у одбор који ће Скупштина бирати за проучавање појединих законских предлога. Никакав предлог не може у отсецима бити узет у рад пре него што прођу 24 часа откако је дотични предлог штампан. Предлог молби и жалби врши један одбор од три лица која се бирају по овим отсецима. Кад влада Скупштини поднесе буџет, сви отсеци бирају по три своја члана који сачиња-

вају Финансијски одбор. Овај одбор остаје сталан за време сазива у коме је изабран. Његова је дужност да Скупштини даје извештај о буџету и извештаје о законским предлозима чије би усвајање непосредно утицало на суму државних прихода или расхода. Сем тога Финансијски одбор подноси Скупштини предлог о општем државном рачуну који подноси Главна контрола. Одборски чланови који буду изабрани дужни су изјавити да ли се примају тога избора. Ниједан посланик не може бити изабран у неки нови одбор, ако је члан одбора који још није завршио свој рад. Одборским седницама чланови могу присуствовати и на њима говорити по потреби и више пута. Влада је дужна одговорити на захтев одбора и дати им сва тражена објашњења. (Чл. 20—36).

Нацрт адресе којом ће Народна скупштина одговорити на Престону беседу израђује један нарочито бирани одбор од девет чланова. О нацрту адресе водиће се претрес у начелу и појединостима. Адресу у име Скупштине Кнезу подноси претседник, потпретседник и секретари Скупштине, претседници отсека и још 6 чланова које Скупштина изабере. (Чл. 37—40).

Скупштинске седнице су јавне и тајне. Тајне седнице држе се када то тражи влада или по писменом предлогу 10 народних посланика. Посланик који изда тајну биће сасвим искључен из Скупштине и кажњен по чл. 117 кривичног законика. Дневни ред за следећу седницу утврђује, по претседникову предлогу сама Народна скупштина. Сваки посланик има право да чини примедбе на записник. У Народној скупштини имају право да говоре само народни посланици, министри и владини повереници, али нико не може говорити пре него што тражи и добије реч од претседника. О једном предмету ниједан посланик не може говорити више него два пута. Министри и владини повереници имају право да говоре сваки пут кад се за реч јаве, а на крају претреса неког предлога такође ће им се дозволити да говоре. Претрес се може завршити: кад се исцрпе листа пријављених говорника, али и пре тога ако Скупштина изјави такву жељу. Претрес у начелу као и претрес сваког појединог члана сматрају се као посебни предмети. Претседник има право да Скупштини предложи на решење да се посланик за неко време искључи из Скупштине. (Чл. 20—60).

Пре прелаза на дневни ред Скупштини се чине саопштења, према утврђеном реду. Посланици имају права да постављају кратка питања министрима, али су их дужни претходно поднети писмено. Сваки посланик има право да министрима упућује интерпелације. Оне се, претходно, подnose написмено претседнику Народне скупштине, а саопштавају се на седници скупштинској. На интерпелацију министар је дужан одговорити и о њој се у Скупштини мора одлука донети у току истог сазива, изузев случај кад Скупштина Књажевом вољом буде распуштена. Одлука скупштинска о свакој интерпелацији може бити проста или образложена (мотивисана). Влада има право да изјави који предлог прима, и о њему ће се најпре гласати. Интерпелант може своју интерпелацију повући све до часа док не буду узети у решавање предлози о преласку на дневни ред. (Чл. 61—74).

Законске предлоге подноси влада у име Књаза, а тако исто и Скупштина влади, али формални предлози произлазе само од владе. Предлог да се коме учини какав поклон или награда и потпора само влада може поднети. Владини предлози проучавају се прво у одбору, а по томе у пленуму. Пре него што донесе одлуку о једном предлогу, Скупштина га може вратити натраг одбору ради поправке редакције. Предлоге за измену или допуну једног предлога може поднети један или више народних посланика, али такав предлог мора потпомоћи најмање 10 народних посланика. Сваки свој предлог влада може повући натраг све док он није коначно решен у Скупштини. То исто право имају и посланици предлагачи. Једном одбачени предлог влада више не може поднети скупштини која га је одбацила, него тек оној која дође иза ње. О међународним уговорима које подноси влада не гласа се понаособ о појединим чланцима, него у целости. (Чл. 61—92).

Скупштина има право анкете као и истраге у изборним и чисто административним питањима. Истрагу води Скупштина преко нарочитог одбора који се бира у скупштинској седници, а чије седнице могу бити јавне и тајне. Сва права која закони дају истражном судији у погледу ислеђења, припадају и скупштинском одбору, али та права Скупштина може и ограничити својом одлуком. Истрага се прекида у случају распуштања Скупштине. Кад је истрага

завршена, одбор подноси Скупштини свој извештај и предлаже мере које евентуално треба предузети. (Чл. 93—97).

Жалбе и молбе које се упућују Скупштини морају бити написане и потписане лично од молиоца или жалиоца, иначе се по њима ништа неће предузимати. Одбор за молбе и жалбе испитиваће њихову садржину или уступати другим државним органима да то учине. Скупштина не може примити никакву жалбу или молбу којом се тражи какав поклон, награда или потпора. Молбе и жалбе, како буду решене у одбору, подносе се на решење Народној скупштини (Чл. 98—105).

Скупштина може решавати само онда ако је у седници више од половине народних посланика, а глас се може само лично дати. За пуноважан закључак потребна је апсолутна већина датих гласова. Гласање бива: гласно, поименце; устајањем и седањем; и тајно, поименично. Резултат гласања утврђује и проглашава претседник. При гласању поименце гласа се са „за” и „против” (Чл. 106—116).

Књажева саопштења Скупштини бивају: указом, а скупштинска Књазу скупштинским писмом а изузетно депутацијом, док саопштења Скупштине владе или владе Скупштини могу бити само писмена, или усмена у Народној скупштини, што се чини на основу овереног протокола. (Чл. 117—119).

Посланици дисциплински могу бити кажњени: опоменом, записаном опоменом, одузимањем речи и привременим удаљивањем са седница, које не може да траје више од десет скупштинских седница. Прве две казне изриче сам претседник, а друге две Скупштина по предлогу претседника, или 10 чланова Народне скупштине.

Ако посланик за време скупштинске сесије учини какво кривично дело, било у Скупштини или ван ње, он се неће моћи узети на одговор за време те сесије, но само у случају ако Скупштина за то даде одобрење, или ако се ухвати на делу злочинства. Народна скупштина чим прими оптужбу против кога посланика изабраће један одбор који ће проучити тужбу и поднети свој извештај. (Чл. 120—131).

Упоредо са овим законима донесен је и закон о зборовима и удружењима, који је омогућио формацију црногорских политичких странака, којих пре октроисања устава уопште није било.

Прва уставна влада Црне Горе била је она коју је образовао Лазар Мијушковић по проглашењу устава, а владала до 5 новембра 1906. После тога образована је влада Марка Радуловића, али је трајала свега нешто преко два месеца. Трећу владу образовао је Андреја Радовић, и она је успела да у Народној скупштини створи Народни клуб, из кога је доцније требала да се организује Народна странка. После тога је у Скупштини био формиран и Прави народни клуб, као зачетак праве Народне странке. Но ни једна од ових двеју странака није била и формално организована. По паду владе Андреје Радовића (април 1907), кад је владу образовао др. Лазар Томановић, Народни клуб изразио је свој програм и тако је постала Народна странка, која је тек требала да се на терену организује.

Према томе програму, Народна странка тежила је за тим да народу осигура миран и слободан живот. Програм даље тражи: слободу штампе, збора и договора, опште и тајно право гласа, личну и имовну безбедност, равноправност пред законима и властима, слободу политичког уверења, олакшање кулука и што ширу општинску самоуправу, под којом ће се народ најбоље развијати. Странка се даље залаже за унапређење народне привреде и тражи отварање довољног броја потребних школа, правилан разрез пореза и увођење разумне штедње у државним и самоуправним финансијама. Што се тиче државне администрације, Народна странка је тражила да се смањи број државних чиновника, а што се тиче правосуђа програм истиче потребу да се ислеђивање кривичних дела са полиције пренесе на судове. О спољној политици у програму је наглашено да се она има водити у наслону на Балканске земље, на принципу: свакоме своје. Истиче се потреба уже сарадње са Србијом, са којом треба радити на остварењу националних циљева и гајити словенску идеологију. Народна странка је сем тога била за што боље односе са другим државама, а нарочито са Русијом.

Како проглашење октроисаног устава није било примљено са подједнако добрим расположењем у свим слојевима, а нарочито не код млађих нараштаја, у Црној Гори избило је незадовољство које је нашло свој израз у тзв. „бомбашкој” афери. Власти које су водиле истрагу поводом те афере, која је много

пореметила односе између Црне Горе и Србије, налазиле су да су у аферу умешане и неке личности из Народног клуба, па је неколико првака тога клуба било осуђено на заточење, а Народна странка била је прогоњена. На посланичким изборима који су били расписани после тога догађаја није био изабран ниједан члан тога клуба, али зато Скупштина ипак није остала без опозиције коју је сачињавало десетак одвојених чланова из ранијег Правог народног клуба („самосталци“). „Клубаши“, тј. присталице Народног клуба и „самосталци“ претстављали су, дакле, опозицију, а присталице Правог народног клуба („праваши“) претстављали су конзервативни елеменат који је стајао врло близу Кнеза и из кога је он узимао своје владе. Тај однос трајао је све до после Балканског рата, у току кога је црногорска територија била удвостручена. По завршеном Балканском рату режим „праваша“ пао је, а владу је образовала

дотадања опозиција из „клубаша“ и „самосталаца“. Та влада ликвидирала је „бомбашку“ аферу амнестијом осуђених криваца и са Србијом ступила у преговоре о стварању једне реалне уније.

Посланички избори извршени после Балканског рата дали су већину клубашима и самосталцима. Како је, убрзо после тога, наступио светски рат, Црногорска народна скупштина састала се само за толико да одобри ванредне кредите и посвршава најхитније законске предлоге. После тога она је била одложена. Доживевши у 1915 години сличну судбину као и Србија, Црна Гора била је прегажена. Краљ Никола са члановима владе побегао је у иностранство где је остао и после извршеног уједињења Црне Горе са Србијом, о чему је одлуку донела не редовна црногорска, већ Црногорска велика народна скупштина која је у првој половини новембра месеца 1918 одржана у Подгорици.

LA SKOUPCHTINA DE LA CRNA GORA

(1906—1914)

La Skoupchtina, en qualité d'institution du droit coutumier, existait en Crna Gora depuis que celle-ci existe en tant qu'état indépendant. De même que la Serbie, où il existait à l'époque de la première insurrection les Skoupchtinas provinciales en qualité d'institutions locales autonomes, la Crna Gora avait, elle aussi, ses Skoupchtinas, ses »sabor« ou les réunions générales »guvna«, »vijeća«, qui avaient à résoudre certaines questions de ses clans.

De telles Skoupchtinas se réunissaient d'habitude à Cetinje, auprès de monastère, ou bien à Stanjevići. Sous les règnes des métropolitains appartenant à des clans différents, de 1496 à 1697, eurent lieu plusieurs Skoupchtinas, mais ces Assemblées furent plus fréquentes dans la seconde moitié du XVIIe et pendant tout le XVIIIe siècle. Depuis des temps immémoriaux c'était la coutume pour les chefs des clans de se réunir chaque année à Noël et le jour de l'an chez le métropolitain à Cetinje, pour passer ensemble la fête et discuter sur le travail, prévu pour l'année prochaine. Pour comprendre l'importance des vieilles Skoupchtinas de la Crna Gora il suffit de mentionner qu'à une de ces Skoupchtinas,

tenue dans la seconde moitié du juin en 1796, fut promulguée la »Stega«, le premier Code du pays, dont la compétence fut étendue sur tous les clans de la Crna Gora. Ce Code résultait des efforts du métropolitain Pierre consacrés à l'organisation des clans crnogoriens. À la Skoupchtina, qui se tint deux années plus tard, fut promulgué le »Code de la Crna Gora et des Brda« (octobre 1798), dont les 33 articles comprenaient tout ce qu'il était possible de codifier d'une façon uniforme à l'époque.

Les membres des Skoupchtinas de cette époque furent les chefs des clans, les »serdars«, les »voyévodes«, ainsi que les membres du clergé exerçant une fonction administrative, ce qui était fréquent à l'époque. Elles furent convoquées sur l'ordre personnel du prince-évêque résidant à Cetinje et leurs sessions ne duraient que quelques jours.

Le système parlementaire ne fut introduit en Crna Gora qu'après la promulgation de la Constitution, à la Saint-Nicolas de 1905. D'après cette constitution, qui fut octroyée par le knèze Nicolas, toutes les Skoupchtinas, »zbor« et »vijeća« an-

térieurs furent supprimés, pour être remplacés par la Skoupchtina nationale, convoquée par le knèze et futur Roi, pour le 18 octobre de chaque année. Les députés étaient élus pour une période de quatre ans; la Skoupchtina pouvait être convoquée en session extraordinaire. Les députés étaient élus ou nommés selon les rangs par le Roi. Les élections se faisaient au suffrage direct et par arrondissement. Le droit de vote appartenait à tout sujet majeur de la Crna Gora, indépendamment du montant des impôts payés. Pouvait être élu député toute personne, âgée de trente ans, ayant son domicile permanent en Crna Gora et payant au moins 15 dinars des contributions par an. Tout député représentait le peuple entier; la Skoupchtina élisait elle-même son bureau parmi ses membres. Le pouvoir exécutif appartenait à la Skoupchtina et au knèze; sans l'approbation de la Skoupchtina aucune loi ne pouvait être ni modifiée, ni supprimée, ni complétée, ni commentée. Les nouvelles contributions ne pouvaient être introduites sans le consentement de la Skoupchtina. Les projets de lois émanaient du gouvernement et de la Skoupchtina, mais les projets formels de lois ne pouvaient être proposés que par le gouvernement au nom du Roi. D'après ces articles de la Constitution fut promulgué le règlement de la Skoupchtina, d'abord provisoire, ensuite définitif, ainsi que les lois sur les réunions et les élections des députés.

Le premier gouvernement constitutionnel de la Crna Gora fut le gouvernement, formé après la promulgation de la Constitution, par Luka Mijušković le 5 novembre 1906. Le premier temps les dé-

putés n'étaient pas divisés en partis et clubs; ce n'est que sous le troisième gouvernement, formé par Andreja Radović, qu'on était arrivé de former à la Skoupchtina un Club des députés, sur lequel le gouvernement pouvait s'appuyer. De ce Club devait sortir plus tard le Parti populaire. Plus tard fut aussi formé le Club populaire proprement dit, qui fut l'embryon de futur parti populaire; aucun de ces partis ne fut vraiment organisé.

Étant donné que la Constitution octroyée n'était pas très populaire, surtout auprès de la nouvelle génération, ce qui provoqua un mécontentement qui devait se manifester dans »l'Affaire des bombes«. Les autorités, menant l'enquête trouvèrent que certaines personnalités éminentes du Club populaire y furent mêlées, le Parti populaire fut persécuté et ses chefs arrêtés. La Skoupchtina eut tout de même son opposition, formée d'une dizaine des membres de l'ancien Club populaire proprement dit, appelés les »indépendants«.

Après la guerre balkanique, d'où le territoire de la Crna Gora sortit doublé, la situation politique commença à se normaliser. Alors la grande guerre éclata et la Skoupchtina fut convoquée uniquement pour prendre des résolutions urgentes, après quoi elle fut ajournée. Ayant eu le même sort que la Serbie en 1915 et 1916, la Crna Gora fut écrasée par les troupes autrichiennes et le roi Nicolas se réfugia avec son gouvernement d'abord en Italie, et plus tard en France, où il resta jusqu'à sa mort. L'union avec la Serbie fut décidée non pas par une Skoupchtina ordinaire mais par la Grande Skoupchtina nationale, tenue à Podgorica en novembre 1918.

XV

*УСТАВНЕ И ПАРЛАМЕНТАРНЕ БОРБЕ
СЛОВЕНАЦА*

(1804—1918)

УСТАВНЕ И ПАРЛАМЕНТАРНЕ БОРБЕ СЛОВЕНАЦА

(1804—1918)

„**М**и Франц II, (као немачки цар) итд. . . . после зрелог размислања решили смо, да за нас и наше наследнике, у нераздруживом поседу наших независних краљевина и држава, узмемо и одређујемо наслов и достојанство наследног цара Аустрије (као име нашег високог дома) тако, да свеукупне наше краљевине, кнежевине и покрајине, имају да и даље непромењено одрже своје досадашње наслове, уставе, особена права и односе. . . .” — одређивао је царски патент од 1 августа 1804 којим је цар Франц II узео, употребивши и све остале, и титулу аустријског цара. Поменути патент важан је и стога што се у њему, као по изузетку, помињу и уставна и особена права, тако да би се могло мислити да су та „уставна и особена права” нешто чему цар посвећује велику пажњу. Међутим такав закључак био би погрешан јер је доба Франца II, његових претходника и наследника, доба најтеже реакције у историји оних земаља које су биле под Хабсбуршком кућом. Реакција је била нарочито тешка после велике француске револуције, наполеонских ратова и Бечког конгреса (1814).

Почевши од 1809, аустријском унутрашњом и спољном политиком управљао је кнез Клеменс Лотар Метерних, реакционар и аутократа, који је био далеко и од помисли да се народима Аустрије признају ма и најмање слободе, још мање да им се призна учешће у управи царевине. Поједине земље имале су само своје сталешке саборе који су уствари били претставништва staleжа, и редова, високог клера, на којима народ уопште није био претстављан и заступан. Па и ти сталешки сабори нису били сазивани да сарађују на питањима

унутрашњег уређења земље, која је била искључиво у рукама бирократије по пореклу готово искључиво немачке, јер је претила опасност да се сабори, као на пример Хрватски или Угарски, побуне против аустријско-немачке реакције.

Уз све то, нарочито за време Наполеонових ратова, у крајевима данашње Словеније почео је да буја национални живот. Родоначелник тога националног покрета био је песник Валентин Водник, тако да се словеначка национална мисао, нарочито посредством млађег свештенства, почела ширити у свим крајевима који су настањивали Словенци. Сабори крањских staleжа и редова из тога времена, уколико су се уопште сајали, постављали су већ захтев да царска влада у Бечу посвети више пажње хитним народним потребама, па чак и на пољу народног школства на словеначком језику. Ови захтеви редовно су остајали неиспуњени, јер је влада кнеза Метерниха стајала на гледишту да држава треба само да прима, а не да даје, а и то, што даје — да даје само и једино по својој вољи а не по какву захтеву. Саборима крањских staleжа и редова није остајало ништа друго него да своје захтеве постављају поново и чекају промену политичког курса.

У току тога времена Хабсбуршка монархија била је уређена дуалистички, као и после нагодбе Аустрије и Мађарске, која је склопљена 1867. „Земље с ове стране Литве” тј. Цислајтанија, биле су подређене дворској канцеларији у Бечу, док су земље „с ону страну Литве”, тј. Транслајтанија имале своју угарско-ердељску дворску канцеларију. Док је на аустријској страни владао најстрожији апсолутизам, у земљама Транс-

лаjtаније могло се радити нешто слободније, јер се у Бечу бар донекле морало пазити на права и значај Хрватског и Угарског сабора. Уз то је Аустрија, у исто време, била и члан Немачког савеза што је важило само за „немачке” њене земље и, као таква, била заступана на заједничком Немачком савезном сабору („*Bundestag*”) који је своје седиште имао у Франкфурту на Мајни. Како је Аустрија, после рата са Пруском у коме је била тучена, 1866 године била присиљена да заувек напусти Немачки савез, сабор у Франкфурту није више за њу имао никаква значаја. За словеначке крајеве, тај сабор и раније није имао никаква значаја, јер у њему нису имали своје претставништво. Кад је Аустрија, после 1848 године, већ добили свој први устав, из Франкфурта је потекла иницијатива да и претставници словеначких крајева учествују у раду савезног сабора обећавајући да ће Савез дати „себи придруженим али други језик говорећи народима без зависти у пуној мери све оно, што им припада по природи или по историји”. Тај позив био је одбијен, јер се више веровало да ће Аустрија, после 1848, и иза једне велике и дуге револуције, хтети да пође уставним путем.

Метернихов реакционарни режим напослетку је ипак био оборен, заслугом народа који су тражили своја уставна и грађанска права. 13 марта 1848 у Бечу је букнула револуција, дан после тога цар је морао да отпусти Метерниха који је пребегао у иностранство. Истога дана објављена је уредба о слободи штампе, а дан после тога изашао је царски рескрипт којим се сазивају немачки и словеначки сталежи и редови. 25 априла 1848 издата је уставна повеља, а 11 маја обнародован је први изборни закон којим је било предвиђено све што је требало за избор народних посланика. Закон је предвиђао избор 383 народна посланика, тј. по једног посланика на сваких 50 хиљада становника. Предвиђено је да избори буду посредни, па се на сваких 250 становника по општинама бирао по један повереник, а повереници на заједничком скупу да бирају народне посланике. Само Царевинско веће било је сазвано за 26 јун 1848, али народи нису били задовољни октроисаним уставом, па је поново букнула револуција у Бечу, тако да је цар 15 маја 1848 издао нову повељу којом се сазива уставотворна скупштина с тим, да се за

избор народних посланика не тражи никакав цензус. Уз све то, цар је два дана доцније морао да напусти Беч, где је револуција непрестано трајала, а после неколико месеци, 2 децембра 1848, морао се одрећи престола, тако да је на владу дошао цар Фердинанд.

Револуција у Аустрији и Угарској имала је снажан утицај на све словенске народе у Аустрији и Угарској, и они су је издашно помагали. Пред крај пролећа 1848 одржан је у Прагу велики словенски конгрес, на коме су учествовали и претставници Словенаца, па је усвојена мисао да се Аустрија претвори у савезну, федеративну државу. После овога конгреса уследио је народни устанак у Прагу (12—17 јуна) који је, после тешких и крвавих уличних борби, угушио кнез Виндишгрец, а само пет дана после тога састало се у Бечу Царевинско веће које је, у исто време, требало да буде и уставотворна скупштина, и да донесе нови устав. Но како је у Бечу револуција стварно још трајала, а немири нису престајали у целој држави, Царевинско веће није могло да ради. Револуционарни покрет узео је толики мах да је цар Фердинанд морао побећи из Беча, па је тек трупама генерала Јелачића и кнеза Виндишгреца које су упућене на Беч једва успело да умире побуњену престоницу. Царевинско веће, пошто није могло да ради, премештено је из Беча у Кромерж у Моравској, а цара Фердинанда наследио је на престолу његов рођак Франц Јосиф I.

Устав цара Фердинанда предвиђао је, међу осталим земљама круновине, и Краљевину Илирију која је требала да обухвати Корушку, Крањску и Приморје (Горичка, Градиштанска, Истарска и Тршћанска област), али она никада није била остварена. Занимљиво је ипак то да су крањски земаљски сталежи тражили од владе, међу осталим хитним потребама, да се повећа број школа, да се словеначки језик уведе у средње школе, да се законска важност призна илирском правопису („гајици”), и да се у Љубљани оснује универзитет са словеначким наставним језиком. Но ни један од ових захтева није био остварен, јер је револуција ипак била угушена, а нови цар Франц Јосиф чекао је прву прилику да заведе режим сличан ономе који је претходио револуцији.

Ступајући на престо Франц Јосиф манифестом обећао је својим „драгим на-

родима „да ће владати... на основу праве слободе, на основу равноправности свих народа царства и једнакости грађана пред законом, као и учествовањем претставника народа код издавања закона”. Ускоро, цару се дала прилика да погази дату реч. „Несрећа је за Аустрију што је њен цар човек без карактера” — рекао је једном приликом о цару Францу Јосифу његов министар претседник Карло Хоенварт. Цар је 7 марта 1849 распустио Државно веће у Кромержу, јер оно никако није могло решити какав устав да се донесе: централистички или федералистички. Франц Јосиф је после тога октроисао устав према своме нахођењу и несаслушавши претставнике Царевинског већа. 23 септембра 1849, царским декретом, учињен је крај и Краљевини Илирији, па је Трст са околином постао самосталан „државни” град, Горица и Истра су проглашене једном круновином са земаљским сабором у Горици, док су Корушка, Крањска и Штајерска, свака за себе, добиле свој земаљски сабор. Покрајине су после тога биле подељене на округе, окрузи су подељени на „кантоне” (срезове), а срезови на општине. Почетком 1850 свака покрајина добила је и свој устав, којим је био одређен састав и делокруг сабора, али ни ови посебни земаљски уставни, ни октроисани државни устав, никада нису ступили на снагу. То стога што се цару чинило да су и оне уставне слободе које су тим уставима биле дате, превелике. Тако је већ почетком 1852 уведен, под владавином Александра Баха, најкрући апсолутизам. Под тим апсолутизмом све су земље које су потпадале под аустријско царство проглашене недељивим саставним делом аустријско-царске наследне владавине.

За време владе Александра Баха национални и политички живот потпуно је обамро. Укинута је била и она релативна слобода штампе која је пре тога постојала, а нестало је и поротних судова, тако да је судство било стварно у рукама аустријских чиновника и бирократа, који су морали да слушају наредбе управне власти. Бах је отпочео са прогонима национално свесних људи, а по целој земљи били су, у својству намештеника, постављени режимски људи „Бахови хусари” који су будним оком пратили сваки национални или социјални покрет, после чега су редовно настајале тешке шикане и персекуције. Тек после изгубљеног рата са Италијом

и Француском, 1859, када је Аустрија морала да Италији преда своје дотадашње италијанске провинције Ломбардију са Миланом, Александар Бах морао је да иде, а с њим је нестало и његових „хусара”. Наследник Бахов био је гроф Голуховски, и под његовим режимом народима Аустрије на крају је ипак одлакнуло већ самим тим што је бирократски притисак морао да попусти, што се мислило и писало слободније, и што су постојали сви изгледи да ће и политички живот кренути једним новим правцем.

Под таквим околностима издата је 20 октобра 1860 „октобарска диплома”, устав, којим се одређује да ће цар и његови наследници „... право давања, измењивања и укидања закона изводити само уз сарадњу законито сакупљених земаљских сабора, односно Царевинског већа; у које земаљски сабори имају да шаљу одређени број чланова.” 26 фебруара 1861 био је обнародован и „фебруарски патент” на основу кога је у аустријским земљама био уведен дводомни претставнички систем.

Горњи, „господски” дом именован је цар из претставника сталежа, редова и клера, а доњи дом састојао се из 343 посланика који у њему претстављају своје покрајинске саборе. Поједине круновине добиле су свака свој засебни сабор, тако да су саборе добиле Крањска, Корушка, Штајерска, Горица са Градишком, Трст и Истра. У овим покрајинским саборима сталежи и редови имали су такође своје претставнике као што су их имали и изборни редови, т.ј. широке народне масе. Високи црквени достојанственици, (бискупи, владике) и ректори универзитета били су вирилни чланови сабора краја коме су припадали, док се избор народних посланика вршио по куријалном систему, тако да је велики посед бирао засебно, засебно градови и тржишта, засебно чланови трговачких и обртничких комора, а сеоске општине („вањски котари”) такође засебно. Код курија велепоседничких, градских и коморских, избори су вршени непосредно, а у сеоским општинама посредно, преко повереника.

Творац ове изборне геометрије, министар претседник Антон Шмерлинг тежио је за тим, да се у словенским земљама Аустрије на изборима за покрајинске саборе осигура немачка већина. Тако је на пр. Крањска, поред вирилних чланова, требала да у земаљски сабор пошаље 36 изабраних посланика. На

првим изборима који су извршени по овоме куријалном систему, било је изабрано је 21 немачки посланик, и само 15 посланика словеначких, иако је у Крањској немачка мањина имала само 5% од укупног броја становништва. Том приликом за посланике било је изабрано и седам активних државних чиновника, јер им изборни закон није забрањивао кандидацију. На тим првим изборима за Крањски земаљски сабор за посланике били су између осталих Словенаца изабрани др. Јанез Блајвајз (на три места), др. Ловро Томан, Драготин Дежман и др. Миховил Амброж, познати први словеначки претседник градске општине у Љубљани.

Блајвајз, ма да је готово непрестано биран за посланика на Крањском земаљском сабору, није желео да учествује у раду Царевинског већа и није дозвољавао да се истиче његова кандидација за Царевинско веће. Противно томе, др. Томан био је непрестано све до своје смрти члан Царевинског већа и најважнији претставник Словенаца у Бечу. Драготин Дежман, све до избора за посланика у Крањском земаљском сабору, био је одличан словеначки националиста, а чим је био изабран и у Царевинско веће своје словеначко име превео је на немачки језик, постао „Карл Дешман” и огорчен противник свега што је словеначко и уопште словенско. Од немачких чланова Крањског сабора истицао се нарочито гроф Антон Ауерсперг, (песник, са псеудонимом Анастасиус Грин) и он је такође био велики непријатељ свега што је словенско. Још увек међу Словенцима није заборављена једна његова упадица у Царевинском већу, неком приликом кад су претставници Словенаца тражили равноправност за словеначки језик и словеначку књижевност. Ауерсперг се чудило како се може тражити равноправност за један језик „чија се сва књижевност може понети у једној цепној марамици”... Тај охоли немачки аристократа био је ученик највећег словеначког песника Франца Прешерна и радо се угледао на Прешернове стихове.

У Крањском земаљском сабору званични језик је био немачки, тако да су посланици говорили на немачком, па су тако говорили и Словенци Блајвајз, Томан и други. Тек по ретком изузетку употребљен је и словеначки језик. У Царевинском већу у Бечу словеначки посланици говорили су искључиво немачки.

У словеначком делу Штајерске, на првим изборима за Штајерски земаљски сабор 1861 није изабран ниједан националиста Словенац. Међутим је у Корушкој ситуација била знатно боља, јер је тамошње Словенце у Корушком земаљском сабору заступао Андреја Ајншпицер, познати словеначки националиста. У Приморју давао је Шмерлингов изборни систем свакој од трију земаља, Горици, Градишци и Трсту са околином и Истри по два народна посланика у Царевинском већу у Бечу, а у Земаљским саборима њиховим били су фаворизирани Италијани, који су имали већину. Тако је на пр. у Сабору горичко-градиштанском, где је било две трећине Словенаца и Хрвата, 14 посланичких мандата припадало Италијанима, док су Словенци имали само седам мандата. Трст и Истра нису уопште слали своје посланике на Царевинско веће у Бечу. Горицу је у Царевинском већу претстављао Антон Черне, по занимању сељак, који је био добар говорник и у исто време први сељак који је прекорачио праг бечке заступничке куће.

Словеначки народни посланици на Царевинском већу у Бечу водили су главну борбу на питању признања равноправности словеначког језика и писма у државним надлештвима и у школама. У земаљским саборима та борба је знала бити оштра и упорна, па се протезала неколико деценија. Са свих страна опкољени страним елементом, у једној држави централистичких тежња и бирократског државног апарата који је био германски, Словенци су налазили да ће своју националну индивидуалност најбоље осигурати тако, ако извојују признање свога словеначког језика.

По одредбама октобарске дипломе, Царевинско веће у Бечу бавило се новчаним, трговинским, царинским, војним, пореским, монополским законодавством, те питањем зајмова и дугова, заједничким буџетом, и осталим заједничким питањима. Остала питања расправљана су на земаљским саборима појединих земаља, али су сукоби у питању надлежности били чести, па је много пута долазило до неспоразума у питању компетенције између Земаљских сабора и Царевинског већа.

Шмерлингов централистички систем није се могао одржати дуго времена, у целини како је био предвиђен. Царевинско веће у Бечу остало је крње од самог почетка, па је и до краја остало тако.

Противници установе Царевинског већа били су сви федералисти, нарочито пак Чеси, а потпуно су га бојкотовали Хрвати и Мађари, па чак и Италијани. Тако су горички Италијани у Царевинско веће као своје делегате бирали два Словенца посланика, иако су словеначки посланици стварно били мањина, само зато да ни један Италијан не би дошао у Царевинско веће. Како су се и после увођења Шмерлингова система у Аустрији почели да јављају немири, Шмерлинг је био удаљен с власти, а за министра председника био је постављен гроф Рихард Белкреди, један од федералистичких првака. 20 септембра 1865 царским манифестом био је укинут фебруарски патент, па је поново наступило неуставно, апсолутистичко време. Овај догађај, на основу кога је изгледало да ће централизам бити потпуно укинут, поздравили су сви Словени у монархији, а у Крањском земаљском сабору пао је и предлог да се цару изрази захвалност ради укидања фебруарског патента. Немци, којима је централизам годио, одбили су тај предлог, јер су налазили да цар није довољно заштитио државне интересе. На једном састанку словеначких политичких и културних радника, одржаном 25 септембра 1865 у Марибору, утврђени су били захтеви словеначког народа којима се тражи: да се очува национална свест словеначка и престане однарођавање, потпуна равноправност словеначког језика као и да се у компетенцију земаљских сабора пренесе надлежност расправљања државно-правних питања.

1866 Аустрија је ушла у рат са Италијом и Пруском. Рат са Италијом свршен је победом Аустрије, али је Аустрија била поражена у рату са Пруском. Последица тога била је да је Аустрија изгубила венецијанску област, и иступила из Немачког савеза. Да би унутрашње прилике у земљи средио, цар Франц Јосиф морао је да прави споразум са Мађарима, а као резултат тога настојања дошао је 2 јануара 1867 царски патент којим је објављено да су преговори са Мађарима отпочели, и да у тим преговорима треба да учествују претставници свију народа монархије. У ту сврху цар је распуштао све земаљске саборе, а нови избори били су заказани с тим да се земаљски сабори састану 11 фебруара 1867, са задатком да изабере народне посланике за ванредан сазив Царевинског већа у Бечу, које је сазвано за 25 фебруар 1867.

Избори за земаљске саборе извршени су у словеначким крајевима крајем јануара 1867, и на њима су Словенци постигли добре резултате. У словеначком делу Штајерске било је изабрано 8 словеначких народних посланика, а међу њима Михаел Клемен и др. Јосип Вошњак. У Крањској су, у куријама градова и тржишта, изабрани све сами словеначки кандидати. У Љубљани били су изабрани др. Томан и др. Винко Клун, а у Горичкој области и у Трсту изабрани су такође словеначки кандидати а међу њима и ранији посланик Антон Черне. Међу посланицима који су први пут изабрани, налазило се неколико истакнутијих политичких људи, а међу њима и др. Јосип Тонкли и срески начелник Андреја Винклер који је, иако је носио немачко презиме, био добар словеначки националиста. У тршћанској околини био је изабран Андреј Иван Небергој. За Словенце избори су испали неповољно једино у Корушкој. Резултат избора био је ипак такав да је министар председник Белкреди поднео оставку одмах после извршених избора, а на његово место дошао је гроф Бајст, са циљем да се нагодба између Аустрије и Угарске што пре оствари и заведе дуализам на основу кога би монархија била подељена на два дела, па би у једном од њих апсолутни господари били Немци, а у другом Мађари. Чим су се конституисали, земаљски сабори су оштро протестовали против Бајстове политике. Чешки и моравски земаљски сабор одбили су уопште да бирају посланике за Царевинско веће у Бечу, па су били распуштени. Крањски земаљски сабор усвојио је адресу којом се позивао на октобарску диплому и изјавио, да ће изабрати посланике за Царевинско веће али уз неке услове. Крањски земаљски сабор није дакле одобравао Бајстову политику, па је с тога одмах био распуштен. Бајст је наредио да се изврше нови избори и они су изведени под тешким притиском полиције и бирократије. Владини кандидати били су изабрани са незнатном већином, док су сви главни словеначки политичари ипак били изабрани. Прилике су у томе времену биле тако тешке, да је Љубљана изгубила словеначку већину у градском заступству, а с тим у вези и место председника градске општине која је тек 1882 поново прешла у словеначке руке.

Избори народних посланика за Царевинско веће у Бечу, после владине из-

борне победе, спроведени су без дебате о адреси. Уз све то била су, покрај два немачка, изабрана и четири словеначка посланика. Словеначки чланови Царевинског већа нису овом приликом употребили чешку тактику да не иду у Беч, већ су отишли и учествовали у његову раду за све време припремања новог устава и органских закона који су требали да буду објављени заједно са уставом. Ти закони били су обнародовани 21 децембра 1867, а с њима и закон о зборовима и удружењима, на основу кога је у Словеначкој отпочео жив политички покрет. Ново стање у Словенији дало је повод одржавању великих народних зборова, „табора”, на које су грађани долазили у великим масама, манифестујући своју националну и политичку свест до мере која је немачким управљачима изгледала једва подношљива.

У смислу нагодбе између Аустрије и Угарске добила је аустријска државна половина свој горњи и доњи дом („*Nerrenhaus*” и „*Reichsrat*”), а угарска половина заједно са Хрватском и Славонијом свој заједнички сабор у Пешти и горњи дом. Као заједничке ствари означене су биле: спољна политика, војска, морнарица, трговина и царине, а о њима се решава у „делегацијама” које бирају обе половине, свака са своје стране. Делегација аустријска имала је 60 чланова, од којих је 20 чланова бирао горњи дом, а 40 чланова Царевинско веће. Земље са словеначком већином у тим делегацијама имале су: Штајерска 2, Коруска, Крањска, Истра, Горица, Градишка и Трст само по један мандат. Како су Словенци имали апсолутну већину мандата у то време само у Крањском земаљском сабору, био им је у делегацијама осигуран само један мандат, док су сви остали мандати припадали или Немцима или Италијанима.

Јавност у Словенији није била задовољна радом својих претставника у Бечу, што је нарочито долазило до израза у словеначкој штампи, која је у то време већ писала знатно слободније. Тако се на пр. у „Словенском господару” од 25 новембра 1867 може читати један напис врло карактеристичан за то стање ствари. „... Сви наши бечки посланици”, писао је том приликом поминути лист, „... веома су жалосна појава. Наш народ заиста би заслужио боље претставнике, него што су ови кромпираши... Такозвани прваци скоро ће

изгубити сав кредит код народа, а млађи нараштај има премало храбрости или пак сувише дисциплине. Једини је још др. Блајвајз који крпи, колико се још може, шупље буре, али шта то помаже кад увек остаје код куће и јадикује у „Новицама”. Јер, да је он у Бечу, без сумње не би се догађало оно, што се дешава на срамоту нашег народа...” Др. Блајвајзу, „оцу словеначког народа”, заиста се много замерало што никада није хтео да пристане да буде изабран за члана Царевинског већа.

Члан XIX устава од 21 децембра 1867 одређивао је да су „сви народи и племена државе равноправна, и сваки народ има право на чување своје народности и свога народног језика”. Држава даље признаје равноправност свих језика у земљи у школи, у уреду и у јавном животу. У земљама пак у којима станује заједно више народа и племена, наставни заводи имају се удесити тако, да сваки народ и племе, без употребе силе за учење кога другог језика, добије сва покретна средства за образовање на своме властитом језику. На основу тога члана устава Словенци су базирали своју борбу и истицали своје посебне националне захтеве, што је чињено не само путем штампе него и преко зборова, „табора”, који су у политичком животу Словеније играли велику улогу.

Први „табор” одржан је 9 августа 1868 у Љутомеру, а на њему је учествовало око 7000 људи. Значајан је не само стога што је био први, већ и стога што је на њему, уз велико одушевљење, донесена резолуција:

„Овде окупљени словеначки народ једногласно изјављује, да у чл. XIX државних основних закона не налази јемство за чување и гајење своје народности, док не буде:

1. словеначки језик у Словеначкој искључиви службени језик и док не буде у ту сврху чиновницима у Словеначкој безодвлачно одређен рок од пола године, до кога морају знати словеначки језик у говору и писму;

2. док не буде црквена власт у Словеначкој уредовала на словеначком језику, и док у богословијама предмети који се сада предају на немачком језику, буду тумачени на словеначком језику;

3. док основне школе не буду чисто словеначке, и не буде у средњим школама наставни језик словеначки; немач-

ки језик нека остане као наставни предмет;

4. док се Словенци не уједине у уједињеној Словеначкој, са народном управом;

5. док не буду члану XIX додати изворни закони и одиста спроведени, и док не буде појединим земљама дата већа самоуправни власт."

Ова резолуција имала је снажан утицај на словеначко јавно мишљење, и после првог табора одржани су други, у разним крајевима Словеније. Тако је на једном табору који је одржан у Жалцу, у Штајерској, било присутно око 15.000 Словенаца, на табору у Горичкој око 10.000 људи. Кад су табори одржани у свим покрајинама и великим местима, акција је пренесена и у Крањску где је, 17 маја 1869, у Вижмарју, одржан табор коме је присуствовало око 30.000 људи. Том приликом говорили су сви најважнији словеначки политички и културни радници, а међу њима др. Блајвајз, Јосип Вошњак, др. Тонкл, Валентин Зарник и други. Сви говорници, без разлике, тражили су уједињену Словенију. „... Ако се већ царица Марија Терезија назвала господарицом Словеначке, и ми нећемо да одустанемо док се наш цар не буде назвао господарем Словеније", речено је на томе табору, а Блајвајз је свој говор завршио тражењем од кога се табор проламао: „Дајте нам Словенију!"

У земаљским саборима крањском, штајерском и горичком је међутим настављена борба за националну равноправност. У Штајерском земаљском сабору поднесена је интерпелација којом се тражило уједињење раскомаданог народа у једну националну и политичку заједницу. Тај захтев влада је у свом одговору прогласила као неуставан. У Крањском земаљском сабору поднео је др. Блајвајз предлог закона, којим се у надлештву уводио словеначки језик као службени, тражећи у исто време да се у све словеначке гимназије словеначки језик уведе као наставни. Предложио је, даље, да се у Љубљани оснује правна академија са словеначким наставним језиком. У Горичком земаљском сабору поднесена је интерпелација да се Словенија уједини, али је тај предлог у то доба био тако одиозна ствар, да га нису смели потписати ни сви словеначки народни посланици, већ само др. Тонкл и др. Жигон од десет словеначких посланика колико их је свега било у томе

сабору. Тим захтевима немачки посланици опирали су се најенергичније, тако да су словеначки народни посланици у Штајерском земаљском сабору морали да демонстративно напусте рад у сабору.

Јуна месеца 1870 извршени су избори за земаљске саборе. У Штајерској изабрано је било шест посланика Словенаца, а међу њима Херман, др. Вошњак и Адамовић, Србин који је био настањен у Велењу као властелин. У мариборском срезу већину су добили Немци, чиме су Словенци изгубили два мандата у Царевинском већу. У Крањској избори такође нису дали жељени резултат, јер је дошло до трвења између „старијих" и „млађих" словеначких политичара, али су ипак Словенци имали 23, а Немци 14 мандата. У Корушкој су пали сви Словеначки кандидати, али је зато успех у Горици био знатан, јер су за посланике у словеначким срезовима изабрани сами словеначки кандидати, а међу њима први пут познати словеначки политички радник др. Карел Лаврић. У Истри изабрана су била једно два хрватска кандидата, док су у околини Трста изабрани били све сами словеначки кандидати. Словеначким политичким и културним радницима претстајало је још много времена и много борби, јер се годинама морала водити борба за сваки мандат. Ипак су новоизабрани посланици на саборима крањском, штајерском, горичком и истарском, чим су се сабори састали, обновили своје националне захтеве, нарочито оне у погледу језика и школства.

Овај први период парламентарног и политичког рада у појединим земаљским саборима завршен је једним значајним догађајем, који је значио осетан прелом у политици Словеније. 1 децембра 1870 одржана је у Љубљани главна скупштина „Словенске Матице", после које су се састали сви учесници међу којима су били претставници не само из целе Словеније, него и Хрватске, Славоније, Далмације, Ријеке и Војводине. Резултат тога састанка био је да је израђен један заједнички програм, обавезан за све учеснике и установе које су они претстављали:

1 Јединство Јужних Словена, зачето о постанку народа, остало је кроз све векове светских догађаја непресахало и живо у народном сећању, а према другим народима јавља се у јединству језика.

2 Јужни Словени, који под разним именима Словенаца и Хрвата живе у

земљама монархије, осећају данас једнаке народне потребе. Да се томе задовољи и тако осигура народни опстанак, они уједињују све своје моралне и материјалне силе па ће их употребљавати за своје јединство на књижевном, привредном и политичком пољу.

3 Ту своју одлуку обзнањују државницима монархије и свима другим народима који живе у истој држави, да знају да Јужни Словени хоће на сваки могући начин да раде на остварењу свога јединства у наведеном смислу, на своје право и корист, а никоме на штету”.

Година 1871 донела је знатне промене у аустријској унутрашњој политици. Отпор Чеха и Словенаца против бечког централизма бивао је све јачи, тако да се у Бечу морало помишљати и на то да се мења дотадашња тактика, па да се и Словенима бар унеколико попусти. Тада је за претседника владе постављен гроф Хоенварт, а неколико министара новог кабинета били су Словени. Сам Хоенварт, пре доласка на тај положај, био је царски намесник у Горњој Аустрији, а пре тога земаљски поглавар у Корушкој. Како је Хоенварт имао и поседе у Крањској, после 1873 до 1897 године, био је стално биран за посланика у Крањском сабору. Као претседник владе Хоенварт је обећао депутацији словеначких посланика да ће учинити све што буде могуће да Словенци остваре своја национална права. Но Хоенвартова влада пала је пре него што је могла ма шта да предузме, јер се немачко јавно мишљење дигло нарочито против чешких захтева. На власт је после тога дошла строго централистичка влада грофа Адолфа Ауерсперга у којој је место министра унутрашњих послова заузимао један типични аустријски бирократа, барон Ласер.

Са Ауерспергом настао је нови, седмогодишњи централистички период, праћен тешком реакцијом за све немачке народе у земљи. За то време страдале су нарочито Словенија, Далмација и Чешка, које су уз све то налазиле начина да истакну своје националне захтеве.

У време владавине грофа Ауерсперга падају и први значајни почетци цепања јединства у словеначком политичком животу. Прве појаве тога цепања датирају стварно још из 1869, а јасно се виде по смеру писања двају листова, Блајвајзових „Новица” и „Словенског наро-

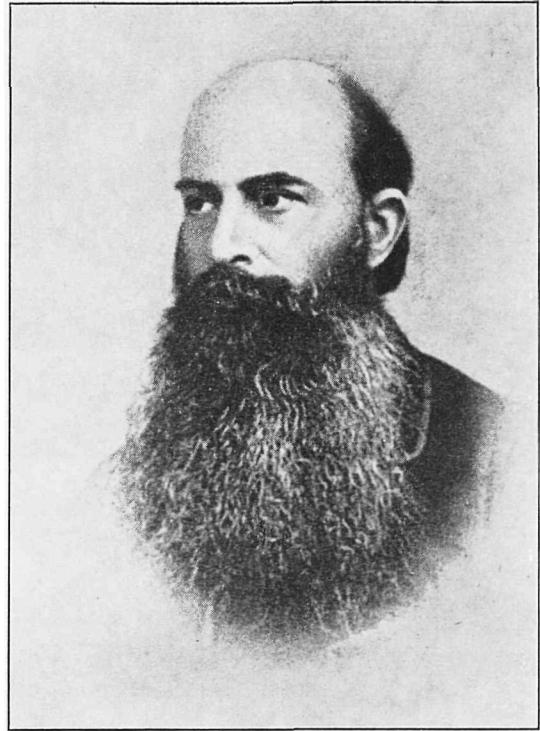
да” иза кога су стајали др. Вошњак, Зарник и други, млађи политички радници. У исто време отприлике извршено је и цепање Чеха, на „млађе” и „старије”. „Старо-словени”, како је називана група старијих, са Блајвајзом на челу, претстављали су конзервативни елеменат који се ослањао углавном на свештенство, док су „младословени” претстављали елеменат који је свакако био под утицајем немачког либерализма и одлучно противан мешању цркве и свештенства у друштвени и политички живот. И једни и други, међутим, формално су чинили једну, тзв. „Народну странку”, која није била формално организована. „Млади” су, сем тога, пребацивали „старима” да воде једну опортунистичку политику према Бечу. До првог окршаја, који ће се доцније претворити у дугу и упорну борбу, дошло је у Горици где се неколико млађих словеначких професора, под вођством Шукљеа, дигло против старије генерације.

1873 био је измењен изборни закон утолико, што је земаљским саборима одузето право бирања посланика за Царевинско веће из своје средине. Посебним законом одређено је како ће се унапред вршити избори за Царевинско веће, па је и у овоме случају примењен куријални систем. Изборна геометрија поново је била срачуната на то да се осигура стална надмоћност немачких гласача. Приликом ових избора Словенци су изашли са засебним листама „старих” и „млађих”, а последице те подвојености биле су тешке, јер су изабрана само четири словеначка народна посланика и то у курији сеоских општина. Како су пак у Штајерској изабрана била само два, а у Горици и Трсту по један посланик, то се у новоизабраном Царевинском већу у Бечу појавило само осам словеначких народних посланика. Приликом тих избора за посланика је био изабран и гроф Хоенварт, који је по доласку у Беч основао свој засебни клуб у који су ступили сви посланици који су били противници аустријског централизма.

Пораз Словенаца на изборима поразно је деловао на словеначку националну ствар. Немачка странка, под вођством Карла Дешмана, некадашњег словеначког националисте и познијег ренегата, знатно је ојачала. Словеначка штампа плењена је и гушена као никада раније. Учитељство, које је раније давало најодлучније националне борце, почело је

ЈАНЕЗ БЛАЈВАЈЗ

ЛОВРО ТОМАН

ИВАН ТАВЧАР

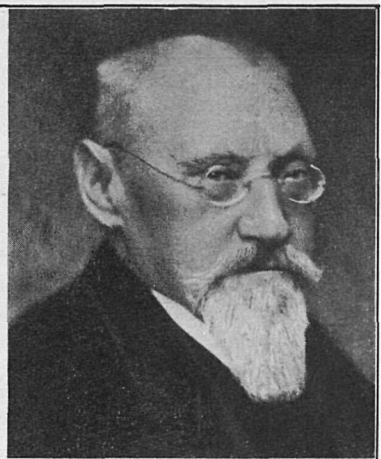
КАРЕЛ КЛУН

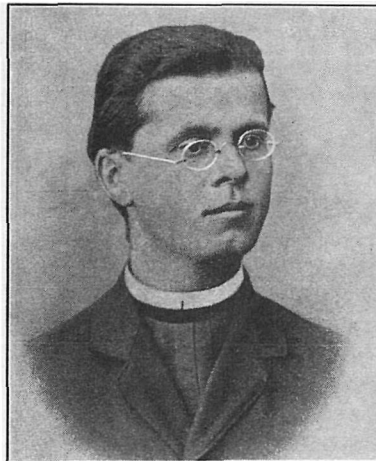
ЈОСИП ВОШЊАК

ЈАНЕЗ КРЕК

ФРАН ШУКЉЕ

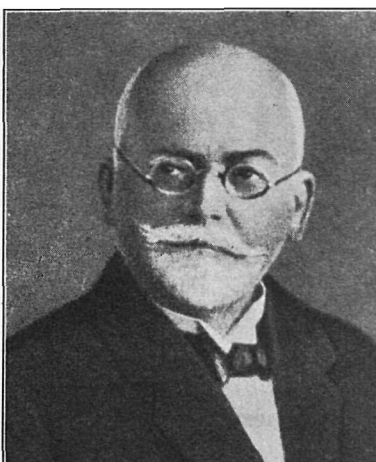
СИМОН ГРЕГОРЧИЋ

АНДРЕЈ ГАБРШЧЕК

НИКО ЖУПАНИЋ

МАТКО ЛАГИЊА

ВЈЕКОСЛАВ СПИНЧИЋ

ИВАН ХРИБАР

да прелази у немачки табор. За доказ какве су тада прилике биле у Словенији нека послужи факат да је, 1874 у Љубљани, немачки кандидат за посланика добио 404 гласа, док је словеначки кандидат добио само 136 гласова.

Нешто слободније развијао се политички живот на Приморју, а особито у Горици, где је такође било трвења између „старијих” и „млађих”, али су она поступно попуштала тако да је напослетку дошло до потпуног измирења. Песник Симон Грегорчић, „горички славуј”, иако се сам није стално бавио политиком, много је допринео томе измирењу, јер је одлучно иступао против „политичких кавгаџа”. У тако сложном раду успеси нису изостајали, па се постигло толико да је у Горици основана женска учитељска школа у којој је наставни језик за словенске ученице био словеначки, за хрватске ученице хрватски, а за италијанске ученице италијански, док је немачки језик остао само наставни предмет. За доказ високе националне свести горичких Словенаца нека послужи и један напис листа „Соча”, објављен 22 августа 1872 године, поводом пунолетства Кнеза Милана Обреновића:

„Данас је за Србију и све остало Југословенство знаменит дан. Данас се обавља у Београду проглашење 18 годишњег Кнеза Милана IV Обреновића пунолетним владарем. . . Србија, та мала држава, има велику будућност и она ће, као узор-држава, бити хришћанским народима на Балкану — југословенски Пијемонт. . . Пошто ми, Словенци, због жалосне забране од стране владе, не можемо да учествујемо на овој свечаности, кличемо овим путем радосним срцем: да Бог поживи младога Кнеза, на дику и славу целе Србије и целе Југославије! Живео!”

Исти лист, приликом устанка у Босни и Херцеговини, писао је: „. . . Све су очи управљене на јуначку Србију, народ тражи рат, али дипломатија прети Кнезу. Аустријски дипломатски агент у Београду, како се тврди, изјавио је Кнезу да Србија неће моћи никада присвојити ма који део турске територије. Али, Босна и Херцеговина морају постати слободне, као што су Србија и Румунија. Србија има приправних 160.000 војника”.

Међутим, дошла је окупација Босне и Херцеговине, а заједно с њом и промене у унутрашњој политици Аустрије. Немци нису били задовољни владавином

грофа Ауерсперга, па је његова влада 1878 у почетку октобра морала да поднесе оставку. Неколико месеци иза тога владу је образовао Едуард Тафе, царев лични пријатељ, конзервативац чија влада значи за словеначку политику један нови период.

Месеца јуна 1879 извршени су нови избори за Царевинско веће. Том приликом све словеначке групе иступиле су заједничким листама, тако да су поправљени ранији порази. Како у сеоским општинама, тако и у градовима, били су изабрани само словеначки кандидати, а Словенци су победили и у граду Љубљани, где је на изборима пао и сам вођа немачке странке Дешман. На тај начин догодило се да је Крањска са 95% словеначког и само 5% немачког становништва, под владом Тафеа, у Царевинском већу имала све саме словеначке посланике, док су у Крањском земаљском сабору и у градској општини у Љубљани имали већину — Немци. На Царевинском већу у Бечу словеначки посланици потпомагали су владу Едуарда Тафеа.

Једна од најзначајнијих промена која је наступила под овом владом, а односила се на Словенце, била је у томе што је за крањског земаљског претседника био постављен Андрија Винклер, рођени Словенац, који је пре тога био народни посланик у Царевинском већу. Нови земаљски претседник Винклер био је сељачки син из Словеније, који је иза завршених студија убрзо ушао у политику и декларисао се као словеначки националиста. Његовим настојањем словеначким тежњама излазило се у сусрет, али су прилике под којима је имао да ради биле врло тешке. Општинске управе свих градова, изузев древног Крања, налазиле су се у рукама Немаца. По свим државним надлештвима, нарочито на одговорним и важним местима, седели су немачки чиновници, одлучни противници словеначких националних аспирација. Винклери је успело да, пре свега, уклони дотадашњег крањског земаљског поглавара Калтенегера, а за њим и друге немачке чиновнике тако да је на важна и одговорна места постављено неколико словеначких националиста.

Током априла 1882 извршени су у Љубљани избори за градско општинско веће. Словеначки кандидати добили су апсолутну већину, па је тако ова важна општина прешла у националне руке. Исте године умро је др. Јанез Блајвајз, „отац” словеначког народа и један од

најважнијих чинилаца дотадашњег словеначког политичког и културног живота.

Током лета 1883 славила је Крањска 600 годишњицу свога уједињења са Хабсбуршком монархијом, па се очекивало да ће Цар Франц Јосиф посетити Љубљану. Како је политички курс био унеколико измењен на корист Словенаца, нашло се за потребно да се и Крањски земаљски сабор, изабран пре неколико година за време реакције, распусти, а да се распишу избори који би били бољи израз новог стања. Новоизабрани Сабор требао је да поздравља цара и донесе адресу па тек да после царске посете настави рад.

Избори су вршени без великог притиска немачких чиновника, и дали су повољне резултате. Словенцима су припали сви мандати изузев оних које је бирао велики посед. У новом Сабору било је и нових лица, која су доцније заузимала најзнатнија места у словеначком јавном животу, као на пр. Карл Клуи, Фран Шукље, Јанко Керсник, Макс Самец, и др. Хинко Доленц. Било је одлучено да се избори изврше споразумно између „старих” и „младих”, али се постигнути споразум није могао до краја одржати. Том приликом на листи ван споразума први пут је кандидован, и то без успеха, др. Иван Тавчар, доцнији вођа напредњака. На челу „старих” или конзервативаца, како су их такође звали, налазио се каноник Клуи, а тој групи су још припадали др. Јосип Поклукар, Ото Детла и други, док су се на челу „младих” или напредњака, који су се делили на две франкције, налазили др. Вошњак, др. Зарник, Грасели, др. Карло Блајвајз, др. Самец, др. Керсник, др. Доленц и Шукље. Међу немачким посланицима налазио се и Дешман, али не више као вођа, јер је то место заузео барон Јосип Швигел (Жвигел), словеначки сељачки син, рођен у Горјама код Бледа који је, ступивши у аустријску дипломатску службу, потпуно прешао на страну Немаца, иако је у раној младости био одушевљени словеначки националиста, па чак и песме певао под псеудонимом Радонијевић.

1883 године, приликом продужења заседања Крањског земаљског сабора, дошло је до тежег сукоба међу словеначким политичким групама. Повод за сукоб дала је верификациона дебата јер су била оспорена три немачка мандата а међу њима и мандат Карла Дешмана.

Један део словеначких посланика био је за то да се ти мандати верификују, јер би та три посланика и без тога била избрана на накнадним изборима, док би неверифицирање мандата могло да нанесе велике неприлике земаљском претседнику Словенцу Винклеру, кога су Немци оптуживали да исувише фаворизује своје сународнике, док су други доказивали да се на то не треба обазирати. Једни су хтели да се води једна „еластичнија” политика, док су други били за „радикално” поступање и противници опортунизма. У јавности први су названи „еластичима” други „радикалима”. Борба је свршена тако да су немачки мандати били ипак верифицирани, али је јаз међу словеначким политичарима постајао све шири.

Година 1889 донела је нове изборе за Крањски земаљски сабор. Како међу словеначким политичким групама разлаз још није био дефинитиван о кандидацијама требало је да се решава у једном заједничком нарочитом кандидационом одбору. Томе одбору поднели су пријаве за кандидацију и два нова лица која су, после тога времена, у словеначком политичком животу имала важне улоге: др. Иван Тавчар и Иван Хрибар. Тавчар се самостално кандидовао и на ранијим изборима, али је пао, а Хрибар је кандидовао први пут. Кандидација др. Ивана Тавчара била је примљена, али о Хрибарској кандидацији није донесена никаква одлука. Хрибар је кандидовао сам у два изборна среза, и био је изабран у граду Љубљани. Кад се сабор састао, сви словеначки посланици ушли су у један заједнички клуб, али то јединство није трајало дуго. Убрзо, он се распао у три засебна клуба. Први, „Народни клуб”, имао је на челу Тавчара и Хрибара; други, „Католички клуб”, имао је на челу каноника Клуна и Фрању Повешта, док је трећем клубу који се звао „Триглав”, био на челу Шукље. Том приликом основано је „Католичко политичко друштво” а било је обновљено и „Словеначко друштво”. У првоме су се окупљали конзервативни елементи, „клерикали”, а друго је било скуп младих, „либерала”. Из првога друштва проистекла је „Католичка” или, како се такође називала, „конзервативна”, и, многа доцније, под вођством Шуштерчића и Јанеза Крека „Словенска људска странка”, а из другог пак „Народно-напредна странка” којој су на челу стали Иван Тавчар, Иван Хрибар и др. Карло Три-

лер. Словенској људској странци прикључио се доцније и Шукље. Одмах после расцепа отпочела је у Крањском земаљском сабору оштра борба између ових двеју група, а при томе се није довољно пазило ни на најважније националне интересе. Било је случајева, да су, на пример, „либерали” правили савез са Немцима, претставницима великог поседа, да би на тај начин обезбедили потпору словеначком народном позоришту у Љубљани, коју су њихови политички противници одлучно одбијали. После изборне реформе, када су земаљски сабори добили и пету, „општу” изборну курију, којом је знатно повећан број гласача, Словенска људска странка добила је апсолутну већину гласова у Крањском земаљском сабору.

У Горичком земаљском сабору избила је борба између словеначких група готово у исто време кад и у Крањском. Пре тога времена сукоби словеначких и италијанских посланика били су свакодневна појава; кад је извршена групација на „клерикале” и „либерале” била је редовна појава да су се, час једни час други, спрезали са Италијанима, а догађало се и таквих случајева да се словеначки „либерали” уортаче са италијанским „клерикалцима” или обратно. Од главних лица међу „клерикалима” у Горичи треба поменути др. Антона Грегорића, док су међу „либералима” прво место заузимали Андреја Габршчек и др. Хенрик Тума.

У Штајерском земаљском сабору тек 1904 дошло је до дефинитивног цепања словеначких народних редова, али се борба ипак није водила оном жестином као у Крањској и Горичи. Најважнији чиниоци те помирљиве политике били су др. Лавослав Грегорец и др. Мирослав Плој, а у време непосредно пред Светски рат др. Антон Корушец.

Словеначко становништво било је најјаче изложено немачком притиску у Корушкој, а та борба између словеначких политичких група никада није била оштра. У Корушком земаљском сабору од Словенаца седео је једино др. Фрања Графенауер који је тек 1907 био изабран и у Царевинско веће у Бечу. Изборном реформом која је спроведена 1907 корушки Словенци требали су да добију и други посланички мандат у Сабору, али се то није остварило. Како је Графенауер одмах у почетку светског рата био осуђен на пет година тамнице ради свог политичког држања, корушки Сло-

венци уопште нису били заступљени на Царевинском већу у Бечу, па тако мајска декларација од 31 маја 1917 не носи потпис ни једног претставника корушких Словенаца.

У Истри и Трсту уопште није дошло до поделе на „клерикале” и „либерале”. 1897 тршћанска околина изгубила је чак и свог претставника на Царевинском већу у Бечу. У Истри су бирани др. Динко Витезић, Вјекослав Спинчић, Матко Мандић, др. Динко Тринајстић и др. Матко Лагиња. Целокупним пак националним радом у Трсту управљало је друштво „Единост” са Иваном Набергојем, а доцније са др. Густавом Грегорином, др. Отокар Рибаржем и др. Јосифом Вилфаном на челу.

За време владе принца Хоенлое 1897, реформисан је изборни закон за Царевинско веће уколико што је постојећим изборним куријама додата још пета, којом су добили право гласа сви пунолетни грађани, но и та курија бирала је индиректно, тј. преко повереника. Крајем 1900 тај изборни ред био је измењен делимично на боље. У вези са променом овога изборног реда било је рапуштено и Царевинско веће, а нови избори извршени су почетком јуна 1901, на којима су Словенци укупно добили 15 мандата на Царевинском већу. Том приликом у словеначкој јавности била је истакнута жеља да сви словеначки посланици уђу у заједнички, „Југословенски посланички клуб”, у коме би било 27 народних посланика: 15 Словенаца, 10 Хрвата из Далмације и 2 Србина из Далмације. До остварења овога заједничког клуба није дошло, углавном ради држања Шуштерчића, који је основао „Словенски центрум” у коме је било поред 9 посланика Словенске људске странке још и неколико Чеха. Посланици др. Мирослав Плој и Робич нису ушли у тај клуб. Остали су створили „Хрватско-словенски клуб” у који су ушли поред хрватских посланика из Далмације још и др. Иван Тавчар, др. Ферјанчић, Оскар Габршчек, др. Плој, Робич и Плантан, док су два Србина посланика из Далмације остала и изван тога клуба. Пре те поделе, готово пуних двадесет година, словеначки и далматински посланици налазили су се у Хоенвартову клубу, а тек 1901 четворица далматинских посланика основали су „Хрватски правашки клуб” после кога је био образован и „Хрватско словенски клуб”. Не-

што доцније из „Хрватско-словенског клуба“ иступили су неки словеначки народњаци па су, заједно са два посланика Србина основали свој засебни „Југословенски напредни клуб“, чији је претседник био др. Мирослав Плој.

Највећу промену у аутријски парламентарни живот унела је изборна реформа од 26 јануара 1907, када је уведено опште, непосредно и тајно гласање. Још у фебруару влада барона Гауча поднела је Царевинском већу нацрт изборног закона, по коме би свим Словенима Аустрије припадало заједно 230 мандата, Немцима 205 мандата, Италијанима 16 и Румунима 4 мандата. С немачке стране дигла се против овога нацрта велика узбуна, услед чега је влада изашла са другим предлогом којим је број мандата са 455 био повећан на 475. Немци су устали и против тога закона, па је влада барона Гауча морала да поднесе оставку. Гауча је на влади заменио барон Бек који је, ипак, успео да спроведе изборну реформу, и то углавном помоћу Чеха, по којој је 15 хиљада кочевских Немаца добивало један посланички мандат, док је 120 хиљада Словенаца у Корушкој такође добивало само један мандат. Узалудни су били сви напори др. Тавчара, Ферјанчића и Плоја, да би се та неправда поправила.

По томе новом изборном закону, Крањска је имала да бира 12 посланика (9 словеначких), Корушка 10 (1 словеначки), Штајерска 30 (7 словеначких), Горица 6 (3 словеначка), Трст 5 (1 словеначки). У вези са променом изборног реда за Царевинско веће била је извршена и измена изборног реда за земаљске саборе. Било је уведено непосредно, тајно гласање за све самосталне грађане мушког пола са навршене 24 године старости, али изборни куријални систем ипак није био измењен, тако да се и даље бирало по куријама. У курији великог поседа изборно право имале су и жене, ако су навршиле 24 године старости, а самостално управљају својим великим поседом, но оне су могле бирати само преко свога пуномоћника, као што је био случај и у Босни и Херцеговини где су на саборским изборима право гласа имале и жене, самосталне власнице великих поседа. Према тој реформи, Крањски земаљски сабор имао је 50 чланова, од којих су 49 били бирани, а љубљански кнез-надбискуп био је вирилни члан. 10 посланика бирале су велики поседници, 10 посланика гра-

дови, 2 посланика коморе, 16 посланика бирале су сеоске општине, а 11 посланика бирала је пета, општа курија. За изборно право у првој курији цензус је износио 200 круна, а у куријама градова и сеоских општина 8 круна државне порезе. Опште право гласа без цензуса постојало је само у петој, општој изборној курији.

Штајерски земаљски сабор имао је 87 чланова, од којих су тројица били вирилни, а остали бирани. Пред рат у овоме сабору седело је свега десет словеначких народних посланика. Корушки сабор имао је 43 члана, од кога броја једног вирилисту и 42 бираних. Од тога броја Словенци су имали само два посланичка мандата. Нешто боља ситуација била је у Горичком земаљском сабору, где су Словенци имали 14 мандата, од тридесет, колико је у свему посланика имао тај Сабор. Како је овај Сабор имао и једног вирилног члана, а тај је био горички надбискуп који је био Словенац и симпатисао народној ствари, број гласова се изједначавао. Истра је бирала у свој Земаљски сабор 44 посланика, па је са три вирилисте имала 47 посланичких места. Хрвати и Словенци имали су обезбеђених 10 мандата. Општинско веће града Трста, које је у исто време било и Тршћански земаљски сабор, састојало се из 80 чланова, а Словенци су имали само у прикљученим сеоским општинама 12 мандата. Треба још приметити да је постојала и изборна дужност, а казна за невршење ове дужности износила је до 50 круна.

Током месеца јуна 1911 извршени су последњи по реду избори за Царевинско веће у Бечу, јер је после тога наступио рат. Владе у Бечу у то време брзо су се мењале. На владу је поново дошао барон Гауч, који је настојао да направи какав споразум са Словенима, но и овај пут без успеха. Гауча је на претседничкој столици заменио гроф Штирк који је неколико година доцније пао под метцима социјалистичког посланика др. Адлера. Кад се састало Царевинско веће, југословенски народни посланици нашли су се организовани у два клуба. Др. Шуштерчић, са већином словеначких посланика, образовао је „Словенски клуб“, док су посланици из Далмације образовали свој „Хрватско-далматински клуб“. Ван ових клубова били су посланици Матко Лагиња, Вјекослав Спинчић, Мандић, Густав Грегорин, др. Отокар Рибарж и др. Владимир Равнихар.

После тога био је образован „Хрватско-словенски клуб” коме је претседник био др. Шуштерчић, а потпретседници др. Антон Корошец, др. Дулибић и Вјекослав Спинчић, док су секретари клуба били др. Грегорин, Јанковић и Анте Сесардић. Било је настојања да се организује и један заједнички клуб, „Савез Јужних Словена”, али је тај покушај остао без успеха. Неки народни посланици и даље су остали ван клубова, као на пр. др. Равнихар који је, да би имао ослободилаца, ступио у један од чешких посланичких клубова.

Наступио је Светски рат, а с њим дошло је и затварање Царевинског већа. Тек кад је у пролеће 1917 ситуација на аустријским фронтима постала врло мучна, па готово и неиздржљива, решио се цар Карло, последњи аустријски цар, да сазове Царевинско веће. Оно се заиста и састало али не пре него што је цар консултовао све значајније политичке људе. Од Јужних Словена били су том приликом консултовани др. Јанез Крек, др. Антон Корошец и Вјекослав Спинчић. Они су цару изнели своја гледишта и, без икаква двоумљења, нагласили своје становиште које ће се, само кроз неколико дана доцније, потпуно и јавно манифестовати у „Мајској декларацији” коју ће у Царевинском већу дати сви, већ уједињени, посланици југословенски.

Царевинско веће састало се 31 маја 1917. Пре тога дана сви југословенски народни посланици образовали су заједнички „Југословенски клуб”, у који је ступио напоследку и др. Шуштерчић. Састанак Царевинског већа потлачени народи Аустрије искористили су тако, да већ на првој седници нагласе свој став и даду изјаве које су наговештавале распад Аустрије. Та декларација, која је стварно и из основе уздрмала целу Аустро-Угарску монархију, коју је пред Царевинским већем у име својих другова прочитао први њен потписник др. Антон Корошец, гласи:

„Потписани народни посланици у „Југословенском клубу” удружени изјављују, да на темељу народног начела и хрватског државног права захтевају уједињење свих земаља у монархији, у којима живе Словенци, Хрвати и Срби, у једно самостално, од сваког господства туђих народа слободно и на демократској подлози основано државно тело, под жезлом хабсбуршко-лоренске дина-

стије, те да ће се свом снагом заузети за остварење овога захтева свог једног те истог народа.

Са овим придржајем, потписани ће учествовати у раду Парламента”.

Мајску декларацију потписали су: др. Антон Корошец, др. Карл Вертовшек, Вјекослав Спинчић, др. Отокар Рибарж, др. Владимир Равнихар, Еуген Јарц, Дон Иво Продан, Јанез Хладник, Франц Пишек, Иван Рошкар, Јосип Гостничар, Михаел Бренчич, Јосип Погачник, др. Ловро Погачник, др. Мелко Чингрија, др. Јанез Крек, др. Анте Сесардић, др. Ф. Јанковић, др. Шуштерчић, др. Анте Дулибић, др. Бенковић, Јурај Бијанкини, др. Ивчевић, др. Анте Тресић Павичић, Франц Дешмар, В. Ј. Перић, др. Јосип Смодлака, Франьо Јаклић, др. Мандић, П. Повше, др. Графенауер и др. Густав Грегорин.

У дебати о декларацији владе учествовали су др. Антон Корошец, др. Равнихар, др. Крек и др. Матко Лагиња. Том приликом др. Крек је изјавио да су „... две идеје које неће изумрети никада. Прва, да су Словенци, Срби и Хрвати један народ, који државно спадају заједно, и да државно такође морају доћи заједно. Друга јесте, ако се ове идеје у овој држави не буду испуниле, онда ће њихово испуњење доћи упркос нама свима, а последице биће опасне по живот државе, за Европу и за њен мир”.

Мајска декларација тражила је дакле уједињење свију југословенских земаља под жезлом хабсбуршко-лоренске династије, али у времену када је то тражење истакнуто није се ни могло ни смело више тражити.

„Жезло” је било поменуто у декларацији само као оквир, на основу кога се даље могло радити не само на изграђивању југословенске идеологије него и на револуционисању југословенских маса. Сама пак декларација у земљи схваћена је како треба и као политички догађај од судбоносне важности. Чим је објављена, она је дала сигнал националним људима и организацијама, уколико их је још било или нису биле растурене, да јој се придруже и отпочну широку акцију у њеном смеру. Влада Клам Мартиница пала је, углавном баш ради те декларације, као и услед последица које су донеле аудијенције др. Крека, др. Корошца и Вјекослава Спинчића код цара. Нову владу образовао је др. Сајдлер и њоме је наговештена реакција. Но и та реакција, у ранијим размерама, није ви-

ше била могућа. Заседање Царевинског већа настављено је, али његов рад није био од већег значаја. Члан Југословенског клуба др. Тресић Павичић искористио је ту прилику да јавно и пред целим светом, у једном великом и снажном говору, окриви Централне силе ради страховитог стања које је заведено у окупираној Србији.

Током 1918 увиђало се да је Аустрија пред распадом. Са званичне стране чињено је неколико покушаја да се добије сепаратни мир, но без успеха, јер су Савезници одлучили да сруше Аустро-Угарску монархију. Када је 11 октобра 1918 стигла вест, да амерички председник Вилсон жели да лично преговара са народима који живе у Аустро-Угарској, хитно су позвани у аудијенцију претставници Југословена и Чеха, а међу њима и др. Корошец који су цару изјавили да траже своју независну државу.

14 октобра цар је већ пристао на тај захтев, помиревши се с тим да народи могу сами да одређују своју судбину. Уз све то, следећег дана одржана је седница крунског савета, на којој је одлучено да се одбије предлог о федеративном уређењу Аустрије. 16 октобра 1918 цар Карло, једним манифестом, позвао је народе, да сваки на својој територији оснује своју државу но, разуме се, под жезлом хабсбуршко-лоренским. Било је доцкан, јер народи нису хтели ни да чују за тај царски манифест. Народна већа ницала су на свим странама, а народ је преко њих узимао власт у своје руке. Хиљадугодишња царевина распадала се на своје саставне делове, цар Карло одрекао се престола, а у Аустрији образована је република. Разбијене војске централних сила у гомилама су напуштале бојишта, гоњене и даље енергично од стране савечничких армија.

LES LUTTES CONSTITUTIONNELLES ET PARLEMENTAIRES DES SLOVÈNES

(1804—1918)

Les pays de la couronne autrichienne comprenaient la Carinthie, la Styrie, la Carniole, la Gradiška, la Gorica, Trst et l'Istrie qui avaient leurs assemblées des états qui au fond n'étaient que des assemblées du clergé et de la noblesse, mais ces pays ne furent en réalité gouvernés qu'au moyen des rescrits impériaux. Il existait aussi »des droits constitutionnels et des droits particuliers«, mais les droits n'étaient que lettre morte, dont les empereurs d'Autriche et leurs premiers ministres n'étaient point obligés de tenir compte. Néanmoins l'esprit national dans les pays de la Slovénie actuelle, surtout à l'époque des guerres napoléoniennes, commença à s'éveiller. Le créateur de ce mouvement fut le poète Valentin Vodnik; l'idée nationale slovène commença à être propagée par la jeune génération des prêtres. Pour cette raison les Assemblées des états et ordres de Carinthie, dans la mesure où elles furent convoquées, demandèrent de plus en plus énergiquement à Vienne que le gouvernement impérial consacrait plus d'attention aux besoins du peuple; elles demandèrent aussi que l'enseignement se fasse en langue slovène.

La révolution autrichienne et hongroise de 1848 eut une grande influence sur tous

les peuples de l'Autriche-Hongrie; ils aidèrent largement. Vers la fin du printemps de 1848 se tint à Prague le grand Congrès panslave, auquel assistèrent aussi des délégués slovènes, où fut apportée la résolution demandant la transformation de l'Autriche à un état fédératif. Au Congrès suivit la révolte du peuple de Prague (du 12 au 17 juin) qui fut étouffée par le comte Windischgraetz, après des luttes sanglantes dans les rues. Bientôt après François-Joseph I succéda sur le trône de l'Autriche à Ferdinand qui avait promulgué une constitution, prévoyant l'organisation fédérative de tout l'état. Cette constitution prévoyait aussi, parmi les autres états fédérés, un royaume indépendant d'Illyrie qui devait comprendre la Carinthie, la Carniole et le Littoral (provinces de la Gorica, de la Gradiška, de l'Istrie et de Trst), mais ce royaume ne fut jamais créé. Il est curieux de noter que tous les états et ordres de la Carinthie demandèrent à cette époque au gouvernement de Vienne, entre autre, d'augmenter le nombre d'écoles, d'introduire le slovène comme langue d'enseignement dans les écoles secondaires, de reconnaître à l'orthographe illyrienne (»gajica«) le droit légal, de fonder à Ljubljana une Université où l'ensei-

nement serait donné en langue slovène. Pas une seule de ces demandes ne fut accordée, car la révolution en Autriche et en Hongrie fut étouffée et le nouvel empereur François Joseph attendait l'occasion pour introduire un régime pareil à celui d'avant la révolution de 1848.

En montant sur le trône, l'empereur François Joseph promettait par un manifeste à ses chers peuples de régner ». . . en sauvegardant la vraie liberté, l'égalité en droits de tous les peuples de l'Empire et de tous les sujets et avec la participation des représentants du peuple à la promulgation des lois«. Mais bientôt l'empereur eut l'occasion de manquer à sa parole, donnée à ses chers peuples». . . Le malheur de l'Autriche«, disait à une occasion, parlant de François-Joseph, son Président du Conseil Carl Hohenwart». . . C'est que son empereur est un homme sans caractère«. Déjà au mois de mars de 1849 l'empereur était décidé à abolir les institutions démocratiques, issues de la révolution. Un décret impérial abolissait le Royaume d'Illyrie, qui n'était même pas organisé; Trst avec les alentours fut proclamé ville libre, l'Istrie et la Gorica devinrent une unité à part, avec une Diète à Gorica, tandis que la Carniole, la Carinthie et la Styrie, chacune pour elle, obtinrent leurs Diètes provinciales.

Mais ces libertés constitutionnelles, réduites au minimum, l'empereur ne les respecta pas toujours. Dans les pays, soumis à l'Autriche, l'absolutisme fut introduit de nouveau sous le gouvernement d'Alexandre Bach, qui mit fin à toute vie vraiment nationale. Ce n'est qu'après avoir été vaincu par l'Italie et la France en 1859 que l'empereur devait céder: le réactionnaire Bach fut alors remplacé par le comte Goluhovski, sous le gouvernement duquel la réaction diminua et que toute une série des travaux préparatoires pour une réorganisation de l'Empire fut entreprise.

Or, le 20 octobre 1860 suivit le »diplôme d'octobre«, c'est-à-dire la constitution, par laquelle l'empereur et ses héritiers s'engagèrent à ne faire usage du droit de promulguer, de modifier et de compléter les lois qu'en accord avec les Diètes légales, ou avec le Conseil de l'Empire, auquel les Diètes devaient être représentées par un nombre déterminé de leurs membres. Un peu plus tard, en février 1861, fut édité »le rescrit impérial de février« qui introduisit le système bicaméral dans les pays autrichiens. La chambre haute, »chambre

des seigneurs« fut choisie par l'empereur parmi les représentants des états et ordres et du clergé; la chambre basse se composait de 343 députés qui représentaient les Diètes provinciales. Certaines provinces obtinrent leurs Diètes; ainsi la Carinthie, la Carniole, la Styrie, la Gorica avec la Gradiška, l'Istrie et Trst avec ses environs eurent leurs Diètes autonomes. Les hauts dignitaires ecclésiastiques et les recteurs des Universités étaient des membres *virilistes* de ces Diètes, tandis que l'élection des députés se faisait par système de »curies«. Les députés étaient élus séparément par les grands propriétaires fonciers, par les villes et les bourgs, par les membres des chambres économiques; les municipalités des villages forment une »cunie« à part. Dans les »curies« des grands propriétaires fonciers, des villes et des chambres économiques le vote se faisait au suffrage indirect, par délégation.

Le créateur de cette géométrie électorale fut le Président du Conseil des ministres Schmerling; cette géométrie tendait à créer une majorité allemande dans les régions purement slaves.

La principale cause pour laquelle lutèrent les Slovenes dans leurs Diètes ainsi qu'au Conseil de l'Empire à Vienne, était d'obtenir la reconnaissance des leurs droits nationaux, de leur langue et d'une large autonomie intérieure. A cette époque les partis slovènes séparés n'existaient pas et tous les députés slovènes formèrent un seul Parti national. Les scissions ne commencèrent que vers 1869, lorsque les divergences se produisirent au sein du Parti national entre les »vieux« et les »jeunes«. La différence consistait en ce que les »vieux« poursuivirent une politique plus ou moins opportuniste, tandis que les »jeunes« eurent une attitude plus radicale. Les »vieux« subissaient l'influence de l'église et des milieux ecclésiastiques, tandis que les »jeunes« étaient influencés par le libéralisme allemand et étaient des adversaires résolus de l'ingérence du clergé dans la vie politique et sociale.

En 1873 le système électoral fut modifié de telle façon que les Diètes provinciales perdirent leur droit d'élire dans leur sein les délégués pour le Conseil de l'Empire à Vienne. Une loi décrétait que les élections pour le Conseil de l'Empire furent effectuées selon le système des »curies«, directement par le corps électoral; la géométrie électorale fut cette fois-ci calculée de façon à assurer une majorité

allemande. La plus grande modification de la vie parlementaire en Autriche fut apportée par la réforme électorale, promulguée en janvier 1907, lorsque fut introduit le suffrage universel, direct et secret. Après cette réforme la Carinthie envoyait au Conseil de l'Empire 12 députés (9 Slovènes), la Carniole 10 députés (1 Slovène), la Styrie 30 députés (7 Slovènes), la Gorica 6 députés (3 Slovènes), Trst 5 députés (1 Slovène). La loi électorale pour les Diètes provinciales fut également modifiée, de telle façon que la Diète de Carinthie se composait de 50 députés, parmi lesquelles il y avait un seul *viriliste*, la Diète de Styrie avait 87 députés dont trois *virilistes* et la Diète de la Carniole comptait 43 députés parmi lesquels il n'y avait pas un seul *viriliste*.

Au commencement de la Grande guerre le Conseil de l'Empire fut ajourné ainsi que toutes les Diètes provinciales. Au printemps de 1917, lorsque la situation sur tous les fronts devint de plus en plus critique, le dernier empereur de l'Autriche-Hongrie Charles décida de convoquer le Conseil de l'Empire. Avant sa réunion, l'empereur Charles consulta les chefs des partis politiques, parmi lesquels se trouvaient les Slaves du Sud: Janez Krek, Anton Korošič et Vjekoslav Spinčić. Ces chefs politiques exposèrent à l'empereur les points de vue qui, en mai de 1917, seront

exposés publiquement au Conseil de l'Empire, dans la déclaration du 31 mai 1917 («Déclaration de mai»). Cette déclaration demanda l'union des tous les pays de la monarchie, où vivent les Slaves du Sud, en invoquant le principe national et le droit croate, à un corps indépendant, échappant à toute hégémonie étrangère, sous le sceptre de la dynastie des Habsbourg.

Au cours de l'année 1918 on entrevoyait la chute inéluctable de l'Autriche. De la part de l'Autriche aucun effort ne fut négligé pour obtenir une paix séparée, mais sans succès, car les alliés étaient fermement résolus à anéantir l'Autriche-Hongrie, sur les ruines de laquelle devaient s'édifier plusieurs états nationaux, aptes à une vie indépendante. Lorsqu'en octobre 1918 arriva la nouvelle que le Président Wilson désirait engager des pourparlers directs avec les représentants des peuples de l'Autriche-Hongrie, l'empereur convoqua d'urgence à l'audience les représentants des Yougoslaves et des Tchèques qui lui déclarèrent qu'ils demandaient l'indépendance de leurs pays. En même temps fut formé le Conseil national des Serbes, Croates et Slovènes à Zagreb, qui prit le pouvoir dans ses mains; un peu plus tard fut formé l'Etat des Slovènes, Croates et Serbes sur tout le territoire yougoslave de l'ancienne monarchie austro-hongroise.

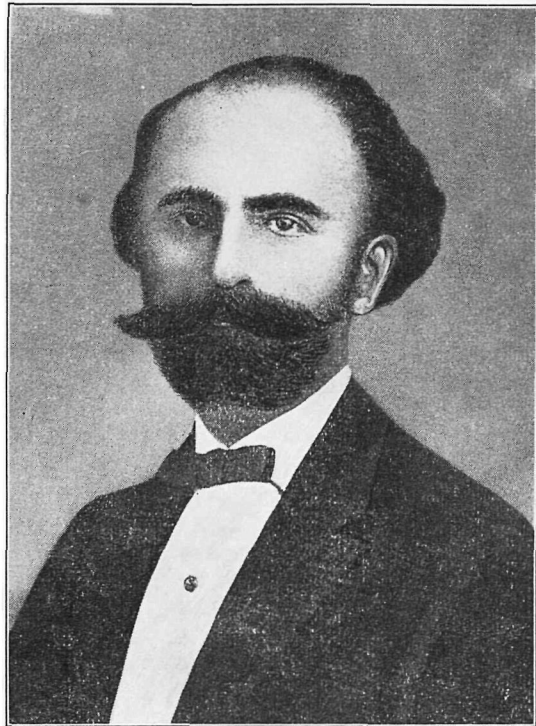
XVI

ДАЛМАТИНСКИ ЗЕМАЉСКИ САБОР

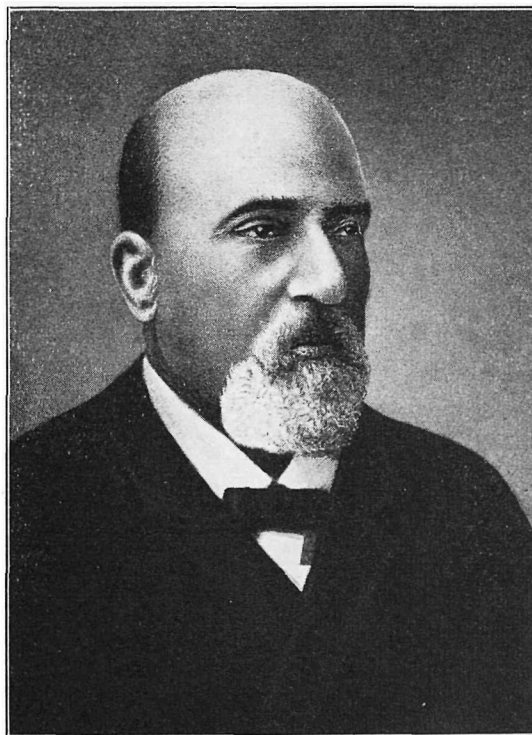
(1861—1914)

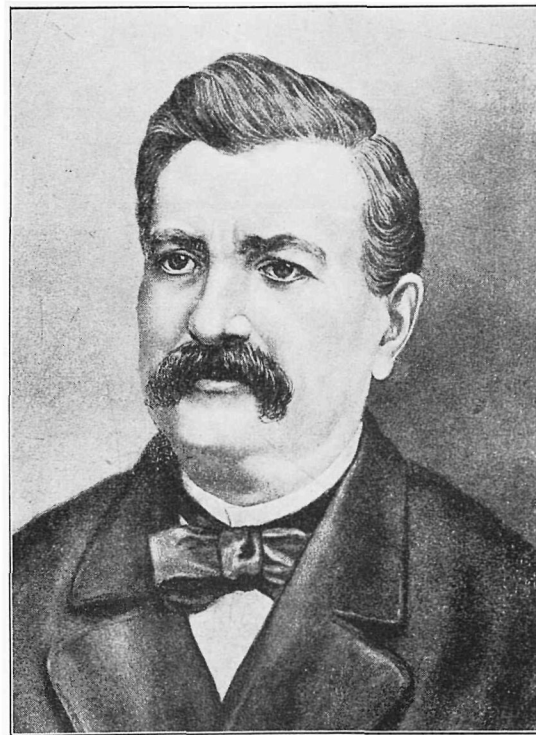
МИХОВИЛ ПАВЛИНОВИЋ

МИХОВИЛ КЛАЈИЋ

НАТКО НОДИЛО

СТЕФАН МИТРОВ ЉУБИША

ДАЛМАТИНСКИ ЗЕМАЉСКИ САБОР

(1861—1918)

Примивши после Млечана и Француза управу Далмације у своје руке, Аустрија је Далмацију оставила углавном у истоме положају у коме је била за време млетачке владавине. Њом су и даље, у аутономним пословима, управљали некадашњи „подесте” и „провидури”, а централну власт претстављало је неколико царских генерала који нису ни покушали да проуче прилике и потребе те лепе земље која је, као што се тада с правом говорило, претстављала најзапуштенији део велике царевине. Општине је у рукама држала једна шака италијанаша, њих 15—20.000 на броју; у целој Далмацији било је свега неколико десетина школа у градовима, и то са искључиво италијанским наставним језиком; цела привреда земље налазила се такође у италијанашким рукама, а влада из Беча ништа није предузимала да то стање поправи, задовољавајући се оним што је из Далмације могла да извуче. Сви далматински буџети тога времена били су пасивни. Природно је да такво стање није могло дуго трајати, утолико пре што је и у Далмацији, после револуционарне 1848, а у трајном и тесном наслону на суседну Хрватску и Славонију с којима је Далмација, де факто, требала да чини и чинила барем по титули троједину краљевину, настало ново доба, период националног препорода који ће повести најбољи претставници Далмације, Срби и Хрвати, више Хрвати него и сами Срби.

За Далмацију Аустрија је одредила специјалан режим. Она није дозвољавала да се Далмација припоји Хрватској што је била стална тежња како народа у Далмацији тако и у Хрватској. Дискусију о томе питању Аустрија је дозвољавала само у часовима врло тешким по

свој опстанак, или када би хтела да лицитира са оправданим тежњама Хрватског сабора који је питање припојења Далмације увек стављао на прво место. За све то време Далмација стварно није знала шта су политичке слободе, и њени претставници никада нису саслушани на месту које је одлучивало о „срећи и благостању” својих народа. Тек је „фебруарски патент” (26 фебруара 1861), који је имао чисто централистички карактер и био срачунат на то да поједине покрајине, политички, што више подреди Аустрији, донекле одредио државноправни положај Далмације. Њим је и Далмација добила право да бира своје заступнике на Царевинском већу у Бечу, који је тада требао да буде заједничко претставништво свих народа Аустро-Угарске монархије. Истим тим патентом Далмација је, као и друге покрајине аустријске, добила право да бира свој Земаљски сабор, коме је у надлежност остављено само расправљање питања унутрашње далматинске земаљске аутономије, а број и значај тих питања био је стварно тако мали, да се Далматински сабор углавном бавио питањем језика, школства, привреде и тек само делимично и питањима финансијске природе, уколико и та питања нису потпадала под компетенцију заједничког Царевинског већа.

Претседника Сабора постављао је покрајински намесник или комесар, по споразуму са владом у Бечу. Обично је за претседника постављано једно угледно лице из саборске већине. Расправе у сабору, његови протоколи и објаве, законски предлози и текстови који су изгласавани редиговани су у почетку искључиво на италијанском језику, и то је трајало дуго времена и све дотле док

се саборска мањина коју су претстављали Хрвати и Срби, није претворила у саборску већину која је после тога имала могућности да, кроз борбу, измени ту одредбу о језику и српскохрватском језику осигура бар оно право које је имао италијански. Избори за Сабор, који је имао само 43 члана, били су врло компликовани а вршени су редовно под страшним притиском владе из Задра и италијанаша, „аутономаша”, који су били разасути по Далмацији и скоро све општине држали у својим рукама ако не преко општинског часништва, а оно преко општинског персонала. Сабор се састојао из 2 вирилна члана, 10 посланика бирао је велики посед, 8 посланика давали су далматински градови и тржишта, 3 посланика бирале су привредне коморе са својим чланством, тако да су села и мање вароши заједно бирале само 20 посланика. Сам избор вршен је преко повереника, а само у градовима глас је даван лично.

18 марта 1861 у Далмацији извршени су први саборски избори. Борба се, једино, водила између аутономаша, који су били за аутономију Далмације и противници припојења Далмације Хрватској, и народњака који су настојали да се присаједињење што пре изврши и водили исту политику коју је водила и Народна странка у Хрватском сабору. Притиском општинских органа и органа државне власти на тим првим изборима победили су аутономисти, италијанаша, али је народњацима ипак успело да се снажно манифестују, јер су у Сабор ушли њихови први људи и свакако најзначајније личности из времена далматинског препорода: др. Михо Клајић, Миховил Павлиновић, Ђорђо Мариница, др. Стјепан Ивчевић, др. Бернارد Верона, Стефан Љубиша, Јозо Ђуровић, Лука Трипковић, Кулишић, Јерковић, Сабљић и Пулић. Најглавнији задатак овога првог Далматинског сабора био је да изабере посланике који ће са депутацијом Хрватског сабора расправљати питање о присаједињењу Далмације Хрватској, али како је саборска већина била аутономашка, мањина није успела да изабере те изасланике. Противно томе, већина је успела да изабере 5 својих посланика који су делегирани у Царевинско веће у Бечу.

Видећи да аутономашка већина омета ствар присаједињења опозициони народни посланици, на предлог посланика из Боке, демонстративно напусте рад у Са-

бору. Тајно и од најближих својих пријатеља, саборска мањина отпутовала је корпоративно у Беч, да цару поднесе тужбу на рад власти и терорисање саборске већине, као и да том приликом тражи да се присаједињење Далмације Хрватској и Славонији што пре изврши. Да се аутономашка већина ипак не би досетила, у Задру је остао дубровачки посланик др. Пулић коме је било стављено у дужност да пази шта се у Задру и у Сабору догађа. Кад је саборска мањина већ била у Трсту за ствар се ипак сазнало и у Задру, па је сада и саборска већина на врат на нос потрчала у Беч, корпоративно, да спречи акцију мањине. Тако се догодило да су и саборска већина и саборска мањина стигле у Беч, и у једној узбудљивој парламентарној трци настојале да једна другој покваре све рачуне. Стварно је тако и било: цар је за себе „придржао” одлуку о Далмацији, а народњаци су се морали вратити у Задар, решенији него икада на борбу до истраге аутономаша.

Карактеристично је истаћи да је слога посланика Хрвата и Срба била идеална. Тако су, на пр. у Бечу, за време преговора са једном великом посланичком депутацијом из Хрватске, преговоре испред мањине Далматинског сабора водила два Србина, Стефан Љубиша и владика Кнежевић. Стефан Љубиша је енергично стајао на тези да се присаједињење мора извршити јер то „захтијева географично положење Далмације, мотиви економични и интереси умни и материјални”. „Тежње”, говорио је тада Љубиша у једном интервју-у, „... за сједињење Далмације имају мотив и нагон слободног развоја народности и одалечење опасног италијанизма, који прети да окупи венецијанско наслеђе, без обзира на легитимитет и народно право”.

Саборске расправе, у прво време, вођене су на италијанском језику, али су народњаци настојали да се ослободе те обавезе. Први је, као и увек кад су биле у питању националне ствари, дао сигнал Михо Павлиновић, који је у Сабору одржао први говор на матерњем језику. Разуме се да су настали бурни протести од стране већине која народни језик није хтела ни да чује. Настао је неред који је стишан тек претседниковом интервенцијом који је био аутономаш и припадао саборској већини. „... Господо заступници”, рекао је претседник на италијанском језику, „била би лудост зани-

јекати, да од динарских планина до нај-
даљих јадранских острва, ова земља и
овај народ није словински." Лед је био
пробијен, а после Михе Павлиновића
посланици Народне странке употребља-
вали су у саборским дискусијама свој
народни језик, а нешто доцније, по пред-
логу Михе Павлиновића, Сабор је донео
одлуку да се у саборским расправама
може говорити и на „илирском", тј. срп-
скохрватском и на италијанском језику.

Народњаци су не само у Сабору већ
и у општинама чинили све да се што
боље оснаже. Заметнута је тешка, дуго-
трајна и упорна борба о власт у општи-
нама, које су једна за другом падале у
народне руке. Ма да државна и војна
власт у целој Аустрији нигде није по-
ступала тако насилно, брутално и ци-
нички као у Далмацији, народна свест и
слога знала је увек да савлада све пре-
преке па је народна ствар непрестано на-
предовала.

Током 1862 и 1863 године Сабор се,
готово искључиво, занимао језичном
борбом. У јануару 1863 та борба била је
на врхунцу. У то време посланик дубро-
вачки др. Пулић изашао је са предлогом
да се народни језик уведе у школу и суд.
Павлиновић је одмах после тога пред-
лога поднео и званичан предлог о томе
да се народни језик уведе као званичан
у Сабору и Покрајинском одбору. Како
се у последње време и међу аутонома-
шима нашло неколико либералнијих
људи, ови предлози узети су у претрес,
а из приближења народњака и либерал-
нијих аутономаша доцније је и форми-
рана Либерална унија („*Unione liberale*"),
чији је век трајања био кратак, али је
карактеристичан као покушај.

1864 година била је у Далматинском
сабору нарочито бурна. Било је одре-
ђено да се у Сињу изврше накнадни из-
бори којом приликом је, уз велики при-
тисак, био изабран владин кандидат,
срески поглавар Алексини. Са верифи-
кацијом његова мандата ишло је врло
тешко, јер су јој се противили сви на-
родњаци и либералнији посланици ау-
тономаша, који су предлагали да се из-
бор поништи. Клајић је том приликом
држао један говор који га је доцније
врло скупо коштао. Он је питао да ли
посланици који долазе на овај Сабор,
имају да буду посланици и претставни-
ци земље, или владини послушници,
мандатори царске и краљевске владе и
да ли је Сабор само један отсек наме-
сништва или је претставништво народа.

Уз све то избор сињског посланика био
је оснажен. Неколико дана доцније у
Сабору се догодио један врло занимљив
интермецо, којим се добро илуструју
односи између владе и народњачке опо-
зиције. За владиног повереника барона
Рознера који је присуствовао саборској
седници било је удешено почасно ме-
сто застрто ћилимом. Народни посланик
Ђорђе Мариница упутио је питање прет-
седнику: зашто, и против јасних одре-
даба пословника, владин повереник има
почасно место и ћилим, а не седи за
обичним столом који је одређен за вла-
дина повереника. Владин повереник Ро-
знер узрујао се ради овога питања и
иронично понудио интерпеланту ћилим,
а претседник је одговорио да је то учи-
њено само из куртоазије. Интерпелант
је на то изјавио да резервише право
да о томе поднесе посебан предлог. У
вече, када је саборска седница настав-
љена, интерпелант је устао и изјавио да
се ради две ствари покајао: прво, што
је резервисао предлог, јер пословник
чисто и бистро позива претседника да
врши своју дужност, и друго, што није
примио ћилим кад му га је владин по-
вереник Рознер понудио, да му га врати
онога дана кад једна боља управа буде
учинила сретном ову земљу...

Током априла 1864, расправа о језич-
ној реформи поново је изнесена пред
Сабор, а дискусију о предлозима отво-
рио је Клајић. „... Зовимо се ми како
хоћемо", говорио је тада Клајић, „али
никад нећемо престати бити оно што
јесмо: један само народ, једна сама оби-
тељ. Звали се ми аутономаша, анексио-
нисти, народњаци или како хоћете, сви
смо ми Далматинци и по том Словени.
Борба која нас раздваја, није борба пле-
менска, није просвјетна, није народна,
већ једино језична... Баш за то јер, од-
гојени талијанском уљудбом, ми не сми-
јемо затајити своје поријекло и постати
непријатељи свога народа. Талијанска
је цивилизација у првом реду народна,
и Далмација, помажући понарођење, по-
казат ће се достојном одгојитељице...
Малена је наша Домовина, али по свом
положају, по својим традицијама, по
елементима просвјете, она је позвана да
врши велики уплив на просвјетни напре-
дак ближних словенских народа, наше
браће. На нама је да је упутимо љепшој
будућности, коју провидност спрема,
престајући са братским борбама, а прег-
нув сви сложено на дјелу". Бајамонти,
аутономаш и један од њихових либерал-

них претставника, одговорио је на овај Клајићев говор са „Словени — сутра, Хрвати — никада... Буде ли одговарало врховним интересима државе да од нас створи Хрвате, ми ћемо морати бити; буде ли корисно да нас оставе овако какви смо, Словено-Далматинци, ми ћемо такви и остати”. Бајамонти је изјављивао да аутономаша, сем тачке о присаједињењу Далмације Хрватској примају све остале тачке Народне странке као заједнички програм. Нека, дакле, народњаци одустану од анексије Далмације од стране Хрватске, и све ће бити у најбољем реду.

Клајић је побијао Бајамонтија и остале аутономаше дугим и снажним импровизацијама, у којима се врло често служио успешним фигурама. Ево како је Клајић, према једној карикатури, приказао Царевинско веће у Бечу: у једном великом кавезу много лепих птица које су се звале Чешка, Пољска, Крањска, Штајерска, Корушка итд., а до њих једно зрно кукуруза на коме је писало „Далмација”. Изван кавеза налазила се птица која је носила натпис Хрватска којој нуде да кључне у зрно и да уђе у кавез...

Влада уопште није дозвољавала Сабору да у дебати критикује радњу егzekутивне власти. „Влада поштује у Сабору земаљско заступништво”, казао је једном приликом владин повереник Рознер, „али у исто време има и она право да буде поштована као извршна власт”, и он позива Сабор да не вређа владу. На протест Клајића, Павлиновића и других, Рознер је изјавио да „ни у једном члану устава није предвиђено да се у сабору смеју претресати владина дела”. Борба се толико заоштрила да је овај први Далматински сабор био распуштен 7 априла 1864, много пре истека његова мандата.

Чим је Сабор био распуштен, опозиција је наставила акцију у народу. Народна странка, заједно са либералним аутономашима, направила је и званично Либералну унију, која је задржала назив Народне странке. Циљ те групације био је да се настави провођење и развијање народног начела у свим његовим елементима, као и у питању уставних слобода. Свака од уједињених фракција задржавала је за себе право да се према питању припојења Далмације Хрватској изјасни тек онда, када влада то питање стави на дневни ред, али ће се мањина морати да приклони мишљењу већине,

тако да група и даље остаје компактна и на јединственом програму. Влада је, са своје стране, наставила са прогонима народњака који су не само отпуштани из државне службе, него и затварани.

Између 20—30 августа 1864 извршени су избори за Сабор. Влада је у свим изборним јединицама натурала своје кандидате, и то готово једино активне државне чиновнике, среске поглаваре, судије итд., јер је мало ко од домаћих хтео да прими владину кандидацију. Сам намесник далматинске владе Мамула обишао је целу Далмацију у циљу агитације. Уз све то Народна странка задржала је број мандата који је имала, а владину већину чинили су углавном државни чиновници који нису показивали нимало борбености. Прогони националних људи настављени су и после свршених избора и састанка Сабора да током 1865 дођу до врхунца. Те године на владу је у Аустрији дошао Шмерлинг који је развио праву „страховладу” затварајући на све стране и заводећи систем најкруће полицијске стеге. Далматински сабор у току Шмерлингове владе само се састао и био одгођен. Но уз све то, Народна странка наставила је борбу за преузимање општина, јер још увек главне општине нису биле у рукама народних људи. У току те борбе били су затворени Клајић, Павлиновић и многи национални људи, али је ускоро затим дошао пад Шмерлингов а на место царског намесника Мамуле дошао је за намесника барон Јосип Филиповић, царски генерал, који је код главних људи из Народне странке био добро записан и важио као народни човек.

Намесник Филиповић стварно је оправдао наде народњака полагане у њега: он је укинуо „страховладу”, обуставио прогоне народних људи и пустио из затвора њихове прваке, а пред сам састанак Сабора извршен је накнадни избор у неким котарима, чиме су народњаци добили неколико мандата, тако да је био изабран и др. Косто Војновић. Сабор се састао 23 новембра 1865, али се бавио само адресном дебатом, па је Наставио је рад почетком фебруара при крају 1865 био поново одложен. 1866. Главни прваци Народне странке нису били на седницама овога сазива, јер су у томе времену били у Хрватском сабору у који их је изабрала Штросмајерова Народна странка. У часу када је Далматински сабор поново прешао на расправу језичног питања, сада већ под

много повољнијим условима јер је на намесничкој столици седео генерал Филиповић, 3 фебруара 1866, Павлиновић је у Хрватском сабору одржао један речит говор којим је приказао положај у коме се налази народ у Далмацији. „... Кад бих хтео све да вам испричам, рекао је Павлиновић хрватским посланицима, „требао бих да вас поведем из мјеста у мјесто, код угледних далматинаца, и преостало би мало градова, мало села, уреда, судова, гдје се није ротило против родољубљу, прогонило поштење и политичка свијест; гдје се, у име закона, није газила светост закона. А зашто то све? Да се не оствари краљева бесједа. Каква је та уставна слобода у Далмацији, казује вам бирократија далматинска, која заогрнута талијанском културом а аустријском покорношћу подиже толико главу, да се прогласи она политичком странком те, као неуставна и проту уставна и проту народна странка гураше се у школе, у судове, у уреде, да управља с нама и да с нама влада... То значи, господо, „фебруарски патент!”

Говор Павлиновићев одговарао је стварној ситуацији јер је, мало пре тога времена, бивши помоћник намесника Мамуле др. Лапена, заједно са неколико чиновника и посланика котарских поглавара, основао политичку странку којој је главни циљ био растурање Либералне уније и Народне странке тако, да се из ње издвоје некадашњи аутономаши, са Бајамонтијем на челу, што је напоследку и успело.

Током маја 1866 настао је рат између Аустрије и Пруске коме се нешто доцније придружила и Италија. Далмација је проглашена за ратну зону, Сабор распуштен, а генерал и царски намесник Филиповић позвао је Далматинце у борбу против Италије. Поморском битком код Виса, Италија је била тучена; Далмација је у томе видела много својих заслуга; могла се очекивати промена система, утолико више што је Филипковић био склон да у Бечу заступа народну ствар. На накнадним изборима који су после рата извршени, све мандате добила је Народна странка, али тиме још није имала већину у Сабору, који се састао у другој половини новембра 1866. Језично питање било је међу првима које је на овоме заседању покренуто једном интерпелацијом др. Косте Војиновића. Влада је на ту интерпелацију одговорила да је одлучила да у основним

школама буде обука на матерњем језику, а да се у средњим школама заводи утравистичка обука. Влада је истицала да том одлуком не намерава истиснути из школе италијански језик, већ се њоме испомаже тако да се они који школе свршавају, могу користити знањем оба та језика. У овоме заседању донесена је и одлука да се све саборске одлуке штампају у два језика, а тако исто и сви предлози који се Сабору подносе, било с које стране долазили. Либерална унија је овом приликом потпуно растурена а да она, с аутономашке стране, никада није ни била правилно схваћена доказ је то што се распала на једном малом, безначајном питању, поводом предлога неких чланова Народне странке да се „ћозотима”, рибарима који су прелазили из Италије, забрани рибарење дуж далматинске обале.

1867 био је Далматински сабор, као и сви аустријски покрајински сабори те године, распуштен. Како је Либерална унија била растурена, Бајамонти је направио изборни савез са др. Лапеном и тако су уједињени ушли у борбу против Народне странке. Ова нова коалиција тврдила је пред бирачким масама да ће, за случај народњачке изборне победе, у Далмацији бити уведена војничка влада, па је изборна кампања била врло оштра и, местимично, крвава. Владини кандидати пролазили су са 1—2 гласа већине, али је Народна странка уз све то успела да добије 15 посланичких мандата и без савеза са људима из раније Либералне уније. На листи Народне странке били су изабрани М. Клајић, М. Павлиновић, др. Косто Војиновић, Крсто Кулишић, Кнез Н. Пуцић, др. Пулић, Л. Монти, Вранковић и други прваци. Новоизабрани сабор састао се 18 фебруара 1867. Већ при верификацији мандата дошло је до сукоба између већине и мањине, која је тражила да се поништи избор др. Лапене, који је извршен са многим злоупотребима власти. На место да поништи избор др. Лапене, већина је поништила избор вође Народне странке Михе Павлиновића са мотивацијом да је он, додуше, добио апсолутни број гласова, али да је међу тим гласачима могло бити и таквих који су се придружили већини ради — слабости...! Но на накнадним изборима који су извршени у току исте године Михо Павлиновић био је поново изабран, па је Народна странка добила још

три нова мандата, а међу изабранима налазио се и Натко Нодило.

Темељним законом од 21 децембра 1867 о општим правима грађана, Народна странка добила је велико упориште за даљу своју борбу. Странка је истичала да далматински Словени нису више малолетни и налазила да, пре свега, треба са успехом завршити отпочету језичну борбу. Да настави у томе раду странци су налагали и бољи изгледи на то да добије своју већину у Далматинском земаљском сабору: у свим накнадним изборима који су вршени кандидати Народне странке односили су победу. Тако је на накнадним изборима у јануару 1868 Народна странка добила још два мандата, а том приликом је био изабран и Никола Видић, први сељак који је ушао у Далматински сабор. Заједно са та два нова мандата Народна странка имала је у томе часу у Сабору 19 посланика, па јој је само неколико мандата недостајало до већине. Аутономаши и други непријатељи Народне странке тај напредак сматрали су као исувише штетан, па је Далмација поново постала поприште политичких борби, терора и премлаћивања, од кога нису били поштеђени ни посланици Народне странке када су, на путу за Задар, били нападнути у Сплиту. Сабор је наставио рад 22 августа 1868, бавећи се искључиво језичним питањем и адресом. Саборска већина изгласала је адресу којом се цару захваљује што је питање Далмације решено тиме што је она припојена Аустрији. Против те адресе Народна странка устала је енергично, но бекорисно: већина је изгласала своју адресу.

До 1868 Народна странка имала је скоро све главније општине у својим рукама. Борбу за добивање општина организовали су у свим местима млађи национални људи који су били добро школовани, али су Клајић и Павлиновић све своје слободно време посвећивали највише томе питању. Њих два су крстарили по Далмацији и одржавали говоре, не пропуштајући ни једну прилику да истакну принцип народног јединства. „... Срби су хрватска браћа”, говорио је на збору у Јелси те године Павлиновић. — „Уз све разлике, које се не дају тајити, Срби и Хрвати битно смо један народ, исти, истовјетни... У тројединој краљевини хрватско се уобличио право; у том праву јака им полуга напретку. Хрвати своје право дијеле, без икак-

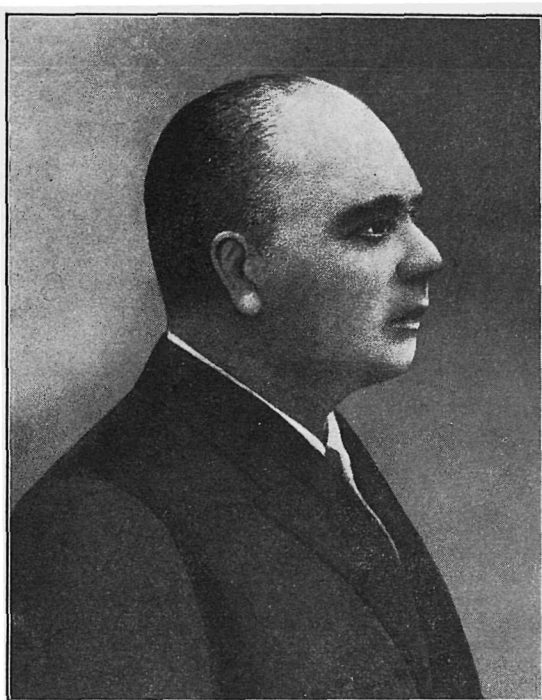
ве примисли, са суплеменим Србима у тројединој краљевини. Хрвати и Срби, бранећи своје право од сусједних Талијанаца, од Нијемаца и Мађара, најбољи смо поборници Српској Кнежевини... Србија ће бити огњиште неугасиво ономе покрету који неће сустати док циља не постигне; покрету, којему бој са Турцима нити је најпогибељнији, нити најпотоњи.”

Клајић је, иако посланик, био одлуком владе премештен из Далмације, у својству надзорника школе. Влада је то учинила рачунајући да ће, отстрањивањем главних народних вођа, савладати национални покрет. Сва национална Далмација протестовала је против те одлуке, а Клајић је дао оставку на државну службу само зато да би и даље могао водити народну борбу. Тај догађај узбунио је духове; народ се почео збијати у гомиле, на које није смела да удара ни оружана сила; како је мало по томе букнуо и устанак у Кривошијама, Народна странка могла је да на првим изборима рачуна са сигурном изборном победом. То је било време кад је песник Јован Сундечић са Цетиња слао Клајићу посланицу у стиховима:

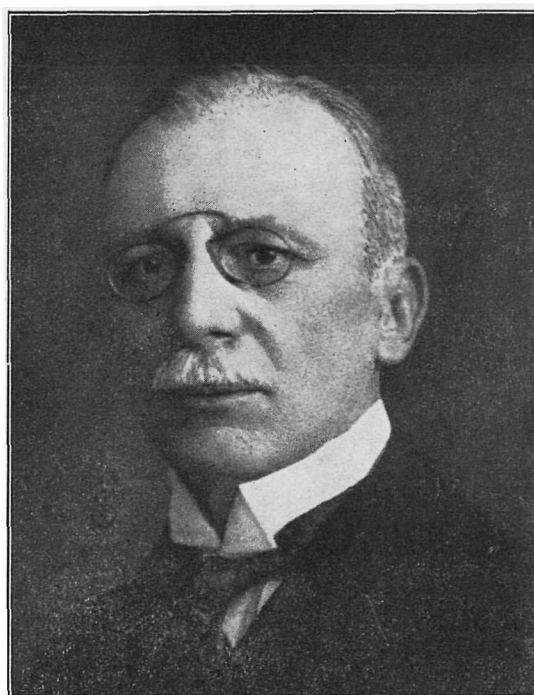
„Што је наше, то ће бити наше,
Паст ће сила, завладати правда,
Храст ће ширит поносито гране,
Труло дрво вихар искоренит.
Ми чекамо, чекали смо доста,
И до Вишње чекаћемо воље,
Господ плаћа кад му је угодно,
А дан судњи осванути мора...!”

2 октобра 1869 Далматински сабор наставио је рад. Павлиновић и другови поднели су влади 210 претставки народа из Далмације са четири хиљаде потписа, којима се тражи да се и у Далмацији заведу одредбе чл. 19 темељног закона о правима грађана. Тај предлог није се свиђао аутономашкој већини, и он је био предат одбору који о њему није донео никакво решење. Међутим устанак у Кривошијама узимао је све шире размере. Народ је, после првих покушаја мирне, давао царским трупама оружани отпор, царске чете биле су тучене, па је у котару бококоторском проглашено прво ванредно па онда ратно стање, а у Котору су подигнута вешала. Кривошијани су, уз све то, давали отпор, верујући да ће успети у тражењу да влада испуни њихове захтеве.

Користећи кривошијски устанак, аутономашка већина Далматинског сабора дала је једну изјаву која је у Сабору

ЈУРАЈ БЈАНКИНИ

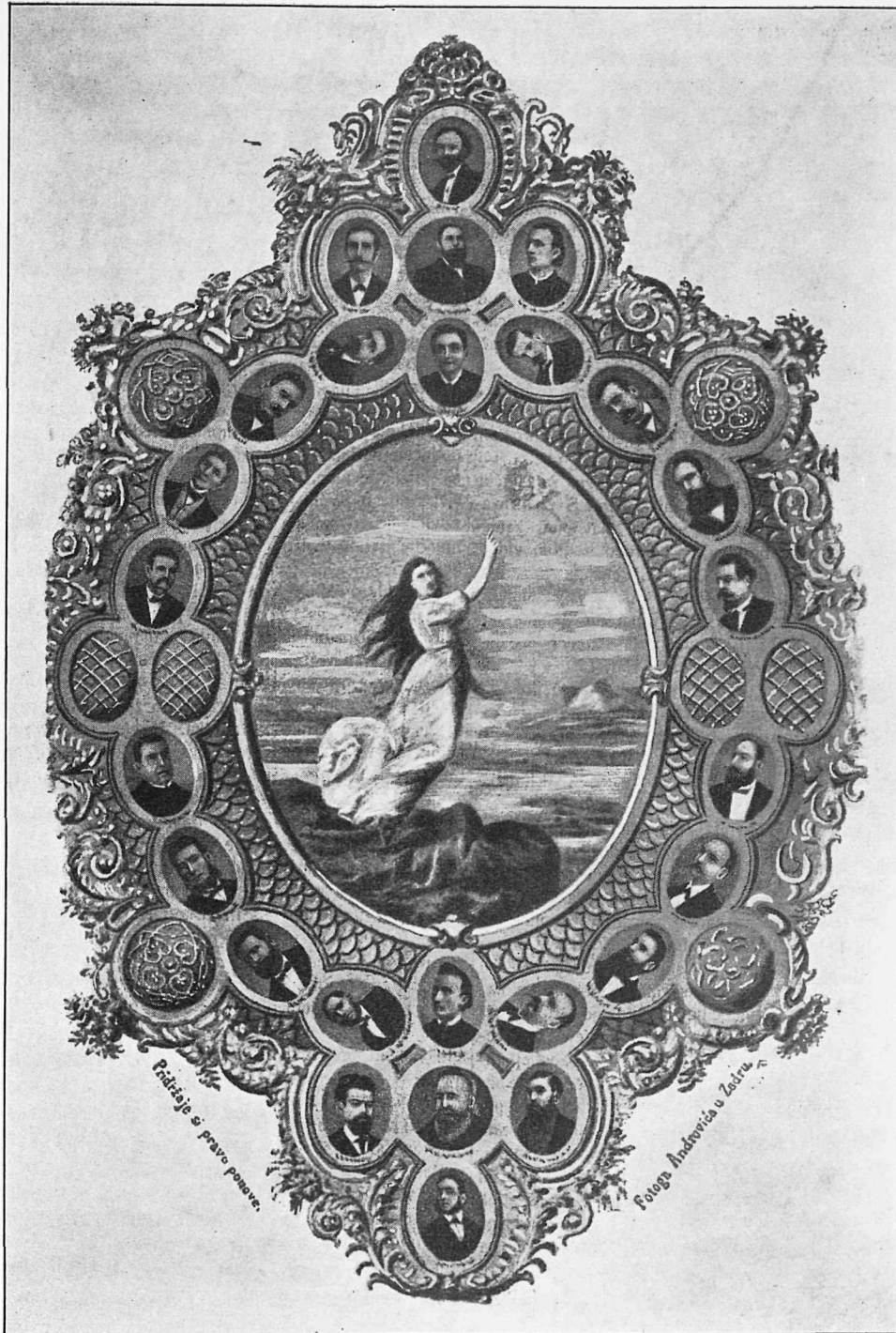

АНТЕ ТРУМБИЋ

Мањина Далматинског Сабора из 1861

Хрватско-српска већина Далматинског сабора из 1871

прочитана, којом је хтела да кривошијски устанак доведе у везу са захтевом Народне странке да се уведе у живот чл. 19 темељног закона о правима грађана. Та изјава каже да, док у појединим деловима Далмације „одјекује огањ из пушака и проглашава се опсадно и ратно стање” у Сабору се сваки час предлаже неповерење влади и тражи увођење закона о правима грађана. Саборска већина неће да сноси одговорност за такво стање, и моли цара да распусти Сабор. После прочитане изјаве аутономаши су напустили саборску седницу и нису се више појављивали у саборској дворани. После тога времена аутономаши се више неће у Сабору ни појавити као већина: на следећим изборима они су претрпели пораз после кога се више никада нису могли опоравити.

Народна странка оградилa се једним прогласом упућеним народу од денунцијa аутономаша. Крајем 1869 и у Бечу се увидело да се начин управе у Далмацији мора ублажити. Дотадашњи царски намесник Вајнер био је премештен, а на место намесника био је постављен привремено дворски саветник Флук. За команданта трупа у Далмацији био је именован генерал Родић коме је стављено у дужност да настоји да се устанак у Кривошијама реши мирним путем но тако, да се народ покори и призна аустријску власт.

22 маја 1870 Далматински сабор био је распуштен, а нови избори били су одређени за 4, 7 и 9 август. Из Беча је било наређено да избори морају бити потпуно слободни, и без икаква утицаја власти. Изборна агитација ипак била је врло жива, нарочито у срезовима у којима се власт, противно свим наредбама, и даље мешала у изборе. Па уз све то изборни резултат дао је Народној странци одлучну већину, јер је она добила 24 мандата, док су аутономаши добили само 16 мандата и постали саборска мањина. Тај догађај примљен је симпатично не само у Далмацији и Хрватској, него и у свим словенским крајевима где је са симпатијама праћена борба коју је водила Народна странка, у којој су били Хрвати заједно са Србима.

Нови сабор састао се 25 августа 1870, а за његова претседника постављен је Стефан Љубиша, који је већ и пре тога био члан Царевинског већа. Најважнији посао у току овога заседања била је адреса коју су чланови Народне странке редиговали тачно према својој програ-

му, који је тражио присаједињење Далмације Хрватској и примену чл. 19 темељног закона о правима грађана. Примивши земаљски буџет за 1870 и 1871, Сабор је био одгођен, јер је средиште политичке акције било пренесено у Царевинско веће, на коме је Далматински сабор заступао Стефан Љубиша са својим друговима из Народне странке. Интересантан је један детаљ из писмене заклетве коју је Љубиша, полазећи за Беч, дао у Сабору „... Бранићу до сваке згоде државно право троједине краљевине којој по хисторичком и природном праву спада сва данашња Далмација, не изузевши ни једне чести њезине, ни поједина околиша, и настојаћу на све могуће начине да се Далмација сједини, на темељу саборске адресе, са Хрватском и Славонијом. Тако ме бог помогао и Св. Јован и крсно моје име Св. Дмитар.”

Чим се 1871 поново састао, Далматински сабор вратио се на језично питање, доневши у томе правцу неколико важнијих одредаба. Адреса саборска из те године потпуно је слична са адресом коју је Сабор примио годину дана раније, али из Беча никако није стигао повољан одговор. Аутономаши, видећи да са саборском већином нема компромиса, да је она компактна, напустили су рад у Сабору, али су зато врло живо радили у Бечу на томе да се саборски закључци не потврде. Они су тражили и распуштање сабора тврдећи да у народу имају већину и доказујући да ће њихова странка, у случају распуста Сабора, добити велику већину. Скори догађаји, разуме се, демантовали су тврђења аутономаша, али су и редове Народне странке, до тада врло компактне, знатно проредили, оснивањем једне засебне групе која ће довести до раздора Хрвата и Срба.

Владајући кругови у Бечу већ су имали споразум са Мађарима, који је за базу узимао дуализам. О присаједињењу Далмације тројединој краљевини после тога није могло бити ни речи: Далмација је имала да остане чисто аустријска провинција, са својим земаљским сабором и сталним заступством у Царевинском већу. Аустријска влада била је, почетком 1873, предложила и једну основу новог изборног закона на основу кога је Далмација, не као до тада из круга народних посланика у Сабору, него посебним избором, имала да у Царевинско веће шаље девет посланика. Чланови Далматинског сабора имали су на-

редбу да се, по коју год цену, одупру томе предлогу закона, и они су се за цело време дискусије о томе предлогу држали упутстава која су добили приликом избора у Царевинско веће. Но влади су били потребни њихови гласови; опозиција новом предлогу била је велика, нарочито од стране претставника словенских народности; претставници Далматинског сабора били су непрестано терорисани, а нарочито претњама да ће, у случају ако тај законски предлог пропадне, у Далмацији бити поново заведена војна диктатура, која би сигурно довела на власт аутономаше. Они су, на крају, гласали за тај предлог, чиме је расцеп у Народној странци био дефинитиван. Већ сутра дан по гласању, њима је са потписима вођства Народне странке послан протестни телеграм којим се вођство ограђује од њихова гласања и чини их лично одговорним за тај рад. Дезавуисани, далматински чланови Царевинског већа доказивали су да су били присиљени да тако гласају; они су изјављивали да су свој глас за тај предлог дали само зато да би од Далмације и народа који је у њој одвратили велику опасност која је била неминовна. Све то није спасло странку од расцепа, који су аутономашама једино и чекали. Већ на првим изборима за Царевинско веће, од девет чланова које је бирао Далмација, петорица су припадала аутономашима, тројица су била чланови Народне странке, а један члан припадао је новој групи, коју је предводио Стефан Љубиша. Тако се догодило да је Далмација, у томе времену, у своје Сабору имала народну већину, али су је у Царевинском већу, онде где је требало највише радити, заступали аутономашама. Павлиновићев избор у Царевинско веће поништила је немачка већина на предлог др. Лепене, али је на накнадним изборима који су извршени само неколико месеци доцније, Павлиновић опет био изабран за заступника на томе већу, огромном већином гласова свих бирача.

Наступила је, после тога, буна у Босни и Херцеговини а затим Српско-турски први рат, и окупација Босне и Херцеговине. За све то време Далматински сабор радио је мало, и колико је било најнужније за решавање аутономног законодавства. У току тога времена разлаз између Хрвата и Срба посланика био је тако велики, да су српски посланици и у Далматинском сабору и у Царевинском већу помагали аутономашки про-

грам, па чак и помагали изборе посланика аутономаша, тако да је једном приликом пао на изборима и сам Клајић, искључиво стога што су српски гласови, који су до тога времена давани Народној странци, том приликом били дати аутономашима и њиховим кандидатима. Ипак су претставници Далмације, у току тога времена, могли да забележе и неколико већих успеха, а међу њима и то што је у гимназију и реалку у Сплиту као наставни језик уведен, уместо италијанског, народни језик и што је и на грађанске парнице протегнуто начело да се, у односу са хрватским или српским странкама, суд мора потпуно служити народним језиком. Сем тога направљена је и железница од Сиверића до Книна.

Када је 3 маја 1880 отворен Далматински сабор после трогодишње паузе, Срби су потпуно иступили из Народног клуба и организовали свој засебни клуб. Тај клуб послужио је као основа за стварање Српске народне странке, којој је на чело стао др. Сава Бјелановић, један од истакнутих српских политичара, посланик на Далматинском сабору који се у исто време бавио и новинарством. Дотадашњи царски намесник Родић, који је приликом предрадња за окупацију Босне и Херцеговине био веома активан, био је пензионисан, а на његово место био је постављен генерал Јовановић који је ускоро по пријему дужности отпочео отворену борбу против главних људи Народне странке. Јовановић је био аустријски централиста; он је имао нешто наклоности за Србе, јер су му требали у борби против Хрвата; он је, што је више могао, распирио националну борбу Хрвата и Срба, на велику штету опште народне ствари коју су до тога времена најбоље водили Клајић и Павлиновић. Нарочито жестока борба развила се између намесника Јовановића и Народне странке 1883, јер је Јовановић систематски доводио у Далмацију немачке чиновнике и где је могао намећати немачки језик. Борба се нарочито заострила током изборне борбе за избор новог Сабора 1883. Јовановић је фаворизовао аутономаше, централисте и кандидате Српске народне странке, која му је одано служила, али је уз све то већина новог Сабора остала у рукама Народне странке, која је добила 23 мандата, док су аутономашама добили само 8, а Српска народна странка 9 мандата. Нови сабор састао се 25 маја 1883, а за

његова претседника био је декретом постављен Ђ. Војновић, који се сматрао чланом Српске народне странке и није припадао клубу Народне странке. Већина је протестовала што је за претседника именован посланик из мањине, иако против личности Ђ. Војновића није ништа имала. Рад сабора ипак је настављен, и у току овога заседања Хрвати и Срби посланици, заједнички, изгласали су предлог да хрватски или српски језик буде званичан за све уреде Далмације. Но и тај закључак остао је неизвршен, иако је изгласан: влада из Беча телеграфски је наредила затварање Сабора, а записник о гласању остао је неоверен, и тако је тај закључак осујећен. Саборска већина оштро је протестовала и код владе у Задру, и код владе у Бечу ради тога догађаја, но без користи јер се ни једној ни другој влади није свиђало да су се посланици Хрвати и посланици Срби могли да сложе у једном тако важном питању, као што је било питање језика... Сабор је могао да настави рад тек годину дана доцније, у мају 1884, и он је одмах узео у дискусију питање увођења народног језика у уреде и администрацију. Изабран је одбор за проучавање овога предлога од седам лица и он је Сабору предложио да се народни језик који је већ уведен у судство, уведе и у остале државне уреде, да уредовни језик буде хрватски или српски, а нарочита пажња да се обрати на језик у грбовима, печатима, штампалима, канцеларијама, и да се на српско-хрватски језик аутентично преведу сви постојећи закони који су до тога времена обнародовани немачким или италијанским језиком. Одбор је налазио да се укидањем званичности италијанског језика не пориче вредност италијанске културе. Овај закон примљен је у Сабору при начелној дискусији једногласно а при дискусији у појединостима већином гласова, а управо генерал Јовановић био је тај, коме је било суђено да га промулгује. Пред крај своје владавине у Далмацији, генерал Јовановић се оријентисао у правцу политике Народне странке, па јој чак и помагао да у своје руке добије неке општине које су се још увек налазиле у рукама аутономаша.

1885, 1886, 1887 године, Далматински сабор бавио се искључиво привредним законодавством, али је за све то време радио само по неколико недеља годишње. 1886 организовали су претставници аутономне и Српске народне странке

једно посебно политичко друштво које их је везивало у једну ужу политичку заједницу. Од тога времена Народна странка има све више хрватски карактер.

1889 године извршени су нови избори за Сабор. Народна странка добила је 26 мандата, Српска народна странка 9, а аутономаша 6 мандата. Народна странка, као најјача, имала је место претседника Сабора. Она је те године ревидирала свој програм, истичући да и даље остаје на програму хрватско-српског јединства и хрватског државног права на основу кога треба извршити присаједињење Далмације тројединој краљевини. Но странка ипак није дуго остала компактна, јер су се већ после 1890 у њој знатно осећали радикални елементи, Јурај Бијанкини са друговима, који су сматрали да странка, ипак, води једну опортунистичку политику коју би требало кренути радикалнијим путем, који је на пр. у Хрватској пре тога времена водила Хрватска странка права. До потпуног подвајања странке дошло је тек 1892, кад се у месецу мају састао Сабор, и то на питању — читанки. Из клуба Народне странке иступили су и основали засебан клуб посланици Јурај Бијанкини, Бузолић, Љубић, Паштровић, Перић и Шарић. Главне тачке њихова програма биле су присаједињење Далмације Хрватској, на основу хрватског државног права, признање, по држављанству и земљи, јединственог хрватског народа, право хрватског државног језика у свим уредима (јер је то питање и после изгласавања у Сабору 1884 године остало без санкције), и спајање Далмације са Хрватском железницом и одбрана њених занемарених економских интереса. Карактеристично је напоменути да је овај нови клуб први клуб који је на Далматинском сабору истакао у програму и важна привредно-економска питања.

Истичући, на првом месту, тежњу за испуњењем хрватског државног права, нови клуб је био симпатично примљен у групама далматинских присталица Хрватске странке права која је, иако се није на изборима афирмисала, имала доста присталица у народу. Једну групу присталица те странке водио је дон Иво Продан, радећи углавном преко католичког свештенства. Другу, многобројнију групу, водио је др. Анте Трумбић, адвокат у Сплиту, и она се ослањала углавном на средњи staleж и села. Трумбића и Продана везивала су заједничка правашка начела, али су се у

практичном вођењу политике знатно разликовали. Модерних назора, др. Трумбић је више успевао, утолико пре што се истицао као говорник ретког дара. Новостворени клуб и праваша ускоро су организовали једну јединствену странку, Хрватску странку права у Далмацији која ће већ на првим изборима успети да се манифестује. На изборима за Далматински сабор који су извршени 1895, у Сабор су ушла 22 посланика Народне странке, 3 посланика Хрватске странке права, а међу њима и др. Анте Трумбић, 10 посланика Српске народне странке и 6 аутономаша. Страначке заштрениости, ипак, није било као раније, када су већину у Сабору имали аутономаша: странке су међусобно правиле компромис кад год је у питању била каква знатнија народна ствар, тако да је приликом једног таквог компромиса и последњи аутономаш изгубио мандат у Царевинском већу, па су од тога времена аутономаша били потпуно и коначно искључени из рада те најважније претставничке установе у Аустрији. Избори за Царевинско веће вршени су компромисно тако да је Народна странка имала у њему 9 посланика (др. Н. Клајић, А. Вуковић, др. Г. Ф. Булат, Л. Борчић, А. Шупук, Лука Зоре и други), Хрватска странка права имала је 3 посланика (Јурај Бијанкини, др. Анте Трумбић и В. рић) а 2 посланика имала је Српска народна странка (др. Баљак и др. Квеквић). Хрватске странке у Сабору сарађивале су врло тесно, тако да их је стварно делила само клупска ограда. У пасивном ставу стајали су посланици Српске народне странке а аутономаша, поставши једна безначајна мањина, нису се у Сабору уопште чули: Далмација је била у националистичким водама и из ње ће потећи конкретан предлог за стварање Ријечке резолуције иза које је следила и позната Задарска резолуција, током 1905 године.

1902 године Беч је прекинуо праксу да у Далмацију за царске намеснике шаље генерале, па је за царског намесника у Задру био именован барон Хандл. Но промена лица није носила и промену курса, јер је барон Хандл био изразити централиста. Борба против централизма и германизације измирила је хрватске странке, и оне су се поново стопиле у једну која је у Сабору иступала врло оштро, ослањајући се на хрватско државно право и тражећи споразум не само са посланицима Српске народне

странке него и аутономашима. Нарочито оштра борба заметла се када је 1903 намесник Хандл тражио да Сабор, у облику законском, призна и одобри право употребе немачког језика у Далмацији, иако у њој није било ни једног јединог рођеног Немца, већ су сви били досељеници и чиновници по уредима. Сабор је, као једна душа, одбацио овај предлог, и Хандлу није остајало ништа друго него да га повуче и — појача реакцију. Односи далматинских странака према намеснику Хандлу после тога толико су заоштрени, да је дошло до отвореног прекида између њега и далматинских народних посланика из клуба већине. За тај прекид дало је повод писање „Народног листа” који је у чланцима „Немачка колонија” изнео неке податке о германизацији Далмације за које је царски намесник посумњао да су их уредништву дали некоји чиновници земаљске владе из Задра. Он је позвао к себи те чиновнике, који су доказивали своју невиност у тој ствари, и тражили да им се на часну реч верује, али је Хандл остао при своме, рекао им да у земљи, где влада вероломство и клевета, нема поштене речи, и да код Далматинаца уопште нема поштене речи. Тај инцидент чиновника са царским намесником Хандлом убрзо је продро у јавност и изазвао запрепаштење и велику узрујаност. Чим се 1904 састао Далматински сабор, народни посланик др. Перо Чингрија дао је у име целог Сабора изјаву да су „потписани заступници на Далматинском сабору уверени, да је његова преузвишеност царски и краљевски намесник барон Хандл, у познатој пригоди дне 14 јула 1904 године, тешко увредио част ове земље. Обзиром на то, потписани изјављују, да неће судјеловати у саборском раду све дотле, док намјесник Хандл буде обнашати част ц. и к. намјесника ове земље”. Намесник Хандл, који је присуствовао отварању саборске седнице, положио је на претседников сто декрет о распуштању Сабора, на што су га посланици, при изласку из дворане, испратили узвицима: Напоље Хандл! Напоље недостојни! итд. Сабор је, разуме се, био одгођен, али је и царски намесник Хандл остао у Далмацији још само неколико месеци, колико да му се нађе заменик.

Ријечка и Задарска резолуција нису повољно утицале само на односе Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији и регулисале њихов узајамни однос на

бази народног јединства: тај повољни утицај, можда и у још већој мери, осетио се у Далмацији и на њеном Сабору. 17 октобра 1905 претставници српских странака из Хрватске, Славоније и Далмације састали су се у Задру баш ради тога, што је Задар био седиште Далматинског сабора, и што су односи Српске народне странке у Далмацији са Хрватским далматинским странкама, у току последњег деценија, били рђави. И аутономаши су покушали да се, бар унеколико, реоријентишу према новом курсу који је створен овим двама резолуцијама. Они су изјавили да су спремни да изврше ревизију свога програма из 1860, да из програма избаце аутономистичке тежње, али су за то тражили да хрватске и српске странке „узму у обзир народна права Италијана Далмације.” Разуме се да хрватске и српске странке нису могле узети у обзир то тражење, јер је цена била исувише велика према ономе што би се добило са пет посланичких гласова у Далматинском сабору.

У исто време сазван је на окуп и Далматински сабор. Први пут после толико времена хрватски и српски посланици били су опет заједно, измешани сада већ толико, да се нису разликовали ни по програму ни по посланичким клубовима. Записником од 14 новембра 1905 утврђена је потпуна равноправност Хрвата и Срба, као једног народа, па су се посланици Хрвати и посланици Срби обавезали да ће „радити раме уз раме као једнакоправна браћа у народно-политичким питањима, а посебице настојати свим силама да се што пре оживотвори сједињење Далмације са Хрватском и Славонијом, као главни предувјет обезбеђењу боље им заједничке будућности”. Рад у Сабору после тога догађаја текао је нормално и без унутрашњих трзавица, али је влада увек налазила потребу и прилику да Сабор одгоди, па је рад стварно био врло мален и сведен на најмању меру.

Крајем 1908 извршени су нови избори за Далматински сабор. 21 мандат добила је Народна странка, 7 мандата добила је Хрватска странка права, 7 мандата добила је Српска народна странка, а аутономаши добили су само 6 мандата. Народне странке, везане Ријечком и Задарском резолуцијом, помагале су се и допуњавале на изборима, тако да су добиле 28 мандата, далеко више од половине свих мандата. Сабор је донео адресу,

у којој су се сложиле све странке, а адреса је тражила присаједињење Далмације тројединој краљевини. Рад је током 1909 први пут трајао неколико месеци узастопце, и био обилан. Како је у току тога времена била извршена анексија Босне и Херцеговине, Далматински сабор изразио је цару наду да ће сада, после анексије, Далмација заједно са Босном и Херцеговином, бити припојена тројединој краљевини, утолико више што са народом који у њој живи чини једну територијалну, језичну и народну целину. Претставници Хрватске странке права нису се сложили са овом адресом, а како Хрватска странка права, како она у Хрватској тако и ова у Далмацији, није била потписница Ријечке и Задарске резолуције, они су предложили своју засебну адресу. Кад је Сабор одбио ту адресу а усвојио адресу већине која је стајала на гледишту поменутих резолуција, правашки посланици демонстративно су напустили рад у Сабору.

У другој половини јануара 1910 Сабор је наставио рад, али у тешкој атмосфери створеној ради једног избора у Макарској, којом приликом су посланици Хрватске странке права опструирали. Правашки су са опструкцијом ишли тако далеко, да су странке већине демонстративно напустиле рад у Сабору. У току те године, и у Далмацији створена је Српско-хрватска коалиција, попут истоимене политичке организације коју су српске и хрватске странке оствариле већ пре неколико година на Хрватском сабору. То је извршено тако што су клубови заступника Српске народне странке, Хрватске народне странке, један заступник Хрватске пучке напредне странке, која је мало пре тога времена била организована, не крњећи своју индивидуалност, ради бржег и ближег споразумног рада, ступили у парламентарну везу, и створили јединствен политички орган.

Наступио је после тога Балкански рат 1912 и 1913, у току кога је Далматински земаљски сабор био непрестано одлаган. Он се и после свршенога тога рата са стајао мало, јер је политичка активност била углавном пренесена на Царевинско веће у Бечу. Кад је у јулу 1914 избио Светски рат, Далматински сабор био је распуштен, да се после тога више никада не састане. Многи његови чланови били су похапшени и интернирани, а неки од њих успели су да се благовремено

пребаце у туђе земље. Међу онима који су успели да пређу у иностранство налазио се и др. Анте Трумбић, угледни далматински политичар, члан Сабора и вођа Хрватске странке права у Далмацији,

који је био један од оснивача и председник Југословенског одбора, други потписник Крфске декларације и први министар иностраних послова Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

LA DIÈTE DALMATE

(1861—1914)

Par le rescrit impérial de 1861, la Dalmatie, ainsi que les autres provinces autrichiennes, obtint le droit d'envoyer ses représentants au Conseil de l'Empire à Vienne, et pour l'organisation de sa législation autonome, elle obtint le droit d'élire sa Diète. La Diète se composait de 43 membres, dont deux membres étaient *virilistes*, 10 députés furent élus par les grands propriétaires fonciers, 8 députés par les villes, 3 députés par les Chambres économiques, tandis que les communes des villages et de petites villes élisaient 20 députés. Les élections se faisaient dans les »curies« de grands propriétaires fonciers, des villes et des chambres économiques au suffrage personnel, dans les villages par délégation. Le Président de la Diète était nommé par le commissaire ou régent de la province, d'accord avec le gouvernement de Vienne. Les débats en Diète, ses procès-verbaux, ses décisions, ainsi que les projets de lois et les lois mêmes n'étaient rédigés au début qu'en langue italienne exclusivement.

Le 18 mars 1861 eurent lieu les premières élections pour la Diète dalmate. La lutte aux élections fut menée entre les autonomistes qui étaient italophiles et refusaient énergiquement l'idée de l'union avec la Croatie et les nationalistes qui tendaient à réaliser cette union le plus tôt possible. Exerçant une forte pression de l'administration d'état et de l'administration communale, les autonomistes sortirent vainqueurs de ces élections, mais les nationalistes réussirent aussi de s'affirmer brillamment en élisant les hommes les plus éminents de la renaissance dalmate: Miho Klajić, le père Mihovil Pavlinović, Stjepan Mitrov Ljubiša et d'autres.

À partir de cette époque les populistes dalmates, organisés dans le Parti national, ayant la même politique que le Parti national en Croatie, entreprirent une lutte

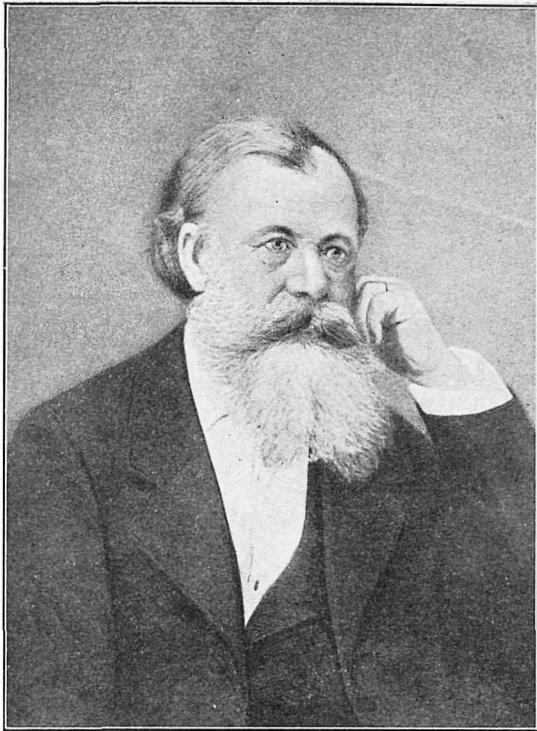
farouche, largement organisée, pour les droits nationaux. Ils luttèrent pour l'introduction du serbo-croate comme langue officielle de la Diète, demandèrent les mêmes droits pour cette langue dans la magistrature et dans l'administration, exigèrent que la Dalmatie fut réunie à la Croatie; cette lutte devait durer quelques dizaines d'années. Etant donné que les municipalités, surtout ces des villes, se trouvaient dans les mains des autonomistes, une lutte énergique fut menée de la part des nationalistes pour s'en emparer. Ce ne fut qu'aux élections qui eurent lieu en mai 1870 que le Parti national obtint 24 mandats, tandis que les autonomistes furent battus n'obtenant que 16 mandats; ainsi les autonomistes n'étaient plus qu'une minorité à la Diète. Pendant tout ce temps-là les délégués croates et serbes formaient un parti commun et appartenaient au même Club à la Diète; rien ne troublait leur entente. Vers la fin du XIXe siècle les autonomistes perdirent toute leur importance d'autrefois: ils n'eurent que 5 à 8 mandats à la Diète; le Parti national s'était scindé: de ses rangs sortirent les députés serbes qui formèrent leur Parti populaire serbe indépendant, à la tête duquel se trouvait Sava Bjelanović.

La compétence de la Diète dalmate était identique à celle des Diètes de la Carinthie, Styrie, Carniole, Istrie et des autres pays de la couronne autrichienne; elle s'occupait des questions de l'instruction, de l'économie locale, de la magistrature, de l'administration, de la navigation, des travaux publics, etc. De toutes les Diètes des provinces, soumises à l'Autriche, aucune ne fut aussi souvent dissoute et ajournée que celle de la Dalmatie. Il en fut ainsi en 1914, lorsque la grande guerre éclata, et la Diète dalmate fut dissoute pour ne plus jamais se réunir.

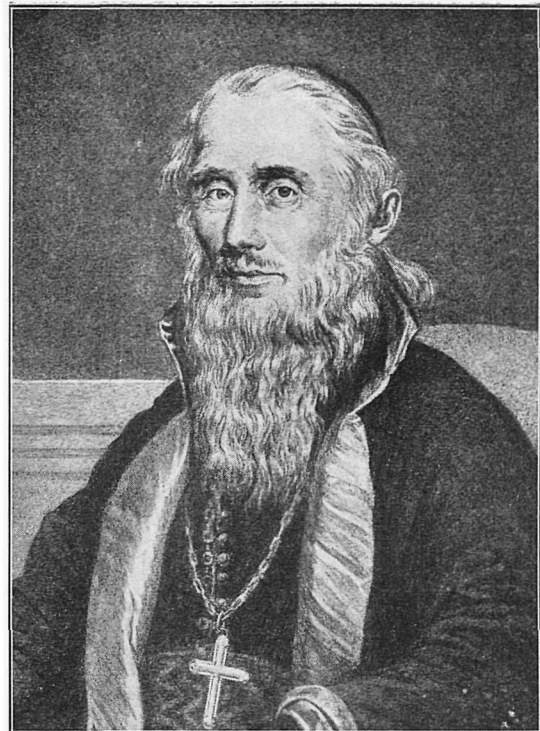
XVII

*СРПСКИ НАРОДНО-ЦРКВЕНИ САБОРИ
У ҚАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ*

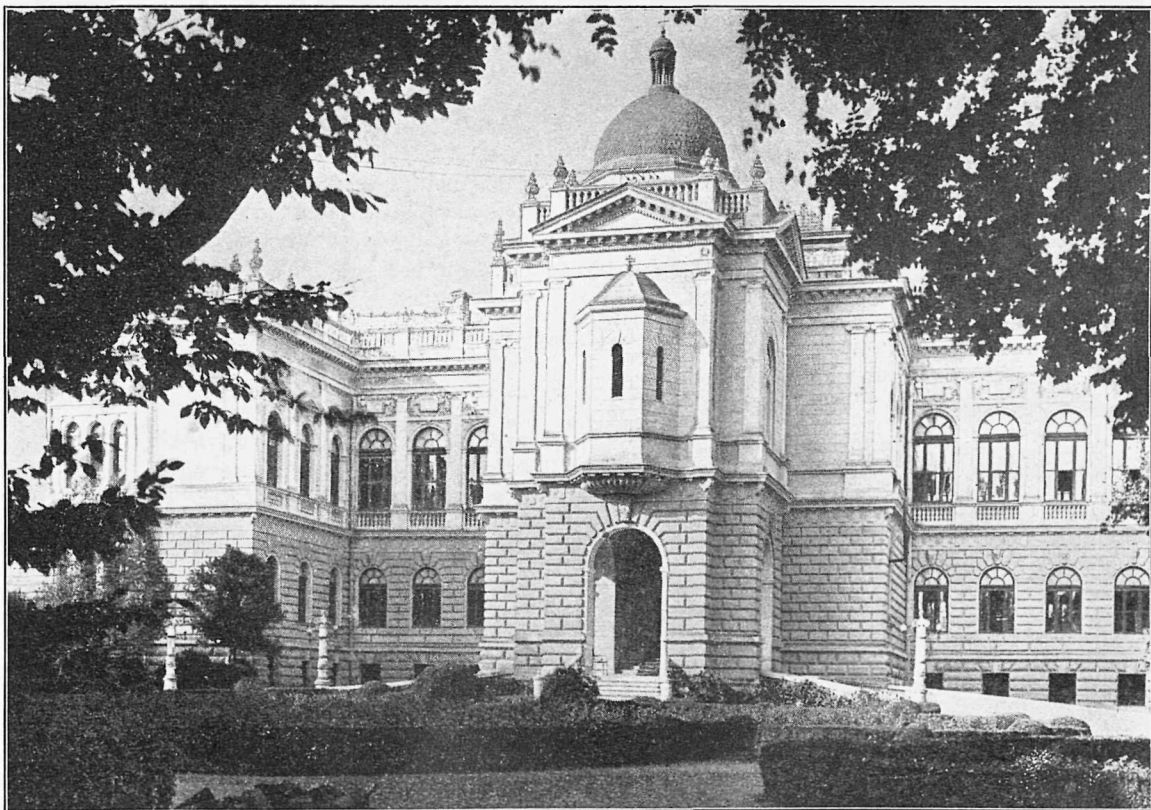
(1708—1910)

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ

ПАТРИЈАРХ ЈОСИФ РАЈАЧИЋ

Двор карловачког митрополита и патријарха српског у Срем. Карловцима

СРПСКИ НАРОДНО-ЦРКВЕНИ САБОРИ У КАРЛОВАЧКОЈ МИТРОПОЛИЈИ

(1708—1910)

Под облашћу Карловачке митрополије треба разумети Банат, Бачку, Барању и један део Срема, дакле бившу Српску Војводину, а те је крајеве држала Аустрија под својом влашћу већ од краја 17 века, изузевши Банат и доњи Срем који су се налазили под турском управом и после Карловачког мира који је склопљен 1699 године. Та два краја припала су Аустрији после мира склопљеног у Пожаревцу 1718, а тек 1739, после Београдског мира, Дунав и Сава чиниле су међу двеју царевина, Турске и Аустрије, чиме је и Карловачка митрополија према Турској добила своју дефинитивну границу. На великој територији те митрополије живео је, још од најранијих времена, велики број Срба и других словенских племена, а њихов број се стално повећавао придоласком нових насељеника који су са Балкана, повлачећи се испред Турака, насељавали те крајеве по дозволи аустријских власти. У томе историјском процесу који је дуго трајао, најважнија је била сеоба Срба која је извршена под пећким патријархом Арсенијем Чарнојевићем, последњих година 17 века. Ти досељеници насељени су, готово искључиво, у границама те митрополије на чијој су територији, благодарећи привилегијама које је код цара Леополда израдио патријарх Чарнојевић, имали верску а донекле и политичку аутономију која је била дата не само Србима који су досељени, него и Србима староседеоцима. Отуда и долази и чињеница да се, у једној чисто црквено-административној области, у границама Карловачке митрополије, развијао и један политички живот коме су, истина, тон давали карловачки митрополити и патријарси, али и

живот у коме је сам народ, на основу своје црквене аутономије, могао да решава многа своја унутрашња чисто политичка питања.

Прву организацију православне цркве под Аустро-Угарском извршио је патријарх Арсеније III Чарнојевић. Он није имао намеру да се са досељеним народом сасвим насели у новом крају, јер је веровао да ће Аустрија, помоћу српских избеглица и Срба уопште, успети да потисне Турке и ослободи Србију. Ради тога је патријарх Чарнојевић тражећи од цара Леополда привилегије за досељене Србе и за православну цркву, тражио иста права и за Србе староседеоце и све Србе где год их има у тој царевини. Привилегијом коју је дао цар Леополд било је то право признато свима Србима, у свим крајевима у којима живе. Те тада дате привилегије биле су основ народној црквено-политичкој и просветној самоуправи коју су имали Срби у Карловачкој митрополији, и на основу њих, у ужем или ширем опсегу, што је зависило од благонаклоности двора и политичких прилика, развијао се и политички живот српског становништва тих крајева.

На основу те привилегије за архиепископа могао је да буде изабран само Србин, кога изабере Народно-црквени сабор. Архиепископ пак управљаће црквено-народним животом на основу старих обичаја, а како је патријарх под Турцима имао и нека световна права над Србима, та права су му била дата и том царском привилегијом. На тај начин народ је у области ове митрополије дошао до своје сеоске и градске самоуправе, па су Срби у селима и варошима могли живети у својим старим народним

организацијама, по својим старим народним обичајима, и под управом својих народних власти, кнежева и других старешина, које сами изаберу.

Те повластице дале су основу за организацију народно-црквеног живота коме су тон и прописе давали Српски народно-црквени сабори, једна установа која је проистацала из оквира датих привилегија, коју су бирали црквени и световни сталежи. Сабори су дакле били једна верско-политичка аутономна установа, која је трајала преко 200 година и била центар најбољег дела свега културно-политичког рада у пространим областима Карловачке митрополије.

Први Српски народно-црквени сабор, после Сабора у Баји (1694), одржан је 1708 у Манастиру Крушедолу, у циљу избора новог архиепископа. Сабор је отворио изасланик аустријског цара, као што су и све тадашње сталешке саборе отварао специјални царски изасланици или опуномоћници. Чланови овога Сабора били су, углавном, црквени великодостојници. Доцније је право отварања овога Сабора припало мађарској влади, пошто је територија Карловачке митрополије припала земљама круне Св. Стевана, дакле Угарској. Тако су Срби Карловачке митрополије, с једне стране, били заступани у сталешким Саборима Хрватске и Славоније и Угарском сабору, с друге пак стране они су имали и своје народно заступство у Народном-црквеним саборима, које је постојало утолико значајније што је број световних чланова тога Сабора више растао.

Само на првих неколико Сабора преовлађивао је број црквених лица над бројем световних. У доцнијем времену ушло је у праксу, а после тога је било и озакоњено, да се поред архиепископа, епископа и свештенства, чији је број у свему износио једну трећину чланова, бира и две трећине чланова Сабора из реда световњака. У томе времену одређен је и сталан број чланова сабора, као и начин како се бирају. Тако је на Народном-црквеним сабор који је 1749 одржан дошло, уз 25 лица свештеног чина, још и 25 крајишких официра и 25 претставника грађана и сељака из целе митрополије. 1779 године, једном царском Деклараторијом, та сразмера била је озакоњена и није мењана све до последњег Сабора, само што је 1871, после укидања Војне Крајине, било одређено да на место 25 крајишких официра сам народ бира још 25 својих претставника.

У току првих неколико деценија 18 века чланове ових Сабора именовали су самим архиепископи и митрополити по својим епархијама, а они су именовали само најугледније богате људе, „бојаре”. Доцније је право избора пренесено на ондашња три главна сталежа у српском народу те митрополије. По тој одредби су после тога времена свештеници, крајишници и грађани са сељацима, сваки за себе бирали по 25 посланика. По изборном реду који је донесен 1871, тај начин избора био је измењен тако што је било уређено да оба сталежа, свештенички и световњачки, по нарочито одређеним изборним срезовима и по тачно утврђеном броју, по сразмери душа у епархијама, заједнички бирају свих 75 посланика, од којих 25 морају бити свештена лица, а 50 лица могу бити претставници свих друштвених редова.

Стално седиште Српских народно-црквених сабора постали су Сремски Карловци, где је било и главно седиште митрополије и архиепископије, али су Сабори, нарочито у ранијим временима, одржавани и у другим местима. Тако је Сабор из 1649 одржан у Баји, 1718 у Даљу, 1722 у Новом Саду, 1790 у Темишвару, 1708 и 1710 у Крушедолу а два Сабора одржана су и у Београду, 1730 и 1732 године. За више од две стотине година одржано је у свему 47 Српских народно-црквених сабора, а последњи је одржан у мају 1910 године у Сремским Карловцима. Од поменутих 47 сабора њих деветнаест имало је задатак да бира архиепископа и митрополита карловачког, и то су били изборни Сабори, док су осталих 28 Сабора били привилегијално-расправни, разуме се у оквиру аутономије коју су имали, а често пута и ван оквира те аутономије, јер су се Сабори бавили и расправљањем чисто политичких питања.

Од привилегијално-расправних Сабора један од најважнијих био је онај који је 1769 године одржан у Сремским Карловцима. Он је донео неколико важних закључака који су, нешто доцније, послужили као основа за Деклараторију која је донесена 1779, а та Деклараторија је у ствари први народно-црквени устав аустро-угарских Срба. По значају, иза овога Сабора не заостаје ни Сабор који је 1790 одржан у Темишвару, који је имао чисто политички карактер и који је Аустрији послужио у борби са Мађарима. Од интереса је поменути да је тај Сабор, уз 75 својих редовних чла-

нова, имао још и 25 чланова Срба, „бојара” из Мађарске, тако да је бројао у свему 100 чланова бираних из световних редова. Темишварски сабор донео је неколико важних закључака у погледу на потребе српске аутономије у Аустро-Угарској, а сем тога тражио да се, у смислу дарованих повластица, одреди засебна територија у Јужној Угарској за Србе, како би се што боље очували од туђих и понајвише мађарских утицаја. Сличне закључке донео је и најстарији Сабор који је одржан у Баји 1694 године, који се састао по позиву патријарха Арсенија III Чарнојевића и српског подвојводе Јована Монастирлије.

Међу знатније политичке Саборе спада, свакако, и Мајска скупштина која је 1848 године одржана у Сремским Карловцима. На тој скупштини донесен је закључак да се поведе борба са Мађарима у циљу одбране народних и црквених права. То је, у ствари, била једна револуционарна народна скупштина којој су присуствовали не само Срби из Војводине, него и Срби из Србије, и она је за српског војводу изабрала пуковника Стевана Шупљикца, а карловачком архиепископу и митрополиту Јосифу Рајачићу дала је назив патријарха. Три године после те знамените скупштине, одржан је још један, такође политички важан, Сабор Срба из Карловачке митрополије. То је био сабор који је 1861 у Сремским Карловцима донео устројство за Српску Војводину, један акт чисто политичке природе, коме није било суђено да ступи на снагу јер је Аустрија, после постигнутог споразума са Мађарима, Војводину предала Угарској и она је постала само један део заједничке мађарске територије.

Разуме се да су Српски народно-црквени сабори служили митрополитима и архиепископима као снажан ослонац у одбрани народних права и привилегија које су врло често биле у опасности било од бечких било од пештанских властодржаца. Са ових сабора врло често су слате царевима тужбе и многобројне депутације којима је успевало да повољно реше много важно народно политичко и верско питање. Противно томе, државне власти су врло често ометале рад и функције Сабора па су чак и толико успеле да међу Србима распире борбу између вишег свештенства и грађанских слојева, тако да је међу њима поведена упорна борба за превласт. Од тога времена многи Српски народни црквени са-

бори били су више на штету него на корист и народу и цркви, а та је борба учинила да су Сабори код Срба у Угарској много изгубили од свога ранијег значаја и важности.

Сабори, уколико су држани у седишту митрополије у Сремским Карловцима, одржавани су у катедралној цркви Св. Николе, а доцније у разним другим просторијама, највише у сали карловачке градске општине. Тек крајем 19 века саграђен је у Карловцима Народни дом, са нарочитом саборском двораном, у којој је одржано неколико последњих Сабора.

Избори за Српско народно-црквени сабор у Сремским Карловцима, нарочито они из последњег времена, имали су велики политички значај и постојећим српским политичким странкама давали могућност афирмације. Тако је, на пример, на последњем Сабору, који је одржан 1910 године у Сремским Карловцима, већину имала Српска самостална странка, док је Народна радикална странка била у мањини.

Последњи Српски народно-црквени сабор Карловачке митрополије отворен је 29 маја 1910 године. Отварање читањем краљевог рескрипта извршио је комесар угарске владе Јулије Рохоњи, мађарски државни секретар који је рескрипт прочитао на мађарском језику. Томе Сабору био је главни задатак да обнови средишње народно-црквене аутономне власти, да изабере нови Саборски одбор, Митрополитски црквени савет и Народни школски савет, да изврши избор главног школског референта и изврши допуне неких аутономних одредаба. Сабор је у свему одржао 47 седница али су његови закључци остали неизвршени јер је мађарска влада нашла за потребно да суспендује главне одредбе аутономне уредбе мотивишући тај корак тиме „што су Српски народно-црквени сабори, после 9 законског чланка од 1868 донели неке уредбе које су штетне по највиши краљевски надзор и крње мајестетска права”.

Српски народно црквени сабори имали су и своје органе чији се делокруг даде овако одредити: 1) Саборски одбор, који је био виша инстанција за црквено-административне послове. Уз то његово је било право да припрема предлоге за саборске расправе, да обнародује и извршује саборске закључке итд. Саборски одбор бирао је сам Сабор, а његов претседник био је сам ми-

трополит, а доцније патријарх. Чланови одбора били су још један епископ, два свештеника и пет световњака, посланика саборских. 2) Митрополијски црквени савет сачињавао је митрополит са 2 епископа, три свештеника и три световњака, а састајао се више пута на годину. Тај савет вршио је углавном оне функције које данас врши Велики духовни суд. 3) Народно-школски савет био је врховна надзорна власт свих српских вероисповедних школа и осталих просветних установа. Тај савет се састојао из главног школског референта и шест лица која је бирао Сабор, а његове функције су биле у старању око основне, средњошколске и више наставе и наобразбе Срба у митрополији.

Српски народно-црквени сабори имали су уз чисто верски и просветни карактер у оквиру верске аутономије и политички карактер који је био од вели-

ког значаја по Србе у Карловачкој митрополији, а нарочито по онај њен део чији претставници нису одлазили у далеко толерантнији Хрватски, већ у Угарски сабор. У оквиру те аутономије, Срби у Срему и Војводини снажили су се морално и материјално; тим радом они су припремили читав један кадар интелигенције која је у обновљеној Србији, још од Карађорђева времена па до оснивања Велике школе у Београду и доцније, играла једну од најважнијих културних и политичких улога; они су, у томе истом оквиру, успели да развију велику културну, књижевну, уметничку и научну делатност чији се сав значај тек данас може правилно оценити. Напослетку, да није било те аутономије која је преко Сабора добивала већи значај него што га је стварно имала, не би било ни Српске Атине, ни онога утицаја које је то старо српско духовно средиште вршило у најкритичнијим временима српске националне историје.

LES CONGRÈS NATIONAUX-ECCLÉSIASTIQUES DE L'ARCHEVÊCHÉ
DE KARLOVCI
(1708—1910)

Le territoire de l'Archevêché de Karlovci comprenait le Banat, la Bačka, la Baranja et une partie de Srem, donc l'ancienne Voïvodina serbe; le territoire se trouvait sous la domination autrichienne depuis la fin du XVII-e siècle. En 1739, après la paix de Beograd, le Danube et la Save formaient la frontière entre deux empires la Turquie et l'Autriche, et ainsi l'Archevêché de Karlovci eut-elle des frontières bien délimitées avec la Turquie. Sur le territoire de l'Archevêché vivait, depuis les temps anciens, un grand nombre de Serbes et d'autres populations slaves; leur nombre augmenta grâce à l'arrivée des réfugiés qui, cédant à la poussée des Turcs, peuplèrent ces régions avec l'assentiment des autorités autrichiennes. Au cours de ce processus historique, qui dura très longtemps, la plus grande migration des Serbes fut celle conduite par le Patriarche de Peć Arsenije Čarnojević dans les dernières années du XVII-e siècle. Les immigrés s'installèrent presque exclusivement sur le territoire de l'Archevêché de Karlovci, où en vertu des privilèges accordés au Patriarche Arsenije Čarnojević

par l'empereur autrichien Léopold, ils jouissaient d'une autonomie religieuse et même d'une certaine autonomie politique. D'où le fait que dans une région ecclésiastique-administrative, sur le territoire de l'Archevêché, put se développer non seulement une vie politique intense, à laquelle, il est vrai, le ton fut donné par les patriarches et les métropolités de Karlovci, mais aussi une vie politique dans laquelle le peuple même, d'après son autonomie religieuse, pouvait résoudre plusieurs problèmes intérieurs purement politiques.

En vertu de ces privilèges seul un Serbe, élu par le Congrès ecclésiastique national, pouvait être promu archevêque. L'archevêque dirigeait les affaires ecclésiastiques et nationales „selon les vieilles coutumes”; étant donné que le Patriarche sous les Turcs exerçait certains pouvoirs laïc sur ses fidèles, ces droits furent confirmés par les privilèges, accordés par l'empereur autrichien. De cette façon le peuple obtint son autonomie dans ses villes et ses villages, à la tête desquels se trouvaient les knèzes et les autres staréčinas, élus par le peuple. Les Congrès furent élus par

les ordres ecclésiastiques et laïcs, dont le nombre étaient de 75. 25 furent élus par le clergé, 25 par les officiers des Confins Militaires, 25 par les citadins et les paysans de l'archevêché entière. Plus tard, par une réforme électorale, ce système fut modifié de telle façon que le clergé et les laïcs éalisaient en commun les 75 membres du Congrès, mais parmi les délégués élus y devait avoir 25 membres du clergé.

Le premier Congrès ecclésiastique et national se tint à Baja en 1694. Au cours du XVIII-e siècle ils se réunissaient régulièrement; leurs assemblées furent ouvertes par des délégués spéciaux de l'empereur autrichien. Plus tard ce droit fut transféré au gouvernement hongrois, car le territoire de l'Archevêché de Karlovci appartenait à la couronne de Saint-Etienne, donc à la Hongrie. Il existait des Con-

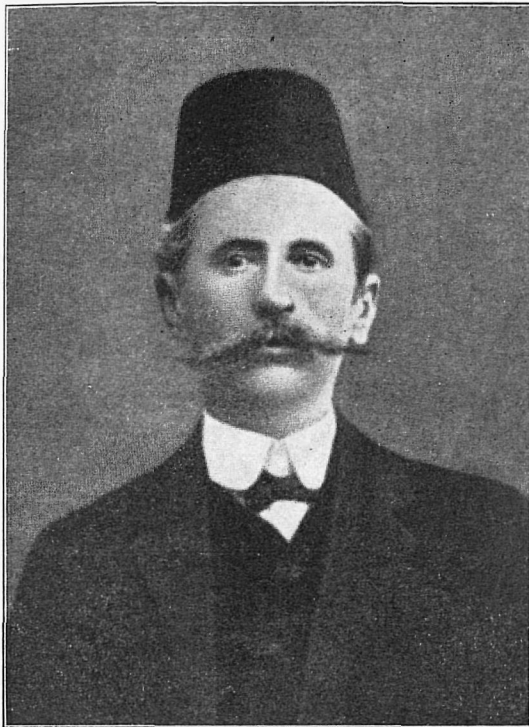
grès électoraux, c'est-à-dire ayant pour unique but l'élection de l'archevêque et des Congrès où on discutait certaines questions importantes touchant les privilèges accordés par l'empereur. Le siège de l'Archevêché étant à Sremski Karlovci, où se trouvait le palais de l'Archevêque, le siège des Congrès fut aussi transféré en cette ville.

Les Congrès ecclésiastiques et nationaux eurent leurs propres organismes. C'était tout d'abord le Comité du Congrès, qui était une instance supérieure pour les affaires administratives de l'église, ensuite le Conseil ecclésiastique de l'église qui exerçait les fonctions du Tribunal de l'église, et le Conseil de l'enseignement qui exerçait une surveillance générale sur les écoles et les institutions culturelles de toute l'Archevêché.

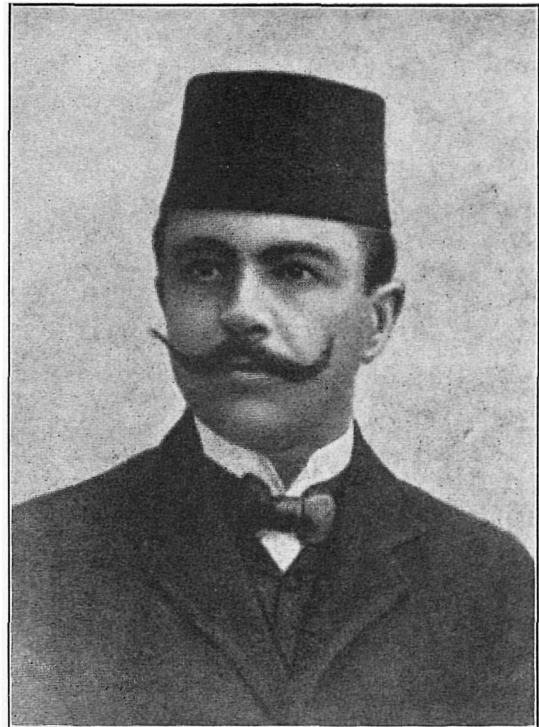
XVIII

БОСАНСКО ХЕРЦЕГОВАЧКИ САБОР

(1910—1914)

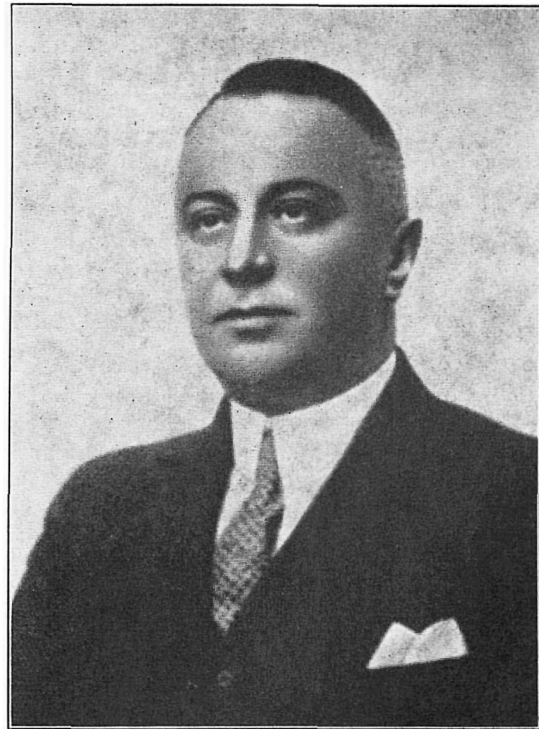
АЛИБЕГ ФИРДУС

САФВЕТБЕГ БАШАГИЋ

ДАНИЛО ДИМОВИЋ

МИЛАН СРШКИЋ

БОСАНСКО ХЕРЦЕГОВАЧКИ САБОР

(1910—1914)

Непосредно по извршеној анексији Босне и Херцеговине, 5 октобра 1908, следио је царски рескрипт у коме је стајало да је цар решио да тим покрајинама подели „уставне одредбе, како би се законски потпуно осигурало њихово правно стање и завео прикладан поредак у њиховим унутрашњим пословима.” 17 фебруара 1910 обнародовано је и „превишње решење” о тим уставним одредбама: Босна и Херцеговина добиле су свој устав, а заједно с њим и установу Сабора. Какав је био тај Сабор биће приказано у редовима који следе, на основу појединих одредаба устава.

Сабор има право да „сарађује” на законима (21), а сачињавају га 20 вирилних и 72 изабрана члана у свему дакле 92 саборска посланика (22). Цар именује сваке године претседника и два потпретседника сабора који врше заклетву при сваком избору, а секретаре именује сам претседник (23). Саборски период траје пет година, али Сабор и раније може бити распуштен царевом одредбом (24). Сабор је овлаштен да управља земаљској влади питања о свему што припада у његов опсег рада, да тражи од ње обавештења о молбама које су стигле и да изјављује своје мишљење у облику адреса и резолуција (30). Ни сабор ни поједини саборски посланици немају „у извршној власти дијела”, па се ни Сабор ни посланици не могу „уплетати” у званични рад владиних области или појединих званичних лица, нити могу уопште непосредно утицати на рад или одредбе поменутих лица (31). Молбе из народа које није препоручио бар један посланик, не могу се узети у претрес, нити ће се уопште препоручене примати (32).

Чланови Сабора не могу се узети на одговор ради свог гласања у Сабору и ради одржаних говора, али се тај имунитет не односи и на лица која би, понављајући те говоре, учинила какво кажњиво дело. Саборски посланик ужива имунитет само за време заседања Сабора (34). Сабор не сме општити са другим претставништвима, нити сме издавати каквих објава. Саборска одасланства на царски двор смеју се слати само тако ако се пре тога испослује „превишње” решење (35). Да би један саборски закључак имао пуну вредност, потребно је да при решавању буде присутна већа половина саборских чланова и апсолутна већина гласова присутних (36). Предлози које босанска влада подноси Сабору на решење треба да имају пристанак обију држава монархије пре него што се поднесу (37). Сабор не може улазити у расправљање никаквих питања која су заједничка у заједничким краљевинама и земљама заступаним у Царевинском већу у Бечу и у земљама свете круне угарске; не доноси закључке у војном законодавству и у додељивању регрутског контингента, нити има права да се бави пословима који се тичу оружане војне силе. Исто тако нема права дискутовати о трговачким уговорима, о прометним везама и царинама (41). Сабор се може бавити само законодавством које се односи на кривично правосуђе, грађанско право, јавне књиге, трговачко и менично право, право удруживања и скупљања, просвету, веру, штампу, аграрно-правне односе, шумарство, рударство, реформу катастра, градњу путова, железница и јавних грађевина, народном економском, и другим сличним законодавством. Сем тога Сабор расправља зе-

маљски буџет, изуzeвши суме предвиђене за војне потребе и дотације које се дају на основу споразума са владама Аустрије и Угарске. Може да склапа зајмове и конвертира постојеће, и има право да расправља о растеређивању и оптеређивању земаљског имања (42). Влада треба да сваке године поднесе Сабору на решење буџет за следећу годину, а Сабор га мора одмах узети у претрес. Ако Сабор на време не реши буџет, остаје на снази стари буџет све док не буде замењен новим, законитим путем донесеним буџетом.

То су, углавном, одредбе босанског устава о Сабору и његовој компетенцији. Посланици су, сем тога, могли постављати интерпелације, на које влада није дужна да даје одговоре. Узевши у обзир да је и изборни ред, објављен у исто време када и устав, био срачунат на то да народ што више раздели и држи строго подељен по сталежима, верама и изборним куријама, постаје јасно да је целокупна уставност била само маска која је пред необавештеним иностранством требала да прикаже брижљиво аустријско старање за народ Босне и Херцеговине.

15 јуна 1910 Сабор се састао у прву своју седницу коју је на свечан начин отворио поглавар Босне и Херцеговине генерал барон Варешанин. За претседника цар је именовао Алибега Фирдуса, а за потпретседнике Војислава Шолу и др. Николу Мандића. Како је Фирдус био болестан, претседничку дужност вршио је Војислав Шола, а за секретаре одређени су Милан Сршкић, Хамдија Карамехмедовић, Васиљ Грђић, Ђуро Џамоња, Мустајбег Мутевелић и Љубоје Симић. Варешанин је прочитао царски рескрипт о отварању Сабора и пропратио га једним говором којим велича старање монархије за добро Босне и Херцеговине. „...Са културним, привредним и економским развитком и напретком Босне и Херцеговине за периоде окупације подигао се је народ ових земаља такођер и до политичке зрелости, која је омогућила да му се последије промјене државно-правног стања пружи прилика да у уставном облику развије и оживотивори своју дјелатност на свима пољима јавног живота своје домовине”, казао је Варешанин позивајући претседавајућег да пред њим положи заклетву. Претседник се заклео „да ће бити непоколебљиво вјеран и послушан” цару. Уз верност, тражила се дакле и послушност,

исто тако као што се тражила и у свакој аустријској касарни....

У Босни и Херцеговини је, међутим, врло од незадовољства: народ није могао бити задовољан датим уставом, па је на сам дан отварања Сабора дошло до прве експлозије тога нерасположења. Студент Богдан Жерајић сачекао је барона Варешанина, поглавара земље, при повратку са отварања прве свечане саборске седнице у намери да на њега изврши атентат. Варешанин је остао неповређен, а студент Жерајић после неуспеха одузео је живот сам себи. Настала су тим поводом многобројна хапшења не само у Босни и Херцеговини, него по целој Аустро-Угарској монархији, нарочито у универзитетским центрима у којима су се школовали омладинци из Босне и Херцеговине. У исто време власт је провоцирала и многе демонстрације против Срба, у чему се нарочито истицали језуитска и франковачка штампа у Сарајеву. Но „уставност” је била ту, стезати се од сада могло само „у границама закона и мало више” како је писао неком приликом Петар Кочић, па је Жерајићев атентат прошао без тежих последица.

После атентата на барона Варешанина, Сабор је поступно прелазило на послове, вршећи избор одбора и расправљајући некоја ситнија питања. Влади је постављено неколико питања када мисли поднети свој први експозе, а на то је следио одговор да влада уопште не мисли подносити никакав експозе о својој политици. У прво време, рад је тек као без инцидента и сукоба класа, вера и интереса; сукоби, ако би се и јавили, били су брзо изглађени; влада је одговарала на сва постављена питања кратким изјавама којима су се саборски посланици задовољавали; нарочито су били добри односи између православних и муслиманских претставника, тако да је влади претила стварна опасност да се против ње не формира једна солидна и идејна већина која би јој онемогућила сваки рад са Сабором. Но та слога, у ствари, била је привидна; влада је лицитирала и давала концесије час једној час другој групи, час другим двема групама против интереса треће и тако редом. У току месеца јула рад Сабора, може се рећи, био је чак и живахан. Тако се већ 25 јуна јавља прва интерпелација у сабору коју подноси Петар Кочић са друговима, о прекупљивању кметова. Неколико дана по томе

Шћепан Грђић уложио је протест што влада забрањује одржавање аналфабетских течајева с мотивацијом да аналфабетске течаје могу вршити искључиво лица са педагошком спремом. Др. Никола Стојановић, др. Милан Сршкић, Васиљ Грђић, Ђуро Џамоња, Хамдија Карамехмедовић, др. Јозо Сунарић такође су врло активни. Ти посланици за међу прве парламентарне чарке и, врло често, доводе владу у врло незгодан положај. Они то обично чине постављањем кратких питања, или изношењем података на које чланови владе и одјелни шефови морају реагирати.

Било је и случајева да су посланици, приликом дебате и кад би хтели да постигну какав циљ, морали да се лађају лукавства. За пример да наведемо један случај којим је Петар Кочић, приликом дебате о предлогу резолуције о дефинитивном уређењу шумског земљишта и о регулисању плата шумарског особља, бранио ту резолуцију. Кочић се јавио за реч да помогне предлог и, место свега другог, прочитао једну песму коју су му упутили лугари из Босанске Крајине:

„...Здраво, Кочо, од Крајине љуте,
Урби су ти отворили путе
Да нам сједиш до високе владе
Па да за нас лугарске органе
Испослујеш какве боље дане!
До данас нам свака срећа дрема
„ни у плећу божићем нас нема“.
Најстрожија и најтежа служба,
На тежака од нас највећа је тужба,
Све знамо, и све да је тако,
Ал' не може заједно да буде инако,
Налогe смо морали вршити,
И тежака немиле глобити!
Грозне сузе на нас прољевали,
Ал' лугари нису силевали,
већ радили за високу владу,
Својим радом гојили су наду,
Да ће њима повисити плату,
Међу другу помјешати браћу...“

(Кочић, објашњава сабору: т. ј. разврстати их међу друге чиновнике...)

Који сваку славу уживају
А лугари од глади зјевају,
Ао, јаде, превари нас нада,
Нит' нас види, нити чује влада...!

(Кочић, објашњава и подвлачи: па се сад на мене обраћају...)

Још у теби једина је нада,
Да ће за нас испливати правда,
У твој бјесном и српском говору,
Прдложи нас високом сабору...!“
И, — ја их предлажем!

Сав рад Сабора састојао се углавном у доношењу резолуција и у буџетској дебати и то само по делима по којима се могло дебатовати. Буџетску де-

бату нарочито ревносно искоришћавала је српска опозиција која је том приликом врло отворено карактерисала рад земаљске владе за Босну и Херцеговину и аустро-угарску управу у Босни. Ти говори, у већини случајева, нису могли бити објављивани у штампи, јер би по закону о штампи одговарао и строго био кажњен онај ко би их објавио; штампани су једино у стенографским белешкама Сабора, које јавност уопште није могла ни да добије; остајали су дакле у архиви, и од њих велике политичке користи није могло бити.

„...Према свему што је до сада речено“, говорио је приликом прве буџетске дебате др. Никола Стојановић, „јасно се види да овде постоји један систем, којему је главно било спољашњост, а стварна садржина — ништа. Тај је систем инаугурисан од једног човека... Али оно што је он учинио, зидано је без темеља народног благостања, које је требало да буде подлогом овоме нашем буџету... Зидала се само спољашња зграда, да се покаже свијету како је Босна и Херцеговина лијепа... Велеиздајнички процеси последњег времена и анексиона криза показали су да се ми Срби на томе путу омести не дамо. Наша влада треба да буде извршилац наших истинских жеља и захтјева. Према постојећим захтјевима она несумњиво не може да то буде. Према постојећим законским ограничењима, човјек, који би погранице стајао и посматрао наше прилике, могао би утврдити да је сам назив „влада“ једна иронија. У толикој је мери она неодговорна према нама и према онима горе...“

Др. Урош Круљ је налазио да би га „...далеко одвело кад би се упустио у опширно излагање свију метода аустро-угарске политике.“ Помиње само неке: „Нарочито се истиче стварање и подржавање антагонизма међу појединим народима и конфесијама. Тиме ти народи слабе своју снагу... Нарочито јој је пошло за руком дуго времена држати у завади једнокрвну браћу Србе и Хрвате. Аустро-угарска политика обично помаже у појединим земљама мањину против већине, али никада не из таквих искрених намера да помогне дотичну мањину, него само ради тога да може лакше већину савладати. Даљна је метода те политике, метода застрашавања. У згодно време, кад затреба, потегне она са каквим велеиздајничким процесом. Тиме, дакако, застрашава народ и чини га не-

могућим да за неко време не може ништа предузимати”.

Васиљ Грђић, који се нарочито истицао својим слободним говорима и оштром критиком, користио је сваку прилику да подвуче владин ненародни рад. Критикујући први буџет он је сматрао да се све што је до тада рађено, радило „одозго и наопако”. „...Да ли се с темеља градило кад се диже један музеј за два и по милиона круна, а у земљи имамо само 300 основних школа... Да ли се с темеља радило кад се градила железница према Црној Гори, трошком од 22 милиона круна, која данас никако не рентира? Да ли се с темеља радило кад се градила железница према Србији, која је стајала око 100 милиона круна, а која такође никако не рентира...? Питам се да ли се с темеља градило кроз читаве ове 32 године дана, када су се зидале силне фортице (тврђаве) по нашој домовини, које ће увијек остати срамотан знак аустро-угарске управе у нашој домовини... Ја ћу речи: јест, с темеља се радило, али не на напретку Босне и Херцеговине, већ у сврху интереса Беча и Пеште, јер се само за тим ишло да се сачува њихово господство...”

Ти и такви говори у Сабору послужили су 1914 године врховном државном тужиоцу у Сарајеву и Бањој Луци као документација при образложењу оптужбе против Васиља Грђића и његових другова. Петар Кочић је такође учествовао у првој буџетској дебати, али поново на свој интересантни, посредни начин. Он је изашао на говорницу и прочитао неко сељачко писмо, којим се најбоље илустровао положај народа у Босни и Херцеговини под окупаторским режимом. Само један мањи део тога писма карактерисаће овога великог песника, приповедача и борца, писца „Јазавца пред судом” боље од сваког говора. Кочић чита:

„...Кажем ти, рођено моје, могло се лијепо живкарити и деверати, а откад заступи ова проклета и црна укопација, налет је било, све нас у црно зави... Бијели некакви људи у црној одјећи и црним шкрљацима размиљеше се ко мрави по земљи нашој и потроваше нам и земљу и живот. Љетина нам поче издавати, а сермија пропадати, а у људе уће некакво проклетство и нџвјерлук. Царевина удари тешке намете, а владике накривише на еро камилавке и ударише у страну од народа. И вера нам посрну. Замрзну свијет сам на се. Све ти је то

оштро, набусито; нигдје меке и слатке ријечи. И љубав се и оно лијепо поштење старинско забаци, изгуби, ко да га никад није ни било. Свакоме је докундисала ова црна укопација и црна суданија. Свак се диже, свак тражи неку праву: и поп и калуђер, и бег и ага, и газда и занатлија, а царевина, сапрле је муке наше на страшном суду, сваком нешто додаје и пружа. Само ми тежаци, заборављени и забачени, полагамо венемо, трунемо и у мукама издишемо. И ми смо се појимали да устанемо, да зајучемо, али нас увијек изда снага и језик нам се поткрати, и над нама се јопет склопе црни мрак и мук. Злоба нас је изјела, немаштина сатрла, голема неправда убила, пак куњамо ко метиљава марва. Слаби смо, немоћни смо, неумјетни смо.

„...За турске суданије било је у нас и паметних људи, слободна срца. Многи су пашама и везирима на диван излазили и умели су мудро и слободно еглендисати. Кад заступи Устрија, ми се асли престрависмо, и разбисмо као крдо оваца, кад га курјаци погнају. Изгубисмо срце, а изгубисмо и памет. Језик нам се завеза, пак не умемо ни двије унакрст пробешједити...

„...Људи који су некад с пашама и везирима водили мудре и дубоке еглене, данас тим људима застаје ријеч у грлу кад почму бешједити доље у суду са оним голобрадим вузлетом, на коме све трепти и цепти од грдног швапског увијања... Суди ми, кажем ја, по правници божјој и људској, — не суди се, вели, у наше царевине по правди, већ по паиграпу. Кад би она судила по правди, не би толике стотине година владала над деветнаест милета и седам-осам вјера и закона... На те бесједе мени се језик завеже, па ни макац. Видим, истину говори, и онако је, друкчије не мере бит. Тако ти је то на суду и на путу. Одасвуд нас бије мраз и лед, и ми венемо и пропадамо ко позни ушјеви на студени. Слијепи код очију, луди и блентави код памети, а оковани без синцира... Шта да ти, брате си мој слатки, ... (Претседник прекида Кочића, али он наставља) — и, господине претседниче, и медено љето моје, дуљим и набрајам! Толико још да ти кажем, да је наше тежачко живовање само једна, што но веле, дуга тужбалица јада и чемера, патње сиње и невоље љуте...”

Још у току прве године рада односи између група постали су тешки, јер је

влада успела да, на основу аграрног питања, створи јаз између Срба и Муслимана, а да језичним питањем раздели Хрвате од Срба. Влада је међутим стално провоцирала Србе. Једна таква провокација била је специјално удешена помоћу бискупа др. Ивана Шарића који је, током буџетске дебате, дао изјаву у име франковачке Хрватске католичке удруге коју су организовали сарајевски надбискуп Штадлер и франковци. Бискуп Шарић, нагласивши у декларацији да Хрватска католичка удруга стоји на принципу хрватске чисте странке права додао је и закључак да, према томе, „...не може Хрватска католичка удруга признати на територији Краљевине Хрватске (у коју се на основу начела Хрватске чисте странке права убраја и Босна са Херцеговином) ни једно друго име, никоји други народ, и никакве друге емблеме до хрватских...” Револт Срба и некојих муслиманских посланика био је огроман, тако велики, да су се остали хрватски посланици морали енергично оградити од Шарићеве изјаве, па је то нешто доцније морала да учини и сама босанско-херцеговачка влада.

У недостатку сваког озбиљнијег парламентарног и законодавног рада, посланици су се задовољавали изношењем неправилности и насиља које су вршили органи владе. Ђуро Цамоња који је стално одржавао ближи додир са посланицима Србима изнео је један врло карактеристичан пример поступања власти са неким сељаком из Житомилића у Херцеговини. Тај сељак је добио позив да дође у порески уред у своје средњем месту које је два дана удаљено од његова места. Била је зима. Сељак није отишао одмах, али је за првим следиле други позив. Примивши тај други позив сељак се упутио у средњем месту где му у пореском уреду чиновник исплати четири хелера која је неким поводом више платио државној каси. Сељак је протестовао што га у невреме зову ради те ситнице, јер губи две наднице и мора плаћати путни трошак. — Је ли ти криво? питао је чиновник. — Јесте, одговорио је сељак. За то је добио три дана затвора. Кад је сељак наставио да протестује, кажњен је са два дана више. Сместа је ухапшен и притворен, а кад је пуштен из затвора, био је предан државном тужиоцу па је, сем тога, осуђен на два месеца строгог затвора... Сличне примере износили су и прота Душан Кеџмановић, Коста Мајкић и други.

Решење аграрног питања откупом кметова врло је често покретано у Сабору. Чинили су то махом Срби из групе Петра Кочића, који су тражили да се донесе закон о облигатном откупу кметова. Уз Кочића, Симу Ераковића и друге посланике, аграрним питањем највише се бавио Душан Кеџмановић који је, образлажући предлог који је заступао, говорио:

„Према свему овоме, требало би државну управу оптужити ради велике издаје, јер ствара у народу незадовољство и мржњу према државној управи. Зар може сељак према овако жалосном стању своје, свуда презрен и унижаван, вршити обавезне дужности према држави? Не, и по сто пута не! Од тако измучена биједника, не може никада бити добар држављанин ни добар војник. Тежак највише сноси државног пореза, особито пореза у крви, док се државна управа за њега до данас уопште најмање и скоро никако није бринула... Кад би наша земаљска управа имала љубави за народ, кад нас не би сматрали колонијом за искоришћавање, скинула би ово питање давно с дневног реда...”

У првом свом заседању сабор је одржао 92 седнице. Најважније питање сем буџета, којим се занимао било је језично питање које је до крајности заштрило односе између странака. 12 априла 1911 године заседање је закључило земаљски поглавар Варешанин читањем царског рескрипта.

Друго саборско заседање почело је 2 октобра 1911, под новим поглаварством Оскара Потјорека, а под претседништвом Војислава Шоле, док су за потпретседнике постављени др. Сафвет Башагић и др. Никола Мандић. Оно је трајало до 22 октобра исте године, када је рад саборски закључен. У току тога заседања одржане су само 24 седнице, на којима се поново расправљало језично питање. У трећем заседању за 1912 годину, рад је трајао још мање: одржана је свега 21 седница. Напоследку, четврто и последње заседање овога Сабора почело је 29 децембра 1913 и трајало до 28 јуна 1914 године када је, на сам дан атентата на Франца Фердинанда одржана „тужна” седница после које се Сабор Босне и Херцеговине никада више није састао. Званично је Сабор био 10 јула 1914 само закључен за четврту саборску сесију, али како су после тога скоро сви посланици Срби били затворени, и како је Аустро-Угарска навести-

ла Србији рат, влада није могла после тога времена ни да га сазива. Такав је крај имао „најмлађи словенски сабор”, како се сам тај Сабор назвао једном приликом, уз једнодушно одобравање свих народних посланика.

Организација политичких странака у Босни и Херцеговини пада непосредно пред отварање Сабора, али су већ и пре тога постојали велики политички покрети и организације политичког карактера. Тако су постојале Муслиманска народна и Српска народна организација, које су водиле аутономну борбу и, у главном, тесно сарађивале на свим питањима у оквиру те борбе. Те две политичке организације послужиле су доцније Србима и Муслиманима као база за организацију политичких странака, које ће у Сабору имати своје претставништво, а из којих ће се доцније организовати и друге политичке странке, далеко радикалнијег програма него што је био аутономни.

На митровданској народној скупштини која је одржана 7—11 новембра 1907 у Сарајеву, на којој су учествовали сви српски прваци, ударене су основе нове политичке организације Срба у Босни и Херцеговини. Том приликом донесена је једна резолуција („Сарајевска резолуција”) на основу које се нова странка афирмисала у јавности. Основна начела те странке била су: сваки народ има право самоопредељења, а народна воља има се сматрати у држави као извор власти. Циљ државе је заштита националних, економских и културних интереса својих држављана, а основица правне државе јесте једнакоправност свију грађана пред законом. Верска разлика ништа не смета заједници народних интереса. Босна и Херцеговина саставни су део Турске царевине, којом Аустро-Угарска управља на основу мандата који је добила од Европских сила. Што се државног уређења тиче, организација тражи потпуну аутономију Босне и Херцеговине, а вршење законодавне власти да се изведе преко народног претставништва, изабраног општим, директним, једнаким и тајним правом гласа. Службени језик у Босни и Херцеговини, као српским земљама, има да буде српски.

На основу програма изложеног у Сарајевској резолуцији, Српска народна организација изашла је и на изборе, а диференцирања у њој појавила су се тек за време саборског рада, када је створено неколико засебних група, а међу њима у првом реду група око „Отаџбине” коју је водио Петар Кочић, група око „Народа”, којој су на челу били Васиљ Грђић, др. Урош Круљ, др. Никола Стојановић и други. Обе ове групе биле су револуционарне. Групе око „Српске Ријечи” (Јефтановић) и „Истине”, којој је на челу стајао Данило Димовић, водиле су опортунистичку политику, што је нарочито карактеристично за групу око Димовића.

На челу Муслиманске народне организације налазио се Алибег Фирдус, и она је нарочито у прво време иступала заједно са Србима. Доцније, вештом политиком властодржаца тај однос је био поремећен, јер је влади успело да на аграрном питању, које је подједнако интересовало обе организације, изазове међу њима сукоб. Од тога времена, у Муслиманској народној организацији постоје две струје: српски оријентисане муслимане води бег Миралем, а на челу хрватски оријентисаних налазе се Шериф Арнаутовић и Рифат Сулејманпашић.

Постојале су и две хрватске странке, Хрватска народна заједница којој је на челу био Никола Мандић, и Хрватска католичка удруга којој је на челу био сарајевски надбискуп Штадлер. Хрватска народна заједница била је добро организована политичка странка, која је имала 150 одбора у Босни и Херцеговини, а на челу су јој, уз др. Мандића, били још Никола Прека (као генерални секретар), др. Јозо Сунарић, др. Иво Пилар, др. Милан Катичић, фра Дидак Бунтић, фра Маријан Дујић, Коста Ђебић, Стјепан Субашић, Ђуро Џамоња, Вјекослав Јелавић, Стјепан Јанковић, Тугомир Алауповић, Иво Будимировић и други.

Хрватска католичка удруга стајала је на програму Хрватске чисте странке права, а њој су на челу били др. Јосип Штадлер, др. Иван Шариф, др. Ванцаш. Та странка је у Сабору имала само 6 мандата. За разлику од Хрватске народне заједнице, она није тражила никаква компромиса са Србима, па ни са Муслиманском народном организацијом.

LE SABOR DE LA BOSNIE ET DE L'HERZÉGOVINE
(1910—1914)

Le 5 octobre 1908, immédiatement après l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine, l'empereur François-Joseph Ier édicta un rescrit, par lequel, la Bosnie et l'Herzégovine, qui furent administrées par l'Autriche conformément aux dispositions du traité de Berlin, devaient obtenir leur Constitution. La Constitution ainsi que les articles déterminant l'organisation du Sabor de la Bosnie et de l'Herzégovine, furent promulgués le 17 février 1910; un peu plus tard les élections pour le Sabor eurent lieu.

D'après cette constitution le Sabor eut le droit de participer à l'élaboration des lois. Le Sabor se composait de 20 *virilistes* et de 72 députés élus, parmi lesquels l'empereur choisissait chaque année le président et les deux vice-présidents du Sabor. La durée du mandat était de cinq ans, mais le Sabor pouvait être dissous, sur l'ordre de l'empereur, avant le délai fixé. Les avis et les propositions de Sabor ne pouvaient être communiqués au gouvernement que sous forme des projets et des résolutions, mais en aucun cas sous forme de projets de loi. Ni le Sabor, en tant qu'institution, ni les députés individuellement, n'avaient le droit d'influencer le pouvoir exécutif, ni de se mêler au travail des autorités. Les demandes, provenant du peuple, si elles n'étaient pas recommandées par un député, n'étaient pas prises en considération. Les autorités ne pouvaient rendre les députés responsables de leurs discours, prononcés au Sabor ni de leur vote, mais elles en pouvaient rendre responsables les personnes qui, répétant ces discours, auraient com-

mis un délit. Les députés ne jouissaient de l'immunité que pendant la session du Sabor. Le Sabor ne pouvait envoyer les délégations à l'empereur qu'après avoir obtenu au préalable le consentement de l'empereur. Les projets, soumis par le gouvernement au Sabor, devaient obtenir le consentement préalable des gouvernements de Vienne et de Budapest. Le Sabor ne pouvait discuter sur les problèmes communs qui, par ce fait, appartenaient aux Assemblées communes de l'Autriche et de la Hongrie. Enfin le Sabor ne pouvait discuter les problèmes de la législation militaire, ni les problèmes des accords commerciaux, de la douane et des relations commerciales. Sa compétence s'étendait au droit pénal, au droit civil, au cadastre, à l'enseignement à la religion, à la presse, à l'économie nationale et aux communications, etc. En outre le Sabor discuta sur le budget de la Bosnie et de l'Herzégovine, sauf en ce qui concerne les sommes prévues pour les buts militaires. Les députés eurent le droit d'interpeller le gouvernement, pourtant le gouvernement n'était pas obligé d'y donner réponse. Vu que le système électoral, promulgué en même temps que la Constitution, fut calculé de sorte à diviser le peuple de la Bosnie et de l'Herzégovine en classes, religions et «curies» électorales, il devint évident que la constitutionnalité de la Bosnie et de l'Herzégovine n'était qu'un masque qui devait tromper l'étranger en le faisant croire à la sollicitude de la Double Monarchie pour ces deux provinces.

XIX

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДБОР У ЛОНДОНУ

(1914—1919)

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДБОР У ЛОНДОНУ

(1914—1919)

Годину и по дана пре него што је Аустро-Угарска навестила Србији рат, иницијативом народног посланика на Далматинском сабору др. Јозе Смодлаке одржана је у Сплиту једна ужа конференција политичара из Далмације и Босне и Херцеговине којој су, уз сазивача Смодлаку, присуствовали др. Анте Трумбић, др. Никола Стојановић и Атанасије Шола. На тој конференцији далматински и босански политички прваци утврдили су да је дужност свију Срба и Хрвата да раде на ослобођењу Југословена од Аустро-Угарске и да је питање југословенског уједињења, после успешно свршених балканских ратова, постављено већ на дневни ред. Србија, која је као слободна и независна држава показала толике успехе, у тој акцији има да игра улогу југословенског Пијемонта, али акцију Србије треба потпомоћи акцијама и организацијама свију врста, уколико то не би аустројске власти ометале и ако буде на расположењу доста времена за организовање бораца. Конференција је нашла да је специјални задатак далматинских Хрвата и босанско-херцеговачких Срба, да у томе пословању буду што активнији, јер би њихово јединствено деловање довело до ефективног јединства у акцији свих Хрвата и Срба на територији Аустро-Угарске. Ако би пак Аустрија заратила против Србије још пре него би се таква акција могла организовати, одлучено је да што већи број посланика Хрвата и Срба из Аустро-Угарске избегне у иностранство и поведе ефикасну акцију за уједињење свих Јужних Словена.

Чим је наступио рат, др. Анте Трумбић пребеглао је у Венецију која је била назначана као зборно место за хрватске и српске политичаре који избегну из Ау-

стрије. Од учесника ове конференције успео је да на време из Аустрије умакне још једино др. Никола Стојановић, док су др. Јосип Смодлака и Атанасије Шола били интернирани одмах у почетку рата, па им је бекство било немогуће. Но већ првих месеци рата, доста угледних политичара и народних посланика из крајева који су били под Аустријом успело је да се склони у иностранство. Окупљајући се у Риму, где се већ налазио и др. Анте Трумбић, очекивали су да се иступи већи број политичара, како би се могло приступити акцији која је била врло потребна.

Српска влада била је такође у великој мери заинтересована за једну ширу југословенску акцију коју би водили легитимисани народни претставници који су успели да избегну из Аустро-Угарске. У томе циљу она је израдила детаљнија упутства за преговоре које су др. Никола Стојановић и Душан Васиљевић имали да, у име српске владе, поведу са др. Трумбићем и друговима који су већ били окупљени у Риму. Заједнички циљ, према тим упутствима, имао је да буде стварање јединствене југословенске, евентуално српско-хрватске државе, која би требала да без посебне државне организације, чува националне особине сваког племена. Како су у то време већ вођени преговори са Црном Гором о уједињењу, српска влада сматрала је да је питање јединства српског народа осигурано, а Хрватима се могу дати уступци који не кваре јединство државе и не отежавају коначно кристалисање јединствене нације. Српска влада сматрала је да се може у наслову државе употребити хрватски назив, а по потреби и да се крунисање може извршити хрватском круном; и у

државним амблемима да буде изражена историјска индивидуалност Хрватске, грбом, заставом и сл. Хрватима се гарантује верска и потпуна грађанска равноправност, тако да се постојећи устав одмах проширује на све крајеве. Нови устав треба да донесе Велика народна скупштина. У крајњем случају Пашић је пристајао и на покрајински Хрватски сабор. Словенцима се могу дати исти уступци, уз посебну гаранцију употребе њиховог садашњег језика. Српска влада нарочито је инсистирала на томе да у Комитет, који би требало да се организује, уђу људи који су убеђени у потребу оваке јединствене државе, и који су вољни да се заложу за њено остварење. Комитет, кад се образује, општиће са Српском владом преко српских посланика, а у својој унутрашњој акцији он је потпуно слободан. Напослетку, комитет треба да према јавности функционише као самостално тело, које врши пропаганду у напред истакнутом циљу.

Почетком новембра 1914 др. Никола Стојановић и Душан Васиљевић допутовали су у Рим где су се састали са др. Трумбићем који је, са својим друговима, већ стварно отпочео с радом. Трумбић, Иван Мештровић и Супило дали су декларација код француског, руског и британског посланика у Риму, а Супило је отпутовао у Лондон и Бордо, где се у то време налазила француска влада, да ради за југословенску ствар. Из политичких разлога акција из Рима била је после тога пренесена у Фиренцу, где је позван и Супило, а у циљу да се дефинитивно одреди програм рада Југословенског одбора који је, после тога, требао да функционише јавно и где је год могуће.

У Фиренци су Трумбић, Супило и Стојановић, после тродневног већања, конципovali један програм рада Југословенског одбора. Тај програм изгледао је овако:

Циљ: а) помоћи остварење јединствене југословенске (евентуално српско-хрватске) државе, информисањем меродавних кругова и публицистичком акцијом; б) изградити предлоге за државну организацију, коју треба применити иза окупације српске војске и предати их својевремено српској влади.

Седиште: Лондон, са претставницима у другим градовима, по потреби;

Организација: Целом акцијом управља Комитет који је за сада састављен

из . . . лица. По потреби може се овај егзекутивни одбор југословенске емиграције попунити и другим лицима.

Средства: Добровољни прилози.

Правац рада даје претседништво.

Сви чланови одбора имају права ставаљати своје предлоге. Одбор и чланови емиграције обавезни су покоравати се одређењима претседништва. О евентуалним приговорима решавају одборске седнице, које се одржавају на позив претседника или на захтев трећине одборника, са унапред одређеним дневним редом. У дужност одбора спада нарочито контрола благајне и решавање о свим изменама организације. Сем чланова Одбора у одборске седнице, по потреби, могу бити позвани и почасни чланови, т. ј. пријатељи које именује Одбор из кругова ван југословенске емиграције.

Овај програм прихваћен је и доцније, на једној широј конференцији која је одржана у присуству Љубе Михаиловића, српског отправника послова, али тиме Југословенски одбор још није био и формално конституисан. Остављено је да се то учини почетком 1915 у Лондону, где је заказан састанак свих чланова одбора. Стварно је пак одбор конституисан 30 априла 1915 године у Паризу. За претседника Југословенског одбора изабран је др. Анте Трумбић, а за чланове др. Јулије Газари, др. Иво де Були, др. Густав Грегорин, др. Хинко Хинковић, Милан Марјановић, Иван Мештровић, др. Миће Мићић, др. Фран Поточњак, Јово Бањанин, др. Никола Стојановић, Франо Супило, др. Динко Тринајстић, Душан Васиљевић, др. Богумил Вошњак, др. Милан Сршкић, др. Нико Жупанић, а за чланове су накнадно још изабрани Ђиро Каменаровић (нејавни члан), Пашко Бабурица, др. Анте Бијанкини, дон Нико Гршковић, Вјекослав Митровић и Михајило Пулин. Тако конституисан, Југословенски одбор развио је живу делатност на свим странама где је год било могуће, обрађујући сваки детаљ југословенског питања према потребама оних које је требало правилно оријентисати о жељама и тежњама Јужних Словена.

Чланови одбора, чије је стално седиште после конституисања било у Лондону, ступили су још пре тога у везу са одговорним чиниоцима савезничких земаља. Одбор је имао сталне својке поверенике у Паризу, Риму и Петрограду, али су и веће групе чланова, према по-

треби, путовале у поједина важна политичка средишта, где су ступали у везу са владама дотичних земаља. Нарочита активност развијена је у Америци, где је стално боравио знатнији број чланова одбора који су развили живу акцију међу исељеницима југословенске народности, који су Одбор помагали и материјално и морално, а међу којима је прикупљено и неколико хиљада добровољаца који су упућени на Солунски фронт. Сав тај рад развијан је под врло тешким и, често пута, једва савладивим околностима. Савезнички политичари били су слабо, никако или само једнострано и неповољно оријентисани о стварима на чијој је пропаганди радио Одбор. У почетку рата, Савезници нису били за то да се Аустрија раздели међу њене наследнике; они су налазили да је потребно да се само Србији даде „правична“ оштета; Лондонски уговор, чије постојање није могло да остане прикривено пред члановима Југословенског одбора, давао је један добар део југословенске територије Италији, која је под ту цену углавном и ступила у Светски рат на страни Споразумних сила. Против акције Југословенског одбора у иностранству радила је и званична и незванична Италија из свих снага, трудећи се да се југословенско питање не схвати онако како је настојао Југословенски одбор. И сама званична Русија, иако није била директно против Југословенског одбора, није у почетку рата симпатисала југословенској ствари, утолико пре што је и њу везивао Лондонски пакт. Но уз све то, акција Југословенског одбора развијала се успешно тако да је Одбор постао прворазредан политички чинилац, о чијој се акцији морало водити рачуна.

Главну важност Одбор је полагао на потребу да владе Енглеске, Француске и Русије буду правилно обавештене о свим питањима. У ту сврху Одбор је редиговао студиозно рађене меморандуме и стајао у непосредној вези са свим савезничким владама, а тај контакт нарочито у прво време углавном је одржаван помоћу српских опуномоћених министара код савезничких влада. Јавност у савезничким земљама заинтересована је за југословенску ствар интервјуима, предавањима, митинзима, брошурама и списима, који су писани на брзу руку, али имали много успеха. Акцију Одбора много су помагали и угледни претставници јавне речи, научници, публи-

цисти, и сви добронамерни људи који су у својој земљи својски бранили југословенску ствар, тако да је она претстављена у правилној светлости и постављена на базу којој је Лондонски уговор могао шкодити, али не и потпуно је омести.

У циљу пропаганде југословенске ствари, Југословенски одбор покренуо је „Југословенску библиотеку“ у којој је на научној основи разрађивано југословенско народно јединство. Уредник те библиотеке био је др. Павле Поповић, професор Универзитета у Београду и један од чланова и најинтимнијих сарадника Југословенског одбора кога је Српска влада делегирала Одбору по жељи самог Одбора. Поред библиотеке издаван је стално „Југословенски билтен“ који је излазио у Паризу и Лондону, у коме су објављивани извештаји о стању и догађајима у југословенским земљама које су биле под Аустријом, разуме се коментарисани у светлости и идеологији Одбора. У Женеви је био организован Пресбиро Југословенског одбора са специјалним задатком да прима и куда треба разашиле све новости које су стизале из домовине. Чланови Одбора стално су били у покрету, путујући из места у место, одржавајући зборове и митинге који су много допринели правилном схватању југословенске народне ствари у савезничким земљама. За све то време дипломатска акција чланова Одбора није престајала, а нарочита активност развијена је у Енглеској и Америци. Како је пак покушај да се створи Јадранска легија пропао ради тога што Српска влада, ради самог назива легије, није хтела на њега да пристане, Одбор је велики део своје активности пренео на пропаганду добровољачког покрета међу заробљеним војницима југословенске народности у Русији и међу исељеницима у Северној и Јужној Америци. Та акција вођена је у потпуној сагласности са српском владом, и на основу ње дошло је до образовања Југословенске дивизије која ће, после осведочене храбрости и жртава на бојишту у Добруци, својим најбољим делом бити пребачена на Солунски фронт, вршећи и ту врло деликатне војничке мисије, на пуно задовољство Врховног Команданта и војних старешина. Из Америке прикупљено је такође око 10.000 добровољаца, који су махом пребачени на Солунски фронт и учествовали у борбама, сврстани у јединице Југословенске дивизије.

За све то време однос са Српском владом био је отежан, а вршен је углавном само преко српских посланика на страни, преко курира и личним контактом појединих чланова одбора са члановима Српске владе. Тако су Франо Супило у два маха и др. Анте Трумбић једном долазили у Србију пре него што је била прегажена, а по доласку српске војске и владе на Крф додири су постали живљи. Таква ситуација била је све до јула 1917, када је Крфска декларација унела више одређености у односе између Српске владе и Југословенског одбора.

20 (7) јула 1917 на Крфу састали су се претставници Југословенског одбора др. Анте Трумбић и други са претседником Српске владе Николом Пашићем и члановима споразумних парламентарних група на једну конференцију, којом је приликом потписана ова

Декларација:

„На конференцији чланова прошлог коалиционог и садашњег кабинета Краљевине Србије, и претставника Југословенског одбора са седиштем у Лондону, који су до сада паралелно радили, а у присуству и уз сарадњу претседника Народне скупштине, измењане су мисли о свима питањима, која су скопчана са будућим заједничким државним животом Срба, Хрвата и Словенаца.

Срећни смо, што и овом приликом можемо констатовати да је међу члановима конференције, и овога пута, владала једнодушност у свима питањима будућег заједничког државног живота.

Пре свега, претставници Срба, Хрвата и Словенаца понова и најотсудније наглашавају, да је овај наш троимени народ један исти по крви, по језику говорном и писаном, по осећајима свога јединства, по континуитету и целини територије, на којој неподвојено живи, и по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота.

Идеја о његовом националном јединству никада се није гасила, ма да је сва моћ, умна и физичка, националног му непријатеља била управљена противу његовог јединства, његове слободе и националног опстанка. Био је подвојен у више држава, а у самој Аустро Угарској издељен не на три племенска имена, него на једанаест покрајинских управа и тринаест законодавстава. Осећај њего-

вог националног јединства и дух за слободом и независношћу, одржавали су га у непрекидним вековним борбама на Истоку са Турцима, а на Западу са Немцима и Мађарима.

Бројно слабији и од Источног и од Западног непријатеља, он није могао сам обезбедити своје народно и државно јединство, своју слободу и своју независност, јер и на западу његовом владао је противу њега сурови принцип *сила над правом*.

Али је наш народ дочекао час кад није више усамљен у својој борби. Борба коју је немачки милитиризам наметнуо Русији, Француској и Енглеској, за одбрану њихове части и слободе, и слободе и независности малих држава претворила се у борбу за слободу света, за победу права над силом. Сви народи који љубе слободу и независност удружили су се да се заједнички бране, да под цену свих жртава спасу цивилизацију и слободу, да створе нов међународни поредак, заснован на правди и слободи свакога народа, да се сам одређује и сам оснива свој државни и независни живот, те да се на тај начин заснује нов, миран и трајан период развитка и напретка човечанства, обезбеди свет за вечита времена од овакве катастрофе, што је проузрокова освајачка жеђ немачког империјализма.

Племенитој Француској, која је прокламовала принцип слободе народа и слободоумној Енглеској придружише се велика Америчка Република и нова, слободна и демократска Русија, да у својим манифестацијама објаве победу слободе и демократије, као главни циљ рата, а начело слободног самоопредељења народа, као основни принцип новог међународног поретка.

Наш троимени народ који је највише страдао од грубе силе и неправде, који је за своје право слободног самоопредељења поднео највеће жртве, прихватио је са одушевљењем тај узвишени принцип као главни циљ ове страшне борбе, у коју је гурнуло цео свет непоштовање права самоопредељења народа.

И ауторизовани претставници Срба, Хрвата и Словенаца констатујући да је једини и неодступни захтев нашег народа, захтев који он поставља на основу начела самоопредељења народа, да буде потпуно ослобођен сваког туђинског ропства и уједињен у једној слободној, националној и независној држави, сложили су се да та њихова заједничка др-

жава буде заснована на овим модерним и демократским принципима:

1) Држава Срба, Хрвата и Словенаца познатих и под именом Јужних Словена или Југословена, биће слободна, независна Краљевина, са јединственом територијом и јединственим држављанством. Она ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија, на челу са Династијом Карађорђевића, која је дала доказа да се са идејама и осећајима не двоји од народа и не ставља народну слободу врх свега.

2) Држава ова зваће се: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а владалац: Краљ Срба, Хрвата и Словенаца.

3) Она ће имати један државни грб, једну државну заставу и једну круну. Ови државни емблеми биће састављени из садањих посебних емблема. Државна целина обележаваће се државним грбом и државном заставом.

Државна заставка, као симбол јединства, истицаће се на свима надлештвима Краљевине.

4) Посебне заставе, српска, хрватска и словеначка равноправне су, и могу се истицати и слободно употребљавати у свима приликама. И грбови посебни могу се исто тако употребљавати слободно у свима приликама.

5) Сва три народна имена: Срби, Хрвати и Словенци потпуно су равноправна по целој територији Краљевине, и свако их може слободно употребљавати у свима приликама јавног живота и код свих власти.

6) Обе азбуке, ћирилица и латиница, такође су потпуно равноправне и свако их слободно може употребљавати на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власти дужне су и у праву употребљавати и једну и другу азбуку саображавајући се у томе жељи грађана.

7) Све признате вероисповести вршиће се слободно и јавно. Православна, римокатоличка и мухамеданска вероисповест које су по броју следбеника најјаче у нашем народу, биће једнаке и равноправне према држави.

На основу ових принципа законодавац ће се старати да се чува и одржава конфесионални мир, који одговара духу и прошлости целокупног нашег народа.

8) Календар треба што скорије изједначити.

9) Територија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца обухвата сву ону тери-

торију на којој живи наш троимени народ у компактној маси и она се без повреде животних интереса целине не би смела крњити. Наш народ не тражи ништа туђе; он тражи само своје и жели, да се сав, као једна целина, ослободи и уједини. И зато он свесно и одлучно искључује свако делимично решење свога народног ослобођења и уједињења. Наш народ поставља, као једну нераздвојну целину проблем свога ослобођења од Аустро-Угарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу.

По начелу слободног народног самоопредељења, ни један део ове целине не може се правилно одвојити и присајединити другој којој држави, без пристанка самога народа.

10) Јадранско море у интересу слободе и равноправности свих народа биће слободно и отворено свима и свакоме.

11) Сви грађани (држављани) на целој територији једнаки су и равноправни према држави и пред законом.

12) Изборно право за избор народних посланика за Народно претставништво, као и изборно право за општине и друге управне јединице, једнако је и опште, и вршиће се непосредним и тајним гласањем по општинама.

13) Устав, који ће после закључења мира донети Уставотворна скупштина, изабрана на основи општег и једнаког, непосредног и тајног права гласа, биће основа целом државном животу, извор и утока свих власти и права, и по њему ће се уређивати целокупни државни живот.

Устав ће дати народу и могућност да развија своје посебне енергије у самоуправним јединицама, обележеним природним, социјалним и економским приликама.

Устав се има примити у целини у Уставотворној скупштини, бројно квалификованом већином.

И устав и други закони, које буде донела Уставотворна скупштина ступају у живот кад их Краљ санкционише.

Тако уједињени народ Срба, Хрвата и Словенаца састављао би државу која би бројала око 12 милиона држављана. Она би била гаранција народне независности и свестраног народног културног напретка, јак бедем против германског надирања, неразлучни савезник свих оних културних држава и народа које су истакле принцип права и слободе наро-

да и принцип међународне правде и достојан члан нове међународне заједнице.

Дано на Крфу, 7 (20) јула 1917.

Претседник министарског савета

Ник. П. Пашић

министар Иностраних дела
Краљевине Србије.

Претседник Југословенског одбора

Др. Анте Трумбић

Одјек Крфске декларације био је снажан како у савезничким земљама тако и на југу Аустро-Угарске монархије где је та декларација била такође позната, а од тога времена Мајска и Крфска декларација биће два главна инструмента на основу којих ће се развијати југословенска национална пропаганда све до краја Светског рата.

Крајем 1917, уз сав напор српске владе и Југословенског одбора, ствар југословенског уједињења стајала је у савезничким земљама неодређено или чак и рђаво. Претседник Америчких Уједињених Држава В. Вилсон још није био убеђен у потребу распада Аустрије и ослобођења Словена под Аустро-Угарском. Лојд Џорџ је у децембру 1917, после једне међусавезничке конференције на којој су решавана питања даље будућности, изјавио да народима Аустро-Угарске треба дати најширу могућност аутономног развика, а Аустрија треба да евакуише окупиране српске, румунске и црногорске територије. Сем тога, Србија би после рата требала да добије слободан излазак на море. У Француској је постојало нешто више расположења за југословенску ствар, док је Италија чинила све што јој је било у могућности да ствар уједињења спречи, увек спремна на то да помаже великосрпске идеје. На поменуту изјаву Лојда Џорџа Југословенски одбор одмах је реагирао, одбијајући широку аутономију у оквиру Аустро-Угарске као решење које рат треба да донесе југословенском народу и подвлачећи и даље потребу да се Јужни Словени потпуно ослободе и уједине у једну државу.

После битке код Капорета, Италија је донекле изменила своје држање према југословенском питању. Прво је почело са незваничним разговорима, а после тога прешло се и на полузваничне преговоре којима је био циљ да Италија напусти свој негативни став према југословенском питању чије је правилно ре-

шење онемогућавао Лондонски уговор. На тај начин Југословенски одбор постао је важан фактор међународне политике, а таковој ситуацији ишли су на руку и Савезници који су на сваки начин желели да се отупи оштрица југословенског питања и сталне трзавице које је то питање изазивало. Прва етапа у приближењу Италији био је пристанак претседника Југословенског одбора др. Анте Трумбића на учешће на Конгресу подјармљених аустријских народа који је требало да се одржи у Риму. Карактеристично је приметити да се на томе Конгресу др. Трумбић појавио и као претседник Југословенског одбора и као претставник Српске народне скупштине, јер су га делегације Српске народне скупштине и Југословенског одбора истакле као свога вођу, тако да су се претставници Југословена на томе Конгресу појавили као јединствена група, што је стварно био велики успех и велика југословенска манифестација. Конгрес је за време свога заседања донео једногласно резолуцију којом претставници потлачених народа Аустро-Угарске монархије Италијани, Пољаци, Чеси, Румуни и Југословени прокламују своје право да уреде своју самосталну и јединствену државу, а да би се то постигло, неопходно је потребна заједничка борба против угњетача. Та борба треба да траје све дотле док сваки поједини од тих народа не постигне потпуну независност, своје потпуно народно уједињење и политичку слободу.

Ова декларација дала је полет многим акцијама чланова Југословенског одбора који су, после тога времена, били примљени и од италијанских званичних фактора и помагани у скоро свим иницијативама, што раније није био случај. Ускоро иза тога успело је да се од Америчких Сједињених Држава добије признање „... да је становиште Владе С. А. Д., да све гране словенске расе треба да буду потпуно ослобођене испод немачког и аустријског господства”.

После тога успеха, Југословенски одбор сматрао је за нужно да од Савезничких влада издејствује признање Југословенског одбора у својству званичног претставника Јужних Словена из Аустро-Угарске. У томе раду затекао је Југословенски одбор и пробој Солунског фронта после кога су се догађаји развијали великом брзином све до образовања Народног већа суверене и независне Државе Словенаца, Хрвата и Срба

УЧЕСНИЦИ КОНФЕРЕНЦИЈЕ НА КРФУ И САСТАВЉАЧИ КРФСКЕ ДЕКЛАРАЦИЈЕ

Горњи ред с лева на десно: Б. Вошњак, Д. Тринајстић, Ф. Поточњак, М. Нинчић, В. Маринковић, М. Ђуричић, М. Драшковић. — Доњи ред с лева на десно: Д. Васиљевић, Х. Хинковић, А. Трумбић, Н. Пашић, Н. Николић, С. Протић, Љ. Давидовић.

ЧЛАНОВИ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ОДБОРА У ПАРИЗУ Г. 1916.

Горњи ред с лева на десно: Др. Нико Жупанић, Ђиро Каменаровић, Др. Милан Српкић, Др. Никола Стојановић, Др. Франко Поточњак, Јово Бањанин, Фран Супило, Душан Васиљевић.
Доњи ред с лева на десно: Др. Јулије Гавари, Проф. Павле Поповић, Др. Иво де Ђули, Др. Богумил Вошњак, Др. Анте Трумбић, Др. Хинко Хинковић, Иван Мештровић, Др. Јосип Једловски.

на територији бивше Аустро-Угарске монархије.

Одмах по своме образовању, Народно веће у Загребу ступило је у везу са Југословенским одбором и огласило га као свога претставника и заступника код савезничких влада. У томе својству Југословенски одбор је иступао и на преговорима који су вођени са претставницима српских политичких странака с једне и претставника Народног већа и Југословенског одбора с друге стране у Женеви, којом приликом је дошло и до стварања Женевске декларације, која није ступила у живот јер је развоју догађаја у новооснованој Краљевини дат други правац.

12 фебруара 1919, после извршеног уједињења и образовања прве заједничке владе, Југословенски одбор дао је изјаву да његове даље функције престају. Но Одбор се стварно разишао тек у току месеца марта 1919, а завршетак своје функције он је пропратио једном изјавом којом се опрашта са свима организацијама које су му, током дугог и мучног рада, дале своје поверење.

„... Постигнут је главни циљ рада и настојања целокупног нашег народа и неизмерних жртава, које је он поднео у току ужасног рата. Својом слободно и силно израженом вољом ујединио се он, први пут у својој повести, у једну саму нацију, створио једну државу Срба, Хрвата и Словенаца. Тако је ступио у једну целину сав онај непрекидни низ патња, мучеништва и херојства, који се вековима нанизао уз наша три народна имена.

Ослобођењем целога народа и састављањем заједничке владе у нашој јединственој држави престала је потреба и право за наш Одбор да буде политички претставник Југословена из бивше Аустро-Угарске... Негативна страна нашег програма испуњена је скоро у целини. Аустро-Угарска је раскомадана. Тиран је оборен. Вековни непријатељи наши поражени су на свим копненим границама, само нас с мора угрожава странац. Он нас може да рани и осакати, али нас уништити више не може нико. Наш народ, након седам векова мрака, данас је господар своје судбине...

Позитиван део наше задаће стављен је пред вас на дневни ред: а то је уређење наше јединствене државе Југославије, стапање Срба, Хрвата и Словенаца

у једну јединствену нацију, и стварање наше националне, југословенске културе.

Ободрени величанственим успесима до данас, гледајмо са поуздањем у сунчану будућност, као што смо гледали без страха у крваву прошлост.

Ма да је сва земља наша посута гробовима бесмртних мученика, палих у надљудском рвању на свим фронтovima, ма да се још трзају у боловима осакаћени ратници безбројних битака славних, ма да је црнина обавила пуста гнезда удовица и сирота наше патничке Отаџбине, још увек бујно струји снага у неуморним мишицама наших радника и сељака, још увек у вихору пламти неугасна зубља разума и осећаја у здравом и даровитом нашем народу, још увек букти жарки пламен живота у светој земљи наших отаца. И ма да су минуле борбе оставиле посвуда трагове дивљег рушења и ма да неизвесна судбина угрожених обала дивног нашег Јадрана испуњава горчином наша срца и раскидану душу народну бригом и немиром, ипак се по целој земљи осећа пролеће новог живота и у ново доба препорођени народ улази пун свежих нада...

Сваки Србин, сваки Хрват, сваки Словенац види да је његова домовина проширена, велика, богата и моћна. И Србин и Хрват и Словенац зна да је његов народ слободан, бројан и силан. Југославија има сада све услове да постане у догледној будућности чврста и угледна сила и да не буде више ситниш, којим су велике европске силе подмиривале своје рачуне. Наш народ, пун снаге и здравља, рашће и множити се на земљи која може и која хоће да удовољи свим његовим потребама у економском и социјалном напретку и у стварању његове културе. Унапредак неће бити присиљен наш пук да се сели у далеки туђи свет, да се бори за живот у неједнакој утакмици са боље организованим грађанима уређених држава и консолидованих нација... Старе тежње да се једно племе југословенско наметне другому, немоћне су да задрже силан покрет југословенски, који иде на то да отклони све разлоге првашњим споровима, да брише све разлике, да укида сва привилегија, и тако да од нашег троименог народа створи једну хомогену целину југословенску... У тој племенитој жељи ми вас позивамо, да не заборавите на своју прошлост, да одате пошту бесмртним

херојима из мученичке наше Србије и Црне Горе и борцима оних наших земаља, српских, хрватских и словеначких, у којима је наш патнички народ био присиљен да ратује у корист свога крв-

ника, а онда, тврдом вером у бољу будућност, да учествујете, активно као и до сада, на чистом и интегралном југословенском програму, на васкресењу наше Југославије...”

LE COMITÉ YOUGOSLAVE DE LONDRES

(1914—1919)

Avant que l'Autriche eût déclaré la guerre à la Serbie, sur l'initiative du député de la Diète dalmate Jozo Smodlaka, eut lieu à Split une conférence des hommes politiques de la Dalmatie et de la Bosnie, à laquelle fut proclamé que le devoir de tous les Serbes et Croates était de travailler à la libération des Yougoslaves du joug de l'Autriche-Hongrie. Cette conférence était d'avis que, les guerres balkaniques finies, l'union yougoslave était à l'ordre du jour. La Serbie, ayant eu tant de succès, au cours des guerres balkaniques, dans son action libératrice, devait jouer le rôle d'un Piémont yougoslave, mais son action devait être aidée par des organisations de toute sorte. Au cas où la Serbie serait attaquée par l'Autriche avant qu'une telle organisation ne fut créée, il fut résolu qu'un grand nombre de députés, Croates et Serbes de l'Autriche émigre à l'étranger et y entreprenn une action pour l'affraichissement de tous les Yougoslaves.

Dès que la grande guerre éclata ces hommes politiques tâchèrent de réaliser leurs décisions. Ante Trumbić émigra à Venise qui fut indiquée comme lieu de rassemblement de tous les hommes politiques serbes et croates réfugiés à l'étranger. Après Trumbić, plusieurs autres hommes politiques réussirent à s'échapper à l'étranger, mais beaucoup d'autres en furent empêchés ayant été internés par les autorités autrichiennes. Certains hommes politiques se trouvèrent déjà en Serbie d'où ils gagnèrent Rome pour y rejoindre Trumbić et ses collègues qui avaient organisé l'action.

De Rome le centre de cette activité politique fut transféré d'abord à Florence, et ensuite à Paris et à Londres. À une conférence, tenue à Florence, on rédigea le programme du Comité yougoslave. La réalisation de l'état yougoslave fut proclamée comme but principal du Comité; il fallait informer les facteurs compétents à l'étranger par une action de la presse,

en même temps qu'élaborer les projets de la future organisation de l'état. Londres fut choisi pour centre du Comité; son action fut aidé par les offres bénévoles. Les directives furent données par le Bureau du Comité; le Comité et les membres de l'émigration étaient obligés de se soumettre aux décisions du Bureau. Le Comité fut définitivement formé le 30 avril 1915 à Paris; Ante Trumbić en fut élu président à l'unanimité.

Après s'être constitué définitivement le Comité développe une activité multiple. Il eut ses délégués permanents à Paris, Rome, Petrograd, en Amérique du Nord et en Amérique du Sud, où fut organisée une large action parmi les nombreux émigrés yougoslaves. Les membres du Comité se rendirent, selon le besoin, dans les centres politiques importants, où ils entrèrent en contact avec les hommes politiques de ces pays. Le Comité consacra une attention spéciale à ce que les gouvernements de Londres, Paris et Petrograd fussent bien informés sur le problème yougoslave. Dans ce but le Comité rédigea une série de mémorandums, élaborés en détail, et les transmit aux gouvernements des pays respectifs. À l'activité du Comité, développée dans la presse, s'associèrent plus tard plusieurs publicistes étrangers éminents de sorte que la question yougoslave fut bientôt transférée au forum de l'opinion publique mondiale. Le Comité consacra aussi une grande attention au recrutement des volontaires qui combattaient dans l'armée serbe jusqu'à la victoire finale des alliés.

Le Comité était en relations permanentes avec le gouvernement serbe qui se trouvait alors à Corfou et ses membres entrèrent souvent en contact personnel avec les membres du gouvernement serbe. Le 20 juin 1917 les membres du Comité yougoslave se réunissaient avec les membres du gouvernement serbe; à cette réunion fut élaborée »la Déclaration de Corfou«; cette déclaration fut un docu-

ment par lequel toutes les questions concernant la future union des Serbes, Croates et Slovènes à un état commun, furent réglées.

L'action du Comité yougoslave n'était pas toujours accueillie favorablement par tous les gouvernements des Alliés. L'Italie, qui, par le traité de Londres de 1915, devait obtenir, après la victoire, plusieurs pays yougoslaves soumis à l'Autriche—Hongrie, y fit même opposition. La situation changea après la bataille de Caporetto, après laquelle l'Italie modifia son attitude à l'égard de la question yougoslave. Il faut souligner le fait marquant un revirement heureux qu'au Congrès des peuples opprimés, tenu à Rome, Trumbić, président du Comité yougoslave, agissait comme président de ce Comité et comme représentant de la Skoupchtina serbe; ainsi les Yougoslaves adoptèrent au Congrès une attitude solidaire d'un groupe homogène, ce qui produisit le meilleur effet. Après ce Congrès l'avis chez les Alliés prévalut que l'ancienne Autriche—Hongrie devait faire place à une organisation d'états libres des peuples qui habitaient son territoire; ce point de vue fut accepté par le Président Wilson avec lequel les mem-

bres du Comité yougoslave étaient en contact permanent et amical.

Après des nombreux succès remportés par la cause de l'union yougoslave, le Comité yougoslave entreprit une action auprès des gouvernements des Alliés en but de sa reconnaissance en qualité du représentant officiel des Yougoslaves de l'Autriche—Hongrie. Cette action fut arrêtée par la victoire de l'armée serbe au front de Salonique, car depuis lors l'union yougoslave se développa indépendamment des actions menées à l'étranger; elle fut en effet, l'œuvre du peuple lui-même. Immédiatement après la formation du Conseil National à Zagreb, le Bureau du Conseil entra en contact avec le Comité yougoslave pour le reconnaître comme son représentant auprès des gouvernements des États Alliés. En cette qualité le Comité yougoslave entra en pourparlers avec les représentants des partis politiques serbes à Genève.

Le 12 février 1919, lorsque l'union fut proclamée et le premier gouvernement yougoslave fut formé, le Comité Yougoslave déclara que sa fonction était terminée.

XX

НАРОДНО ВЕЋЕ У ЗАГРЕБУ

(1918—1919)

НАРОДНО ВЕЋЕ У ЗАГРЕБУ

(1918—1919)

Година 1918 била је пресудна за ствар југословенског уједињења. Почетком те године било је јасно да снага Централних сила опада, да се ближи крај крвавога рата, и да недостаје само један велики напор савезничких армија, па да се направи крај крвопролића. У тим часовима судбина југословенског уједињења још није била одлучена. Постојали су, истина, прокламовани ратни циљеви Србије која је, преко Народне скупштине у Нишу 1914, изјавила да јој је циљ уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу и, ма да нико од Савезника није оспоравао те циљеве, за Савезнике они нису били обавезни ради тога што је постојао Лондонски уговор чије су поједине одредбе биле у супротности са српским ратним циљевима. Постојао је и развијао значајну активност и Југословенски одбор у Лондону, са јасно наглашеним и израђеним програмом уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, из кога је рада потекла и Крфска декларација и многе друге значајне политичке манифестације, али су Савезници признали тај Одбор и његове захтеве тек пред крај самога рата, нарочито под притиском изјава претседника Вилсона, који је југословенској народној ствари учинио драгоцене услуге. Но уз све те закључке и повољно расположење, ствар југословенског уједињења требало је припремити и у самој земљи, у свим крајевима који су требали да се ослободе и уједине, а ту је било доста тешкоћа.

Тешкоће о којима је реч нису потицале од стране Срба, Хрвата и Словенаца у бившој Аустро-Угарској монархији, који су врло тешко сазнавали догађаје као и ток којим се они развијају

и једва чекали дан ослобођења и уједињења. Сви главнији српски, хрватски и словеначки политичари били су или по затворима, у интернацији, или по фронтovima; мањи број слободних политичара био је под сталном полицијском и војном контролом; у земљи је још увек владао крути полицијски и војни ратни режим, тако да је свака измена мисли била немогућа и веома опасна. Ратна цензура брисала је све, а догађало се да су у појединим крајевима брисани и поједини ставови из царских манифеста, у којима је говорено о потреби да се царевина реорганизује на бази хармоније међу народностима... Но уз сав тај притисак, после објављивања Мајске декларације, а нарочито у току 1918 године налазило се могућности да легитимни народни претставници кажу своју реч и припреме све што је било потребно и што се могло припремити за случај када наступи потреба да народ узме власт у своје руке.

2 и 3 марта 1918 одржан је у Загребу један састанак хрватских, српских и словеначких политичара који су се налазили на слободи. Састанак, који је био заказан за 2 март, загребачка полиција је растурила, али је дозволила да се народни претставници састану у приватном стану др. Анте Павелића у Загребу. Томе састанку присуствовали су из Хрватске и Славоније Цезар Акачић, др. Фран Барац, др. Срђан Будисављевић, др. Богдан Брадашка, др. Лазар Цар, Драгутин Хрвој, Војислав Кемф, Ивица Ковачевић, Петар Мајер, Јова Миодраговић, др. Анте Павелић, Иван Першић, др. Живко Петричић, Валеријан Прибићевић, др. Светозар Ритиг, Фердо Рожић, Лука Старчевић, Стјепан Степинац, др. Јанко Шимрак, др. Никола Винтер-

халтер, Рудолф Антолић, Стјепан Блат и Витомир Кораћ; из Словеније били су присутни др. Исидор Цанкар, др. Антон Корошец и др. Алберт Крамер; из Босне и Херцеговине Данило Димовић, Ђуро Цамоња, Коста Мајкић, др. Јозо Сунарић и Војислав Шола; из Далмације били су присутни др. Будисав Гргур Анђелиновић, др. Мелко Чингрија, др. Мате Дринковић, Иво Гризоконо, др. Иво Крстељ, др. Јосо Смодлака и Херубин Шегвић. Међумурје заступао је др. Иван Новак, а Истру др. Ђуро Червар, Иван Мандић, др. Матко Лагиња и Вјекослав Спинчић.

Узевши у претрес целокупну ситуацију и све могућности које би могле наступити, ови политички прваци од којих само њих неколико нису имали посланички мандат али су зато били угледни јавни радници, сложили су се у томе да је нужна концентрација свих странака и група које, стојећи на становишту народног јединства и ослањајући се на начело народног самоодређења, траже своју народну независност и на демократским темељима уређену Државу Срба, Хрвата и Словенаца. О томе споразуму издато је и једно саопштење за јавност које је цензура запленила и дозволила да се објави тек после много интервенција. Али су закључци који се нису могли објавити били много значајнији: овај збор политичких првака донео је одлуку о оснивању Народних већа у свим крајевима који теже за уједињењем с тим, да се као врховни орган Народних већа установи једно централно Народно веће коме ће седиште бити одређено у погодном часу и када наступи потреба. Крајеви који су се налазили под влашћу Аустрије припремали су се, дакле, за тренутак који ће одлучити њихову судбину, а потстрек за то није им давао само поменути састанак и закључци донесени на њему, него и Крфска и Мајска декларација, оба та значајна политичка акта која су у земљи била добро позната. Сав рад на организовању ових народних организација, углавном, вршен је тајно. Далмација је била прва која је завршила њихово организовање, тако да су 2 јула 1918 већ функционисале. Народне организације спроведене су су у Хрватској и Истри 17 јула 1918, у Словенији 16 августа, а у Босни и Херцеговини, где се аустријски режим још најјаче држао; 29 септембра 1918 године. Било је покушаја да се, насупрот овим југословенским и

унитаристичким народним организацијама, поставе и сепаратистичке организације, као што је на пр. у Босни радио сарајевски надбискуп Јосип Штадлер, но без скоро икаква успеха. На све стране одржавани су састанци првака и поузданика и доношене резолуције којима се јасно обележавала жеља за уједињењем и борбена решеност да се оно изврши.

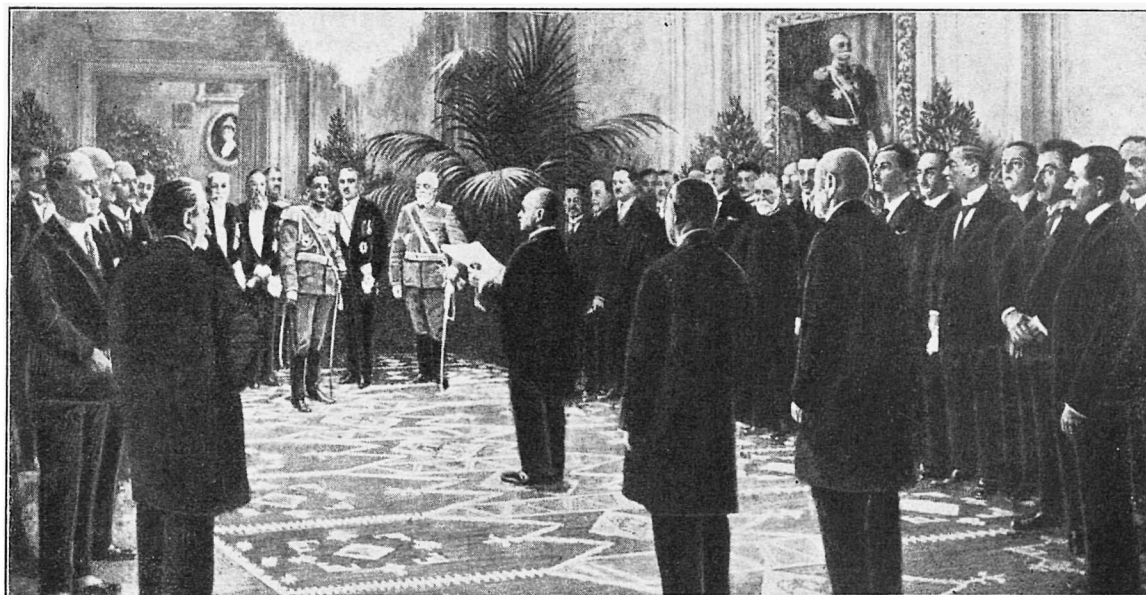
7 априла 1918 одржана је у Замету, у Истри, Велика народна скупштина коју је сазвао Вјекослав Спинчић, која се изјаснила за уједињење Југословена и протестовала против сваког покушаја који иде за тим да се цепају југословенске масе. Далматински народни посланици одржали су, по позиву Јураја Бианкинија, дон Иве Продана и др. Душана Баљка, 29 марта 1918, састанак у Задру коме је присуствовао и претседник Југословенског парламентарног клуба на Царевинском већу у Бечу др. Антон Корошец. У једној резолуцији далматински народни посланици одобрили су рад Југословенског парламентарног клуба у Бечу, протестовали што Далматински земљски сабор, у току од шест година, није уопште сазиван, и што се југословенски елеменат у Аустро-Угарској прогони и затире. Хрватска социјалистичка странка донела је 1 маја 1918 резолуцију којом тражи организовање независне југословенске државе. Велика Народна скупштина у Постојни, одржана 5 маја 1918, тражила је да се одмах установи примирје како би се, на основу идеје самоодређења народа, могао направити трајан мир међу народима. Када је влада др. Сајдлера одгодила Царевинско веће, састао се 7 маја 1918 у Бечу посланички Југословенски клуб и Чешки савез, да оштро протестују против те мере и да још једном подвуку своју решеност да неће признати никаква решења које се октроише или уопште донесе без учешћа Срба, Хрвата и Словенаца и Чехословака, нити ће допустити да им ма ко закрати право самоодређења и политичке самосталности. Старчевићева странка права, преко свога већа које се сакупило 5 јуна 1920 у Загребу, једном резолуцијом изјавила је да сматра да су Словенци, Хрвати и Срби један те исти народ под три имена. Резолуција тражи да се тај народ уједини у једну државу, тако да ће народне особине троименог јединственог народа бити очуване, а осигуран државно-правни континуитет историјско-политичких те-

АНТОН КОРОШЕЦ

СВЕТОЗАР ПРИБИЋЕВИЋ

Читање Адресе Народног већа 1 децембра 1918

риторија. Далматински Земаљски одбор, преко свога претседника Вицка Ивчевића, предао је далматинском царском намеснику грофу Атемсу 20 јуна 1918 једну изјаву у којој се наглашује да се, у погледу судбине Далмације, не смеју стварати никакве одлуке док се претходно не саслуша њено парламентарно заступство. 2 јула 1918 одржан је у Сплиту велики народни збор Хрвата и Срба, присталица предратних далматинских странака, на коме је одлучено да се оснује и изабере Народна организација Срба, Хрвата и Словенаца у Далмацији, у којој ће бити 16 лица. У управу те организације били су изабрани Дон Анте Анић, др. Роко Арнери, поп Јово Бучин, др. Гајо Булат, др. Урош Десница, др. Мате Дринковић, Анте Франић, Иво Грисогоно, др. Иво Крстељ, др. Јерко Макиједо, др. Иван Мајстровић, Милан Марушић, Дујам Микачић, Павао Роца и др. Роко Вуковић. Број чланова ове управе могао се и повећати накнадним кооптирањем чланова, а њена је дужност била да у Далмацији води југословенску акцију. Сем тога дужност управе је била да, по потреби, исту акцију може проширити и на суседне југословенске територије, и одредити делегате за евентуално опште Народно веће Срба, Хрвата и Словенаца.

Иста таква народна организација била је организована и на подручју Истре и Хрватског Приморја. 14 јула 1918 та организација дала је своју резолуцију којом се подвлачи да се ова нова организација ствара и циљу остварења једне слободне и независне, на демократским темељима уређене и социјално праведне државе Срба, Хрвата и Словенаца. У одбору овога новог народног органа било је 12 чланова, али се и њихов број могао повећати кооптирањем.

16 августа 1918 извршено је у Љубљани организовање Народног савета са овим циљевима: а) да ради на делу уједињења југословенског народа у једну државу; б) да ради на потпуној равноправности нашег језика у свим школама и у јавном животу; в) чување и поспешавање свих културних интереса; увођење народног језика у свим државним уредима; чување заједничких народних економских и привредних интереса. Народни савет био је заједно са парламентарном репрезентацијом репрезентант народа у земљи и према иностранству. Напоследку, Народни савет имао је да се брине и о свим питањима која задиру

у питања националне части и дисциплине. Организација Народног савета била је уређена тако да је он у свему бројао 50 чланова од кога је броја отпадало на Далмацију 12 чланова које су бирали тамошњи политички чиниоци, 5 чланова отпадало је на Истру, с тим да њихово именовање изврши политичко друштво за Истру; Трст је био претстављен са 2 своја заступника, које је бирало друштво „Единост”. Остатак је подељен између Свесловенске људске странке, која је добила 18 својих претставника и Југословенске демократске странке која је добила у Савету 10 својих претставника. На седници која је одржана у Љубљани 17 августа, одржана је и прва пленарна седница Народног савета, са нешто измењеном сразмером претставника појединих странака и група. За претседника Савета једногласно је изабран др. Антон Корошец који је одржао један велики политички говор у коме је изнео смернице будућег рада Народног савета. „Светом је до сада господарила крута сила мача”, казао је између осталог др. Корошец. „Не на крвавим бојиштима, него с разумом, задојени Христовом љубављу, нека се од сада уреде односи између појединих народа на свету... Народна права наша су већ пре хиљаду година прешла у туђе руке. Натраг ће нам их вратити самоодређење народа, оно ће здружити троимени народ Словенаца, Срба и Хрвата у самосталну, велику државу Југославију”. Др. Корошец је даље нагласио да је Народни савет изабран за то да, када наступи погодан тренутак, преузме на себе права и дужности самосталне државне организације.

У Босни су се догађаји такође развијали, но у нешто мањој мери, јер су аустро-угарске власти још увек функционисале и будно мотриле на сваки покрет. У првој половини септембра 1918 гроф Тиса је чинио последњи покушај да Босну спасе за Мађарску, али је од босанских Срба и Хрвата и њихових политичких вођа добио одговор којим се никако није могао задовољити. Тиси је 20 септембра те године у Сарајеву предан један меморандум који су потписали Ристо Хаџи Дамјановић, Мато Бекавац, Перо Тодоровић, Ђуро Џамоња, Јово Пешут, Гавро Гашић, Ђорђе Пејановић, Јулијан Јеленић, Карло Икић, Карло Џанкар, Љубо Шимић, Глигорије Јефтанић, Војислав Шола, Јозо Сунарић, Перо Стокановић, др. Јојкић, Данило Димовић, Љубо Галић, Саво Љубибра-

тић, Лука Чабрајић, Влада Андрић, Вјекослав Јелавић, Стјепан Субашић и Марко Алауповић, који је најстраховитија оптужба против аустро-угарске управе у Босни и Херцеговини, која се у то време уопште могла предати једном високом функционеру какав је био гроф Тиса.

„Ми, Срби и Хрвати”, каже се на једном месту у томе меморандуму, „... данас нисмо равноправни са народом мађарским. Ми смо данас робље незаробљено, које носи лажан назив држављана... Иако се разликујемо по вјери, ми смо синови једнога народа, ми смо крв исте крви. Идеја народног јединства Срба, Хрвата и Словенаца продрла је у све народне слојеве. Она је постала политичком вјером и догмом нашег народног бића. Зато су муке и патње, што их је морао српски дио јединственог нашег народа претрпјети, одјекнуле дубоко у срцу и души свих Хрвата и Словенаца.” Тиса се вратио из Босне несвршена посла.

До краја септембра 1918 све потребне предрадње за оснивање Народног већа биле су извршене у свим крајевима земље. Моћ Централних сила била је скршена; са Балканског бојишта стигле су вести о пробоју Солунског фронта и победоносном надирању српске војске; Аустро-Угарска налазила се пред распадом, који се ничим није могао спречити. Тај давно жељени час обележен је организовањем Народног већа у Загребу, које је извршено 5 и 6 октобра 1918.

Тих дана одржан је у Загребу саста-нак одасланика Словенаца, Хрвата и Срба из Словеније, Трста, Истре, Хрватске, Босне, Херцеговине и Далмације, на коме је постигнута једнодушност у гледиштима на сва питања у погледу циља и рада Народног већа, а сем тога изабрани су били и делегати који су имали да поведу преговоре са Српско-хрватском коалицијом која се такође изјаснила за потребу оснивања Већа. 8 октобра Народно веће се конституисало на тај начин што је од претставника појединих крајева и политичких странака и група образован пленум Народног већа, из кога су изабрани после тога Средишни одбор Народног већа као и његово претседништво. Пленум Народног већа био је састављен овако:

Српско хрватска коалиција: др. Иван Палечек, др. Живко Бертић, др. Едо Лукинић, Већеслав Вилдер, др. Богдан Медаковић, др. Душан Поповић, др. Иван

Рибар, др. Душан Пелеш, др. Стеван Симоновић-Чокић, др. Максо Рошић;

Старчевићева странка права: др. Анте Павелић, др. Живко Петричић, Цезар Акачић, др. Никола Винтерхалтер, др. Светозар Ритиг, др. Гргур Будисав Анђелиновић;

Хрватска пучка сељачка странка: Стјепан Радић и Драгутин-Карло Ковачевић;

Српска народна радикална странка: др. Жарко Миладиновић и Милан Недељковић;

Социјално демократска странка: Витомир Кораћ и Вилим Букшег;

Скупина „Гласа СХС”: др. Срђан Будисављевић;

Скупина „Малих новина: др. Иван Лорковић;

Скупина „Новина”: др. Јанко Шимрак;

Ријека: др. Рикард Ленац;

Међумурје: др. Иван Новак;

Народна организација за Далмацију: др. Мате Дринковић, др. Гајо Булат, др. Иво Крстел, др. Првислав Грисогоно, дон Станко Банић, др. Урош Десница, Милан Марушић;

Истра: Буро Червар, Јосип Грашић и др. Шиме Курелић;

Босна и Херцеговина: Коста Кујунџић, Глигорије Јефтановић, др. Јозо Сунарић, Војислав Шола, Фра Љубомир Галић, Шћепан Грђић, др. Лука Чабрајић, др. Саво Љубибратић, Вјекослав Јелавић, др. Милан Јојкић, др. Тугомир Алауповић, др. Владимир Ћоровић, Хамид Сврзо, Фра Дидак Бунтић, Максим Ђурковић, др. Мехмед Спахо, прота Душан Кеџмановић и др. Војислав Бесаровић;

Словенија: др. Антон Корошец, др. Ловро Погачник, др. Иван Бенковић, Богумил Ремец, др. Изидор Цанкар, др. Јосип Јерић и Франц Смодеј (за Свесловенску људску странку); др. Вјекослав Куковец, Иван Хрибар, др. Владимир Равнихар и др. Алберт Крамер (за Југословенску демократску странку); за Политичко друштво „Единост”, (Трст): др. Иван Чок;

Сем тога, Босански сабор одредио је у Веће своје заступнике, међу којима су били Перо Стокановић, Данило Димовић, др. Халид Храсница, Симо Ераковић и Буро Џамоња, а Југословенском клубу на Царевинском већу у Бечу одређено је пет места за његове претставнике, Покрајинским заступницима са Сабора истарског, крањског, штајерског, корушког, горичког и далматинског признато је право саветодавног гласа у пленуму, ако признају Народно веће и ње-

гова начела. Народно веће кооптирало је као своје чланове још др. Франа Барца, Витомира Кораћа, др. Божу Вукотића, др. Јосипа Смодлаку и др. Матка Лагињу.

Претседништво Народног већа сачињавали су: др. Антон Корошец, као претседник, Светозар Прибићевић и др. Анте Павелић као потпретседници, и др. Мате Дринковић, Срђан Будисављевић и др. Иван Лорковић, као секретари.

У исто време донесен је и „Правилник Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба”, којим су поближе одређене функције ове националне организације. Према томе Правилнику Народно веће је политичко претставништво свих Словенаца, Хрвата и Срба, који живе на територији југословенских крајева који су до тога времена потпадали под Аустро-Угарску монархију. Темељни заједнички програм Народног већа јесте уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у слободну и независну Државу Словенаца, Хрвата и Срба, уређену на демократским начелима. Сама организација Народног већа темељи се на територијалном принципу тако, да свака од шест покрајина које долазе у обзир пошаље у Веће по једног свога члана на свако 100.000 становника. Народно веће делује: на скупним седницама пленума, које се одржавају најмање у три месеца једном, преко свога Средишњег одбора који има 30 чланова, и преко претседништва. Закључци Народног већа доносе се са две трећине свих гласова. Правилник је предвидео и остало што је потребно за организацију рада и доношење право-ваљаних закључака.

Први јавни и уједно један од најзначајнијих аката Народног већа у Загребу био је 16 октобра 1918, поводом манифеста цара Карла на који је Народно веће, као најмеродавнија репрезентативна установа, дало свој одговор. Својим манифестом цар је обећавао да ће Аустрија бити претворена у савезну државу, тако да ће свако племе у њој сачињавати своју државу, но с тим да целокупност земаља угарске круне остане нетакнута. Народно веће, без двоумљења, одбило је ову понуду изјавивши, да је оно примило вођење народне политике, но такве политике на основу које ће се ујединити сви Хрвати, Словенци и Срби, без обзира на земље у којима сада живе. Народно веће стога одбија „основу решења нашег народног питања, сачувану у аустријском царском манифе-

сту”. Према овој изјави, однос са Аустријом и Угарском био је стварно раскинут, ма да су из Беча и Пеште још увек чињени покушаји да се спасе бар један део словенских земаља некадашње царевине.

Догађаји су се после тога развијали великом брзином. У свим местима земље организовани су месни одбори Народног већа, у циљу одржавања реда за случај када наступи потреба. Народно веће било је, од свих националних друштава и корпорација, признато као врховни орган идеје народног суверенитета, па су му, као таквом, полагане и заклетве на верност. 19 октобра 1918 Народно веће у Загребу донело је одлуку да покрајински Сабори, са своје стране, наставе рад ако за то имају потребе и могућности, да се затраже званичне путне исправе за претставнике Народног већа који путују за Швајцарску да ступе у везу са Југословенским одбором и Српском владом, и да Средишњи одбор Народног већа заседа перманентно. Како је пак увелико настало и расуло аустријске војске која се повлачила са појединих фронта, Народно веће одлучило је да организује у свим местима у земљи народну милицију, којој ће се поверити чување јавног реда и мира. Поклоњена је пажња и народним финансијама, па је Веће расписало добровољни народни порез.

Одлуком Народног већа отпутовали су у Швајцарску др. Антон Корошец, Мелко Чингрија и др. Грегор Жерјав, да ступе у везу са Југословенским одбором и члановима Српске владе који су били делегирани да воде преговоре са претставницима Народног већа. Делегација која је отпутовала у Швајцарску понела је и формалан предлог Народног већа Српској влади о уједињењу у заједничку државу. Српска влада, преко свога претседника Николе Пашића, примила је тај предлог и издала налог својим претставништвима на страни, да код савезничких влада дејствују да и оне признају Народно веће и новоосновану Државу Срба, Хрвата и Словенаца као ратујућу савезничку државу, што је Србија са своје стране већ била извршила.

Постепено се целокупна власт на територији Државе Словенаца, Срба и Хрвата концентрисала у руке Народног већа у Загребу. Примајући власт у своје руке, Народно веће је апеловало на све друштвене редове да га помогну у његовим настојањима, и благодарећи тој

иницијативи у свим крајевима земље ред је био одржан. Да то није било лако извести може се закључити и по томе што је земља била преплављена великим одредима разбијене аустро-мађарске војске и тзв. „зеленог кадера”, да је глад у читавим крајевима претила правом опасношћу, и да су деструктивни елементи почели да развијају врло опасну субверзивну акцију. Народно веће организовало је у свим крајевима посебне одреде народне гарде којој је стављено у дужност чување реда и мира и разоружавање аустројских, мађарских и немачких војних јединица које су се у трепутку оснивања Државе Словенаца, Хрвата и Срба затекле на њеној територији, отступајући са разних фронта. У то су у поједине крајеве почели да пристижу и поједини одреди српске војске која је, очистивши Србију и Црну Гору од непријатеља, по позиву Народног већа, прешла у крајеве нове државе свуда најодушевљеније дочекана.

29 октобра 1918 одржао је Хрватски сабор своју свечану седницу, на којој је проглашено разрешавање свих историјско-политичких веза Хрватске и Славоније са Аустро-Угарском. По одредби Народног већа у појединим покрајинама биле су образоване нове народне владе, па су засебне владе образоване у Загребу, Сарајеву, Љубљани и Сплиту. Народно веће у Загребу, као врховни орган новостворене државе, преко својих пуномоћника примило је и целокупну аустројску флоту која се налазила у јадранским водама, а мало доцније ступило је и у телеграфску везу са генералисимусом целокупне савезничке војске Маршалом Фошом који је, у исто време када и српска влада, замољен да антантине чете што пре уђу у крајеве новоосноване државе. На телеграм Народног већа српска влада одазвала се убрзаним слањем потребног броја трупа, а Маршал Франше д'Епере у име савезничке војске на Истоку једним радиограмом са ентузијазмом поздравио је Народно веће „као и нову југословенску армију на копну и мору, која ступа под заставу Савезника, за победу слободе и права”. Маршал је изјављивао да Савезници рачунају да ће југословенске чете у Загребу и Љубљани безодвлачно ступити у тесну везу са савезничком командом у Београду.

8 новембра 1918 српска влада, једним актом свога министра претседника Николе Пашића, у Женеви, признала је

Народно веће у Загребу као закониту владу Државе Словенаца, Срба и Хрвата, који живе на територији бивше Аустро-Угарске. Сутрадан, 9 новембра 1918 године, редигована је т.зв. женевска декларација коју су, уз Пашића у својству претседника српске владе, потписали и др. Антон Корошец, као претседник Народног већа у Загребу и др. Анте Трумбић, као претседник Југословенског одбора у Лондону, и други претставници споразумних скупштинских група и чланови Народног већа и Југословенског одбора у Лондону. Та декларација констатује уједињење Краљевине Србије са Државом Словенаца, Хрвата и Срба у заједничку Државу Срба, Хрвата и Словенаца, која ће од сада претстављати једну недељиву целину. „Нема више граница које су нас раздвајале.” Сем тога било је предвиђено да све покрајинске владе наставе рад до нормализације прилика, свака на свом правном подручју, до часа када Велика народна скупштина (Конституанта) свих Срба, Хрвата и Словенаца не донесе дефинитивно устројство државе.

14 новембра 1918, на седници Средишњег одбора Народног већа донесен је закључак да се, с обзиром на ситуацију, што пре ступи у додир са српском владом у Београду, по питању образовања заједничке владе за целу земљу. Средишњи одбор је сматрао да би, претходно, требало образовати једну владу која би водила заједничке послове, нарочито иностране послове, финансије и саобраћај. Постојало је у томе смислу и неколико хитних предлога које је Средишњи одбор Народног већа требао да што пре узме у претрес. У току 23 и 24 новембра Средишњи одбор Народног већа опширно је дискутовао те предлоге и, после дискусије која је трајала непрекидно скоро 20 часова, донео овај закључак:

„Народно веће СХС, у складу са својим досадашњим закључцима, и према изјави владе Краљевине Србије, проглашује уједињење Државе Словенаца, Хрвата и Срба, образовано на целом, непрекинутом југословенском подручју бивше Аустро-Угарске Монархије са Краљевином Србијом и Црном Гором, у јединствену Државу Словенаца, Хрвата и Срба, те изабире одбор од 28 лица са пуном овлашћу, да у споразуму са владом Краљевине Србије и претставницима свију странака у Србији и Црној Гори, безодвлачно проведе организа-

цију јединствене државе према приложеним записницима. Дотичне закључке ратифицираће на првом састанку Државно веће, којему ће припадати уз претставнике Краљевине Србије и Црне Горе сви чланови Народног већа СХС у Загребу, појачани са претставницима Југословенског одбора. У одбор који ће извршивати горње налоге бирају се др. Фрањо Барац, др. Цанкар Изидор, др. Лука Чабрајић, др. Мате Дринковић, Грђић Шћепан, др. Халид Храсница, Витомир Кораћ, др. Антон Корошец, др. Алберт Крамер, др. Кристан Антон, др. Матко Лагиња, др. Иван Лорковић, др. Едо Лукинић, др. Саво Љубибратић, др. Иван Палечек, др. Анте Павелић, др. Живко Петричић, др. Душан Поповић, Светозар Прибићевић, Стјепан Радић, др. Јозо Смодлака, Васо Стајић, др. Јозо Сунарић, Хамид Сврзо, др. Јанко Шимрак, Војислав Шола, др. Анте Тресић Павичић, др. Анте Трумбић.”

Делегатима Народног већа који су упућени у Београд Народно веће израдило је и предало нарочита упутства којих треба да се држе приликом преговора са претставницима српске владе у Београду. Битне одредбе тих упутстава су ове 1) коначно решење о организацији и облику државе има се препустити Конституанти, која се мора састати најдаље шест месеци после склопљеног мира; 2) законодавну власт вршиће привремено Државно веће (после се звало Привремено народно претставништво), у које имају ући сви чланови Народног већа, 5 чланова Југословенског одбора, и делегати народних скупштина из Србије и Црне Горе; 3) владарску власт, до Конституанте вршиће Регент Александар; 4) у влади, одговорној Државном већу, биће седам државних подсекретара, за Србију, Хрватску и Славонију, Босну и Херцеговину, Словеначку, Далмацију, Црну Гору и Војводину; 5) заједничке послове водиће заједничка влада (спољашње, војне и поморске, финансије поште и брзојаве), а остале ће остати у компетенцији Покрајинских влада, које ће бити под надзором Покрајинских сабора.

27 новембра 1918 специјалним возом делегација Народног већа упутила се из Загреба у Београд. Истога дана делегација је стигла у Земун, а одатле се сутрадан у 11 часова пре подне лађом превезла у Београд. Делегати су били гости београдске општине, а у Београ-

ду им је приређен спонтан и срдчан дочек. Неколико дана трајали су разговори са меродавним факторима о образовању заједничке владе и начину како да се изврши сам акт уједињења.

После завршених преговора одлучено је да се акт уједињења изврши 1 децембра, читањем Адресе Народног већа и Беседом Наследника Престола и Регента Александра, а да се прва заједничка влада образује одмах после тога, према споразуму који је био постигнут између претставника споразумних странака Србије и Народног већа.

1 децембра 1918, у 8 часова увече, Наследник Престола Регент Александар примио је изасланство Народног већа у свечану заједничку аудијенцију. Уз Наследника Престола били су чланови владе Краљевине Србије Стојан Протић, Љуба Јовановић, Момчило Нинчић, а генералитет је претстављао Војвода Живојин Мишић. Поздравивши Регента Александра бурним овацијама одасланици Народног већа заузели су места, па је др. Анте Павелић, потпретседник Народног већа, прочитао ову Адресу:

Ваше Краљевско Височанство,

Осећамо се срећнима, што у име Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба можемо да поздравимо Ваше Краљевско Височанство у престоници ослобођене Србије, као Врховног Команданта победоносне народне војске, која је у заједничкој борби с војскама моћних савезника створила увете за извршење великог дела нашег народног уједињења. Словенци, Хрвати и Срби, који су на територију бивше Аустро-Угарске монархије извели преврат и привремено конституирали независну народну државу, прожети идејом народног јединства и ослањајући се на велико начело демократије, које тражи да сваки народ има сам да одлучи о својој судбини, изјавили су већ у објави Народног већа од 19 октобра, да желе и хоће да се уједине са Србијом и Црном Гором у јединствену народну државу Срба, Хрвата и Словенаца, која би обухватала сав непрекинути етнографски териториј Јужних Словена. Да се ова мисао спроведе у дело, закључило је Народно Веће у својој седници од 24 новембра да проглашава уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором, у јединствену државу, избрало је своје одасланство, које ступа

пред Ваше Краљевско Височанство да Вам овај закључак Народног већа званично и у свечаној форми саопшти.

Закључак је Народног већа, да владарску власт на читавом територију сада јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца врши Његово Величанство Краљ Петар, односно у његовој замени као Регент Ваше Краљевско Височанство, а уједно би се у споразуму са владом Вашег Краљевског Височанства и претставницима свих народних странака у Србији и Црној Гори имала да образује јединствена парламентарна влада на подручју југословенске државе уз јединствено Народно претставништво.

Ваше Краљевско Височанство,

Жеља би Народног већа била, да се с обзиром на провизорно стање ово Привремено народно претставништво образује споразумом између Народног већа и претставника народа Краљевине Србије и да се установи одговорност државне владе, према модерним парламентарним начелима, овому народном претставништву које би требало да остане на окупу све до Конституанте, да принцип уставности и парламентарне одговорности владе дође до потпуног изражаја. Из истог разлога остали би на снази под контролом државне владе досадањи аутономни административни органи, који ће за своје уредовање бити одговорни и аутономним претставништвима.

У ово прелазно доба требало би по нашем мишљењу створити предумете за коначну организацију наше јединствене државе. Наша државна влада требала би у ту сврху посебице да приправи Конституанту, која би према изнесеном предлогу Народног већа била изабрана на темељу општега, једнакога, изравнога и пропорционалнога права гласа, а састала би се најкасније шест месеци после склопљеног мира.

У овом историјском часу, кад ступамо пред Ваше Краљевско Височанство, као претставници народа с целога територија Јужних Словена у бившој Аустро-Угарској монархији, дубоко смо ожалостњени што морамо констатовати да су велики и драгоцени делови нашега народног подручја окупирани од чета Краљевине Италије, која је додуже савезница са силама споразума, и с којом желимо живети у добрим, пријатељским односима, али нисмо приправни признати оправданост било каквих уговора, па ни Лондонскога, по којем бисмо уз

повреду националног начела и принципа самоодређења, били присиљени да део нашега народа одступимо у састав туђе државе. Посебно упозоравамо Ваше Краљевско Височанство, да италијанска окупациона управа прелази границе и овласти, одређене и самим уветима примирја, склопљеног с главним заповедништвом бивше аустро-угарске војске после него што се тај териториј прогласио независним и интегралним делом државе Срба, Хрвата и Словенаца, о чему ћемо влади Вашег Краљевског Височанства поднети потребите доказе. Ипак, пуним уверењем дајемо израза својој нади, да ће се Ваше Краљевско Височанство заједно с целим нашим народом заузети, да се дефинитивне границе наше нове државе означе тако да буду у складу с етнографским нашим границама, а применом нашег народног самоодређења, прокламираном од претседника Америчких држава Вилсона и од свију сила споразума.

Нека живи Њ. К. В. Петар!

Нека живи В. К. Височанство!

Нека живи цео наш уједињени српско-хрватско-словеначки народ!

Нека живи слободна, уједињена Југославија!

На ову Адресу Народног већа, Наследник Престола Регент Александар одговорио је ово:

Господо одасланици!

Ваш долазак у име Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба, достојнога претставника широке наше народне мисли, и Ваше саопштење његове мисли, и Ваше саопштење његове историјске одлуке од 24 новембра којом се проглашава државно уједињење свега народа, све наше миле, намучене, али славне отаџбине, испунило ме је дубоком радошћу.

Примајући то саопштење, уверен сам да овим чином испуњавам своју владачку дужност, јер њим само приводим коначно у дело оно, што су најбољи синови наше крви, све три вере, сва три имена, с обе стране Дунава, Саве и Дрине, почели припремати још за владе блажене успомене мога деда Кнеза Александра I и Кнеза Михаила, оно, што одговара жељама и погледима мога народа, те у име Његовог Величанства Краља Петра I проглашавам уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.

Овај велики историјски чин нека буде најбоља награда, како прегнућу Вашем и Ваших честитих другова у Народном већу и свих Ваших сарадника, који смелим превратом стресосте са себе туђински јарам, тако и високо развијеној свести и поднесеним великим жртвама свих делова народа, које Веће претставља. Тако исто нека данашњи велики чин буде најлепши венац на славним гробовима мојих официра и војника, палих за слободу, и најдивнија кита на грудима њихових срећнијих ратних другова који самном доживеше да извојују победу над силним непријатељем, уз велику и племениту помоћ наших моћних Савезника.

Славу задобивених победа деле с мојим старим ратницима дични војници југословенских јединица у мојој војсци. Сви су они к вама похитали, а ви сте их дочекали онако, како се само браћа дочекују. Хвала на таквом дочеку, у име моје војске, хвала Вам на полету с којим исказујете поверење Краљевини Србији и њеном народу, моме узвишеном Оцу Његовом Величанству Краљу Петру I и мени. Ја могу уверити Вас и Народно веће, чији сте пуномоћници, могу уверити сву Вашу, сву моју браћу словеначку, хрватску и српску, чију вољу и мисли претстављате, да ћу се и ја, и моја влада са свим оним што претставља Србију и њен народ, увек и свуда руководити само дубоком, непопућеном љубављу братског срца према сваком интересу, према свим светињама милим души оних у чије сте име дошли к мени. У смислу жеља и погледа које сте ми изволели изложити, и које ја и моја влада потпуно прихватимо, влада ће одмах предузети да се што пре оствари све оно што сте исказали како у погледу прелазне и привремене периоде до састанка и краја рада Велике уставотворне скупштине, тако и за избор и састав ове. Веран примеру и савету којег имам од свога узвишеног родитеља, ја ћу бити Краљ само слободним грађанима Државе Срба, Хрвата и Словенаца, остати увек веран великим уставним, парламентарним и широко демократским начелима, заснованим на општем праву гласања. Тога ради ја ћу потражити вашу сарадњу за образовање владе која ће претстављати целу уједињену отаџбину, па ће та влада бити у сталној вези најпре с Вама, по том с Народним претставништвом, с њим радити и њему одговарати.

С њим и с целим народом ова ће влада имати као први задатак, постарати се да се границе наше државе подудару с етнографским границама целокупног нашег народа. Заједно с Вама имам право надати се и надам се да ће наши велики пријатељи и Савезници праведно проценити наше гледиште, јер оно одговара начелима која су сами прогласили и за чију су победу пролили толико скупе своје крви, те сам уверен да се дело ослобођења света неће окрњити предавањем под туђу власт толике наше честите, напредне и просвећене браће. Исто се тако надам да ће ти погледи добити израза и у одлукама саме владе Краљевине Италије, јер она имаде за постанак свог бића да захвали тим истим начелима, која су онако сјајно тумачили пером и делом њени велики синови прошлога столећа. Смемо слободно рећи да ће у поштовању тих начела и предања у осећајима нашег пријатељства и доброга суседства италијански народ наћи више правога добра и безбедности, него у остварењу Лондонског уговора, потписаног без нас и од нас никада не признатог, а у приликама кад се није предвиђала пропаст Аустро-Угарске, те је од онда многи некадашњи обзир постао безпредметан.

У томе и свем осталом раду, ја се надам, да ће наш народ остати до краја сложан и моћан, да ће у нов живот ући ведро и поносита чела, достојан постигнуте величине и среће која га очекује. Ја Вас, поштована господо одасланици, молим да моју Владарску реч и поздрав однесете свој мојој милој браћи широм наше слободне и уједињене Југославије.

Живео цео народ српско-хрватско-словеначки!

Нека нам увек буде срећно и славно наше Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца.

После извршеног чина уједињења, мисија Народног већа углавном је била завршена. После 1 децембра 1918, његов пленум није се више састајао, а 3 децембра 1918 претседништво Народног већа објавило је једно саопштење у коме се каже да је, актом уједињења, престала његова функција у својству врховне суверене власти на територији бивше Аустро-Угарске монархије. Неколико дана иза тога распуштени су и сви месни одбори Народног већа, као и милиционарске јединице које су биле

основане у појединим местима. Чланови области нове државе, ушли су у Привремено народно претставништво које пленума Народног већа, са повећаним бројем нових претставника из разних се састало у Београду 1 марта 1919 год.

LE CONSEIL NATIONAL DE ZAGREB

(1918—1919)

L'année 1918 fut décisive pour l'union yougoslave. Au commencement de 1918 il apparut nettement que les forces des Puissances Centrales décroissaient et qu'approchait la fin de la guerre sanglante, où les Yougoslaves avaient fait des sacrifices immenses pour leur libération et leur union. Le démembrement de l'Autriche n'était plus alors qu'une question de temps: aussi les hommes politiques yougoslaves en Autriche-Hongrie devaient-ils penser à la création d'une Assemblée Nationale qui se chargeât, au moment décisif, de l'organisation du nouvel état sur tout le territoire ethnographique yougoslave de l'ancienne monarchie.

Dans ce but une réunion des hommes politiques croates, serbes et slovènes fut convoquée pour le 3 mars 1918 à Zagreb, à laquelle tous les délégués convinrent que la concentration de tous les partis et groupes politiques qui, se basant sur le principe de l'union nationale et sur le droit des peuples à leur libre disposition, demandent la constitution de l'état indépendant des Serbes, Croates et Slovènes. On adopta cependant une autre résolution secrète qui, à cause de la censure ne pouvait être publiée. Cette résolution demandait que dans toutes les régions, aspirant à l'union, on procéda à l'organisation des Conseils nationaux et d'un Conseil Central dont le siège devait être déterminé au moment donné. Après cette réunion on se mit à organiser les conseils nationaux locaux. Ainsi furent organisés les Conseils nationaux pour la Slovénie ayant leur siège à Ljubljana, pour la Dalmatie — siège à Split, pour la Bosnie et l'Herzégovine — siège à Sarajevo etc. Enfin le 5 et le 6 octobre 1918 on put procéder à l'organisation définitive du Conseil National Central à Zagreb, ce que fut fait à une grande réunion des délégués slovènes, croates et serbes, à laquelle on arriva à un accord complet sur toutes les questions.

Le 8 octobre le Conseil National de Zagreb fut définitivement constitué: Anton

Korošec en fut élu président, Ante Pavelić et Svetozar Pribičević vice-présidents. Une Assemblée générale du Conseil National fut aussi formée, dont furent partie les représentants de toutes les régions et de tous les partis et groupes politiques, défenseurs des aspirations nationales. Un Comité exécutif fut formé en même temps dont un règlement spécial détermina la compétence.

Le premier acte public, un des plus importants, du Conseil National de Zagreb, eut lieu le 16 octobre 1918, à l'occasion du manifeste de l'empereur Charles, adressé aux peuples de la monarchie. Le Conseil National, en qualité d'institution nationale représentative, refusa la proposition de l'empereur concernant l'organisation fédérative de l'Autriche.

Le 29 octobre 1918 la Diète Croate vota à l'unanimité la résolution par laquelle elle proclamait la rupture de tous les liens et relations historiques et politiques avec la monarchie austro-hongroise. À ce moment tous les pouvoirs sur le territoire de la Croatie, de la Slavonie, de la Dalmatie, de la Slovénie et de la Bosnie et de l'Herzégovine se trouvaient entre les mains du Conseil National; dans les centres principaux de différentes provinces furent formés les gouvernements régionaux, responsables envers le Conseil National. Enfin le Conseil National, en qualité d'organe suprême de l'état nouvellement créé, reçut toute la flotte de l'ancienne monarchie; le Conseil entra en contact direct avec le généralissime des armées alliées le Maréchal Foch qui fut prié d'envoyer le plus tôt possible les troupes alliées dans le pays libéré. Au nom des armées alliées le Maréchal Franchet d'Esperey répondit au Conseil National en saluant par dépêche en termes enthousiastes le Conseil National »en même temps que la nouvelle armée yougoslave de terre et de mer qui sous les drapeaux des alliés s'achemine vers la victoire de la liberté et du droit«. Par son acte du 8 novembre 1918 le gouver-

nement serbe reconnu le Conseil National comme gouvernement légal de l'état des Slovènes, Croates et Serbes.

Le 14 novembre 1918 le Conseil National décida, vu la situation générale du pays, d'entrer en contact, le plus tôt possible, avec le gouvernement serbe de Beograd, pour proclamer l'union et former un gouvernement commun. Pour réaliser cette décision une délégation, composée de 28 membres du Conseil National, fut élue, qui eut le plein pouvoir de s'entendre avec le gouvernement du Royaume de Serbie et avec les représentants de tous les partis politiques en Serbie et en Crna Gora pour l'organisation de l'état unifié. Les délégués, envoyés à Beograd, devaient suivre des directives spéciales qui soulignaient que l'organisation et la forme définitive de l'état seront déterminées par

l'Assemblée Constituante, et qu'entre temps, le pouvoir exécutif serait exercé par le Conseil d'État (l'Assemblée nationale provisoire) et que le pouvoir royal jusqu'à la convocation de l'Assemblée Constituante serait exercé par l'héritier au trône du Royaume de Serbie le Régent et Prince-héritier Alexandre. Sur cette base les délégués du Conseil National engagèrent à Beograd des pourparlers, qui aboutirent à la proclamation par le Prince-Régent Alexandre, au nom du Roi Pierre, le 1 décembre 1918, de l'union de la Serbie avec les pays de l'état indépendant des Slovènes, Croates et Serbes à un Royaume uni des Serbes, Croates et Slovènes.

Après la promulgation de l'acte de l'union, le 3 décembre 1918, les fonctions du Conseil National furent terminées.

XXI

*ЦРНОГОРСКА ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА
У ПОДГОРИЦИ*

(1918)

ЦРНОГОРСКА ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА У ПОДГОРИЦИ

(11—16 новембар 1918)

Црногорски Краљ Никола, заједно са владом којој је на челу био претседник Мијушковић, избегао је 1915 у иностранство, где је црногорска влада водила искључиво дипломатску акцију пошто је број избеглих Црногораца био тако мали да се није могло ни помишљати на реорганизацију црногорске војске и њено даље учешће у ратним операцијама. Изгубивши отаџбину, за рат способни Црногорци делимично су ступали у српску војску, било као добровољци било у редовне пукове; црногорска омладина била је највећим делом збринута на универзитетима у савезничким земљама, а главнина црногорских политичара, дубоко озлојеђена држањем Краља Николе и његове владе у догађајима који су претходили капитулацији Црне Горе, отворено су се изјашњавали за уједињење са Србијом и организовали унионистички покрет у коме је било стварно организовано све оно што је било искрено одано идеји уједињења са Србијом.

Влада Краља Николе којој је на челу био Мијушковић била је свесна да ће по завршеном рату несумњиво доћи до уједињења двеју независних српских држава. Она је настојала да, колико је год могуће, не придаје унионистичкој акцији онај значај који је она у ствари имала али је настојала да, бар за време избеглиштва, што је више могуће ограничи Краљеву личну политику. Краљ је отпустио владу Мијушковићеву с мотивацијом да се у шефу владе „преварио” и да је Мијушковић крив за све догађаје који су се одиграли у вези са капитулацијом Црне Горе. Мијушковић, кога је та мотивација много потресла, одговорио је Краљу Николи равном мером, једним писмом, тврдећи да је за

све несреће које су се догодиле крив једино Краљ Никола, његова камарила и његова породица која је земљу довела до банкротства. „Ви сте, дакле, за све морални виновник” — писао је тада Мијушковић Краљу Николи — „а ја могу бити само један преварени, мали Ваш саучесник”.

Мијушковића је на влади заменио Андрија Радовић, који је био одан унионистичкој идеји много више од свога претходника, али је за чланове своје владе морао да узме само лица из најближе Краљеве околине. Радовићева влада израдила је један пројект који се могао узети као основа за уједињење Србије и Црне Горе, али Краљ Никола није хтео ни да чује да се по томе пројекту даље ради. Он је захтевао да црногорска влада обустави помоћ свим Црногорцима присталицама уједињења Србије и Црне Горе, а то је Радовићу дало повод да поднесе оставку, такође са једном значајном мотивацијом. „...Пред чином ослобођења и уједињења нашег народа свачији интереси морају пасти” — гласила је Радовићева мотивација — „...а срећан ће бити онај који буде у стању да за њ поднесе жртве... До коначног уједињења мора доћи кад тад а, без сумње, биће побијеђен сваки онај, који буде хтио стати томе на пут.”

Краљ Никола раскрстио је, на тај начин, и са последњим црногорским политичаром који је, у једном вишем националном идеалу, гледао, у исто време, и највећи црногорски идеал. Краљ је образовао једну чисто „дворску” владу, али црногорски политичари на челу са Андријом Радовићем, Јанком Спасојевићем и другима одмах образовали Црногорски одбор за народно уједињење, са седиштем у Паризу и Женеви,

одакле је управљано свом црногорском унитаристичком акцијом.

Српска влада отворено је симпатисала унионистичком покрету међу Црногорцима. Претседник српске владе Никола Пашић изјавио је у једном интервјуу да ће Црногорци, ако се уједине са Србијом, имати сва права која имају и Шумадинци и да се, у погледу како права тако и дужности, неће правити никаква разлика. У исто време у Министарству иностраних дела био је установљен црногорски отсек, коме је на чело стављен Светозар Томић, професор, коме је влада издала упутства за рад. Та су се упутства састојала из свега три тачке, прво: да се идеја уједињења Србије и Црне Горе свуда пропагира, но без икаквих личних испада и увреда; друго: да се у цео унионистички покрет унесе што више светла и морала, како рад не би добио облик пропаганде или каквих закулисних радња; и треће: да се избегне свака искључивост из партијских обзира.

Краљ Никола, са своје стране, чинио је све да онемогући рад људи из Одбора за народно уједињење. Од своје тадање владе којој је на челу био М. Матановић тражио је да једном циркуларном нотом савезничким земљама дезавуише рад тога Одбора, а савезничке владе требало је потсетити на то да оне црногорску владу и даље признају „као верног чувара црногорске политичке индивидуалности”. Матановићева влада није могла да пристане на ову ноту. Она је одговорила Краљу Николи да сматра да „Статус кво анте није више могућ на Балкану. Национална свијест је у свим дјеловима нашег народа будна, експанзивна. Идеја уједињења постала је вјера, религија масе... Сепаратизам ма кога дијела народа морао би довести до прерата, који би могао брисати многе трагове прошлости... Сепаратизам који се прокламује горњом нотом искључује сваки компромис, који је апсолутно потребан за цјелисходно нормално ријешење народног проблема”. Мало после тога Матановићева влада поднела је оставку.

Међутим је Црногорски одбор за народно уједињење био врло активан. Убрзо после свога образовања, тај одбор је упутио проглас који се, у неку руку, има сматрати саставним делом Крфске декларације, јер је имао за циљ да обележи становиште униониста према тој декларацији. Тај проглас гласи:

„Црногорски Одбор за Народно Уједињење, свјестан својих националних дужности, и оних истинских аманета Црне Горе, који су оличени у њеној непрекидној борби за народно ослобођење и уједињење;

Налазећи да Црна Гора овим ратом завршује своју улогу као засебна држава и да јој, као таковој, доследно свему, претстоји само улазак у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца;

Прихваћа у цјелини декларацију претседника Краљевске Српске Владе Николе Пашића, и претседника Југословенског одбора Д-ра Анте Трумбића, овлашћено донесену по једнодушном споразуму 7 (20 јула) 1917 године на Крфу.

Потпуно солидаран са Крфском декларацијом, а увјерен да изражава жеље српског народа у Црној Гори, Црногорски одбор за Народно Уједињење продужиће рад на Уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца.”

Претседник,
Андрија Радовић

Чланови:

Јанко Спасојевић, Данило Гатало, Милош Ивановић, Лука Пиштељић, Јован Бурашковић.

У духу те декларације настао је врло жив рад тек после пробоја Солунског фронта, када је већ заузето Скопље и почело надирање српске војске у дубљу унутрашњост земље. По наредби Врховне команде, а у споразуму са српском владом, у Скопљу је формиран Јадрански одред у који су упућени сви Црногорци који су се налазили по пуковима и у Југословенској дивизији, чији је један пук сачињавао главнину тога одреда. Тај пук требао је да, од Скопља, преко Пећи и даље крене за Црну Гору, да из ње очисти заостале непријатељске трупе. У то време у Скопљу су се налазили и најглавнији чланови Црногорског одбора за Народно уједињење, а међу њима и делегат српске владе Светозар Томић, и сви они кренули су заједно са Јадранским одредом. Уз пут чланови одбора развијали су живу делатност, нарочито од часа када су ушли у предратну црногорску територију, где су их очекивале изузетно тешке прилике.

25 октобра 1918 Црногорски одбор за уједињење налазио се у Беранима, на домак граница старе Црне Горе, а ње-

говој акцији народ се придружио у толикој мери да је одбор могао да помишља да и формално изврши одлуку о уједињењу. Претходно су постављене биле домаће власти. Тога дана Одбор је издао налог да се на територији Црне Горе изврше избори за Велику народну скупштину с тим, да се она састане 11 новембра у Подгорици и одлучи о будућем државно - правном положају Црне Горе. Тај акт, заведен под бр. 32 Одбора за уједињење, гласи овако:

„Војнички догађаји који су извршили срећан преокрет за нас и наше савезнике, створили су могућност српском, хрватском и словеначком народу да слободно донесе одлуку о будућем своме државном уређењу. И прије него је српска и савезничка војска ушла у поједине српске и југословенске покрајине, неке од њих збацују јарам непријатељски и траже уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну слободну и независну државу за коју ће устав урадити Велика Народна скупштина, изабрата општим и непосредним гласањем у цијелој земљи.

„Привремени централни извршни одбор за уједињење Србије и Црне Горе ради да се давнашња жеља нашега народа: уједињење Црне Горе и Србије у дјело приведе, како би одмах затим са осталим српским и југословенским земљама извели дјело уједињења свих Срба, Хрвата и Словенаца у једну нераздјелјиву државу.

„Да би и најширим народним масама омогућио рад на овоме крупном народном послу, овај је Одбор на својој седници од 25 октобра о. г. бр. 32 ријешило да се 6 новембра ове године изврше избори народних посланика за Велику народну скупштину у цијелој Црној Гори.

„Изабрани народни посланици састаће се 11 новембра ове године у Подгорици, да одлуче о будућем државноправном положају Црне Горе и да изаберу стални Народни извршни одбор, који ће даље радом руководити и ријешење Скупштине у дјело проводити.

„Свака капетанија у старој Црној Гори бираће по два народна посланика, а сваки срез у новим крајевима бираће по три посланика. Вароши које имају испод 5000 становника, а на име: Бар, Улцињ, Колашин, Беране и Бијело Поље бираће по једног народног посланика, а вароши које имају преко пет хиљада становника, а на име: Цетиње, Подго-

рица, Пљевља, Пећ и Ђаковица, бираће по два народна посланика.

„Избор народних посланика извршиће се јавним и посредним гласањем, на овај начин: Капетанија ће на јавним зборовима изабрати по десет повјереника, срезови по петнаест, а варошке општине (мање) по пет односно по десет повјереника, на дан 4 новембра ове године. Повјереници ће се из цијелога округа састати 6 новембра ове године у свом окружном мјесту, и на општој сједници поименичним гласањем изабраће посланике за цио округ. Пуномоћје повјереницима издаваће капетан, односно срески начелници и претсједници варошких општина, а премапотписаће писари општина, односно срески секретари. Пуномоћје народним посланицима издаваће окружни одбори, састављени од три члана и то: начелника округа, односно обласног управитеља, претсједника окружног суда и претсједника општине дотичног окружног мјеста.

„Записници о избору повјереника, као и о избору народних посланика, под печатом, достављаће се Великој народној скупштини са назначењем на завоју да ли је записник о избору повјереника или народних посланика.

„За народног посланика може бити изабран сваки пуноправни грађанин, који има 25 година старости а није осуђиван за бешчасна дјела. Има право и дужност да бира повјеренике и народне посланике сваки пуноправни грађанин, који није осуђиван за бешчасна дјела.

„Сва окружна начелства, односно обласне управе нека настану да се у свему по горњим правилима изврше избори народних посланика, за Велику Народну скупштину.”

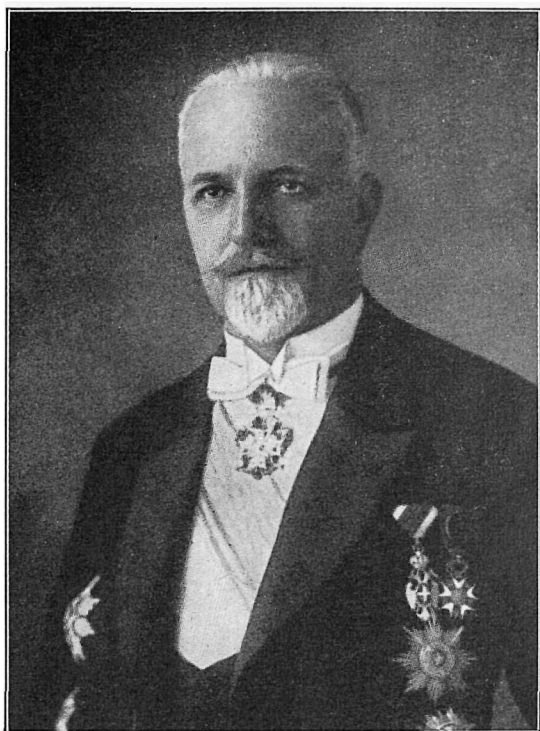
Одзив народа на овај позив Привременог извршног одбора био је велики, а избори су извршени без икаквих инцидената. Било је изабрано 165 народних посланика, од кога броја је било 56 факултетски образованих, 17 свештеника, 27 учитеља, 17 судија и судских чиновника без факултета, 14 сељака, 4 банкара, 3 поседника, 2 геометра, а остатак отпада на виђене људе из народа, пређашње племенске капетане, општинске часнике итд. Чланови ове знамените Народне скупштине били су: Саво Церковић, др. Душан Матановић, Крсто Рајичковић, Јован Станковић, др. Гаврило Дожић, Јован Ђетковић, Спасоје Пилетић, Михаило Божовић, Вуко Пулевић, Филип Павићевић, Петар Поповић, Арсо

Петровић, Стеван Гошовић, Мираш Радоњић, Димитрије Грујић, Никола Симовић, Радован Бошковић, Душан Груповић, Марко Савићевић, Станко Радовић, Милош Јовановић, Живко Павићевић, Лазар Дамјановић, Ново Вучић, Саво Катић, Нико Ујкић, Милан Неневић, Спасоје Радуловић, Василије Дракић, Филип Мајић, Ристо Вујачић, Зарија Вуковић, Јанко Спасојевић, Велимир Јојић, Љубомир Бакић, Саво Спасојевић, Радоје Николић. Новица Поповић, Љубомир Вуксановић, Божидар Томовић, Јагош Вешовић, Саво Пауновић, Ристо Јојић, Томица Ивановић, Марко Ђулафић, Ново Вукделић, др. Јаков Зарубица, Серафим Царић, Саво Вукојевић, Дервиш Шећерпашић, Омербег Селмановић, Милан Бајић, Хамдибег Хасанбеговић, Митар Обрадовић, Алекса Бајић, Бахмутбег Мановић, Прокопије Шиљак, Сава Драговић, Илија Мандић, Јово Лазаревић, Милош Радовић, Милан Перић, Павле Жижић, Новица Шћепановић, Благота Селић, Никола Булатовић, Миша Драшковић, Марко Ракочевић, Мирко Вујисић, Богдан Бојовић, Томо Полексић, Станко Обрадовић, Љубо Церовић, Радован Томић, Радуде Јауковић, Марко Даковић, Коста Пејовић, Иво Вукотић, Гаврило Комненић, Никола Ковачевић, Иво Копривица, Ристо Чолаковић, Никола Пејовић, Миљко Булаић, Косто Љешевић, Новак Ковачевић, Мирко Симовић, Милош Брајовић, Глиша Лаловић, Стеван Николић, Вукан Ђуровић, Љубо Патић, Јово Бајевић, Крста Станишић, Милан Вукотић, Грујица Ускоковић, Данило Радојичић, Миро Гломазић, Мирчета Головић, Јово Радовић, Митар Вишњић, Илија Гвозденовић, Никола Клисић, Михајило Јовановић, Душан Поповић, др. Блажо Лекић, Петар Лукић, Митар Иличковић, Петар Хајдуковић, Васо Новаковић, Саид Дивановић, Суљо Петовић, Урош Марић, Јован Хајдуковић, Љубо Гломазић, др. Нешко Радовић, Видо Милошевић, Марко Матановић, Алекса Мартиновић, Перо Врбица, војвода Стево Вукотић, Лука Вукотић, Блажо Беговић, Живко Драговић, Петар Мијановић, Крсто Радуловић, Митар Вукчевић, др. Милутин Лопичић, Стево Јовићевић, Јован Дапчевић, Никола Марковић, Васо Ђурановић, Марко Кнежевић, Перо Калуђеровић, Милосав Раичевић, Богдан Обрадовић, Тома Јоксимовић, Прокопије Вековић, Љубомир Поповић, Никола Цемовић, Александар Бајовић, Ки-

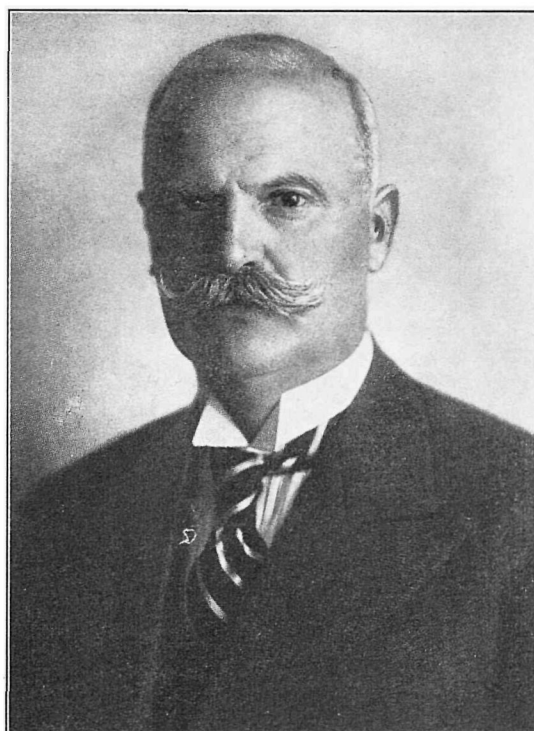
рило Балшић, Никола Мићовић, Андро Станић, Радосав Јоксимовић, Милић Поповић, Вукајло Девић, Милан Поповић, Мило Делевић, Милош Поповић, Александар Поповић, Назибег Махмудбеговић, Михаило Димитријевић, Љубомир Кујунџић, Муса Сејдула, Миливоје Милетић, Камбер Дема, Величко Лазаревић, Дашко Хреза, Никола Јовићевић, Јефто Поповић, Крсто Јаблан, Мехмед Зећирага и Мустафа Јајага.

Подгоричка велика народна скупштина састала се 11 новембра 1918, у 9 часова пре подне у Подгорици. Њене седнице одржаване су у згради Монопола дувана, јер се у Подгорици у то време није могла наћи подеснија зграда. После призива Св. Духа Скупштина се привремено конституисала изабравши најстаријег по годинама, посланика попа Николу Симовића, за претседника. Кад су изабрани и привремени секретари Косто Љешевић, Крсто Рајичковић и Јагош Вешовић извршена је подела посланика на пет секција за избор чланова Верификационог одбора. У тај одбор изабрани су Спасоје Пилетић, Милан Бајић, Саво Спасојевић, Радуде Јауковић и Михаило Божовић. По томе је прва претходна седница закључена а Верификационом одбору стављено је у дужност да прегледа посланичка пуномоћја. Скупштини је, сем тога, саопштен велики број телеграма који су непрестано стизали из целе Црне Горе којима је Скупштина бодрена да што пре донесе одлуку ради које се састала.

Прва редовна седница Подгоричке велике народне скупштине одржана је 12 новембра. Скупштина је примила извештај Верификационог одбора, оснажила све мандате, и одредила дневни ред за текућу седницу: избор сталног претседништва, текст заклетве и њено полагање и избор одбора од двадесет народних посланика за израду нацрта одлуке о будућем државно-правном положају Црне Горе. Тајним гласањем после тога изабрани су за претседника скупштине Саво Церовић, члан Великог суда, за I потпретседника Лазар Дамјановић, адвокат, а за II потпретседника Саво Фатић, претседник суда. За секретаре Скупштина је изабрала Љубомира Вуксановића, Милана Бајића, Радована Бошковића, Луку Вукотића, Новицу Шћепановића и Михаила Јовановића. После заклетве прешло се на избор одбора за предлог нацрта скупштинске одлуке и на дискусију како да се та од-

АНДРИЈА РАДОВИЋ

СВЕТОЗАР ТОМИЋ

Манастир Св. Петра на Цетињу

лука редигује. У одбор за израду те одлуке изабрани су митрополит Гаврило Дожић, М. Раичевић, Јанко Спасојевић, М. Божовић, Мирко Вујисић, Јевто Поповић, др. Зарубица, Муфтија Шећеркадић, Назимбег Махмудбеговић, Б. Бајовић, Н. Ковачевић, Љ. Гломазић, др. Нешко Радовић, Живко Драговић, прота Петар Хајдуковић, С. Вукојчић, Јован Дапчевић, К. Раичковић, Р. Јауковић и Ристо Јојић. Одбору је стављено у дужност да се одмах конституише и да пожури са израдом предлога.

Одбор за предлог скупштинске одлуке састао се одмах и отпочео рад. Њему је била стављена у део деликатна дужност да утврди државно-правни положај Црне Горе а та дужност је била утолико тежа што је, фактично, власт Краља Николе још увек у тим часовима постојала, и што је Велика народна скупштина имала, пре свега, да се изјасни о његовој судбини. Тек када реши питање Краља Николе, Скупштина је могла да пређе на израђивање даљих одлука, па је тако и поступљено. Скупштински одбор коме је стављен оу дужност да изради нацрт предлога отпочео је и убрзо завршио дискусију, тако да је већ сутрадан, 13 новембра, пленарна седница Велике народне скупштине могла да тај предлог узме у претрес.

13 новембра 1918 освануо је у Подгорици оштар зимски дан. Скупштинска дворана била је пуна посланика који су очекивали почетак седнице. Са свих страна Црне Горе стизали су поздравни телеграми, којима је одобраван рад Велике Народне скупштине, а у Подгорицу су стигле и многе депутације из народа, са жељом да узму учешћа у историјском чину који се очекивао. Седницу је отворио у 10 часова претседник Саво Церковић. После читања протокола прошле седнице саопштени су поздравни телеграми и дат кратак одмор да се посланици припреме за следећу тачку дневног реда, када је требало да се пређе на дискусију о одборском предлогу. Кад је настављен рад, одборски извештај Јевто Поповић прочитао је одборски предлог, са једном опсежном мотивацијом.

У мотивацији се каже да је Српски народ у Црној Гори једне крви, једног језика и једних тежња, једне вере и једних обичаја са Српским народом у Србији и у другим српски крајевима. Томе народу заједничка је прошлост, заједнички су му идеали, заједничка

патња и заједничке тежње. У Средњем веку сви српски крајеви били су уједињени у једној држави, али су дошли Турци под које је Српски народ пао у ропство. Тежње за ослобођењем из тога ропства биле су заједничке, и оне су увек ишле за тим да се ослободи и уједини сав Српски народ. Ту тежњу ометале су Турска и Аустрија, али упркос њима Српски народ дочекао је да изврши своје уједињење. Економски интереси Црне Горе нераздвојно су везани уз интересе Србије и осталих српских крајева, а после рата када је непријатељ из Црне Горе извукао све што је она имала и оставио народ без игде ичега, опстанак Црне Горе као засебне државе постао је немогућ. Политички интереси такође диктују уједињење са Србијом, коме се противи једино досадашња црногорска династија. Но док су Црногорци патили и страдали у најстрашнијем ропству за које историја зна, Краљ Никола је угодно живео у Паризу. Он никада ништа није учинио да се олакша судбина поробљеног народа. Његово је дело срамна капитулација Црне Горе, којом је бачена љага на вековима славом овећано црногорско оружје. Краљ Никола овај рат није ни водио искрено, он је гледао само своје личне интересе, док о народу није ни мислио ни водио рачуна.

„ . . . На основу свега изложеног, Српска Велика Народна Скупштина у Црној Гори, као вјерна тумач жеља и воље цјелокупног Српског Народа у њој, вјерна историјским предањима и завјетима својих предака, који су се за њих вјековима борили, једногласно и поименичним гласањем одлучује:

1 Да се краљ Никола I Петровић-Његош и његова династија збаци с црногорског пријестола;

2 Да се Црна Гора са братском Србијом уједини, у једну једину државу, под династијом Карађорђевића, те тако уједињене ступе у заједничку отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца;

3 Да се изабере Извршни народни одбор од пет лица који ће руководити пословима док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају; и

4 Да се о овој скупштинској одлуци извјесте: Бивши Краљ Црне Горе Никола Петровић, Влада Краљевине Србије, пријатељске Споразумне Силе и све неутралне државе.”

Резолуција је у начелу примљена акламацијом, уз бурно одобравање свих народних посланика. После тога требало је да буде отворена дебата у појединостима, али се поставило питање да ли да се акламацијом прими и у појединостима. Развила се око тога дужа дебата после које је, на предлог митрополита Гаврила Дожића, одлучено да се резолуција прими у појединостима, као што је и у начелу примљена, па да се приступи појединачном гласању. Тај предлог стављен је на гласање и он је био прихваћен једногласно. По томе је извршена прозивка па су сви народни посланици дали свој глас за предложену резолуцију чиме је она стварно изгласана. У тренутку гласања у сали је било 160 народних посланика, од 165 колико је износио укупан број народних посланика, а петорица су се извинила ради отсуствовања. У томе свечаном часу, којим је стварно ликвидирана засебна историја Краљевине Црне Горе и династије Петровића-Његуша, Скупштина је стојећи певала српску химну и акламирала Краља Петра Ослободиоца и Наследника Престола Регента Александра. Краљ Петар и српска влада одмах су телеграфски обавештени о донесеним одлукама.

Следећа седница Црногорске велике народне скупштине у Подгорици одржана је 14 новембра 1918. На дневном реду је био избор скупштинске депутације која ће отпутовати у Београд да резолуцију Велике народне скупштине достави српској влади, и избор Извршног одбора који ће као суверена власт привремено функционисати у Црној Гори. Тога дана је у Подгорици у знак свечане објаве нових дана избачен 101 топовски метак којим је народу објављено да је уједињење Црне Горе са Србијом дефинитивно извршено. Сем тога у цркви је одржано свечано благодарјење, на коме је у молитвама први пут поменуто име Краља Петра Ослободиоца и Наследника Престола Александра. Благодарјењу су присуствовали сви народни посланици корпоративно, а митрополит Црне Горе Гаврило Дожић једним свечаним говором објаснио је сав значај донесених одлука.

Било је нарочитих тешкоћа око избора чланова Извршног одбора, па се по томе, у томе тренутку најважнијем питању, повела дискусија која је завршена тек на следећој седници Велике народне скупштине, 15 новембра 1918.

Преовладало је мишљење да чланове тога одбора не треба бирати према партијском кључу предратних црногорских странака и група, већ по личним особинама појединаца и по потребама појединих крајева, тако да сваки крај буде заступљен у Извршном одбору. То решење је и прихваћено, па су у Извршни одбор изабрани апсолутном већином гласова Војвода Стево Вукотић, Марко Даковић, Ристо Јојић, Спасоје Пилетић и Лазар Дамјановић. У депутацију која је по скупштинској одлуци требала да крене у Београд ушла су из свакога округа по два претставника, тако да су депутацију сачињавали митрополит Гаврило Дожић, др. Станко Радовић, Омербег Селмановић, Прокопије Шиљак, Новак Ковачевић, Љубо Павић, Митар Вукчевић, Љубо Гломазић, Петар Хајдуковић, Михаило Јовановић, Михаило Димитријевић, Назимбег Махмудбеговић, Милосав Раичевић, Милан Поповић, Јанко Спасојевић, Велимир Јојић, Благота Селић и Марко Ракочевић.

Остало је још да Велика народна скупштина даде упутства депутацији која полази за Београд и Извршном одбору, као и да посланици потпишу резолуцију, као историјски докуменат. Ову резолуцију посланици су потписивали азбучним редом. Члан Извршног одбора Лазар Дамјановић прочитао је, после тога, програм рада Извршног одбора који се састајао из 9 тачака у којима је било предвиђено све што је у томе времену било потребно: успостава јавног поретка ради осигурања личне и имовне безбедности, стварање организације полицијске, судске и војне власти, организација самоуправних власти, успостава комуникација и саобраћајних средстава, привремено финансирање земље, итд. Делегатима који су требали да путују у Београд нису ни дата никаква специјална упутства већ је одлучено да се у раду придржавају онога што је у Народној скупштини говорено и одлучено. Напоследку, решено је и последње питање које је занимало Велику народну скупштину: конфисковање имања бившег Краља Николе. Око тога се такође развила жива дискусија па је, напоследку, решено да се сва покретна и непокретна имовина бившег Краља Николе и његове династије у Црној Гори конфискује у корист народа, и да се свргнутом Краљу и члановима династије за свагда забрањује улазак у зем-

љу. Ове одлуке примљене су једногласно.

На крају ове седнице претседник Велике народне скупштине Саво Церовић објавио је да је програм рада ради кога је сазвана Велика народна скупштина исцрпен, и да се скупштинске седнице ради тога одлажу на неизвесно време.

Црногорска велика народна скупштина није се више ни састајала, јер није

било стварне потребе: акт уједињења био је извршен, а Црна Гора постала саставни део новообразованог Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Један део чланова Велике народне скупштине узео је учешћа у раду Привременог народног претставништва, у коме су били претставници свих уједињених крајева.

LA GRANDE SKOUPCHTINA DE LA CRNA GORA A PODGORICA

(du 11 au 16 novembre 1918)

En même temps que la Serbie, la Crna Gora, le second royaume serbe indépendant, fut occupé par l'ennemi. Le roi Nicolas se réfugia à l'étranger avec les membres du gouvernement; avec le gouvernement se réfugia aussi un petit nombre de soldats sur lequel on ne pouvait compter pour une action militaire indépendante. Le roi Nicolas ne fut partisan de l'union de la Crna Gora avec la Serbie. Contrairement aux aspirations du Roi, le mouvement pour l'union grandissait parmi les Crnogoriens de sorte que les gouvernements de la Crna Gora à l'étranger furent obligés de prendre des mesures pour l'enrayer. Mais l'idée de l'union se développa néanmoins très vite; en 1916 fut organisé le comité de l'union national, à la tête duquel se mirent Andreja Radović, Janko Spasojević, Danilo Gatalo, Miloš Ivanović, Svetozar Tomić, Luka Pišteljić, Jovan Đurašković et d'autres hommes politiques éminents de la Crna Gora. Lorsque le 20 juillet 1917 fut proclamée la »Déclaration de Corfou« par laquelle le gouvernement serbe et le Comité yougoslave réglèrent toutes les questions préalables concernant l'union future, le Comité de l'union nationale de la Crna Gora salua cet acte par une proclamation au peuple qui peut être considérée comme une partie intégrante de la Déclaration de Corfou.

Dans l'esprit de cette déclaration un travail intense ne commença qu'après la victoire sur le front de Salonique, lorsque l'armée serbe se mit à libérer les parties occupées de la Crna Gora. Le 25 octobre 1918 le Comité de l'union se trouvait déjà à Berani à proximité de l'ancienne Crna

Gora. Son premier devoir fut d'organiser le pouvoir national sur le territoire libéré; immédiatement après furent décrétées les élections sur le territoire de la Crna Gora pour la Grande Skoupchtina Nationale; cette Skoupchtina devait se réunir le 11 novembre 1918 à Podgorica. La tâche de cette Skoupchtina fut de prendre une résolution réglant la situation juridique ultérieure de la Crna Gora.

D'après les directives données pour les élections des membres de la Grande Skoupchtina Nationale, chaque arrondissement élisait deux à trois délégués, au suffrage indirect, par délégation. Pouvait être élu délégué tout sujet de la Crna Gora, âgé de 25 ans révolus, n'ayant pas été condamné; le droit de vote était accordé à tout sujet majeur; il n'y eut pas de cens électoral.

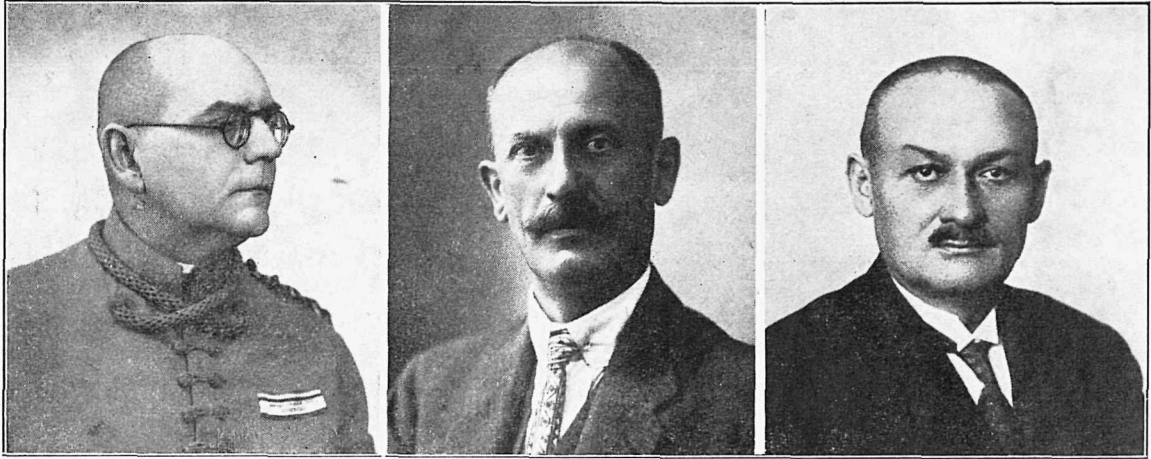
La Grande Skoupchtina Nationale se réunit à Podgorica le 11 novembre 1918; elle travailla jusqu'au 16 novembre. Se faisant l'interprète des aspirations et de la volonté du peuple serbe entier de la Crna Gora, elle décida que la Crna Gora se réunisse avec la Serbie à un état commun sous la dynastie des Karagéorgević et qu'ainsi réunies elles fassent partie de l'état uni des Serbes, Croates et Slovènes. Il fut décidé en outre de détrôner le Roi Nicolas Petrović-Njegoš et de confisquer ses biens au profit de la nation. La Grande Skoupchtina Nationale élit aussi un Comité exécutif qui assumait le pouvoir jusqu'à la formation des nouvelles autorités nationales; c'est par cette organisation que se termina le rôle de la Grande Skoupchtina Nationale.

XXII

*ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРБА, БУЊЕ-
ВАЦА И ОСТАЛИХ СЛОВЕНА ИЗ ВОЈВОДИНЕ
У НОВОМ САДУ*

(12 новембар 1918)

ИГЊАТ ПАВЛАС

ЉУДЕВИТ МИЧАТЕК

БАБИЈАН МАЛАГУРСКИ

Зграда Велике народне скупштине у Новом Саду

СЛОВЕНА ИЗ ВОЈВОДИНЕ У НОВОМ САДУ ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРБА, БУЊЕВАЦА И ОСТАЛИХ

(12 новембар 1918)

Пре него што је српска војска, која је по одлуци Савезника требала да заузме крајеве некадашње Јужне Угарске, могла да изврши и тај свој задатак, у свим главнијим местима Војводине српско и остало словенско становништво делимично је само решило тај проблем, оснивањем народних одбора и кидањем столетних веза са Угарском. Радило се опрезно и прикривено, јер је још увек функционисао стари мађарски апарат, који је за велеиздају проглашавао сваки одлучнији глас и сваку изјаву која се косила са постојећим државно-правним поретком, иако су се у осталим деловима Аустро-Угарске та питања расправљала отворено, нарочито после познате декларације председника Вилсона о самоодређењу народа.

Да би ипак одредили свој став упркос стања у коме су се налазили, војвођански Срби и Хрвати одржали су почетком месеца октобра 1918 у Суботици један поузданички састанак, на коме је прихваћена резолуција којом је јасно одређен њихов став. У резолуцији се истиче да се поузданички састанак морао одржати стога што Словени из Јужне Угарске немају својих легитимних претставника у заједничком парламенту, а главни закључак је те резолуције што се њом наглашава да ће Мировна конференција бити једини меродавни чинилац у погледу решавања југословенског питања, уколико се оно односи на Банат, Бачку и Барању, као будућем саставном делу заједничке југословенске државе свих Југословена.

Дагађаји су се, после тога, развијали врло брзо. Српска војска заузела је Београд, што је убрзало оснивање народних одбора у целој Војводини, којима

је на челу био главни одбор у Новом Саду. Српска војска на основу одлуке коју је имала од Савезничке Врховне команде, као и на основу позива који су јој упућени од народа из Војводине, ушла је у те крајеве, а Народни одбор расписао је изборе за територију целе Војводине за избор Велике народне скупштине која је имала да донесе дефинитивну одлуку о даљем државно-правном положају Војводине.

У томе циљу Српски народни одбор израдио је изборни ред и наредио да се по њему изврше избори. По томе изборном реду бирано је на сваку хиљаду српских и уопште словенских душа по један посланик, а ако је број душа прелазио хиљаду и пет стотина, бирана су два посланика. Општине које су имале мање од 200 становника имале су право да бирају посланика у оној општини која им је најближа. За посланике појединих општина могли су бити бирани и становници других општина, а избори су морали бити спроведени најдаље до 10 (23) новембра. Број словачких и руских посланика имали су да по овоме мерилу одреде њихови месни народни одбори, а за Буњевце ће се узети за мерило број посланика који ће одредити Буњевачко-српски одбор у Суботици. Избори се нису у свим општинама морали обавити истог дана, али су морали бити завршени до одређеног рока. Изабрани посланици били су дужни да дођу у Нови Сад и присуствују скупштинском заседању. Право гласа имали су сви мушки и женски чланови појединих општина, који су навршили 20 година живота. Изабран је могао бити сваки бирач без разлике. Ко је био осуђен ради каквог нечасног дела или је млађи од 20 година треба да има

увиђавности, па да и сам не дође на изборно место. Гласало се јавно, а о току избора вођени су записници. Изабрани посланици добивали су пуномоћства која су била верификована на сам дан Скупштине. Посланици, по доласку у место где ће се држати Скупштина, требали су да се јаве најпре Српском народном одбору.

Избори су извршени углавном између 8—11 новембра. У 211 општина било је изабрано 757 посланика, који су се на дан отварања са прописним пуномоћјима јавили у Скупштини. Од тога броја било је 578 посланика Срба, 84 посланика Буњевца, 62 посланика Словака, 21 посланик Рус, 3 посланика Шокца, 2 посланика Хрвата, 6 посланика Немаца и 1 посланик Мађар. Међу посланицима било је изабрано и седам жена, и то су прве жене посланици које се јављају на нашим Скупштинама. Од жена биле су изабране Милица Јаше Томића (Нови Сад), Марија Каменка Јовановића (Панчево), Катица Рајчићка, Олга Станковићка, Таза Манојловићка, Мара Малагурска и Манда Сударевићка (све из Суботице). Од свих изабраних посланика изостала су само тројица и то ради болести.

12 новембра 1918 године у 11 часова пре подне састала се изабрана Велика народна скупштина у Новом Саду. Посланик прота Јован Храниловић отворио је Скупштину поздравним говором и добродошлицом, подвукавши озбиљност тренутка и важност одлука које треба да донесе Велика народна скупштина. По томе је предложен и изабран кандидациони одбор који је за свога известиоца изабрао Миту Клицина. По предлогу кандидационог одбора Скупштина је једногласно изабрала за своје претседнике посланике др. Бабијана Малагурског, Божицара Поповића, др. Људевита Мичатека, др. Игњата Павласа, Павла Татића, др. Славка Милетића, проту Стевана Михалцића и Јована Храниловића, а за секретаре су изабрани Мита Ђорђевић, Душан Таушановић, др. Јован Латинчић и др. Душан Бошковић. После тога прота Јован Храниловић уступио је претседничко место др. Игњату Павласу који је позвао Скупштину да пређе на дневни ред и заузме политичко становиште, а према предлогу резолуције који је имао да прочита извештај Јаша Томић.

Бурно поздрављен, Јаша Томић образложио је предлог резолуције која стоји на становишту да се Банат, Бачка и Ба-

рања прикључе одмах Краљевини Србији, с којом ће се заједно приступити остварењу јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца, под вођством Краља Петра и Карађорђевића династије. По томе је Скупштина једногласно примила ову резолуцију:

„1) Молимо Краљевину Србију да на Конгресу Мира заступа наше интересе.

2) Прикључујемо се Краљевини Србији, која својим досадашњим радом и развојем ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком правцу, не само нама него и свима словенским па и несловенским народима, који с нама заједно живе.

3) Овај наш захтев хоће да помогне уједно и тежње свију Југословена, јер је наша искрена жеља да српска влада, удружена са Народним Већем у Загребу, учини све да дође до остварења јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца, под вођством Краља Петра и Његове династије.

4) И зато, да би ова скупштина могла са своје стране остварити јединствену државу свију Словена, Срба, Хрвата и Словенаца, бира два члана, који ће стајати на услузи српској влади: Јашу Томића и Блашка Рајића, и бира два члана која ће стајати на услузи Народном Већу у Загребу: др. Јована Манојловића и Васу Стајића.”

Кад су се стишале манифестације приређене Србији, Краљу Петру, Регенту Александру и слободној држави Срба, Хрвата и Словенаца, Јаша Томић је образложио допуна прве резолуције о обезбеђењу несрпских и несловенских народа у нашим границама, и о обезбеђењу Срба, Буњеваца и осталих Словена који су остали ван граница нове државе. Та допуна гласи: „Несрпским и несловенским народима, који остају у нашим границама, обезбеђује се свако право којим желе да, као мањина, очувају и развијају своје народно биће”. Сем тога Скупштина је закључила да се тражи да се то исто право призна Србима и осталим словенским народима који су остали ван нових државних граница, по начелу реципроцитета. Ово нарочито важи за Србе у Будимској епархији и за Буњевце и Шокце изван граница земље, којима се има обезбедити потребни део народно-црквеног иметка, односно прихода досадашње Карловачке митрополије. Ове допуне такође су примљене једногласно.

Велика народна скупштина се по томе бавила решењем питања извршне власти. У томе циљу донесена је друга резолуција, која гласи:

„Банат, Бачка и Барања, у границама које повуче Антантина балканска војска, проглашују се данас, 12 новембра 1918 године, на Народној Скупштини у Новом Саду, на основу узвишеног начела народног самоодређивања, отцепљеним, како у државно-правном тако и у политичком и привредном погледу, од Угарске.

Због тога Народна Скупштина поставља Велики Народни Савет, коме је извршни орган Народна Управа.

Народни Савет чини 50 чланова, изабраних из ове Народне Скупштине.

Народни Савет доноси потребне уредбе и наредбе, поставља Народну управу и врши надзор над њом.

Народну управу чине ови отсеци: 1) политички послови; 2) унутрашњи послови; 3) правосуђе; 4) просвета (црква и школа); 5) саобраћај; 6) финансије; 7) прехрана и снабдевање; 8) привреда; 9) социјалне реформе; 10) народно здравље и 11) народна одбрана. На челу сваког отсека стоји Народни Повереник са замеником и потребним особљем.

Народна управа управљаће означеном територијом на основу начела потпуне слободе и равноправности за све народе. Сваки грађанин има неоспорно право да на свом матерњем језику општи са свима властима.

До коначног образовања наше нове државе, Народна Управа управљаће, по могућности, према постојећим законима и законитим наредбама.

Седиште Великом Народном Савету и Народној Управи је Нови Сад.

Ако 200 чланова ове Народне скупштине, која поставља Народни Савет, ма из којег разлога, у питањима администрације, затражи понован сазив Народне скупштине, дужан је Народни Савет сазвати Народну скупштину у року од 14 дана.”

И ову резолуцију којом је стварно обухваћено све што се односило на унутрашњу управу до увођења редовних власти, Велика народна скупштина прихватила је једногласно.

После тога приступило се избору 50 чланова Великог народног савета, у који су изабрани акламацијом: др. Јован Бог-

данов, Пера Милорадовић, др. Душан Бошковић, др. Илија Ивачковић, Жива Витолић, Војин Бркић, др. Андрија Васић, др. Славко Жупански, Живко Терзин, др. Славко Милетић, Божидар Поповић, др. Васа Путник, Илија Белеслијин, др. Светислав Михајловић, Коста Шевић, др. Сава Путник, Стојан Јакшић, Ђорђе Грујић, др. Никола Милутиновић, прота Стеван Михалцић, Блашко Рајић, др. Мартин Филипон, др. Мартин Матић, др. Стипан Војнић-Тунић, др. Мирко Ивковић-Ивандекић, др. Бабијан Малагурски, Шандор Рајчић, Војислав Станковић, Иван Војнић-Тунић, др. Иван Амбрамовић, др. Јован Петровић, Павле Татић, Душан Таушановић, Богдан Божанић, др. Људевит Мицатек, Зденко Крно, Јанко Булик, Јанко Груњик, Само Штарке, Јован Храниловић, Георгије Видицки, Мита Ђорђевић, др. Јован Латинчић, Мита Клицин, др. Јован Лалошевић, Петар Коњовић, Стеван Маглић, др. Владислав Манојловић, Јован Вујић и Димитрије К. Теодоровић.

Кад је завршен избор чланова Великог народног савета, реч је добио посланик Јанко Груњик, Словак из Петровца у Бачкој који је Народну скупштину упознао са текстом резолуције изабраних претставника словачких општина у Банату, Бачкој и Срему, којом Словаци изричу припојење држави Срба, Хрвата и Словенаца. Ова резолуција била је предмет дуготрајних овација које су приређене Словацима и словачким посланицима на Скупштини.

Тиме је рад ове Велике народне скупштине био завршен. При крају рада, Скупштина је послала поздравне телеграме Краљу Петру Ослободиоцу, Регенту Наследнику Престола Александру, Српској влади у Београду, Народном већу у Загребу и Љубљани, Народном Вибору у Прагу и владама свих српских савезника из великога рата. Записник ове седнице оверио је нарочити одбор у коме су били: Јован Вујић, Божидар Поповић, др. Миљивоје Кенђелац, др. Славко Жупански и Стеван Лакатош. Скупштину је закључио претседник Јован Храниловић, једним топлим говором, захваливши посланицима на сложном раду и на мудрим одлукама које су крунисале упорну борбу народа Бачке, Баната и Барање за слободу и уједињење са Србијом.

LA GRANDE ASSEMBLÉE DES SERBES, CROATES ET DES AUTRES SLAVES
DE VOÏVODINA À NOVI SAD

(le 12 novembre 1918)

Lorsque l'armée serbe, après la prise de Beograd en automne 1918, passa en Voïvodina, l'organisation des Conseils Nationaux et de Conseil Central de Novi Sad était déjà terminée sur tout le territoire de cette région. Pour préciser la situation juridique de la Voïvodina, le Conseil National serbe décréta les élections pour la Grande Assemblée Nationale qui devait se tenir à Novi Sad le 12 novembre 1918. D'après le règlement électoral qui fut spécialement élaboré à cette fin, mille habitants slaves élisaient un député, de sorte que 211 communes envoyèrent à l'Assemblée 757 députés. Parmi les députés élus se trouvaient sept femmes qui furent les premières députées — femmes élues aux Skoupchtinas et aux Diètes yougoslaves.

Se réunissant à la date fixée la Grande Assemblée Nationale adopta la résolution par laquelle on demanda au Royaume de Serbie de défendre les intérêts de la Voïvodina à la Conférence de la paix à Pa-

ris, pour obtenir que la Voïvodina fut unie à la Serbie, qui par son travail antérieur et son évolution garantissait la liberté, l'égalité et le progrès non seulement aux peuples slaves mais aussi aux populations d'autres nationalités, habitant la Voïvodina.

En même temps l'Assemblée élisait le Grand Conseil National composé de 50 membres, élus au sein de l'Assemblée même, qui fut chargé d'éditer les règlements et les dispositions, d'organiser l'administration du pays et de la contrôler. Cette administration fut divisée en 11 sections; à la tête de chaque section se trouvait un délégué. En outre il fut décidé que l'administration du pays exerce son pouvoir se basant sur le principe de la liberté et de l'égalité, d'après les lois et les règlements existants, jusqu'à la formation du nouvel état uni et la nomination des nouvelles autorités régulières.

XXIII

*ПРИВРЕМЕНО НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО
КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА*

(1919—1920)

ПРИВРЕМЕНО НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

(1 март 1919—28 новембар 1920)

После прокламованог уједињења и образовања првог кабинета Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, указом од 24 фебруара 1919, сазвано је Привремено народно претставништво за први март 1919 у Београду.

Привремено народно претставништво, које се састало под веома тешким околностима, имало је пре свега кроз законодавни рад да постави прве основе новој држави Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, да изврши припреме за сазив Уставотворне скупштине и, најзад, да својом сагласношћу и сарадњом са Круном и владом омогући доношење ауторитативних одлука неопходних за устројство и живот младе државне заједнице, са неколико у основи различитих законодавстава. Изборни закон за Уставотворну скупштину био је при томе један од њених главних задатака.

Али, под сенком бајонета, у још увек услијаној послератној атмосфери, у доба мировних конференција и преговора за разграничење на којима су права Срба, Хрвата и Словенаца често била озбиљно угрожена, Привремено народно претставништво имало је да се бори и са унутрашњим и са спољним препрекама.

С друге стране војска изнурена, десткована, исцрпљена непрекидним борбама и сатрвена умором, није још била демобилисана. Потреба за њеном интервенцијом осећала се још увек на разним странама. Из Црне Горе, из граничних зона према Албанији, Бугарској и Мађарској, из Словеније и Корушке, из Северне Далмације окупирани од италијанске армије, пристизали су апели за помоћ и заштиту. Све ово повећавало је многобројне тешкоће. Највећи део чиновничког апарата био је у војној слу-

жби а Привремено народно претставништво, од кога су се очекивале најрадикалније мере на обнови земље и организацији управе, морало је да савлађује огромне и велике тешкоће.

Први кабинет Стојана Протића, одмах по уједињењу, нотификовао је свима савезничким и неутралним државама образовање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, али одговор на ову нотификацију од стране савезника Енглеске, Француске и Италије још није стигао, нити је признање међународног индивидуалитета Краљевства СХС било потврђено. Опустошена земља без довољно хране, санитетског и техничког материјала, људства и стоке, без неопходних саобраћајних веза, потпуно уништених за време ратних операција, била је претежно у веома неповољном положају. Говор министра пошта и телеграфа др. Еде Лукинића, на једној од првих седница Привременог народног претставништва, најбоље илуструје ово стање: „У Србији”, рекао је тада др. Лукинић, „нема ни толико коња, кола и кочијаша да се успостави минималан поштански саобраћај. За прву руку, по прорачуну стручњака, требало би најмање 200 коња, 90 кола и 100 кочијаша, али је све то немогуће наћи. Мој поштовани колега министар народног здравља др. Круљ, када је прошлих дана у Србији умирало дневно на стотине људи од пегавца, шпанске грознице и дифтерије, није могао кроз читавих месец дана превести из Земуна у Београд шлеп са лековима, јер није било радне снаге и коња. Немојте мислити да се оно, што је један страшан рат уништио за неколико година, може кроз три месеца поправити. Па и поред тога влада ће учинити све пошто

нема изгледа да ће железнице у Србији скоро бити поправљене.” Министар војске и морнарице генерал Хаџић такође је тада обавестио Привремено народно претставништво о свом наређењу по коме се из иностранства, преко Дубровника за Београд, имају упућивати само они инвалиди који могу ићи пешке јер превозних средстава нема.

Сам народ очекивао је од Привременог народног претставништва све. Пристизало је свакодневно безбројно молби у којима се тражила новчана помоћ, храна, лекови и безброј других најразличитијих ствари. Тако је Бокор Карољи из Суботице тражио камен за прскање винограда, Јован Васић потпуковник у пензији молио је да се извиди зашто је пензионисан, Милка Миловановић из Лучина захтевала је успостављање јавне безбедности и сигурности, Драгиња Катић тражила је да је Скупштина ослободи неуредних кираџија, Грујица Николић из Рушња тражио је да се поради код Духовног суда, да се бракови брже разводе (сличних молби има веома много), док се велики број грађана из Северне Далмације жалио на терор италијанских окупаторских власти и тражио што хитнију заштиту.

У оваквим часовима Привремено народно претставништво састало се 1 марта 1919, у згради старог Краљевског Двора. У Привремено народно претставништво изабрали су своје делегате: Српска народна скупштина и остале народне претставничке организације у ослобођеним крајевима, и то Народно веће у Загребу за Словенију, Хрватску, Славонију и Истру, Земалска влада у Сплиту за Далмацију, Велика народна скупштина на Цетињу за Црну Гору, Народно веће у Сарајеву за Босну и Херцеговину и Војвођанска народна скупштина у Новом Саду. По броју посланика поједине покрајине у Привременом народном претставништву биле су овако заступљене: Словенија са 32 посланика, Хрватска са Ријеком и Међумурјем 60, Истра 4, Војводина 24, Далмација 12, Босна и Херцеговина 42, Србија 84, Црна Гора 12, и Јужна Србија, после избора који су обављени 30 марта са 24 посланика. Претседништво Хрватске сељачке пучке странке Стјепана Радића обавестило је Привремено народно претставништво да народни заступници (двојица) које је оно, по одлуци Народног већа у Загребу, требало да делегира, неће вршити свој мандат.

У присуству претседника Министарског савета Стојана Протића, свих чланова владе, дипломатског кора и претставника штампе, први претходни састанак Привременог народног претставништва отворен је читањем указа о сазиву, што је извршио министар за припрему Уставотворне скупштине и изједначење закона др. Алберт Крамер. Место привременог претседника заузео је по годинама најстарији посланик Глигорије Јефтановић, стари политички борац из Босне, који је са неколико речи истакао значај тренутка када се у ослобођеној домовини састаје прво Народно претставништво, предлажући истовремено да се у раду, до израде новог пословника, примењује закон о пословном реду у Српској народној скупштини. За привремене секретаре изабрани су Милутин Драговић, др. Иван Новак, др. Владимир Ћоровић и др. Јозе Ловренчић. Једини говорник на овој првој седници био је Живојин Рафајловић, који је одао пошту сенима палих бораца за ослобођење и уједињење. Закључујући седницу привремени претседник Јефтановић предложио је да сви народни претставници пођу у богомоље на благодарење.

По конституисању Верификационог одбора, седницама пленума до избора сталног претседништва руководио је претседник Верификационог одбора Драгутин Пећић. Верификациони одбор је већ 12 марта поднео Скупштини свој извештај у коме се констатује да је укупно разматрано 273 поднета пуномоћја и 26 жалби. Извештај је прво прочитан на српско-хрватском језику, а затим је председавајући наложио секретару да исти текст прочита и на словеначком. Међутим је реч узео потпретседник владе др. Антон Корошец, који је рекао: „Какор чујемо, се чита порочило Верификацијског одбора туди в језику ки га говори наша мати. Кер па разумемо вси језик, в катерем је порочило сестављено, предлагам да се то не прочита ше в словенском језику, ин просим господа претседника да благоволи читање по господу др. Лончарју уставити”. Сви претставници поздравили су једнодушно ову изјаву др. Корошца.

На завршетку дискусије о извештају Претседништво је верификовало 258 мандата, а на наредној седници извршено је полагање заклетве и избор сталног претседништва Привременог народног претставништва. За

претседника, по споразуму група, изабран је др. Драгољуб Павловић, за потпретседнике др. Иван Рибар и др. Франц Јанковић, а за секретаре Петар Јовановић, др. Јоца Манојловић, др. Александар Мијовић, Јосиф Бојиновић, др. Иван Крниц, др. Павле Пестотник и др. Драгутин Лончар. Захваљујући се на поверењу претседник др. Павловић у своме говору осврнуо се на све фазе борбе за ослобођење и уједињење, наглашавајући да Привремено народно претставништво има да постави „прве погодбе националном јединству које, као и целокупан склоп државног живота, мора бити засновано на демократској основи”. „... Наше национално уједињење, рекао је др. Павловић, „постало је демократским путем. Оно је протест противу угњетавања народа, против потчињености народа а за право самоопредељења народа. Демократија ће изгладити разлике које је дуга прошлост и хетерогена култура оставила међу нама. Она ће цементирати сва три племена у један народ, кога од сада очекује једна иста судбина у добру и у злу. Народно претставништво отпочиње сада свој рад, отпочиње парламентарни живот у уједињеном нашем народу. Народно претставништво ће успети да савлада заоставштине прошлости, као што ће успети да постави здраве и једре основе народног јединства”.

Пошто су тако извршене све претходне припреме Престолonasледник Регент Александар, у име Краља Петра I, отворио је 16 марта 1919 Престоном Беседом седнице Привременог народног претставништва. Овај чин извршен је на веома свечан начин и у свечаној атмосфери. Прекидан честим одобравањем и аплаузом Престолonasледник Александар примио је у самој дворани из руку министра претседника Стојана Протића Беседу у којој се, између осталог, каже:

„Господо народни претставници, у име Његовог Величанства нашега Краља Петра I, поздрављам вас и преко вас цео наш народ, који ви данас претстављате. Поздрављам сву браћу славнога имена српскога, хрватскога, словеначкога. Ја делим са свима вама неограничену радост што нас вишњи промисао удостоји доживети дан, када се први пут у свом дугом историском животу узвисисмо својом свешћу до среће: да само на једном државном Сабору, у само једном Народном претставништву, као независни господари своје судбине, започнемо

племениту сарадњу Круне и Народа, на добро наше лепе уједињене Отаџбине и свих њених синова и кћери”.

У Беседи се даље одаје признање војсци, чији су напори донели уједињење и остварење историске правде. Истиче се дуг захвалности и према Савезницима и изражава нада да ће они своје старање за Србе, Хрвате и Словенце осведочити и на Конгресу мира.

„Ми се надамо”, вели се даље, „да ће се наши племенити Савезници према нама руководити само начелима, која су за конгресне одлуке сами у напред јавно прописали и прогласили. Ми не тражимо ништа што није право, јер не тражимо ништа што би у истини било туђе. Ми хоћемо да се нашој браћи и другом становништву које живи заједно са њима у нашој народној кући допусти да сами слободно одлуче о својој судбини.

„Многи и тешки задаци стоје пред вама. Будућност очекује од вас да опрезно, али и без успоравања, припремите и изграђујете најпотребније нам делове нове наше државне зграде; садашњост с нестрпљењем гледа у вас, и да залечите тешке ране, које јој је непријатељ задао и да почнете што скорије и незадржано раскивање древних окова, које туђински систем још у нас одржава. Ја се надам да ћете у парламентарној сагласности са мојом владом сложено и одлучно савладати големе тешкоће, које су нам се испречиле на самом уласку у наш нови државни и народни живот. . . . А у истом смислу потребно је да се и досадашњи плодови унутрашњег државног развоја, који су Србији стекли заслужени глас у целом нашем народу, што пре преседе и на сву осталу државну област привременим Уставом, по коме ћемо владати и управљати, док Велика народна скупштина, као уставотворно тело не изради коначно темељни закон нашег Краљевства”.

У Беседи се такође наглашава хитност потребе да се земљорадник ослободи веза које га још чине зависним од власника земље, чиме се са највишег места указало на неопходност брзог извођења аграрне реформе. Беседа се завршава речима: „Живели сви Моји верни Срби, Хрвати и Словенци!”

Адресни одбор привременог Народног претставништва, на челу са др. Првиславом Грисогоном израдио је, као одговор на Беседу, нацрт Адресе који је после исцрпне дискусије у пленуму усвојен без икаквих измена. У Адреси

се парафразира Престона беседа, изражава пуна верност Краљу, Престолонаследнику Регенту Александру и Династији, под којом је „испуњен вековни завет и крунисан столетни рад, муке, патње и борбе свих делова нашег народа да од туђина одбране своје народне особине и свој народни посед”. Приказује се пожртвовање војске и народа у ослободилачком рату, велича настојање Србије и одлучно додаје да су Срби, Хрвати и Словенци противни „да се ма чији прохтеви завлађивања појачавају на рачун њиховог народног јединства. Јер, народи нису предмети који могу прелазити непитани из власти једнога под власт другога”.

„У парламентарној сагласности с владом”, закључује се у Адреси, „Народно претставништво ће се дати на посао видања тешких рана далеке и непосредне прошлости и спремати подлоге процвата уједињеног народа и домовине, стварајући предуслове за коначну демократску организацију нашега Краљевства. Њу ће положити Устав који донесе Уставотворна скупштина, изабрана чим се после седмогодишње страже и борбе за народне идеале могу својим домовима вратити славом овенчани ратници наши. Израду изборног реда за ту Скупштину Народно претставништво сматра као један од својих најпречих послова, при коме ће се инспирисати начелима модерне демократије, која омогућује у праведном сразмеру сарадњу свих струја народа у државном животу.

Уверено да само држава уређена по начелима потпуних грађанских слобода, правне једнакости, културног и социјалног прогреса, може бити безбедна од опасности споља и изнутра, Народно претставништво је задовољно што је већ пре његова састанка проглашена даља немогућност феудалних аграрних одношаја . . .”

Дискусију о Адреси отворио је претседник Министарског савета Стојан Протић који је пред Народним претставништвом приказао унутрашњу и спољну ситуацију у којој се земља налазила. Он је нагласио да признање државе Срба, Хрвата и Словенаца од стране Савезника још није извршено, па је у вези са тим, отворено и јасно, изнео разне аспирације на поједине делове државне територије од стране суседа. Чинећи ове напомене и саопштења Протић се обратио посланицима:

„Ви можете увидети колико је деликатан и тежак положај нашег младог Краљевства на Конгресу мира. После победе над непријатељем, ми сад морамо уверавати наше Савезнике и пријатеље, колико су наша пожртвовања оправдана, ми апелујемо на њихова начела и свечане изјаве и призивамо их у помоћ противу тајних уговора, раније начињених противу наших народних права. Ситуација заиста колико деликатна толико заплетена и мучна . . . Ми смо, по свом дубоком уверењу, имали право и дужност, да изнесемо и поставимо пред суд европски, који гради будући мир, цело наше народно питање. Ми сматрамо да би се огрешили и о свој народ и о будући мир кад то не бисмо учинили. Ми верујемо да смо дужни били бити искрени и према својим Савезницима казујући им целу истину и износећи им право стање целе ствари. Ми смо исто тако решени и одлучно бранити наше праведне захтеве, уверени да тиме чинимо једну свету дужност и према себи и према Савезницима, јер ни један свој захтев не заснивамо на принципима прошлости и принципима, који би данас сутра могли непријатељима слободе и напретка човечанства послужити као сретство за њихове сврхе и планове.

„Ја се нећу овде дуго задржавати на оним тешким и у исто време деликатним односима између окупационе италијанске војске и нашег становништва на целом овом широком и дугом појасу нашег Краљевства, који по злој судбини долази у окупациону област. Ситуација је ова колико необична и неприродна толико за нас веома мучна јер ставља нерве онамошњег нашег становништва на врло тешку пробу. У тој области нашег Краљевства, која је по народу и која то живо жели да буде, саставни део Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, сав је народ чисто наш, осим спорадичних и незнатних оаза талијанских. Па ипак у целој тој области талијанска војска да држи ред и поредак? Ја ћу споменути само неколико ноторних факата о држању окупаторских италијанских власти: оне свуда истичу талијанске заставе а наше народне и нашу нову државну заставу забрањују. Оне траже и изнуђавају заклетве, оне траже од свих чиновника нове нарочите молбе да ступе у службу талијанску и да се сматрају као талијански чиновници, оне депортирају наше виђене људе. Несугласице, непоразуми па и сукоби су неизбежна и при-

родна последица овога ненормалног стања ствари. А како морају дејствовати на сав тај део нашега народа, као и на нас саме, речи поштованог претседника талијанске владе, да се Италија не може оглушити позиву „најиталијанскије” вароши Ријеке? Лако вам је замислити и претставити, вама који тако исто добро знате као и ја сам, да нас хрватска Ријека не само зове него и преклиње да је ми што пре у наручја своја примимо и загрлимо, и да то исто чини и цела Истра и цела Горичка област... Велики број Талијана у Трсту и Горици није довољан разлог не дати их нама, исто онако као што ни велики број Талијана у Њујорку не би могао бити разлог одрицати га Сједињеним америчким државама. Земља, цела област тршћанска и горичка, као и ријечка наша је, као што је наша и цела област Бачке и западног Баната, коме природно припадају и Темишвар, Вршац и Бела Црква, без обзира на то што је непријатељ намерно, с планом и силом власти, променио сразмеру народних елемената у ове три вароши за последња два века.

„Ми тражимо примену принципа, које су наши Савезници истакли у борби противу насилничких германских теорија: сва наша потраживања заснивамо на принципима слободе народног самоопредељења, начело народности независног и самосталног суда и изборног суда Америке. Ако други принципи вреде за друге, онда они треба да вреде и за нас, у толико пре што ми и сада њих тражимо само као помоћне принципе првих, а не као главне”.

У целој дискусији народно уједињење приказано је као историска неопходност и свршен чин, који се мора признати међународним потврдама. Говори су били прожети жучним протестом противу свих иностраних тенденција које су ишле за ометањем јединства, цепањем државне територије и ампутирањем појединих њених делова, а нарочито противу тајног Лондонског пакта. Говори Матка Лагиње и Првислава Грисогона, Милорада Драшковића и дон Јураја Бијанкиниа били су нарочито запажени по својој садржајности, обимности и категоричком излагању. На састанку од 24 марта Адреса је у плану, по завршетку дискусије, усвојена једногласно. Нарочито изасланство Народног претставништва предало је Адресу Престолонаследнику Регенту Александру.

Први законски предлог који је поднет на решење Привременом народном претставништву био је предлог закона о ванредном кредиту од 130,000.000 динара. Буџет благовремено није могао бити израђен. Није било ни техничких услова, ни физичких могућности, па ни најпотребнијих приближних рачунских података. Министар финансија у своје експозеу о буџету за 1937/38 г. пред Финансијским одбором, задржао се и на завршним рачунима из ранијих година и том приликом приказао како је он, као чиновник са својим колегама у Министарству финансија, радио на пројекту овог првог буџета Краљевства СХС. По његовим речима тада је недостајало чак столова и столица и писаћег прибора. Улажући невероватне напоре да бар створе приближну слику државних расхода и прихода чиновници су радили и преко ноћи, седећи на столовима поред слабе светлости свећа. Како буџет из свих тих разлога није могао бити на време поднет Народно претставништву, министар финансија посебним законским предлогом тражио је одобрење овога кредита који се имао употребити за подмирење свих државних потреба у месецу априлу. Накнадно, при самом гласању, министар је затражио одобрење истог кредита у истом износу и за месец мај, с чим се Претставништво сагласило. У образложењу пред пленумом министар финансија др. Момчило Нинчић изнео је у кратким потезима преглед финансијске ситуације у земљи и изнео озбиљност њеног економског положаја. Он је рекао да треба уједно приступити решењу и буџетског и валутног и пореског проблема, тим пре што се испоставља да се већ у првој години државног живота појављује дефицит од једне милијарде динара. Отуда је на дневни ред дошло повећање пореских дажбина. Питање радикалне валутне реформе такође је једно од најактуелнијих, имајући у виду да су знатне количине српских новчаница изнете од стране непријатеља из земље, и да се у циркулацији налази огроман број аустријских круна са умањеном инфлационом вредношћу. Сем тога преко границе кријумчарени су читави цаклови филсификованих круна. Министар др. Нинчић упознао је Народно претставништво са намерама у погледу валутне реформе, која би имала да се креће у правцу смањивања непотребних количина папирног новца и прилагођавања броја нов-

чаница у циркулацији постојећој златној подлози. Замена круна вршила би се по једном утврђеном односу папирним новцем у динарима, који је био у раду. Др. Нинчић је тражио увођење здраве монете и одржавање њеног повољног курса према страниј валути.

Дебата о овом првом кредиту била је претежно политичке природе. Многи говорници изнели су гледишта по важним државним и националним питањима, посматрајући критички рад владе. Министру унутрашњих послова Светозару Прибићевићу чињени су приговори ради цензурисања и забране појединих листова и контроле над политичким зборовима. Изражавана је жеља да влада што пре допусти најшире грађанске слободе. Како је Матко Лагиња додирнуо случај са хапшењем хрватских народних заступника Стјепана Радића, др. Пазмана и др. Пребега у Загребу, министар унутрашњих послова Прибићевић дао је и о томе кратко објашњење: „Што се тиче цензуре, то ја, као професионални новинар, стојим на гледишту да треба да буде слободног изражавања мишљења. Али, немојте заборавити, да ми у овом часу још не живимо у нормалном времену, него да се ми још увек налазимо у националној револуцији и у ратном стању. Још међународна конференција у Паризу није свршила свој посао, и ја вас питам где имате у државама, које су у ратном стању, штампу без цензуре... Што се пак тиче хапшења која су јуче (25 марта) извршена у Загребу, тј. хапшења заступника г. Стјепана Радића и г. Пребега, те г. Пазмана, имам да изјавим ово: Пре свега што се тиче хапшења г. Стјепана Радића, ако треба да будем позван на одговорност, онда имам да будем позван зато што сам тако касно поступио, јер нека буде слободно свакоме ширење његовог мишљења и агитација за његово мишљење, али развијати разуздану хајку против јединства наше државе и развијати агитацију, која доноси као последицу обасипање нашега Владара погрдама, то ја, докле год сам ту, нећу дозволити...” Дискусију је завршио претседник владе Стојан Протић који је нагласио да се влади неоправдано пребацује и замера што није дала довољно слободе. Он даље истиче да треба имати на уму да се земља налази у „једном стадију државног живота, када је у првом реду најважније извојевати

и одржати слободу пред иностранством”.

Уопште узевши у целокупном раду Привременог народног претставништва веома је карактеристичан однос између владе и Народног претставништва. Народни посланици савесно и до крајњих граница користили су своја права у вршењу мандата. Над радом владе осећао се пун надзор Претставништва. Небројене интерпелације упућиване су свакодневно на чланове Министарског савета. Кратким питањима и тражењем обавештења од појединих министара пропраћен је велики део седнице пленума. Министри су такође са своје стране најчешће одмах примали дискусију и тако лично увиђавношћу и осећајем одговорности пред Народном скупштином јачали ауторитет Народног претставништва.

Па уз све то, рад у Привременом народном претставништву није текао глатко и без трзавица, нарочито стога што су често мењане владе и што није било једног устаљеног односа међу странкама, јер није било завршено страначко претапање и превирање. Ради тога је Привремено народно претставништво имало дуже паузе нерада, нарочито у временима министарских криза. Прва таква дужа пауза била је од 11 априла до 6 маја 1919, а после ње рад је настављен живљим темпом све до пада кабинета Стојана Протића, што је саопштено Народној скупштини на седници од 4 августа 1919. Протићев кабинет демисионирао је што су, између министра претседника Стојана Протића и министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића, наступили неспоразуми који су искључивали заједнички рад. Ти односи, према обавештењу које је Народном претставништву у мотивацији своје странке дао Протић, постали су „ненормални и без потребног узајамног поверења”, а сем тога избиле су и друге несугласице, од којих је нарочито било тешко питање епископске столице у Ђакову. На тај начин престао је да функционише први заједнички кабинет а њега је 16 августа 1919 заменио кабинет Љубомира Давидовића. Влада Љубомира Давидовића била је коалициона, демократско-социјалистичка, и у њој није било претставника других политичких странака.

Кабинет Љубомира Давидовића претставио се Народном претставништву једном опширном декларацијом која је

предвиђала убрзан рад Народног претставништва, настављање послова који се имају завршити пре избора за Уставотворну скупштину и рад на унутрашњим реформама. Декларација изражава наду да ће Конференција мира признати Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца све њене интересе. „Ми немамо ништа да исправљамо у својим гледиштима и захтевима”, каже се у декларацији. „Наша је дужност да их бранимо, до краја, свуда где су угрожени. Ми живо саосећамо са још неуједињеном браћом из свих наших крајева која су гоњена због њихове љубави према своме народу”. Влада ће настојати да се што пре изађе из досадашњег провизориума у коме се земља налази. Међутим је у октобру 1919 поново избила криза владе, па је кабинет Давидовићев морао да демисионира, али је убрзо састављена нова Давидовићева влада, на својој претходној основи, са врло малим личним изменама.

За време трајања овога демократско-социјалистичког кабинета, Привремено народно претставништво мало је радило, а влада је намеравала да га потпуно распусти и да одмах распише изборе за Уставотворну скупштину. То гледиште владе Љубомира Давидовића нису заступали и остали фактори, а против њега су биле и све странке које су стајале у опозицији према влади Давидовића, па је Давидовић демисионирао а нову владу образовао је поново Стојан Протић 19 фебруара 1920. Влада Стојана Протића претставила се Привременом народном претставништву на седници која је одржана 5 марта, једном декларацијом у којој се нарочито истиче да прошла влада није радила са Привременим народним претставништвом, па је оно било одгађано од рока до рока. Давидовићева влада предложила је 14 фебруара Круни, да се Привремено народно претставништво распусти и распишу избори за Уставотворну скупштину, ради тога што је рад са Привременим претставништвом сматрала не само као немогућ, већ и као штетан. Влада која се претставља Привременом претставништву стоји на гледишту, да је немогуће и штетно распуштати сада Привремено народно претставништво. Све дотле, док то Претставништво не изради оно што је потребно за Уставотворну скупштину оно не може бити распуштено. Томе се противи и дата реч Наследника Престола од 24 де-

цембра 1918, за коју су одговорни и сви саветници Круне, и они са деснице и они са левице, јер су је премапотписали. Распуштати сада Привремено народно претставништво било би противно и свим принципима модерне демократске државе, јер се не би смело догодити да се Уставотворна скупштина изабере на основу једног октроисаног изборног реда, који би влада промулговала без контроле парламентарног тела. У декларацији владе Стојана Протића наводи се све оно што треба да буде посвршавано пре расписивања избора за Уставотворну скупштину.

После тога влада је намеравала да настави рад са Привременим народним претставништвом, али су околности ипак биле такве да се на стваран рад за дуже времена није могло прећи. Средином априла 1920 избио је штрајк на железницама и бродовима, па Народна скупштина није радила, јер посланици нису могли да допутују у Београд. Како се, међутим, влада Стојана Протића у Народном претставништву ослањала на претставнике и присталице Народне радикалне странке, и на претставнике неких мањих политичких странака из Хрватске и Далмације, рад у Народном претставништву није могао тећи глатко, јер је опозиција била и велика и снажна. Крајем априла у Народном претставништву почела је опструкција коју су вршиле опозиционе странке, а она се продужила и у току првих дана месеца маја. Опструкција је била тако организована да се седнице Претставништва од 27 и 28 априла и 3, 5, 7, 12 и 14 маја нису уопште могле одржати, јер се увек констатовало да нема кворума за рад. Влада Стојана Протића такође није долазила на седнице, у знак протеста, о чему је претседништво Привременог народног претставништва било писмено обавештено. У томе акту, датираним 28 априла 1920, шеф владе Стојан Протић писао је: „Не желећи, у интересу парламента и земље, извржавати ни парламенат ни земљу поново призорима којима је Привремено народно претставништво било до сада позорница, а земља наша сведок, а сагласно са мислима изложеним у мом експозеу о политичкој ситуацији, поднесеном Њ. В. Наследнику Престола, Краљевска влада не може под таквим околностима долазити у седнице Народног претставништва све дотле, док опозиција буде остала при томе своме држању”.

Народно претставништво наставило је рад 19 маја али и овај пут чланови владе нису присуствовали седници. Неколико дана доцније влада Стојана Протића демисионирао је, па је образован кабинет др. Миленка Веснића који је био концентрациони и у коме су били претставници свих главнијих политичких странака. Веснићева влада претставила се Народном претставништву 26 маја 1920 декларацијом која је наглашавала да је први, основни и једини владин циљ припремање Устава за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца и свршавање предрадњи за Уставотворну скупштину. Ради тога је Народно претставништво одмах прешло на претрес изборног закона за Уставотворну скупштину, радећи у исто време и неке друге важније законске основе. Тај рад настављен је и после пада прве и образовања друге владе др. Миленка Веснића, што је извршено у другој половини августа 1920.

У току маја, јуна, јула, августа и септембра, Народно претставништво одржало је више седница. Како је крајем априла умро председник Привременог народног претставништва Драгољуб Павловић, у току септембра извршен је по-

нован избор претседништва, па је за претседника био изабран др. Станојло Вукчевић, за II потпретседника Адолф Рибникар, а за секретара Херубин Шегвић. Рад је настављен све до 22 октобра, када су седнице биле одгођене пристанком Народног претставништва које се после тога није више ни састајало јер је било распуштено, а избори за Уставотворну скупштину заказани су за 28 новембар 1920.

Привремено народно претставништво одржало је 137 редовних састанака, а за време његова рада донесени су ови закони: закон о изједначењу календара; ** закона о обустави и извршењу у току рокова; закон о Универзитету у Љубљани; ** закона о Универзитету; закон о признању погодаба за стицање адвокатског и јавног бележништва; ** закона о народним школама; ** закона о пороти; * закона мораторијуму; закон о бањама, минералним и топлим водама; закон о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину; буџетске дванаестине за мај, јуни и јули 1920; закон о држављанству; буџетске дванаестине за јули, август и септембар 1920; закон о уговору о миру између савезничких сила и Немачке; закон о уговору о миру између савезничких сила и Бугарске; и аутономни правилник о пословном реду у Привременом народном претставништву.

L'ASSEMBLÉE NATIONALE PROVISOIRE DU ROYAUME DES SERBES, CROATES
ET SLOVÈNES
(1919—1920)

Après que l'union avait été proclamée le 1 décembre 1918 et que le premier gouvernement du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes avait été formé, l'Assemblée Nationale provisoire par un décret royal fut convoquée pour le 1 mars 1919 à Beograd. Elle eut pour tâche de jeter les premières bases du nouvel état et de préparer la convocation de l'Assemblée Constituante, c'est-à-dire, qu'elle eut à s'occuper de l'unification des lois les plus urgentes du pays, dont législation était très diverse selon les régions, d'un côté, et de l'autre de promulguer la loi électorale sur l'Assemblée Constituante, ce qui était, d'ailleurs, sa tâche principale.

L'Assemblée Nationale provisoire se composait des délégués élus de toutes les anciennes Assemblées de différentes régions. Ainsi la Skoupchtina serbe y envoya 84 députés, représentant la Serbie; la Slovénie y fut représentée par 32 dé-

putés, la Croatie avec Rijeka et Međumurje par 60 députés, l'Istrie par 4 députés, la Voïvodina par 24 députés, la Dalmatie par 12 députés, la Bosnie et l'Herzégovine par 42 députés, la Crna Gora par 12 députés, et la Serbie du Sud, après les élections complémentaires — par 24 députés. Deux députés du Parti paysan croate de Stjepan Radić, délégués par le Conseil National de Zagreb à l'Assemblée Nationale provisoire, furent seuls à ne pas faire usage de leurs mandats.

Le 1 mars 1919, au vieux palais royal, l'Assemblée Nationale provisoire se réunit en première séance sous la présidence du doyen d'âge Gligorije Jeftanović. Le règlement de la Skoupchtina serbe y fut appliqué.

Après les formalités d'ouverture et l'élection du Bureau de l'Assemblée avec Draža Pavlović en tête, la session de l'As-

semblée Nationale provisoire fut ouverte au nom du Roi Pierre par le Prince-héritier et Régent Alexandre par un discours du trône, auquel l'Assemblée répondit par une adresse. Ces deux actes officiels présentèrent l'union nationale comme un besoin historique, une nécessité absolue et un fait accompli qui devait être reconnu par une ratification internationale. Ensuite on passait à l'unification des codes, à l'unification du calendrier. Une attention spé-

ciale fut consacrée aux finances du nouvel état et à l'établissement de son budget. L'Assemblée Nationale provisoire discuta aussi le traité de la paix avec l'Allemagne et la Bulgarie. Après avoir promulgué la loi électorale pour l'Assemblée Constituante, l'Assemblée Nationale provisoire fut dissoute en 1920, après avoir tenue 137 réunions régulières; la date des élections pour l'Assemblée Constituante fut fixée au 28 novembre 1920.

XXIV

*УСТАВОТВОРНА СКУПШТИНА
КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА*

(1920—1922)

ВИТЕШКИ КРАЉ АЛЕКСАНДАР I УЈЕДИНИТЕЉ

УСТАВОТВОРНА НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

(12 децембра 1920—2 јула 1921)

Избори за Уставотворну скупштину Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца извршени су 28 новембра 1920. На овим изборима бирано је 419 народних посланика. Процентуални одзив бирача износио је 64,95.

Занимљиво је да је на изборима за Уставотворну скупштину дошла до израза велика страначка распарчаност јер су, према званичној статистици, учествовале двадесет и две странке. Од тога броја шест странака нису биле претстављене ниједним послаником у Уставотворној скупштини. Страначке снаге, изражене у броју изабраних посланика и датих гласова, рачунајући и поједине дисидентске листе, изгледале су после избора овако:

Демократска странка 92 посланика, 319.448 гласова; Радикална странка 91 посланика, 284.575 гласова; Хрватска пучка сељачка странка (странка Стјепана Радића) 50 посланика, 230.590 гласова; Комунистичка странка 58 посланика, 198.736 гласова; Земљорадничка странка 39 посланика, 151.603 гласова; Хрватска и Словеначка пучка странка (др. Корошец) 27 посланика, 111.274 гласова; Југословенска муслиманска организација 24 посланика, 110.895 гласова; Социал-демократска странка 10 посланика, 46.792 гласова; Хрватска тежачка странка (Народни клуб) 7 посланика, 38.400 гласова; Национална турска организација 8 посланика, 30.029 гласова; Хрватска заједница 4 посланика, 25.867 гласова; Републиканска странка 3 посланика, 18.136 гласова; Хрватска странка права 2 посланика, 10.880 гласова; Ванстраначка листа 1 посланика, 6.581 глас; Српска народна организација (Чокорило) ни једног посланика, 6.215 гласова; Народ-

на социјална странка 2 посланика 6.186 гласова; Либерална странка 1 посланика, 5.061 глас; Ратничка странка (2.848 гласова); Прекомурска господарства странка (1.960 гласова); Ческа странка (704 гласа); Независна муслиманска странка (449 гласова) и Муслиманска народна странка (306 гласова) без и једног посланика.

Укупан број бирача за Конституанту износио је 2,480.623 а број предатих гласова био је 1,607.265.

Пре почетка редовних скупштинских састанака Уставотворна скупштина одржала је пет претходних састанака. Први претходни састанак одржан је 12 децембра 1920. Према прописима скупштинског пословника, за привременог председника скупштине изабран је Никола Пашић.

Подвлачећи историски значај првог састанка Уставотворне скупштине, привремени председник Никола Пашић узимајући тај положај, рекао је:

„Судбина наше будуће државе и нашег народа постављена је у ваше руке. Ако будемо умни и руководимо се искуством и историјом, ми ћемо моћи наћи прави пут нашега напретка и развитка, пут који ће нас брзо довести до редова најнапреднијих народа. Пут који ће брзо створити слободу и благостање у нашем народу посао је доста тежак, али ако је добре воље код свих нас да створимо једну основу која ће дати могућности мирном развијању свију наших суграђана, онда се тај посао може свршити; нарочито ако се при томе руководимо још благошћу и историјском поуком, и ако будемо трпељиви и саслушамо сваког нашег брата у своме дому.”

Уставотворна скупштина је почела ре- дован рад 23 децембра 1920 по послов- нику који је израдила влада др. Милана Веснића са скупштинским одбором, пре- ма овлашћењу изборног закона у члану 121. Противу пословника у новој Скуп- штини изјаснила се Комунистичка стран- ка, Југословенски клуб, Земљораднички клуб, Републиканска странка, а Југосло- венски муслимански клуб дао је изјаву да донесени скупштински пословник није у складу са 121 чланом изборног закона. Против пословника изјаснио се и Социјалистички клуб.

Верификациони одбор поднео је Скуп- штини извештај већине 22 децембра, за- једно са извештајем мањине и одвојеним мишљењима. Крајња левица, када је требало по привременом пословнику приступити полагању заклетве, протес- товала је и напустила скупштинску дво- рану, док су републиканци дали изјаву да им је заклетва наметнута силом.

На последњем претходном састанку Уставотворне скупштине изабрано је стално скупштинско часништво. За прет- седника био је изабран др. Иван Рибар са 192 гласа од 243. За првог потпрет- седника изабран је Милош Ћосић, за II потпретседника Халид Храсница, за III потпретседника др. Славко Милетић. За секретаре су изабрани: Радослав Агато- новић, Хусеин Алић, Живојин Видановић, Марко Вилић, Сретен Вукосављевић, Ми- лутин Драговић, др. Војислав Јањић, Риста Одавић, др. Милош Радосављевић.

Уставотворна скупштина је у раду имала прекид од 23 децембра 1920 до 12 јануара 1921 г., услед оставке каби- нета др. Миленка Веснића. На седници од 12 јануара Скупштини се претставила нова влада, под претседништвом Николе Пашића, образована указом 1 јануара 1921 године.

Свечано отварање Уставотворне скуп- штине Престоном беседом обављено је 14 јануара. Престолонаследник Регент Александар том приликом прочитао је ову Беседу:

„Божијом милошћу, безпримерном хра- брошћу и непоколебљивом оданошћу На- родном, и помоћу наших великих Савез- ника, извршено је ослобођење и уједи- њење нашег целокупног Народа, које сам био срећан још пре две године про- кламовати свечано и које је данас и ме- ђународно признато.

„После избора за Уставотворну скуп- штину, извршеног у примерном реду и слободи, ми вас у нашем историском

Београду не дочекујемо у сјајним пала- тама. Наши претци и ми нисмо имали кад да мислимо на њихово подизање, јер сва пажња покољења, од Вожда па до данас, била је усредсређена само у наше ослобођење и уједињење.

„И мој Узвишени Родитељ, Његово Величанство Краљ Петар I, живео је цео свој живот у жељи и нади, да доживи овај срећан дан... Остарео и изнемогао, и савладан теретима које је подносио с Народом за Народ, Он вам преко Мене, упућује свој Краљевски поздрав: Добро нам дошли, браћо из свих крајева наше проширене и миле Отаџбине са жељом да срећно извршите свој велики посао. Оружје је дало свој прилог за садашње стање, нека га мудрост народних посла- ника крунише и допуни.

„Уверен сам да ћете, при измени мисли о стварању Устава, имати пред очима само опште добро нашега Народа, и да нећете изгубити из вида ни једног тре- нутка, да је наш Народ вековима стра- дао и трпео под непријатељима, који су с Истока и Запада нагрнули. Његово јед- инство и стварање једне јаке државе, трошили су његову снагу и проливали Његову крв на јачање моћи освајача. Само дубока нада да ће једном доћи тренутак Његовог ослобођења и нацио- налног уједињења, одржала Га је у животу.

„Моје поверење у Народ је неограни- чено. Он је својом политичком свешћу на висини задатка, који је пред њим, а тај задатак има да буде свршен тако, да наш Устав, својим установама и перспе- тивама, које отвори, постане темељ на- шег свестраног напретка.

„Наши стари населили су се, а ми смо ослободили и први пут ујединили своје народне области у једну државу. Она је наше прво добро, наша највећа теко- вина. Устав има да је окружи свим мо- дерним условима трајности, стабилности и даљег развијања. Истражујте и утвр- љујте, господо посланици, те услове. У томе су ваша права и ваша слобода пот- пуни и ујемчени.

„Ја свраћам пажњу на један од тих услова. Мислим, најважнији: то је Прав- да; правда свима деловима нашега На- рода; правда свима вероисповестима; правда и великим и малим, јаким и сла- бим, правда свима који нису нашег имена и племена, али су наши суграђани.

„Развој друштва и држава нарочито истиче нашој пажњи економску правду. Опште је уверење у свету и општа теж-

ња да ње буде све више и више. Једино тако ће се љутска цивилизација обезбедити од досадашњих периодичних потреса. Верске борбе међу људима и народима нестају или одлазе у позадину. И националне ће се борбе ублажити, али ће се заострити привредне ако у све своје мисли и радње у економском и социалном животу и односима не унесемо тежњу за правдом.

„Тако ће наша држава, заснована на пуној равноправности и најширем демократизму, омогућити хармонично развијање свију народних сила, и отворити пут и најсиромашнијем, да својим радом и умом дође до највећег угледа у друштву и највишег положаја у држави.

„Милион наших палих јунака, којима нека је до века слава и хвала, оставили су нам аманет да Уставом обезбедимо наше народно и државно јединство.

„У то име нека је срећан рад Уставотворне скупштине; нека је благословен Богом и нека буде завршен на радост како целог нашег народа, тако и наших опробаних пријатеља, и нека поведе наш целокупни Народ великој и сјајној ери у светској историји.”

Велики нацрт Устава. Уставотворној скупштини поднесен је од стране владе Николе Пашића 25 јануара 1921 г. велики нацрт Устава са прилозима.

По владином нацрту Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је уставна, парламентарна и наследна монархија. Грађанима се признаје једнакост пред законима и заштита власти. Не признаје се племство, титуле, нити икаква преимућства по рођењу. Грађанима се зајемчава лична слобода, које могу бити лишени само у случајевима које је закон предвидео. Пре суђења је загарантовано надлежно саслушање и надлежни суд. Казна се може применити само на дела за које је закон унапред предвидео. Смртна казна се не може применити за чисто политичке кривце. Ни један грађанин не може бити изгнан из државе.

Пројект Устава гарантовао је неповредност стана, изузев случаја предвиђених законом, али увек начином како је то закон предвидео. Пројекат ујемчава слободу вере и савести и признаје равноправност свим вероисповестима које су већ добиле законито признање.

Својина је зајемчена, а феудални односи се укидају. Слобода штампе призната је у границама закона. Цензура је

предвиђена само за време рата и мобилизације. Због увреде Владаоца или чланова Краљевског дома, или изазивања племенског раздора и мржње противу државе, могло се забранити растурање новина и других штампаних ствари. Удруживање, збор и договор, признаје се у границама закона. Прописује се обавезност основне наставе. Приватне школе и други заводи за васпитање стоје под надзором државних власти.

Пројекат је даље предвиђао неповредност тајне писма, право да сваки грађанин тужи државног или самоуправног чиновника за кривична дела учињена у службеној дужности, право на накнаду причињене штете са супсидијерном одговорношћу државе. Сва звања у свима струкама државне службе доступна су, под законским погодбама, свим држављанима по рођењу или прирођењу.

Законодавну власт врши Краљ и Народно преставништво. Краљ то чини преко одговорних министара, по одредбама Устава, а судску власт врше судови у име Краља, на основу закона.

Краљ потврђује и проглашује законе, поставља државне чиновнике, даје чинове, врховни је војни заповедник. Он има право амнестије, која се једино не може дати министрима пре изречене пресуде. Краљ има право помиловања, он претставља државу, оглашује рат и закључује мир.

Право на сазивање Народног претставништва у редован и ванредан сазив припада Краљу. Такође и право распуштања Нарodne скупштине, али условно да указ о распуштању садржи наредбу за нове изборе у року од три месеца и наредбу за сазив Народног претставништва најдаље за четири месеца од дана распуштања Скупштине.

Ниједан чин краљевске владе нема снаге, нити се може извршити, ако га није пре потписао надлежан министар. За све Краљеве акте, усмене или писмене, премапотписане или непремапотписане, за све његове поступке политичког значаја, одговара надлежни министар. Устав утврђује владајућу династију Карађорђевића.

Народно преставништво састављају Народна скупштина и Сенат. Народна скупштина састављена је од 300 посланика које народ бира слободно, општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем. Скупштина се бира на четири године. Бирачко право признато је сва-

ком држављанину по рођењу или прирођењу, ако је навршио 21 годину. Изузетак су војна лица под заставом.

Сенат је састављен од 100 чланова. Бирачко тело које бира Сенат састављају грађани који су напунили 30 година. Сенат се бира на девет година. Сваке три године Сенат се обнавља новим избором чланова у једној трећини изборних јединица. Редован сазив Скупштине и Сената је 20 октобар. Редован сазив не може се закључити док не буде решен државни прорачун.

Законске предлоге подносе, по овлашћењу Краљевом, Министарски савет или поједини министри. Право подношења законских предлога припада и сваком члану Народног представништва (чл. 47). Ако Сенат учини примедбе на прорачун и финансијски закон који је примила Народна скупштина, Скупштина узима одмах у претресање примедбе Сената и коначно решава о прорачуну и финансиском закону. Законе проглашује Краљ, указом који садржи и сам закон решен од Народног представништва. Народној скупштини се признаје право анкете у изборним и чисто административним питањима. Посланик и сенатор не одговарају за глас који су дали као чланови Народног представништва. Члан 56 предвиђао је имунитет посланика и сенатора.

Одељак VII пројекта садржи одредбе о управној власти, одељак VIII о судској власти, одељак IX говори о државном газдинству, X о војсци и XI о измени устава.

Поред пројекта новог Устава, Скупштини је поднет и извештај одбора за измену привременог пословника. Резизија пословника детаљно је са правне стране обухватила право посланичке интерпелације, јер је Привремени пословник у том питању био непотпун.

Избор Уставотворног одбора. Конституанта је изабрала Уставотворни одбор 31 јануара 1921. У Уставотворном одбору, према броју датих гласова, биле су заступљене следеће странке: Миленка Веснића 86 гласова (радикали), Љубе Давидовића 85 (демократи), Мехмеда Спахе 22 (Ј. М. О.), Антона Сушника 36 (Словенска људска странка и Хрватска пучка странка), Е. Кристана 15 (социјалисти), Симе Марковића 54 (комунисти), Михаила Аврамовића 30 (земљорадници).

Са листе Миленка Веснића изабрани су у Уставотворни одбор: Марко Ђури-

чић, Љуба Јовановић, Настас Петровић, Миша Трифуновић, Момчило Нинчић, Лаза Марковић, Муфтија Мехмед Алија, Милорад Вујичић, Јован Радонић и Веља Вукићевић. Са листе Љубомира Давидовића изабрани су: Војислав Вељковић, Томислав Томљеновић, Војислав Маринковић, Грегор Жерјав, Милутин Јакшић, Илија Шуменковић, Јурај Деметровић, Исмет-бег Карабеговић, Павле Анђелић и Светислав Поповић. Са листе Југословенског муслиманског клуба изабрани су: Мехмед Спахо, Халид Храсница, Фехим Курбеговић. Из Југословенског клуба изабрани су: Антон Сушник, Матко Лагиња, Анте Дулибић, Стјепан Војнић-Тунић. Са листе Е. Кристана изабран је Јован Ђоновић. За Комунистички клуб изабрани су: Сима Марвић, Живко Јовановић, Павле Павловић, Ловро Клеменчић, Триша Кацлеровић, Филип Филиповић и Сима Миљуш. Најзад са листе Михаила Аврамовића изабрани су: Богумил Вошњак и Јован Јовановић. Сви носиоци листа такође су били чланови Уставотворног одбора.

Према пословнику сама Уставотворна скупштина имала је да одреди рок до кога Уставотворни одбор треба да донесе свој извештај. Усвојен је рок од 40 дана, и он се показао као недовољан. Пошто у овом року нацрт није могао бити потпуно израђен, Конституанта је одлучила да се рок за подношење уставног нацрта продужи до 5 априла 1921.

Дебата о „Обзнани“. До велике политичке дебате у Уставотворној скупштини дошло је поводом „Обзнане“, коју је 30 децембра 1920 донела влада Миленка Веснића. Како је режим „Обзнане“ продужила и влада Николе Пашића, која је наследила Веснићеву, у Скупштини је дошло до неколико интерпелација упућених претседнику владе и министру унутрашњих дела.

У интерпелацији упућеној на претседника министарског савета, каже се да је влада Миленка Веснића 30 децембра 1920 год. путем државног удара извршила мучки препад на раднички покрет. „Под разним изговорима и измишљотинама затварани су раднички домови, обустављена је штампа и суспендоване су организације“. У интерпелацији, акт „Обзнане“ назива се „безпримерним насиљем“, јер влада Миленка Веснића није дала доказе и документа која би оправдала ове мере. Како је влада Николе Пашића усвојила стање створено „Обзнаном“, претседнику министарства упућено је

неколико оштрих интерпелација из посланичких редова који су припадали комунистичкој странци.

На све интерпелације одговорио је министар унутрашњих дела Милорад Драшковић великим говором у Скупштини 8 априла 1920. У томе говору министар унутрашњих дела изнео је, углавном, следеће разлоге за доношење и одржавање „Обзнане” на снази:

У Вуковару је одржан конгрес комуниста који је прокламовао првенство и супрематију радничке класе. Оборено је начело политичке слободе, па се стало на начело диктатуре пролетаријата. Установљење комунистичког поретка претпоставља да пролетаријат претходно мора уништити политичку власт буржоазије. Ово заузеће власти не може се свести на промену личности у саставу министарства, већ треба да значи разарање једног туђинског државног апарата узимањем у руке стварне силе, разоружање буржоазије и наоружање пролетаријата, уништење свих буржоаских судова и организацију пролетерских судова, уништење буржоаске бирократије и стварање нове пролетерске власти.

Министар унутрашњих дела позвао се на доказе којима је располагао али није могао да их све обелодани због истраге; он је доказивао да је „први и основни инструмент Комунистичке партије насилије”. „Између овога”, рекао је Драшковић, „што садржи у овим директивама и начелима Вуковарског конгреса, програм Комунистичке партије и овога што садржи наш Устав нема не само додира, него ни додирне тачке. Они се искључују, један или други”.

Бранећи „Обзнану” Драшковић је нарочито подвукао прилазак комунистичке партије Трећој интернационали, наводећи да то значи „одрицање своје независности у програмском, политичком и стратешком погледу.” „У условима за сутпање у Трећу интернационалу има једна тачка, да партија прима обавезу на илегалну борбу, на борбу незаконитим средствима”.

Комунистима је даље замерао Драшковић да су учинили највећу злоупотребу у синдикатима, пропагирајући своја начела. Синдикате су употребили као средства своје борбе против буржоаске државе, како би је сломили. На Вуковарском конгресу су синдикати означени као револуционарне установе, а они то не треба да буду, пошто то нису ни у свету. „Комунисти су терором, заплаши-

вањем и тучом, гонили мирне људе да напуштају посао, на коме су се они осећали срећни и задовољни. Али комунисти су у пропаганди својих начела и „минирању државе” злоупотребили раднички штрајк”.

У говору је напоменуто да су комунисти примали новац из иностранства: из Русије, Мађарске и Америке. За комунисте се тврди да су учинили злоупотребу шпијунажом. „Они су уходили сва државна надлештва, они су пласирали, смештали, на један или други начин, у министарство војно и у остала министарства, своје људе да би тачно били обавештени о ходу државне администрације, да би успешно могли саботирати државу. У радничком Дому нађена је маса државних докумената, који су покрадени из државних надлештава. То су документа која се односе на војску, на спољну, унутрашњу и финансиску политику”.

Пред Скупштином Драшковић је тврдио да је Комунистичка партија, фантастичним обећањима, деморалисала војску, да је имала додира и осигуравала сарадњу међународних злочинаца и разбојника (овде се циља на бугарске терористе) да се међу присутним народним посланицима налази један који је за време окупације доказивао да је бугарски поданик, да је код једног од комунистичких вођа нађена прокламација на радни народ са дефетистичким карактером, да је цела Јужна Србија покривена мрежом тајних организација, да је један од вођа партиских тврдио у Загребу да су комунисти близу пред одсудним ударом. Овај је сукоб, сукоб између комуниста с једне стране и државне власти с друге стране, био неминован и неизбежан. Родио се један покрет странаго порекла, финансиран са стране који иде, како сам каже, да разори ову нашу државу. Што је природније већ да тај покрет, у свом ходу, наиђе на отпор државне власти. Ми хоћемо да се подиже држава, они да се уништи, морали смо се сукобити. Ми смо државну власт у том моменту вршили како смо је најбоље разумели”.

У политичкој дебати о „Обзнани” узели су учешћа преко својих претставника Комунистичка странка, Земљорадничка странка, Социјал - демократска странка, Хрватска тежачка странка из Босне, затим посланици Марко Миладиновић, Милан Милорадовић, Драгутин Пећић и Војислав Лазић. За Народни

клуб дао је изјаву посланик Иван Павичић да, с обзиром на начин како се „Обзнана” извршила и злоупотребљавала, клуб изражава влади неповерење. Вођ земљорадничке странке Јован Јовановић окарактерисао је „Обзнану” као једну нелегалну меру.

Дебата о „Обзнани” извршена је гласањем о предлозима које је поднела владина већина, а затим Комунистичка странка и Земљорадничка странка. Усвојен је предлог посланика Драгутина Пећића: „Непоколебљиво стојећи на бранику државе, а уверена да одговара жељи за миром целе земље, Уставотворна скупштина позива Владу да што пре спреми и предложи Уставотворној скупштини допуне и поопштрење законских мера, којима ће се отклонити свако угрожавање државе, њених установа, јавних и приватних права грађана. Одобравајући мере предузете до сада у нужној одбрани државе, Уставотворна скупштина прелази на дневни ред”.

Начелна дебата о владином пројекту Устава. У начелној дебати поводом пројекта владиног предлога устава министар за конституанту Марко Трифковић подвукао је тешкоће око доношења Устава, услед апстиненције посланика странке Стјепана Радића.

„Овај велики историски догађај, рекао је Марко Трифковић, доношење Устава, није без тешкоћа и без незгода. Није нам суђено да до великих тековина долазимо олако. На овоме месту ја ћу да споменем само то, да држање посланика једног великог броја хрватскога дела нашега народа помућује нашу радост. Посланици Г. Радића нашли су да, по нашу националну ствар, неће бити од штете ако се они уздрже од учествовања у овоме великом националном послу. Изгледа да господа која припадају тој странци мисле да ми више немамо националних непријатеља...”

О раду Уставнога одбора министар за Конституанту изразио се најпохвалније, тврдећи да је одбор најмарљивије и најсавесније претресао владин нацрт Устава. При претресању нацрта Устава у одбору узеле су учешћа све групације. Поједине политичке групе чак су подносиле и своје сопствене уставне нацрте. Владин нацрт Устава примљен је у Уставном одбору великом већином, пошто се већина, ослањајући се на народно расположење, изјаснила за јединствену националну државу.

У уставном одбору пројекту су чињене замерке што су његове одредбе ограничене једино на организацију друштвених и самоуправних власти, не упуштајући се у уређивање социјално-економских проблема. Влада је у одбору прихватила критку и у уставни нацрт узела у засебном одељку и социјално-економске одредбе. Ове одредбе односиле су се на побољшање привредних услова за све грађане, на заштиту жена и т. д., као и на безбедност и заштиту радника у свим предузећима, на заштиту матера и деце, на бесплатну лекарску помоћ грађанима, на осигурање лица поморског занимања за случај болести, изнемоглости и старости. Социјално-економске одредбе обезбеђују држави учешће у наслеђу према степену сродства, феудални односи укидају се даном престанка туђинске власти, кметови и тежаци који раде земљу у односима и сличном убаштињују се без накнаде од њихове стране (али признајући у начелу принцип накнаде).

У одељку о грађанским правима у Одбору је, као важнија допуна, унето да органи власти који би се огрешили о те одредбе кривично одговарају за противзаконито лишење слободе. Министар за конституанту подвлачио је да влада и одборска већина излазила у сусрет „свима иоле прихватљивим предлозима”, а све у жељи да израђени Устав не буде дело једне или две партије, него да буде дело свих партија, целог народа”. У начелној дебати министар је тврдио да предложени нацрт Устава садржи потпуно загарантована сва политичка права грађана, сасвим обезбеђени први парламентарни систем владавине, и широке обласне и општинске самоуправе.

Становиште Социјално - демократске странке. — Критику уставног нацрта прво је дала Социјално - демократска странка. Њен претставник, Е. Кристан, налазио је да је предложени нацрт владиног уставног предлога далеко од свакога споразума и у основама самога нацрта. По претставнику Социјално-демократске групе уставни нацрт „није само један конзервативан, него у многим правцима један директно реакциониран нацрт”. Социјалисти су оспоравали министру за Уставотворну скупштину да је предложени нацрт Устава најподесније прилагођен државним приликама.

О питању државног јединства Етбин Кристан је, у име социјалистичке групе, изјавио: „Ја стојим на становишту да

ова наша држава треба да буде једно. Ја у то верујем и моји другови у то верују”.

Све реформе које су социјалитси предлагали у начелној уставној дебати односиле су се, у првом реду, на веће уставне гаранције грађанским правима и друштвеним реформама.

Становиште Демократске странке. У начелној дебати Демократска странка била је претстављена својим шефом Љубомиром Давидовићем. Демократска странка као политичка групација на коју се у то време ослањала влада у Скупштини дала је своје гласове за владин пројект Устава.

Кроз политички став демократа у целој уставној дебати избијало је уверење о неопходности унитаристичког уређења државе. Љубомир Давидовић, шеф Демократске странке, изложио је да је дело уједињења народа резултат удружених напора Срба, Хрвата и Словенаца. Уједињење народа значи слободу која је свршен факат, а рад уставотворца је давање дефинитивне форме уједињења.

„Пред нама је пројекат Устава, рекао је Давидовић, и ја одмах изјављујем да ћемо моји пријатељи и ја гласати за тај пројекат. Гласаћемо зањ, јер налазимо да он ни мало не изостаје од свога претходника, који је добио једну сведоџбу о своме слободоумљу и са оне стране, која врло мало верује у буржоаску љубав према слободи народној.”

Демократска странка сматрала је да је у Устав унето све, оно што ће земљи омогућити демократско уређење и њен даљи развитак.

„Ма како да је добра ствар што су грађанске слободе огарантоване Уставом, има једна друга гаранција, која је много снажнија и много јача. То је будна свест наших грађана. Ми ћемо бити дужни да стварамо такве грађане да стварамо праве људе који ће умети слободе извојевати и чувати их. Ја мислим да ће демократија узети на себе ту деликатну дужност.

Поводом различитих гледишта појединих политичких групација у Уставотворној скупштини демократи су се изјаснили за јединствену државу са једним владоцем, са једном законодавном скупштином и са једном владом; док су концепцијама Стјепана Радића о државном уређењу приписивали неодређеност. „Господин Радић хоће суверену, сељачку хрватску републику у оквиру Југославије, а да би неодре-

ђеност била још већа, Радић замишља да у тај оквир треба да уђе и Бугарска”. Демократи су се залагали за широку деконцентрацију власти. Самоуправе имале би своју самоуправну скупштину и своје одборе, а одбори своје претседнике као своје једине извршне органе свих одлука самоуправних скупштина. У самоуправним телима држава би имала свог претставника, као контролу над вршењем самоуправних закона. За аутономије је речено да су неједнакост или привилегије. Неједнакост потиче отуда, ако аутономна област има мање права од државне целине, а привилегија ако аутономна област има више права него што би им имала државна целина. Демократска странка је била за „једнакост свију и свакога”, једнакост у правима, али и једнакост у дужностима. „Нећемо ничију предност, нећемо ничије преимућство, нећемо ничију хегемонију... нећемо натурати ни установе једне покрајине другој, хоћемо само оно што је добро”. Пред Скупштином су изнети следећи разлози противу аутономије: „Аутономије су немогућности. Да нека област добије своју аутономију, она мора бити ограничена. Кад смо радили Крфску декларацију, најбољи међу добрима, који су онда претстављали наш неослобођени део народа, рекао је у својој првој реченици: „Ја сам против федерација”. Одмах је рекао и зашто. Вели: „не може се разграничити”. Тачно, господо, тачно. Не може се замислити, тешко је наћи Хрвата који би мислили да Срем треба да се одвоји од Србије. И можда би на првом кораку нашега народног живота дошли у опреку, можда бисмо још на првом кораку морали да идемо у борбу, да прве дане наше заједнице обележимо нашом рођеном крви. То нити сме нити треба да буде. На приговор да демократе хоће србијанску хегемонију, шеф странке Давидовић је изјавио да је бојазан те врсте потпуно празна и неоснована: — Ако бисмо се ми, стари, и са ове и са оне стране, занети својим старим међусобицама и забавили, и помислили на завлађивање једни другима, има некога који то неће допустити. Не чудите се ако вам кажем ко је то. То је омладина. Млади долазе. Долазе они који су, по нашу добру срећу, у лепом броју за данашњу државу, долазе они који имају за свој идеал једнакост, пуну једнакост нашега народа.”

Републиканска странка у начелној дебати о Уставу. Став према владином уставном пројекту пред Уставотворном скупштином у име Републиканске странке образлагао је Јован Ђоновић. „Ми смо овде окупљени не да сањамо и песме да певамо”, говорио је Ђоновић, „него да разговарамо о једном важном крупном, националном послу, о Уставу земаљском”. Републиканци су програмски стајали на гледишту интегралног националног јединства, затим на гледишту једнакости и равноправности грађана у држави. У економском погледу бранили су економску демократизацију а у политичком демократију. Нарочито је наглашавано да се у извесним ставовима уставног пројекта „није се хтело да измени” чак ни оно што је стилски било рђаво. Републиканци су влади замерали што је њој „може бити било тако наређено или речено да се ништа не прими.” То су уставни ставови који говоре о прерогативама Краљевим и о Намесништву. Републиканци су се изјаснили противу уставног пројекта.

Став Народне радикалне странке. У име радикала у начелној дебати говорио је Милан Симоновић. Говорник се најпре осврнуо на велики број замерки и приговора који су учињени уставном пројекту од стране опозиције, тврдећи да је њихов највећи број претеран и нетачан. Симоновић не може принципијелно замислити да се један Устав сме и може радити као једна политичка комбинација по извесном партиском програму, не водећи рачуна о реалностима, о фактима, о догађајима, о приликама, као и о потребама онога за кога се тај Устав спрема. Бранећи унитаристичку основу уставног пројекта претставник радикала потсећа на жеље Војвођанске велике народне скупштине, Велике народне скупштине црногорске и Народног већа у Загребу, које је 19 октобра 1918 изразило жељу да се сједини са Краљевином Србијом у једну јединствену државу. Ова жеља је достављена и саопштена путем познатог изасланства Народног већа 18 новембра Престолонаследнику Регенту Александру. Изасланство Народног већа у неколико је нагласило какво то наше уређење државно у најкрупнијим потезима у погледу Устава треба да буде. Говорник је нарочито подвлачио да је још у Адреси речено да земља има бити унитарна и јединствена, да у њој Устав има бити спроведен кроз једну Конституан-

ту изабрану општим, тајним и једнаким правом гласа, кроз целу земљу. Сматра да је већина и спроводила све онако како је утаначено. Доношење Устава сматра најсветијим послом, јер се тиме обезбеђује национално јединство, па каже:

„При овом послу морам са болом, са најдубљим жаљењем констатовати да је једна странка из хрватског племена нашега народа, претпоставила да дезертира са ове свете дужности народне. Она није сматрала за потребно, као дужност према народу, да овде дође и да скупа са осталим народним претставницима сарађује на овом послу. То је њена ствар, па и њено схватање дужности и одговорности према народу. Истина, такав њихов поступак, поступак те странке, не разрешава нас дужности ниуколико да ми до краја својој дужности не одговоримо према народу”.

При доношењу Устава, по гледишту Милана Симоновића, на уму се морају имати три захтева. Устав треба на првом месту да одговара народним најбитнијим интересима, гарантовањем опстанка, одржања и напредовања јединства. На другоме месту, Устав мора да води рачуна о свим реалностима и о свему што му је претходило. На трећем месту, Устав има за дужност да води рачуна о политичким програмским захтевима, о духу времена и његовим тежњама. Одлука у уставном нацрту о унитарном уређењу државе мотивисана је „масом озбиљних разлога и за владу и за Уставни одбор, никако жељом за хегемонијом”. Поднете нацрте Југословенског и Народног клуба Симоновић је карактерисао као федералистичке. У питању облика владавине групе из скупштинске већине биле су отсудно за монархију.

„Ми смо се одлучили за овај облик зато што нисмо имали разлога да га мењамо, и што верујемо да он одговара и жељи огромне већине нашега народа у овоме моменту. У толико пре ми смо се лакше и мирније душе одлучили за овакав облик што имамо своју националну династију, која има несумњиво својих заслуга и за ово наше национално јединство, за стварање ове наше националне државе с једне стране, и која има несумњивих заслуга с друге стране и у другом погледу, јер од њеног поновног доласка на престоље бивше Краљевине Србије она је дала довољно доказа да

уме поштовати народна права и да их никад не жели и неће да гази.”

Начело поделе власти у предложеном уставном пројекту спроведено је сходно принципима усвојеним у свима слободумним и модерним државама. Власт је тако подељена да се искључује свака могућност неке злоупотребе од стране државних органа.

Став Југословенског клуба. Југословенски клуб преко свога претседника др. Антона Корошца изнео је одвојено мишљење о нацрту Устава. У мотивацији овог одвојеног мишљења каже се да је мисао водиља за предложени уставни нацрт Југословенског клуба била да се народу да Устав који се обзире на садашње његове културне и привредне одношаје, јер би такав Устав могао народ задовољити. Југословенском клубу није главно да се донесе један механично правни апарат, изграђен по теоријама науке, већ Устав „који даје држави задаћу да штити право свију држављана и да се брине за решавање његових господарских односа”. Парламентарна групација Југословенског клуба, истичући важност привредних и друштвених питања, предлагала је да се поред политичке Скупштине установи и друга Скупштина, равноправна политичкој, чији би задатак био да доноси законе социјалне и економске природе. Ова друга Скупштина бирала би се по сталезима и сталешким организацијама.

У предложеним социјално-економским одредбама у владином нацрту Устава говорник види велики напредак у поређењу са осталим послератним уставима. „Али кад је владина већина ишла за тим да социјализира земљу, онда не разумем зашто није учинила још један логичан и доследан корак даље, па није дошла до тога, да унесе и принцип социјализације у индустриским предузећима, у кућама и у купатилу”. Др. Корошец не види други излаз већ да се социјализира продукција, конзум, како би се добили нови дохотци за привреду. Ради тога сматра да би уношење принципа социјализације отворило врата привредној равноправности у нашој држави.

О предложеним областима у уставном нацрту др. Корошец у име Југословенског клуба дао је мишљење да је већина српског племена за мале области, док је на другој страни већина Хрвата и Словенаца за велике области које би имале историске границе. Словенци и Хрвати у историским границама успешније би

напредовали у свом културном, привредном и политичком животу. Ради овога сматра да треба одржати покрајине, које је створила историја, и додаје:

„Ја морам констатовати, да се у овој ствари стварно до сада није тражило никаква споразума, и ако је г. министар за Конституанту јуче говорио о каквом споразумном раду, морам казати да је то само софизам или празна фраза. До сад се стварно није споразум ни тражио у овој ствари са нама, јер ми имамо савршено друго мишљење о томе, и ја ово хоћу да кажем да би се забележило и да би историја знала у чему је ствар. Ако ми тражимо историске границе, историске покрајине, онда се морам питати: шта смета то онима, који су против тога; особито, зашто би то било опасно за српско племе? Опет морам отворено говорити. За српско племе била би могућност, да у овим покрајинама где имају већину Хрвати или Словенци, дође до превласти, до какве хегемоније хрватске. Ја мислим да је то, можда, једина опасност и бојазан. Ако би дошло до такве покрајинске поделе, ја мислим да Хрвати, ако их судите по данашњој њиховој историји, никад не би покушали какву хегемонију или превласт. Али, ако би они то и покушали, ми сви знамо да ће Београд бити централа наше државе, и да ће српско племе у тој централу бити увек тако јако да може не један пут већ више пута, свакад и кад треба, забранити и корегирати сваку превласт некога другог. . . Ради тога ја мислим да није при подели земље у историске границе ни за српско племе никакве бојазни. Ако дате ове историске границе, онда ћете задовољити велики део хрватског и словеначког народа, ви ћете имати срећан хрватски и словеначки народ.”

Југословенски клуб сматрао је да треба створити покрајинске самоуправне скупштине, па да овим покрајинским скупштинама треба дати легислативу и део самоуправне власти. На овај начин централна власт не губи ништа од своје неограничености. Др. Корошец тврдио је да ниједан Хрват и Словенац, у њиховом клубу, неће никада подупирати центрифугалне тенденције. Шта више, клуб овакве тенденције осуђује: „Прву гаранцију имате у нашој речи. Ја мислим, како ми мислимо тако мисле свих 99% Словенаца и Хрвата. Ви имате у овоме већ велику гаранцију, и ако вам и ово није довољно ми имамо толико

средства и могуће их је унети и у Устав, ако ви хоћете да сузбијате центрифугалне тежње. Главно је да ће се тиме задовољити и сви Хрвати и сви Словенци, ако им дате аутономију њихових покрајина. Нама није потребно ништа друго, и ако вам је и то мало, ми ћемо дати и писмену гаранцију, само да остваримо један Устав у коме ће сва три племена живети онако како то они желе и траже. Главно је да ми задовољавамо наш народ, а све остало је споредно јер, ако од чега буде бојазни, то се може лако сузбити". Најзад, говорник је говорио и о србофобству, које је резултат погрешака политичара. По овом мишљењу србофобство потиче из бојазни пред превлашћу српскога елемента. Др. Корошец је своје образлагање закључио тврдећи да ипак постоји једна велика додирна тачка, а то је љубав према држави. „Ми имамо љубав према држави, којој смо помогли да се оствари својим скромним снагама, и ова љубав нека нас води до последњег дана да тражимо споразум како бисмо могли задовољити не само српско, него и хрватско и словеначко племе”.

Становиште Социјалистичке странке. — У име Социјалистичког клуба социјалистичко становиште обележио је Недељко Дивац. Социјалистичка странка сматрала је да је у уставном пројекту појам суверености народне недовољно наглашен, и да се то хотимично избегло. Дивац је налазио да су међу уставне одредбе унесене и такве којима се народна сувереност негира. То долази отуда што се Владаоцу дају велика права. За пример Дивац је наводио распуштање Народне скупштине и тврдио да је то право предато Владаоцу без постављања икаквих услова. Остајући на начелима Социјалистичке партије Дивац је предлагао да се држава, у погледу вера „отресе од свију колико их год има”.

Теза др. Анте Трумбића. — Од политичара који су стајали ван група и страначких комбинација највећу пажњу привлачило је држање др. Анте Трумбића, претседника Југословенског одбора и првог министра иностраних послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Сам говор др. Анте Трумбића у начелној дискусији трајао је неколико часова и са прекидима које је претседништво давало говорнику, да би што свестраније средио и изнео своју тезу.

Др. Трумбић је налазио да се уставни пројект претреса без довољно припреме

која је у интересу саме ствари и у једној атмосфери која је тешка услед политичких и партијских односа у самој Скупштини. Прилике у земљи нису такве да би могли да будемо спокојни. Провоцирали смо племенски спор, а то је оно што дели Србе, Хрвате и Словенце. То није племенско питање, јер по мишљењу Трумбића племенских разлика, нарочито између Срба и Хрвата, нема ни у језику говорном и писаном, ни у карактерним цртама, које обележавају једно етичко племе. На тај начин не можемо доћи до констатације да се ради о племенској диференцији између Срба и Хрвата. Но ипак, неке диференције постоје и оне постоје у мери и опсегу и са таквим последицама које збуњују читав наш јавни живот и стварају душевни немир у нашем народу. Треба, дакле, видети одакле су те разлике и у чему им је узрок, а то треба учинити утолико пре, што без изравњања спора између Срба и Хрвата неће бити редовних прилика у нашој земљи. Др. Трумбић је налазио да се те разлике и тај спор налазе у психологији, а не у племенским разликама. А кад је то тако, нама се намеће дужност да удесимо прилике и живот тако, да тих разлика нестане, и да из будућег васпитања нашег народа произађе нова духовна унификација.

Размирице између Срба и Хрвата дошле су до израза у целој земљи, где год у додиру живе ова два наша племена, а у Хрватској и Славонији постоји српско-хрватски психолошки спор, који није лимитиран само на покрајинске границе Хрватске и Славоније, јер се тај спор својим замахом шири и даље. У доказ за то др. Трумбић је наводио догађаје који су се догодили у вези са изборима за Уставотворну скупштину и приликом жигосања коња и стоке, када су у појединим крајевима Хрватске избили немири. 49 народних посланика из Хрватске, који претстављају најкомпактнију масу сељачку у целој земљи, нису предали ни пуномоћства, иако им је то била дужност. А сем тога и знатан број Хрвата народних посланика у Уставотворној скупштини заузео је гледиште које не може да се измири са гледиштем већине у питању Устава. „И према томе”, развијао је своју тезу др. Трумбић, „нема сумње, настало је питање које се може назвати питањем о Хрватској... Питање је важно, врло важно. Морамо му посветити сву своју пажњу. Морамо

најпре да испитамо, је ли и уколико је сваки од нас у том погледу своју дужност извршио. Ми то питање мимоићи не можемо. Не можемо се ограничити да кажемо: ко је овде, нека гласа, а о онима којих нема не водимо рачуна." Трумбићево је уверење било да у овоме питању није све учињено што се могло учинити од стране меродавних фактора, који су у првом реду били позвани, који имају најјачи утицај и носе највећу одговорност.

Др. Трумбић је даље своју мисао развијао овако: кад 49 посланика не предају своја пуномоћства, то је тежак догађај у парламентарном животу.... То значи да знатан део наше земље нема својих претставника у Уставотворној скупштини. На коме је за то кривица? „Нема сумње да је кривица и одговорност на оним људима, који тако поступају, да је кривица и одговорност прво на посланицима Радићеве странке, који су изабрани па нису овамо дошли... Ценим да су изабрани посланици починили тежак грех против свога народа, па и онога дела који они мисле да имају засебно право да заступају и да говоре у првом реду, ако не искључиво у његово име... Они су, уосталом, повредили једну своју позитивну дужност, јер наш изборни закон и наш пословник наређују нарочито да је њихова дужност била кад их је народ изабрао, кад су примили пуномоћства као чланови Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, да овамо дођу. И кад они нису дошли, и кад су задржали пуномоћства у својој цеци, као своју приватну својину... они су починили повреду позитивне, велике своје дужности."

По мишљењу др. Трумбића, питање одговорности ту не свршава. Одоговорност за то лежи и на другим факторима, који од изабраних народних посланика имају право да траже да врше своју дужност, у првом реду дужност предавања пуномоћства. Скупштина стога треба да поступи по прописима за такве случајеве, а ако тих прописа нема, она треба да их створи. Као коначни објектив мора да буде тај, да се не пуне без одговорности, без казне, они чланови Уставотворне скупштине који су тако тешко повредили своју најелементарнију дужност. „Нема сумње," образлагао је даље др. Трумбић, „да посланици Радићеве странке не признају законитост створенога ста-

ња, да не признају право овој Конституанти да одлучује. Ако Скупштина прекрсти руке и ствар остави овако видите, да бар сумња може да се породила. Ишло би се на руку таквој тенденцији, што ја не бих желео да се догоди. Рескирамо да последице овога негативног догађаја буду мутиле и у будуће наш мир и буду узрок политичке борбе."

Изложивши своје мишљење о свим уставним пројектима који су поднесени и служили као основ за дискусију, др. Трумбић их одбацује све и наглашава да за дискусију остаје једино нацрт који је Скупштини поднесен од стране Уставног одбора. „И ја сам за унитарну државу, јер не видим како би се она, према нашим приликама, могла другачије уредити, да буде способна за живот у својој целини. То је било увек моје идеално гледиште од кад је букнуо рат и од кад се показала могућност остварења нашег народног идеала." Но др. Трумбић се није слагао са одредбама Устава у питању поделе на области, као и у неким другим техничким питањима, па је изјавио да не би могао гласати за Устав ако се та питања не би повољно решила.

Др. Мате Дринковић, члан Народног клуба, нарочито је тежио за тим да прикаже централистичке тежње Устава. „Нас је овде 11 (тј. чланова Народног клуба, у коме су били организовани углавном Хрвати из Босне и Далмације) али нека вас тај мали број не заведе, јер вам могу јамчити да у погледу централизма нас 11 говоримо у име огромне већине, у име целога народа хрватског племена."

Средином маја начелна дебата приведена је крају. Влада је стала на гледиште да некоје од примедба, које су изнесене у току начелне дебате, може да прими али тек кад се пређе на дебату у појединостима. Пре самога гласања у начелу др. Мате Дринковић, у име Народног клуба, одрекао је законитост Уставотворној скупштини и порицао њено право да даде устав за Хрватску и за Хрватски народ. У случају да таква Устав буде изгласан, нагласио је др. Дринковић, „сматраће се као и да не постоји и без икакве правне важности."

12 маја, на 29 редовном састанку, Уставотворна скупштина прешла је на гласање Устава у начелу. Гласало је у свему 320 народних посланика, а од тога броја 227 посланика за, а 93 посла-

ника против предлога Устава. За Устав гласали су чланови Народне радикалне и Демократске странке, као и чланови Југословенске муслиманске организације, а против Устава чланови Народног клуба, комунисти, социјалисти, народни социјалисти, републиканци, земљорадници, те чланови Словенске људске и Хрватске пучке странке.

Одмах после изгласавања Устава у начелу, Уставотворна скупштина прешла је на дебату о новом Уставу у појединости. Та дебата почела је 17 маја а завршена је 28 јуна 1921. Пре коначног изгласавања Устава у Уставотворној скупштини све групе које су се изјасниле против Устава дале су своја мотивисана гледишта. На сам Видовдан, 28 јуна, Устав је био изгласан са 223 према 35 гласова, те је према томе у свему гласало 258 народних посланика. Истога дана Устав је добио и краљевску потврду, а после свршеног посла потпретседник Народне скупштине др. Иван Рибар одржао је један пригодан говор.

29 јуна 1921 одржана је свечана седница Уставотворне скупштине, на којој је Наследник Престола Регент Александар положио заклетву на Устав. Наследник Престола довео се пред Народну скупштину заједно са претседником министарства Пашићем, праћен свитом, у колима са двојном запрегом арапских белаца. Одушевљено поздрављен од света који се налазио на тротарима, Регент Александар ушао је у аулу Народне скупштине, где га је на улазу сачекало скупштинско часништво, на челу са потпретседником др. Рибаром. За време полагања заклетве пуцали су топови са београдског града, а у дворишту Народне скупштине војна музика свирала је државну химну. На улазу у салу која је били свечано декорисана, Наследник Престола Регент Александар био је бурно поздрављен од стране народних посланика, који су били у свечаном руху.

Тачно у 11 часова отворена је свечана седница. Скупштини је пре свега саопштен један акт министра за Уставотворну скупштину којим је Скупштина обавештена да је Регент потписао Устав. Затим је Регент Александар изговорио текст заклетве и потписао га, чиме је први део скупштинске седнице био завршен, па је Регент напустио скупштинску дворану, бурно акламиран од народних посланика и чланова кабинета. У наставку седнице заклетву су,

саобразно одредбама новог Устава, положили и народни посланици.

При повратку са свечане седнице Народне скупштине, на Наследника Престола Регента Александра извршен је атентат који је остао без икаквих штетних последица по живот и здравље Наследника Престола. Тај догађај саопштен је Народној скупштини на седници од 30 јуна, и она је изразила своју радост што је атентат остао без последица.

2 јула 1921 одржана је последња седница Уставотворне скупштине која је у свему одржала 68 редовних састанака. Тога дана Скупштини је саопштен указ којим се Уставотворна скупштина закључује, и одређује да се Уставотворна скупштина претвара у Законодавну народну скупштину, која треба да настави редован законодавни рад. Пре закључења Уставотворна скупштина изгласала је резолуцију да дотадашње претседништво Уставотворне скупштине функционише и даље, све док Народна скупштина не донесе свој стални пословник, а до тога времена да важи пословник Уставотворне скупштине. Сем тога, истом резолуцијом било је одлучено да се одмах изабере Финансијски одбор од 24 члана, а за одбор који ће израдити пословник 20 чланова, и да се на место отсутних чланова позову са дотичне кандидатске листе наредни кандидати.

2

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1921

2 јула—19 октобра 1921

После изгласавања Устава Народна скупштина требала је да пређе на редован законодавни рад, понајвише стога што је требало изградити законодавство саобразно новом Уставу. Ради тога је Уставотворна народна скупштина била Указом претворена у законодавну и сазвана у ванредан сазив за 1921. Прилике у којима је то учињено биле су изузетно тешке: с једне стране од рада у Народној скупштини апстинирали су посланици Хрватске сељачке странке, с друге пак стране прилике у самој земљи биле су тешке услед превирања и све одређеније комунистичке пропаганде. Атентат, извршен на Наследника Престола Регента Александра на сам дан заклетве на Устав, био је дело комуниста и изазвао разумљиво узнемирење у земљи. Један велики штрајк особља др-

жавних саобраћајних установа, предузет пре тога догађаја, претио је поново свом озбиљношћу. Мере, предузете „Обзнаном”, показале су се као недовољне у тим несрећеним приликама, а врхунац илегалне активности дошао је до израза у другој половини месеца јула 1921, када је један комунистички омладинац убио министра унутрашњих послова Милорада Драшковића.

На основу једне резолуције, изгласане на сам дан закључења Уставотворне скупштине, скупштинско часништво у овоме сазиву остало је исто. Скупштина се поделила у секције, а затим прешла на законодавни рад. Седницу од 30 јуна она је посветила успомени убијеног Милорада Драшковића, министра унутрашњих послова, а затим је прешла на претрес предлога закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Тај предлог поднесен је Народној скупштини после убиства Милорада Драшковића, а поднео га је нови министар унутрашњих дела Светозар Прибићевић, који је тај предлог бранио пред Народном скупштином доказујући да држава, кад је у опасности, има права и могућности да брани свој устаљени поредак. Тенденција овога закона, казао је Прибићевић, јесте да се створе казнене диспозиције које иду за тим да се интервенише пре но што велике издаје и велике узбуне ступе у почетак извршења. Закон, дакле, има превентиван карактер. Против овога закона изјаснили су се социјалисти, комунисти, републиканци, земљорадници и чланови Југословенског клуба, али је он био примљен са 190 против 54 гласа и одмах ступио на снагу.

У исто време Народној скупштини био је поднесен и акт истражног судије по атентану на Наследника Престола Регента Александра, заједно са тражењем да се сви комунистички народни посланици издаду суду. Истрага по атентату, каже се у томе акту, доказала је „да је ово дело резултат целокупног деловања и одлуке свих комунистичких посланика у Конституанти,“ а не само Филипа Филиповића, Владимира Чопића и Николе Ковачевића, чије је издавање суду већ раније тражено од Народне скупштине. Истражни судија тражио је да се суду изруче сви комунистички народни посланици, како би се против њих могло даље поступати по одредбама закона. Ово тражење истражног судије Скупштина је упутила своје Имунитетном

одбору чији је извештај претресан на скупштинској седници одржаној 1 августа. Имунитетни одбор предлагао је да се сви тражени посланици предаду суду, утолико пре, што је на снагу већ ступио закон о заштити и поретку у држави, на основу кога комунистички посланици, као чланови једне илегалне партије, уопште не могу бити народни посланици. Дискусија по овоме предлогу трајала је неколико дана, а против одборског извештаја говорили су претставници комуниста, републиканаца, социјалиста и земљорадника. Напоследку је 4 августа Скупштина донела одлуку да се сви комунистички мандати пониште а да се тражени посланици издаду суду, да би се и над њима отворила истрага, да се попуњавање поништених мандата изврши када се закон о изборима народних посланика за Уставотворну скупштину доведе у сагласност са Видовданским уставом.

Доношењем закона о овлашћењу за склапање једног иностраног зајма у износу од 500,000.000 златних франака, Народна скупштина исцрпла је све предлоге који су јој били поднесени, па су скупштинске седнице биле одложене.

16 августа, у дубокој старости, умро је Краљ Петар I, па је Народна скупштина сазвана да прими на знање тај догађај. У часу Његове смрти Краљ Александар I налазио се тешко болестан у Паризу, а краљевску власт у границама Устава вршила је влада Николе Пашића. Једном прокламацијом влада је тужну вест објавила народу објавивши, у исто време, да је на Престо ступио Краљ Александар I. Затим је образован Државни одбор за сахрану блаженопочившег Краља Петра, а 20 августа Народна скупштина одржала је комеморативну седницу на којој је претседник Народне скупштине др. Иван Рибар држао велики комеморативни говор покојном Краљу Петру.

„Његов идеалан живот”, казао је претседник Рибар, „Његова ретка чедност, устрајност и пожртвованост, Његова бесмртна дела у служби народу и отаџбини, Његова велика љубав спрам народа, мучеништво кроз цели живот, траже таква један историјски приказ који је данас макар и приближно немогуће дати, а да се подједнако не извргнемо опасности да се нећемо огрешити о поштовање

и благодарност, које ће и позније генерације, догод буде нашег народа, гајити спрам Великога Краља Петра, Краља Ослободитеља и Ујединитеља.

„Краљ Петар улази у историју нашег народа као посебна појава. Његовим доласком на Престоље Краљевине Србије почиње један нови, посебни период у историји нашег народа, а тај посебни период свршава Његовом смрћу...

„Он је дошао на Престоље са једним сталним, одређеним правцем у питањима реализовања идеала целокупног нашег народа. Он си је одмах ставио у дужност, да као Краљ Србије, заједно са својим народом, поведе и изврши ослобођење оног дела нашег народа, који је до тада био заробљен по нашим непријатљима, и да га тако ослобођеног, заједно са ослободитељима, уједини у једну велику и јаку народну државу.

„Све муке и патње које су стајале на путу нашег ослобођења и уједињења, поднео је Краљ Петар заједно са својим народом јуначки и мученички, подређујући увек интересе своје и своје династије интересима свога народа.

„И зато је дочекао час, да се као Краљ Ослободилац, заједно са својом победоносном војском, врати након пробоја Солунског фронта натраг у своју Отаџбину, у свој Београд, и да буде као први Краљ Срба, Хрвата и Словенаца, слављен и подичен од свог уједињеног народа.

„Цело ово време од ступања на Престоље па до доношења Устава испуњено је владавином покојнога Краља, а тај период биће вечно једна од најсјајнијих и најсветлијих страница у историји нашег народа, којег ће захвално потомство знати и те како ценити и с њим се поносити.

„Краљ Петар је веровао стално у снагу свога народа, која је за њега била носилац и покретач свих оних сила, које држави подавају опстојности и напредак; Он је веровао стално у испуњење великога завета, који је као вековни сан био утиснут у душу тога народа.

„Он је од првога дана своје владавине па до краја био уставан и парламентаран владалац, створивши између себе и народа потпуну хармонију и солидарност. Од 1913 нема више у Србији ни помена о каквим уставним борбама, а ни о каквим споровима између Народа и Краља. Био је, за цело време своје владавине, Краљ по вољи Народа.

„Краљ Петар је довршио велико дело

које је његов Дед, велики Вожд Карађорђе, започео. Савременици Вождови признавали су велике његове заслуге и називали га Великим Карађорђем.

„И ми, савременици благопокојног Краља, великога борца и патника, у чијој је личности синтетизована борба и мучеништво нашег народа, клањамо се данас пред Његовим одром и благодарити Му за све велике одлике у раду за народ и државу, решени смо да Њега бесмртног, вечног, назовемо Велики, да га назовемо Краљем Ослободиоцем и Ујединитељем, да тако у историји нашој а пред критичким потомством, дадемо видљиви знак наше харности спрам славнога Краља наше крви и нашег рода.”

Претседник министарства Никола Пашић обавестио је Народну скупштину, да Краљ Александар лежи болестан у постели. Болест је таква да му не допушта ни да се креће у самој кревету, а камо ли да хода и да путује. Према томе Краљ није у могућности да положи прописану заклетву у Уставом одређеном року. То је »*force majeure*«, и претседник министарства моли Народну скупштину да ту изјаву прими на знање, а Краљ Александар заклеће се на Устав чим оздрави и дође у земљу.

У знак трајне успомене и захвалности Краљу Петру, по предлогу претседника Рибара, Народна скупштина једногласно је усвојила резолуцију, да се Краљу Петру даде назив *Петар Велики Ослободилац*, и да му се у престоници подигне достојан споменик, с тим да влада у најкраћем року поднесе предлог о подизању тога споменика. Краљу Александру I Народна скупштина послала је изјаву саучешћа и обавестила га о својим одлукама, пожеливши му скоро оздрављење и брз повратак у домовину.

3

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1921

20 октобра 1921—19 октобра 1922

На основу указа Народна скупштина сазвана је за 20 октобар 1921 у редован сазив за 1921 годину. Претходни ванредни сазив ове Скупштине био је закључен дан пре тога с тим, да се сав остали законодавни рад пренесе и изврши у току претстојећег редовног сазива. 21 октобра Скупштина је извршила избор сталног скупштинског часништва,

па је за претседника био изабран др. Иван Рибар, за првог потпретседника Милорад Вујичић, за другог потпретседника др. Халид Храсница а за трећег потпретседника Иван Урек, док су за секретаре изабрани Марко Вилић, Хусејин Алић, др. Милош Радосављевић, Живојин Видановић, Сретен Вукосављевић, Милутин Драговић, др. Војислав Јањић, Риста Одавић и Радослав Агатоновић.

Примајући претседничку дужност др. Рибар је у једном краћем говору изјавио да, после доношења Видовданског устава, у првом редовном сазиву Народну скупштину чекају велики и крупни задатци. Уз буџет за следећу годину мора се донети и пословник, и остали закони који су у тесној вези са Уставом. У својим прелазним наређењима Устав предвиђа доношење важних закона који се односе на питање организације државе, а сва та питања Скупштина треба да реши у одређеном року. Нарочита пажња има се посветити социјалним и економским законима, и свима оним законима који ће захтевати мир и напредак наше нове државе, брзу и лаку одбрану од непријатеља и споља и изнутра. Претседник др. Рибар упозорио је даље посланике да по Уставу сваки народни посланик има право подносити законске предлоге. „...Иницијатива је у рукама сваког појединог посланика, и за то не може бити ни једног који не би могао радити и који би се смео тужити на слаб и полагаан рад ове Народне скупштине.”

„Рад у овој Скупштини, завршио је др. Рибар, мора бити обилат и плодан, он мора да унесе у најшире масе нашег народа уверење, да је Видовдански устав у истини сигурна база за наш развитак и напредак у привредном, социјалном и уопште културном животу.”

29 октобра 1921 редован сазив отворен је читањем указа. Одмах затим влада Николе Пашића, кога је замењивао најстарији министар по рангу Марко Трифковић, дала је декларацију о догађајима у Мађарској. У владиној декларацији истицало се да је влада, поводом другог пуча бившег краља Карла, заједно са Чехословачком и Румунијом, предузела војне мере и живу дипломатску акцију. Бојазан Мале Антанте за мир у Централној Европи наишао је на жив одзив код Велике Антанте. „Са Прагом смо се споразумели одмах, ако Карло остане у Мађарској, да је то *casus belli*. Румунија је заузела исто гледиште,

а Италија је изјавила да ће дејствовати заједно са Малом Антантом, у смислу тога споразума”. Резултат владине акције био је тај, да ће Карло бити уклоњен, тј. предат Великој Антанти, и смештен негде, одакле не би могао поновити покушаје да заузме престо.

Поводом ове владине декларације развила се у Народној скупштини жива дискусија из које се најбоље види са коликим је живим интересом Народно претставништво пратило ову царистичку авантуру. У дискусији учествовали су претставници свих странака и клубова, а сва мишљења слагала су се у томе да треба онемогућити сваку даљу акцију Хабсбурговаца.

Фехим Курбеговић у име Југословенског муслиманског клуба поднео је предлог резолуције којом се влади изражава пуно поверење и тражи да, у циљу обезбеђења наше националне будућности, консолидације и развитака земље, употреби највећом енергијом и брзином сва расположива средства, како би се онемогућили покушаји Хабсбурговаца и како би се зајемчило извршење Тријанонског уговора о миру.

Милан Корун у име социјал-демократског клуба тражио је да се, с обзиром на догађаје у Мађарској, учини све што треба да се онемогући повратак Хабсбурговаца у Мађарску и да Мађарска влада изврши Тријанонски уговор о миру. Да би се избегао рат, треба употребити некрвава средства притиска.

Анте Дулибић у име Југословенског клуба налазио је да „покушај рестаурације Хабсбурговаца није ништа друго него атентат на мир не само у Краљевини СХС, него и на мир у Европи”. Тражи да се, заједно са Малом и Великом Антантом употребе енергичне мере да се тај покушај спречи.

Јован Ђоновић у име Републиканског клуба нагласио је да се тај клуб противи рестаурацији Хабсбурговаца у Мађарској стога, што би та рестаурација пореметила мир у Европи и тражи да влада обавештава Народну скупштину о свим мерама које предузме.

Јанко Рајар у име Клуба словеначких самосталних сељака изјавио је да је покушај рестаурације Хабсбурговаца узнемирио целу земљу. Захтевао је да се мир безусловно зајемчи, и то са гаранцијом да се Хабсбурговци више никада не могу вратити.

Воја Лазич, у име Земљорадничког

клуба, тражио је стриктну примену међународних уговора.

Љубомир Давидовић у име Демократског клуба изјавио је да је, после свега што се догодило, први услов мира интернирање екс-цара Карла, и то такво над којим ће вршити надзор Мала Антанта. Захтевао је лојално испуњавање мировних уговора, и истакао да рад владе на одрбани државних интереса треба да буде енергичан, јер су у питању највиталнији интереси народа.

Љуба Јовановић, претставник радикала, налазио је да су намере оних који су извели Карлов пуч биле да запале свет, као што су 1914 запалили Европу.

Дискусију о овоме питању завршио је претседник Скупштине Иван Рибар, који је изјавио да је Народна скупштина једнодушно примила и одобрила владину изјаву.

На петом редовном састанку Народне скупштине, одржаном 6 новембра 1921 извршено је у Народној скупштини свечано полагање заклетве на Устав од стране Краља Александра I.

У пратњи претседника владе Николе Пашића Краљ Александар довезао се у Скупштину, где га је пред улазом сачекао претседник Скупштине др. Иван Рибар. У скупштинској дворани за Краља је била удешена нарочита краљевска трибина. Народни посланици дочекали су Краља стојећи, поздрављајући га бурно. Кад је заузео место на трибини Краљ је пред Јеванђељем прочитао текст заклетве, а затим је заклетву потписао. По положеној заклетви Краљ је целивао крст који му је поднео претседник Скупштине др. Рибар, а затим Јеванђеље па се непрестано акламиран удаљио из просторија Народне скупштине.

3 марта 1922 извршен је нови избор претседништва Народне скупштине, па је за претседника био поново изабран др. Иван Рибар, за потпретседнике изабрани су Милорад Вујичић и др. Халид Храсница, а за секретаре су изабрани др. Војислав Јањић, Јанко Рајар, Хусејин Алић и Радослав Агатоновић. За све то време Скупштина се бавила исључиво законодавним радом.

5 јуна 1922, једним актом претседника министарства Николе Пашића, Народна скупштина је била обавештена да ће се Краљ Александар 8 јуна 1922 венчати са Принцезом Маријом од Румуније. Тим поводом одржана је свечана седница Народне скупштине на којој је прет-

седник др. Рибар прочитао поменуто саопштење које је Народна скупштина примила са великим одушевљењем, кличући Краљу Александру и будућој Краљици Срба, Хрвата и Словенаца Марији. Саопштење о томе др. Рибар пропратио је једним говором, истичући радост Народне скупштине и цслог народа поводом тога догађаја:

„... Народна скупштина, као претставница целокупног нашег народа, гледа у венчању нашег Краља своју државну и народну светковину” — казао је др. Рибар, „гледа не само личну срећу и радост нашег Краља, већ и срећу и радост нашег народа и државе.

„Њено Величанство принцеза Марија прошла је са својим народом све ратне невоље и доживела величину своје државе и уједињење свога народа... И зато ће она као жена нашег Краља, који је са благочившим својим родитељем Краљем Петром Великим Ослободиоцем, уз пожртвованост и самопрегор свога народа и јунаштво своје војске издржао несегично, херојски и мученички велике и дуготрајне ратове за ослобођење и уједињење, — и као будућа Краљица наше државе умети правилно да оцени све патње и жртве нашег народа... а умети да се нарочито са поштовањем увек сећа оних који су своје животе положили за спас Отаџбине и њену слободу, на чијим је костима сазидана ова слободна држава...”

„Нашем Краљу и нашем народу”, завршио је др. Рибар, „пристаје само оваква Краљица која има ту срећу, да ће бити прва Краљица наше државе Срба, Хрвата и Словенаца”.

Претседник је позвао народне посланике да на дан венчања Краљевског Пара буду у Саборној цркви, а да се после тога окупе у просторијама Старог двора, где је Народна скупштина поднела своја честитања Краљу Александру и Краљици Марији.

Законодавни рад у току овога сазива био је обилан. До 19 октобра 1922, када је сазив завршен, Народна скупштина донела је следеће законе: закон о подели земље на области; буџетске дванаестине за јануар и фебруар 1922; закон о трговинском уговору са Аустријом; закон о трговинском уговору са Немачком; буџетске дванаестине за март и април 1922; Пословни ред у Народној скупштини; закон о обласној и средској самоуправи; закон о утрошку зајма у износу од 500,000.000 динара; закон о повећању цивилне листе Њ. В. Краља; закон о Државном савету; закон о управним судовима; буџетске дванаестине за мај и јуни

1922; закон о Државном рачуноводству; закон о бирачким списковима; закон о Главној контроли; закон о министарској одговорности; буџет прихода и расхода за 1922/1923 годину; ** закона о поступку у судовима и грађанским парницама; закон о државном спољном зајму од 1922 године и закон о укидању тачке 2 прелазних наређења закона о обласној и средској самоуправи. Сем тога Скупштина је расправљала и о једној оптужби по закону о министарској одговорности, поднесена против бившег министра војске генерала Зечевића, па је предлог о оптужби одбачен са 148:71 гласова, и изабрала три анкете које су се бавиле питањем пропасти регрута у току повлачења кроз Албанију 1915 године, о државном имању „Белје” и о ратној штети.

4

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1922

20 октобра—21 децембра 1922

Коалиција између Народне радикалне и Југословенске демократске странке била је, крајем 1922, уздрмана тако да је било све мање изгледа да ће се сарадња тих двеју најјачих странака моћи да настави. У таквој атмосфери Народна скупштина наставила је рад 20 октобра 1922, у своме другом редовном сазиву. За претседника Народне скупштине био је у томе сазиву изабран др. Едо Лукинић, за I потпретседника Милорад Вујичић, за II потпретседника др. Хамдија

Карамехмедовић, а за секретаре били су изабрани Сретен Вукосављевић, Милан Милојевић, Ранко Рајар и др. Војислав Јањић.

6 новембра седнице су отворене читањем указа, па се прешло на избор сталних скупштинских одбора. Међутим само после неколико дана рада кабинет Николе Пашића демисионирао је, па је Народна скупштина прекинула рад до образовања новог кабинета. После кризе која је дуже трајала образована је нова влада Николе Пашића, а њени чланови припадали су искључиво Народној радикалној странци, па је према томе кабинет Пашићев био хомогени радикални кабинет, који у Народној скупштини не би могао добити потребну подршку. Чим се претставила Народној скупштини, влада Николе Пашића саопштила је указ којим се Народна скупштина, изабрана као уставотворна, а доцније претворена у редовну, распушта, с тим да се нови избори изврше у земљи 18 марта 1923, за четворогодишњи период од 1923—1926, а да се Народна скупштина састане у ванредан сазив 16 априла 1923.

У току кратког рада Народна скупштина примила је само закон о ванредном кредиту од 800,000.000 динара за војне потребе и закон о исплати ратне штете.

L'ASSEMBLÉE CONSTITUANTE DU ROYAUME DES SERBES, CROATES
ET SLOVÈNES

(1920—1922)

Les élections pour l'Assemblée Constituante furent effectuées le 28 novembre 1920. 419 députés furent élus; le nombre des électeurs était 2,480.623; le nombre de suffrage exprimé s'élevait à 1,607.265. 64.95% firent donc usage de leur droit de vote. Ces premières élections firent déjà apparaître un grand morcellement des partis politiques, car des listes électorales furent présentées par 22 partis et groupes politiques; seulement six de ces partis n'obtinrent aucun mandat à ces élections.

Le Parti démocrate obtint 319.448 voix soit 92 mandats; le Parti populaire radical eut 284.575 voix soit 91 mandats; le Parti populaire paysan croate — 198.590 voix soit 50 mandats, le Parti communiste

198.736 voix soit 58 mandats; le Parti paysan — 151.603 voix soit 39 mandats; le Parti populaire croate et slovène — 111.274 voix soit 27 mandats; l'Organisation musulmane yougoslave — 110.895 voix soit 10 mandats; le Parti paysan croate («Le Club populaire») — 38.400 voix soit 7 mandats; l'Organisation nationale turque — 30.029 voix soit 8 mandats; l'Union croate — 25.867 voix soit 4 mandats; le Parti républicain — 18.136 voix soit 3 mandats; le Parti du droit croate — 10.880 voix soit 2 mandats; le Parti populaire social — 6.186 voix soit 2 mandats; une liste indépendante obtint 6.581 voix soit 1 mandat.

Nicolas Pašić fut élu président provisoire de l'Assemblée Constituante, Ivan

Ribar en fut élu président perpétuel. L'ouverture solennelle eut lieu le 23 décembre 1920 par un discours du trône, prononcé par le Prince-héritier et Régent Alexandre. Immédiatement après, le projet de la Constitution fut soumis à l'Assemblée; sur ce projet, élaboré par le gouvernement de Nicola Pašić, un débat intéressant s'engagea. Le projet de la Constitution fut transféré à la Commission constitutionnelle qui avait été élue selon le système proportionnel. Les députés du Parti populaire paysan croate, dont le chef était Stjepan Radić et qui comptait 50 mandats, n'avaient pas fait vérifier leurs mandats et ne participèrent donc point aux travaux de l'Assemblée Constituante.

Lorsque fut ouvert le débat sur le projet de la Constitution tel qu'il émanait de la Commission Constituante, tous les partis politiques eurent la possibilité d'exposer leurs points de vue concernant ledit projet. Les débats furent ouverts par Marko Trifković, ministre de la Constituante et de l'unification des lois, qui souligna dans son discours les difficultés multiples ainsi que les regrets du gouvernement que l'élaboration du projet de la Constitution s'était faite sans la participation du Parti populaire paysan croate de Stjepan Radić, qui représentait la majorité du peuple croate. Le représentant du Parti socialiste Kristan critiqua le projet de la Constitution, en déclarant que ce projet n'était pas adapté à la situation réelle du pays et qu'il était en outre réactionnaire. Le point de vue du Parti démocrate, le plus fort parti de l'Assemblée, fut motivé par le chef du parti Ljubomir Davidović qui souligna les avantages de ce projet: le Parti démocrate donnera ses voix à la nouvelle Constitution, trouvant »que celle-ci ne le cède en rien à la Constitution serbe de 1903 et dont le libéralisme avait été reconnu par ceux qui ne croient guerre à l'amour de la bourgeoisie pour les libertés populaires«. Le point de vue du Parti républicain fut exposé par Jovan Đonović; les républicains se déclarèrent contre ce projet. Milan Simović définit l'attitude du Parti populaire radical défendant la base unitaire de cette Constitution. Le Club yougoslave, présidé par Anton Korošec avait formulé un avis particulier sur ce projet de la Constitution, qui devait être élaboré de sorte à imposer à l'état le devoir de défendre ses sujets et de protéger leurs intérêts économiques. Ce parti proposa la création d'une seconde Skoup-

chtina, égale à la Skoupchtina politique, élue par les états et ordres et qui aurait pour tâche de promulguer des lois sociales et économiques. L'attitude du Parti communiste fut définie par Sima Marković. La critique du Parti socialiste, présentée par Nedeljko Divac, soulignait que la souveraineté du peuple n'était pas assez nettement formulée et que cette Constitution comportait même des articles incompatibles avec la souveraineté du peuple. Des hommes politiques n'appartenant à aucun parti comme Ante Trumbić et Mate Drinković prirent part au débat. Alors que Trumbić se déclara partisan de l'état unitaire puisqu'il ne concevait la possibilité d'une autre organisation, Mate Drinković contesta à l'Assemblée Constituante le droit de promulguer la Constitution pour la Croatie et le peuple croate. Au cas où une telle Constitution serait promulguée, Drinković déclara qu'elle sera considérée comme nulle et non avenue.

Enfin le 12 mai 1921 l'Assemblée Constituante procéda aux votes de la Constitution »en principe«; elle fut adoptée par 227 voix; 93 députés votèrent contre. Le débat sur les détails de la Constitution commença le 17 mai pour se terminer le 28 juin 1921. À cette date la Constitution fut définitivement votée par 223 contre 35 voix. Le même jour la Constitution obtint l'approbation du Roi, après quoi le Prince-héritier et Régent Alexandre prêta serment à la Constitution. L'Assemblée Constituante fut clôturée et transformée en Skoupchtina Nationale régulière, chargée d'élaborer les lois organiques complétant la Constitution.

En tant que Skoupchtina régulière celle-ci fut convoquée à une session extraordinaire et deux sessions ordinaires. Pendant la durée de sa session extraordinaire le vieux Roi Pierre mourut le 16 août 1921. La Skoupchtina, profondément émue, lui donna en signe de la gratitude du peuple le titre Pierre le Grand le Libérateur. En même temps monta sur le trône le Roi Alexandre I-er qui, au moment de la mort de son auguste père, était retenu à Paris par une grave maladie.

Au commencement de la seconde session régulière, qui fut ouverte le 20 octobre 1922, l'Assemblée Constituante et plus tard la Skoupchtina régulière fut dissoute et les nouvelles élections pour la législature de 1923 à 1926 furent décrétées pour le 18 mars 1923.

XXV

НАРОДНА СҚУПШТИНА ПОД УСТАВОМ ИЗ 1921

(1923—1929)

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1921 О НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, проглашен на Видовдан, 28 јуна 1921, у своје VII одељку има ове одредбе о Народној скупштини:

Народну скупштину састављају народни посланици које народ слободно бира општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем, са претставништвом мањина. На сваких 40.000 становника бира се по један посланик. Ако вишак становника у једној изборној јединици буде већи од 25.000 бираће се и за тај остатак један посланик. Народна скупштина бира се на четири године (чл. 69). — Бирачко право има сваки држављанин по рођењу или прирођењу, ако је навршио 21 годину. Официри активни и у недејству, као и подофицири и војници под заставом, не могу вршити бирачко право ни бити бирани. Закон ће решити о женском праву гласа (чл. 70). — Привремено губе бирачко право: који су осуђени на робију, док се не поврате у права; који су осуђени на губитак грађанске части, за време док траје та казна; који су под стециштем и старатељством (чл. 71). — За посланика у Народној скупштини може бити изабран само онај ко има бирачко право, без обзира да ли је уведен у бирачки списак. Од сваког се посланика траже услови: да је држављанин по рођењу или прирођењу. Прирођени држављанин ако није народности српско-хрватско-словеначке мора бити настањен најмање десет година рачунајући од дана прирођења. Посланик мора имати навршених тридесет година, мора говорити и писати народним језиком. Посланици не могу бити у исто време државни лиферанти ни државни предузимачи (чл. 72). — Полицијски, финансијски и шумарски чиновници, као и чиновници аграрне реформе, не могу се кандидовати осим ако су то престали бити годину дана пре расписа избора. Остали чиновници који врше јавну власт не могу се кандидовати у изборном округу своје територијалне надлежности. Чиновници који буду изабрани за народне посланике стављају се на расположење за време трајања мандата. Министри активни и на расположењу и професори универзитета могу се кандидовати, и ако буду изабрани задржавају свој положај (чл. 73). — Сваки народни посланик претставља цео народ, а не само оне који су га изабрали. Бирачи не могу давати, ни посланици примати, заповедна и обавезна упутства. Сви посланици полажу заклетву да ће Устав верно чувати (чл. 74). —

Народна скупштина састаје се у престоници у Београду у редован сазив сваке године 20

октобра, ако пре тога није краљевим указом сазвана у ванредан сазив. Ако је у случају рата престоница измештена, Скупштина се састаје у месту привремене престонице. Редован сазив не може се закључити док не буде решен државни буџет. За време рата Скупштина је стално на окупу, осим ако сама друкчије реши (чл. 75). — Скупштина прегледа сва пуномоћства својих чланова и одлучује о њима. Она прописује себи пословник (чл. 76). — Народна скупштина бира за сваки сазив из своје средине своје часништво (чл. 77). — Законске предлоге подносе, по овлашћењу Краља, Министарски савет и поједини министри. Право подношења законских предлога припада сваком члану Народне скупштине (чл. 78). — Краљ закључује уговоре са туђим државама, али је за потврду тих уговора потребно претходно одобрење Скупштине. Уговор да туђа војска поседне земљиште Краљевине, или да пређе преко њега, не вреди без претходног одобрења Народне скупштине. Скупштина може кад изискује државна потреба, одлуком унапред овластити министарски савет да изда мере за неодложну примену предложеног уговора. Државна територија не може се отуђити или разменити без одобрења Скупштине (чл. 79). —

Законе проглашује Краљ, указом, који садржи и сам закон решен од Народне скупштине. Указ премапотписују сви министри, а министар правде ставља на њ државни печат и стара се о обнародовању закона у „Службеним новинама”. Закон добија обавезну снагу петнаест дана по обнародовању у новинама, ако сам закон другојаче не одреди. Дан обнародовања у „Службеним новинама” рачуна се (чл. 80). —

Народна скупштина има право анкете, као и истраге у изборним и чисто административним питањима (чл. 81). — Сваки члан Скупштине има право управљати министрима питања и интерпелације. Министри су дужни дати на њих одговор у току истога сазива, у року који одреди пословник (чл. 82). —

Народна скупштина општи непосредно само са министрима (чл. 83). — У Скупштини имају право да говоре само њени чланови, министри и владини повереници (чл. 84). — Скупштина може пуноважно решавати ако је на седници присутна једна трећина посланика. За пуноважно решење потребна је већина гласова присутних посланика. У случају равне поделе гласова, предлог о коме је гласано сматра се да је одбачен (чл. 85). —

Ни један законски предлог не може се претрести у Народној скупштини док претходно не прође кроз надлежни одбор. Гласање у Скупштини бива јавно; само се избори врше тајним гласањем. Глас се може дати само лично. О сваком законском предлогу мора се гласати два пута у истом сазиву Народне скупштине, пре него што се он коначно усвоји (чл. 86). — Нико и никад не може узети посланика на одговор за глас који је дао као члан Народне скупштине. За све изјаве и поступке за вршења мандата, било у седницама Народне скупштине, било у одборима, или у особитом изасланству, или у особитој дужности по одредби Скупштине, посланици одговарају само Народној скупштини, по одредбама послоника (чл. 87). —

Без овлашћења Скупштине њени чланови не могу се за кривце ма какве врсте узимати на одговор, нити у ма коме случају и од ма које власти лишити слободе, док траје њихов мандат, сем кад се затекну на самом делу злочина или престапа, али се у томе последњем случају Народна скупштина, ако је на окупу, одмах извештава, и она даје или одриче овлашћење да се надлежни поступак продужи за време сазива. Имунитетско право посланика настаје даном избора. Ако ко постане посланик пре него што је над њим по каквој кривци изречена извршна пресуда, власт која врши извиђање или истрагу известиће о томе Народној скупштини, која даје или одриче овлашћење за продужење поступка. Члан Народне скупштине може се узимати на одговор само ради онога дела за које је издан (чл. 88). — Народној скупштини припада искључиво право да у својој средини одржава ред преко свога претседника. Никаква оружана сила не може се поставити у згради Народне скупштине нити у њеном дворишту, без одобрења претседника Народне скупштине. Исто тако без његова одобрења не могу никакви државни органи чинити акте власти. Нико оружан не сме ући у зграду Народне скупштине осим лица која по пропису носе оружје, а налазе се на служби код Народне скупштине (чл. 89). —

У појединим својим одељцима и члановима, Видовдански устав садржи још ове одредбе о Народној скупштини:

Законодавну власт врше Краљ и Народна скупштина заједнички (чл. 46). — За амнестију министара потребан је претходан пристанак Народне скупштине (чл. 50). — Ако земља није нападнута или јој рат није оглашен од какве друге државе, за оглас рата потребан је претходан пристанак Народне скупштине (чл. 51). — Краљ сазива Скупштину у редован или ванредан сазив. Он отвара и закључује седнице лично, Престоном беседом, или указом преко Министарског савета, или посланицом. Краљ може у свако доба сазвати Народну скупштину, која је своје седнице одгодила. Краљ има право да распусти Народну скупштину, али указ о распуштању мора садржавати наредбу за нове изборе најдаље у року од три месеца, и наредбу за сазив Народне скупштине најдаље за четири месеца од дана распуштања Скупштине (чл. 52). — Краљ не може у исто време бити и поглавар неке друге државе, без претходног пристанка Народне скупштине (чл. 53). — Кад Краљ нема мушког потомства, он ће одредити себи наследника из побочне линије, са пристанком Народне скупштине (чл. 56). — Ни један члан Краљевског Дома не може бити

министар ни члан Скупштине. (чл. 57). — Краљ полаже пред Народној скупштином заклетву (чл. 58). — За време отсуства Краља, министарски савет нема права распуштања Народне скупштине. (чл. 59). — О образовању и престанку Намесништва решава Народна скупштина тајним гласањем. Кад министарски савет нађе да је наступио случај Краљеве неспособности, он то саопштава Народној скупштини, заједно са мишљењем три лекара узета са домаћих медицинских факултета (чл. 60). — Намеснике Скупштина бира тајним гласањем. Пре него што приме власт у руке, Намесници полажу заклетву пред Народној скупштином (чл. 61). — У случају ако престо остане без наследника, Министарски савет узме власт у своје руке и одмах позвати Скупштину у нарочити сазив (чл. 67). — Једном одређена цивилна листа не може се повисити без престанка Народне скупштине (чл. 68). —

2

НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1923

16 априла — 19 октобра 1923

На изборима који су извршени 18 марта 1923 бирано је свега 312 народних посланика, а била је поднесена 381 кандидатска листа. Народна радикална странка добила је 562,213 гласова и 108 мандата, Хрватска пучка сељачка странка Стјепана Радића добила је 473.733 гласова и 70 мандата, Југословенска демократска странка добила је 400.342 гласа и 51 мандат, Словенска људска странка заједно са Хрватском пучком странком добила је 139.171 глас и 24 мандата, Југословенска муслиманска организација добила је 112,228 гласова и 18 мандата, Турска национална организација („Џемијет“) добила је 71.453 гласа и 14 мандата, Земљорадничка странка заједно са Словенском жметјском странком добила је 164,602 гласа и 11 мандата, Немачка странка добила је 43,415 гласова и 8 мандата, Хрватска заједница добила је 23.427 гласова и 2 мандата, Црногорски федералисти 8,561 глас и 2 мандата, Социјалистичка странка 48.337 гласова и 2 мандата, Румунска странка 7070 гласова и 1 мандат, Српска странка 15,236 гласова и 1 посланички мандат. На изборима појавиле су се и Независна радничка странка (24.321 гласова), Југословенска републиканска странка (18.941 глас), те неколико мањих муслиманских странака (14.035) и мањих хрватских странака (16.189), али су остале без иједног мандата. Народни

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1923/1924.

20 октобра — 27 маја 1924

посланици изабрани на листама Хрватске пучке сељачке (републиканске) странке којој је на челу био Стјепан Радић, а којих је било седамдесет, нису поднели пуномоћства на верификацију, јер је та странка, на основу једног закључка свога вођства, апстинирала од рада у Народној скупштини, какав је став имала и у Привременом народном претставништву и, доцније, у Уставотворној народној скупштини.

Скупштина се на основу указа састала 16 априла 1923, и на првој седници изабрала привременог претседника др. Душана Пелеша. Кад се Скупштина састала, изборна влада Николе Пашића поднела је оставку, али је одмах после тога образована нова влада Николе Пашића, у којој такође није било претставника других странака.

Извршивши верификацију мандата Народна скупштина није се упуштала у испитивање о мандатима чланова Хрватске републиканске сељачке странке, већ је одлуку о њима оставила за доцније, када пуномоћства посланика који тој странци припадају буду поднесена. После тога Скупштина се конституисала па је за претседника био изабран Љуба Јовановић, за I потпретседника Љуба Бакић, за II потпретседника Михаило Ранковић, а за секретаре били су изабрани Стјепо Кобасица, Драган Бојовић, Јанко Шијачић и Димитрије Он. Поповић. Отварање сазива извршено је 30 маја 1923, читањем указа, после чега је влада Николе Пашића дала своју декларацију. Владина декларација нарочито је истицала потребу консолидације земље споља и изнутра, и предвиђала законодавни рад који би требао да буде извршен у току овога сазива.

20 септембра 1923 претседник Народне скупштине саопштио је Народној скупштини вест о рођењу Наследника Престола, којом приликом су Краљу Александру, Краљици Марији и Наследнику Престола приређене бурне овације.

До 19 октобра 1923, када је овај ванредни сазив закључен, Народна скупштина примила је ове законе: закон о устројству Министарства војске и морнарице; закон о чиновницима грађанског реда; закон о обезбеђењу усева од града и хитној помоћи пострадалима од града; закон о буџетским дванаестинама за јули, август и септембар, те октобар, новембар и децембар 1923; * чл. 30 закона о судијама; закон о таксама и пристобама; и закон о накнадним и ванредним кредитима.

Народна скупштина изабрана на изборима од 18 марта 1923 године састала се у први редован сазив 20 октобра 1923. За претседника Скупштине био је изабран Љуба Јовановић, за I потпретседника Љуба Бакић, за II потпретседника Михаило Ранковић, а за секретаре Стјепо Кобасица, Драган Бојовић, др. Јанко Шијачић и Димитрије Он. Поповић. 23 јануара 1924 часништво је било измењено утолико што је на место Михаила Ранковића, који је поднео оставку на положај II потпретседника био изабран Милутин Драговић. Скупштинско часништво, као и у прошлом ванредном сазиву, припадало је Народној радикалној странци.

Седнице у овоме сазиву отворене су 23 октобра, читањем указа. Скупштина је после тога извршила избор сталних скупштинских одбора, па је прешла на законодавни рад. У току тога рада поднесена је и оптужба против министра правде др. Лазара Марковића, по закону о министарској одговорности, која је решена простим прелазом на дневни ред.

10 марта 1924 саопштено је на скупштинској седници да су двадесет народних посланика Хрватске сељачке републиканске странке, на челу са Павлом Радићем и Влатком Мачеком, поднели посланичка пуномоћства на верификацију. За то време шеф Хрватске сељачке републиканске странке Стјепан Радић налазио се у иностранству, а у његову отсуству вођени су преговори између Југословенске демократске странке којој је на челу био Љубомир Давидовић, и Хрватске сељачке републиканске странке, о образовању једног ширег демократског опозиционог блока, коме би Хрватска републиканска сељачка странка требала да даде подршку на тај начин што би се одлучила на прекидање парламентарне апстиненције а њени посланици дошли у Народну скупштину. За време трајања тих преговора избила је дуга политичка криза па је влада Николе Пашића поднела оставку, да би Круни дала могућност широких консултовања. У току те кризе и остали посланици, чланови Хрватске републиканске сељачке странке, поднели су своја пуномоћства, сем Стјепана Радића, који се непрестано налазио у иностранству.

У току акције која је вођена за постижање споразума између Хрватске сељачке и Југословенске демократске странке, дошло је до цепања Југословенске демократске странке, из које се издвојио Светозар Прибићевић са својим друговима. Прибићевић и другови организовали су Самосталну демократску странку, а њихов клуб у Народној скупштини бројао је 25 народних посланика који су заузели отсудно противан став према вођству Демократске странке у питању споразумевања са Хрватском републиканском сељачком странком. Напослетку је криза кабинета решена на тај начин што је владу поново образовао Никола Пашић, сада у заједници са самосталним демократима које је предводио Светозар Прибићевић. („Национални блок“). Образовање нове владе Николе Пашића саопштено је Народној скупштини 26 маја 1924, када је настављен рад на верификацији мандата Хрватске републиканске сељачке странке.

По питању верификације тих мандата, Верификациони одбор поделио се на већину и мањину, које су заступале два сасвим опречна гледишта. Мањина, коју су чинили радикали и самостални демократи, дакле групе Националног блока, налазила је да мандате не треба верификовати, док је предлог већине, коју су сачињавале све странке опозиције, тражио да се мандати верификују сви без изузетка. Дискусија по томе питању била је врло оштра, и она се напослетку завршила тиме што је на седници од 27 маја 1924 др. Едо Лукинић, у име Самосталне демократске странке, прихватио предлог већине Верификационог одбора, а то странка чини само стога „...да одбије од себе сваку сенку сумње да спречава било чиме макар и незнатне и неискрене покушаје на путу парламентарне политике, на који смо посланике Хрватске републиканске сељачке странке од увек стално упућивали.“

После тога Скупштина је једногласно верификовала мандате чланова Хрватске сељачке странке, изузев оне чији се чланови нису појавили у Народној скупштини, па је извршена Уставом прописана заклетва нових посланика. По изричитом тражењу чланова ХРСС, заклетва је извршена у сали пленума, за време прекида седнице.

Указом од 27 маја 1924 закључен је овај скупштински сазив, читањем указа, којим је Народна скупштина сазвана у редован сазив за 20 октобра 1924.

У току овога редовног сазива Народна скупштина донела је ове законе: закон о државној трошарини; закон о конвенцији о скидању секвестра са Аустријом; буџетске дванаестине за јануар, фебруар и март 1924; закон о зајму у износу од 300.555.000 франака; закон о споразуму о Ријечи, између Југославије и Италије; закон о Хипотекарној банци; закон о признању година службе лекарима, проведеним у рату; закон о уређењу правних односа са Чехословачком; закон о конвенцији о лекарској помоћи са Пољском; закон о протоколу о дефинитивном разграничењу са Румунијом; Финансијски закон за 1924/1925; буџет прихода и расхода за 1924/1925; закон о конвенцијама односно земљишта дипломатских зграда бивше Аустро Угарске; закон о конвенцијама са Бугарском; уговор о трговини и пловидби са Јапаном; и закон о Међународној поштанској конвенцији.

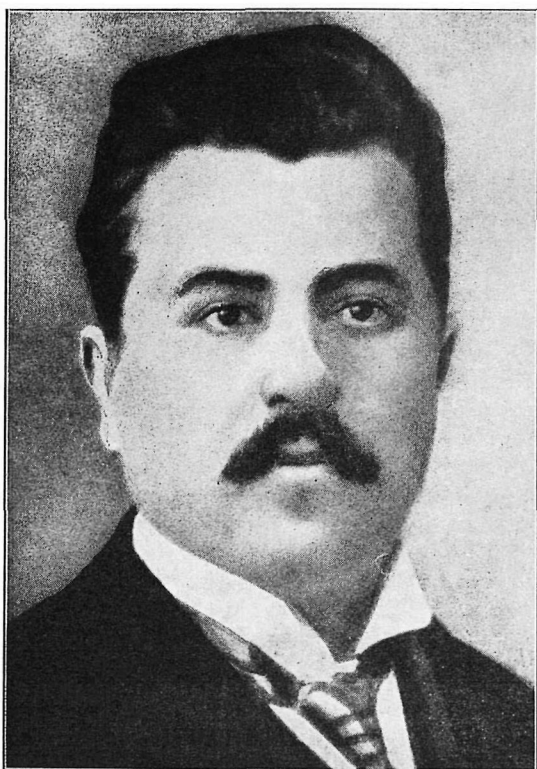
4

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1924
6 августа—19 октобра 1924

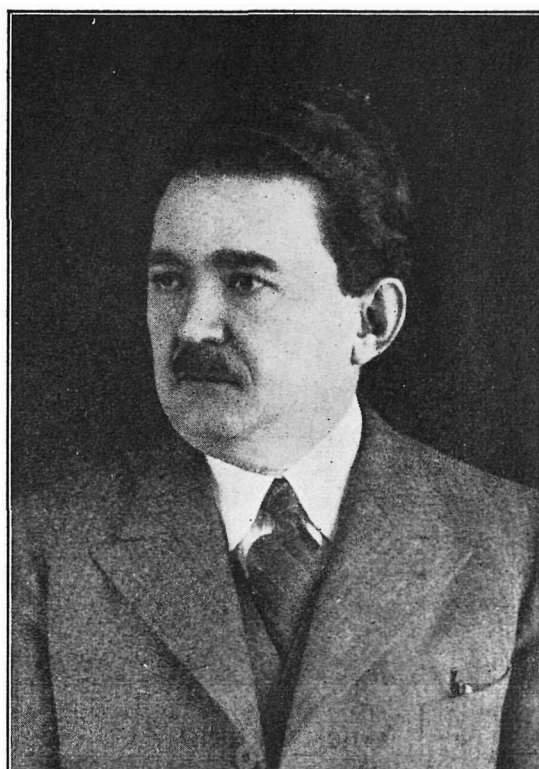
После извршене верификације посланичких мандата Хрватске републиканске сељачке странке, странке Националног блока из чијих је редова поникла влада Николе Пашића, остале су у мањини у Народној скупштини. Ради тога је, после дуже кризе, влада Николе Пашића 27 јула 1924 поднела оставку, а истога дана образована је влада новоформираног Демократског блока на челу са Љубомиром Давидовићем. Демократски блок сачињавале су све до тога часа опозиционе странке, Југословенска демократска, Хрватска републиканска сељачка, Југословенска људска и Југословенска муслиманска странка. У новој влади Хрватска републиканска сељачка странка није била заступљена ни једним својим чланом, али је влада уживала подршку те странке.

Одмах по своме образовању влада Љубомира Давидовића сазвала је Народну скупштину у ванредан сазив за 6 август 1924. Истога дана Давидовићева влада претставила се Народној скупштини декларацијом која је наглашавала да је влада дошла на управу „чврсто решена да политику земље одлучно и смишљено упутити таквим правцем како ће најбрже и најповољније доћи до дефинитивног и срећног консолидовања унутрашњих односа.“

„...Ми смо потпуно свесни свих огромних тешкоћа“, каже се у декларацији, „...на које се мора наићи у свима проблемима унутрашњег уређења у једној држави оволиког пространства као што је наша, и састављеној из покрајина које су векови и судбина до скоро раставља-

ДРАГОЉУБ ПАВЛОВИЋ

ИВАН РИБАР

СТАНОЈЛО ВУКЧЕВИЋ

ЕДО ЛУКИНИЋ

ли. Али, ми смо убеђени да се све тешкоће, ма колике да су, могу пребродити, ако се наша државна политика упутити таквим правцем да пробуди и појача братска осећања која нас спајају, и ако се они који пред Краљем и народом, пред историјом и будућношћу... носе одговорност за државне послове, буду својски и савесно потрудили да, избегавајући неизмирљиве формуле, уђу у дубину и суштину сваког проблема и унесу у његово решавање ону ширину погледа, без које се у нашој држави и у садање време ништа трајно и корисно не може свршити, — и ако преко свега сви ми одговорни политичари будемо прожети дубоким уверењем да се наша заједничка кућа мора уређивати заједно и договорно, и темељити на непоколебљивој слози и праведном и срдачном споразуму Срба, Хрвата и Словенаца... Ми немамо шта једни другима узимати, ми смо дужни поверити се једни другима, искрено, лојално, без резерве, и без задњих мисли, свом братском љубављу која нас у пркос свему спаја..."

„Вођена овом замисли влада ће у унутрашњој политици предузети све мере да се што брже створи она повољна атмосфера узајамног разумевања и трпељивости, која је неопходно потребна да се унутрашњи велики проблеми могу правилно решавати и решити, уз учешће свих народних елемената. Подвргавајући се објективној оцени Парламента, ма каква она била, влада моли да та одлука буде јасна, а влада ће из те одлуке повући консеквенце, које јој та одлука буде одређивала.”

Скупштина је после тога одмах прешла на дискусију владине декларације, и та је дискусија трајала током месеца августа. Влада Љубомира Давидовића добила је на крају дискусије о декларацији поверење већине Народне скупштине, па су после тога скупштинске седнице одложене до средине октобра 1924.

Ванредни сазив за 1924 годину закључен је указом 18 октобра 1924, а у току рада у овоме сазиву Народна скупштина није се бавила законодавним радом.

5

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1924/1925
20 октобра—10 новембра 1924

У редован сазив за 1924 Народна скупштина састала се 20 октобра 1924. Првој претходној седници председавао је, као

привремени претседник по годинама старости, Тома Јалжабетић, први члан Хрватске сељачке републиканске странке који је у Народној скупштини заузео часнички положај. За претседника Народне скупштине био је изабран Љубомир Јовановић, за I потпретседника др. Влатко Мачек, за II потпретседника Јосип Хохњец, за секретаре били су изабрани Димитрије Чичевић, Хусејин Алић, Руде Бачинић и Франц Кремжар. Захваливши на поверењу поводом избора, први потпретседник др. Влатко Мачек изјавио је да ће се свим силама трудити „да до правилног изражаја дође воља народа српског, хрватског и словеначког, и да једанпут дође до потпуног измирења и до споразума између народа српског, народа хрватског и народа словеначког.”

22 октобра Народној скупштини је саопштено да је влада Љубомира Давидовића поднела оставку, па су скупштинске седнице одложене. 6 новембра 1922 оставка владе Љубомира Давидовића била је уважена, а нову владу образовао је Никола Пашић, помогнут странкама Националног блока.

10 новембра 1924 Народна скупштина наставила је рад но само за толико да јој се саопшти указ којим се седнице отварају, а затим други указ којим се распушта, с тим да се 8 фебруара 1925 изврше избори за четворогодишњу периоду за 1925, 1926, 1927 и 1928. Истим указом одређено је да се Народна скупштина састане у ванредан сазив 7 марта 1925.

6

НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ
СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1925
7 марта—19 октобра 1925

Влада Националног блока Пашић—Прибићевић, одмах по доласку на власт, предузела је енергичне мере према вођству Хрватске републиканске сељачке странке на тај начин што је извршила многобројна хапшења њених првака. Ухапшен је био и сам вођа те странке Стјепан Радић, по повратку из Москве, где је радио на томе да Хрватска републиканска сељачка странка уђе у чланство Сељачке интернационале. Изборна борба била је, као никада пре, оштра и упорна; налазило се да је Стјепан Радић, ступајући у Сељачку интернацио-

налу, Хрватску републиканску сељачку странку превео на комунистички терен; мере које су предузимане оправдане су потребом да се та акција Стјепана Радића онемогући.

Избори су извршени 8 фебруара 1925. Бирано је 315 народних посланика, а поднесено је 410 кандидатских листа. Странке Националног блока добиле су 163 посланичка мандата, док су опозиционе странке добиле 152 мандата. Народна радикална странка добила је 702.573 гласа и 142 мандата, Самостална демократска странка 117.953 гласа и 21 мандат, заједничке листе Националног блока добиле су сем тога 210.843 гласа, Хрватска Републиканска сељачка странка добила је 545.466 гласова и 67 мандата, Демократска странка 279.686 гласова и 37 мандата, Словенска људска странка са Хрватском пучком странком 123.813 гласова и 20 мандата, Југословенска муслиманска организација 132.246 гласова и 15 мандата, Земљорадничка странка 130.582 гласа и 4 мандата, Немачка странка 45.172 гласа и 5 мандата, Црногорски федералистички блок 8.873 гласа и 3 мандата, и Самостална кметијска странка 1 посланички мандат. Остале странке, међу којима Независна радничка партија са 16.335 гласова, Социјалистичка партија са 23.457 гласова, Мађарска странка са 11.059 гласова, Републиканска странка са 20.338 гласова, Турска странка са 14.998 гласова, Српска странка са 6.186 гласова, нису добиле ни један посланички мандат.

7 марта 1925 одржан је први претходни састанак новоизабране Народне скупштине. Извршена је предаја посланичких пуномоћја које је примао најстарији посланик по годинама и привремени претседник Арса Лазић. По томе је саопштен акт Државног одбора о избору народних посланика. Када је и тај посао био завршен, Скупштини је саопштено писмо похапшених чланова вођства Хрватске републиканске сељачке странке који су били изабрани за народне посланике, др. Влатка Мачека, Јосипа Предавца, др. Јураја Крњевића, др. Стјепана Кошутића и Августа Кошутића, којим изјављују да им је против њихове воље немогуће доћи да присуствују првом састанку Народне скупштине, јер су протузаконито лишени слободе и налазе се заточени у редарственој касарни у Загребу. Иако је судским путем, ^{каже} се у томе акту, било утврђено да

је лишење слободе које је извршено било незаконито, полиција је учинила акт насиља, проводећи своју вољу. Посланици траже да најстарији по годинама народни посланик који буде претседавао првом претходном састанку Народне скупштине својом претседничком влашћу учини што треба „...да се ово безакоње сврши, и да будемо пуштени на слободу, како би могли доћи у Народну скупштину, па нека до тада обустави сваки почетак рада новоизабране Народне скупштине.“

Привремени претседник Арса Лазић, после саопштења тога акта, одмах је закључио седницу тражећи од владе да на основу Устава и пословника пусти посланике и омогући им да присуствују седницама Народне скупштине. Да би влада могла то да изврши претседник је изјавио да седницу закључује, а идућу ће заказати писменим путем, када спречени посланици дођу у Скупштину. Опозициони посланици напустили су скупштинску дворану, али су странке Националног блока наставиле рад, изабравши другог по годинама најстаријег посланика Стеву Обрадовића за привременог претседника. На крају седнице за привременог претседника био је изабран др. Нико Суботић, и он је водио скупштинске седнице за све време дуготрајне дискусије о извештају Верификационог одбора.

Изабран је затим Верификациони одбор који је поднео два извештаја: извештај већине предлагао је да се мандати чланова Хрватске републиканске сељачке странке пониште пошто они, на основу материјала којим је одбор располагао и на основу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, не могу бити народни посланици, и извештај мањине којим је предложено да се сви мандати верификују. Оба извештаја базирана су на многобројним доказима тако, да је само извештај одборске мањине износио 64 странице великога кварт-формата Стенографских бележака.

26 марта извршен је избор сталног скупштинског часништва па је за претседника Народне скупштине био изабран Марко Трифковић, за I потпретседника Никола Узуновић, за II потпретседника др. Иван Палечек, а за секретаре били су изабрани Стјепо Кобашица, Томо Поповић, Стојадин Павловић и Ђорђе Бранковић.

Дискусију о извештају Верификационог одбора, која је дуго трајала отворио је Љубомир Давидовић, шеф Демократске странке. Давидовић је том приликом прочитао и изјаву новоформираног „блока народног споразума и сељачке демократије”, који су блок као заједничко парламентарно тело образовале Југословенска демократска, Словенска људска, Југословенска муслиманска и Хрватска републиканска сељачка странка. Последњи избори, казао је Давидовић, извршени су у знаку „за споразум” и „против споразума”. Новосновани блок који за базу узима декларацију владе Љубомира Давидовића из 1924, биће стална политичка заједница и иступати као целина у свима питањима у којима се ради о скупној политици те заједнице. Основа политичког рада састоји се из програмских начела, која су већ била делимично објављена у саопштењу претседништва Хрватске сељачке републиканске странке од 24 септембра 1924. То су ова начела:

1 Странке блока, стојећи на начелу равноправности Срба, Хрвата и Словенаца, сложне су у томе да је држава Срба, Хрвата и Словенаца једна целина чије су границе неповредне, а чије се дефинитивно унутрашње уређење има извести слободним народним споразумом Срба, Хрвата и Словенаца према даље изложеним начелима;

2 Дефинитивно извођење народног споразума нормалним законодавним путем и на основи демократске владавине без икаквих унутрашњих потреса и без слабљења нашег међународног положаја, најпотпуније је могуће само са парламентарном монархијом енглеског типа, а заснованом и израженом у народној суверености;

3 Наша држава има да буде сељачка демократија, уређена по систему *self government-a*, од општине па све до парламента;

4 Надлежност заједничког парламента и других претставничких тела, као и положај и односно њима одговорних органа, одредиће се Уставом;

5 Блок у целини и поједине странке у њему сложне су с тим, да је њихова политика потпуно самостална и одређена једино вољом народа и народним интересима, па стога остаје и у будуће слободна и независна од сваке обавезе према иностранству, — и то тако да народни интереси буду у складу са идеа-

лом човечности и општом међународном тежњом за трајним миром;

6 Блок искључује диктатуру сваке врсте, стоји у политици на начелу народног споразума и сељачке демократије, а у привредним питањима на начелу сталешког споразума и сарадње;

7 Блок ће изводити све потребне друштвене реформе, и то стојећи на начелу одржавања приватне својине, која треба да се уређује у духу социјалне правде и у смислу социјалне дужности. Привредни живот нашег народа, нарочито сељачког, има се развијати на задружним начелима.”

Први део верификационе дебате завршен је тиме што је Народна скупштина примила извештај већине која је предложила да се један део посланичких мандата Хрватске републиканске сељачке странке оснажи, и то само за оне посланике који нису били чланови Главног одбора ХРСС у времену када је она приступила Сељачкој интернационали у Москви, док је предлог мањине која је припадала блоку народног споразума ишао за тим да се сви мандати пониште пошто су избори извршени „у знаку насиља и илегално”, па да се изврше нови избори на којима би народна воља могла да дође до изражаја.

За све време дискусије о оспореним мандатима рад Народне скупштине текао је у тешкој атмосфери. На седници од 25 марта узео је реч Драгутин-Карло Ковачевић, члан вођства ХРСС, и он је био први говорник те странке који се појавио на говорничкој трибини у Народној скупштини.

„...Ево након годину дана, откако смо овде, ви се спремате да нас избаците”... казао је Ковачевић. „...Ми нећемо сами одавде ићи, из овога парламента, јер бисте казали да нећемо сарађивати с вама на изградњи ове наше државе, него чекамо да нас ви избаците... Онда ћете носити сву одговорност за то, и одговорност за последице које из тога настану.”

Други говорник Хрватске сељачке републиканске странке Стјепан Уројић говорио је: „...Кад ми долазимо са оваком науком, и када увек истичемо мир и пацифизам, онда ми нисмо револуционарци, него еволуционарци, и онда, када ми дођемо до тога да сељак буде свој господар, и у своме дому и у својој општини и жупанији и домовини, онда је то република, без обзира на форму владавине...”

На скупштинској седници одржаној 27 марта 1925, реч је узео Павле Радић, претседник Хрватског сељачког посланичког клуба и у једном великом и дугом говору објаснио став Хрватске сељачке републиканске странке по свим питањима која су покретана било у току дискусије о оспореним мандатима, било да су интересовала најширу јавност. Тај говор унео је много више светлости у сва спорна питања, па се сматра да је после њега и после става који је заузела Хрватска сељачка странка, одричући се републиканског начела, отпочела стварна и стална парламентарна сарадња те странке у Народној скупштини.

Говорећи у име посланичког клуба коме је припадао, у име Хрватске сељачке странке и њеног претседника Стјепана Радића, који се у то време још налазио под судском истрагом ради пута у Москву, па напоследку и у име своје, Павле Радић је казао да народ, који шаље посланике у Скупштину тражи од њих рад. Све ово што се ради овде не би имало никакве сврхе, ако посланици не би имали стрпљења да саслушају један другог. Није доста да „бугаримо“ толико на томе колико је велика несрећа што смо вековима били раздвојени и што смо раздвојени. Ми смо дужни поправити зло, помагати, дотеривати и усавршавати. „Услед непознавања може се догодити да човек са најбољим намерама додаје да је Австријанац. Човека то боли, и мени није лако ако ми кажу да сам Австријанац.“ „Ја сам ћутао и био сам Југословен, када је то било врло опасно. Данас је сваки Чифутин већи Југословен у овој земљи него што сам ја.“

Павле Радић је затим изложио начела, рад и еволуцију Хрватске сељачке странке, док је она ухватила корена у масама.

„И наше се читаво политичко назирање развијало у томе правцу да се бранимо од онога државног органа који хоће да нас удави, и да нам отме оно што смо сматрали да нам је неопходно за наш народни опстанак. Ми смо кроз тисуће година, ми Хрвати, сачували нашу државност у оноликој мери у колико је то било нужно да наш хрватски народ остане сигурно и трајно на нашој територији, и ви видите да смо ми свој териториј сачували и да је то један велики моменат за оне који нам сваки час кажу: ми смо вас ослободили... Ја

нећу да омаловажавам жртве српскога народа, нарочито српскога сељака, и ми велику част одајемо онима који су тинули за домовину.... Али сматрам да је неукусно да нам сваки, а често и онај који није вредан, то пребацује и ставља прекоре, као да смо ми били не знам какво африканско племе, које није имало људског живљења...

„Ако је реч о ослобођењу, онда се морамо тачно разумети од чега смо ослобођени. Ослобођени смо од туђинске власти, од могућности да у будуће не можемо живети својим народним духом, али то не значи да ми тамо нисмо имали никакав живот, и да се с нама може поступати како се хоће. Ми смо тамо ипак живели као људи, имали смо становито минимално осигурање, имали смо аутономно судство, просвету и своју власт, управу, и један део финансија, дакле нисмо били једноставно робље, како нам се обично додајује. Ми политички нисмо значили оно што је у међународној заједници значило једну самосталну државу... То нас је, наравно, болело, и сви смо увек тежили и желели да постигнемо своју политичку самосталност.

„Г. Пашић каже да не ваља да идемо у маглу, али ми смо још и данас у магли. Настојање је моје да покажем, како можемо из ове магле изаћи на светлост. Ми требамо светла. Нама није све једно шта ће бити у овој земљи. Ми нећемо овде да будемо *quantité negligible*, ми хоћемо да имамо свој идео, да будемо творци ове државе. Хоћемо да будемо равноправни чланови, да суодлучујемо, јер је наш народ тако политички зрео, да не може бити сматран за грађанина другог реда, нити се то може подносити.

„Зато, господо, читаво наше наступање од онога времена па даље ишло је за тим да се маркирају они политички акти који су *via facti* учињени, створени без формалног питања хрватског народа, и без обзира на оне закључке и Хрватског сабора и других тела који су дали могућност и оправдања тим актима. Ми смо људи озбиљни, и не желимо рекриминирати о стварима које се не даду поправити онако како су онда биле. Ми то констатујемо само као један разлог, као један докуменат, да нисмо ми без разлога били незадовољни, и да је наша опозиција која је иначе позната — ко позна карактер хрватског народа, као што је природа код

нас, — ми смо по нарави својој вечити протестанти, јер против кривице спремно протестујемо — живели смо у вечној борби против насиља и силе, и зато смо се опирали и у тој ствари. А гледе тога уједињења итд., нагласили смо да се не може мимоићи фактичко извршење закључака Хрватског сабора, и да се не може све то спроводити без питања хрватског народа.

„Међутим, овде лојално изјављујем, ми никако не осећамо свој положај у Београду онакав исти, као што је био наш положај у Пешти. То се апсолутно не да присподобити, јер ми смо овде код куће. Ми смо овде међу својима, и ако немамо у први мах онолико разумевања, колико треба и колико очекујемо, то не значи да га неће бити сутра, а нарочито чим више продре спознаја до народа, као што је у Србији већ јењао с тим „ми смо вас ослободили“. Фактично тога има мање, а код нас је то тако — извините — толико нам је додијало, и сваки час смо слушали до уморности, а заборавило се коју је улогу одиграо хрватски народ за спровођење тога уједињења. Он је заједнички, кроз стотине година, чувајући сваки педаљ земље и сваку литицу, кад су преко њега прохујали кроз векове сви могући душмани и непријатељи, он је тамо остао и сачувао тај териториј, ту домовину. Да ли би без тога могло доћи до овога уједињења? Питам вас, браћо, за што би се ви борили, да ми нисмо оно сачували? И зато, кад се уважава једно, не сме се омаловажавати друго, него треба поштовати народ као целину, као једну суверену јединицу, која по своје право самоодлуке има да каже своју реч, и ми, јер смо дефинитивно с тиме помирили да је за егзистенцију хрватског народа једина солуција у овим границама које су данас, ми хоћемо: да гледе нашег унутрашњег уређења имамо могућности и прилике да оно, што је била идеја нашег самоопредељења, да то дође до израза у тој једнакоправности, у томе братском споразумевању и уређивању државе унутра.

„Говорио сам отворено у чему је наше републиканство, да нам није до форме, него да нам је до садржаја; да ми нећемо да вређамо с тиме сентимент и осећања српског народа, који нам је брат, и у колико видимо, да је то његово схватање и уверење, да ћемо се ми тиме лако помирити, да нам је стало до стварности и до народне суверености и

потпуног парламентарног режима. Ми смо за споразум, нисмо за хегемонију... Данас фактички овде постоји Видовдански устав, то је факат политички, са династијом Карађорђевића на челу, факат који безусловно признајемо и с којим смо се ми сасвим сложили... А што се тиче народног јединства ми, велим вам отворено, ми сматрамо да смо ми троје, који хоћемо и треба да заједно живимо, јер у међународном погледу смо немогући сваки сами за себе... Ми то јединство, које се хоће створити преко ноћи, не можемо одобрити зато, јер је оно неприродно, јер, док постоји политичка свест народа хрватског посебно, и српског народа посебно, онда је то политички факат с којим политички људи морају рачунати.”

При крају свога говора Павле Радић је у име Хрватског сељачког клуба у Народној скупштини, у име своје и у име Стјепана Радића, као његов заменик, те у име вођства Хрватске сељачке странке дао следећу изјаву:

„Признајемо свеукупно политичко стање, како је данас по Видовданском уставу, са династијом Карађорђевића на челу, и то водећи рачуна о провођењу позитивне политике, у смислу јасно изражене воље хрватског народа, три пут редом на проведеним изборима гледом на политичке чињенице и свеукупно политичко уређење као што је данас. Исправак тих чињеница и тога уређења, што га по својој вољи и по савести не можемо одобрити, има бити предмет ревизије Устава, дотично народног споразума народа српског, хрватског и словеначког.

„Ми се нисмо никада борили против ове наше државе, и њених интереса... Не бојимо се приговора да смо капитулирали, — јер, уосталом, ми волимо овако, па макар и изгледало да смо пред братом и попустили, јер попустили смо брату, српском народу, и нашој заједничкој будућности. Волимо тако него да се, опет, поврате односи у којима нас је у својим канџама држала једна страховита туђа сила, коју су са највећим напором обориле велике западне демократије, а која победа, да није било моћних и дивовских напора Србије и мученичког српског сељачког народа, не би била свршила готово потпуним уједињењем и ослобођењем народа хрватског.

„Зато заједничке наше државне границе сматрамо народним хрватским гра-

ницама у којима хрватски народ брани своју егзистенцију, и по своје програму и по своје схватању бранићемо их до краја.”

Напослетку је Павле Радић објаснио што је било потребно да се зна поводом ступања Хрватске сељачке странке у Сељачку интернационалу у Москви, и одбио да је при томе било икаквих комунистичких тенденција. Борба, казао је Павле Радић, коју је водила ХСС, била је идејна борба, далеко од комунизма и комунистичких тенденција.

Говор Павла Радића унео је потребну светлост у став Хрватске сељачке странке и омогућио да се питање оснажења посланичких мандата Хрватске сељачке странке изврши одмах бар делимично, па је Народна скупштина прихватила предлог Верификационог одбора да се оснаже мандати чланова ХСС који нису били функционери Главног одбора те странке у часу када је она ступила у Сељачку интернационалу, да се пониште мандати Стјепана Радића и петорице чланова ужег вођства ХСС, а да се за остале посланике који су били чланови вођства у времену ступања ХСС у Сељачку интернационалу путем једне скупштинске анкете утврди, да ли су и у колико учествовали у одлуци поводом ступања у поменуто интернационалу. На место чланова вођства чији су мандати били поништени, Народна скупштина позвала је за посланике њихове заменике, а по предлогу Љубомира Давидовића и другога одлучено је да се одмах изабере анкетни одбор од 11 чланова који је имао да испита околности под којима је извршено ступање у Сељачку интернационалу и поднесе свој извештај Народној скупштини. У тај одбор изабрани су др. Никола Суботић, др. Лазар Марковић, др. Драгутин Кojiћ, др. Срђан Будисављевић, Милан Симоновић, др. Јован Радивојевић, Бора Миловановић, др. Грга Анђелиновић, др. Бењамин Шуперина и Драгутин Пећић. По завршеном раду анкетног одбора, Скупштина је оснажила све анкетирани мандате.

Кад се прешло на законодавни рад, Народна скупштина расправљала је и једну оптужбу коју су Љуба Михајловић и другови, на основу закона о министарској одговорности, поднели против министра правде др. Еде Лукинића, поводом скидања секвестра са имања Турн Таксис. Нешто доцније изабран је и истражни одбор коме је стављено у ду-

жност да испита све што је у вези са овом афером, а после више месеци и одлагања да се ствар прецизно испита, др. Лукинић је био решен од оптужбе.

После декларације Павла Радића у Народној скупштини, у групама Националног блока наступило је размимоилажење у основним гледиштима на даље вођење државне политике. Док је група самосталних демократа одбијала сваку могућност сарадње са Хрватском сељачком странком, радикали су налазили да би та сарадња била не само могућа него и врло корисна. Отпочели су, после тога, преговори између Народне радикалне и Хрватске сељачке странке, који су завршени потписивањем једног протокола („Марков протокол”), којим је била зајемчена сарадња тих двеју најјачих политичких група у Народној скупштини. Одмах затим влада Националног блока која је спровела изборе поднела је оставку, а нову владу заједно са претставницима Хрватске сељачке странке образовао је 18 јула 1925 поново Никола Пашић. Од претставника ХСС у ту владу ушли су Павле Радић, Иван Крајач, Бењамин Шуперина и др. Никола Никић. Блок народног споразума и сељачке демократије, уласком претставника ХСС у владу Николе Пашића, престао је да функционисе.

Нова влада појавила се пред Народном скупштином 21 јула 1925 са декларацијом коју је у име Пашића који је био отсутан, прочитао министар правде Марко Ђуричић, један од твораца „Маркова протокола”.

„Састав ове владе”, каже се у владиној декларацији, „резултат је споразума постигнутог између двеју најјачих парламентарних група, Народне радикалне и Хрватске сељачке странке, које претстављају велику већину народа. При закључењу овога споразума констатовано је да се обе странке налазе на потпуно једнаком гледишту у погледу основа наше државе, што сведочи и изјава вођства ХСС у Народној скупштини од 27 марта о. г. и даљи рад ове странке.

„Овако образована влада сложна је у свима погледима на рад око уређења државе. Влада је решена да уложи све своје напоре да се рационално, организовано и паметно искористе неисцрпне снаге нашег народа и велика природна богатства наше земље. Да би се обезбедила одбрана државе, влада сматра да

се не смеју жалити никакве жртве за праве потребе војничке моћи земље.

„Влада ће се у томе циљу старати о интегралном примењивању Устава у држави и о извођењу његовом применом донесених садашњих и доношењем нових закона, који потпуно гарантују равноправност Срба, Хрвата и Словенаца, у свим подручјима народног и државног живота. Ова примена Устава има бити изведена у свима његовим одредбама и на целокупном територију Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, без икаквих изузетака, онако како Устав предвиђа за јединствену Краљевину.

„Велике жртве и заслуге за велико дело уједињења дају нашем намученом народу право на дуг период мира и спокојног живота, а никад нису били бољи изгледи да му се такав живот обезбеди но сада. Јер, после учињених декларација у Народној скупштини од стране вођства ХСС, диктованих стеченим искуством, може се рећи да су ова два дела у ствари једног народа, која су много столећа под туђинском влашћу била растављена, сада не само по самом факту, него и уверењем и осећањима, под једним кровом, који ће зарад општег добра заједно и штети и умети чувати и бранити од непријатеља.”

До 19 октобра 1925, када је овај ванредан сазив закључен читањем указа Народна скупштина донела је следеће законе: закон о пољопривредном кредиту; буџетске дванаестине за месеце април, мај и јуни 1925; закон о народном признању Краљу Петру Великом Ослободиоцу; * закона о ратној штети; буџетске дванаестине за месеце: јули, август, септембар и октобар 1925; закон о промени територијалне надлежности котарског суда у Зворнику, Бијељини и Брчком; закон о признању заслужнима за отаџбину; и закон о штампима.

7

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1925/1926

20 октобра 1925—19 октобра 1926

20 октобра 1925 Народна скупштина састала се у први редован сазив и одмах конституисала, па је за претседника Народне скупштине био изабран Марко Трифковић, за I потпретседника др. Никола Суботић, за II потпретседника др. Станко Шибеник, а за секретаре били су изабрани Стјепо Кобасица, Руде Бачинић, Стојадин Павловић и Јосип Загорац. 12 јуна 1927 за II потпретседника

на место др. Шибеника био је изабран Јосип Пасарић. Дан после извршеног конституисања седнице скупштинске отворене су читањем указа, а после тога је извршен и избор сталних скупштинских одбора.

17 новембра у владу Николе Пашића, као министар просвете, ушао је Стјепан Радић, претседник Хрватске сељачке странке који је мало пре тога времена био аболиран од оптужбе која је против њега вођена код Судбеног стола у Загребу. Скупштина је за то време наставила законодавни рад, до месеца априла, када је наступила дуга министраска криза у току које је влада Николе Пашића поднела оставку, а нову владу образовао је 15 априла 1926 Никола Узуновић. Кабинет Николе Узуновића био је коалициони, Народне радикалне и Хрватске сељачке странке, у коме је ова последња имала пет портфеја. Недељу дана доцније влада Николе Узуновића поднела је оставку, али је владу поново образовао Узуновић са претставницима Хрватске сељачке странке, но сада у њој није било шефа странке Стјепана Радића.

Током овога сазива, Народна скупштина расправила је питање оптужбе против др. Еде Лукинића, бившег министра правде, који је био ослобођен одговорности и није стављен под оптужбу, а сем тога је био изабран и један анкетни одбор коме је стављено у дужност да извиди злоупотребе које су се догађале при државним набавкама.

До 19 октобра 1926, када је овај редовни сазив закључен читањем указа, Народна скупштина је донела следеће законе: закон о инвалидима; закон о буџетским дванаестинама децембар 1925—март 1926; закон о Светској поштанској конвенцији; * закона о поштанским чековима и вирманском промету; закон о оснивању Земаљске занатске банке; закон о експлоатацији државног пловног парка; закон о осигурању особља министарства војске и морнарице; буџет прихода и расхода за 1926/1927 годину; Финансијски закон за 1926/1927 годину; закон о трговинском уговору са Аустријом; закон о продужењу рока за кратки поступак за изједначење законодавства у земљи; * чл. 289 Финансијског закона; закон о конвенцији о сточним и заразним болестима између Југославије и Италије; * чл. 393 Версајског уговора; закон о уговору са Сједињеним америчким државама, о регулисању ратног дуга; закон о валоризацији; * чл. 234 закона о чиновницима; закон о специјалним конвенцијама са Италијом; * чл. 89 Финансијског закона за 1926/1927 годину; и ** закона о становима.

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1926/27

19 октобра 1926—15 јуна 1927

20 октобра 1926 Народна скупштина изабрана на изборима 8 фебруара 1925 сазвана је у свој други редован сазив. На првом претходном састанку који је одржан тога дана изабрано је стално скупштинско часништво, па је за претседника изабран Марко Трифковић, за I потпретседника др. Никола Суботић, за II потпретседника Јосип Пасарић, а за секретаре били су изабрани Стјепо Кобасица, Стојадин Павловић, Јосип Загорац и Руде Бачинић. Скупштина је после тога изабрала сталне скупштинске одборе, а седнице су отворене 22 октобра, читањем указа.

Ма да је влада Николе Узуновића наговештавала обиман законодавни рад, честе кризе и неспоразуми у странкама коалиције из којих је био састављен кабинет Николе Узуновића нису дозвољавале неку нарочито законодавну активност Народне скупштине. Почевши од 8 априла 1926, када је образована прва влада Николе Узуновића, прва криза кабинета избила је већ седам дана доцније, 15 априла 1926, када је из владе изашао шеф Хрватске сељачке странке Стјепан Радић, да то исто неколико месеци доцније учини и Павле Радић. Крајем децембра 1926, у току другог редовног сазива, Узуновићева влада поново је демисионирала, али је и овај пут успело да се коалиција Народне радикалне и Хрватске сељачке странке одржи, тако да је њено растурање уследило тек 1 фебруара 1927 када је кабинет Николе Узуновића демисионирао, па је Узуновић образовао нову владу у коалицији са претставницима Словенске људске странке која се до тога времена налазила у опозицији. Четврта, и последња демисија кабинета Николе Узуновића уследила је 1. фебруара 1927, али су покушаји за проширење страначке базе на којој је била влада остали неуспешни, тако да је Никола Узуновић поново образовао владу са претставницима Народне радикалне и Словенске људске странке.

За све то време Народна скупштина радила је само делимично, а нешто интензивније тек када је поднесен буџет за 1928/29 годину. После изласка из Узуновићеве владе, претставници Хрватске

сељачке странке у Народној скупштини заузели су према влади оштар опозициони став и предузели мере за оснивање једног ширег опозиционог блока који би стајао на демократској бази. Они су поднели и једну оптужбу против министра унутрашњих послова у влади Николе Узуновића, Божидара Максимовића, која је расправљана на седници Народне скупштине од 24 фебруара 1927. За време док је министар Максимовић давао одговор по оптужби, опозициони посланици увели су у салу Народне скупштине једнога радника, подигли га на руке и показали га полу-гола. Тај радник био је злостављан у полицијском комесаријату у Топчидеру, а дошао је у Народну скупштину да се жали ради злостављања. Седница је одмах прекинута, а у наставку седнице претседник Марко Трифковић оштро је осудио тај случај којим је била нанесена тешка повреда достојанству Народне скупштине. Наређена је у исто време и истрага по случају злостављенога радника па је полицијски комесар у Топчидеру, који је то дело извршио, био одмах суспендован а затим отпуштен из државне службе.

Овај случај погоршао је и без тога тешку атмосферу у Народној скупштини, јер од тога времена почиње опструкција коју су водиле Самостална демократска и Хрватска сељачка странка, до тога времена две странке које су стајале у најнепомирљивијој опозицији једна према другој. У току од неколико недеља, колико је трајала та опструкција, опозиционе странке поднеле су 82 питања на претседника, 59 питања на министре, 153 интерпелације од којих је расправљан само један знатно мањи број, и много предлога резолуције. У таковој атмосфери вођена је дискусија о буџету за 1927/1928 годину, а на крају дискусије, када се прешло на изгласавање буџета све странке опозиције напустиле су рад у Народној скупштини с мотивацијом да ни својим присуством на седници неће да приме на себе одговорност за буџет и за овлашћења која је влада Николе Узуновића тражила на основу Финансијског закона за 1927/1928 год.

После изгласавања буџета седнице Народне скупштине биле су одложене до 19 априла, али се та Народна скупштина није више ни састајала, јер су већ пре тога били расписани нови избори.

ЉУБОМИР ЈОВАНОВИЋ

МАРКО ТРИФКОВИЋ

НИНКО ПЕРИЋ

ИЛИЈА МИХАЈЛОВИЋ

16 априла 1927 кабинет Николе Узновића демисионирао је, са мотивацијом да је после донесеног буџета са Финансијским законом и после изгласавања склопљеног зајма од 30 милиона долара, коју суму треба најрационалније искористити, потребно да влада има чвршћу, стабилнију основу. Истога дана мандат за образовање владе добио је Велимир Вукићевић, који је 17 априла образовао владу из редова Народне радикалне, Демократске и Југословенске муслиманске странке. Указом од истога дана закључен је био редован сазив Народне скупштине за 1926/1927, а Скупштина је била сазвана у ванредан сазив за 1 август 1927. Следећим указом пак Народна скупштина била је распуштена и заказани нови избори за скупштински период за 1927, 1928, 1929 и 1930 годину, за дан 11 септембра 1927 с тим, да се Народна скупштина састане у ванредан сазив 5 октобра 1927.

У току редовног сазива за 1926/1927 годину Народна скупштина донела је следеће законе: закон о накнадама приликом службених путовања официра и осталих војних службеника; закон о накнадним кредитима за 1926/1927; закон о конвенцијама којим се регулише пловидба ваздухом; закон о конвенцијама између Југославије и Румуније о режиму непокретних имања; закон о конвенцији закљученој на Међународној конференцији рада у Женеви; закон о осигурању особља министарства војске и морнарице при летењу; буџет прихода и расхода за 1927/1928 годину и Финансијски закон за 1927/1928.

9

НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1927

5— 19 октобра 1927

На изборима које је влада Велимира Вукићевића извршила 11 септембра 1927 биле су поднесене 433 кандидатске листе. Народна радикална странка добила је 742.111 гласова и 112 посланичких мандата, Демократска странка 386.656 гласова и 61 мандат, Хрватска сељачка странка заједно са црногорским федералистима и Словенском кметијском странком добила је 368.320 гласова и 61 мандат, Словенска људска странка заједно са Хрватском пучком странком добила је 139.611 гласова и 21 мандат, Самостална демократска странка добила је 204.350 гласова и 22 мандата, Југословенска муслиманска организација добила је нешто преко 120.000 гласова

и 18 мандата, Немачка странка 49.949 гласова и 6 мандата, Земљорадничка странка добила је 136.076 гласова и 9 мандата, Блок хрватских федералиста 45.218 гласова и 2 мандата, Социјалистичка странка 24.102 гласа и 1 мандат, док су остале странке које су изашле на изборе остале без иједног мандата, а међу њима Независна радничка партија 42.114 гласова, Румунска странка са 4.654 гласа, Републиканска странка са 6.122 гласа и Српска странка са 2.148 гласова. Карактеристично је да су на овим изборима прављени страначки компромиси више него ма када пре. Тако је Самостална демократска странка у извесним окрузима пактирала са Земљорадничком странком, Југословенска муслиманска организација са Демократском странком, итд.

5 октобра 1927, на основу указа, Народна скупштина састала се у ванредан сазив за 1927 годину. За привременог претседника био је изабран др. Нинко Перић. После привременог конституисања одмах се прешло на верификациону дебату, која је била врло жива, нарочито стога што су претставници Хрватске сељачке и Самосталне демократске странке износили много доказа тврдећи да се влада Велимира Вукићевића на изборима служила терором и фалсификатима. У дебати која се поводом тога развила врло живо је учествовао и шеф Хрватске сељачке странке Стјепан Радић, који је био изабран за народног посланика у три изборна округа и први пут ушао у Народну скупштину као народни посланик.

19 октобра овај ванредни сазив закључен је читањем указа.

10

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1927/1928

20 октобра 1927—19 октобра 1928

Народна скупштина изабрана 11 септембра 1927 састала се у први редован сазив 20 октобра 1927, кога је дана изабрано скупштинско часништво за тај сазив. За претседника Народне скупштине био је изабран др. Нинко Перић, за I потпретседника Пера Марковић, за II потпретседника Халид Храсница, а за секретаре Андреја Бедјанић, Димитрије Он. Поповић, др. Душан Стевчић и Лујо Валтер. 2 августа 1928 за I потпретседника Скупштине изабран је Михаило Кујунџић, на место Пера Марковића

који је ушао у владу. После конституисања сталних скупштинских одбора, Скупштина је прешла на законодавни рад.

Још у току трајања ванредног сазива за 1927, у Народној скупштини извршено је ново груписање политичких странака. Чим су завршени избори поведени су преговори између Хрватске сељачке странке и Самосталне демократске странке о стварању једног заједничког парламентарног органа, који би водио заједничку политику и самостално иступао у свим акцијама како у Народној скупштини тако и у народу. Мало после тога те две странке образовале су Сељачко-демократску коалицију, за чије претседнике су били изабрани Стјепан Радић и Светозар Прибићевић. Та нова парламентарна групација, којој су доцније пришла и два претставника Хрватског федералистичког блока, имала је заједнички парламентарни клуб у Скупштини, а њена је тежња била да око себе окупи и све остале демократски оријентисане странке, тако да би на челу тога великог демократског блока био шеф Демократске странке Љубомир Давидовић. У исто време били су поведени и преговори за уједињење двеју демократских странака, Југословенске демократске и Самосталне демократске у једну странку, али те се комбинације нису могле остварити. Док су владу Велимира Вукићевића у Народној скупштини помагали радикали, демократи, чланови Југословенске људске странке и чланови Југословенске муслиманске организације, на противној страни стајала је Сељачко-демократска коалиција, посланици Земљорадничке странке и Настас Петровић, независни радикал.

Већ у почетку законодавног рада влада Велимира Вукићевића наишла је на велике тешкоће у Народној скупштини, јер је Сељачко-демократска коалиција налазила да Вукићевићев режим треба заменити другим, по њеном схватању, „више демократским и више народним”. Сељачко-демократска коалиција је подносила многобројне интерпелације, питања, предлоге резолуција, па и оптужбе против министара, бивших и чланова тадашњег кабинета Велимира Вукићевића. Тако су били оптужени Министар унутрашњих послова Велимир Вукићевић, министар правде др. Душан Суботић, министар унутрашњих послова др. Антон Корошец и ми-

нистар просвете др. Нинко Перић, и о свим тим оптужбама Народна скупштина расправљала је на неколико седница. Расправа о буџету за 1928/1929 годину, који је напослетку изгласан, била је нарочито жучна, а свршила се тиме што су посланици Сељачко-демократске коалиције, у знак протеста, напустили скупштинску седницу.

8 фебруара 1928 влада Велимира Вукићевића демисионирала је, да би се Круни дала могућност да изврши што шири консултовања. Чињено је неколико покушаја да се образује једна радна концентрациона влада, па је мандат повераван др. Нинку Перићу, Љубомиру Давидовићу, Стјепану Радићу, др. Војиславу Маринковићу. Напослетку је владу поново образовао Велимир Вукићевић, заједно са претставницима Народне радикалне, Демократске, Словенске људске и Југословенске муслиманске странке, тако да је нова влада, сем мањих измена у личностима, остала у истом саставу. Нову владу претставници Сељачко-демократске коалиције у Народној скупштини дочекали су са крајњим неповерењем, па је опструкција коју су вршили њени претставници пооштрена, нарочито током месеца јуна 1928.

На 83 седници Народне скупштине, која је одржана 20 јуна, догодио се један трагичан догађај чије су последице биле велике и врло тешке. У току док је Народна скупштина расправљала о оптужби коју су против министра правде др. Душана Суботића поднели др. Иван Пернар и другови, дошло је до жучних објашњавања између др. Ивана Пернара, подносиоца тога предлога, и Пунише Рачића, посланика и члана радикалног посланичког клуба. У току тога објашњавања Пуниша Рачић извадио је парабелум и са скупштинске говорнице опалио неколико метака, којима су смртно погођени Павле Радић и др. Ђуро Басаричек, а теже и лакше рањени Стјепан Радић, др. Иван Пернар и Иван Гранђа, сви посланици Хрватске сељачке странке и чланови Сељачко-демократске коалиције. После забуне која је настала скупштинска седница била је закључена, а рањеници су пренесени у Општу државну болницу где им је указана лекарска помоћ. Атенатор Пуниша Рачић крио се неколико часова после извршеног злочина у једном приватном стану, али се истога дана предао властима па је над њим

сместа покренута истрага а доцније и оптужба. Павлу Радићу и др. Ђури Басаричеку, жртвама тешког Рачићевог злочина који су спадали у ред најглавнијих првака и оснивача Хрватске сељачке странке у Београду је приређен величанствен испраћај приликом преноса њихових земних остатака на железничку станицу, одакле су транспортовани у Загреб, где је извршена свечана сахрана.

Рад у Народној скупштини после тога био је прекинут а посланици Сељачко-демократске коалиције на заједничкој седници, последњој која је одржана у Београду, одлучили су да напусте Београд и рад у Народној скупштини. Напустивши Београд и рад у Народној скупштини, посланици Сељачко-демократске коалиције наставили су своја заседања у Загребу, где су донели неке важне закључке.

Крајем јула 1928 демисионирала је влада Велимира Вукићевића, па је 27 јула владу образовао др. Антон Корошец, са претставницима Народне радикалне, Демократске, Југословенске муслиманске и Словенске људске странке. Народна скупштина наставила је рад убрзо после образовања Корошчеве владе, 1 августа 1928. На тој седници реч је узео претседник Скупштине др. Нинко Перић који је у име Народне скупштине осудио злочин Пунише Рачића који је, убиством Павла Радића и др. Ђуре Басаричека, и ранивши Стјепана Радића, др. Ивана Пернара и Ивана Гранђу, пролио крв у Народној скупштини.

„Са болом и тугом”, казао је претседник др. Нинко Перић, „одаје им Народна скупштина последњу пошту, уз осуду грознога дела којим су свој живот завршили.... Вечно ће их пратити болне симпатије свих чланова овога дома, међу којима су оставили најлепше успомене. Породицама погинулих другова Народна скупштина изјављује своје најискреније саучешће, а рањеним друговима жели оздрављење, да продуже рад за добро отаџбине и народа”.

У знак жалости ова седница била је прекинута, па је рад настављен сутрадан, када је влада др. Антона Корошца изашла пред Народну скупштину са својом декларацијом.

Влада је чврсто решена, наглашавала је декларација владе др. Корошца, да настави законодавни рад и ради тога ће предузети све потребне мере. О при-

вредној депресији, која се јавља свуда у Европи, влада ће водити брижљивог рачуна и предузети све мере да економско стање сељака, радника, трговца, занатлије и чиновника, добије од стране државне власти свестрану заштиту, потпору и разумевање. О догађају од 20 јуна, декларација каже:

„Догађај од 20 јуна, који заслужује најтежу осуду и који нам је одузео два драга друга и више њих ранио, не сме бити разлогом да се прекине досадашња законодавна сарадња, која је за нашу државу тако потребна. Овај жалосни догађај је чин издвојен и личан, и не сме се уопштавати. Особито је велика неправда, када се читаве парламентарне групе или, што је још горе, читав део нашег народа оптужује без сваког разлога, за дело, с којим нема ничег заједничког, и које исто тако жали и осуђује као и сав културни свет. Тако недопуштено заоштравање односа не може бити него штетно.

„Парламентарне групе, на које се ослања ова влада, и поједини посланици који су данас у Народној скупштини свесни интереса, који су изнад свих партијских и личних, желе искрено и другарски да се посланици, који су изостали из Народне скупштине по нашем мишљењу без довољног разлога, опет врате у њу, на заједнички законодавни рад. Народна скупштина је једини компетентни форум за решавање свих питања која су у вези са народним и државним животом. Како за овај чин одговара само појединац, који ће за то бити одговоран пред судом, сигурно ће и они Хрвати, који сада то не увиђају, увидети да овај чин не може постати јазом између браће и не сме бити препрека за даљи конструктиван рад у нашој заједничкој држави.

„Ми бисмо јако жалили, ако би се нашло и таквих странака и таквих лица која би, искоришћавајући ово опште жаљење због трагичног догађаја, наводила народне масе на кораке, противне садањим уставним и законодавним прописима, и били би не само дужни него и вољни, да Уставу и законима увек и према свакоме обезбедимо важност и поштовање.”

8 августа 1928 умро је Стјепан Радић, шеф Хрватске сељачке странке и претседник Сељачко-демократске коалиције. Његова смрт саопштена је Народној скупштини одмах сутрадан, 9 августа, на комеморативној седници коју је во-

дио потпретседник Михаило Кујунџић, који је одржао топал комеморативни говор, подвукавши велики значај личности Стјепана Радића.

„Губитак Стјепана Радића тежак је ударац нашем парламенту. Он с правом улази у ред наших народних великана, које нам смрт у последње време отрже. Нестало је једне велике словенске душе, идеолога широких погледа... Нестало је човека, који се кроз цео свој политички живот предано и апостолски бавио великим народним питањима... Задивљавао нас је све познавањем народних потреба, пленио је и очаравао својом љубављу према сељаку и малом човеку уопште, за чија је питања он имао осећања и познавања, и имао дар да га задобије... Цео наш народ дели осећања својих народних претставника и учествује у болу који нас је задесио...”

До 19 октобра 1928, када је овај сазив закључен читањем указа, Народна скупштина примила је следеће законе: закон о кметским селиштима и стеченим беглуцима; закон о јавним бележницима; закон о конвенцији за заштиту индустријске својине; закон о аранжману и међународној регистрацији трговачких жигова; закон о сузбијању сточних зараза; закон о Средишњој управи за мере и драгоцене метале; закон о контролисању чистоће израђевина од злата, сребра и платине; закон о мерама; закон о судијама редовних судова; закон о уређењу редовних судова; закон о држављанству; закон о добровољцима; закон о Конвенцијама између Југославије и Италије склопљеним у Нептуну; закон о конвенцији између Краљевине СХС и Пољске о правним односима њихових држављана; закон о конвенцији о консуларној служби између Краљевине СХС и Пољске; закон о трговачком уговору између Краљевине СХС и Грчке; * чл. 155 Финансијског закона за 1928/1929; менични закон; закон о чеку; закон о државном тужиоштву; закон о адвокатима; закон о народном признању генералу Ковачевићу; * законског чланка XVI из 1870 о уређењу општина и трговишта; * закона из 1885 о устројству градских општина у Хрватској и Славонији; закон о трговинском уговору са Великом Британијом; закон о трговинском уговору са Немачком; закон о трговинском уговору са Белгијско-Луксембуршком царинском унијом; закон о мењању обима и седишта у општинама Босне и Херцеговине; закон о примени чл. 133 закона о шумама из 1899 на територији целе Краљевине; закон о ваздушној пловидби; закон о употреби Коларчева фонда; ** чл. 89 и 90 закона о средским и обласним самоуправама; буџет прихода и расхода за 1928/1929 годину; закон о непосредним порезима; закон о народном признању Владимиру Прелићу; Финансијски закон за 1928/1929 годину; закон о заштити индустријске својине; закон о држању и ношењу оружја; закон о писмоносним голубовима; **** чл. 108 закона о инвалидима; ** закон о становима; трговински уговор

са Албанијом; трговински уговор са Енглеском; трговински уговор са Естонијом; и трговински уговор са Летонијом.

11

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1928/1929

20 октобра 1928—6 јануара 1929

Сељачко-демократска коалиција, чији су претседници после смрти Стјепана Радића постали др. Влатко Мачек и Светозар Прибићевић, остала је доследна својој закључку којом је одбила даљу сарадњу у Народној скупштини, па је и редовни сазив за 1928/1929 годину отворен без претставника те политичке групе. Редован сазив за тај период отворен је 20 октобра 1928, па је за претседника Скупштине био изабран Илија Михајловић, за I потпретседника Михаило Кујунџић, за II потпретседника др. Халид Храсница, док су за секретаре били избрани Андреј Бедјанић, др. Душан Стевчић, Лујо Валтер и Панта Јовановић. Одмах после конституисања Скупштина је одгодила рад до 5 новембра, када је читањем указа сазив био отворен.

Од 5 до 28 новембра Скупштина се бавила законодавним радом. У исто време почела је и дуга политичка криза, у току које је кабинет др. Антона Корошца демисионирао. Извршена су била консултовања на широкој основи, али се није могао наћи начин за парламентарно решење кризе. За све време трајања кризе, Народна скупштина није се састајала.

До 28 новембра 1928, када је одржана последња седница ове Народне скупштине, и последња седница Народне скупштине биране на основу Устава из 1921 и његових органских закона, Скупштина је донела следеће законе: закон о зајму од 22 милиона долара; закон о накнадном споразуму са Аустријом; закон о узајамној болесничкој нези са Мађарском; закон о издавању криваца и узајамној судској помоћи између Краљевне СХС и Мађарске; закон о конвенцији о одбрани против заразних болести са Мађарском; закон о конвенцији о поступку са транспортним предузећима, са Мађарском; закон о хитном извођењу радова и помоћи оскуднима; закон о судској заштити и о издавању криваца, са Италијом; закон о уговору са Аустријом о узајамном правном општењу; и закон о катастру земљишта.

5 јануара 1929 увече, дворска канцеларија дала је за јавност једно саопштење да извршена консултовања нису дала могућности за парламентарно решење кризе. У току ноћи између 5 и 6 јануара Краљ Александар поверио је састав ванпарламентарне владе генералу

Петру Р. Живковићу, команданту Краљеве гарде, а једном Краљевском Прокламацијом упућеном народу Краљ је решио да Устав од 28 јуна 1921 престане важити. Та прокламација гласи:

„Највиши народни и државни интереси и њихова будућност заповедају Ми да се, и као Владалац и као Син ове земље, обратим непосредно народу и да му отворено и искрено кажем оно што Ми у садашњем тренутку налажу Моја савест и Моја љубав према Отаџбини.

„Наступио је час, када између Народа и Краља не може и не сме више бити посредника.

„У току толиких прошлих напора и толико стрпљења, које Сам показао у вршењу Својих високих дужности Моју је душу раздирао вапај наших народних маса, радних и родољубивих, али и намучених, које су, руковођене својим природним и здравим расуђивањем, већ одавно назирале, да се више не може ићи путем, којим се до сада ишло.

„Моја очекивања, као и очекивања Народа, да ће еволуција нашег унутрашњег политичког живота донети и сређивање и консолидовање прилика у земљи, нису се остварила.

„Парламентарни ред и сав наш политички живот добивају све више негативно обележје, од чега Народ и Држава имају за сада само штете. Све корисне установе у нашој Држави, њихов напредак и развитак целокупног нашег народног живота, доведени су тиме у питање.

„Од таквог нездравог политичког стања у земљи страда не само унутрашњи живот и напредак, него и сређивање и развијање спољних односа наше Државе, као и јачање нашег угледа и кредита у иностранству.

„Парламентаризам, који је као политичко сретство по традицијама од Мога незаборављеног Оца, остао и Мој идеал, почеле су заслепљене политичке страсти злоупотребљавати у тој мери, да је постао сметња за сваки плодан рад у Држави.

„Жалосни раздори и догађаји у Народној скупштини поколебали су код Народа веру у корисност те установе.

„Споразуми, па и најобичнији односи између странака и људи, постали су апсолутно немогући.

„У место да парламентаризам развија и јача дух народног и државног јединства, он — онакав, какав је — почиње да доводи до духовног расула и народног разједињавања.

„Моја је света дужност, да свим средствима чувам Државно и Народно јединство. И Ја сам решен, да ову дужност без колебања испуним до краја.

„Чувати јединство народно и целину државну, то је највиши циљ Моје Владавине, а то мора бити и највећи Закон за Мене и свакога.

„То ми налаже Моја одговорност пред Народом и пред историјом. То Ми налаже љубав према Отаџбини и пијетет према безбројним драгоценим жртвама, које падоше за тај идеал.

„Тражити лека томе злу у досадашњим парламентарним променама владе или у новим законодавним изборима значило би губити драгоцену време у узалудним покушајима који су нам већ однели неколико последњих година.

„Ми морамо тражити нове методе рада и крчити нове путеве.

„Ја сам уверен, да ће у овом озбиљном тренутку сви Срби, Хрвати и Словенци разумети ову искрену реч свога Краља, и да ће они бити Моји највернији помагачи у току мојих будућих напора, којима је једини циљ:

„Да се у што краћем времену постигне остварење оних услова, оне државне управе и оног државног уређења, које ће најбоље одговарати општим народним потребама и државним интересима.

„Ради тога решио сам и решавам, да Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28 јуна 1921 године престане важити.

„Сви земаљски закони остају у важности, док се према потреби Мојим Указом не укину.

„На исти начин доносиће се у будуће нови закони.

„Народна скупштина, изабрана 11 септембра 1927 године, распушта се.

„Саопштавајући ову Моју одлуку Моме Народу, наређујем свима властима у Држави да по њој поступају, а свима и свакоме заповедам, да је поштују и да јој се покоравају.”

АЛЕКСАНДАР, с. р.

LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1921

(1923—1929)

D'après les articles de la Constitution de 1921, la Skoupchtina se composait des députés librement élus par le peuple au suffrage universel, direct et secret, et des représentants des minorités nationales. 40.000 habitants élaient un député; la législature en était de quatre ans. Le droit de vote appartenait à tout sujet, âgé de 21 ans révolus. Pouvait être élu député tout électeur inscrit ou non dans la liste des électeurs, Yougoslave de naissance ou par naturalisation, âgé de trente ans, sachant lire et écrire la langue nationale. La Skoupchtina se réunissait tous les ans en session régulière le 20 octobre à Beograd, à moins d'être convoquée avant cette date en session extraordinaire. La session régulière ne pouvait être clôturée avant que le budget d'état n'eût été voté. La Skoupchtina élit elle-même son bureau et procède à la vérification des mandats. Les projets de lois, après l'autorisation du Roi, étaient soumis à la Skoupchtina par le Conseil des ministres ou individuellement par les ministres, mais le droit de soumettre les projets de lois appartenait à chaque membre de la Skoupchtina. Les lois étaient promulguées par ukaz royaux, contresignés par tous les ministres. La Skoupchtina avait le droit d'enquête et d'instruction dans les affaires administratives, et chaque membre de la Skoupchtina avait le droit d'interpeller les ministres; les ministres devaient y répondre au cours de la même session. La Skoupchtina ne communiquait directement qu'avec les ministres et pour qu'une de ses résolutions fut valable la présence de deux tiers des députés était nécessaire.

Les députés ne pouvaient voter que personnellement et le vote était public sauf pour les élections où il était secret. Tout projet de loi devait être voté à deux reprises, dans la même session, avant d'être finalement adopté. Les députés ne pouvaient être rendus responsables pour leur vote à la Skoupchtina; pour leurs déclarations et leurs actes pendant la durée du mandat, faites soit aux séances de la Skoupchtina, soit dans ses commissions, dans une délégation spéciale ou en exercice de leurs fonctions parlementaires, les députés n'étaient responsables selon les clauses du règlement qu'envers la Skoupchtina.

Sans l'approbation préalable de la Skoupchtina ses membres ne pouvaient être rendus responsables, ni en aucun cas être arrêtés pendant la durée de leur mandat, sauf s'ils étaient pris en flagrant délit, mais la Skoupchtina devait être immédiatement informée et c'est elle qui refusait ou autorisait l'instruction ultérieure. Le droit de l'immunité du député commençait le jour même de son élection.

Pour l'amnistie des ministres le consentement préalable de la Skoupchtina était nécessaire. La Skoupchtina était convoquée par ukaz royal, c'est le Roi qui ouvrait et clôturait ses sessions par un discours du trône, par un message ou par ukaz, contresigné par tous les ministres. La Skoupchtina qui avait ajournée ses séances pouvait être convoquée par le Roi à chaque instant, c'est le Roi qui avait aussi le droit de la dissoudre, mais l'ukaz sur sa dissolution devait ordonner les nouvelles élections trois mois au plus tard, ainsi que sa convocation quatre mois au plus tard après sa dissolution. Le Roi prêtait serment devant la Skoupchtina; si le Roi mourait sans laisser d'héritier au trône, les décisions sur la formation et la durée de la Régence étaient prises par la Skoupchtina à laquelle les membres de la Régence devaient prêter serment.

Toutes ces clauses constitutionnelles furent aussi appliquées aux lois organiques complétant cette Constitution; elles étaient formulées aussi dans la loi sur l'élection des députés, la loi sur les unions et associations, la loi sur les listes électorales et enfin dans le Règlement de la Skoupchtina. Le régime parlementaire, fondé sur ces lois, fonctionna jusqu'au 6 janvier 1929; pendant ce temps-là les élections eurent lieu en 1923, 1925 et 1927.

La Skoupchtina, élue aux élections du 16 avril 1923 se composait de 312 députés; le Parti populaire radical y comptait 108 députés, le Parti populaire paysan croate de Stjepan Radić — 70 députés, le Parti démocrate — 51 députés, le Parti populaire slovène d'Anton Korošec — 24 députés, l'Organisation musulmane yougoslave de Mehmed Spaho — 18 députés, le Parti national turc — »Djénète« — 14 députés, l'Union des agriculteurs — 11 députés, le Parti allemand — 8 députés; le reste des mandats appartenait à des

groupements politiques divers. Les députés du Parti paysan républicain croate n'avaient fait vérifier leurs mandats de sorte que la Skoupchtina travailla avec un nombre diminué de députés — 70 députés ne participèrent pas aux travaux de la Skoupchtina. Un certain nombre de députés de ce parti ont fait vérifier leurs mandats au cours de la session régulière en mars 1924.

Aux élections, effectuées le 8 février 1925 par le gouvernement du Bloc national Pašić—Pribičević, 315 députés furent élus; le Parti populaire radical obtint 142 mandats, le Parti paysan républicain croate — 67 mandats, le Parti démocrate — 37 mandats, le Parti démocrate indépendant — 21 mandats, le Parti populaire slovène — 20 mandats, l'Organisation musulmane yougoslave — 15 mandats, le Parti agraire — 4 mandats, le Parti allemand — 5 mandats, le reste des mandats se répartissait sur divers groupements politiques de moindre importance. Au commencement de la session de cette Skoupchtina le Parti paysan républicain croate avait renoncé à son républicanisme: ce parti prit une part active aux travaux de la Skoupchtina, en reconnaissant la Constitution de 1921 et en réservant son opinion sur la nécessité de modifier cette Constitution.

Les troisièmes élections, faites en vertu de la Constitution de 1921, eurent lieu le 11 septembre 1927. Le Parti populaire radical y obtint 112 mandats, le Parti démocrate — 61 mandats, le Parti paysan croate — 61 mandats, le Parti populaire slovène — 21 mandats, le Parti démocrate indépendant — 22 mandats, l'Organisation musulmane yougoslave — 18 mandats, le Parti allemand — 6 mandats, le Parti agraire — 9 mandats, le reste des mandats

se répartissait sur des partis politiques moins importants. Au cours de la première session régulière de cette Skoupchtina le député Puniša Račić commit un attentat contre Stjepan Radić, chef du Parti paysan croate, et ses camarades; à cette occasion tragique furent tués Pavle Radić et Đuro Basariček, tandis que Stjepan Radić, Ivan Pernar et Ivan Grandja furent blessés. L'auteur de l'attentat fut livré à la justice, et la Skoupchtina, par l'intermédiaire de son président, exprima sa profonde douleur de ce qu'on ait pu commettre un tel crime dont les victimes étaient des représentants éminents du peuple. Le 8 août Stjepan Radić succomba à ses blessures.

Au cours de la seconde session régulière de cette Skoupchtina en 1928 et 1928 les luttes entre les partis politiques à la Skoupchtina entrèrent dans une phase très aiguë. Après l'événement tragique du 20 juin 1928, les députés de la Coalition paysanne-démocrate, composée du Parti paysan croate et du Parti démocrate indépendant, quittèrent la Skoupchtina. Vu qu'une solution parlementaire des crises, longues et fréquentes, était impossible, le Roi Alexandre I-er confia au cours de la nuit du 5 au 6 janvier 1929 au général Pierre Živković la mission de former un gouvernement extraparlémentaire. Par une proclamation du Roi la Constitution de 1921 fut abolie et on confia au général Živković la réalisation d'un programme d'apaisement excluant la collaboration des partis politiques dissous. Avec la Constitution de 1921 furent mises hors vigueur toutes les lois organiques promulguées en vertu de cette Constitution, et le nouveau gouvernement fut chargé de procéder le plus tôt possible à l'unification de la législation entière. La Skoupchtina fut dissoute.

XXVI
НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО ПОД УСТАВОМ
ИЗ 1931
(1931—1936)

НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО ПОД УСТАВОМ ИЗ 1931

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

Другог септембра 1931 у Двору одржана је седница владе П. Живковића, под претседништвом Краља Александра који је одржао члановима владе говор у коме је одао признање влади за њен предан и успешан рад. Краљ је нагласио да је дошао тренутак који је он наговестио још у Прокламацији од 6 јануара 1929, да се држави даде Устав, а народу политичка права и слободе. Краљ је затим позвао министра двора Богољуба Јевтића да прочита текст Устава. На Краљеву Реч одговорио је у име владе њен претседник Петар Живковић који је истакао да су резултати који су добивени, постигнути захваљујући у првом реду иницијативи самога Краља, као и узорном примеру Краља, коме је влада следила.

Нови Устав објављен је 3 септембра 1931, заједно са манифестом Краља Александра народу, и он је одмах ступио на снагу.

Краљев Манифест народу наглашава да је „чување јединства народног и целине државне било Краљева света дужност и највиши чин владавине”, и то је била побуда и главни задатак режима који је заведен 6 јануара 1929. Чинећи тај акт, Краљ је изнео и објаснио народу све тешкоће и опасности у које је био доведен национални живот и државна целина. Те тешкоће су биле толико велике, опасности толико озбиљне, да су дубоко забрињавале све родољубе и раздирале народну душу. Народ је видео шта је узрок злу и био свесан величине зла, те је са пуним поверењем прихватио Краљевске одлуке, и сложено помагао Краља у извођењу одлука. Одајући признање тој помоћи коју је давао

народ, Краљ у Манифесту наглашава да се за релативно кратко време успело да се посвршавају крупни национални и државни задатци и поставе трајне основе здравог државног живота, па су Краљевини Југославији обезбеђени потребни услови за снажан полет и велику националну будућност. „ . . . Пун уверења да до сада постигнути резултати рада”, завршава се Манифест народу, „здрава политичка и национална свест и искуство народа допуштају, да се приступи остварењу и дефинитивном организовању оних установа и онога државног уређења, које ће најбоље одговарати народним потребама и државним интересима, одлучио сам да досадашњи рад и извођење националне и државне политике поставим на ширу основу непосредне народне сарадње. Са вером у Бога и срећну будућност дајем Устав Краљевине Југославије.”

Основна мисао Устава од 3 септембра 1931, као што се види и из самог Манифеста, јесте обезбеђење и учвршћење државног и народног јединства, државне целине и уређења државе у основним смерницама које јој је дао шестојануарски режим. Хтело се да се новим Уставом онемогући развијање и груписање политичког живота на верској, регионалној и племенској основи, а сем тога Устав је подвукао и тежњу да се искључе основе и могућност верске нетрпељивости.

Уводећи дводомни претставнички систем и установом Сената и Народне скупштине, Устав је тежио за тим да створи основу за савесно испитивање свих потреба народних, уколико оне законодавним путем долазе до израза. Устав је потврдио поделу на бановине у теж-

њи да се у земљи изврши што шира децентрализација, а сем тога и за то да се онемогући сваки племенски, верски или регионални партикуларизам. Бановине и општине добиле су новим Уставом своју самоуправу, а заједно са самоуправом и своја бановинска већа, чији чланови долазе у веће на основу општег, директног и слободног избора.

Истога дана кабинет Петра Р. Живковића био је реконструисан, па су у владу ушли Коста Тимотијевић, Алберт Крамер, др. Иван Палечек, др. Авдо Хасанбеговић, Павао Матица, Иван Пуцељ, др. Драгутин Којић и Андра Стањић, док су из владе иступили Димитрије Љотић и Душан Сернец. Сутрадан по проглашењу Устава Петар Живковић обавестио је чланове кабинета да је поднео оставку с мотивацијом да је, доношењем Устава, измењена ситуација. Но истога дана образована је поново влада Петра Живковића, у истом саставу.

Развој политичких догађаја после ступања на снагу новог Устава, током месеца септембра 1931, био је врло жив. 9 септембра министар унутрашњих послова прописао је формуларе сталних бирачких спискова, а општине су добиле налог да бирачке спискове израде према новим упутствима. 12 септембра објављен је закон о избору народних посланика којим је било предвиђено све што је било потребно да би се избори могли у што краћем времену обавити. У вези са овим законом објављен је 20 септембра закон о удружењима, збору и договору, сагласан новим уставним одредбама. Неколико дана после тога, 23 септембра 1931, објављен је указ о изборима народних посланика за четворогодишњу скупштинску периоду, с тим да се избор изврши 8 новембра 1931, а да се ново изабрана Народна скупштина састане у ванредан сазив 7 децембра 1931. Одмах за тим образован је Државни одбор који је, на основу Устава и закона, имао да руководи изборним радњама.

27 септембра изашао је проглас краљевске владе упућен народу поводом претстојећих избора, са потписима свију чланова владе, а истога дана на народним зборовима у Бијелини и Сарајеву истакнута је жеља да се за носиоца земаљске листе на изборима за Народну скупштину прими претседник владе Петар Живковић. Слични предлози истицани су и са других страна, па је почетком октобра Живковић дао изјаву да се прима носиоштва листе на следећим

изборима, на основу програма који је влада формулисала у своме прогласу од 27 септембра.

2

ОДРЕДБЕ УСТАВА ИЗ 1931 ГОДИНЕ
О НАРОДНОМ ПРЕТСТАВНИШТВУ

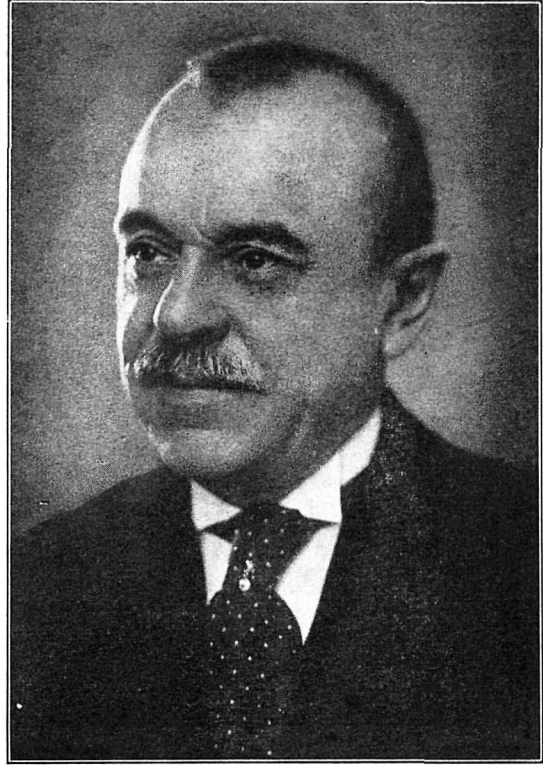
Устав од 3 септембра 1931 предвидео је дводомни претставнички систем па је, уз Народну скупштину, донео и одредбе о установљењу Сената Краљевине Југославије. Према томе, Народно претставништво чине Сенат и Народна скупштина заједно, по процедури која је Уставом тачно одређена. Најважније одредбе устава из 1931 о Народном претставништву јесу ове:

Сенат. — Сенат састављају сенатори, од Краља именовани и бирани. Сенатор не може бити млађи од 40 година. Број сенатора утврђује се законом, а исто тако и њихов избор. Краљ може именовати исто толики број сенатора колико има бираних. Нико не може у исто време бити сенатор и народни посланик. (Чл. 50). Мандат бираних сенатора траје шест година. Сенат се обнавља сваке три године изборима нових чланова за једну половину бираних сенатора. (Чл. 51). Мандат сенатора од Краља именованих траје шест година. Они се могу на предлог претседника владе разрешити ове дужности услед физичке неспособности, или ако су судом осуђени за кривична дела. Именовани сенатори, ако су активни државни чиновници, не могу задржати чиновнички положај. (Чл. 52). Сенат се састаје када и Народна скупштина, а престаје радити када и она. Сенат сам испитује уредност мандата бираних сенатора и одлучује о њима. (Чл. 53).

Народна скупштина. — Народну скупштину састављају посланици које народ слободно бира општим, једнаким, и непосредним гласањем. Она се бира на четири године. Мандат народног посланика може престати и раније у случајима које предвиђа изборни закон. Одредбе о броју и изборима народних посланика прописују се законом. (Чл. 54). Право бирачко има сваки држављанин, по рођењу или прирођењу, ако је навршио 21 годину старости. Активни официри и подофицири и војници под заставом не могу вршити бирачко право ни бити бирани. Закон ће решити о женском праву гласа. (Чл. 55). Привремено губе бирачко право: 1) који су осуђени на робију или затвор, дуже од годину дана, док се не поврате у права; 2) који су осуђени на губитак часних права за време док траје та казна; 3) који су под стециштем; 4) који су под старатељством; 5) који су пресудом изгубили бирачко право због изборних кривица (Чл. 56). За сенатора одн. народног посланика може бити изабран само онај ко има бирачко право, без обзира да ли је уведен у бирачки списак. Од сваког сенатора одн. посланика траже се услови: 1) да је држављанин по рођењу или прирођењу Краљевине Југославије, но прирођени држављанин мора бити настањен најмање десет година, рачунајући од дана прирођења; 2) да је навршио 40, одн. 30 година старости и 3) да говори и пише народним језиком. Губитак бирачког права повлачи губитак мандата сенатора и народног посланика. Сенатори и народни посланици не могу бити у исто време државни лиферанти или државни предузимачи (Чл. 57). Активни др-

ПЕТАР ЖИВКОВИЧ

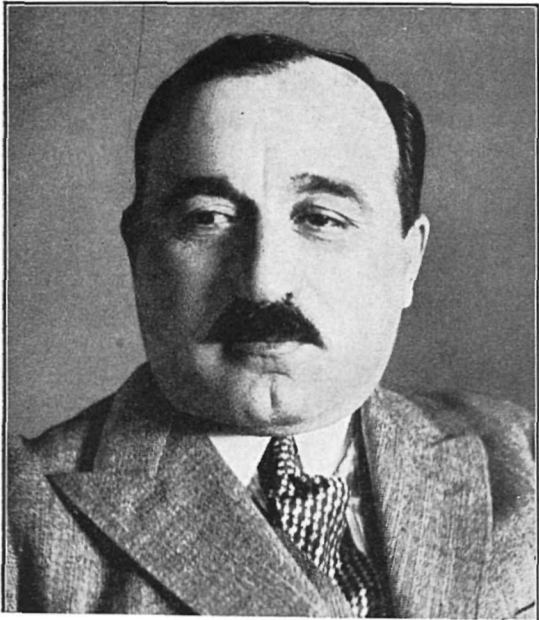
АНТЕ ПАВЕЛИЧ

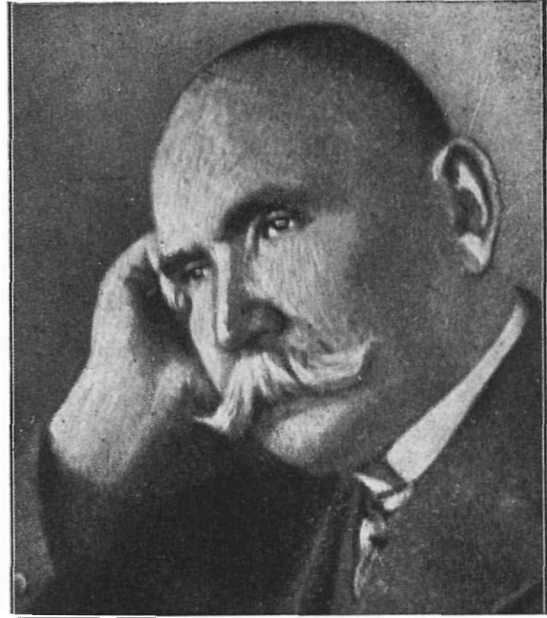
КОСТА КУМАНУДИ

ЉУБОМИР ТОМАШИЧ

БОГОЉУБ ЈЕВТИЋ

НИКОЛА УЗУНОВИЋ

Сенат Краљевине Југославије

Привремена зграда Народне скупштине у Коњичкој касарни (1920—1923)

Повриште на Врџачу, последња привремена скупштинска зграда (1931—1936)

жавни чиновници не могу се кандидовати за сенаторе и народне посланике. Полицијски, финансијски и шумарски чиновници, као и чиновници аграрне реформе не могу се кандидовати, сем ако су то престали бити годину дана пре расписа избора, а министри активни и на расположењу могу се кандидовати (Чл. 58). Сваки сенатор и народни посланик претставља цео народ. Сви чланови Народног претставништва полажу заклетву да ће Краљу бити верни, да ће чувати изнад свега јединство народа, независност државе и целину државне области, да ће Устав чувати и добро народа пред очима имати. (Чл. 59). Народно претставништво сазива се указом, у престоници Београду, у редован сазив сваке године 20 октобра. Ако је у случају рата престоница измештена, Народно претставништво састаје се у месту које је указом о сазиву одређено. Редован сазив не може се закључити док не буде решен државни буџет. (Чл. 60). Народна скупштина прегледа сама пуномоћства својих чланова и одлучује о њима. (Чл. 61). Народна скупштина бира за сваки сазив из своје средине своје часништво. Законске предлоге подносе по овлашћењу Краљевом поједини министри. Право подношења законских предлога припада сваком члану Народног претставништва, чији предлог писмено помогне најмање једна петина чланова Сената односно Народне скупштине. (Чл. 63). Законски предлог који Народна скупштина усвоји шаље се Сенату на рад и обратно. Ако је законски предлог усвојен у целини и од Народне скупштине и од Сената сматра се да је Народно претставништво предлог примило. Ако су учињене какве измене или допуне од Сената, одн. од Народне скупштине, онда се законски предлог враћа Народној скупштини односно Сенату на решење. Када се ове допуне или измене приме од Народне скупштине односно Сената, сматра се да је Народно претставништво предлог примило. На случај да се Сенат и Народна скупштина у пријему једног законског предлога у целини или у појединостима не сагласе, сматра се да је предлог одбијен и у истом сазиву се о њему више не може решавати. Ако се случај понови и у будућем сазиву, о томе законском предлогу одлучиће Краљ. (Чл. 64). Краљ закључује уговоре са страним државама, али је за потврду тих уговора потребно претходно одобрење Народног претставништва. За потврду чисто политичких споразума није потребно претходно одобрење Народног претставништва. За уговор да туђа војска поседне земљиште Краљевине, или да пређе преко њега, потребно је одобрење Народног претставништва. Народно претставништво може, кад изискује државна потреба, одлуком унапред овластити Министарски савет да изда мере за неодложну примену предложеног уговора. Државна територија не може се отуђити или разменити, без одобрења Народног претставништва. (Чл. 65). Законе проглашује Краљ указом, који садржи сам закон, решен од Народног претставништва. Тај указ премапотписују сви министри. Министар правде ставља на указ државни печат и стара се о обнародовању у службеним новинама. Закон добива обавезну снагу 15 дана по обнародовању у службеним новинама, ако сам закон друкчије не одреди. Дан обнародовања у службеним новинама рачуна се. (Чл. 66). Народно претставништво има право анкете као и истраге у изборним и чисто административним питањима.

(Чл. 67). Сваки члан Сената и Народне скупштине има права управљати министрима питања и интерпелације. Министри су дужни дати на њих одговор у истом сазиву. (Чл. 68). Сенат и Народна скупштина опште непосредно само са министрима. (Чл. 69). У Сенату и Народној скупштини имају право да говоре само њихови чланови, чланови владе и владини повереници. (Чл. 70). Сенат и Народна скупштина могу пуноважно решавати ако је на седници присутна једна трећина свих сенатора, односно посланика. За пуноважно решење потребна је већина гласова присутних. У случају равне поделе гласова предлог о коме је гласано сматра се да је примљен. (Чл. 71). О сваком законском предлогу мора се гласати два пута, у истом сазиву, пре него што се он коначно усвоји. (Чл. 72). Решавање Сената и Народне скупштине у заједничком заседању бива само за случаје за које је изрично речено. Заједничким заседањима председавају председници Сената и Народне скупштине наизменично. (Чл. 73). Сенатор, односно народни посланик, не одговара за глас који је дао као члан Сената и Народне скупштине. За све изјаве и поступке приликом вршења мандата, било у седницама Сената или Народне скупштине или у одборима, или у особитом изасланству, или у особитој дужности, чланови Народног претставништва одговарају по одредбама пословника. За оне изјаве и поступке који садрже кривично дело, сенатор и народни посланик одговара и пред редовним судовима, ако Сенат односно Народна скупштина даде за то одобрење. Но за увреде, клевете или злочине, сенатор односно народни посланик одговара пред редовним судовима и без претходног одобрења Сената или Народне скупштине (чл. 74). — Без овлашћења Сената односно Народне скупштине њихови чланови не могу се за кривице учињене ван вршења мандата узимати на одговор, нити лишити слободу, док траје њихов мандат, осим кад се затекну на самом делу злочина или преступа, али се и у томе последњем случају Сенат односно Народна скупштина ако је на окупу одмах извештава и она даје или одриче овлашћење да се надлежни поступак настави за време сазива. Имунитетско право сенатора и народних посланика настаје даном избора односно наименовања. Ако ко постане сенатор или народни посланик пре него што је над њим по каквој кривици изречена извршна пресуда, власт која врши извиђање и истрагу известиће о томе Сенат или Народну скупштину, која даје или одриче овлашћење за продружење поступка. Члан Сената или Скупштине може се узимати на одговор само ради онога дела за које је издан (чл. 75). — Сенату и Скупштини припада искључиво право да у Народној скупштини и Сенату одржавају ред преко својих председника. Никаква оружана сила не може се поставити у згради нити у њихову двористу, без одобрења председника. Исто тако без одобрења не могу никакви државни органи чинити у Скупштини или Сенату акт власти. Нико оружан не сме ући у зграду Сената или Скупштине, осим лица која по пропису носе оружје и налазе се на служби код Сената односно Народне скупштине (чл. 76). —

У појединим одељцима Устава налазе се још ове одредбе о Народног претставништво:

Законодавну власт врши Краљ и Народно претставништво заједнички. Народно претстав-

ништво састављају Сенат и Народна скупштина (чл. 26). — Ако земља није нападнута, или јој рат није оглашен од које друге државе, за оглас рата потребан је претходан пристанак Народном претставништву. Ако земљи буде оглашен рат или она буде нападнута, има се одмах сазвати Народно претставништво (чл. 31). — Краљ сазива Народно претставништво у редован или ванредан сазив. Краљ отвара и закључује седнице лично, Престоном беседом или преко Министарског савета Посланицом или Указом. Ако се седнице Народног претставништва отварају или закључују Престоном беседом, Сенат и Народна скупштина заседају заједно. Престону беседу, Посланице и Указ премапотписују сви министри. Краљ има право да распусти Народну скупштину и нареди нове изборе. Указ о распуштању као и указ о новим изборима премапотписују сви министри (чл. 32). — Краљ не може у исто време бити и поглавар које друге државе без пристанка Народног претставништва (чл. 33). — У случају да Краљ до своје смрти није одредио себи заменика, Народно претставништво у заједничкој седници бираће Краља из исте династије (чл. 37). — Ступајући на Престо Краљ полаже пред Народним претставништвом заклетву (чл. 39). — За време Краљева одсуства Министарски савет нема права распуштања Народне скупштине (чл. 40). — У случају кад је Краљ трајно неспособан да врши Краљевску власт, о моменту образовања и престанка Намесништва решава Народно претставништво (чл. 41). — На случај да се упразни место намесника или његова заменика, Народно претставништво тајним гласањем бира новог намесника од двојице преосталих заменика. За случај да Краљ није засебним актом одредио намеснике, или ако није могуће саставити Намесништво од бар два намесника између лица која је Краљ претходно назначио, Народно претставништво тајним гласањем бира потребан број намесника. Пре него узму краљевску власт у своје руке намесници полажу пред Народним претставништвом заклетву да ће Краљу бити верни, и да ће владати по Уставу и земаљским законима (чл. 42). — У случају ако престо остане без наследника, Министарски савет узме власт у своје руке и одмах позвати Народно претставништво у нарочити сазив, у коме ће се решити о престолу (чл. 47). — Једном одређена цивилна листа Краљева не може се повисити без пристанка Народног претставништва. — Намесници ће за време вршења своје дужности од државе примати само онолико, колико им на предлог Министарског савета одреди Народно претставништво (чл. 49). — Кад министра оптужи Народна скупштина, одлука о стављању министра под суд има се донети већином од две трећине укупног броја народних посланика (чл. 79). — Државни буџет одобрава Народно претставништво за сваку годину. Буџет се мора поднети Народној скупштини најдаље за месец дана од дана њеног састанка у редовном сазиву. Једновремено се Скупштини подноси на увиђај и одобрење и завршни рачун последње истекле године. Народна скупштина не може предложене партије увећавати, а може их смањити или изоставити. Уштеда једне буџетске партије или буџетске године не може се трошити за подмирење потреба друге партије или године без одобрења Народне скупштине. (чл. 102). — Завршни рачуни подnose се Народном претставништву на решење са примедбама

Главне контроле и то најдаље за једну годину, рачунајући од завршетка сваке рачунске године (чл. 107). — О изменама у Уставу решава Краљ са Народним претставништвом (чл. 114). — Предлог да се у Уставу што измени и допуни може учинити Краљ и Народно претставништво. У таквом предлогу морају се изреком именовати све тачке Устава које би се имале мењати или допунити. Ако је предлог учинио Краљ, онда ће се то саопштити Сенату и Народној скупштини, па ће се затим Народна скупштина одмах распустити и сазвати нова најдаље за четири месеца. Ако је такав предлог потекао из Сената, односно Народне скупштине, о њему се има решавати на начин предвиђен за решавање законских предлога већином од три петине укупног броја посланика. Предлог се затим подноси пред Народну скупштину, односно Сенат, који о њему решава већином од три петине својих чланова. Кад тај предлог буде усвојен Народна скупштина биће распуштена, а нова ће се сазвати најдаље 4 месеца од дана када је предлог усвојен (чл. 115). — Све изузетно предузете мере у случају рата, мобилизације, нереда и побуне, поднеће се Народном претставништву накнадно на одобрење (чл. 116). —

3

ОДРЕДБЕ ЗАКОНА О ИЗБОРУ СЕНАТОРА И НАРОДНИХ ПОСЛАНИКА

30 септембра 1931 објављен је закон о избору сенатора, на основу којих је образован први Сенат Краљевине Југославије. Према одредбама тога закона, избор сенатора врши се по изборним јединицама тако да свака бановина претставља засебну изборну јединицу, а подручје управе града Београда такође. Према томе постоје десет изборних јединица за изборе сенатора (чл. 4). — У свим изборним јединицама, на 300.000 становника, бира се један сенатор, а ако вишак становништва буде већи од 150.000 бира се још један сенатор. Број сенатора које бирају поједине бановине утврђује Државни одбор, на основу најновије званичне статистике (чл. 5—6). — Сенаторе бирају: народни посланици свих срезова, односно места; сви бански већници и сви председници општина појединих бановина. За сенатора може бити изабран сваки грађанин који је по рођењу или прирођењу држављанин Југославије, има четрдесет година старости, а говори, чита и пише народним језиком (чл. 8—9). — Бирање сенатора је посредно и јавно, а врши се по бирачким списковима, које за целу бановину саставља Првостепени суд који се налази у седишту бановине која врши избор (чл. 11—12). — Кандидатске листе за избор сенатора морају се поднети најмање 15 дана пре избора на потврду Првостепеном суду оне бановине у којој се врши избор, а могу их предложити најмање 50 лица која имају бирачко право за избор сенатора. На листи, по тачно утврђеној процедури, морају бити исписана имена кандидата и њихових заменика, а уз листу мора се поднети суду и пристанак кандидованих лица. Свака поднесена листа мора имати свога претставника (чл. 13—18). — Гласачко место за целу бановину је једно, а гласати се може само једанпут и лично. Гласањем руководи бирачки одбор. Кад је гла-

сање завршено, утврђује се резултат избора и то тако што се укупан број гласача који је добила свака листа дели са један, два итд., најзад са цифром која одговара броју сенатора колико има да се изабере у тој изборној јединици. Од бројева овако добијених узима се онолико највећих колико треба да изабере та јединица, и према њима се додељују сенатори појединим кандидатским листама. Ако би две или више листа имале право на сенаторско место, решиће коцка која ће листа добити то место. Мандати са појединих листа додељују се почевши од носиоца листе по реду како су кандидати записани. Кад је готов с послом, бирачки одбор завршава рад и одмах издаје пуномоћства изабраним сенаторима (чл. 20—35). —

Законом о избору народних посланика који је објављен 12 септембра 1931, а измењен и допуњен 27 септембра 1931 (обнародован 15 априла 1933), предвиђено је све што се односи на изборе народних посланика.

Београд, Земун и Панчево, као једно подручје, бирају пет посланика. Дравска бановина бира 29, савска 75, врбаска 25, приморска 24, дринска 39, зетска 33, дунавска 52, моравска 41 и вардарска 45 посланика. Поред тога броја посланика бира се још онолико носилаца листа колико има кандидатских листа које су добиле преко 50.000 гласова (чл. 1). — Право бирања посланика има сваки грађанин који је навршио 21 годину старости, а поданик је Краљевине Југославије (чл. 7). — Активни официри као и подофицири и војници под заставом не могу вршити бирачко право (чл. 8). — Немају права да бирају: који су пресудом осуђени дуже од године дана, док се не поврате у права; осуђени на губитак часних права, док се не поврате у права; који су под стециштем и старатељством; који су осуђени на губитак бирачког права због изборних кривица (чл. 9). — Од сваког посланика траже се ови услови: да је држављанин Југославије по рођењу или прирођењу; да је навршио 30 година; да говори, чита и пише службеним језиком (чл. 11). — Активни државни чиновници не могу се кандидовати (чл. 12). — Губе мандат посланици: који изгубе бирачко право, који се за време трајања мандата приме државне или бановинске службе, и који за време трајања мандата раде са државом лиферантске послове (чл. 13). — Гласање за избор народних посланика врши се јавно и усмено по општинама, односно по гласачким местима, а по сталним бирачким списковима (чл. 15). —

Земаљска кандидатска листа саставља се тако што се на челу листе означаје дан избора, а затим се означаи носилац земаљске кандидатске листе, па по томе имена и презимена, занимање и место живљења сваког појединог кандидата за све изборне јединице у држави. Испод имена сваког кандидата испишује се и име његова заменика. Затим се одвојено испишу имена двојице претставника те листе за Главни бирачки одбор и њихова два заменика, као и имена по једног претставника и једног заменика за гласачка места. Овако састављену листу предлаже најмање 30 предлагача, који морају бити правни бирачи, за сваки административни срез од половине укупног броја административних срезова у држави, но с тим да су ови административни срезови на територији бар две трећине бановина.

Уз земаљску кандидатску листу предлагачи су дужни поднети суду писмену изјаву носиоца

листе, сваког кандидата и сваког заменика кандидата да се прима кандидације. Сем тога се у тој изјави сви обавезују да ће, у свом политичком раду, чувати државну целину и радити за народно јединство, и да неће приступати верским, племенским и регионалним партијско-политичким удружењима. Потписи на овим изјавама морају бити потврђени од надлежног суда. Претставници за поједина гласачка места морају бити из општине у којој се врши гласање и уписани у њен стални бирачки списак (чл. 18). — Свака кандидатска листа мора имати најмање по једног кандидата у сваком административном срезу. Срески кандидати могу бити кандидовани највише у три изборне јединице, но морају бити везани за исту кандидатску листу. Једно лице може бити заменик среског кандидата такође само у три изборне јединице. Изабрани на више места изјасниће се у року од три дана кад се састане Народна скупштина који мандат задржавају (чл. 21). — Гласање на биралишту траје непрекидно цео дан, до шест часова после подне, а може се прекинути само у случају нереда с тим да се настави кад се ред поврати. За време гласања води се записник (чл. 50—51). — Кад се гласање сврши бележи се у записник кад је завршено, колико је свега гласача гласало и све остало што се односи на ток избора. Овај записник потписују сви чланови одбора, а сваки од њих може одвојити мишљење и ставити примедбу (чл. 54). — На основу резултата избора Главни бирачки одбор утврдиће претходно која је кандидатска листа добила највећи број гласова (релативну већину), сабирајући све гласове које су добили сви кандидати везани за дотичну листу у целој земљи. По томе ће потврдити за посланике све носиоце оних земаљских листа које имају преко 50.000 гласова у целој земљи. Земаљској листи која је добила највећи број гласова у целој земљи доделиће се три петине укупног броја народних посланика, од онога броја који долази на све бановине. Тако ће од те три петине дравска бановина добити 17, савска 45, врбаска 15, приморска 14, дринска 24, зетска 20, дунавска 31, моравска 25 и вардарска бановина 27 мандата. Ови мандати деле се пре свега на оне кандидате, везане уз најјачу кандидатску листу, који у срезу или вароши у којој су кандидовани, према осталим кандидатима са те листе, имају највећи број гласова. Остатак од две петине мандата поделиће се: на дравску бановину 12, савску 30, врбаску 10, приморску 10, дринску 15, зетску 13, дунавску 21, моравску 16 и вардарску бановину 18 мандата. У оним изборним окрузима у којима збир гласова са свих осталих земаљских кандидатских листа износи мање него број гласова најјаче земаљске кандидатске листе, овај остатак мандата делиће се међу све земаљске кандидатске листе, рачунајући ту и листу која је у тим изборним окрузима добила највећи број гласова. Ти мандати додељиваће се оним кандидатима, који у својим срезovima имају апсолутну већину палих гласова, и то редом према величини добивених гласова. Ако која земаљска кандидатска листа није добила у целој земљи ни 50.000 гласова, она неће учествовати при подели мандата (чл. 61). — Главни бирачки одбор води протокол о своме раду. Изабраним посланицима он издаје пуномоћства и стара се да им на време буду достављена (чл. 62—63). — Резултат избора објављује се у званичном листу заједно са списком и-

забраних и оглашених народних посланика (чл. 64). — све жалбе против избора народних посланика шаљу се непосредно Народној скупштини, или преко Министарства унутрашњих послова, а жалбу може поднети сваки бирач и министар унутрашњих послова (чл. 65). —

4

НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1931

7 децембра 1931 — 19 октобра 1932

На изборима народних посланика који су извршени 8 новембра 1931, поднесена је Касационом суду у Београду само једна земаљска кандидатска листа, чији је носилац био Петар Р. Живковић, председник владе. Избори су у целој земљи извршени заказаног дана, а за листу Петра Р. Живковића предато је 2,325.245 гласова од 3,400.000 лица која су уведена у бирачке спискове, и она је добила свих 306 посланичких мандата, колико је Скупштина требала да има чланова на основу Закона о избору народних посланика. За потребе Народне скупштине биле су привремено уређене просторије позоришта на Врачару.

7 децембра 1931 састала се новоизабрана Народна скупштина у свој први претходни састанак, коме је председавао најстарији посланик по годинама Вјекослав Спинчић. Примајући председничко место Спинчић је у једном кратком говору изразио весеље што је пред залазак свога живота, „доживео радост да учествује у раду прве југословенске Народне скупштине”. 8 децембра Скупштина је извршила избор чланова Верификационог одбора, коме су предата сва посланичка пуномоћства. Одбор је имао да расправи 77 жалби на изборе народних посланика у 57 изборних јединица, а оспорен је једино мандат посланика среза оточачког, у коме су по одлуци Скупштине извршени делимични накнадни избори у општинама у којима је оспорена ваљаност изборне радње.

После верификација мандата извршен је избор сталног скупштинског председништва. За председника Скупштине био је изабран др. Коста Кумануди, за потпредседнике изабрани су Карло Ковачевић и др. Авдо Хасанбеговић, а за секретаре др. Драгољуб Јевремовић, Драгомир Станојевић, Анте Ковач и Милан

Мравље. Накнадно је одлучено да се број скупштинског часништва повећа, па је за потпредседника Скупштине био изабран др. Коста Поповић, а за секретара Гавра Милошевић. После тога времена Скупштина је стално бирала уз председника по три потпредседника и пет секретара. На тај начин конституисање Скупштине било је извршено па се очекивало да се изврши и конституисање Сената, после чега је могло да буде извршено отварање ванредног сазива за 1931.

Избори сенатора извршени су 3 јануара 1932 у свим бановинским седиштима. Било је изабрано 46 сенатора, а одмах после тога објављен је и указ о сенаторима које је именовао Краљ, на основу Устава. Првим указом било је именовано 28 сенатора, тако да је први југословенски Сенат имао 72 члана.

Први састанак Сената одржан је 11 јануара 1932. Претседавао је по годинама најстарији сенатор Иван Хрибар, а привремени секретари били су др. Васо Глушац и др. Иван Гмајнер. За Сенат уређене су просторије у палати Министарства саобраћаја. На првој седници саопштен је указ о именовању сенатора, а по томе извештај Државног одбора за избор сенатора. Био је изабран и Верификациони одбор за преглед пуномоћја. 15 јануара извршен је избор сталног часништва Сената за тај ванредни сазив, па је за председника био изабран др. Анте Павелић, за потпредседнике Јован Алтипармаковић и др. Фран Новак, а за секретаре др. Иван Гмајнер, др. Васо Глушац и Милан Поповић. Нешто доцније изабрани су и стални сенатски одбори, финансијски, имунитетни, административни, и одбор за молбе и жалбе.

Први заједнички састанак Народног претставништва, Сената и Народне скупштине, одржан је 18 јануара 1932 у скупштинској сали која је за ту прилику била нарочито декорисана. Претседавали су наизменично председник Сената др. Анте Павелић и председник Народне скупштине др. Коста Кумануди. У сали су се налазили сви сенатори и народни посланици и сви чланови владе. Отварање седница Народног претставништва извршено је Престоном Беседом коју је читао Краљ Александар, за кога је била удешена специјална краљевска трибина.

До зграде Народне скупштине Краљ Александар довезао се у пратњи прет-

Др. ЖЕЛИМИР МАЖУРАНИЋ
ПРЕТСЕДНИК СЕНАТА

седника владе Петра Р. Живковића. Пред скупштинском зградом Краља су поздравили почасни одреди питомца Војне академије, питомца Подофицирске школе, те одреди коњице Краљеве гарде и неколико чета 2 и 18 пешадијског пука. На самом улазу Краља су поздравили претседници Сената и Скупштине и увели га у скупштинску дворану где су Краљу приређене бурне манифестације. Краљ је заузео место на трибини и прочитао Беседу. Читање је било често прекидано дуготрајним манифестацијама и одобравањем.

Беседа којом је Краљ Александар отворио седнице Народног претставништва са великом радошћу поздравља сенаторе и народне посланике и цео југословенски народ, истичући колико је било потребно времена и жртва док се могло извршити уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. „Уједињени и слободни, имали смо да организујемо са савременим институцијама снажну националну државу, да у њој припремимо најбоље услове будућности. Видовданским уставом настојали смо да решимо тај наш национални задатак, али се све јасније показивало да национална мисао није добила у Уставу прави свој израз ни снагу једне организоване националне целине. Са свима оним траговима прошлости који су нас племенски раздвајали, нисмо могли у пуној мери и синтетично развијати све наше националне одлике у неопходном унутарњем јединству и хармонији.

„У таквом државном уређењу наш јавни и организовани политички живот једва је и покушао да са поуздањем и искрено изађе из уских и племенских оквира. Могли смо победити све спољне непријатеље, али себе, своја искључива посебна схватања, било нам је најтеже победити. Као да оно што је племенско не добија баш у јединству, у целини, своју највишу вредност, свој крајњи циљ.

„Најтежи удар државној и националној мисли дошао је од заслепљених партијских страсти и њихове међусобне борбе. Злоупотреба политичких слобода и парламентарног реда била је до те мере тешка, да је био доведен у питање и напредак и развитак целокупног народног живота: наша национална и државна целина била је озбиљно угрожена, претило нам је духовно расуло и народно разједињавање. „Ни једног тренутка није се смело заборавити да народно уједињење није дело једне генерације, ни последица историјског случаја. То је дело

непрекидних напора, вековних националних живих сила, и резултата моралних и историјских тековина. Народно јединство и државна целина не могу бити никада предмет никаквих погађања; они морају бити увек изнад нашег дневног живота, и изнад свих посебних интереса.

„Ја сам својом одлуком од 6 јануара 1929 пресекао оно зло стање. То је била Моја света дужност, пред нацијом и пред историјом. Мојој влади, којој сам тада поверио управу земље, ставио сам у задатак да добром управом што пре стиша страсти и ојача у народу веру у будућност... Законом од 3 октобра 1929 наша Краљевина добила је своје право име и раскинула са видним траговима прошлости, оним вештачким границама управне поделе које су постале историјске у трагичном делењу и раздвајању наших племена.

„Веран својој речи и традицијама мога Дома, Уставом од 3 септембра прошле године дао сам основе за остварење оних установа, оне државне управе и државног уређења, које ће најбоље одговорати општим народним потребама и државним интересима. Начела новог Устава дају све основе здравом националном и социјалном напретку и нормалном развоју политичког живота. Сва та начела имају бити лојално примењивана у њиховој правој замисли: национално јединство и државна целина ван сваке дискусије; у децентрализованој држави један слободан, равноправан, национално недељив народ, пун поштовања и љубави за веру, надахнут свим што је лепо и узвишено, и свестан своје велике дужности у људској заједници.”

Беседа наглашава да се Народно претставништво састало у озбиљно време. Задаци су тешки. Општа привредна криза захватила је цео свет, а њени таласи нису се усталили пред границама Југославије. Напори свих народа уперени су на то да се нађе здрав излаз из садашњег тешког стања, а ми с њима морамо удружити снаге. Наша спољна политика је у пуној подударности са политиком наших савезника и пријатеља, а Југославија хоће да и у будуће остане одлучан поборник мира и реда у Европи. У питању разоружања примићемо све жртве које се могу довести у склад са интересима наше безбедности. Наша војска никада није била инструмент за угрожавање мира и туђих права, па ће она и даље остати одбрана народа и школа за

његово национално васпитање. Беседа се даље бави питањима законодавног рада који ће се изнети пред Народно претставништво, и нарочито истиче се потреба решења појединих привредних питања.

Прогласивши да су седнице Народног претставништва отворене Краљ Александар напустио је седницу, праћен претседништвом, и бурно акламован од сенатора и народних посланика.

Настављајући рад, Народно претставништво изразило је жељу и донело одлуку да на Беседу одговори Адресом коју је требао да редигује један заједнички одбор Сената и Народне скупштине, с тим да се претрес Адресе изврши у заједничким седницама Народног претставништва. По избору адресног одбора у који је изабрано 38 сенатора и народних посланика редигован је нацрт Адресе која је после исцрпне дискусије примљена.

Адреса каже да је Народно претставништво саслушало Престону беседу са осећањима непоколебиве верности и оданости, и примило са највећом радошћу Краљевски поздрав упућен целом југословенском народу. Како Краљ, тако и Народно претставништво, има тврду веру у велику народну будућност, а заједно с Краљем и Народним претставништвом дели је и цео народ. Мисао народног јединства и државног уједињења постала је непресушним извором народне снаге, њом је наш народ успео да се одржи у борби и да против туђинске силе одбрани и своју расну народну одлику, и своју етничку целину. Из тога извора народне снаге и веровања црпи су своје национално надахнуће, полет великих мисли и видовету своју свест, највећи синови нашега народа, у разна времена и у разним крајевима. И они су веровали да је све што је у нашој култури заиста национално није само српско, хрватско и словеначко, него у исто време и југословенско, и да је духовно јединство Југословена први услов њиховог интелектуалног и културног напретка. И у вртлогу светскога рата сви прави Југословени имали су пред очима тај свети политички идеал, за који су најзад поднесене жртве и учињени подвизи којима нема примера у историји света.

„Унутрашње уређење наше државе,” каже Адреса, „...требало је да оствари органску сарадњу свих делова нашега народа и пуни развитак свих народних

снага, у циљу здравог народног и социјалног напретка, и правилног политичког живота. Данашње поколење, зането осећајима среће и задовољства, победе и успеха, није одмах предвидело све тешкоће, које су још стајале томе на путу. Оно није видело да је остао још један непријатељ, силан и озбиљан: остали су тешки трагови наше дотадашње разједињености. Њено разорно дејство није могло уништити ни ослабити велику народну мисао, али се осетило у нашим погледима и нашим навикама. Са тим непријатељем није се довољно рачунало, а узрок недаћа у нашем националном и државном животу лежи у томе. Скоро читаву деценију партијска заслепљеност и погрешно упућивање нашег партијског живота све је више одвраћало народ од правих путева његова напретка. Грчеви та везаност за политичке формације и погледе израђене са племенским, верским и покрајинским идеологијама изазвала је тежак судар. Велика је заблуда била да се у сва три племена мислило да се може и после уједињења наставити онакав политички живот, какав је био под туђинским или у независним националним државама. Уместо да се политичка делатност наших партија трошила на унутрашње сређивање наше државе, у југословенском духу, на изједначењу свега законодавства и на привредном и социјалном раду, она је најозбиљније запретила и самом државном и народном јединству.

„У тим судбоносним часовима, када је унутрашња разједињеност била на врхунцу, и кад се услед политичке и идејне поремећености није могло наћи никакво друго решење, објављен је Манифест од 6 јануара 1929, надахнут мудрошћу државника, храброшћу јунака, и топлином искреног родољубља. Посматран данас, он нам се претставља не само као акт политичке потребе, него управо као акт логичке и историјске неминовности. Спас државе је њен врховни закон, а сва се државна уређења доносе и мењају према потребама, интересима државним и народним. Устав од 28 јуна 1921 није више одговарао стварним потребама народног живота, и изгубио је моралну подлогу, која законима даје живот, па је због тога престала могућност да он буде и даље основом правног поретка у нашој држави. Исто тако није било могуће да се криза реши парламентарним путем, и донесе нов Устав који би водио рачуна о стеченим нашим десетго-

дишњим искуствима. Преостало је само право и дужност Вашег Величанства, да, извршујући високи позив заточника државног и народног јединства и врховног чувара највиших интереса југословенског народа, изведе земљу из хаоса. Срећна је судбина нашег народа што се на југословенском престољу затекло Ваше Величанство, вољно и одлучно, да тим јединим могућним законитим путем ка нашем политичком препороду изврши своју историјску мисију.

„Народ је једнодушно пристао уз свога Краља и његову политику, и том свом уверењу стално је давао видне изразе, а на изборима од 8 новембра 1931 и 3 јануара 1932 то је и потврдио својим огромним учешћем, и нама ставио у дужност да, пре свега, изразимо Вашем Величанству искрену и дубоку захвалност што сте 6 јануара 1929 пресекали стање које је неминовно водило у пропаст и ударили темеље за праву југословенску народну и државну политику.

„Народно претставништво одаје пуно признање Краљевској влади и одобрава њен рад од 6 јануара 1929 на овамо, у ком су значајном периоду наше историје на корист и срећу земље ударени темељи који се више неће разградити.”

Адреса даље истиче да је Народно претставништво свесно озбиљности и тешкоће проблема пред којим се налази. Циљ Претставништва је да заједно са владом нађе начина да се све тешкоће отклоне. Буџетска равнотежа мора се чувати под сваку цену, а треба извршити ревизију личних и материјалних расхода, чувати стабилност новца и организовати пољопривредну производњу. Међу даље велике циљеве који се намећу треба још убројати одржање куповне моћи сељака, његово раздужење, организацију пољопривредног и задружног кредита, чување старих и отварање нових тржишта итд.

Дебата о Адреси трајала је неколико узастопних седница, а у њој су учествовали сенатори Владимир Равнихар, Урош Десница, Бењамин Шуперина, др. Исак Алкалај, др. Љубомир Томашић, Милутин Драговић, др. Мића Мићић, Спира Хаџи Ристић, Валентин Рожић, Милан Симоновић, др. Васо Глушац, Крста Смиљанић, Милан Поповић, др. Иван Хрибар и Јово Бањанин, а од народних посланика Влада Милетић, др. Миленко Марковић, Феодор Никић, Лавослав Ханжек, Салих Баљић, др. Милорад Костић, др. Стеван Крафт, др. Владо Ма-

ланчећ, Иван Прекоршек, др. Марко Кожул, Бошко Зељковић, Ђура Остојић, Милан Ђуковић, др. Милан Секулић, Милан Радоњић, Витомир Видаковић, др. Отон Гавранчић, др. Никола Кешељевић, др. Гавро Санто, Стеван Ђирић, Методије Ципушевић, Гавро Милошевић, др. Анте Кунтарић, Јован Довезенски, др. Мирко Ивандекић, др. Милан Поповић, др. Владимир Станишић, Мита Димитријевић, Богумил Вошњак, др. Светислав Поповић, др. Илија Шуменковић и др. Славко Шећеров, у својству известиоца. Адреса је напоследку изгласана акламацијом, а Народно претставништво одлучило је да Адресу преда Краљу Александру једна депутација Народног претставништва коју су сачињавали часништво Сената и Народне скупштине и сви чланови Адресног одбора.

По предаји Адресе Сенат и Народна скупштина наставили су рад, али не у заједничким седницама. 29 јануара Народна скупштина изабрала је сталне скупштинске одборе, а 3 фебруара били су јој поднесени први законски предлози које је предлагала влада. Међу тим предлозима налазили су се предлог закона о средњим трговинским школама, предлог закона о трговачким академијама и предлог закона о снабдевању сиромашних земљорадника дрвима, за који је влада тражила решавање по хитном поступку. Нешто доцније Народној скупштини поднесен је и предлог државног буџета прихода и расхода за 1932/1933 буџетску годину заједно са Финансијским законом. 10 фебруара Скупштина је примила први законски предлог у овоме заседању, свршивши по хитном поступку закон о снабдевању сиромашних земљорадника дрвима, а крајем фебруара прешла је и на претрес буџета за следећу годину. Рад у Сенату такође је настављен, по предлозима које је сукцесивно свршавала Народна скупштина, као и по оним који су потицали из самог Сената.

4 априла 1932 демисионирао је кабинет Петра Р. Живковића, а владу је образовао др. Војислав Маринковић, додашњи министар иностраних послова. Влада је, углавном, остала у истом саставу који је имала ранија.

До 19 октобра, када је завршен овај ванредни сазив читањем указа, Народно претставништво примило је следеће законе: закон о одлагању извршења и опраштању новчаних казни по шумским кривицама; закон о снабдевању си-

ромашних земљорадника и радника дрвима; закон о споразуму између Југославије и Чехословачке и Румуније; закон о уговору о судском расправљању, арбитражи и мирењу између Југославије и Холандије; закон о уговору о трговини и пловидби између Југославије и Холандије; финансијски закон за 1932/33г.; ** закона о таксама; ** закона о непосредним порезима, о порезу на нежењена лица и о ослобођењу од пореза лица са деветоро и више деце; ** закона о тршарини; закон о средњим и трговачким школама; закон о трговачко-поморским академијама; закон о средњим техничким и мушким занатским школама; закон о промету пшенице; закон о привредном већу; закон о трговачко-поморским академијама; закон о женским занатским и женским стручним учитељским школама; закон о овлашћењу за неодложну примену међународних уговора и споразума; закон о заштити земљорадника и о стављању на снагу појединих прописа закона о извршењу и обезбеђењу; закон о подизању домова и других објеката удружења и установа које спадају под надлежност Министарства физичког васпитања; закон о споразуму о клирингу између Југославије и Швајцарске; закон о генералној конвенцији о режиму вода, са других седам конвенција између Југославије и Румуније; закон о ковању сребрног новца; ** закона о државној тршарини; ** закона о порезу на пословни промет; закон о продужењу важности закона о заштити земљорадника; и ** закона о граничној трупи.

5

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1932/1933

20 октобра 1932—19 октобра 1933

У редован сазив за 1932 и 1933 годину Сенат и Народна скупштина састали су се 20 октобра 1932. Приликом конституисања часништво Сената остало је исто као и у ванредном сазиву, па је за претседника Сената био изабран др. Анте Павелић, за потпретседника Јован Алтипармаковић и др. Фран Новак, а за секретаре били су изабрани др. Васо Глушац, др. Иван Гмајнер и Милан Поповић. После конституисања Сенат је изабрао сталне сенатске одборе.

Народна скупштина у овоме редовном сазиву такође није мењала скупштинско часништво, па је за претседника поново био изабран др. Коста Кумануди, за потпретседнике Драгутин Карло Ковачевић, др. Авдо Хасанбеговић и др. Коста Поповић, а за секретаре били су изабрани др. Драгољуб Јевремовић, Драгомир Станојевић, Анте Ковач, Милан Мравље и Гавро Милошевић.

31 октобра 1932 отворене су седнице Сената и Народне скупштине читањем указа. Указ је Народном претставништву саопштио претседник владе др. Милан Сршкић, чија је влада сменила

владу др. Војислава Маринковића 3 јула 1932.

До 19 октобра 1933, када је овај редовни сазив закључен указом, Сенат и Народна скупштина донели су следеће законе: закон о седштима и територијалној надлежности апелационих судова; * уводног закона за законик о судском поступку у грађанским парницама и закона о уређењу судова; * чл. 253 закона о јавним бележницима; **** чл. 110 закона о чиновницима; закон о уговору о социјалном осигурању између Југославије и Аустрије; закон о допунском споразуму уз уговор о трговини и пловидби између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Италије; закон о пројекту конвенције о принудном или обавезном раду; закон о трговинском уговору између Југославије и Аустрије; закон о ванредним и накнадним кредитима из буџета за 1932/1933 годину; закон о продужењу важности закона о заштити земљорадника; ** закона о помоћи оскуднима у храни; закона о споразуму о научним, школским и уметничким односима између Југославије и Пољске; закон о уговору о плаћању из робног промета између Југославије и Чехословачке; ** закона о давању олакшица шумској индустрији; закон о међународној конвенцији о фискалном режиму страних аутомобилских возила; закон о изванредном издавању пензије Даринки Драшковић, Стани и Мари Лагињи и Милки Кочић; закон о пројекту конвенције о назначивању тежине на великим колетима која се преносе лађом; закон о привременом трговинском споразуму између Југославије и Грчке; закон о конвенцији о регулисању трговачких потраживања путем компензација између Југославије и Белгијско-Луксембуршке уније; закон о југословенско-турском споразуму који се односи на извоз опијума; закон о трговинском споразуму између Југославије и Бразилије; закон о протоколу о туристичком саобраћају између Југославије и Чехословачке; закон о пакту о организацији Мале Антанте између Југославије, Румуније и Чехословачке; Финансијски закон за 1933/1934 годину; ** закона о избору народних посланика; закон о општинама; ** закона о удружењима, зборовима и договорима; закон о образовању нових срезова: градачког, маглајског, босанско-граховског и теслићског; закон о споразуму са прилозима који се односе на образовање специјалних сервиса на Ђердапу, између Југославије, Румуније и Међународне дунавске комисије, о одређивању њихове надлежности, о вршењу полицијске пловидбе, на граничној линији Сектора Дунава итд.; закон о преносу власности имања са гимнастичког друштва Душан Силни на Соколско друштво Београд—Матица; ** закона о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима; закон о организацији ватрогаства; ** закона о уређењу аграрних односа у ранијим покрајинама Јужној Србији и Црној Гори, и закона о насељавању Јужних крајева; ** закона о лекарима специјалистима за болести уста и зуба и о зубним техничарима; закон о протоколу који се односи на амандмане у чл. 3, 5, 7, 15, 34 и 40 и на закључне одредбе конвенције о ваздушној пловидби; закон о ваздухопловној конвенцији између Југославије и Аустрије; закон о верској настави у народним, грађанским, средњим и учитељским школама у Југославији; закон о конвенцији о издавању криваца између Југославије и Румуније; за-

кон о Друштву Црвеног крста; ** закона који се односи на ликвидацију аграрне реформе у Босни и Херцеговини.

6

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1933/1934

20 октобра 1933—19 октобра 1934

20 октобра 1933 Сенат и Народна скупштина састали су се у редован сазив за 1933 и 1934 годину.

Приликом конституисања Сенат је за свога председника изабрао др. Љубомира Томашића, за потпредседнике били су изабрани др. Мирослав Плој и др. Урош Круљ, а за секретаре др. Ђура Котур, Милутин Драговић и Асим Алибеговић. По завршеном првом претходном састанку рад у Сенату настављен је 9 новембра 1933, кога су дана отворене седнице Сената овога редовног сазива.

Народна скупштина конституисала се такође на првом претходном састанку одржаном 20 октобра. За председника Скупштине био је изабран др. Коста Кумануди, за потпредседнике Драгутин Карло Ковачевић, др. Авдо Хасанбеговић и др. Коста Поповић, а за секретаре др. Драгољуб Јевремовић, Драгомир Станојевић, Анте Ковач, Милан Мравље и Гавро Милошевић. Скупштинске седнице отворене су такође 9 новембра 1933 читањем указа.

Рад Народног претставништва настављен је после тога са дужим прекидима.

На основу једног закључка сенатора и народних посланика Народно претставништво је у току овога сазива предузело ходочашће на Крф, што је извршила једна група сенатора и народних посланика која је бројала 90 чланова. Бродом „Престолонаследник Александар“ сенатори и народни посланици кренули су 9 маја 1934 са Сушака, дуж целе Јадранске обале, до острва Крфа где су извршени многобројни помени на острву Виду и војничким гробљима растуреним по целом острву. У сали Крфског позоришта у којој су за време избеглиштва одржаване седнице Српске народне скупштине одржана је комеморативна свечана седница, под председништвом председника Сената др. Томашића и претседника Народне скупштине др. Косте Куманудија, који су предводили ову делегацију.

27 јануара 1934 демисионирао је влада др. Милана Сршкића, па је владу

образовао Никола Узуновић, председник посланичког клуба Југословенске радикално-сељачке демократије, као најјаче политичке групе у Сенату и Народној скупштини.

9 октобра 1934 у Марсељу убијен је Краљ Александар I, а вест о томе стигла је у Београд истог дана увече. Влада Николе Узуновића која се налазила на управи земље и на основу овлашћења Краља Александра вршила краљевску власт у границама Устава, предузела је одмах све потребне мере да се у земљи очува достојанство, ред и мир. Како је блаженопочивши Краљ оставио својеручни акт о именовању Намесништва за случај да за то наступи потреба, тај акт био је отворен, и на основу њега је утврђено како ће се образовати Намесништво.

Истога дана на престо Краљевине Југославије ступио је Наследник Престола Краљ Петар II Карађорђевић, прворођени Син Краља Александра I и Краљице Марије.

Влада је донела одлуку да се Народно претставништво сазове у заједничку седницу 11 октобра у 11 часова пре подне. Утврђенога дана Народно претставништво састало се у дворани Народне скупштине, под председништвом др. Љ. Томашића, председника Сената. Сала за седнице била је декорисана црним драперијама; жалост народа била је велика, а она је нашла свој дубоки израз и међу народним претставницима.

У 11 часова отпочела је седница Народног претставништва, читањем акта Краљевске владе која је обавештавала Народно претставништво да је Краљ Александар I мученички завршио свој живот 9 октобра у Марсељу, и да је на Престо ступио његов проворођени Син, Краљ Петар II. У смислу чл. 41 Устава образује се Намесништво, о чијем именовању влада у овереном препису доставља својеручни акт Краља Александра I, написан на основу чл. 42 Устава као и протокол о отварању овога акта. Истим актом влада сазива Народно претставништво у заједничку седницу која ће се одржати 11 октобра у 11 часова пре подне, ради полагања заклетве народних посланика, сенатора и Краљевских Намесника.

Народном претставништу је био саопштен поменути својеручни акт Краља Александра I, написан на основу чл. 42

Устава од 3 септембра 1931, којим блаженопочивши Краљ Александар одређује да намесничку власт, за време Краљева малолетства, врше: Кнез Павле Карађорђевић, др. Раденко Станковић, сенатор и министар просвете и др. Иво Перовић, бан савске бановине. Као замењеника Кнезу Павлу Краљ Александар одредио је армијског ђенерала Војислава Томића, за замењеника др. Раденку Станковићу одредио је Јову Бањанина, сенатора, а као замењеника др. Ива Перовића одредио је др. Петра Зеца, сенатора. Акт је рађен на Бледу, 5 јануара 1934.

Саопштење оба ова акта Народно претставништво саслушало је стојећи, а кад је читање завршено реч је узео претседник Сената др. Томашић који је одржао комеморативни говор.

„Југословенски народ, где год га има, оплакује данас смрт свога љубљеног Краља...” казао је др. Томашић, „...Краља Витеза, који је најлепше доба Свога живота провео на бојном пољу. Задојен народним заветом освећења Косова и народног уједињења, кад друга средства више нису помагала, Он лети од победе до победе, да овенчан славом извојшти наша вековна права бојним оружјем и освешта наше народне идеале.

„Извршујући то велико дело, не зна за освету, и пружа витешку десницу дотадашњим противницима.

„Југословенски народ оплакује свога Краља Ујединитеља, који је цео остатак Свога живота посветио унутрашњој консолидацији Своје земље и духовног уједињења Свога народа.

„Видовитошћу која га издваја над многе историјске великане, одабире за тај циљ онај пут, за који необичном интуицијом осећа да је души његова народа најближи, и према томе за успех најповољнији.

„Створивши и средивши велику и моћну државу, оставља нам је у аманет својим последњим речима: Чувајте Југославију, и тиме обележава пут којим нам је поћи. Захвалност своју према Краљу Јунаку, државнику и народном ујединитељу, посведочићемо ако самртне речи Његовог Аманета извршимо и до краја и од срца.

„Велики ратник, завршивши епоху, војну по нужди, уверени поборник мира, оним истим еланом којим је водио ратове, за идеале свога народа, одаје се свом величином Свога ума делу мира. Беспримерно храбар у свакој борби, хра-

бро, без обзира на опасности које прете, извршавао је дужност апостола мира, и на томе делу чисте племенитости нашао је мученичку смрт”.

Кад је завршена комеморација, сенатори и народни посланици положили су заклетву на верност Краљу Петру II, по прописима Устава.

По завршеном полагању заклетве, Краљевски Намесници др. Раденко Станковић, др. Иво Перовић и заменици армијски ђенерал Војислав Томић и сенатори Јово Бањанин и др. Петар Зеца, заједно са претседником Сената др. Томашићем и претседником Скупштине др. Куманудијем, праћени целокупним члаништвом Народног претставништва, сачекали су на улазу у Народну скупштину долазак Кнеза Намесника Павла, који су у Скупштину довезао у пратњи првог ађутанта блаженопочившег Краља Александра, дивизијског ђенерала Милана Јечменића.

Кнеза Намесника Павла дочекали су чланови Народног претставништва бурним аklamацијама. Када су се аklamације стишале, претседник Сената др. Томашић позвао је Намеснике да пред Народним претставништвом, по пропису Устава, положи заклетву, а кад је и то било извршено, Намесници су потписали акт заклетве. Видно дирнут доказима оданости коју су чланови Народног претставништва спонтано показивали, Кнез Намесник Павле после поздрављања са члановима владе, изјавио је:

„Хвала вам, господо, на изразима поверења. Ја ћу се старати да заслужим то поверење.... Ја мислим да се нећете прерити у мени.”

Кад су Краљевски Намесници испраћени из просторија Народне скупштине, Народно претставништво наставило је рад. На предлог претседника др. Томашића одлучено је да се блаженопочившем Краљу Александру I даде назив Витешки Краљ Александар Први Ујединитељ, а Краљу Петру II, који се налазио на путу за Домовину, упућен је телеграм ове садржине:

„Народно претставништво, погружено од неизмерне боли и туге, хита да Вашем Величанству, Њеном Величанству Краљици и Краљевском Дому изрази своје најдубље саучешће, у неизмерној боли за благоупокојеним Краљем Александром.

Народно претставништво, на седници одржаној поводом смрти Узвишеног Вашег Родитеља, примило је предлог да

му се даде назив: Витешки Краљ Александар Први Ујединитељ.

Народно Претставништво жели Вашем Величанству срећно путовање и чим скорије повратак у отаџбину.”

19 октобра 1934 указом Краљевских Намесника закључен је сазив Народне скупштине за 1933/1934 годину.

У току овога сазива, Народно претставништво примило је ове законе: закон о трговинским аранжманима између Југославије и Мађарске; закон о споразуму о стажијерима између Југославије и Француске; закон о допунском акту уз међународну конвенцију о превозу робе железницом; закон о конвенцији за стварање међународних друштава за пољопривредни хипотекарни кредит; закон о споразуму о бродовима и светлионима са посадом; закон о међународној конвенцији о теретним линијама; закон о међународној конвенцији за изједначавање подношења резултата анализе материја намењених људској и сточној храни; закон о међународној конвенцији за уређење лова на китове; закон о споразуму између Југославије и Француске о преференцијалном поступању са југословенском пшеницом; закон о допуни конвенције трговачких потраживања између Југославије и Белгијско-Луксембуршке уније; закон о споразуму о уређењу трговачког промета између Југославије и Италије; закон о уговору о раду и помоћи између Југославије и Француске; закон о допуни конвенције о ликвидацији двовласничких имања између Југославије и Бугарске; закон о настањивању војске и морнарице; закон о пензионом осигурању службеника; закон о допуни аранжмана о увозу југословенског жита између Југославије и Немачке; закон о општој конвенцији за систематизацију имовинских интереса у бив. покрајини Истри, између Југославије и Италије; закон о допунском споразуму, уз споразум о клирингу између Југославије и Швајцарске; закон о протоколу уз трговински споразум између Југославије и Немачке; закон о међународној конвенцији о телекомуникацијама; закон о споразуму постигнутом између Југославије и Италије о приступању преговорима за ревизију трговинског уговора; закон о конвенцији о искоришћавању редовних ваздушних пруга између Југославије и Грчке; ** закона о непосредним порезима, закона о скупном порезу на пословни промет, закона о порезу на нежењена лица и закона о ослобођавању од пореза лица која имају девенторо и више деце; ** закона о таксама; ** царинског закона; ** закона о исплати ратне штете, у уредби од 7% инвестиционом зајму, итд.; закон о ванредним и накнадним кредитима уз буџет државних прихода и расхода за годину 1933/1934; финансијски закон за 1934/1935 годину; закон о државном рачуноводству; закон о државном правобраниоштву; закон о градским општинама; * закона о бирачким списковима; закон о образовању новог среза суботичког; закон о судском ванпарничном поступку; ** закона о уређењу редовних судова; уводни закон за закон о судском ванпарничком поступку; ** закона о држављанству; ** закона о ** Уредбе о заштити јавних путева и безбедности саобраћаја на њима; закон о сузбијању пољних сти; закон о обавезном телесном васпитању.

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА
РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1934—1935 ГОДИНУ
20 октобра 1934—6 фебруара 1935

У редован сазив за 1934/1935 годину Сенат и Народна скупштина састали су се 20 октобра 1934. Како Сенат тако и Народна скупштина задржали су у следећем сазиву раније часништво без икаквих измена. Први редован састанак Народне скупштине у овоме сазиву био је 26 октобра, кога је дана нова влада Николе Узуновића, образована после трагедије у Марсељу и мученичке смрти Витешког Краља Александра I Ујединитеља, дала пред Народном скупштином своју декларацију.

„Краљевска влада излази пред Народну скупштину да се претстави у једном од најбољних тренутака у нашој народној историји”, каже се у декларацији. „Трагична смрт Краља Александра I није само до срца учвела наш народ и погодила га у његовим најприснијим осећањима љубави према својој великој и вољеној Краљу, него је лишила народ и државу великог вође за којим је наш народ ишао с вером да се његова судбина налази у поузданим рукама. . . . Краљевска влада сматра за своју прву дужност да преко вас изјави целом народу захвалност пуну дивљења на достојанственом начину на који је наш добри народ дао израза својој болу без пребола. . . .”

Декларација је даље наглашавала да влада, преузимајући послове државне у овоме критичном тренутку, прима у исто време и обавезу да изврши Аманет највећег Краља, и да одлучно продужи пут којим је он отпочео ићи. Учвелена до срца, а свесна своје снаге, Југославија може да сачува своју хладнокрвност, али та хладнокрвност не може и не сме значити неактивност и равнодушност. Влада ће, напротив, са свом својом одлучношћу настојати да се марсељски злочин потпуно расветли и утврди одговорност ради неопходних санкција.

Иста декларација владе Николе Узуновића дата је и Сенату, па су Сенат и Народна скупштина одложили своје седнице до краја децембра 1934.

29 октобра 1934 извршено је одређивање коцком половине броја бираних сенатора којима је истицао мандат, на основу члана 47 закона о избору сенатора. Тај посао извршен је на седници

Сената тако, што је Сенат пре свега изабрао три скрутатора којима је предато празних 46 чаура, колики је број бираних сенатора. 23 цедуљице са потписима претседника и секретара Сената и са печатом носиле су напис „престајем”, а исти толики број цедуљица носио је напис „остајем”. Скрутатори су ове цедуљице ставили у чауре, измешали, а затим је вршена прозивка бираних сенатора. Тако су коцком по истеку трогодишњег рока од дана избора престали да буду сенатори: Асим Алибеговић, Антон Видаковић, Павле Вујић, др. Васо Глушац, Петар Ђирлић, Драгољуб Ј. Ивановић, Стјепан Јанковић, Милоје Ж. Јовановић, Милан Марјановић, др. Јосип Немец, Јован Нешковић, др. Фран Новак, др. Владимир Равнихар, Крста Радовановић, Марко Радуловић, др. Јанко Рајар, Милан Симоновић, Спира Хаџи Ристић, Трајко Хаџи Бошковић, Јордан Цветковић, Гаврило Церовић и Атанасије Шола.

20 децембра 1934 влада Николе Узуновића поднела је оставку, а владу је образовао Богољуб Јевтић. Влада Богољуба Јевтића претставила се Народној скупштини на трећем редовном састанку Народне скупштине који је одржан 3 јануара 1935, једном декларацијом која је истицала да је Уставом од 3 септембра 1931 југословенска национална мисао добила свој пуни израз и потребна јемства за њено оживотворење у организивану народну целину. Чувати Југославију, чувати јединство југословенске нације и државну целину то је највећи задатак за све и свакога, то је неодступни захтев за цело наше поколење и будућност. Југославија је територијална, политичка и морална тековина многобројних генерација, то је аманет Краља Мученика који се има очувати, и само ојачан предати будућим поколењима ова ратовима и невољама измучена генерација.

Тим духом надахнута, истицало се у владиној декларацији, влада ће изводити свој задатак. У спољној политици она ће наставити онде где је Краљ Уједиитељ стао, водећи политику мира, споразума и међународне сарадње. Тероризам и конспиративна акција не смеју ни у ком случају бити средство политике у међународним односима.

Једна од првих брига нове владе биће реорганизација државне администрације, потпуна организација бановина као управних и самоуправних јединица, са извођењем пуне деконцентрације вла-

сти. Земљорадничком становништву, као најмногобројнијем, посветиће се највећа пажња. Руководно начело владине економске политике биће подизање продуктивних снага народних у свим гранама привредне делатности.

3 фебруара 1935 извршен је накнадни избор сенатора, на место половине бираних сенатора чији су мандати истекли. У дравској бановини били су изабрани др. Драго Марушић, др. Алберт Крамер и Иван Пуцељ; у савској др. Јосип Немец и Петар Теслић; у врбаској др. Васо Глушац и Асим Алибеговић; у дринској Атанасије Шола, Павле Вујић и Иво Вранић; у зетској Марко Радуловић, Ђуро Вукотић и Андра Кујунџић; у дунавској Богољуб Јевтић, Милан Марјановић и Антон Видаковић; у моравској др. Велимир Поповић, Милан Симоновић, Крста Радуловић и др. Душан Стевчић, и у вардарској бановини Јован Алексић и Серафим Крстић.

6 фебруара 1935 објављен је указ Намесништва којим се Народна скупштина изабрана 8 новембра 1931 распушта и расписују нови избори за народне посланике с тим да се Народна скупштина састане у ванредан сазив 3 јуна 1935. Истога дана, указом Намесништва, закључене су седнице Сената с тим да се 3 јуна 1935 Сенат сазове у ванредан сазив.

У току редовног сазива за 1934/1935 годину Народно претставништво донело је следеће законе: закон о конвенцији о накнади штете радницима у несрећним случајевима при раду, између Југославије и Аустрије; закон о уговору о пријатељству, ненападању, о судском расправљању, о арбитражи и о концилијацији између Југославије и Турске; закон о споразуму о регулисању узајамних рекламација између Југославије и Турске; закон о споразуму о тремеђи у Банату, између Југославије и Румуније; закон о конвенцији о ликвидацији пореза и да би се избегло двоструко опорезивање, између Југославије и Италије; закон о међународној конвенцији о унификацији меничног закона; закон о међународној конвенцији о оснивању Међународног уреда за хемију у Паризу.

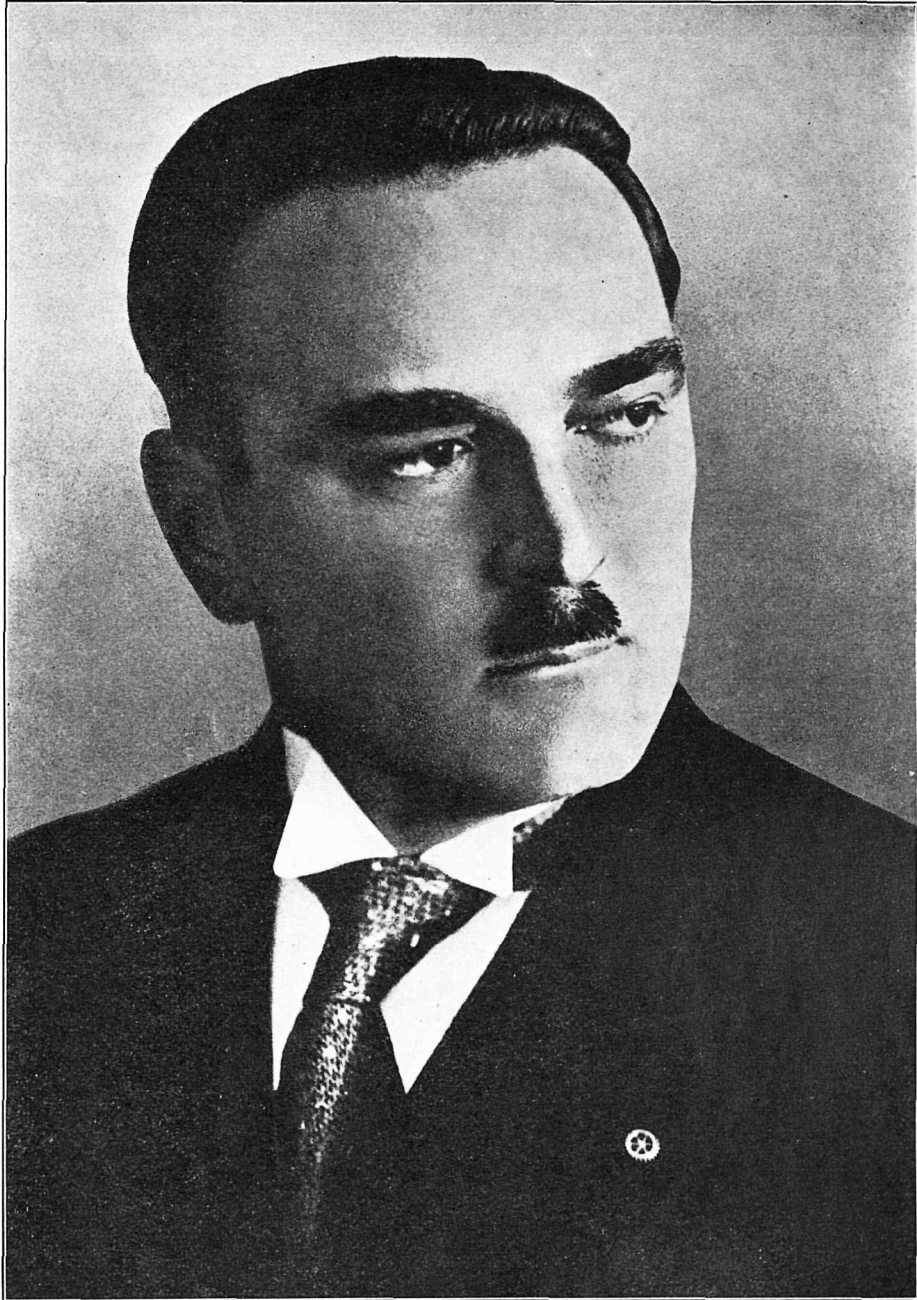
8

НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО
СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

ВАНРЕДАН САЗИВ ЗА 1935

3 јуна—19 октобра 1935

На изборима за народне посланике који су извршени 5 маја 1935 Касационом суду у Београду поднесене су чети-

Др. МИЛАН СТОЈАДИНОВИЋ
ПРЕТСЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

ри земаљске кандидатске листе које су носили Богољуб Јевтић, претседник Министарског савета, др. Влатко Мачек, претседник бивше Хрватске сељачке странке и Сељачко-демократске коалиције, Божидар Максимовић, бивши министар и Димитрије Љотић, бивши министар и претседник „Збора”. Изборни резултат дао је листи Богољуба Јевтића 1,746.982 гласа и 303 посланичка мандата, листи др. Влатка Мачека 1,076.345 гласова и 67 посланичких мандата, док је листа Божидара Максимовића добила 33.549 гласова а листа Димитрија Љотића 24.088 гласова, те према томе две последње листе нису добиле ниједан посланички мандат.

3 јуна 1935 састала се новоизабрана Скупштина у ванредан сазив за 1935. Истога дана састао се и Сенат. Скупштинској седници председавао је добни претседник Стеван Јанковић, па су посланици предали своја пуномоћства. По томе је Скупштина изабрала Верификациони одбор чији је претседник Драгиша Цветковић водио даље скупштинске седнице до избора сталног скупштинског часништва.

Верификациони одбор Народне скупштине завршио је преглед пуномоћја, не оспоривши ни један избор. Како посланици изабрани на листи др. Влатка Мачека нису предали своја пуномоћства, одбор је својим извештајем обавестио Народну скупштину да је нашао да постојећи прописи о верификацији оних мандата народних посланика који не поднесу своја пуномоћства нису довољно прецизни, па се ради тога није ни упуштао у расправу поднетих жалби које се односе на такве мандате. Одбор је стао на гледиште да о овим мандатима не треба доносити никакву одлуку све док се не поднесу пуномоћства, или док се редовним путем не даде јасан смисао правних прописа у погледу верификације таквих мандата. Тај предлог Скупштина је усвојила, па је питање верификације мандата са листе др. Мачека, уколико посланици нису поднели пуномоћства, остало отворено.

19 јуна 1935 Скупштина је извршила избор сталног часништва, па је за претседника Народне скупштине био изабран Стеван Ђирић, за потпретседнике изабрани су Фрања Маркић, Војислав Лазић и др. Јосип Режек, а за секретаре били су изабрани Мустафа Мулалић, Анте Ковач, др. Драган Дамић, Милан Баџак и Новица Поповић. Часништво

Сената остало је исто које је било и у претходном сазиву. 4 јула 1935 седнице Народне скупштине отворене су читањем указа, а тога дана Народној скупштини претставио се и нови кабинет др. Милана Стојадиновића, образован по паду кабинета Богољуба Јевтића.

Декларација владе др. Милана Стојадиновића наглашавала је да је спољна политика утврђена већ раније постојећим уговорима о миру, уговорима о савезима и пријатељствима, постојањем Мале Антанте и традиционалним везама једног дубоког пријатељства према Француској. Основица те политике толико је снажна и дубока да је влада сматра непроменљивом директивом за свој будући рад. Влада ће са задовољством сарађивати и са другим силама чији би идеал био истоветан, а то је идеал учвршћења и организовања европског мира.

Искрено и дубоко одана идеалу мира међу народима, декларација истиче да влада не може затворити очи пред чињеницом једне нове утакмице у наоружању. Што се унутрашње политике тиче, основни правац њен дат је Уставом из 1931, а влада је верна свим начелима тога Устава, истичући нарочито принцип државног и народног јединства. Влада ће бити одлучна у спровођењу законитости, као и у пуној примени и поштовању начела равноправности свију грађана. Влада ће се даље трудити да у току рада прилагоди поједине законе, а нарочито законе политичке природе, тежњама народним. У економској и финансијској политици влада ће се нарочито старати о земљораднику, те о равнотежи буџета, чувајући вредност народног новца а настојећи да свим слојевима народа даде пореске олакшице и оживи целокупну народну привреду. Декларација на крају наглашава:

„Аманет који је оставио покојни Витешки Краљ Александар Ујединитељ да чувамо Југославију велики је Аманет, али тај Аманет није остављен на чување једној личности или једној влади или једној групи. Тај Аманет остављен је целом југословенском народу... Краљевска влада сматра да ће тај свети Аманет најбоље очувати ако буде ишла путем смиривања и стишавања политичке заострености, путем прикупљања и концентracије свих конструктивних снага народних, путем проширења базе на којој почива ауторитет државе.”

Сенату се влада др. Милана Стојадиновића претставила истом декларацијом.

У току овога ванредног сазива Сенат и Народна скупштина донели су само закон о буџетским дванаестинама, а сазив је закључен 19 октобра 1935 читањем указа.

9

СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА

РЕДОВАН САЗИВ ЗА 1935/1936

20 октобра 1935—19 октобра 1936

Народна скупштина, изабрана 5 маја 1935, састала се у свој први редован сазив за 1935/1936 годину 20 октобра 1935. Истога дана извршен је избор скупштинског часништва, па је за претседника Народне скупштине изабран Стеван Ђирић, за потпретседнике изабрани су Фрања Маркић, др. Јосип Режек и Радосав Вучетић, а за секретаре Анте Ковач, Мустафа Мулалић, Војислав Ненадић, Александар Лазаревић и др. Драган Дамић. По избору сталних скупштинских одбора редован сазив био је отворен читањем указа.

У исто време састао се у редован сазив и Сенат, па је за претседника Сената био изабран др. Љубомир Томашић, за потпретседнике др. Мирослав Плој и др. Урош Круљ, док су за секретаре били изабрани Милутин Драговић, Ђура Котур и др. Васо Глушац. Редовне седнице Сената отворене су читањем указа 11 новембра 1935.

Седнице редовног сазива Народне скупштине за 1935 и 1936 биле су прилично бурне, нарочито у току буџетске дебате. 6 марта 1936, у току спољно-политичког експозеа претседника Министарског савета и министра иностраних послова др. Милана Стојадиновића, посланик Дамјан Арнаутовић испалио је у дворани Народне скупштине неколико револверских метака, од којих први у правцу говорнице за којом се у томе часу налазио претседник министарства др. Стојадиновић. Атентат је прошао без штетних последица, а атентатор Арнаутовић предан је суду и осуђен по закону о заштити државе.

Током овога сазива биле су предузете све потребне предрадње да се приведе крају зидање нове и сталне зграде Народне скупштине. Тај посао, током лета 1935, напредовао је толико да је пре отварања редовног сазива за 1936/1937 Народна скупштина могла да се пресели у своју нову и репрезентативну палату, да се на тај начин учини крај њеном

више него стогодишњем лутању по провизорним зградама.

До 30 марта 1936, када је коначно изгласан буџет са Финансијским законом за 1935/1936, Народна скупштина одржала је у овоме сазиву 27 редовних састанака, у згради Позоришта на Врачару, 28, и последњи, састанак у томе сазиву одржан је 19 октобра 1936, у новој згради Народне скупштине, којом приликом је редован сазив за 1935/1936 закључен читањем указа.

10

ОСВЕЋЕЊЕ НОВЕ ПАЛАТЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

18 октобар 1936

Свечано освећење зграде Народне скупштине Краљевине Југославије извршено је пред закључењем сазива за годину 1935/1936, 18 октобра 1936, у присуству чланова Сената, Народне скупштине, Краљевске владе и узаног круга званица. Верски обред извршили су највећи црквени достојанственици, па је министар грађевина др. Марко Кожул у име владе предао зграду претседнику Народне скупштине Стевану Ђирићу са жељом да је „чува за данашње поколење као и за будуће нараштаје, на понос и срећу наше нације“.

Претседник Народне скупштине Стеван Ђирић завршио је свечаност говором, изразивши радост ради срећног завршетка техничких послова око изградње нове палате, чији је камен темељац ударио још Краљ Петар I Ослободилац у августу 1907. Претседник Ђирић је казао:

„Ево, напослетку, довршена је и освећена зграда, која се скоро 30 година градила.“

Камен темељац ударио је Краљ Петар у оно време када је поставио и прве темеље за велику Отаџбину Југославију. То је било у оно доба, пуно нада, када је доласком народне династије Карађорђевића на престо Србије, почео да буја народни живот у Србији и ван ње у свима покрајинама Срба, Хрвата и Словенаца. Тада још нисмо имали ништа или, ако хоћете, имали смо све: веру у будућност народа и веру у племениту крв Оца Србије, бесмртног Вожда. Зато је његов велики унук Петар, још пре него што је ступио на тле земље којом ће владати, у пролазу кроз земље које су очекивале уједињење и слободу, и мо-

гао бити поздрављен, с том непоколебљивом вером, као први југословенски Краљ.

Здраво предосећање народа није се преварило. Поштујући слободу човека и залажући се за њу, у својој младости и пером и мачем у руци, Краљ Петар је дао прилике земљи и народу којим је владао да размахне свом својом снагом и зато, после смрти, живи у историји као Велики и као Ослободилац.

Као само један од многобројних знакова напретка ударен је и први камен Народне скупштине. Али набрзо су вредни радници морали оставити овај рад а неуморне руке оставити чекић на страну и узети друго оруђе, чекао их је нови посао: требало је изградити народну велику отаџину. Није постидно, зато, што смо тек данас довршили овај рад, јер за то смо време створили велику нашу домовину. Па зато нам и јесте данас, у овој свечаности, први и најјачи осећај који нас све обузима, да се дубоко поклонимо пред неимарима великог заједничког дома, којем је ова зграда само један симбол. Нека им је слава и хвала за благословена дела којима су изградили данашњу нашу величину.

Да, требало је оставити на страну чекић и мирни, тихи живот неприметног стварања. Требало је поћи у буре и олује, па као и сви храбри појединци морала је и Народна скупштина проживети тешку судбину народа, да га кроз њу достојно проведе. Дугујемо тадашњим претставницима народа данас да кажемо, да им признамо, да их никоја искушења нису с правога пута скренула, да им је морал увек био висок, и да су и онда када су морали оставити ову свету земљу, остали чврсти и непоколебљиви, имајући пред очима велики циљ народног јединства. Имали су обиље морала да су га умели улити паћеницима Албанске Голготе, дивовима Кајмакчалана и југословенским храбрим добровољцима. Без куће и кућишта, без крова над главом али носећи собом свугде свој велики дух и са дубоким осећајем дужности у својим срцима, улили су снаге народу да издржи све патње и сва очајања.

Није постидно зато што се престало са градњом ове зграде јер, ево, када су и народни изабраници морали да буду на окупу као бескућници који се потуцају од немила до недрага, извршили су часно од народа им поверену дуж-

ност да насупрот свих тешкоћа и паклених мука, окончају борбу за уједињење и слободу.

Евоцирање ових успомена данас је потребније него икад јер данас, на првом кораку, треба да овде добацим малодушнима да се без духовне, исполинске величине, не подносе страхоте Албаније и ужаси Вида и не освајају Кајмакчалани, да је та духовна величина капитал који је српски део нашег народа у заједничку кућу унео и да се о Србима не суди друкчије ако би ко хтео, него по честитости и поштењу, којом се један народ и по цену своје егзистенције борио за своје идеале.

Али не само то! Хоћу да вас позовем, кад вас уводим у ову кућу, да ту духовну врлину у њу унесемо као најлепшу традицију Народне скупштине. И хоћу да сваки од вас застане на прагу и да се запита: колико уноси овога блага, и ако се осећа слабим и уморним, нека не прекорачи прага ове светиње.

Треба да поставимо високо мерило, можда за многе нас недостижан циљ, али идеал који безусловно морамо имати пред очима јесте да не саломљивом вољом служимо само добру народа и да верујемо да ћемо само тако бити достојни оних који су оставили домове да створе домовину.

Вреди на прагу ове светиње и дужност нам је запитати се, да ли ми данашње мање невоље не подносимо теже, него што је она сјајна генерација подносила далеко већа искушења, кад је остала без саме отаџбине. И шта је узрок томе? Можда ми сами? Можда време?

Време сигурно не! Јер ако је до озбиљности времена у коме живимо, оно не може бити судбоносније. Оно очигледно тражи јаке људе и крепак нараштај. Дах историје се осећа. Цео свет стоји пред одсудним и великим одлукама. Време и догађаји би нам свакако наметнули тешке дужности. По томе никако не бисмо смели бити слаби.

Морамо, дакле, тражити слабост у себи самима. И докле смо свесни да ће наша узданица, војска, остати на истој висини на којој је од великих догађаја па до данас увек била, сећајући се њене славе и верујући у њен дух и данас, смемо ли поставити себи питање: да ли умемо оставити наше дневне размирице и бити једно у одсудном часу.

Шта је природније него да вас, уз величање јунака који то заслужују, уз признање славе онима који су пали а одавање хвале онима који су још у животу, позовем при уласку у нови дом да чувамо ту лепу традицију Народне скупштине, да умемо оставити све што нас дели кад отаџбина позове да будемо једно.

Дижимо свој морал до висине наших јунака, нека нам они буду идеал како се за државу живи и умире, и чувајмо ону дивну традицију Народне скупштине да нас унутарње борбе никад не раздвоје кад је отаџбина у опасности.

Ако се који предуслови траже да и садање Скупштине буду високог морала, вратићемо се на њих, јер ако је у једном тренутку било потребно, да један велики човек преузме све на себе, кад је Народну скупштину крв облила, да спасе државу, најмање је Он сам, наш Велики Краљ, мислио да од једног чина у невољи начини принцип.

Можда је неугодно у овим свечаним тренутцима изазивати кржаве успомене, али прошлост је и одвећ тешка а да би могли светковати празник непомућене радости. Морамо сићи у себе, дубоко у себе, и признати, били криви или не, да је Народна скупштина била обесвећена. Служба народу у овоме дому мора почети осећајем дубоког бола и бескрајног пијетета према онима који су овде у часној борби за добро домовине главом платили. Жртве су биле страховите и не можемо се непомућено радовати данашњем дану, нити смемо погледати у будућност пре него што се поклонимо сенима тих великих Хрвата и великих родољуба.

И колико је трагично да је онај човек који је најдубље осетио сву судбоносност убиства у Народној скупштини и урадио у трагичној ревности више него што је можда Краљевска дужност налагала, и сам морао погинути! Ови свети гробови, ако је по онима који у њима леже, морају нас спајати а не раздвајати, јер бол је један те исти, једнако велик, једнако дубок, једнако тежак и једнако оправдан.

Не могу нас делити ови гробови. То би значило обесветити успомену оних који у њима почивају. Ако би било колебања, страховитим испаштањима она су помирена. Можемо ли судбину помирити већим жртвама? Које су то? Нема их!

Да, ма колико да је данас свечан дан, радост није чиста, јер не можемо прећи преко бола народне туге и савладати тугу, што сва браћа нису ту. Хоћете ли да поновим? Ако су предуслови потребни вратићемо се на њих, јер нико није мислио и не мисли народну слободу издати. У то треба да је сваки искрени родољуб уверен.

О како сам данас срећан што сам ступајући први пут на претседничку столицу узвикнуо браћи, па зато светла образа смем да поновим: дођите сви овамо у које народ има поверење. И данас морам то да поновим, истим гласом, уз исто убеђење, и са истим осећањем те неминовности. Та за Бога, јесмо ли толико изгубили узајамно поверење да више не умемо разговарати једни с другима? Јесмо ли толико охладнели да немамо шта рећи једни другима? Ја не верујем. Ако је било заблуда, било их је на свим странама. Сви смо грешили. Али у име своје хоћу да кажем, као и у име својих пријатеља или противника, свеједно, ако је било заблуда, у осећању искреног родољубља били смо сви једнаки. И јесмо!

Вратимо се на осећаје. Унесимо топло срце у политички живот и оно ће нам казати да не смемо ићи тако далеко да једни друге поричемо. То нам је требала забранити памет — али, кад већ није, нека нам то забрани узајамна љубав.

Лутања је било. Математички би се могло доказати да су све комбинације политичких елемената биле исцрпне по свим групама. Горка је иронија да је већ политичка терминологија очајно личила на математику и хемијске формуле. Која је комбинација остала неиспробана? Који спој непокушан?

Горка је иронија то, можда сарказам! И зар ове чудне ствари које иду од познатих нагађања до убиства у Народној скупштини, да ништа не значе него да се из њих изводи погрешан закључак о помрачењу кристално чисте и светле југословенске идеје!

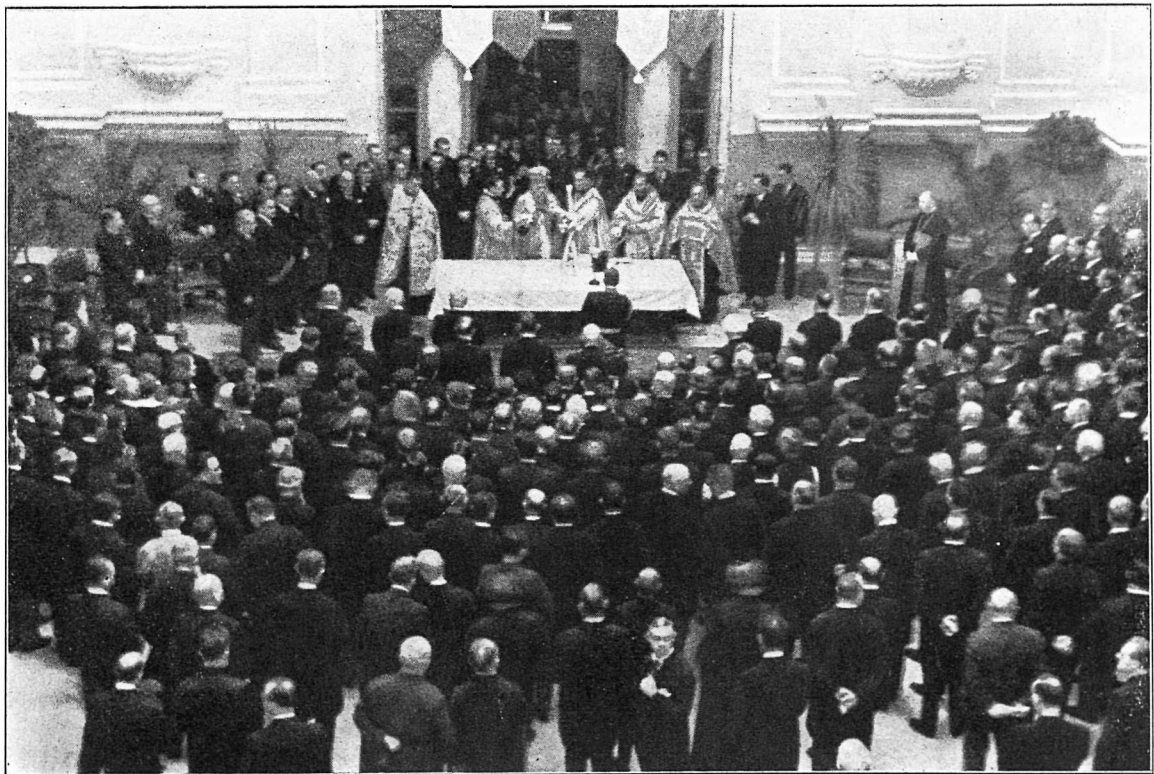
Не знам, могу ли се толико објективизирати, да не унесем нечега свог, али усуђујем се рећи, осећам то шта више за дужност, да је југословенска идеологија страдала од првог дана нашег уједињења због начина извођења, а не због своје неисправности.

Никако не смемо заборавити да су Хрвати они који, у нашој историји, имају часно право првенства на велику за-

Палата Народне скупштине у Београду

Моменат са освеђења зграде Народне скупштине

мисао нашега народног јединства и то у облику југословенства. Ако они данас више истичу хрватску индивидуалност и опет не заборавимо да то није увек био аксиом. То може бити уверење, па, ако хоћете, и аксиом једне генерације који се више оснива на разочарењу са једне а на општем беспућу нашег политичког живота с друге стране, него на дубоком осећању народа. Најбољи синови хрватског народа јесу творци југословенске идеологије, па је искључено да би Хрвати најлепшу мисао своје историје могли изневерити. Треба само оставити југословенску идеју да се природно развија, сама по себи, онако исто као што се спонтано у великом духу Илираца, Штросмајера, браће Радића и родила.

Ходите, дакле, да у овом дому ублажимо народну особину да што год хоћемо, жестоко хоћемо, јер за наш народ заиста се може рећи: *quidquid vult vehementer vult*, али не увек на своју корист. Ублажимо своју жестину и дајмо труда да се уживимо и у туђа мишљења и у туђа осећања. Ко зна, можда ћемо са пријатним изненађењем наћи у њима драгоцено благо које нисмо ни слутили, па чак и сама наша осећања. Није ли проблем, то се питање намеће, више у нашој природи, у нашем темпераменту и методама, него што је задатак сам по себи тежак. Можда само треба на власти се више умерити, а и пролазно зло са мање узбуђења и узнемирености подносити.

Апелујем на савест оних политичких вођа да упореде данашње прилике са онима када је била у питању и сама егзистенција и Срба и Хрвата и Словенаца, када смо се морали борити за материнску реч и за голи живот. Немам права никоме прејудиицирати, али мислим да ће свако, са руком на срцу, морати да призна да су национални проблеми за све нас повољно решени.

Ничија егзистенција, ни народна ни материјална, није више у питању. Постављају се, дакле, мањи, политички проблеми. Па кад смо умели оне теже, и под тежим околностима, да савладамо, зар да не умемо ове решити. Јесмо ли у односу према државницима и војсковођама, који су стајали пред судбоносним питањима народног опстанка, тако мали, да не умемо ни са овима да се носимо?

Ако имам права данас, кад вршим једну часну дужност да говорим по савести и ако имам права да ми то опросте и

они који се са мојим мишљењем можда не слажу, али разумеју и одобравају да треба свако по својој савести да говори, онда нека ми је допуштено рећи да осећам да смо подбацили за то, што проблеме гледамо сувише једнострано. Око нас цео свет решава социјално-економске проблеме, тражи се социјална правда, у тешким потресима на све стране рађа се нов свет, можда нови светови, а код нас се постављају политички проблеми штуро као да свега тога нема. Они државници, она странка, онај покрет задужиће највише отаџбину који покажу највише разумевања за те проблеме дана и укажу пут којим треба ићи бољем изједначењу социјалних и економских прилика. Ове мисли и ова брига треба да оплоде наш политички живот, па да и ми испољимо пун смисао за најважнија питања данашњице, те да будемо достојни синови свога времена. Импозантна политичка свесност хрватског дела нашег народа нема сумње да делимице почива на томе што је хрватски народ показао здраво осећање и за социјално-економске проблеме, заузео према њима одређен став и јасно их формулисао.

Можда је наша срећа да се код нас ти проблеми нису наметнули свом сиљном, али сигурно им је требало досада посветити ипак више пажње, јер почевши од уједињења па до данас све смо те проблеме, уместо одсудних потеза, малокрвним одлукама перманентно и у безброј издања, решавали. Неће измаћи пажњи каснијих историчара нашег времена да, и у том факту, потраже бесплодност и невероватну дезоријентисаност наших настојања.

Можда опет исказујем горку истину, али шта могу. Данашњи празник смаграм јавним полагањем рачуна јавној савести и ко неће да обмане себе и друге, неће моју тврдњу о дезоријентисаности сматрати претераном. Та има ли само једне странке, има ли само једне крупније личности која од Уједињења на овамо није своје погледе за 180 степени променила? Остављам свакоме да даде одговор за самог себе и, ако хоћете, једино самом себи.

Јесте, времена су била тешка, проблеми нови, сасвим нови. Старе навике, нарочито кобна навика да смо мали, исувише је укорењена да би се могло лако уживети, у, можда за многе, ненаслућени ток и наше и светске историје. Али,

то све може бити олакшавна околност, грешке се не могу порећи, морају се уочити да то признање буде залога добре воље и много озбиљнијег схватања дужности у будућности.

Како је тешко наћи пут у напредак, а како су јасни сви велики путеви нашега народа, који су довели до народног јединства! Они се јасно виде од Коцеља, Томислава и Душана, чијим ћемо статуама украсити прву дворану. Коцељ, заштитник Ђирила и Методија, твораца словенске културе и првих апостола словенског јединства и узајамности, Томислав велики државотворац, први крунисани краљ нашега народа, Душан цар и законодавац, показују тако лепе путеве којима се пошло и који се јасно виде и кад смо изгубили народне државе, јер је чињеница, ако се и нисмо могли одупрети једном исполинском налету који је победио безброј држава и народа, да су ипак остале све наше традиције. Ми са поносом можемо истаћи факат, један од најважнијих у нашој историји да су, на нашој груди, тој исполинској снази наши Муслимани дали најчистије југословенско обележје и помирили га са националним осећајима народа. Тако је све оно што је битно остало неповређено, свима је, без разлике племена и вере, лебдео исти циљ пред очима, сви су ишли путевима који воде народном јединству. И, ако не сиђемо са тих путева, имамо решен проблем наше будућности.

Често циљеви који имају у тренутку када су постављани чар недостижнога, значе разочарења кад се постигну. Али ја мислим да смо ми и одвећ млад и крепак народ који не може и не сме осећати још никакав замор који, напротив, мора бити очаран оним што у хиљадугодишњој заједничкој историји никада нисмо имали. Ако је можда било неке

привремене уморености после тешких дана тешких борби, нове генерације не би је смеле осећати и у тренутку кад освећујемо нову зграду Народне скупштине, више за њих него за нас који у њу данас улазимо, дужност нам је да им довикнемо, ако смо и уморни: Омладино, дигни високо своје чело и своје срце, па напред!

Ови остварени циљеви треба да буду полазна тачка за нове смернице. Не смемо ништа рушити. Много је жртава принесено, а да бисмо смели повредити што на њима почива. Ево ова довршена зграда као да дели судбину нашег Уједињења. Зграда је ту и дивна је, али сва браћа нису у њој. Величанство зграде губи се пред болом што нису ту, као што величина отаџбине много не вреди ако браћа нису сложна.

Ипак има нешто што више вреди од спољне лепоте наше нове куће. Наши уметници ће у њој дочарати нашу славу прошлост и *genius loci* биће дух Коцеља, Томислава и Душана и, као синтеза свих лепота наше историје, дух Краља Петра Великог Ослободиоца.

Ми смо данас зграду осветили али, по оној народној, „помози се сам помоћи ће ти Бог”, прави Божји благослов излиће се на њу када је сва браћа својом слогом посвете.

Да би Бог дао да што пре дочекамо и да у овом новом дому буду донесене одлуке после којих ће народни живот синуети као што је после мрачних и тмурних кућишта Народне скупштине данас ова њена лепа палата засветлила. Са том жељом да полазимо у сусрет сјајним данима владавине Њ. В. Краља Петра II, нашег љубљеног Краља, ја вас све поздрављам поздравом за који желим да буде сталан израз расположења новог дома: Живела сложна Југославија!”

L'ASSEMBLÉE NATIONALE SOUS LA CONSTITUTION DE 1931

Le 3 septembre 1931, simultanément avec le manifeste royal, fut promulguée la Constitution du Royaume de Yougoslavie qui entra en vigueur le jour de sa promulgation. L'idée fondamentale de la nouvelle Constitution fut, — elle était aussi soulignée dans le manifeste, — la sureté et l'affirmation de l'union nationale, de l'unité d'état, et l'organisation d'état dans

les lignes principales selon l'orientation générale que lui avait donné le régime du 6 janvier. La Constitution tendait en outre à rendre impossibles le développement et l'organisation de la vie politique du pays sur une base religieuse, régionale et ethnique. Prévoyant le système bicaméral — le Sénat et la Skoupchtina — la Constitution tendait à créer une base pour l'étude

conscientieuse de tous les besoins du peuple, en tant qu'ils se manifestaient par la voie légale. Les articles principaux de la Constitution concernant le Sénat et la Skoupchtina étaient les suivants:

Le Sénat. Le Sénat se compose des sénateurs, nommés par le Roi ou élus. Le sénateur devait être âgé d'au moins 40 ans; le nombre de sénateurs était fixé par la loi; le Roi pouvait nommer autant des sénateurs qu'il en avait été élu. Le mandat des sénateurs était de 6 ans; à tous les trois ans les mandats de la moitié des sénateurs sont renouvelés. Le mandat des sénateurs, nommés par le Roi, durait 6 ans, mais les sénateurs peuvent être relevés de la fonction, sur la proposition du Président du Conseil des ministres, pour cause d'incapacité physique ou s'ils ont été condamnés pour un délit de droit commun. Le Sénat se réunit et clôture ses travaux en même temps que la Skoupchtina. La validité des mandats des sénateurs est vérifiée par le Sénat lui-même. L'élection du sénateur se fait par les plus grandes divisions administratives, c'est-à-dire dans les banovines; 300.000 habitants d'une banovine élisent un sénateur. Les sénateurs sont élus par les députés de tous les arrondissements, par les conseillers de la banovine et les maires des communes des différentes banovines.

La Skoupchtina. La Skoupchtina se compose des députés, élus par le peuple, au suffrage universel, direct et public, pour une période de quatre ans. Le droit de vote appartient à tout sujet yougoslave, âgé de 21 ans révolus. Peut être élu député toute personne de nationalité yougoslave de naissance ou par naturalisation, âgée de trente ans révolus, sachant lire et écrire la langue nationale. La perte du droit de vote entraîne la perte du mandat. Les sénateurs et les députés ne peuvent être des fournisseurs de l'état. Chaque sénateur et chaque député représentent la nation entière; avant d'entrer en fonction les sénateurs et les députés prêtent serment d'être fidèles au Roi, de sauvegarder l'union nationale, l'indépendance et l'intégrité territoriale de l'état ainsi que de sauvegarder la Constitution et le bien-être du peuple. La Skoupchtina se réunit en session régulière le 20 octobre tous les ans à Beograd. La session régulière ne peut être clôturée avant le vote du budget.

La Skoupchtina se constitue elle-même, c'est elle qui procède à la vérification des

mandats. Le droit de soumettre les projets de lois appartient à chaque membre du Sénat et de la Skoupchtina, ayant acquis au préalable l'appui d'un cinquième des membres du Sénat ou de la Skoupchtina. Le projet de loi, adopté par la Skoupchtina, est communiqué au Sénat et vice versa, et si la proposition est adoptée par les deux chambres, il sera considéré comme définitivement accepté. Si le Sénat et la Skoupchtina ne tombent pas d'accord sur l'ensemble ou les détails d'un projet de loi, ce projet est censé repoussé, et il ne peut être proposé à l'approbation au cours de la même session. Si un tel cas se renouvelle dans la session suivante, c'est le Roi qui en décide en dernière instance.

Les lois sont promulguées par un ukaz du Roi, contresigné par tous les ministres et ayant force de loi.

La Skoupchtina a le droit d'enquête et d'instruction dans les questions administratives; ses membres ont le droit d'interpeller les ministres et les ministres sont obligés de répondre à ses interpellations au cours de la même session. Le Sénat et la Skoupchtina ne sont en communication directe qu'avec les ministres. Pour qu'une résolution du Sénat ou de la Skoupchtina soit valable la majorité des voix des députés présents est nécessaire; les deux chambres peuvent prendre des résolutions valables si un tiers de tous les députés est présent.

Les séances communes du Sénat et de la Skoupchtina sont prévues pour des cas spécialement définis; ces séances sont présidées par le président du Sénat et le président de la Skoupchtina à tour de rôle. Avant d'être adopté définitivement tout projet de loi doit avoir été voté à deux reprises, au cours de la même session. En cas d'égalité des voix le projet est considéré comme adopté.

Les sénateurs et les députés ne sont responsables de voix donnée au Sénat ou à la Skoupchtina. Pour toutes leurs déclarations, tout leurs actes, au cours du mandat, soit dans les séances plénières ou dans les commissions, dans une délégation spéciale ou en mission spéciale, les députés ne sont responsables que suivant la loi sur le règlement. Pour les actes et déclarations constituant un délit de droit commun, les sénateurs et les députés répondront devant les tribunaux réguliers, si le Sénat et la Skoupchtina y donnent au préalable leur approbation. Pour les outrages, les calomnies et les crimes, les

sénateurs et les députés repondront devant les tribunaux réguliers sans l'approbation préalable du Sénat et de la Skoupchtina. Le droit de l'immunité du sénateur et du député commence le jour même de leur élection ou de leur nomination.

Le Roi convoque par ukaz les deux Assemblées en session régulière, c'est le Roi qui ouvre et clôture leurs sessions, personnellement, par un discours du trône, par un message ou par un ukaz, contre-signé par le Conseil des ministres. Si la session de deux assemblées est ouverte par un discours du trône, le Sénat et la Skoupchtina siègent ensemble. Le Roi a le droit de dissoudre la Skoupchtina et d'ordonner les nouvelles élections. En montant sur le trône le Roi prête serment devant l'Assemblée Nationale. Si après la mort du Roi il n'y a pas de successeur légitime au trône, c'est l'Assemblée Nationale qui élira un Roi de la même dynastie. La liste civile du Roi, une fois fixée, ne peut être augmentée sans le consentement de l'Assemblée Nationale. Lorsqu'un ministre est accusé par la Skoupchtina, la décision concernant son inculpation doit être prise par une majorité de deux tiers de tous les députés.

Le Roi décide, d'accord avec l'Assemblée Nationale, des modifications à porter à la Constitution; les propositions de la modification peuvent émaner du Roi ou de l'Assemblée Nationale. Dans la proposition doivent être mentionnés expressément les articles de la Constitution qui sont à modifier ou à compléter. Si une telle proposition émane du Roi, elle sera communiquée au Sénat et à la Skoupchtina; dans ce cas la Skoupchtina sera immédiatement dissoute, et il sera ordonné des nouvelles élections. La Skoupchtina, nouvellement élue, doit se réunir dans un délai de quatre mois au plus tard. Si par contre une proposition tendant à la modification de certains articles de la Constitution est faite par le Sénat ou par la Skoupchtina, la procédure sera comme pour toute autre proposition, à la seule différence, qu'une majorité de trois cinquièmes de tous les membres de deux chambres est requise, pour que la proposition en question soit adoptée. Si cette condition est remplie et que la proposition est définitivement votée par les deux chambres, la Skoupchtina sera dissoute et les nouvelles élections sont ordonnées; la Skoupchtina, nouvellement élue, doit se réunir dans un délai de quatre mois au plus tard.

L'élection des députés se fait par des listes nationales qui doivent porter le nom de leurs chefs. La banovine de la Drave élit 29 députés, la banovine de la Save en élit 75, la banovine du Vrbas — 25, la banovine du Littoral — 24, la banovine de la Drina — 39, la banovine de la Zeta — 33, la banovine du Danube — 52, la banovine de la Morava — 41 et la banovine du Vardar — 45. Le territoire de la préfecture de Beograd élit 5 députés. En plus de ce nombre on élit encore autant de chefs des listes qu'il a des listes nationales ayant obtenu plus de 50.000 voix. Les listes ayant obtenu moins de 50.000 voix ne sont pas prises en considération pendant la distribution des mandats.

La liste ayant obtenu le plus grand nombre de voix, obtient trois cinquièmes de tous les mandats. Ces trois cinquièmes des mandats sont attribués aux candidats des arrondissements, figurants sur la liste nationale ayant obtenu le plus de voix, et qui, par comparaison aux autres candidats de la même liste, ont obtenu dans leur arrondissement le plus grand nombre de voix. Le reste de deux cinquièmes de tous les mandats est partagé proportionnellement parmi les autres listes ayant obtenu plus de 50.000 voix; dans ce partage devait aussi prendre part la liste ayant obtenu trois cinquièmes de tous les mandats.

Les premières élections pour la Skoupchtina, effectuées en vertu des articles de la Constitution de 1931, eurent lieu le 8 novembre 1931. A ces élections fut présentée seule la liste nationale du général Pierre Živković, qui obtint 2,325.245 voix et tous les 306 mandats. Les premières élections pour le Sénat se tinrent le 3 janvier 1932; 46 sénateurs furent élus; à cette occasion le Roi nomma 28 sénateurs de sorte que le premier Sénat se composait de 72 membres. La première réunion commune de l'Assemblée Nationale eut lieu le 18 janvier 1932; sa session fut ouverte par un discours du trône du Roi Alexandre I-er. Pendant cette période l'Assemblée Nationale tint une session extraordinaire et trois sessions ordinaires; ces sessions s'occupèrent principalement des travaux législatives.

Le 9 octobre 1934, vers la fin de la seconde session régulière, le Roi Alexandre I-er tomba victime des terroristes internationaux. Le même jour monta au trône de la Yougoslavie son fils aîné et successeur légitime le Roi Pierre II. Le Roi Pierre II étant mineur à l'époque,

d'après les dispositions laissées par le Roi Alexandre I-er, une Régence fut élue, qui prêta serment devant l'Assemblée Nationale. À la tête de la Régence se trouve le Prince-Régent Paul, le sénateur Radenko Stanković devint deuxième Régent, le ban de la banovine de la Save Ivo Perović, troisième régent, en exécution des dispositions prises par le Roi Alexandre I-er en personne. À la séance commémorative du 11 octobre 1934, l'Assemblée Nationale décida d'honorer l'illustre mémoire du Roi Alexandre I-er en l'appelant le Roi Chevalier Alexandre I-er l'Unificaetur.

Les deuxièmes élections parlementaires, faites en vertu des articles de la Constitution de 1931, eurent lieu le 5 mai 1935; à ces élections furent présentées quatre

listes, dont les chefs respectifs étaient Bogoljub Jevtić, Président du Conseil des ministres, Vlatko Maček, Président de l'ancien Parti paysan croate et de la Coalition paysanne-démocrate, Božidar Maksimović, ancien ministre et Dimitrije Ljotić, ancien ministre et Président de l'organisation „Zbor”. Les élections donnèrent 1,746.982 voix à la liste de Bogoljub Jevtić, soit 303 mandats, à la liste de Vlatko Maček — 1,076.345 voix soit 67 mandats, Les listes de Božidar Maksimović et de Dimitrije Ljotić, ayant obtenu moins de 50,000 voix, n'eurent aucun mandat. La Skoupchtina, nouvellement élue, se réunit en session extraordinaire le 3 juin; ses autres sessions furent convoquées dans le délai fixé par la Constitution.

УПОТРЕБЉЕНИ ИЗВОРИ

- Вук Стефановић Караџић*: Грађа за српску историју нашега времена, I, Београд, 1898;
- Леополд Ранке*: Историја српске револуције, Београд, 1864;
- Прота Матеја Ненадовић*: Мемоари, Београд, СКЗ., 1893;
- Лазар Арсенијевић Баталака*: Историја српског устанка, I—VIII, Београд, 1898;
- Стојан Новаковић*: Васкрс државе српске, Нови Сад, 1904.
- Милан Ђ. Милићевић*: Кнежевина Србија, Београд, 1876;
- Нил Попов*: Србија и Русија, Београд, 1870;
- Константин Ненадовић*: Живот и дела Карађорђа, итд., I, II, Београд;
- Миленко Вукићевић*: Карађорђе, I, II, Београд, 1907 и 1912;
- др. Михаило Гавриловић*: Кнез Милош Обреновић, I, II, III, Београд, 1908;
- Љубомир Ненадовић*: Прилози за српску историју, I, Земун, 1858;
- М. Ђ. Милићевић*: Поменик знаменитих људи у Српског народа новијега доба, Књ. I, II, III, IV и V, Београд, 1888;
- Мита Петровић*: Финансије и установе обновљене Србије, I, II, III, Београд, 1897;
- Алекса Ивић*: Из доба Карађорђа и сина му Александра, Београд, 1926;
- др. Гргур Јакшић*: Европа и васкрс Србије, (1804—1834), Београд, 1933;
- Јефрем Грујић*: Записи, I, III, Београд, 1924;
- Стефан - Стевча Михајловић*: Мемоари, Београд, 1928; за штампу их средио Живан Живановић;
- Слободан Јовановић*: Уставобранитељи и њихова влада, (1838—1858), Београд;
- Драгољуб Павловић*: Србија и српски покрет у Јужној Угарској (1848—1849) Београд, 1904;
- Драгослав Страњаковић*: Влада уставобранитеља 1842—1853 — унутрашња и спољашња политика, Београд, 1932;
- Јаша Продановић*: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936;
- Слободан Јовановић*: Друга влада Милоша и Михаила (1858—1868), Београд, 1923;
- Алимпје Васиљевић*: Свето-андрејска скупштина, Београд, 1899;
- Слободан Јовановић*: Влада Милана Обреновића, I, II, Београд, 1925;
- Јован Ристић*: Једно намесништво (1868 до 1872), Београд, 1894;
- Живан Живановић*: Политичка историја Србије у другој половини XIX века, I, II, III, IV, Београд, 1924;
- Слободан Јовановић*: Влада Александра Обреновића, I, II, Београд, 1931;
- Стојан Новаковић*: Двадесет година уставне политике у Србији, (1883—1903), Београд, 1912;
- Милутин Гарашанин*: Једно намесниковање, Београд, 1894;
- Стојан Протић*: Одломци из уставне и народне борбе у Србији, Београд, 1911;
- Андра Гавриловић*: Знаменити Срби XIX века, Загреб (фотографије), I—III;
- Светозар Томић*: Десетгодишњица уједињења Србије и Црне Горе („Браство”, XXIII, 1929 и као сепарат), Београд, 1929;
- др. Јово Тошковић*: Борба Црне Горе, Београд, 1936;
- Стенографске биљешке Црногорске народне скупштине*, 1906—1914, Цетиње;
- Хронологијска и азбучна таблица свију Зборника, закона и уредаба изданих у Књажевству Србији (од 2. II. 1835—24. VII. 1877)*, Београд, 1877;
- Хронологијска и азбучна таблица свију Зборника закона и уредаба, изданих у Краљевини Србији, продужење I, од 5 августа 1877—22 децембра 1888*, Београд, 1889;

- Хронологијска и азбучна таблица свих Зборника закона и уредаба издатих у Краљевини Србији, од 31 децембра 1881 до 1 јануара 1908, Књ. III, Београд, 1909;*
- Зборник закона и уредаба и уредбених указа издатих у Књажеству Српском, Књ. I—LXIV, 1840—1909, Београд;*
- Протоколи Српске народне скупштине од 1859—1888 године;*
- Стенографске белешке Српске народне скупштине од 1874—1919;*
- Стенографске белешке Привременог народног претставништва Срба, Хрвата и Словенаца, Св. I—V, 1919—1920;*
- Стенографске белешке — Рад уставног одбора — Краљевине СХС, I—IV;*
- Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС од 1921—1928;*
- Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије, од 1932 до 1936;*
- Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије, од 1932—1936;*
- Статистички преглед избора народних посланика за године 1920, 1923, 1925 и 1927;*
- Новине српске, од 1834—1852;*
- Српске новине од 1853—1919;*
- Службене новине, од 1919—1936;*
- Dr. Ferdo Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925;*
- Dr. Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do 1 decembra 1918, Zagreb, 1920;*
- Dr. Ferdo Šišić: Hrvatska povijest, Zagreb, 1906, I, II, III;*
- Dr. Stjepan Srkulj: Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, Zagreb, 1908;*
- Dr. Vjekoslav Klajić: Povijest Hrvata, Zagreb, 1898, I, II, III, IV;*
- Dr. Rudolf Horvat: Povijest hrvatska, Petrinja, 1904;*
- Dr. Milan Prelog: Pregled povijesti Južnih Slovena Srba, Hrvata i Slovenaca, I, II, Sarajevo, 1922;*
- Bogoslav Šulek: Naše pravice, Zagreb, 1868;*
- Bogoslav Šulek: Hrvatski ustav ili konstitucija, Zagreb, 1883;*
- Tade Smičiklas: Povijest hrvatska, I, II, Zagreb, 1882;*
- Milan Marjanović: Savremena Hrvatska, Beograd, 1913;*
- Dr. Ivan Bojničić: Zakon o hrvatskoj nagodbi, Zagreb, 1911;*
- Dr. Nikola Tomašić: Temelji državnog prava hrvatskog kraljevstva, Zagreb, 1910;*
- Martin Polić: Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od god. 1867—1880, Zagreb, 1900;*
- Milan Smrekar: Ustavno zakonoslovlje, Zagreb, 1888, (1911);*
- Franjo Supilo: Politika u Hrvatskoj, Rijeka, 1911;*
- Šime Mazzura i Marjan Derenčin: Programi oporbenih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb, 1894;*
- Janko Ibler: Hrvatska politika 1903—1913, I, II, Zagreb, 1914/1917;*
- Rudolf Horvat: Najnovije doba hrvatske povijesti, Zagreb, 1906;*
- Dr. Bogumil Vošnjak: U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Zagreb, 1928;*
- Dr. Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine SHS (1914—1918), Zagreb, 1920;*
- Dr. Franko Potočnjak: Iz emigracije, Zagreb, 1919;*
- Dr. Franko Potočnjak: Krfska deklaracija, Zagreb, 1919;*
- Dr. Milada Paulova: Jugoslovenski odbor (Povijest jugoslovenske emigracije za svjetskog rata 1914—1918), Zagreb;*
- Dr. Nikola Stojanović: Jugoslovenski odbor — članci i dokumenti — Zagreb, 1927;*
- Dr. Viktor Novak: Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva, Beograd, 1930;*
- Marin Pavlinović: Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od g. 1848—1887, u svijetlu nepoznatih izvora, Zagreb, 1936;*
- Vinko Kisić: Listajući stare godišnjake... (jubilarni broj Narodnog lista), Zadar, 1912;*
- Др. А. Митровић: Двадесет година политичке борбе на Приморју (1880—1900), Котор, 1910;*
- Јаша Томић: Мајски сабор 1902, Нови Сад, 1902;*
- Д. Руварац: Српски народни сабори 1774 и 1781 године, Нови Сад, 1927;*
- Др. Димитрије Кириловић: Српски народни сабори, Нови Сад, 1937;*
- Перо Слијепчевић (и др.): Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево, 1929;*
- Земаљски штатут за Босну и Херцеговину, Сарајево, 1911;*
- Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog sabora, I, VI, 1910—1914, Sarajevo;*
- Mischler—Ulbrich: Oesterreichisches Staatswörterbuch, I, IV, Wien, 1905.*

СКРАЋЕЊА

- * = закон о измени...
- ** = закон о измени и допуни...
- *** = закон о допуни...
- **** = законодавно тумачење...

Поглавља која обрађују Српску народну скупштину, Црногорску народну скупштину и Српске народно-црквене саобре у Карловачкој митрополији рађена су по старом, а сва остала по новом календару, што на сваки начин треба имати у виду при читању датума.

САДРЖАЈ

	Страна
ПРЕДГОВОР ПРЕТСЕДНИКА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ Г. СТ. ЋИРИЋА	VII
<i>I НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА (1804—1813)</i>	1
Карактер скупштина првг устанка	3
Устаничка скупштина у Орашцу	5
Скупштина у Остружници	6
Скупштина у Пећанима	7
Скупштина у Борку	8
Скупштина у Смедереву 1805	8
Скупштина у Смедереву 1806	9
Скупштина у Београду	10
Скупштина у Београду 1808	11
Скупштина у Хасанпашиној паланци	11
Скупштина у Београду 1810	12
Скупштина у Београду 1811	12
Скупштина у Тополи	13
Скупштина у Враћевшници	13
Скупштина у Крагујевцу	13
<i>II НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА ДО ХАТИШЕРИФА (1815—1830)</i>	17
Народне скупштине другог српског устанка	19
Сабор у Такову	19
Скупштина у Црнућу	21
Скупштина у Београду 1816	21
Велика скупштина у Београду 1817	22
Митровска скупштина 1824	22
Ђурђевска скупштина 1825	23
Изванредна скупштина у Крагујевцу 1825	24
Ђурђевска скупштина 1826	25
Велика народна скупштина 1827	25
Тајна скупштина у Крагујевцу 1827	26
Ђурђевска скупштина 1828	27
Митровска скупштина	27
Скупштина у Крагујевцу 1829	27
Ђурђевска скупштина 1829	28
Велика народна скупштина у Крагујевцу 1830	29
<i>III НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ОД ПРВОГ ХАТИШЕРИФА ДО ОСТАВКЕ КНЕЗА МИЛОША (1830—1839)</i>	33
Велика народна скупштина у Београду 1830	35
Скупштина у Крагујевцу 1831	36
Скупштина у Крагујевцу 1833	37
Велика скупштина у Крагујевцу 1834	37
Срегењска скупштина 1835	38

ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ И САБОРИ

	Страна
Одредбе сreteњског устава о народној скупштини	38
Петровска скупштина 1835	39
Спасовданска скупштина 1837	39
Скупштина у Београду 1839	40
Скупштина у Београду 1839	40
<i>IV НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИХАИЛА (1840)</i>	43
Скупштина у Београду 1840	45
Скупштина у Београду 1840	45
Скупштина у Топчидеру 1840	46
<i>V НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ УСТАВОБРАНИТЕЉСКОГ ВРЕМЕНА</i>	49
Карактеристике скупштина уставобранитељског режима	51
Скупштина у Београду 1842	53
Митровска скупштина 1842	54
Скупштина у Топчидеру 1843	54
Скупштина у Крагујевцу 1843	56
Петровска скупштина 1848	56
Предрадње за Светоандрејску скупштину 1858	57
Закон о народној скупштини из 1858	58
Светоандрејска скупштина 1858 у Београду	58
Закон о народној скупштини донесен на Светоандрејској скупштини 1858	60
<i>VI НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ ЗА ДРУГЕ ВЛАДЕ КНЕЖЕВА МИЛОША И МИХАИЛА (1859—1868)</i>	65
Карактеристике скупштина из времена друге владе Милоша и Михаила	67
Малогоспођинска скупштина 1859	69
Преображенска скупштина у 1861	70
Великогоспођинска скупштина 1864	71
Михољска скупштина 1867	72
<i>VII СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА ПОД УСТАВОМ ИЗ 1869</i>	75
Велика народна скупштина у Топчидеру 1868	77
Велика уставотворна скупштина 1869	78
Одредбе Устава из 1869 о Народној скупштини	79
Народна скупштина у Крагујевцу	81
Изборни закон скупштински из 1870	82
Закон о пословном реду у Скупштини из 1870	83
<i>НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ 1871—1873</i>	85
Редован сазив за 1871	85
Редован сазив за 1872	86
Редован сазив за 1873	86
Ванредан сазив за 1874	86
<i>НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1874—1876</i>	87
Редовни сазив за 1874	87
<i>НАРОДНА СКУПШТИНА У КРАГУЈЕВЦУ, 1875—1877</i>	88
Редован сазив за 1875	88
Велика народна скупштина 1877 у Београду	90
Редован сазив за 1876	91
Редован сазив за 1877	91
<i>НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1878—1880</i>	92
Редован сазив за 1878	92
Редован сазив за 1879	92
Ванредан сазив за 1880	93
<i>НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1881—1883</i>	93
Редован сазив за 1881	93
Редован сазив за 1882	94
Редован и ванредан сазив за 1883	96

САДРЖАЈ

НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1883—1885	96
Ванредан сазив за 1883	96
Постанак и организација политичких странака	97
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1883—1885	101
Редован сазив за 1883	101
Редован сазив за 1884	102
Ванредан сазив за 1885	103
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1885—1887	103
Ванредан сазив	103
Редован сазив за 1885	104
Редован сазив за 1886	104
Редован сазив за 1887	104
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1887—1889	105
Редован сазив за 1887	105
<i>VIII СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА ПОД УСТАВОМ ИЗ 1888 (1888—1894) . . . . .</i>	<i>111</i>
Велика уставотворна скупштина 1888	113
Одредбе Устава из 1888 о Народној скупштини	114
Закон о пословном реду у Народној скупштини из 1889	117
Ванредна скупштина у Београду 1889	120
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ 1890—1892	121
Редован сазив за 1890	121
Редован сазив за 1891	121
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ 1893	122
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1893—1895	123
Ванредан сазив за 1893	123
Редован сазив за 1894	124
<i>IX НАРОДНА СКУПШТИНА ПОД ВРАЋЕНИМ УСТАВОМ ИЗ 1869 (1894—1901) . . . . .</i>	<i>127</i>
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1894—1896	129
Редован сазив за 1894	130
Ванредан сазив за 1895	130
Редован сазив за 1895	130
Редован сазив за 1896	130
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1897—1899	131
Ванредан сазив за 1897	131
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1897—1899	131
Ванредан сазив за 1898	131
Редован сазив за 1898	131
Редован сазив за 1899	132
Редован сазив за 1900	133
<i>X НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО ПОД УСТАВОМ ИЗ 1901 (1901—1903) . . . . .</i>	<i>135</i>
Октроисани Устав из 1901	137
Одредбе Устава из 1901 о Народном претставништву	137
НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО У БЕОГРАДУ, 1901—1904	139
Редован сазив за 1901	139
Редован сазив за 1902	140
29 мај 1903	141
<i>XI СРПСКА НАРОДНА СКУПШТИНА ПОД УСТАВОМ ИЗ 1903 . . . . .</i>	<i>145</i>
Народна скупштина у Београду, 1903	147
Одредбе Устава из 1903 о Народној скупштини	148
Одредбе Закона о пословном реду у Скупштини из 1903	149
Политичке странке после 1903	152
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1903—1906	154
Ванредан сазив за 1903	154
Редован сазив за 1903	155

ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ И САБОРИ

	Страна
Редован сазив за 1904	155
Ванредан сазив за 1905	156
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1905—1908	156
Ванредан сазив за 1905	156
Редован сазив за 1905	156
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1906—1909	157
Ванредан сазив за 1906	157
Редован сазив за 1906	157
Редован сазив за 1907	158
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1908—1911	159
Први ванредан сазив за 1908	159
Други ванредан сазив за 1908	160
Редован сазив за 1908	160
Редован сазив за 1909	161
Редован сазив за 1910	162
Редован сазив за 1911	163
НАРОДНА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ, 1912—1915	163
Први ванредан сазив за 1912	163
Други ванредан сазив за 1912	164
Редован сазив за 1912	165
Редован сазив за 1913	166
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1914	169
НАРОДНА СКУПШТИНА У НИШУ, 1915	174
НАРОДНА СКУПШТИНА У ОТСТУПАЊУ 1915	176
НАРОДНА СКУПШТИНА НА КРФУ 1916	178
НАРОДНА СКУПШТИНА НА КРФУ 1918	180
ЛИКВИДАЦИЈА СРПСКЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ	183
<i>XII и XIII САБОРИ СТАЛЕЖА И РЕДОВА И САБОР КРАЉЕВИНА ХРВАТСКЕ</i>	
И СЛАВОНИЈЕ	193
Сабори сталежа и редова у доба народних владара	195
Сабори сталежа и редова у доба Арпадовића	195
Сабори сталежа и редова у почетку феудалног доба	196
Борбе са Турцима	197
Хрватска под Хабсбурзима	197
Сабори сталежа и редова и прагматичка санкција	200
Хрватска у пуном опадању	201
Хрватска пред препородом	204
Доба хрватског народног препорода	205
Сабор Краљевина Хрватске и Славоније у револуционарној 1848	211
Октраисани устав из 1849 и Бахов апсолутизам	213
Хрватски сабор под нагодбом	218
29 октобар 1918 у Хрватском сабору	225
<i>XIV ЦРНОГОРСКА НАРОДНА СКУПШТИНА (1906—1914) . . . . .</i>	<i>237</i>
<i>XV УСТАВНЕ И ПАРЛАМЕНТАРНЕ БОРБЕ СЛОВЕНАЦА (1804—1918) . . . . .</i>	<i>247</i>
<i>XVI ДАЛМАТИНСКИ ЗЕМАЉСКИ САБОР (1861—1914) . . . . .</i>	<i>265</i>
<i>XVII СРПСКИ НАРОДНО-ЦРКВЕНИ САБОРИ У КАРЛОВАЧКОЈ</i> <i>МИТРОПОЛИЈИ (1708—1910) . . . . .</i>	<i>278</i>
<i>XVIII БОСАНСКО-ХЕЦЕГОВАЧКИ ЗЕМАЉСКИ САБОР (1910—1914) . . . . .</i>	<i>287</i>
<i>XIX ЈУГОСЛОВЕНСКИ ОДБОР У ЛОНДОНУ (1914—1919) . . . . .</i>	<i>297</i>
<i>XX НАРОДНО ВЕЋЕ У ЗАГРЕБУ (1918—1919) . . . . .</i>	<i>309</i>
<i>XXI ПОДГОРИЧКА ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА (1918) . . . . .</i>	<i>323</i>

САДРЖАЈ

	Страна
<i>XXII НОВОСАДСКА ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА (1918)</i>	333
<i>XXIII ПРИВРЕМЕНО НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО КРАЉЕВСТВА СХС</i>	339
<i>XXIV УСТАВОТВОРНА СКУПШТИНА КРАЉЕВСТВА СХС</i>	351
Ванредан сазив за 1921	364
Редован сазив за 1921	366
Редован сазив за 1922	369
<i>XXV НАРОДНА СКУПШТИНА ПОД УСТАВОМ ИЗ 1921 (1923—1929)</i>	371
Одредбе Устава из 1921 о Народној скупштини	373
НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ СХС	374
Ванредан сазив за 1923	374
Редован сазив за 1923/1924	375
Ванредан сазив за 1924	376
Редован сазив за 1924/1925	377
НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ СХС	377
Ванредан сазив за 1925	377
Редован сазив за 1925/1926	383
Редован сазив за 1926/1927	384
НАРОДНА СКУПШТИНА КРАЉЕВИНЕ СХС	385
Ванредан сазив за 1927	385
Редован сазив за 1927/1928	385
Редован сазив за 1928/1929	388
<i>XXVI НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО ПОД УСТАВОМ ИЗ 1931</i>	395
Сенат и Народна скупштина	395
Одредбе Устава из 1931 о Народној претставнишћу	396
Одредбе закона о избору сенатора и народних посланика	398
НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА	400
Ванредан сазив за 1931	400
Редован сазив за 1932/1933	404
Редован сазив за 1933/1934	405
Редован сазив за 1934/1935	407
НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО — СЕНАТ И НАРОДНА СКУПШТИНА	408
Ванредан сазив за 1935	408
Редован сазив за 1935/1936	410
Освећење нове палате Народне скупштине	410
<i>УПОТРЕБЉЕНИ ИЗВОРИ</i>	419
<i>СКРАЋЕЊА</i>	421
<i>САДРЖАЈ</i>	423

TABLE DES MATIÈRES

	Page
I LES SKOUPCHTINAS DE LA PREMIÈRE INSURRECTION SERBE (1804—1813)	14
II LES SKOUPCHTINAS DE LA SECONDE INSURRECTION SERBE (1815—1830)	30
III LES SKOUPCHTINAS PENDANT LA PÉRIODE ALLANT DU PREMIER HATTI- CHÉRIF À LA FIN DU PREMIER RÈGNE DU KNEZE MILOŠ (1830—1839) . .	41
IV LES SKOUPCHTINAS SOUS LE PREMIER RÈGNE DU KNEZE MIHAÏLO (1840)	47
V LES SKOUPCHTINAS SOUS LE RÉGIME DES DÉFENSEURS DE LA CONSTI- TUTION (1842—1858)	62
VI LES SKOUPCHTINAS SOUS LES SECOND RÈGNE DE MILOŠ ET MIHAÏLO (1859—1868)	73
VII LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DU 1869 (1869—1888)	106
VIII LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1888 (1888—1894)	125
IX LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION RESTAURÉE DE 1869 (1894—1901)	134
X L'ASSEMBLÉE NATIONALE SOUS LE CONSTITUTION DE 1901 (1901—1903) . .	141
XI LA SKOUPCHTINA SOUS LE CONSTITUTION DE 1903 (1903—1919)	187
XII-XIII L'ASSEMBLÉE DES ÉTATS ET ORDRES ET LA DIÈTE DES ROYAUMES DE CROATIE ET DE SLAVONIE	227
XIV LA SKOUPCHTINA DE LA CRNA GORA (1906—1914)	245
XV LES LUTTES CONSTITUTIONNELLES ET PARLEMENTAIRES DES SLOVÈ- NES (1804—1918)	262
XVI LA DIÈTE DALMATE (1861—1914)	278
XVII LES CONGRÈS NATIONAUX-ECCLÉSIASTIQUES DE L'ARCHEVÊCHÉ DE KAR- LOVCI (1708—1910)	284
XVIII LE SABOR DE LA BOSNIE ET DE L'HERZEGOVINE (1910—1914)	295
XIX LE COMITÉ YOUGOSLAVE DE LONDRES (1914—1919)	306
XX LE CONSEIL NATIONAL DE ZAGREB (1918—1919)	320
XXI LA GRANDE SKOUPCHTINA DE LA CRNA GORA À PODGORICA (1918) . . .	331
XXII LA GRANDE ASSEMBLÉE À NOVI SAD (1918)	338
XXIII L'ASSEMBLÉE NATIONALE PROVISOIRE DU ROYAUME DES SERBES, CROA- TES ET SLOVÈNES (1919—1920)	348
XXIV L'ASSEMBLÉE CONSTITUANTE DU ROYAUME DES SERBES, CROATES ET SLOVÈNES (1920—1922)	369
XXV LA SKOUPCHTINA SOUS LA CONSTITUTION DE 1921 (1923—1929)	390
XXVI L'ASSEMBLÉE NATIONALE SOUS LA CONSTITUTION DE 1931	414